

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağız Atlası

Doktora Tezi

Mehmet Yeşilkaya

Mayıs 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağız Atlası

Doktora Tezi

Mehmet Yeşilkaya

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu

Mayıs 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Mehmet YEŞİLKAYA tarafından hazırlanan "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağız Atlası" başlıklı bu Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Adnan Rüştü Karabeyoğlu
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan Aydemir
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cevdet Şanlı
Yıldız Teknik Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 26/05/2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Mehmet Yeşilkaya

ÖZET

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağız Atlası

Yeşilkaya, Mehmet

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu

Mayıs 2023

Bu çalışmada; Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde bulunan 9 ilin ağız özellikleri literatür taraması, içerik analizi, veri toplama, saha çalışması yöntemleri ile incelenmiş ve haritalandırılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde ağız ve dil kavramları açıklanmış, çeşitli ağız atlasları incelenmiştir. Ağız tasnifi yapılırken çeşitli araştırmacılar tarafından kullanılan kriterler hakkında bilgi verilmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinin ağız özellikleri açıklanmıştır.

Çalışmaya adını veren asıl bölüm *Haritalar* ve *Harita Açıklamaları* bölümüdür. *Haritalar* bölümünde 103 harita bulunmaktadır. Haritalardan 58'i ses bilgisi, 41'i şekil bilgisi, 4'ü söz dizimi ile ilgili haritalardır. *Harita Açıklamaları* bölümünde, haritalardaki bilgiler sırasıyla örneklendirilmiştir. *Sonuç* bölümünde hangi kriterlerin ağız tasnifi için yol gösterici nitelikte olduğu ifade edilmiş ve incelenen bölge ağızları için bir tasnif denemesi yapılmış, 8 harita üzerinden ağız bölgeleri açıklanmıştır. Ağız atlaslarından alıntılanan birkaç numune harita dışındaki tüm haritalar, tarafımda *Affinity Designer* ve *Adobe Illustrator* programları kullanılarak çizilmiş özgün haritalardır. *Ekler* başlığı altında yer alan *Metinler* bölümünde her yerleşim biriminden kısa birer metin verilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, çeşitli ülkelerin ağız/ dil atlasları ve IPA işaret sistemi dikkate alınmıştır. Haritalarda kullanılan renklerden işaretlere kadar tüm unsurlar, basılı veya dijital ortamda sunulan ağız haritalarının ayrıntılı incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucu hazırlanmıştır. Bu çalışma, ülkemizdeki *ilk bölgesel ağız atlası* modeli olması bakımından önemlidir. Çalışma; ayrıca *bilime yenilik getirme, bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama* niteliklerini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Anadolu, Anadolu ağızları, ağız atlası, ağız haritaları, diyalektoloji

ABSTRACT

Title of the Thesis

Yeşilkaya, Mehmet

Ph. D. Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Assistant Professor, Abidin Karasu

May 2023

In this study, dialectal properties of 9 cities located in the Southeastern Anatolian Region were studied using the methods of literature review, content analysis, data collection, and field study; and with the data obtained were used in the mapping of the dialectal properties.

Initially, the study concentrated on the definitions and explanations of the concepts of dialect and language as well as analyzing several dialect atlases. While sorting the different dialects, criteria used by several researchers were explained. Also, dialectal properties of the cities located in the Southeastern Anatolian Region.

The main focus of the study was given to the visualization and mapping of the data obtained as a result of the different methods used in the study, which are given in the *Maps and Map Legends* section. The *Maps* part includes 103 maps. Out of those maps, 58 of them are on phonetics, 41 of them are on morphology and 4 of them are on syntax. The *Legends* part provides illustrations of the information given on the maps. The *Results* part indicates which criteria work best in sorting the dialects. A sorting of dialects was attempted, and the region dialects studied here were sorted into dialect regions over 8 maps. The maps are authentic and were created by the researcher himself using Affinity Designer and Adobe Illustrator except a few sample maps properly cited from the existing dialect atlases. In *Appendix* section, under *Texts* part, short sample texts belonging to each settlement area were given.

In this study, different dialect/language atlases from several countries and IPA were used. All the elements from the colors to signs used in the maps were

selected after careful study and consideration of the existing dialect maps, print and digital. This study is particularly significant in that it is the *first regional dialect atlas* in Türkiye. From this perspective, this study applies a known model of dialect atlases into the context of Turkish dialects and language and will provide researchers in the field to build on the data obtained and presented here.

Keywords: Southeastern Anatolia, Anatolian Dialects, Dialect Atlas, Dialect Maps, Dialectology

ÖN SÖZ

Türkiye Türkçesi ağızları kapsamında birçok ilimizin ağız özellikleri incelenmiştir. Fakat bu çalışmalarda fonetik, morfolojik ve sentaktik bakımdan bir birlik söz konusu değildir. Bir ağız çalışmasında ele alınan başlıklara başka bir ağız çalışmasında rastlanmamaktadır. Bu da ağız çalışmalarının bir bütünlük içinde ele alınmasını ve ülkemizin ağız atlasının hazırlanmasını zorlaştırmaktadır. Almanya, Bulgaristan, Fransa, İtalya, Macaristan ve bazı Türk toplulukları/devletleri ağız atlaslarını hazırlamışlardır. Ülkemizde *ağız atlası hazırlama yöntemleri*, *ağız atlası hazırlamada kullanılabilecek kriterler*, *ağızların tasnifi*, *ağız atlası önündeki sorunlar* gibi pek çok başlıkta akademik çalışmalar yapılmış; ağız atlası hazırlamak amacıyla önemli adımlar atılmıştır. Gelineen noktada henüz ulusal bir ağız atlasımız mevcut değildir. Bu çalışmada küçük de olsa bir *bölgesel ağız atlası* modeli hazırlanmıştır.

Bu süreçte; başta beni bu alana yönlendiren, tezimin her aşamasında emeği olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu'ya, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum ve engin bilgilerinden daima istifade ettiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik'e, Prof. Dr. Mustafa Balcı'ya, Doç. Dr. Betül Özbay'a; dil bilimi alanında ihtiyaç duyduğum her türlü bilgiye ulaşmamda bana yardımcı olan ve rehberlik eden hocam Doç. Dr. Hakan Aydemir'e canıgönülden teşekkür ederim.

Saha araştırmalarımnda yardımını esirgemeyen Diyarbakır'dan Ömer Yıldızhan'a, Yakup Ertuğrul'a, Kadir Başbüyük'e, Nazım Yıldızhan'a; Gaziantep'ten Hacı Sait Uzunaslana, Prof. Dr. Abdurrahman Uzunaslana, Ahmet Bozkurt'a; Kilis'ten Kadir Zaptıyeoğlu'na, Mehmet Köse'ye; Mardin'den Deniz ailesine; Şanlıurfa'dan İbrahim Halil Yavuz'a; Şırnak'tan Hasan Yıldız'a; meskenlerine misafir olduğum, çayını kahvesini içtiğim Güneydoğu insanına; ayrıca beni destekleyen, bana moral ve motivasyon sağlayan tüm dostlara şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO LİSTESİ.....	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
GENEL HARİTALAR LİSTESİ	xvi
AĞIZ ATLASI KAPSAMINA DÂHİL EDİLEN YERLEŞİM BİRİMLERİ	xix
KISALTMALAR.....	xxi
1. GİRİŞ	1
1.1. PROBLEM VE ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	1
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	2
1.3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI	2
1.4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
1.4.1. Veri Toplama	3
1.4.2. Derleme, Yazılı ve Sözlü Belgeleme, Saha Araştırması.....	3
1.4.3. İçerik Analizi.....	4
1.4.4. Tablolama.....	4
1.4.5. Haritalandırma	4
1.4.6. Renklendirme.....	4
1.4.7. Soru Formları	6
1.4.8. IPA İşaret Sisteminin Kullanımı Hakkında	6
1.5. ARAŞTIRMA TARİHİ	22
1.6. ÇALIŞMA SÜRECİ HAKKINDA	23
2. AĞIZ VE DİL ATLASLARI	29

2.1.	AĞIZ VE DİL KAVRAMLARI	29
2.2.	AĞIZ/DİL ATLASI ÖRNEKLERİ	32
2.3.	AĞIZ ATLASI OLUŞTURABİLMEK İÇİN ELDEKİ VERİLER	43
2.3.1.	<i>Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine Çalışmalar</i>	46
2.3.2.	<i>Ağızların Sınıflandırılmasında Temel Alınan Kriterler.....</i>	53
2.4.	GAB AĞIZ ATLASINDA KULLANILAN KRİTERLER.....	58
2.4.1.	<i>Ses Bilgisi Kriterleri.....</i>	62
2.4.2.	<i>Şekil Bilgisi Kriterleri</i>	72
2.4.3.	<i>Söz Dizimi Kriterleri.....</i>	75
3.	GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ AĞIZLARI	79
3.1.	ADİYAMAN.....	80
3.1.1.	<i>Adıyaman Hakkında Genel Bilgi.....</i>	80
3.1.2.	<i>Tarihçe</i>	81
3.1.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	82
3.1.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	83
3.1.5.	<i>Adıyaman'da Yaşayan Etnik Unsurlar.....</i>	84
3.1.6.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	85
3.2.	GERGER.....	95
3.2.1.	<i>Gerger Hakkında Genel Bilgi.....</i>	95
3.2.2.	<i>Tarihçe</i>	97
3.2.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	98
3.2.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	98
3.2.5.	<i>Gerger'de Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	99
3.2.6.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	99
3.3.	ESKİ GERGER	100
3.3.1.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	100
3.4.	GÖLBAŞI	101

3.4.1.	<i>Gölbaşı Hakkında Genel Bilgi</i>	101
3.4.2.	<i>Tarihçe</i>	103
3.4.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	103
3.4.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	104
3.4.5.	<i>Gölbaşı'nda Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	104
3.4.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	104
3.5.	KAHTA	105
3.5.1.	<i>Kahta Hakkında Genel Bilgi</i>	105
3.5.2.	<i>Tarihçe</i>	107
3.5.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	107
3.5.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	107
3.5.5.	<i>Kahta'da Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	108
3.5.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	108
3.6.	BATMAN	109
3.6.1.	<i>Batman Hakkında Genel Bilgi</i>	109
3.6.2.	<i>Tarihçe</i>	110
3.6.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	111
3.6.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	111
3.6.5.	<i>Batman'da Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	112
3.6.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	112
3.7.	HASANKEYF	116
3.7.1.	<i>Hasankeyf Hakkında Genel Bilgi</i>	116
3.7.2.	<i>Tarihçe</i>	118
3.7.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	118
3.7.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	119
3.7.5.	<i>Hasankeyf'te Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	119
3.7.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	119

3.8.	DİYARBAKIR.....	120
3.8.1.	<i>Diyarbakır Hakkında Genel Bilgi</i>	120
3.8.2.	<i>Tarihçe</i>	122
3.8.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	122
3.8.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	123
3.8.5.	<i>Diyarbakır’da Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	123
3.8.6.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	123
3.9.	BİSMİL	133
3.9.1.	<i>Bismil Hakkında Genel Bilgi</i>	133
3.9.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	134
3.9.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	135
3.9.5.	<i>Bismil’de Yaşayan Etnik Unsurlar.....</i>	135
3.9.6.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	136
3.10.	ÇERMİK	137
3.10.1.	<i>Çermik Hakkında Genel Bilgi</i>	137
3.10.2.	<i>Tarihçe</i>	138
3.10.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı.....</i>	138
3.10.4.	<i>Coğrafi Durumu.....</i>	139
3.10.5.	<i>Çermik’te Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	140
3.10.6.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	140
3.11.	ÇÜNGÜŞ	141
3.11.1.	<i>Çüngüş Hakkında Genel Bilgi</i>	141
3.11.2.	<i>Tarihçe</i>	142
3.11.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı.....</i>	142
3.11.4.	<i>Coğrafi Durumu.....</i>	143
3.11.5.	<i>Çüngüş’te Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	143
3.11.6.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	143

3.12.	GAZİANTEP	144
3.12.1.	<i>Gaziantep Hakkında Genel Bilgi</i>	144
3.12.2.	<i>Tarihçe</i>	146
3.12.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	147
3.12.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	149
3.12.5.	<i>Gaziantep'te Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	149
3.12.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	150
3.13.	KARKAMIŞ	158
3.13.1.	<i>Karkamış Hakkında Genel Bilgi</i>	158
3.13.2.	<i>Tarihçe</i>	159
3.13.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	159
3.13.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	161
3.13.5.	<i>Karkamış'ta Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	161
3.13.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	161
3.14.	OĞUZELİ	162
3.14.1.	<i>Oğuzeli Hakkında Genel Bilgi</i>	162
3.14.2.	<i>Tarihçe</i>	163
3.14.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	163
3.14.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	164
3.14.5.	<i>Oğuzeli'nde Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	164
3.14.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	165
3.15.	KİLİS	166
3.15.1.	<i>Kilis Hakkında Genel Bilgi</i>	166
3.15.2.	<i>Tarihçe</i>	167
3.15.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	167
3.15.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	168
3.15.5.	<i>Kilis'te Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	169

3.15.6.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	169
3.16.	MARDİN	176
3.16.1.	<i>Mardin Hakkında Genel Bilgi</i>	176
3.16.2.	<i>Tarihçe</i>	178
3.16.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı.....</i>	178
3.16.4.	<i>Coğrafi Durumu.....</i>	179
3.16.5.	<i>Mardin’de Yaşayan Etnik Unsurlar.....</i>	179
3.16.6.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	180
3.17.	MİDYAT.....	185
3.17.1.	<i>Midyat Hakkında Genel Bilgi.....</i>	185
3.17.2.	<i>Tarihçe</i>	186
3.17.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı.....</i>	186
3.17.4.	<i>Coğrafi Durumu.....</i>	187
3.17.5.	<i>Midyat’ta Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	187
3.17.6.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	187
3.18.	SIİRT	188
3.18.1.	<i>Siirt Hakkında Genel Bilgi</i>	188
3.18.2.	<i>Tarihçe</i>	189
3.18.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı.....</i>	189
3.18.4.	<i>Coğrafi Durumu.....</i>	190
3.18.5.	<i>Siirt’te Yaşayan Etnik Unsurlar.....</i>	191
3.18.6.	<i>Ağız Özellikleri.....</i>	191
3.19.	ŞANLIURFA.....	195
3.19.1.	<i>Şanlıurfa Hakkında Genel Bilgi.....</i>	195
3.19.2.	<i>Tarihçe</i>	196
3.19.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı.....</i>	198
3.19.4.	<i>Coğrafi Durumu.....</i>	199

3.19.5.	<i>Şanlıurfa’da Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	200
3.19.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	200
3.20.	BİRECİK	207
3.20.1.	<i>Birecik Hakkında Genel Bilgi</i>	207
3.20.2.	<i>Tarihçe</i>	208
3.20.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	208
3.20.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	208
3.20.5.	<i>Birecik’te Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	209
3.20.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	209
3.21.	SİVEREK	210
3.21.1.	<i>Siverek Hakkında Genel Bilgi</i>	210
3.21.2.	<i>Tarihçe</i>	211
3.21.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	211
3.21.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	212
3.21.5.	<i>Siverek’te Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	212
3.21.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	213
3.22.	ŞIRNAK	214
3.22.1.	<i>Şırnak Hakkında Genel Bilgi</i>	214
3.22.2.	<i>Tarihçe</i>	214
3.22.3.	<i>Kültürel ve Ekonomik Yapı</i>	215
3.22.4.	<i>Coğrafi Durumu</i>	215
3.22.5.	<i>Şırnak’ta Yaşayan Etnik Unsurlar</i>	216
3.22.6.	<i>Ağız Özellikleri</i>	216
4.	HARİTALAR	219
5.	HARİTA AÇIKLAMALARI	323
5.1.	FONETİK HARİTALAR	323

5.2.	MORFOLOJİK HARİTALAR	349
5.3.	SENTAKTİK HARİTALAR	365
6.	SONUÇ.....	367
6.1.	HARİTALARIN ANALİZİ	367
6.2.	AĞIZ KATMANLARI.....	373
6.2.1.	<i>Dil Katmanı</i>	<i>375</i>
6.2.2.	<i>Boy/Soy/Aşiret/Oymak Katmanı.....</i>	<i>377</i>
6.3.	TASNİF DENEMESİ	382
6.3.1.	<i>Ana Ağız Grupları.....</i>	<i>382</i>
6.3.2.	<i>Alt Ağız Grupları.....</i>	<i>385</i>
6.4.	ADLANDIRMA ÖNERİLERİ	398
KAYNAKÇA	405	
EKLER	429	
EK-1: METİNLER	431	
EK-2: ÖZGEÇMİŞ	473	

TABLO LİSTESİ

TABLO 1: AĞIZ ATLASI KAPSAMINA DÂHİL EDİLEN YERLEŞİM BİRİMLERİ	xix
TABLO 2: IPA ÜNLÜLERİ	7
TABLO 3: LİNDSEY'İN ÜNLÜLER ÜÇGENİ	7
TABLO 4: GÖKTUĞ BÖRTLÜ'NÜN SES ANALİZİ TABLOSU.....	10
TABLO 5: IPA ÜNLÜ DÖRTGENİNDE GAB AĞIZLARI ÜNLÜLERİNİN YERİ	13
TABLO 6: IPA TABLOSUNDA GAB AĞIZLARI ÜNSÜZLERİNİN YERİ	17
TABLO 7: GAB İLLERİ AĞIZLARI ÜZERİNE YAPILAN GENEL ÇALIŞMA SAYISI	45
TABLO 8: GAB İLLER DÜZEYİNDE AĞIZLAR ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMA SAYISI	45
TABLO 9: GERGER KÖYLERİ	97
TABLO 10: ESKİ GERGER YERLEŞİM BİRİMLERİ.....	100
TABLO 11: GÖLBAŞI BELDELERİ	102
TABLO 12: KAHTA ÖNEMLİ YERLEŞİM BİRİMLERİ	106
TABLO 13: OĞUZ BOYLARININ YAŞADIĞI YERLEŞİM BİRİMLERİ	378
TABLO 14: DİĞER TÜRK/TÜRKMEN GRUPLARIN YAŞADIĞI YERLEŞİM BİRİMLERİ.....	378
TABLO 15: ANA AĞIZ GRUPLARI	384
TABLO 16: BİRİNCİ AĞIZ BÖLGESİ ALT AĞIZ GRUPLARI	386
TABLO 17: İKİNCİ AĞIZ BÖLGESİ ALT AĞIZ GRUPLARI.....	390
TABLO 18: İKİNCİ AĞIZ BÖLGESİ BİRİNCİ ALT GRUP AĞIZ FARKLILIKLARI	391
TABLO 19: İKİNCİ AĞIZ BÖLGESİ İKİNCİ ALT GRUP AĞIZ FARKLILIKLARI.....	393
TABLO 20: ANA AĞIZ GRUPLARI ADLANDIRMA ÖNERİSİ.....	399
TABLO 21: BİRİNCİ ANA AĞIZ BÖLGESİ ALT AĞIZLARI ADLANDIRMA ÖNERİSİ	399
TABLO 22: İKİNCİ ANA AĞIZ BÖLGESİ ALT AĞIZLARI ADLANDIRMA ÖNERİSİ	399
TABLO 23: İKİNCİ ANA AĞIZ BÖLGESİ BİRİNCİ ALT AĞIZ GRUBU ADLANDIRMA ÖNERİSİ	400
TABLO 24: İKİNCİ ANA AĞIZ BÖLGESİ İKİNCİ ALT AĞIZ GRUBU ADLANDIRMA ÖNERİSİ	400
TABLO 25: TÜM AĞIZ GRUPLARI ADLANDIRMA ÖNERİSİ	401

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1: RENK PALETİ	5
ŞEKİL 2: KARAHAN TASNİFİNE GÖRE GAB AĞIZLARI	50
ŞEKİL 3: KARKAMIŞ ANTİK KENT PLANI.....	160
ŞEKİL 4: BİRİNCİ AĞIZ BÖLGESİ ALT AĞIZ GRUPLARI ŞEMASI	387
ŞEKİL 5: İKİNCİ AĞIZ BÖLGESİ ALT AĞIZ GRUPLARI ŞEMASI	394
ŞEKİL 6: GAB AĞIZLARI ŞEMASI	395

İŞARET SİSTEMİ TABLOSU

İŞARET SİSTEMİ 1: ÜNLÜLER.....	12
İŞARET SİSTEMİ 2: ÜNSÜZLER	15
İŞARET SİSTEMİ 3: DİĞER İŞARETLER VE SEMBOLLER.....	21

GENEL HARİTALAR LİSTESİ

HARİTA 1: SAHA ARAŞTIRMASI ROTASI.....	26
HARİTA 2: SAHA ARAŞTIRMASI ROTASI YAKINDAN GÖRÜNÜM.....	26
HARİTA 3: ALMAN DİL ATLASI HARİTA ÖRNEĞİ	34
HARİTA 4: DİJİTALLEŞTİRİLMİŞ ALMAN DİL ATLASI HARİTA ÖRNEĞİ	35
HARİTA 5: AZERBAIJAN AĞIZ ATLASI HARİTA ÖRNEĞİ.....	36
HARİTA 6: NAHÇIVAN AĞIZ ATLASI HARİTA ÖRNEĞİ	38
HARİTA 7: HOLLANDA AĞIZ ATLASI HARİTA ÖRNEĞİ	39
HARİTA 8: YEMEN AĞIZ ATLASI HARİTA ÖRNEĞİ.....	41
HARİTA 9: İRAN AĞIZ ATLASI HARİTA ÖRNEĞİ.....	42
HARİTA 10: KUNOS'A GÖRE GAB AĞIZLARI.....	46
HARİTA 11: CAFEROĞLU'NA GÖRE GAB AĞIZLARI	48

HARİTA 12: PİET KRAL'A GÖRE GAB AĞIZLARI	49
HARİTA 13: KARAHAN'A GÖRE GAB AĞIZLARI.....	51
HARİTA 14: GAB İLLERİ VE İLÇELERİ	79
HARİTA 15: ADIYAMAN İL HARİTASI	81
HARİTA 16: GERGER'İN ADIYAMAN İÇİNDEKİ YERİ	95
HARİTA 17: GERGER'İN KÖYLERİ	96
HARİTA 18: GÖLBAŞI İLÇESİ	102
HARİTA 19: GÖLBAŞI BELDELERİ.....	102
HARİTA 20: KAHTA İLÇESİ	105
HARİTA 21: KAHTA İLÇESİ ÖNEMLİ YERLEŞİM BİRİMLERİ	106
HARİTA 22: BATMAN İL HARİTASI	109
HARİTA 23: HASANKEYF İLÇESİ.....	116
HARİTA 24: DİYARBAKIR İL HARİTASI.....	120
HARİTA 25: BİSMİL İLÇESİ	133
HARİTA 26: ÇERMİK İLÇESİ.....	137
HARİTA 27: ÇÜNGÜŞ İLÇESİ	141
HARİTA 28: GAZİANTEP'İN GAB İÇİNDEKİ YERİ	144
HARİTA 29: GAZİANTEP İLÇELERİ	145
HARİTA 30: KARKAMIŞ İLÇESİ	158
HARİTA 31: OĞUZELİ İLÇESİ	162
HARİTA 32: KİLİS İL HARİTASI.....	166
HARİTA 33: MARDİN İL HARİTASI.....	176
HARİTA 34: MİDYAT İLÇESİ	185
HARİTA 35: SİİRT İL HARİTASI	188
HARİTA 36: ŞANLIURFA İL HARİTASI	195
HARİTA 37: BİRECİK İLÇESİ	207
HARİTA 38: SİVEREK İLÇESİ.....	210

HARİTA 39: ŞIRNAK İL HARİTASI	214
-------------------------------------	-----

AĞIZ ATLASI KAPSAMINA DÂHİL EDİLEN YERLEŞİM BİRİMLERİ

Tablo 1: Ağız Atlası Kapsamına Dâhil Edilen Yerleşim Birimleri

Sıra	Kod	İl Adı	Yerleşim Birimi Adı	Gezilen Yerler
1	0200	Adıyaman	Merkez	Adıyaman merkez, Kahta, Gerger, Yağmurlu, Oymaklı, Beybostan, Seyitmahmut, Gölbaşı, Belören
2	0210	Adıyaman	Gerger	
3	0220	Adıyaman	Eski Gerger	
4	0230	Adıyaman	Gölbaşı	
5	0240	Adıyaman	Kahta	
6	7200	Batman	Merkez	Batman merkez, Hasankeyf, Kozluk
7	7210	Batman	Hasankeyf	
8	2100	Diyarbakır	Merkez	Diyarbakır merkez, Bismil, Seyithasan, Köseli, Türkmenhacı, Aşağıdarlı, Çermik, Çüngüş, Başarı (Alos), Karamusa, Keleşevleri, Oyuklu, Aktaş
9	2110	Diyarbakır	Bismil	
10	2120	Diyarbakır	Çermik	
11	2130	Diyarbakır	Çüngüş	
12	2700	Gaziantep	Şehitkamil	Şehitkamil, Şahinbey, Karkamış, Yurtbağı, Oğuzeli, Dokuzyol, Erenyolu
13	2710	Gaziantep	Şahinbey	
14	2720	Gaziantep	Karkamış	
15	2730	Gaziantep	Oğuzeli	
16	7900	Kilis	Merkez	Kilis merkez
17	4700	Mardin	Merkez	Mardin merkez, Midyat, Güven, Sarıkaya, Ovabaşı
18	4710	Mardin	Midyat	
19	5600	Siirt	Merkez	Siirt merkez, Ziyaret, Baykan, Akdoğan
20	5610	Siirt	Baykan	
21	6300	Şanlıurfa	Merkez	Eyyübiye, Haliliye, Birecik, Siverek
22	6301	Şanlıurfa	Siverek	
23	6310	Şanlıurfa	Birecik	
24	7300	Şırnak	Merkez	Şırnak merkez, İdil, Cizre, Erüh
Toplam: 9 il, 24 ilçe, 50 yerleşim birimi				

KISALTMALAR

Taranan Eserler Kısaltmaları¹

AAD	: Adıyaman Ağzında Atasözleri ve Deyimler
AAS	: Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması
AAKK	: Ağız Atlası Kılavuz Kitabı
AIK	: Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağzı
AKGS	: Adıyaman Merkez Kahta Gerger Samsat Yöresi Ağzı
AMAK	: Adıyaman Merkez Ağzı ve Kültürü
AVYA	: Adıyaman ve Yöresi Ağızları
AYAD	: Adıyaman Yöresinin Atasözleri ve Deyimleri
BAYL	: Birecik Ağzı (Yüksek Lisans Tezi)
BİSA	: Bismil Ağzı
BİSTA	: Bismil Türkmen Ağzı
ÇÇYA	: Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı
DİYA	: Diyarbakır Ağzı
DLT	: Dîvânu Lugâtî't-Türk
GA-1/2/3	: Gaziantep Ağzı (1, 2, 3. cilt)
GAA	: Gölbaşı (Adıyaman) Ağzı
GBA	: Gaziantep Barakları Ağzı
GMA	: Gaziantep Merkez (Şahinbey-Şehitkâmil) Ağzı
GMKA	: Gerger Merkez ve Köyleri Ağızları

¹ Taranan eser kısaltmaları bu eserde iki şekilde kullanılmıştır: 1- Bir yerleşim birimini ağız özellikleri incelenirken kaynakça olarak gösterilmeyen alıntılarda, verilen örneklerin alındığı kaynağı göstermek için parantez içinde kullanılmıştır. Kısaltmanın yanında yazılan sayı verilen örneğin hangi sayfadan alındığını göstermektedir. Örnek: (AVYA,25) 2- Bir eserden birden fazla kez söz edildiğinde defalarca eserin adını yazmak yerine kısaltma olarak ifade edilmiştir.

GŞA	: Gaziantep Şahinbey Ağzı
KA	: Karkamış Ağzı
KABGD	: Kilis Ağzı Üzerine Bir Gramer Denemesi
KDŞH	: Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağızlarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi
KKA	: Kilis ve Köyleri (Hasanceli, Eğrikânlı, Tahtalı, Tibil ve Oylum) Ağzı
KMKA	: Kilis Merkez ve Köyleri Ağızları
MİDKA	: Mardin İli Midyat İlçesi Doğançay Köyü Ağız Özellikleri (Lisans Bitirme Tezi)
OYA	: Oğuzeli ve Yöresi Ağızları
SMA	: Siverek Merkez Ağzı
TDAYB	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
UA	: Urfa Ağzı (Kemal Edip Kürkçüoğlu)
UMA	: Urfa Merkez Ağzı

Diğer Kısaltmalar

ABD	: Anabilim Dalı
Age	: Adı geçen eser
Alm.	: Almanca
Ar.	: Arapça
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ET	: Eski Türkçe

EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
Fr.	: Fransızca
Frs.	: Farsça
GAB	: Güneydoğu Anadolu Bölgesi
IBU	: International Balkan University
IPA	: International Phonetic Alphabet
İMÜ	: İstanbul Medeniyet Üniversitesi
İng.	: İngilizce
km	: Kilometre
KVMGM	: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
m.	: Metre
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
Ms.	: Microsoft
ÖTT	: Ölçünlü Türkiye Türkçesi
s.	: Sayı
syf.	: Sayfa
TAE	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TDE	: Türk Dili ve Edebiyatı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Trk.	: Türkçe
TT	: Türkiye Türkçesi

TTAAÇ : Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı

vs : Vesaire

YL : Yüksek lisans

yy. : Yüzyıl

YYÜ : Yüzüncü Yıl Üniversitesi

1. GİRİŞ

Türkiye’de 1940 yılına kadar yabancı birkaç araştırmacı tarafından çeşitli ağız verileri toplanmıştır. 1940 yılından itibaren başta Ahmet Caferoğlu olmak üzere çeşitli Türk dilbilimcilerce çeşitli ağızlar üzerine incelemeler yapılmıştır. Bölgeleri, illeri, ilçeleri esas alan çok sayıda ağızdan derlemeler yapılmış, Türk işaret sistemi kullanılarak derlemeler yazıya geçirilmiş, çeşitli ağızların arkaik öğeleri tespit edilmiş, sözlükler hazırlanarak söz varlıkları ortaya çıkarılmıştır. Günümüze kadar benzer çalışmalar artarak devam etmiş, ülkenin her coğrafi bölgesinde birçok ilin/ilçenin/beldenin ağız incelemesi yapılmıştır. Lisans bitirme çalışması, yüksek lisans tezi, doktora tezi ve doktora sonrası kitap çalışması olarak hazırlanan çalışmaların sayısı günümüzde oldukça fazladır. *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası* adlı eserde Anadolu ağızları ile ilgili 2544 çalışma yapıldığı görülmektedir. Buna Kıbrıs, Rumeli gibi yakın çevre Türk ağızları da dâhil edildiğinde çalışma sayısı 3392’ye ulaşmaktadır.

1.1. Problem ve Araştırmanın Önemi

Türkiye ağızları üzerine çok sayıda derleme ve ağız incelemesi olduğu halde ülkenin bir ağız atlası mevcut değildir. Birçok ülkenin ağız atlasının yıllar önce hazırlandığı göz önüne alındığında ülkemizde bir ağız atlasının olmaması, ağız atlası kapsamında hangi haritaların hangi kriterler doğrultusunda hazırlanacağını bilinememesi bu alanda bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Problem kapsamında aşağıdaki sorular sorulabilir:

- Türkiye’de yayımlanmış bir ağız atlası çalışması var mıdır?
- Ağız atlası hazırlayabilmek için hangi kriterler doğrultusunda veri toplanmalıdır?
- Ağızların gruplara ve alt gruplara ayrılması için ayırt edici kriterler nelerdir?
- Ağız tasnifi yapılan haritalarda hangi renkler niçin tercih edilmelidir?
- Ağız haritaları hangi programlar vasıtasıyla hazırlanabilir?

- Basılı ağız atlası dışında dijital ağız atlasının da hazırlanması mümkün müdür?

Yukarıdaki soruların cevabını bulmak için küçük de olsa bir ağız atlası modelinin varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerine yapılan ağız çalışmaları incelenmiş, eksik kalan ağız verileri tespit edilmiş, saha çalışması yoluyla bu veriler elde edilerek Türkiye ağız atlasının hazırlanmasını mümkün kılacak küçük bir model üzerinde çalışılmıştır. Bu çalışma, Türkiye’de yapılmış ilk bölgesel ağız atlası çalışmasıdır. Ancak bu çalışma son şeklini almış nihai bir çalışma değildir. Bu çalışmanın üzerine ses, şekil bilgisi ve söz varlığı özelliklerini kapsayan eklemeler yapılması, çalışmaya yeni yerleşim birimlerinin dâhil edilmesi mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmayı geliştirilmeye açık bir model olarak kabul etmek gerekir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile; yapılmış yüzlerce ağız çalışmasına bir yenisinin eklenmesi değil, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin coğrafi sınırları içinde bulunan illerimizin ağız özelliklerinden yola çıkarak ülkenin ilk bölgesel ağız atlasını oluşturmak amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Bu çalışmada Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinin coğrafi sınırları esas alınmıştır. Bir coğrafi bölge içindeki yerleşim biriminde görülen ağız özellikleri, bölge dışında hatta ülke dışında görülebilir. Ancak çalışmamızın kapsamı 9 il ve 24 ilçe ile sınırlıdır. Benzer ağız özellikleri taşıyan diğer yerleşim yerleri bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışmada bölge ağızlarında görülen tüm ses ve şekil bilgisi özellikleri incelenmemiş, yalnızca ağızların gruplara, alt gruplara ayrılması için önceden belirlenen kriterler çerçevesinde çalışma yapılmıştır.

Bölgede yer alan 9 ilin tüm ilçelerinin, beldelerinin, köylerinin araştırma kapsamına dâhil edilmesi, tüm ses, şekil bilgisi özelliklerinin incelenmesi, bölge ağızlarının tamamının tespiti için derlemelerin yapılması, derlemelerin yazıya aktarılması; zamanın ve maddî imkânların elvermediği ölçüde büyüktür. Benzer büyüklükteki ağız atlaslarının onlarca yıl sürdüğü ve onlarca/yüzlerce alan uzmanı ile çalışıldığı bilinmektedir. Bu nedenle çalışmanın kapsamı belirli yerleşim birimleri, belirli ses ve şekil bilgisi kriterleri, söz dizimi kriterleri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca leksik veriler bu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

1.4.1. Veri Toplama

“Anadolu ağızlarında ...”, “... ili ağızı”, “... ilçesi ağızı” gibi anahtar kelimeler seçilerek bu alanda yapılmış çalışmalar alanyazın taraması yoluyla toplanmıştır. *Anadolu ağızlarında ikilemeler, Güneydoğu ağızlarında şimdiki zaman ekinin kullanım biçimleri* gibi geniş bir yerleşim alanındaki belirli bir kriterin incelendiği çalışmalardan da veriler toplanmıştır. Bu kapsamda 9 il ve bu illerin ilçeleri, beldeleri, köyleri üzerine yapılmış ağız çalışmaları incelenmiştir. Lisans bitirme tezlerinden, lisansüstü tezlerden, akademik makalelerden, doktora ve doktora sonrası çalışmalardan, kitaplardan elde edilen veriler toplanmış ve tasnif edilmiştir.

1.4.2. Derleme, Yazılı ve Sözlü Belgeleme, Saha Araştırması

İncelenen çalışmalardan tespit edilemeyen veriler, sanal ortamda bulunan bölge ağızlarını temsil eden video ve ses dosyaları ile toplanmıştır. Buna rağmen hâlâ tespit edilemeyen özellikler, bölgedeki yerleşim birimleri gezilerek ve önceden hazırlanmış kısa cevaplı soru formları kullanılarak, anlatıcıya çeşitli hikâyeler, masallar anlatabileceği uzun cevaplı sorular sorularak, yaşam öyküleri dinlenerek tespit

edilmeye ve tamamlanmaya çalışılmıştır. Çeşitli yollarla elde edilen veriler, saha araştırması ile test edilmiş; verilerin geçerliliği ve güvenilirliği yeniden değerlendirilmiştir.

1.4.3. İçerik Analizi

Elde edilen tüm yazılı materyaller, görüntüler, ses ve video dosyaları, soru formları, derlenen ses kayıtları incelenerek belirlenen kriterler doğrultusunda ağız özellikleri tespit edilmiş, veriler *kullanılabilir* veya *kullanılamaz* olması özelliğine göre süzgeçten geçirilmiştir.

1.4.4. Tablolama

Verilerin tasnifi için *Ms Excel, Excel PivotTable, Ms Word, IOS Numbers, IOS Pages* programları kullanılmıştır. IPA seslerinin tablo üzerinde gösterilmesi için *Affinity Designer, Paint S* grafik oluşturma/düzenleme programlarından faydalanılmıştır.

1.4.5. Haritalandırma

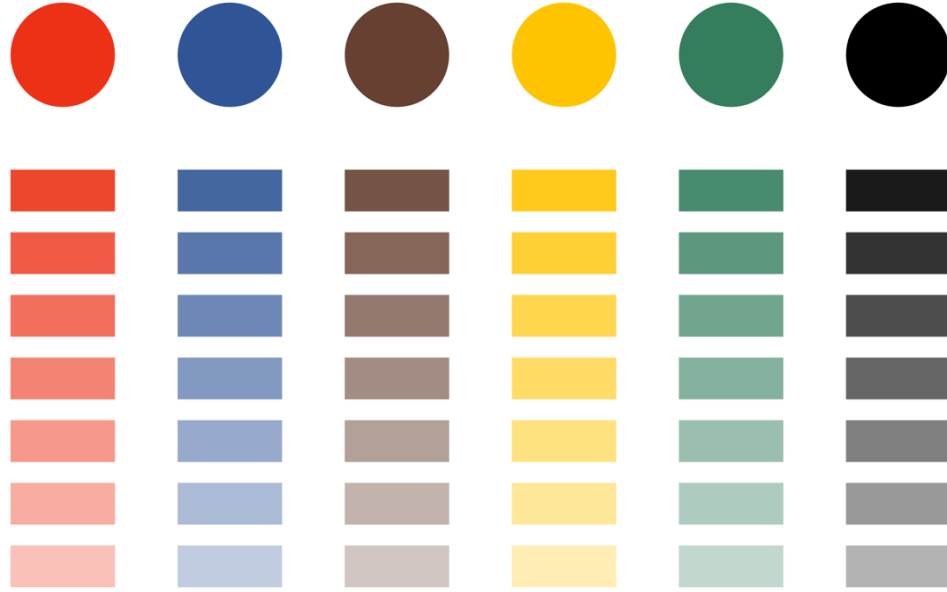
Google Maps, Affinity Designer, Excel Maps, Adobe Illustrator gibi programlar yardımıyla sanal ve basılı haritalar hazırlanmıştır. *Dağılım haritaları, isoglos haritaları, yoğunluk haritaları* bu çalışmada kullanılan harita türlerindendir.

1.4.6. Renklendirme

Haritalarda kullanılan renkler *Affinity Designer* programı ile hazırlanmıştır. Renkler, CMYK olarak adlandırılan renk düzeni kullanılarak matbaa basımına uygun hale getirilmiştir. Kırmızı, mavi, kahverengi, sarı, yeşil, siyah olmak üzere 6 renk seçilmiş, adı geçen programla bu renkler %10 açık hale getirilerek her rengin 7 farklı tonu elde edilmiştir. Aşağıdaki görselde daire içindeki renklerin koyuluk/yoğunluk oranı %100 kabul edilmiş, dikdörtgen şekillerin içindeki renklerin koyuluk/yoğunluk oranı %10 azaltılarak diğer tonlar elde edilmiştir. En üst dikdörtgenin içindeki rengin

koyuluk/yoğunluk oranı %90, en alt dikdörtgenin içindeki rengin koyuluk/yoğunluk oranı %30'dur.

Şekil 1: Renk Paleti

Renkleri haritalara uygulanması aşamasında, dünya genelinde oluşturulan çeşitli ağız atlasları incelenmiştir. Bulgar ağız atlasında ülkenin batısındaki ağız verileri mavi, doğusundakiler kırmızı renk ile gösterilmiştir (Yeşilkaya & Karasu, 2022, s. 202). Ağız verilerinin çeşitliliği durumunda bu iki renk yetersiz kalmış, kahverengi, yeşil, sarı, turuncu ve akla gelen diğer renkler de tercih edilmiştir. Azerbaycan ağız atlasında fonetik, morfolojik ve leksik haritalar sırasıyla, yeşil, pembe ve sarı fon üzerinde beyaz haritalarla gösterilmiştir. Ağız verileri haritalar üzerinde gösterilirken siyah renk, ölçünlü dildeki özelliği; diğer renkler ise ağız gruplarının özelliğini ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bunların dışında incelediğimiz ağız atlaslarında renklerin kullanımı ile ilgili bir sisteme rastlanmamıştır. GAB ağız atlası hazırlanırken mavi renk batı ağızlarını, kırmızı renk doğu ağızlarını temsil edecek şekilde kullanılmıştır.

Siyah renk ölçünlü dildeki ağız özelliklerini göstermek için kullanılmıştır. Bu renklerin yetersiz kaldığı durumlarda kahverengi, yeşil renkler tercih edilmiştir. Bazı durumlarda bu renklerin diğer tonları da kullanılmıştır. Belirli bir verinin kullanım yoğunluğunu gösteren haritalarda aynı rengin açık ve koyu tonları kullanılmıştır. Açık ton verinin kullanım seyrekliğini, koyu ton verinin kullanım sıklığını göstermektedir.

1.4.7. Soru Formları

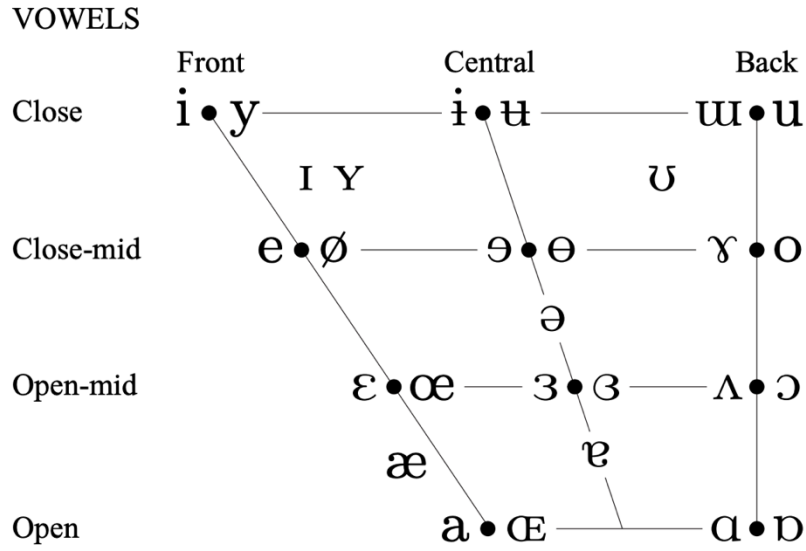
Belirli ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi özelliklerinin tespiti için hazırlanan soru formları kullanılmıştır. Soru formları kısmen eldeki verilerden yola çıkarak tarafınca doldurulmuş, kısmen bölge ağız üzerine bilgili kişiler tarafından doldurulmuş, kısmen de derleme yapılan kişi tarafından verilen cevaplar not alınarak doldurulmuştur.

1.4.8. IPA İşaret Sisteminin Kullanımı Hakkında

Bölge ağızlarında tespit edilen seslerin gösteriminde IPA işaretleri kullanılmıştır. GAB ağız atlasının hem ulusal hem de uluslararası düzeyde anlaşılabilirlik oranını artırmak için IPA işaretlerinin kullanımı tercih edilmiştir. İncelenen ağız atlaslarından birkaç tanesi dışında, ses birimleri (fonem) ve alt ses birimleri (allofon) göstermek için herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Bulgar ve Hollanda ağız atlaslarında fonetik veriler köşeli parantez içinde (allofon işareti) kullanılmış, morfolojik ve leksik verilerde herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Bu çalışmada da bölge ağızlarında kullanılan ve ölçünlü dilde karşılığı olmayan tüm sesler (alt ses birimi olup olmadığına bakılmaksızın) köşeli parantez içinde gösterilmiştir. *Metin Örnekleri* bölümündeki metinlerin yazımında sesletim dikkate alınarak IPA işaretleri kullanılmıştır.

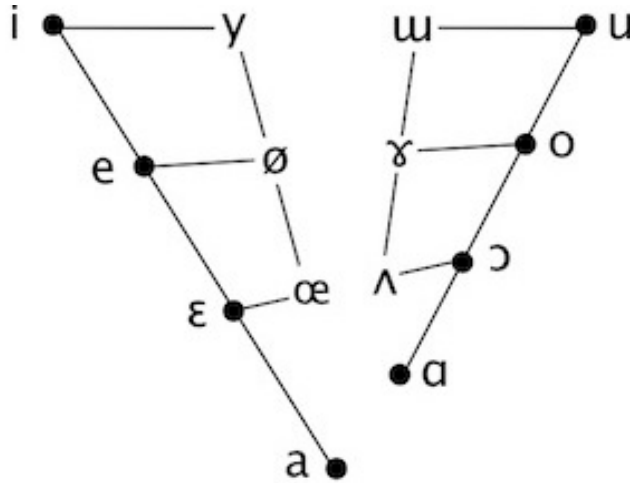
Aşağıdaki tabloda IPA'nın 2022 yılında yenilediği (IPA, 2022) ünlü dörtgeni bulunmaktadır.

Tablo 2: IPA Ünlüleri

IPA dışında ses birimleri için hazırlanan çeşitli tablolar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Lindsey'in *ünlüler üçgeni* olarak adlandırdığı aşağıdaki tablodur. Bu tabloda üç temel ses (a, i, u) üç köşeye yerleştirildiği için üçgen biçiminde çizilmiştir.

Tablo 3: Lindsey'in Ünlüler Üçgeni²

² Bu tabloya şu web adresinden erişilebilmektedir: <https://www.englishspeechservices.com/blog/the-vowel-space/>

Ağız araştırmalarında kullanılan alt ses birimi (allofon) işaretleri teknolojinin henüz gelişmediği 1940'lı yıllardan günümüze kadar el çizimi ile çeşitli şekillerde gösterilmiştir. Bugüne kadar yayımlanmış ağız araştırmaları için kullanılan işaretlerde bir birlik söz konusu değildir. Her eserde birbirinden farklı işaretlerin karşıladığı aynı sesler dikkate alındığında ortaya onlarca farklı işaretin çıktığı ve kafaları karıştırdığı görülecektir. Sadece *a-e arası yarı kalın, düz-geniş ünlü* için on farklı işaret kullanılmıştır (Demiray, 2008, s. 206). Ağız araştırmaları üzerine yapılan bir çalışmada 47 araştırmacının 44'ünün *a-e arası yarı kalın* ünlü için á işaretini kullandığı (Gökçe, 2020, s. 505) tespit edilmiştir. Bu durum diğer ünlülerde de benzer şekilde devam etmiştir. Yerli ağız araştırmacıları arasında bir birlik olmasa da genel olarak belirli işaretleri kullanmanın gelenekselleştiği görülmektedir.

Bazı ağız araştırmacıları, *bu alanda yapılan çalışmalarda kullanılan işaretlerin birliğe kavuşturulması ihtiyacı* üzerine çeşitli makaleler yazmışlar, birçok araştırmacının aynı sesleri ne tür işaretlerle gösterdiğini tablolar hâlinde göstermişlerdir. Efrasiyap Gemalmaz *Türkiye Türkçesinde Ses Olayları* isimli makalesinde tüm ünlüleri açıktan kapalıya doğru sıralamış, ünsüzleri de numaralandırarak tablo üzerinde göstermiştir (1999). Bu işaretler, birliği sağlamada önemli bir aşama olsa da maalesef 1940'lardan bugüne kadar hazırlanan makale, tez, kitap ve bildirilerin çoğunda birbirinden farklı işaretler kullanılmıştır (Demiray, 2008, s. 202). Hangi şekil ve işaretlerin hangi boğumlanma özelliklerini gösterdiğine ilişkin ayrıntılı bir sistemin olmayışı bu ayrılıkların sebebi olarak görülmektedir (Korkmaz, 2011, s. 49). Günümüzde IPA'nın dünya genelindeki yaygınlığı sebebiyle yerel işaretlerin önemsiz hale geldiği söylenebilir.

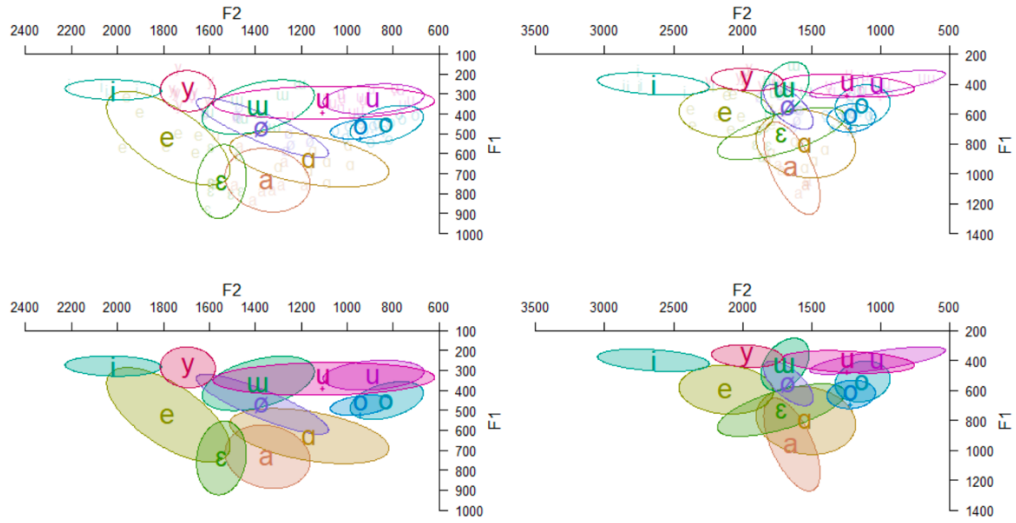
Arap harfli Türkçe metinlerin Latin harflerine çevirisinde kullanılan işaretlerde birlik sağlanmışken, ağız araştırmalarında kullanılan çeşitli seslerin gösteriminde bu birlik

günümüze kadar sağlanamamıştır. Bu sorunu çözenin ve ayrılıkları gidermenin bir yolu, hangi araştırmacının hangi işareti kullandığını tespit ederek yeni bir işaret önermek değil, Türkiye ağızlarında kullanılan seslerin *IPA fonem gösterimindeki doğru konumunu* tespit ederek ona denk gelen işareti kullanmaktır. IPA işaretleri, ağız araştırması yapan Türkologlar tarafından pek tercih edilmese de dilbilimciler tarafından sıkça kullanılmaktadır. Ağız araştırmalarında Maria Stamova, *Gagauz Türkçesi ve ağızlarının karşılaştırmalı ses bilgisi* adlı doktora çalışmasında IPA işaret sistemini kullanmıştır (2001). Mine Kılıç, *Kahraman Maraş merkez ağızı* adlı yüksek lisans çalışmasında hem yerel işaret sistemini hem IPA sistemini kullanmıştır (2001). Gülsüm Killi, *Hakas Türkçesinin ağızları* adlı doktora çalışmasında IPA sistemini tercih etmiştir (2002). Bir makalede *Türk Alfabesindeki Harflerin IPA Karşılıkları ve Ses Tanımları* tablo üzerinde gösterilmiş ve *millî çeviri yazı sisteminin yanında IPA karşılıklarının da kullanılması gerektiği, son yıllarda IPA yönünde bir eğilimin geliştiği* (Pekacar & Dilek, 2008, s. 581) ifade edilmiştir.

Bu çalışmada IPA fonem gösterimi dikkate alınmış ve alt ses birimlerin IPA tablosundaki konumları gösterilmiştir. Ancak IPA işaretlerinden hangisinin hangi sese karşılık geldiği konusunda zaman zaman tereddütler yaşanmaktadır. Örnek vermek gerekirse /ö/ foneminin IPA tablosunda *açık-orta* [œ] ve *kapalı-orta* [ø] olarak adlandırılmış iki karşılığı bulunmaktadır. Bunlardan hangisinin ölçünlü Türkiye Türkçesindeki karşılığı olduğunu anlamak için ilk başta ölçünlü Türkçedeki ö'nün açıklık-kapalılık derecesini ölçmek gerekecektir. Bu ölçüm sonucu ortaya çıkan değer; kadınlarda, erkeklerde, çocuklarda farklı olacağı gibi, aynı cinsiyete veya yaşa sahip her bireyde farklılık gösterebilecektir. Yapılan ölçümler sonrası M. Akif Kılıç Türkçedeki /ö/ foneminin IPA karşılığı olarak *açık-orta ö* şeklinde tanımlanan /œ/ işaretini kabul ederken (2017, s. 205), Göktuğ Börtlü filoloji alanında yaptığı tez çalışmasında (2020, s. 79) *kapalı-orta ö* şeklinde tanımlanan /ø/ işaretini kabul

etmiştir. Üstelik her iki araştırmacı da ses laboratuvarında *Praat* programıyla analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Börtlü'nün çeşitli deneklerle gerçekleştirdiği ses analizi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Göktuğ Börtlü'nün Ses Analizi Tablosu³

Tabloda sol sütun erkeklerin, sağ sütun kadınların ses analizi sonuçları olarak verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere her bir sesin konumu oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Burada dikkat çekmek istediğimiz sonuç şudur: Ölçünlü dilde bile seslerin tam konumu tespit edilememektedir. Ölçünlü dildeki belirli bir sesin, aynı programla ses laboratuvarında analizinde farklı sonuçlar çıkabilirken, ağızlarda her bir farklı alt ses biriminin doğru konumunu tespit etmek daha zor olacaktır. Yine de bölge ağızlarında alt ağız gruplarını ayırt eden sesleri bulmak, bu seslerden hangilerinin hangi yerleşim yerlerinde kullanıldığını tespit etmek bölge ağızlarını bilenler için

³ Bu tablo Göktuğ Börtlü'nün *The Vowel Triangle of Turkish and Phonological Processes of Laxing and Fronting in Turkish* adlı tezinin 60. sayfasından alınmıştır.

mümkün olabilir. Bir yerleşim biriminde *artdamaksıl n*'nin kullanıldığını, başka bir yerleşim yerinde *o ve u fonemlerinin* karıştırıldığını/birbirinin yerine kullanıldığını veya a-e arası açık ünlünün [æ] varlığını tespit etmek bir ağız araştırmacısı için zor olmamalıdır. Akif Kılıç'ın bir makalesinde⁴ bahsettiği *içsel alt ses birimleri* tespit etmek için *Praat* isimli ses analiz programı veya benzer programlar kullanmak gerekebilir. Fakat konuşma sırasında *belirgin alt ses birimlerin* kullanıldığını tespit etmek güç bir iş değildir.

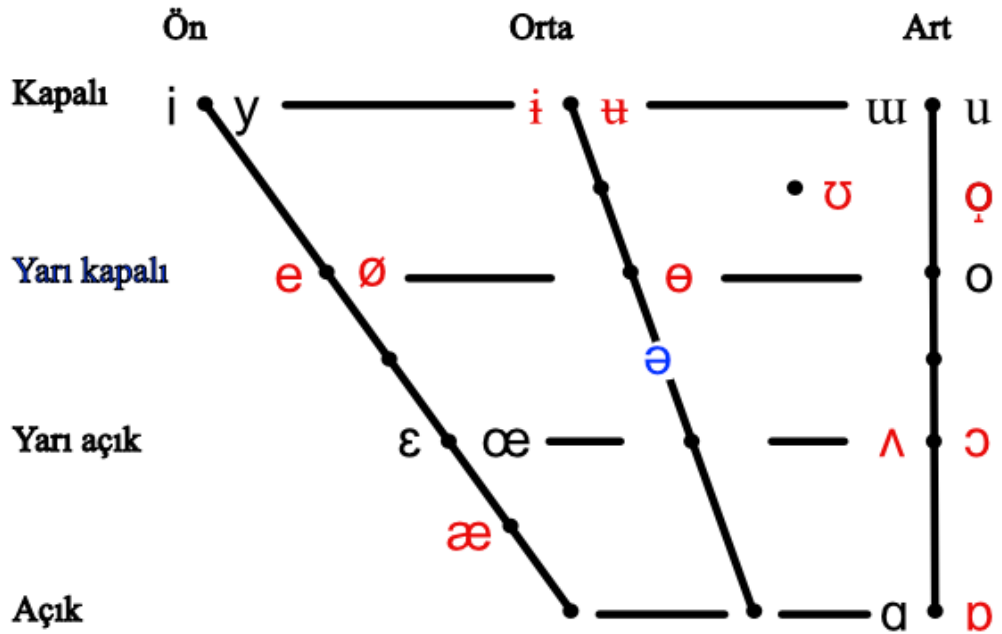
⁴ Türkiye Türkçesindeki Sesbirimlerin Dışsal ve İçsel Alt Sesbirimleri: Katmanlı Çevriyazı Modeli

1.4.8.1.GAB Ağzlarında Kullanılan Ünlüler ve Açıklamaları

İşaret Sistemi 1: Ünlüler

Açıklama	IPA Karşılığı
Türkçedeki a	ɑ
a-e arası açık ünlü	æ
a-o arası ünlü (a'ya yakın)	ɒ
a-ı arası ünlü	ʌ
Türkçedeki e	ɛ
Kapalı e	e
Türkçedeki ı	ɯ
ı-i arası ünlü	ɨ
Türkçedeki i	i
Kapalı-orta o ünlüsü	o
Açık-orta o ünlüsü	ɔ
o-u arası ünlü	ʊ
o-ö arası ünlü	ɵ
Açık-orta ö ünlüsü	œ
Türkçedeki u	u
Vurgusuz, gevşek boğumlanan u ünlüsü	ʊ
u-ü arası ünlü	ʉ
Türkçedeki ü	y
ü-ö arası ünlü	ø

Tablo 5: IPA Ünlü Dörtgeninde GAB Ağızları Ünlülerinin Yeri

Ünlü dörtgeninde dikey çizgilerin solunkiler düz ünlü, sağındakiler yuvarlak ünlüdür. Ünlü dörtgeninin sol tarafı ön ünlüleri, sağ tarafı art ünlüleri, üst tarafı kapalı ünlüleri, alt tarafı açık ünlüleri göstermektedir. Tam ortada bulunan ünlü *schwa*dır. *Schwa* nötr bir sestir, tüm ünlülere eşit mesafededir, Türkiye Türkçesinde algılanması güçtür. Dörtgende siyah renkte gösterilenler ölçünlü Türkçedeki seslerin, kırmızı renkte gösterilenler GAB ağızlarındaki seslerin karşılığını göstermektedir. *Schwa* ise mavi renkte gösterilmiştir.

/a/ : [ɑ], [æ], [ɒ], [ʌ] alt ses birimleri bulunmaktadır.

<muaf> [muɑf], <kadar> /keder/ [qædær], <ahır> [ɒxur], <kahraman> /kahrıman/ [qahrʌman]

/e/ : [ɛ] ve [e] alt ses birimleri bulunmaktadır.

<iade> /iyade/ [ijæde], <erken> [eɪcen]

/ɯ/ : <kɯl> [qʷʌɫ]

/i/ : [i] ve [ɨ] alt ses birimleri bulunmaktadır.

<iki> [ici], <seni> [seɲi]

/o/ : [o], [ə], [ɔ] alt ses birimleri bulunmaktadır.

<sol> [sol], <köy> [kəj], <okul> [ɔqʊɫ]

/ö/ : [œ], [ø] alt ses birimleri bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda ölçünlü Türkçedeki ö'nün /ø/ ses birimi olarak gösterildiği ve açık-orta [œ], kapalı-orta [ø] alt ses birimleri şeklinde tanımlandığı bilgisi, bir önceki bölümde açıklanmıştır.

<söz> [sœz] <özür> [øzyr]

/u/ : [u], [ʊ], [ʉ] alt ses birimleri bulunmaktadır. Türkçenin ahengini bozan ünsüz yığını içeren kelimeler dilde, algıda değişir (Kılıç & Kılıç, 2012, s. 1331). Bunun sonucunda telaffuzda araya bir ünlü girer. [ʊ] ünlüsü daha çok yabancı dillerden Türkçeye geçen bazı kelimelerde ünlü türemesi yoluyla ortaya çıkmıştır.

<şu> [ʃʊ], <grup> /gurup/ [gʊrup], <şükür> [ʃʉkʊr]

/ü/ : [y], [ø] alt ses birimleri bulunmaktadır.

<gül> [ɟyl], <güzel> [ɟøzel]

1.4.8.2.GAB Ağzlarında Kullanılan Ünsüzler ve Açıklamaları

İşaret Sistemi 2: Ünsüzler

Açıklama	IPA Karşılığı
Türkçedeki b	b
b-v arası ünsüz (yarı sızıcı)	β
Türkçedeki c	d̪
Türkçedeki ç	tʃ
Türkçedeki d	d
Türkçedeki f	f
Art damak g ünsüzü (kalın ünlülerle görülür)	g
Ön damak g ünsüzü (ince ünlülerle görülür)	ɟ
Küçük dil g ünsüzü	ŋ
Art damak ğ ünsüzü (yaklaşık ses)	ɣ
Art damak ğ ünsüzü (sızıcı)	ɣ̥
Türkçedeki h	h
Boğazsıl h	ħ
Art damaksıl h (sızıcı)	x
Türkçedeki j	ʒ
Art damak k ünsüzü (kalın ünlülerle görülür)	k
Ön damak k ünsüzü (ince ünlülerle görülür)	c
Küçük dil k ünsüzü	q
Diş yuvasıl, sızıcı, kalın ünlü yanında görülen l	ɭ
Diş yuvasıl, ince ünlü yanında görülen l	l

Türkçedeki m	m
Türkçedeki n	n
Art damaksıl n	ŋ
Türkçedeki p	p
Çarpmalı, dış eti, tonlu r	r
Yaklaşık ses r	ɹ
Türkçedeki s	s
Türkçedeki ş	ʃ
Türkçedeki t	t
Türkçedeki v	v
Çift dudak v ünsüzü	w
Türkçedeki y	j
Türkçedeki z	z

Tablo 6: IPA Tablosunda GAB Ağızları Ünsüzlerinin Yeri

	Çift Dudak (Bilabial)	Diş-Dudak (Labiodental)	Diş (Dental)	Diş-Yuvasıl (Alveolar)	Diş-Yuvasıl Ardı (Postalveolar)	Üst damaksıl - Ters Çevrik (Retroflex)	Ön Damaksıl (Palatal)	Artdamaksıl (Velar)	Küçük Dil (Uvular)	Boğazsıl (Pharyngeal)	Gırtlak (Glottal)
Patlamalı (Plosive)	p b			t d			c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Geniz Ünsüzü (Nasal)	m			n				ŋ			
Akıcı (Trill)				r							
Tek Vuruşlu (Tap or Flap)											
Yarı Kapanıtlı (Affricate)					tʃ dʒ						
Sızıcı (Fricative)	β	f v		s z	ʃ ʒ			x ɣ		ħ ʕ	h
Sızıcı Yan Ünsüz (Lateral Fricative)											
Yaklaşık Ses (Approximant)				ɹ			j	ɰ			
Yaklaşık Yan Ünsüz (Lateral Approximant)				ɭ l							

Her sütunda soldakiler ötümsüz, sağdakiler ötümlüdür. (Örnek: Patlamalı ve çift dudak ünsüzü olan /p/ ötümsüz, /b/ ötümlüdür.)

/b/ : [b], [β] alt ses birimleri bulunmaktadır.

<bel> [bel], <sabun> /savun> [sqβun]

/c/ : [d͡ʒ] tek alt ses birimi bulunmaktadır.

<acı> [ad͡ʒu]

/ç/ : [t͡ʃ], [ʧ] iki alt ses birimi bulunmaktadır.

<Çüngüş> [t͡ʃynʃyʃ], <geç> [jeʧ]

/d/ : [d] tek alt ses birimi bulunmaktadır.

<deve> [dewe]

/f/ : [f], [ɸ] iki alt ses birimi bulunmaktadır.

<sofi> [sofi], <ufak> [uɸaq]

/g/ : [ɟ], [g], [G] üç alt ses birimi bulunmaktadır.

<gelin> [ɟelin], <gazete> /gaste/ [gastɛ], <kardeş> /gardaş/ [Gardaʃ]

/ğ/ : *Yumuşak g* <ğ> harf birimi ile gösterilen bu ses, Türkçenin en tartışmalı ünsüzüdür, hatta ünsüz olup olmadığı bile tartışmalıdır (Kılıç M. A., 2008, s. 2813). Bu ünsüzün kelime başında bulunmaması, zayıf bir ses olması, her kelimedeki çevresindeki seslere bağlı olarak okunuşunun değişmesi bu tartışmanın sebeplerindendir. <oğul> [oɣul], <teğmen> /teymen/ [tejmen], <yağmur> /ya:mur/

[ja:mu], <yağ> [jaɰ], kelimelerinin okunuşuna bakıldığında farklılıklar olduğu görülecektir. [ɰ], [ɣ] iki alt ses birimi vardır.

<yağ> [jaɰ], <doğum> [doɣum]

/h/ : [h], [ħ], [x] üç alt ses birimi bulunmaktadır.

<hatice> [ħatiɟɛ], <haram> [ħaram], <sahte> [saɰtɛ]

/j/ : [ʒ] tek alt ses birimi bulunmaktadır.

<jilet> [ʒilet^h]

/k/ : [c], [k], [k̟], [q] dört alt ses birimi vardır.

<kedi> [cɛdi], <kasap> [kasap], <keçi> /geçi/ [k̟ɟʃi], <sakat> [saqat]

/l/ : [l], [ɭ] iki alt ses birimi bulunmaktadır.

<salı> [saɭɰ], <bilek> [bilec]

/m/ : [m] tek alt ses birimi bulunmaktadır.

<mum> [mum]

/n/ : [n], [ɳ] iki alt ses birimi bulunmaktadır. M. Akif Kılıç, *burun ünsüzleri* şeklinde ifade ettiği [n], [ɳ], [ɲ] alt ses birimlerinin Anadolu ağızlarında olduğunu söyler (2018, s. 263). İncelediğimiz coğrafi alanın sınırları içinde [ɲ] ünsüzüne rastlanmadı.

<inek> /inek/ [inɛc], <bana> [baɳa]

/p/ : [p], [p̟] iki alt ses birimi bulunmaktadır.

<pis> [pis], <kap> [qap]

/r/ : [r], [ɾ] iki alt ses birimi bulunmaktadır.

‘ramazan’ [ramazan], <bir> [biɾ]

/s/ : [s], [ʃ] iki alt ses birimi bulunmaktadır.

<ses> [ses], <sopa> [ʃopa]

/ʃ/ : [ʃ] bir alt ses birimi bulunmaktadır.

<şiş> [ʃiʃ]

/t/ : [t], [t̪] iki alt ses birimi bulunmaktadır.

<tabak> /tabah/ [tabax], <tatlı> /datlı/ [t̪at̪lu]

/v/ : [v], [w] iki alt ses birimi bulunmaktadır.

<van> [van], <av> [aw]

/y/ : [j] bir alt ses birimi bulunmaktadır.

<ayı> [ajɯ]

/z/ : [z] bir alt ses birimi bulunmaktadır.

<az> [az]

İşaret Sistemi 3: Diğer İşaretler ve Semboller

Açıklama	IPA Karşılığı
Gırtlaksız kapantı / Arapçadaki hemze ء	ʔ
Boğazsız ünsüz / Arapçadaki ayın (ع)	ħ
Normalden uzun ünlü	ɑː, ɛː
Yarı uzun ünlü	ɑˑ, ɛˑ
Normalden kısa ünlü	ă, ě
Genizsileşmiş ses	ã, ĕ
Zor duyulabilen ses	bˀ
Vurgulu ses	aˈb
Yarı yuvarlak (yuvarlağa yakın)	ɶ
Yarı yuvarlak (düze yakın)	ɷ
Tonlulaşma işareti (tonsuz ünsüzlerde kullanılır)	p̤, s̤, t̤
Tonsuzlaşma işareti (tonlu ünsüzlerde kullanılır)	b̥, d̥
Soluklu/Üflemeli (aspirated) ünsüzleri gösteren işaret	dʰ, tʰ
Fiil kökünü veya gövdesini gösteren işaret	-
İsim kökünü veya gövdesini gösteren işaret	+
Değişimin yönünü gösterir (geriye referans)	<
Değişimin yönünü gösterir (ileriye referans)	>
Yazı birimi	< >
Ses birimi (fonem)	/ /
Alt ses birimi (allofon)	[]
Veya	/
Sıfır biçim birimi (zero morpheme)	∅

1.5. Araştırma Tarihi

Dünyada ağız atlası üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Alman, Fransız, Bulgar, Moğol, İran, Yemen ve daha pek çok ülke, Türk Dil Kurumu benzeri ulusal düzeydeki resmî dil akademileri vasıtasıyla ağız atlaslarını hazırlamışlardır. Türk dünyasında *Azerbaycan Ağız Atlası*, *Nahçıvan Diyalektolojisi Atlası*, *Çuvaşça Ağız Atlası*, *Tatar Türkçesi Ağız Atlası* isimli atlaslar bulunmaktadır.

Türkiye’de Ahmet Buran’ın hazırladığı *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Dil Atlası*, Semra Günay Aktaş ve Erdoğan Boz’un hazırladığı *Eskişehir İli Dil Atlası* isimli iki atlas çalışması bulunmaktadır. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Dil Atlası* kitapçık türünde basılan eser, *bölgesel ilk dil atlası* kabul edilebilir. Tek haritadan oluşan bu atlasla Türkçe, Kürtçe, Zazaca, Arapça, Çerkezce ve diğer (Süryanice, Ermenice, Keldanice) dillerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki dağılımı gösterilmiştir. Hangi dilin hangi yüzdelik oranda konuşulduğuna yönelik bir bilginin bulunmadığı haritada her dil belirli bir renkte daire içinde gösterilmiştir. Dairelerin her yerleşim yerinde farklı büyüklükte çizilmiş olması, dilin konuşur oranının sayıca çokluğunu/azlığını göstermektedir. Atlasın hazırlanmasının amacı, *ülkedeki dillerin bir bölümünün haritasını yapmak* (Buran, 2009) olarak açıklanmıştır. Haritada sadece yaşayan diller gösterilmiştir. *Eskişehir İli Dil Atlası* isimli çalışma, güncel ve kapsamlı ilk dil atlası olma özelliğini taşımaktadır. Kitapta toplam 123 harita bulunmaktadır. Bu haritaların 24’ü etnik unsurların yerleşim alanı ve ağız bölgelerini, 81’i ise ağız özelliklerini göstermektedir. Ağız özelliklerini gösteren haritaların 21’i ünlü, 26’sı ünsüz, 15’i biçim bilgisi, 16’sı söz varlığı özellikleriyle ilgilidir. Eserde Türkiye’ye göç etmiş çeşitli Türk lehçelerini konuşan Türklerin Eskişehir’de yaşadıkları yerler, hane sayıları, nüfusları, lehçe kullanımları incelenmiş; kökence Türk olmayıp Türkiyeli olan diğer etnik grupların Eskişehir’de yaşadıkları yerler, hane sayıları, ana

dillerini konuşma oranları da tablolar ve haritalar üzerinde gösterilmiştir (Boz & Aktaş, 2017, s. 1).

Ağız atlasının temelini oluşturan *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* isimli eser Leyla Karahan tarafından hazırlanmıştır. Eser, bir ağız atlası olmamasına rağmen bir çok ağız atlasından daha çok veri ve harita içermektedir. İncelediği özellikler, ağız gruplarını belirlemede kullanılan kriterler bakımından örnek alınacak bir çalışmadır. Kitapta toplam 28 harita bulunmaktadır. 1 harita Anadolu ağızları üzerine yapılmış çalışmaları, 1 harita ana ağız gruplarını, 3 harita alt ağız gruplarını, 14 harita ses bilgisi özelliklerini, 8 harita şekil bilgisi özelliklerini, 1 harita söz dizimi özelliğini göstermektedir.

Ağız Atlası Kılavuz Kitabı isimli eser Leyla Karahan, Erdoğan Boz, Semra Günay Aktaş, Nihal Çalışkan, Önder Yayla tarafından hazırlanmıştır. Bu eserde ağız atlası çalışmasında kullanılabilecek 226 kriter belirlenmiştir.

Türkiye’de bir ağız atlası oluşturma düşüncesi amacıyla yapılan ilk çalışma 1998 yılına aittir. 12-13 Ekim 1998 tarihlerinde Türkçe’nin ağızları konulu bir çalıştay düzenlenmiştir. Çalıştayda sunumu yapılan çalışmaların derlendiği kitabın önsözünde çalıştayın amacı, Türkçenin ağız atlasının yapılması için bilimsel bir ortam oluşturmak (Taylan & Özsoy, 2000) olarak açıklanmıştır. Bu çalışmaları yürütmek üzere Türk Dil Kurumu bünyesinde Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama birimi oluşturulmuştur. Yine aynı çalışmada Türk Dil Kurumunun ağız atlası oluşturmaya uzun vadeli çalışma programına aldığı belirtilmiştir. Günümüzde sürecin ne şekilde devam ettiği, çalışmaların mevcut durumu bilinmemektedir.

1.6. Çalışma Süreci Hakkında

2019 yılı sonlarında çalışma süreci başladığında henüz ülkemizde Covid-19 pandemisi mevcut değildi. Bu dönemde tez çalışması için yeterli sayıda kaynak tarama, atlas örnekleri inceleme, incelenecek bölgenin sınırlarının belirlenmesi süreçleri

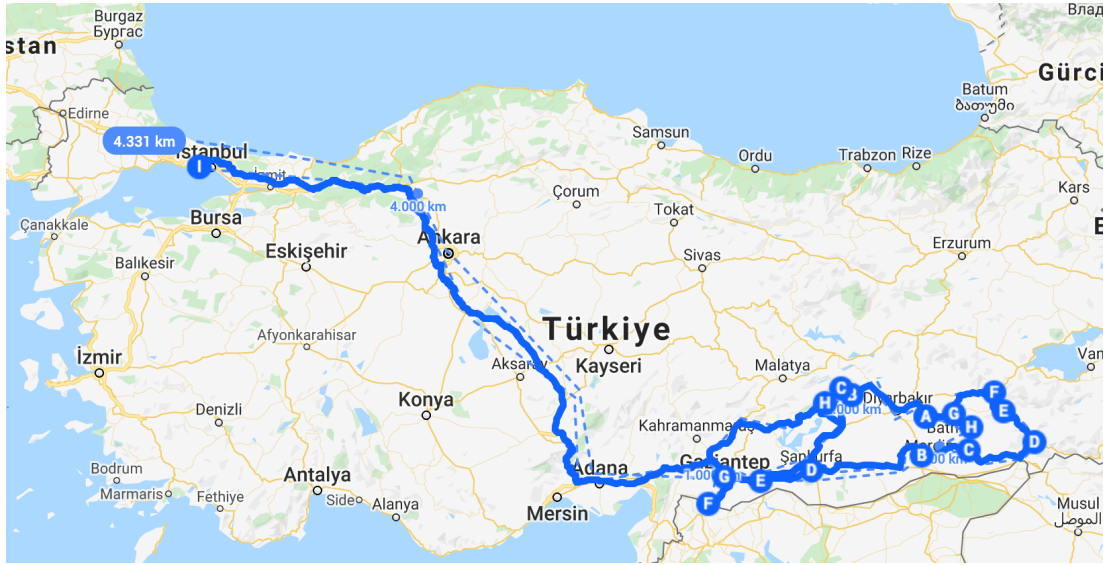
tamamlanmıştı. Kısa süre sonra bölgeye gidilecek, derlemeler yapılacak, veriler toplanacaktı. Saha çalışmasının ardından bu veriler için haritalama sistemleri incelenecek ve tez yazım süreci başlayacaktı. Ancak 11 Mart 2020 tarihinde ilk Covid-19 vakasının açıklanması, ardından genel pandeminin ilan edilmesi ve peşinden gelen sokağa çıkma yasakları, çeşitli kısıtlamalar tüm ülkede bazı çalışma alanlarında işleri aksattığı gibi bu çalışmanın da gidişatını etkiledi. Kısıtlamaların ve pandeminin ne zaman sona ereceği belirsizliğini korurken çalışma planımızın değişmesi bir zorunluluk haline geldi. Bölgeye gitme, verileri toplama süreci aksadığından bu durumu farklı şekilde değerlendirmek gerekiyordu. Önce çeşitli haritalama programları incelendi, sanal kurslarla harita hazırlama eğitimleri tamamlandı. Ardından edinilen bilgiler ve öğrenilen programlarla örnek haritalar hazırlandı. Online harita ve sanal ağız atlası hazırlanabileceğine kanaat getirildi. Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu ile bu konuda çalışmalar yapıldı. İncelenecek ses, şekil bilgisi kriterleri, kullanılacak işaret sistemi gözden geçirildi. Danışman ve jüri üyelerinin tavsiyeleri doğrultusunda çalışma planındaki eksikler giderildi. Çalışma planına çeşitli eklemeler/çıkarmalar yapıldı. Haritalara başlık ve harita numarası ekleme kararı alındı. Haritalar bazı profesyonel ağız atlası örneklerindeki gibi F1, F2, M1, M2, S1, S2... (fonetik, morfolojik, sentaks) şeklinde numaralandırıldı.

Pandeminin seyri, insanların sağlık/virüs gerekçesi ile temastan/iletişimden kaçınması bölgeye gitme ve verileri toplama aşamasının başarı ile tamamlanamaması endişesi ile erteleniyordu. Bu süreçte daha çok kaynak incelendi. Anadolu ağızları ve Güneydoğu illeri ile ilgili her makale, bildiri, kitap, lisans ve lisansüstü tezlerine ulaşılmaya çalışıldı. Henüz çalışmanın başındayken 300'den fazla kaynak incelendi, notlar alındı. Youtube gibi sosyal platformlar üzerinden çalışma kapsamındaki her ilin, ilçenin ağız özelliklerini yansıtan videoların olup olmadığı araştırıldı, temin edilebilen kaynaklar incelendi, eldeki verilerle kıyaslandı, değerlendirmeler yapıldı. Çalışma şekillenmeye başlamıştı; çalışmanın ana başlıkları, içerikleri, harita şablonları, çalışmaya ait web

sitesi son şekli almak üzereydi. Eldeki kaynaklar veri toplamada faydalı olmuştu ancak hala tespit edilemeyen fonetik ve morfolojik özellikler vardı.

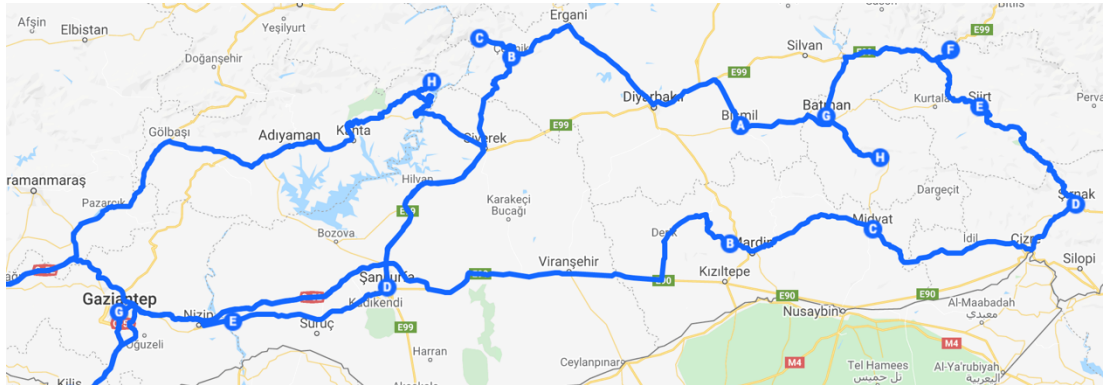
Pandemi sebebiyle getirilen kısıtlamaların kaldırılması veya hafifletilmesi beklentisiyle bölgeye yakın zamanda gidilebileceği ihtimali artıyordu. Bu doğrultuda bir planlama yapıldı. Türkçenin anadil olarak az sayıda konuşuru bulunan yerleşim yerleri tespit edildi, gidilecek güzergâh belirlendi. Google Maps üzerinden gidilecek yerlerin sıralaması yapıldı. Sevan Nişanyan'ın hazırlamış olduğu ülke sınırları içindeki tüm yerleşim birimlerini eski ve yeni adlarıyla gösteren, etnik kökenlerine dair değerlendirmelerin bulunduğu *Index Anatolicus (Nişanyan Map)* adlı web sitesinden faydalanıldı. Ziyaret edilmesi düşünülen yerlerde kaç gün kalınacağı planlandı.

Pandemi yasaklarının gevşetilmesi üzerine plan adım adım uygulandı. Vaka sayısının veya ölümlerin artması ve kısıtlamaların tekrar başlaması ihtimali dikkate alınarak önce İMÜ'den Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarafıma araştırma yapılacağına dair resmî yazı alındı. Ardından aşağıdaki haritada belirlenen güzergâh izlenerek saha araştırmasına başlandı.

Harita 1: Saha araştırması rotası

Yukarıdaki harita üzerinde düz bir çizgi ile tüm rotalar üzerinden geçildiğinde en az 4331 km yol gidildiği görülmektedir. Bu mesafeye köyler eklendiğinde 5000 km'den fazla yol gidildiği daha iyi anlaşılmaktadır. Gidilen güzergâhın yakından görünümü aşağıdaki haritada gösterilmiştir.

Harita 2: Saha araştırması rotası yakından görünüm

Çalışma kapsamında sırasıyla Mardin, Midyat, İdil, Cizre, Şırnak, Siirt, Ziyaret, Baykan, Batman, Hasankeyf, Bismil, Diyarbakır, Çermik, Çüngüş, Siverek, Şanlıurfa, Birecik, Karkamış, Oğuzeli, Kilis, Gaziantep, Şahinbey, Şehitkamil, Gölbaşı, Adıyaman, Kahta, Gerger yerleşim birimleri gezilmiştir. Saha çalışması sırasında

konaklamak ve daha çok veri elde etmek için bazı yerleşim yerlerine tekrar gidilmesi sebebiyle rota üzerinde zikzaklar çizilmiştir.

İstanbul'dan araçla yola çıkılmış olup araştırma bitiminde araçla İstanbul'a dönüş yapılmıştır. Saha araştırması sebebiyle yaklaşık 5000 kilometre yol mesafesi ve yaklaşık bir ay konaklama süresi ile ciddi bir zaman ve emek sarf edilmiştir. Ayrıca saha çalışması maddi külfet getirmiştir. Zaman zaman bazı kişi ve gruplarla iletişim kurmada güçlükler yaşanmış, empati, tatlı dil, sabır ve anlayış ile bunun da üstesinden gelinmiştir. Hiçbir olumsuz durum, çalışma azmimizi, moral ve motivasyonumuzu engelleyememiştir.

İstanbul'a dönüş sonrası elde edilen veriler tasnif edildi. Veriler kriterlere göre değerlendirildi, haritalar üzerinde gösterildi. Haritalar önceden kararlaştırıldığı gibi numaralandırıldı. *Haritalar* bölümünden sonra *Harita Açıklamaları* bölümü eklendi. Bu bölümde örnekler verilerek haritaların izahı yapıldı. Çalışmanın sonuna *Kaynakça* ve *Ekler* bölümü eklenerek çalışma tamamlandı.

2. AĞIZ VE DİL ATLASLARI

2.1. Ağız ve Dil Kavramları

Türk Dil Kurumuna göre bir dil bilimi terimi olarak ağız *aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili* (2019) şeklinde tanımlanmıştır. *Ağızbilim Sözlüğü*'nde *aynı dili konuşan toplulukların, coğrafi olarak yakın mesafelere dağılmaları sonucunda dillerinde meydana gelen küçük çaplı fonolojik, morfolojik, leksikal veya sentaktik farklar nedeniyle oluşan her bir varyant* (Demirci, 2022, s. 4) şeklinde tanımlanmıştır. Ağız kavramının bugünkü anlamda kullanılması ve dil bilimine konu olması 18. yüzyılın sonlarında başlamıştır (Gemalmaz, 1999).

Efrasiyap Gemalmaz ağız sözcüğünü *bir dilin veya lehçenin sınırları içinde belirli bölge veya topluluklara özgü anlatım yollarının bütünü* (1999) olarak tanımlar. Gramer Terimleri Sözlüğü'nde ağız, *bir dilin veya lehçenin daha küçük yerleşim birimlerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimi* (Korkmaz, 1992) şeklinde tanımlanmıştır. Muharrem Ergin ağız kavramını *bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin söyleyiş bakımından kelimeleri birbirinden farklı olan konuşmalar* (2005) olarak tanımlar.

Ağız kavramı kısaca, *resmî dilin sınırları içinde belirli bir yöreye özgü konuşma biçimi* olarak tanımlanabilir. Adıyaman Ağızı, Urfa Ağızı, Antep Ağızı Türkiye Türkçesinin ağızlarına örnek olarak verilebilir. Ağız sözcüğünün bir ilin adıyla anılması sadece o ilin coğrafi sınırları içinde konuşulduğu veya o ilin tamamını kapsadığı anlamına gelmemektedir. Urfa Ağızı, Şanlıurfa ilimizin tamamında aynı şekilde konuşulmadığı gibi, komşu illerden birinde veya birkaçında, belirli yerleşim alanlarında da Urfa Ağızı ile konuşma örneklerine rastlanabilir. Ağız konuşurları genelde okuryazarlık seviyesi

düşük, bulunduğu bölgeyi terk etmemiş, çoğunlukla resmi olmayan, toplumca önemsiz işlerde çalışanlar tarafından konuşulmaktadır (Demir, 2002, s. 113).

Ağızları, çoğunlukla *standart dilin bozulmuş bir türü olarak gören ve kaba, cahillere özgü bir konuşma şekli* kabul eden bir anlayış bulunmaktadır (Demir, 2008). Ağızlar, toplumdaki bu olumsuz algı sebebiyle çoğunlukla komedi türü programlarda alay konusu olmaktadır. Ülke içinde konuşulan ağızlardan birinin standart dil olarak seçilmesi, seçilen ağzın yaygınlaşması ve toplum tarafından kabul görmesi nedeniyle alay veya aşağılama konusu olmaktan çıkmaktadır. Bununla birlikte konuşmanın içeriğinden ziyade konuşma şeklinin cahilce görülmesi, toplumdaki ağız kavramının nasıl derin bir yanlış anlayış içine gömüldüğünü göstermektedir.

Dil kavramı *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde *insanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem* (Korkmaz, 1992), TDK Sözlük'te *insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelime ve işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban* olarak tanımlanmıştır.

Ağız üzerine yapılan çalışmalar “ağız bilimi” (dialectology), dil üzerine yapılmış genel çalışmalar ise “dil bilimi” (philology, linguistics) alanına dâhil edilmektedir.

Dil ve ağız kavramlarına yönelik tanımlar oldukça fazla ve çeşitlidir. Burada üzerinde durulacak husus, dil ve ağız kavramlarının çalışmamızla ilgili yönü olacaktır. Kerim Demirci ağız ve dil atlasını *bir dilin konuşulduğu coğrafyadaki fonetik, morfolojik, leksikal ve sentaktik dağılımları... muhtelif işaret ve renklerle gösteren haritaları içeren basılı veya dijital yayın şeklinde tanımlamıştır. İkinci bir tanım olarak da çok dilli toplumlarda konuşulan dilleri gösteren haritalar...* (Demirci, 2022, s. 73) şeklinde ifade etmiştir. Ancak ağız ve dil atlası tanımlarını birbirinden şu şekilde ayırmak

gerekir: Dil atlası, konuşulan dilleri haritalandırırken; ağız atlası resmî dilin yöresel, yerel konuşma biçimlerini gruplayıp haritalandırır.

Resmî dil olarak kabul edilen konuşma biçimi de aslında bir ağızdan ibaret olmakla birlikte, baskın bir ağız olması, ülke geneline yayılması, çeşitli mecralarda zorunlu olarak kullanılması, prestijli ve ayrıcalıklı bir konuşma şekli olarak kabul edilmesi ile burada sayılamayacak kadar çeşitli sebeplerle dil statüsüne yükselmiştir. Ağızlar arasında belirli bir tanesinin dil statüsüne yükselmesi ile aynı idarî çatı altında bulunan diğer ağızların baskın özelliklerini yitirmesi, prestijini kaybetmesi mümkündür. Tarihsel süreç içerisindeki gelişmeler sonucu ağızlardan biri “resmî dil” kavramı ile karşılaşırken diğerleri “ağız” olarak kalmaya ve resmî dilin etkisine girmeye devam eder. Bir ağzın resmî dil statüsüne yükselmesinin de seçilme, kodlanma, işlevlerin geliştirilmesi ve kabul gibi çeşitli kriterleri vardır (Yıkımsı, 2015). Bir başka deyişle dil, yüksek statüdeki ağızdır, denebilir. Bu kriterleri taşıyıp geliştiren dil, saygınlık kazanıp özelliklerini geliştirirken, ağız olarak kalanlar ise süreç içerisinde araştırma/inceleme konusu olurlar. Ölçünlü dil ile ağızlar kıyaslandığında birinin değişim ve gelişimi, diğerinin kaybolmaya yüz tutması ve içinde barındırdığı çeşitli arkaik özellikler; her iki ağzın özelliklerinin kıyaslanması ve nereden nereye vardığını göstermesi bakımından ilgi çekici bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dil atlası (ing. linguistic atlas); Korkmaz’a göre “Dilleri, lehçeleri, ağızları ve dildeki çeşitli olayları yayılış bölge ve alanlarına göre belirleyen haritaların oluşturduğu atlasıdır (Gramer Terimleri Sözlüğü, 1992). Vardar’a göre ise “Dil ve lehçelerin dağılımını gösteren çeşitli haritaların oluşturduğu bütün”dür (2002). Dil atlası, dilin belirli özelliklerini veya dilin dağılım alanlarını gösteren haritalar olarak tanımlanabilir. Dil atlasları coğrafi sınırları çizilmiş bir yerleşim yerinde konuşulan dilleri inceleyebildiği gibi, coğrafi sınırları olmadan tüm dünyada konuşulan dillerin haritasını da çıkarabilir.

Ağız atlası; bir dilin ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı özelliklerini, ağız gruplarını, alt ağız gruplarını gösteren haritaların oluşturduğu atlas olarak tanımlanabilir. Ağız atlası dil atlasına benzer şekilde coğrafi sınırların dışına taşabilir. Belirli bir ağzın nerelerde konuşulduğu, benzer özelliklerin hangi yerleşim birimlerinde bulunduğuna yönelik bir çalışma yapıldığında, bu çalışmanın coğrafi kapsamı sınırlı tutulmamalı, aynı ağız özellikleri, diğer belde/ilçe/il hatta ülke sınırları dışında bile aranmalıdır. Coğrafi sınırların esas alındığı ağız atlası çalışmalarında belirli bir yerleşim yeri içinde kaç farklı ağız özelliğinin bulunduğu incelenmeli, ana ve alt ağız grupları tespit edilmelidir. Dil atlasları, yalnız bir dilin özelliklerini gösteren, yerel örnekler içeren haritalardan oluşursa buna ağız atlası da denebilir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde dil ve ağız atlası kavramları iç içe geçmiş kabul edilebilir.

2.2. Ağız/Dil Atlası Örnekleri

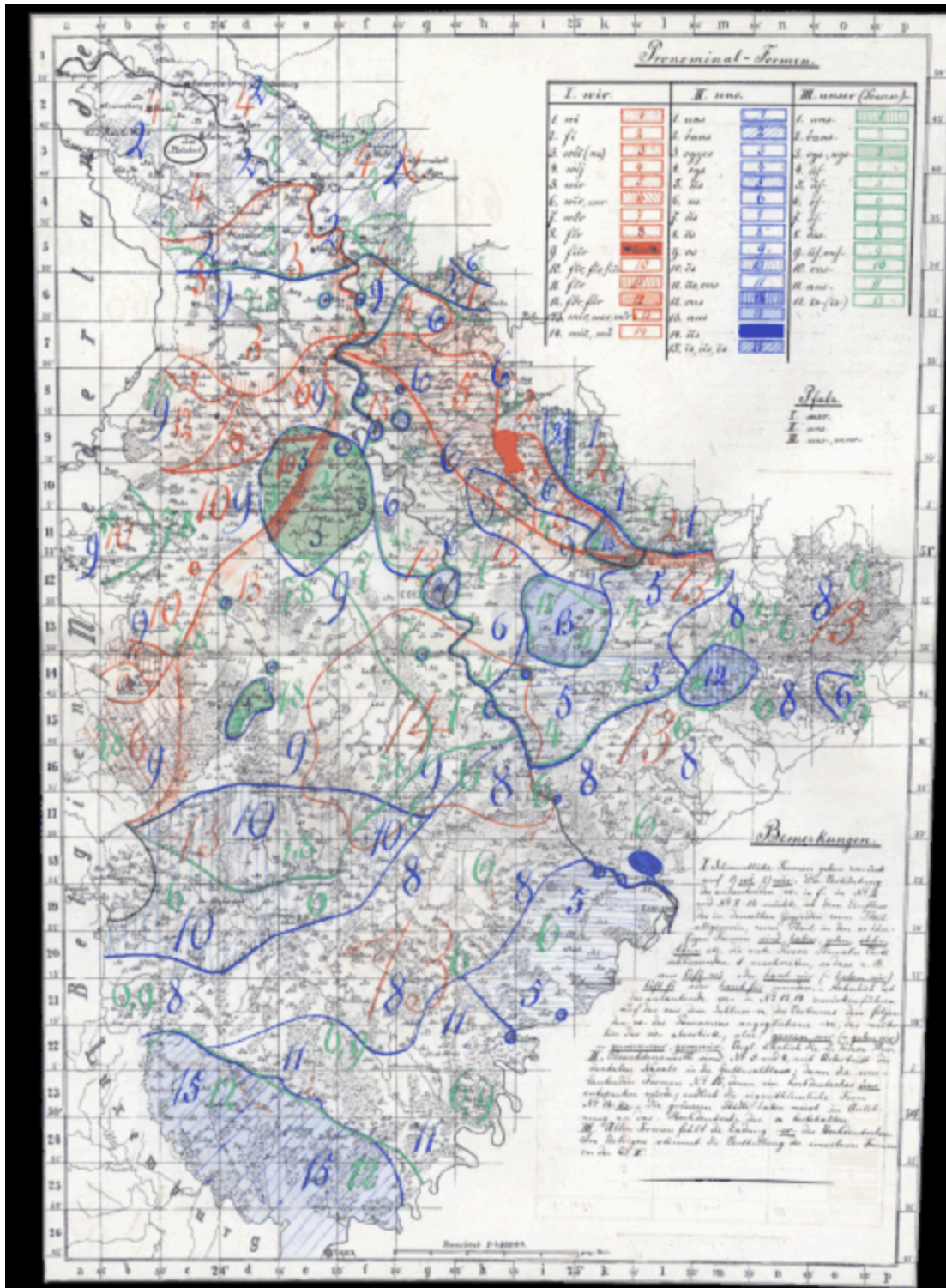
Dünyada ilk ağız atlası Almanya’da 1876 yılında hazırlanmıştır (Yıkmış, 2015). Alman Dil Araştırma Merkezi’nin (DSA) kurucusu George Wenker (1852-1911) tarafından 45000 okula gönderilen 40 cümlelik bir anket (Reimann, 2020) sonucu hazırlanan *Alman Dil Atlası* zamanla geliştirilerek günümüzdeki halini aldı. Wenker’in veri kaynağının doğrudan ağız konuşuru olmaması, anketlerin okullara gönderilerek okul personeli ve öğrenciler tarafından toplanması, yöntem açısından günümüze kıyasla pek sağlıklı görünmemektedir. İlk başta Kuzey Ren Eyaleti (1876) ve Vestfalya (1877) incelenmiş (Wrede, Mitzka, & Martin, 2020), gitgide yeni anketlerle desteklenerek, yeni yerleşim birimleri eklenerek geliştirilmiştir. Bu atlasın ilk versiyonunun haritalarında herhangi bir renklendirme yapılmamış, izoglos haritaları kullanılmış ve haritalar elle çizilmiştir. Haritaların 145’i ses bilgisi, 8’i biçim bilgisi, 6’sı kelimeler haritası ve 7 dilsel özelliklerle ilgili olmayan harita

bulunmaktadır. Wenker atlasından sonra Alman dil atlası üzerine yapılan çalışmalar geliştirilmiş ve sanal ortama aktarılmıştır.⁵

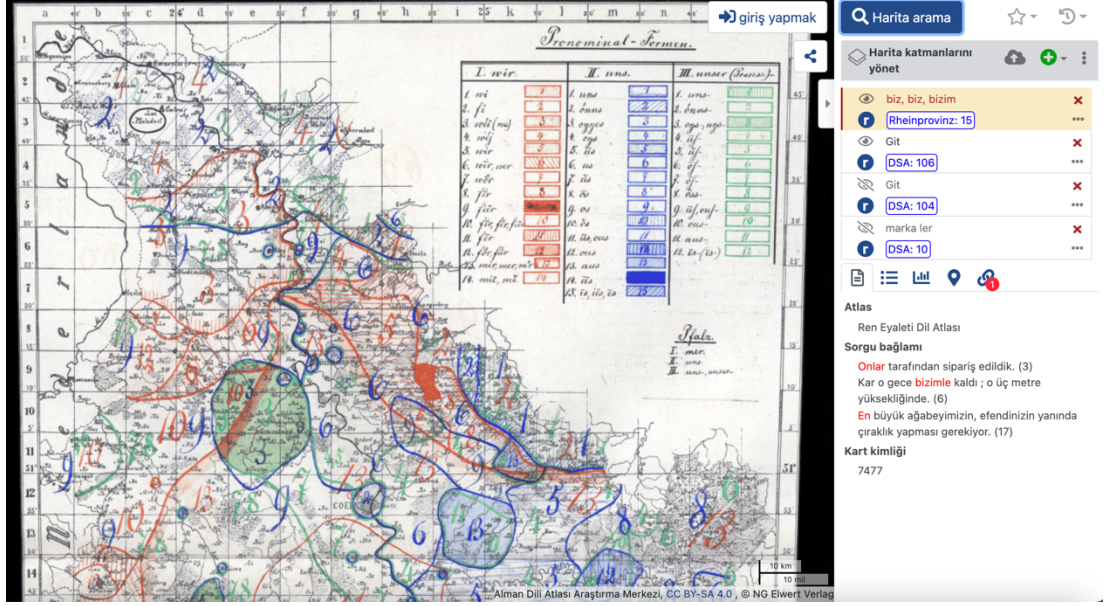
Fransız Dil Atlası 1902-1910 yılları arasında 1920 harita içeren 9 cilt olarak basılmıştır (Yıkımış, 2015). 1891 yılında başlayan *Fransız Dil Atlası* alışmaları 19 yıl surmştr. Toplam 639 yerleşim yerinden herkesçe bilinen günlük yaşamla ilgili kelimeler, nesne/varlık isimlerinin yereldeki karşılığı üzerine çalışılmıştır.

Bulgar Ağız Atlası için çalışmalar 1955 yılında başlamış, ilk üç cildi tek kitap olarak 2001 yılında Sofya’da basılmıştır (Bulgar Dili Enstitş, 2020). Ses bilgisi, biçim bilgisi ve leksik verilerin bulunduğu atlasta 172 ses bilgisi özelliği haritası, 88 biçim bilgisi haritası, 108 kelime haritası bulunmaktadır. Her bölümün sonunda harita açıklamalarına yer verilmiş olup toplam 68 sayfa harita açıklaması bulunmaktadır. Morfolojik haritalardan oluşan dördüncü cildinde 247 harita bulunmaktadır (Yeşilkaya & Karasu, 2022, s. 197-198). Alman dil atlasına ait el ile hazırlanmış ve günümüzde dijital ortama aktarılmış harita rneği aşağıda yer almaktadır. Haritalar her ne kadar eski şartlarda el ile hazırlanmış olsa da günümüzde bu haritaların içeriğine arama yaparak da ulaşmak mümkün hale getirilmiştir. Harita-4’te bunun örneğini görmek mümkündür.

⁵ Wenker atlasının da içinde bulunduğu Alman dil atlaslarına şu adresten erişilebilir: <https://www.sprachspuren.de/wenkeratlas/>

Harita 3: Alman Dil Atlası Harita Örneği

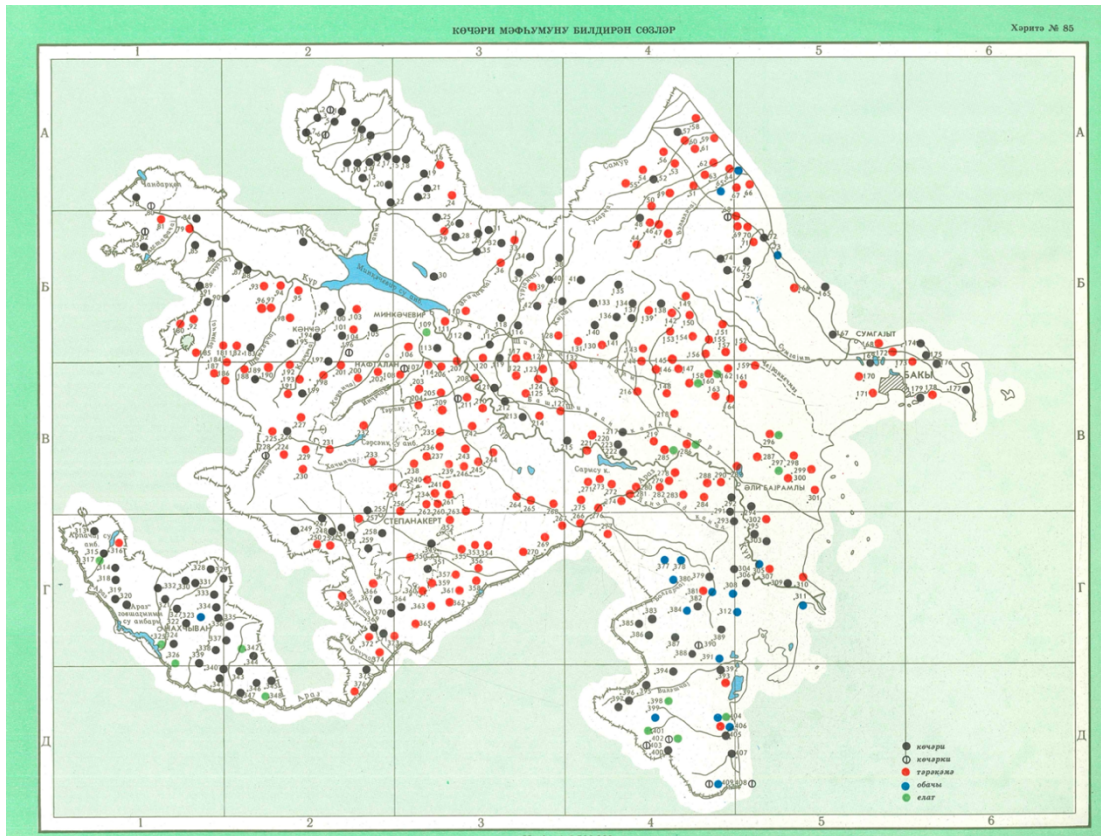

Harita 4: Dijitalleştirilmiş Alman Dil Atlası Harita Örneği

Moğol Dil Atlası 1979’da basılmış olup, atlasta 244 harita bulunmaktadır (Gül B. , 2013). Fonetik ses değişiklikleri, dil özellikleri, dildeki art ve eş zamanlı değişimleri gösteren atlasta çeşitli özellikleri göstermek için geometrik şekiller kullanılmıştır.

Azerbaycan ağızları üzerine çalışmalar 1930’lu yıllardan itibaren başlamıştır. 1940 yılından sonra Azerbaycan Devlet Üniversitesi de bu alanda çalışmalara katılmıştır (Ziyayeva, 2011, s. 98). 1945-70 yılları arasında ağızlar üzerine çok sayıda doktora tezi yazılmıştır. *Azerbaycan Dilinin Doğu Grubu Atlası*’na 1950’de başlanmış 1965’te tamamlanmıştır. Toplamda 50 haritadan oluşan bu atlas, Azerbaycan’ın ilk ağız atlasıdır. Haritaların M.İ. İslamov, T.B. Hamzayev ve R.E. Kerimov’un 17 yıllık bir emeklerinin neticesi olarak ortaya çıktığı ifade edilmiştir (Ölmez, 1993, s. 308). Daha sonra bu çalışmalar genişletilmiş, yerleşim birimi sayısı 400’ün üzerine çıkarılmış, Nahçıvan bölgesi de dahil edilerek 1990 yılında *Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası* ismiyle yayımlanmıştır. *Elm Yayınevi* tarafından basılan eser TDK Kütüphanesinde *HE.Fil/333* ve *HE.Fil/333-a* numarasıyla arşivdeki yerini almıştır. Atlasta 128 harita bulunmaktadır. Bu haritaları 43’ü ses bilgisi, 31’i şekil bilgisi, 4’ü söz dizimi, 50’si

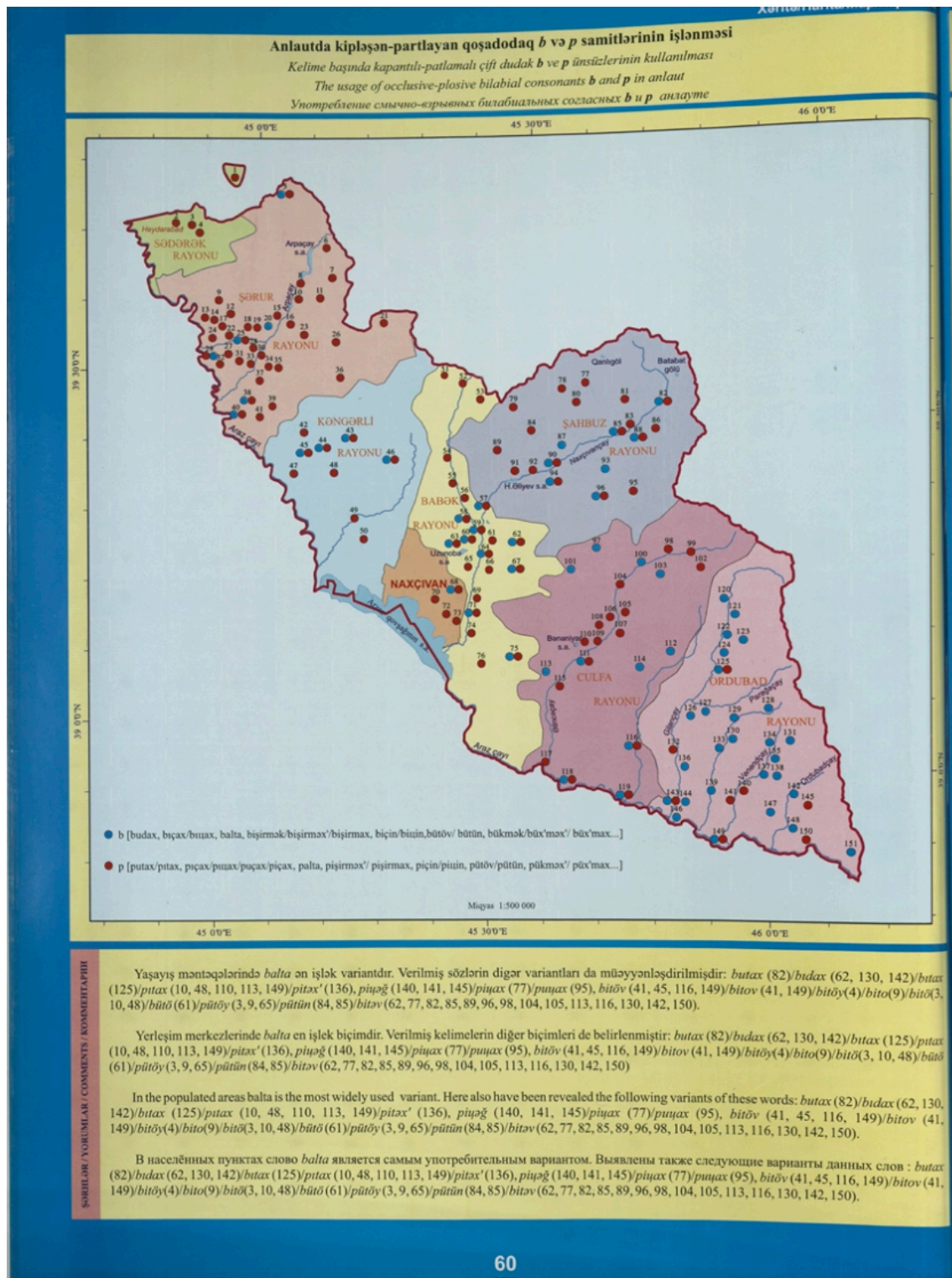
söz varlığı haritalarıdır (Gülsevin, 2015, s. 209). Haritaların sınırları dışında kalan alanlar yeşil, pembe veya sarı ile boyanmıştır. Bu renkler her bölümde farklıdır. Harita sınırlarının iç kısımları beyaz olarak bırakılmıştır. Haritalarda çeşitli ses ve biçim özellikleri harita üzerine minik renkli daireler eklenerek gösterilmiştir. Minik dairelerdeki kullanılan siyah renk standart dildeki karşılığı, diğer renkler ise ağızlardaki karşılığı göstermek için kullanılmıştır. Yerleşim birimi isimleri diğer tüm atlaslarda görüldüğü gibi numaralandırılmıştır. Çok sayıda yerleşim biriminin gösterildiği haritalarda bu tür kullanımlar haritadaki karışıklığın azalmasına yardımcı olmaktadır. Her haritaya bir başlık ve harita numarası verilmiştir. Atlasın 197. sayfasından bir örnek aşağıda gösterilmiştir.

Harita 5: Azərbaycan Ağız Atlası Harita Örneği

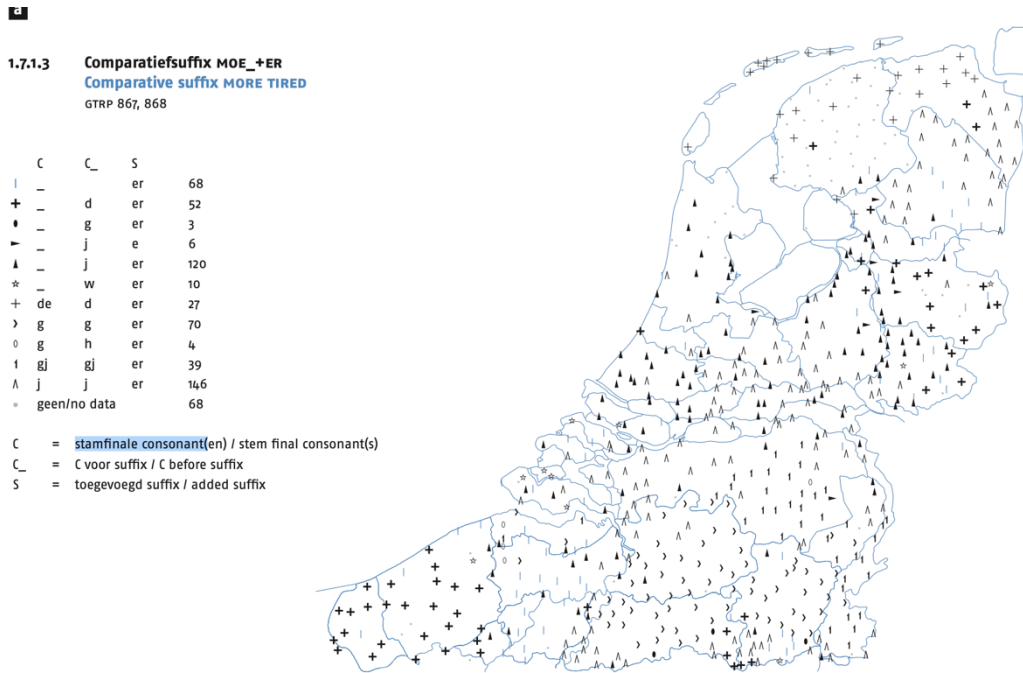
Nahçıvan bölgesinin ağız atlası üzerine yapılan ilk çalışma yukarıda bahsedilen Azerbaycan ağız atlasında geçmektedir. Nahçıvan bölgesine ait ayrı bir ağız atlası

olarak 2015 yılında çalışmalar tamamlanmış, *Elm ve tehsil* yayınevi tarafından basılmıştır. Azerbaycan Dilinin Naxçıvan Dialektoloji Atlası adıyla yayımlanan eser TDK kütüphanesinde FIL/17250 yer numarası ile kayıtlıdır. Azerbaycan ağız atlasında Nahçıvan bölgesine ait 36 yerleşim birimine ait ağız özellikleri incelenmişken Nahçıvan ağız atlasında incelenen yerleşim birimi sayısı 150'yi geçmiştir. Toplam 200 civarında yerleşim birimi olduğu dikkate alındığında bölgenin yaklaşık %75'i incelenmiştir. Atlasta 250 harita bulunmaktadır. Haritaların 64'ü ses bilgisi, 130'u şekil bilgisi ve söz dizimi, 56'sı da söz varlığı haritasıdır (Karahana, 2015, s. 273). Eserin ilk bölümünde harita isimleri ve incelenen ağız özellikleri başlıklar halinde verilmiştir. Haritalar Azerbaycan ağız atlasındaki haritalardan farklı olarak, açık mavi zemin üzerine renkli olarak verilmiştir. Yerleşim birimleri gruplandırılmış ve ayrı ayrı renklerle gösterilmiştir. Haritaların üst kısmında haritalara numara verilmiştir. Numaranın alt kısmında incelenen ağız özelliği başlık olarak 4 dilde yazılmıştır. Sırasıyla Azerice, Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar alt alta yer almıştır. İncelenen ağız özelliğinin her bir varyantı küçük daireler içinde farklı renklerle gösterilmiştir. Haritalarla ilgili ek açıklamalar haritanın altında verilmiştir. Atlasta alınan bir harita aşağıda verilmiştir.

Harita 6: Nahçıvan Ağız Atlası Harita Örneği

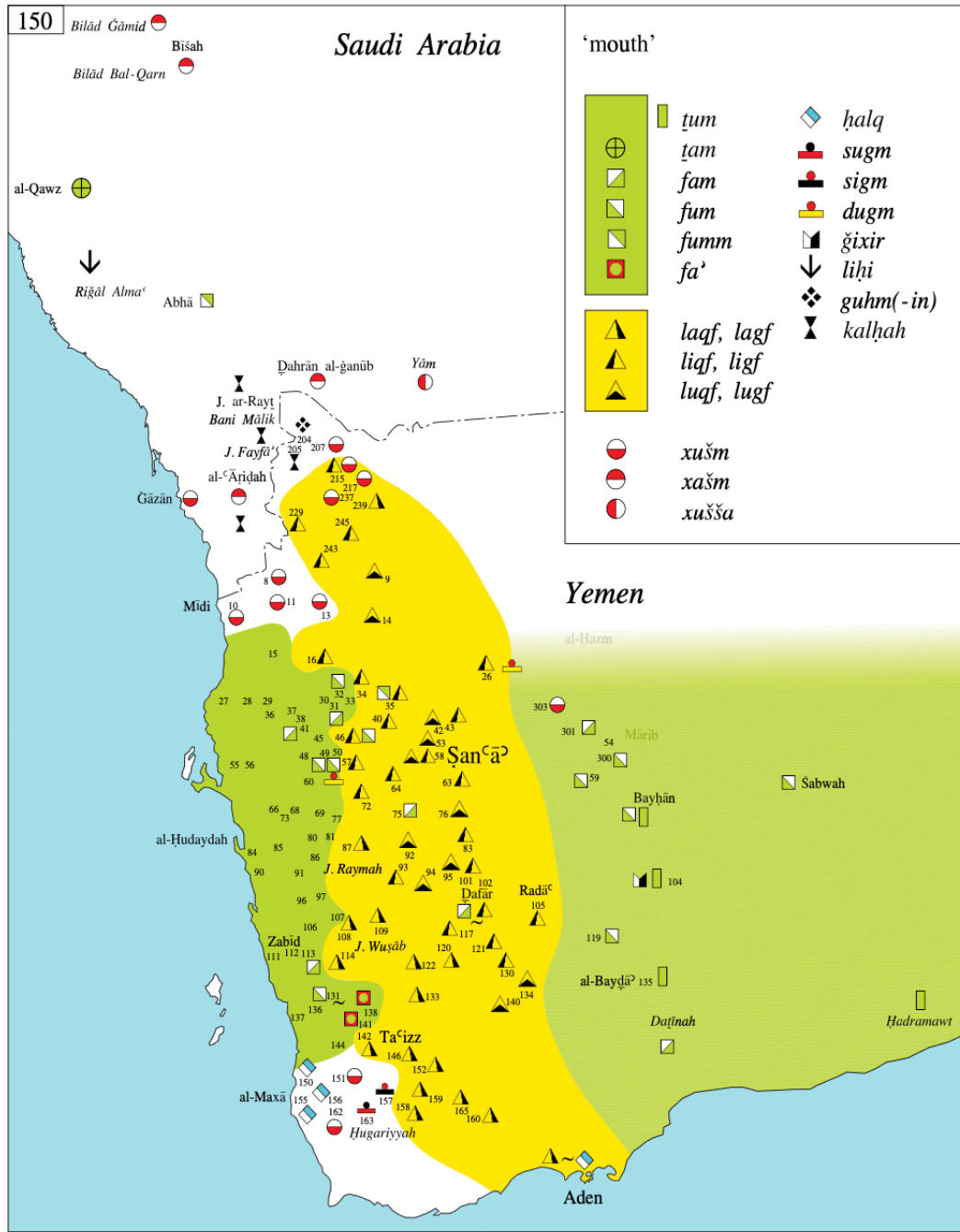
Hollanda Ağız Atlasının ikinci cildine ulaşabildiğimiz *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten II* isimli eser Amsterdam Üniversitesi yayınlarından çıkmıştır. Morfolojik dilsel öğelerin incelendiği bu eser 80 sayfadan oluşmaktadır. Eserde 59 yerleşim birimi numaralandırılarak haritalar üzerinde gösterilmiştir. Çeşitli işaretlerin kullanıldığı haritalarda koyu renk belirtilen özelliğin sıkça kullanıldığını, açık renk ise seyrek kullanıldığını göstermektedir. Haritaların tümü tek tipte üretilmiştir. Haritalarda çoğunlukla rastladığımız her varyantı gösteren minik renkli daireler bulunmamaktadır. Bunun yerine her varyant için çeşitli şekiller kullanılmıştır. Her haritayı sırayla numaralandırmak yerine bölümler ve bölüm alt başlıkları şeklinde numaralandırılmıştır. “5.Ekler: 5.1. Karşılaştırma ekleri” şeklinde başlık türü tercih edilmiştir. Haritalar da buna göre sıralanmıştır: “Ekler, Nesne Zamirleri, Özne Zamirleri, Zamanlar...” gibi başlıklar altında haritalar verilmiştir. Örnek bir harita aşağıda yer almaktadır.

Harita 7: Hollanda Ağız Atlası Harita Örneği

Dialect Atlas of North Yemen and Adjacent Areas isimli eser Peter Behnstedt tarafından kitap ve e-kitap olarak yayımlanmıştır. Eserde Yemen’in ve kuzeyindeki

Suudi Arabistan bölgesinin 308 yerleşim birimine ait ağız özellikleri incelenmiştir. Bu yerleşim birimleri numaralandırılmış ve yerleşim birimi isimleri ilk sayfada isimleri belirtilmiştir. Eserde *fonetik* başlığı altında 27, *morfolojik* başlığı altında 37, *işaret zamirleri ve zarflar* başlığı altında 11, *sorular* (ne niçin...) başlığı altında 10, *filler* başlığı altında 53, *sözlük* (isimler, fiiller, hayvanlar, tarım...) başlığı altında 50 civarında harita verilmiştir. Eserde toplam 192 harita bulunmaktadır. Genel anlamda fonetik, morfolojik ve söz varlığı üzerinde çalışılmıştır. Başlık ve alt başlıklar, incelediğimiz diğer atlaslar ile pek uyumlu görünmemektedir. Eserde farklı ağız bölgeleri için ağız sınırı çizgileri (isoglos) kullanılmıştır. Her dilsel özellik harita üzerinde minik farklı renkteki daireler ile gösterilmiştir. Bu durum istikrarlı bir şekilde devam etmemiş, bazı haritalarda daire yerine üçgen, dikdörtgen kullanılmış, bazı haritalarda hepsi bir arada kullanılmıştır. Özellikle söz varlığı haritalarında tüm şekiller tercih edilmiştir. Bunun sebebi aynı kelimenin farklı varyantlarında aynı şeklin farklı renkleri tercih edilmiş olmasıdır. Harita üzerinde bunun kolayca anlaşılabilmesi için harita bölgeleri de yine aynı renklerle gösterilmiştir. “mouth” yerine kullanılan farklı kelimeler, bu kelimelerin çeşitli varyantlarının kullanıldığı bir harita örneği aşağıda verilmiştir. Her haritanın arka sayfasında haritadaki veriye ait açıklamalar, hangi bölgelerde ne şekilde kullanıldığı açıklanmıştır.

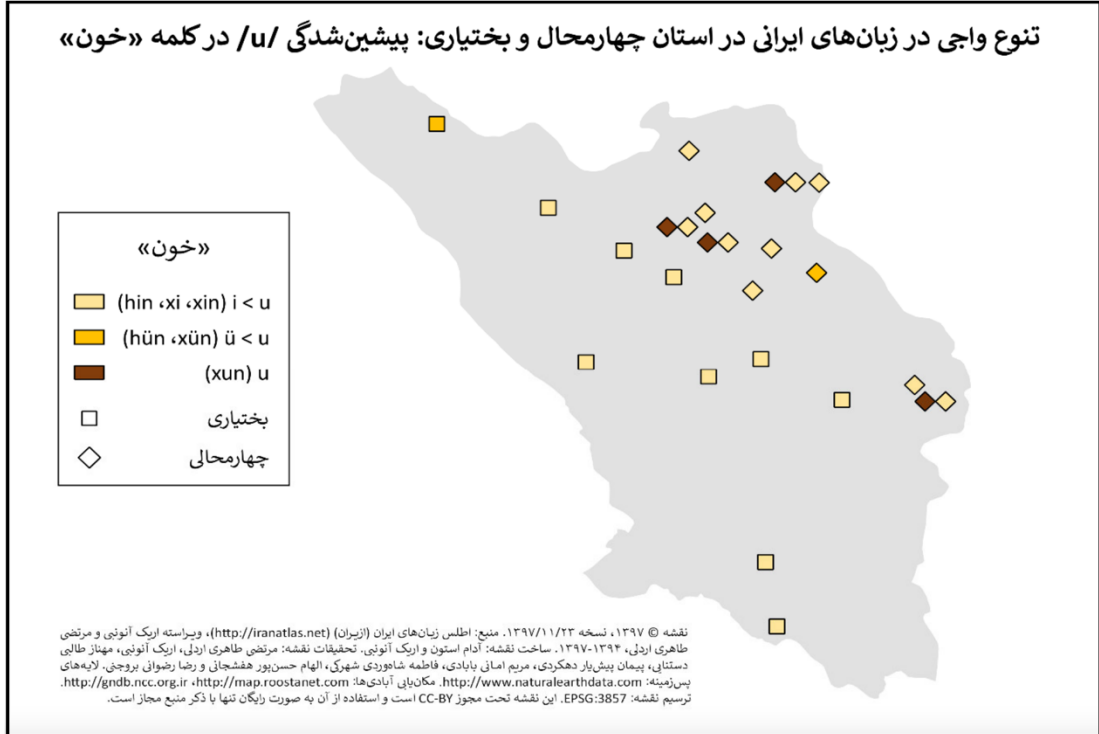

150 'mouth'

Harita 8: Yemen Ağız Atlası Harita Örneği

Dijital ortamda birkaç haritasına ulaşabildiğimiz İran ağız atlasında ağız verileri harita üzerinde farklı renklerle gösterilirken, bu ağız verilerinin hangi bölgelere ait olduğu da şekillerle aynı harita üzerinde gösterilmiştir. Bu durum diğer ağız atlasları ile

kıyaslandığında bir yenilik olmasına rağmen kullanışlı değildir. İran ağız atlasına ait harita örneği aşağıda verilmiştir.

Harita 9: İran Ağız Atlası Harita Örneği

İskoç ve Çin ağız atlasları incelenmiş kayda değer bir yenilik görülmediğinden burada değinilmemiştir. Bunların dışında Amerikan Ağız Atlası, Çek Ağız Atlası, Flaman Ağız Atlasları, Hindistan Ağız Atlası, İtalyan Ağız Atlası, Macar Ağız Atlası ve daha birçok ülkenin ağız atlası bulunmaktadır. Günümüzde pek çok ağız atlasına elektronik ortamda erişilebilmektedir⁶.

⁶ Bunlardan bazılarını şu bağlantılardan erişilebilir: Bulgar Ağız Atlası (<https://ibl.bas.bg/lib/bda/>) , Wenker Atlası (<https://www.sprachspuren.de/wenkeratlas/>), Alman Dil Atlasları (<https://www.sprachspuren.de/>), Alman Tüm Lehçe Atlasları (<https://regionalsprache.de/atanten-und-karten.aspx>), Frankfurt Lehçesi (<https://frankfurterisch.org/index.html>), Amerika Lehçeleri (<https://aschmann.net/AmEng/>), Çeşitli Dil Haritaları (<https://www.vox.com/2014/11/17/7082317/language-maps-charts> ve <https://linguisticmaps.tumblr.com/>), İran Dil Atlası (<http://www.iranatlas.net/index.html>)

2.3. Ağız Atlası Oluşturabilmek İçin Eldeki Veriler

Günümüze kadar yapılmış ağız çalışmaları incelendiğinde ağız atlası hazırlamak için elde yeteri kadar veri olmadığı görülecektir. Anadolu ağızlarına ait derlemelerde büyük katkısı olan Ahmet Caferoğlu'nun çalışmaları birkaç ili birden kapsayan geniş alan çalışmaları olması nedeniyle ağız özelliklerini ve alt ağız gruplarını ölçmede yeterli değildir (Bulut, 2013, s. 1132).

Güneydoğu illeri veya yerleşim birimi isimleri başlığı kullanılarak hazırlanan makale, mezuniyet tezleri ve lisansüstü tezlerinden oluşan tarafımızca tespit edilen çalışma sayısı 109'dur. "Güneydoğu" ve "Anadolu Ağızları" başlığı kullanılarak yapılan 238 çalışma bulunmaktadır. "Güneydoğu Anadolu" ismiyle başlayan ve bölge ağızlarını genel olarak değerlendiren 8 çalışma tespit edilmiştir (Gülensoy & Alkaya, 2011). Ayrıca bu çalışmaların yanında bölge ağızlarından derlemelerin de bulunduğu 42 derleme sözlüğü bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu eski çalışmalardır. Çalışmaların akademik düzeyi incelendiğinde lisans bitirme tezi, belediyelerin hazırladığı çeşitli tanıtım kitapları ağırlıktadır. Akademik önem taşıyan çalışmalar ise kapsamlı genel nitelikte çalışmalardır. Birkaç ili içine alan yöresel söyleyişlerin, atasözlerin, kelimelerin derlendiği türdeki çalışmaların ne yazık ki ağız atlasına pek katkısı olmayacaktır. Türk Dil Kurumu tarafından basılan 12 ciltlik derleme sözlüğünde kelimeler alfabetik sıra ile verilmiş olduğundan belirli bir yöreye özgü kelimeleri arayıp bulmak, samanlıktaki iğne aramak kadar çaba gerektirmektedir.

Adıyaman ilini inceleyen dört yüksek lisans, bir lisans bitirme tezi vardır. Bu çalışmalar Adıyaman ilinin ve ilçelerinin tüm ağız bölgelerini incelemek için yeterli değildir.

Batman ilini inceleyen bir lisans mezuniyet çalışması vardır. Akademik anlamda bir geçerliliği yoktur.

Diyarbakır ilini inceleyen üç lisans bitirme tezi, bir yüksek lisans bir de doktora tezi bulunmaktadır.

Gaziantep ilini inceleyen üç yüksek lisans iki doktora çalışması bulunmaktadır. Akademik açıdan değerli çalışmalar olarak kabul edilmekle beraber, bu tezler belirli bir bölgeyi veya topluluğu inceleyen çalışmalardır ve ağız atlası oluşturmak için aranan kriterlerin tamamını karşılamamaktadır.

Kilis ilini inceleyen 1965, 1980 yıllarına ait iki lisans bitirme tezi, 1993 yılına ait bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışmalar güncelliğini yitirmekle beraber, akademik açıdan yeterli değildir. Ayrıca lisans bitirme tezlerinin akademik veri olarak kabul edilmesi teyite muhtaç çalışmalardır.

Şanlıurfa ilini inceleyen iki yüksek lisans tezi, üç lisans tezi ve iki kitap bulunmaktadır. Lisans tezleri dikkate alınmadığından, yapılan çalışmaların yeterli olduğu söylenemez. Mardin'in bir köyünü ve Siirt ilini inceleyen birer lisans bitirme tezi dışında bu iki ilin ağızlarını ortaya koyan hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

Şırnak ilinin ağızlarını inceleyen makale, lisans bitirme tezi, lisansüstü tezi, kitap gibi herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Batman, Mardin, Siirt, Şırnak illerimize ait lisansüstü düzeyde hiçbir akademik çalışmanın olmaması buralardan veri toplama, işleme, değerlendirme sürecinin zorluğunu ve bu çalışmanın değerini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır.

Tablo 7: GAB İlleri Ağızları Üzerine Yapılan Genel Çalışma Sayısı

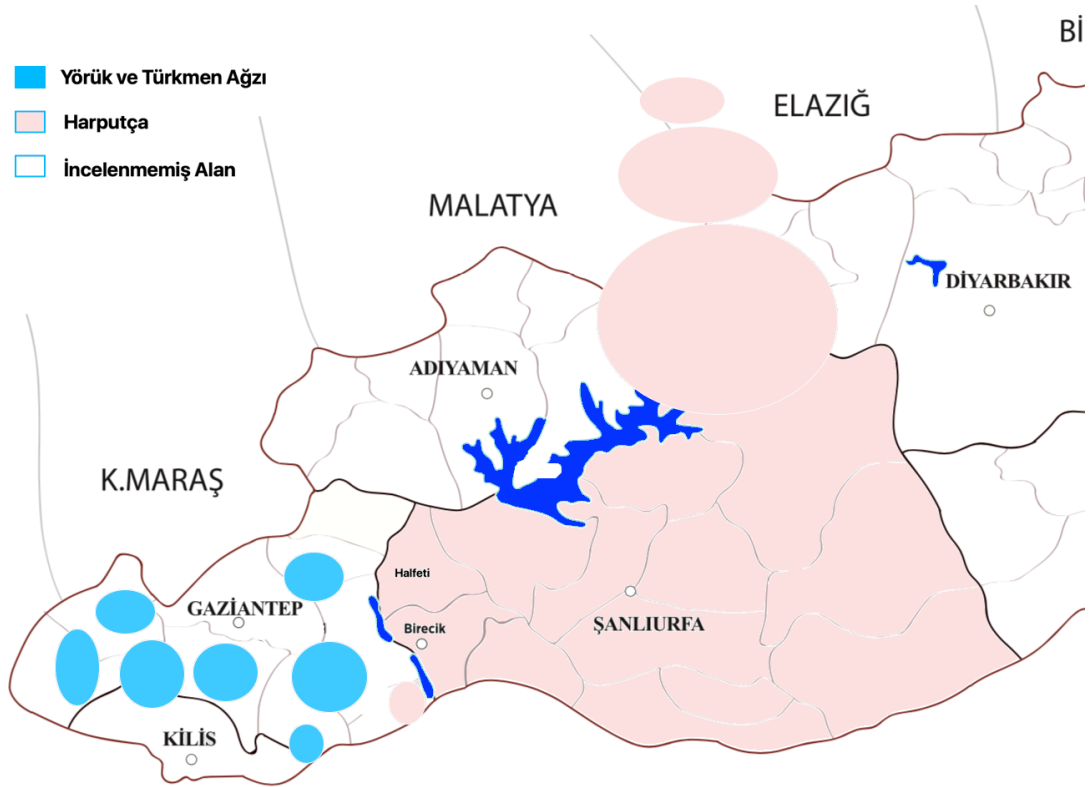
Güneydoğu veya Anadolu kelimesi geçen çalışma sayısı	238
GAB illerinden en az birini kapsayan çalışma sayısı	42
Bunlardan Güneydoğu Anadolu başlığını içeren genel çalışma sayısı	8

Tablo 8: GAB İller Düzeyinde Ağızlar Üzerine Yapılan Çalışma Sayısı

İl	Kitap	Lisans Bitirme Çalışması	Yüksek Lisans Tezi	Doktora Tezi	İncelenen Yerleşim Birimleri
Adıyaman	2	4	4	0	Gerger, Kahta, Adıyaman, Gölbaşı
Batman	0	1	0	0	Bir köy
Diyarbakır	2	4	1	1	Çermik, Çüngüş, Bismil, Diyarbakır
Gaziantep	4	13	3	2	Tüm ilçeler
Kilis	2	3	1	0	Sadece il merkezi
Mardin	0	1	0	0	Bir köy
Siirt	0	1	0	0	Bir köy
Şanlıurfa	3	5	2	0	Siverek, Birecik, Şanlıurfa
Şırnak	0	0	0	0	Yok
TOPLAM	13	32	11	3	

2.3.1. Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine Çalışmalar

Bilimsel anlamda Türkiye ağızları üzerine ilk çalışması 1867 yılında Maksimov yapmıştır (Buran, 2011). İkincisi Kunos'un 1896 yılında yaptığı çalışmadır. Kunos, Anadolu Ağızlarını yedi gruba ayırmıştır. Çalışma alanımız bakımından incelendiğinde, bu sınıflandırmaya göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir kısmı 4.Grupta yer alan Harputça kategorisinde, geri kalanı yedinci grupta Yörük ve Türkmen ağzı kategorisinde yer almaktadır. Harputça kategorisinde Urfa ve çevresi gösterilmiştir. Yörük ve Türkmen Ağzı için ise belirli bir alan belirtilmeden "Anadolu'da dağınık yaşayan Türkmen ağzı" şeklinde ifade edilmiştir. Bu değerlendirmeye göre Güneydoğu ağızları Harita-1'de gösterildiği gibidir.

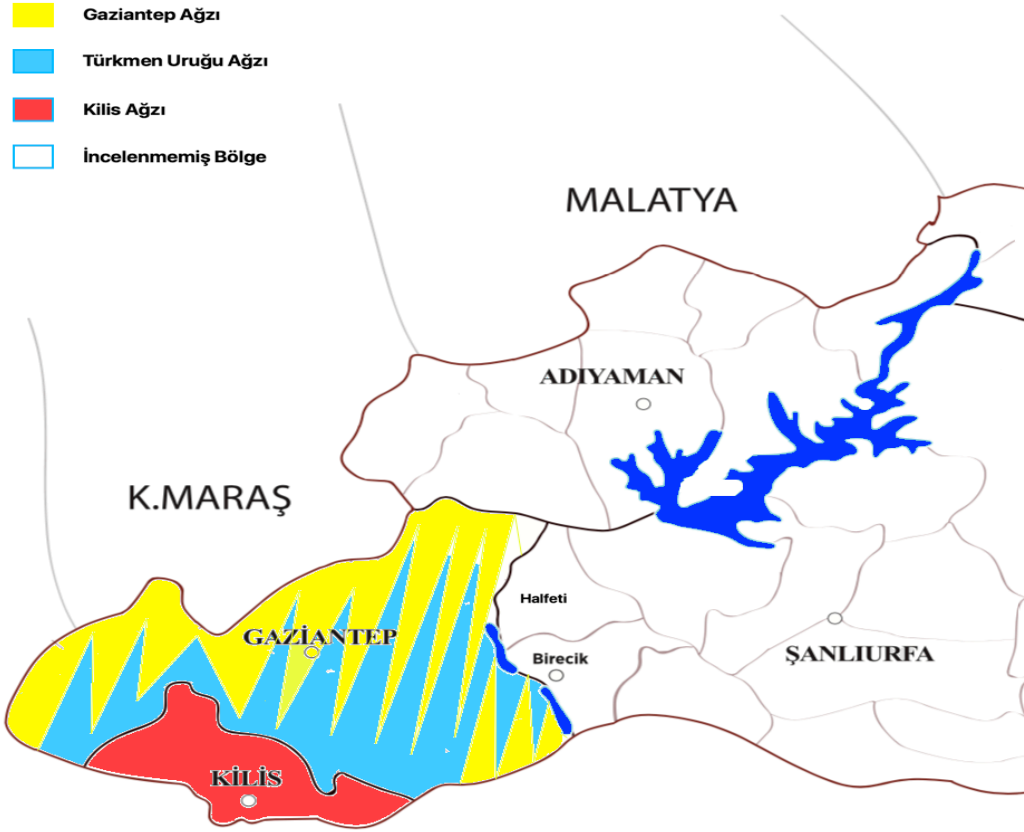

Harita 10: Kunos'a Göre GAB Ağızları⁷

⁷ Harita Kunos'un verileri esas alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Harita üzerindeki gri bölgeler herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmamış alanlardır. Harputça ağız olarak ifade edilen, Urfa ve çevresi olarak belirtilen bölgenin ise belirli bir sınırı olmadığından yuvarlak bir daire içinde gösterilmiştir. Şanlıurfa ilimizin çevresinin ne kadarının Harputça ağız olarak gösterildiğı bilinmemektedir. Muhtemelen bu ağız bölgesi Elazığ'ın bir bölümünü de içine almaktadır, ancak çalışma alanımız Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri ile sınırlı olduğundan harita üzerinde buraya yer verilmemiştir. Bir diğeri sınıflandırma da Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmış olan Yörük ve Türkmen ağızıdır. Bu ağızın nerelerde görüldüğü belirtilmemiştir. İncelemelerimiz sonucu bu ağızın Gaziantep, Kilis illeri ve çevresi olabileceğı kanaati oluştuğundan buralar işaretlenmiştir.

Ahmet Caferoğlu 1946 ve 1959'da iki sınıflandırma denemesi yapar. 1946'da yaptığı tasnife göre 9 ağız grubu bulunmaktadır. 6. grupta Gaziantep ve güney sınır ağızları yer almıştır. 1959'daki tasnifinde ise ağızları 7 gruba ayırmıştır. 5. Grupta "Güneydoğu Ağızları" ifadesiyle Gaziantep, Adana ve Antalya çevresi gösterilmiştir. Caferoğlu'nun her iki tasnifinde de Gaziantep ili dışında GAB illerine yer verilmemiştir. Gaziantep ağızı üç alt grupta değerlendirilmiştir: Merkez, Kilis, Türkmen Uruğı Ağızı (Özden, 2019).

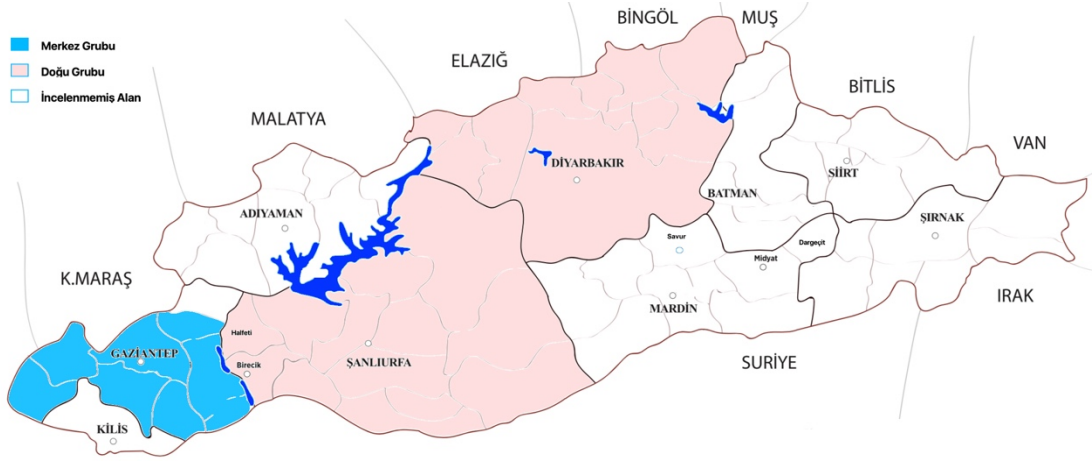

Harita 11: Caferoğlu'na Göre GAB Ağzıları⁸

Caferoğlu'nun tasnifinde GAB illerinden sadece Gaziantep yer aldığından diğer iller gri renkte gösterilmiştir. Gaziantep ili (Kilis dâhil) üç alt ağız grubunda gösterilmiştir. Kilis Ağzı olarak işaretlenen bölgenin sınırları mavi renkte gösterilmiştir. Gaziantep ili sınırları içinde ise iki alt ağız grubundan söz edilmiştir. Bu alt ağız gruplarının sınırları belirli olmadığından ve Caferoğlu'nun tasnifinde hangi ilçelerde hangi alt ağız grubunun konuşulduğuna değinilmediğinden burası Caferoğlu'nun tasnifine sadık kalınarak rastgele iki bölüme ayrılmıştır.

⁸ Harita A.Caferoğlu'nun verileri esas alınarak tarafımda oluşturulmuştur.

Piet Kral, Türkiye ağızlarını 14 gruba ayırmış, Merkez grubunda Gaziantep ili, Doğu grubunda Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri yer almıştır (Buran, 2011). Diğer GAB illeri ile ilgili bir tasnif yapılmamıştır.

Harita 12: Piet Kral'a Göre GAB Ağızları⁹

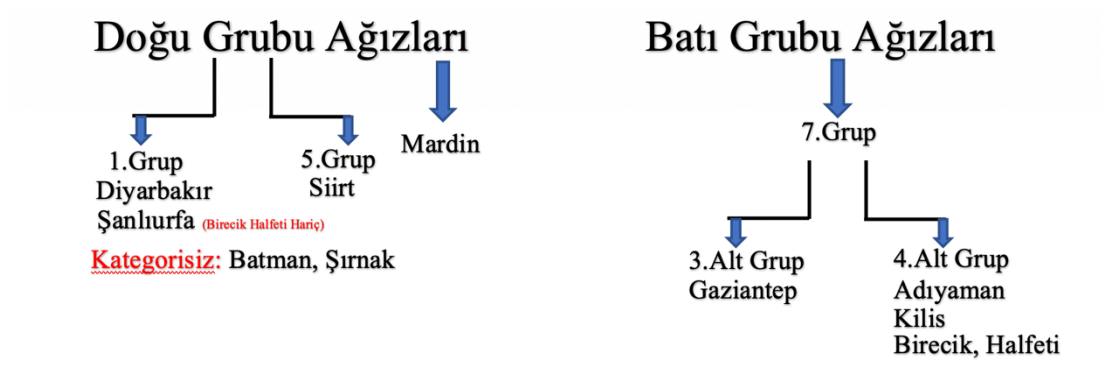
Haritada Adıyaman, Batman, Kilis, Mardin, Siirt ve Şırnak illeri üzerine bir değerlendirme bulunmadığından gri renkte gösterilmiştir. Diyarbakır ve Şanlıurfa Doğu grubunda, Gaziantep merkez grubundadır.

Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı eserde (Karahana, 1996) Güneydoğu Anadolu Bölgesini aşağıdaki ağız gruplarına ayrılmaktadır.

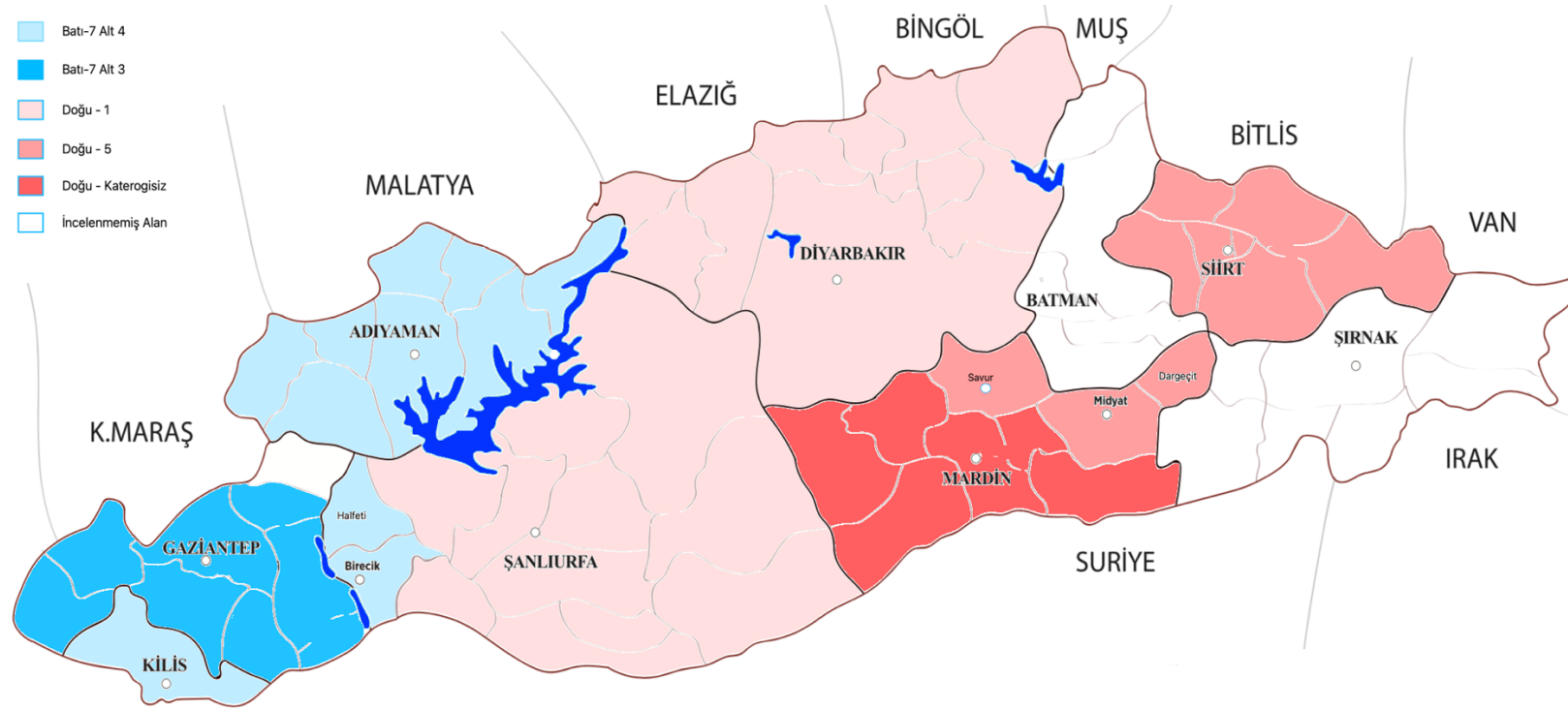
Doğu Grubu Ağızları: Birinci alt grupta Siirt, Diyarbakır, Mardin, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç) belirtilmiştir. Birinci alt grup kendi arasında beş alt gruba daha ayrılmış olup bu alt gruplar da “ikinci derecedeki alt gruplar” adıyla tanımlanmıştır. Buna göre Diyarbakır ve Urfa ağızları birinci gruba bağlı dördüncü alt grupta, Siirt beşinci alt grupta gösterilmiştir. Mardin herhangi bir alt grupta gösterilmemiştir. Batman ve Şırnak hakkında bilgi verilmemiş ancak bu iller de doğu grubu ağızlarının sınırları içinde kalmıştır.

⁹ Harita Piet Kral'ın verileri esas alınarak tarafımdan oluşturulmuştur.

Batı Grubu Ağızları: Bu ağız grubunun yedinci alt grubunda Adıyaman, Gaziantep, Urfa (Birecik ve Halfeti ilçeleri) gösterilmiştir. Bu sınıflandırmada Doğu Grubu Ağızlarının sınırları “Adıyaman’ın doğusundan, Urfa’nın Birecik ve Halfeti ilçelerini dışarıda bırakarak sınırları çizerek (Karahana, 1996, s. 55) ifadesiyle belirtilmiştir. Bu tanıma göre sonradan il olan Kilis de Batı Grubu ağızlarına dahil edilmelidir. Yedinci alt grup kendi içinde ikinci derecede dört alt gruba ayrılmış olup, Gaziantep üçüncü alt grupta, Adıyaman, Kilis, Halfeti ve Birecik de dördüncü alt grupta gösterilmiştir. Leyla Karahan’ın tasnifi şema ve harita üzerinde aşağıdaki şekildedir:

Şekil 2: Karahan Tasnifine Göre GAB Ağızları

Harita 13: Karahan'a Göre GAB Ağızları¹⁰

¹⁰ Harita L. Karahan'ın verileri esas alınarak tarafımca oluşturulmuştur.

Anadolu ağızlarının sınıflandırılması yapılırken genellikle il isimleri, bölge isimleri yer-yön isimleri kullanılmıştır. Aynı ağız özelliklerini gösteren birbirinden uzak yerleşim birimleri olduğunda ağız grupları karışmaktadır. Adıyaman ilinin “Batı Grubu Ağızları” içinde yer alması doğal olarak Adıyaman’ın ülkenin batısında olduğu düşüncesine sebep olmaktadır. Piet Kral’ın “Merkez Grubu Ağız” ifadesi bu merkezin neresi olduğu ilk bakışta anlaşılamamaktadır. “Makedonya Ağızı, Erzincan Ağızı, Elâzığ Ağızı” gibi ifadeler, ağız özelliklerinin sadece adı geçen yerleşim biriminde görüldüğünü düşündürmektedir. Coğrafi isimlerle ağız grubunu veya ağız alt grubunu isimlendirmek, ağız özelliklerine coğrafi sınır koymak olarak algılanabilmektedir. Erzincan ve Yöresi Ağızları dendiğinde “Erzincan ve ilçeleri” anlaşılabileceği gibi *Erzincan ve çevresindeki illerin de anlaşılması mümkündür* (Karahana, 2011, s. 332). Bu açıdan bakıldığında ağızlar arasındaki fonetik ve morfolojik farklılıklar, ağızları adlandırmada kullanılabilir. Ağızları adlandırmaya ilişkin öneriler sonuç bölümünde verilmiştir.

2.3.2. Ağızların Sınıflandırılmasında Temel Alınan Kriterler

Nemeth, Doğu ve Batı Rumeli ağızlarının tasnifi için sekiz kriter belirlemiştir (Günşen, 2012). Nemeth’in kullandığı tüm kriterler ses bilgisiyle ilgilidir. *Vidin Türkleri Ağızlarını* incelediği çalışmasında yine benzer özellikler üzerinden hareket ederek ağız gruplarını tespit etmeye çalışmıştır:

*Kupri, kuyi, qızı gibi kelime sonu ı, u, ü ünlülerinin i’ye dönüşmesi. Geçmiş zaman ekinin tek şekilli olması (almış, uyumuş, gulmuş). İlgi ve iyelik ekinde i>ı dönüşümü (benim, evimde). Ö,ü yerine o, u kullanılması (kopru). Çokluk ekinin ünlü uyumuna aykırılığı (tutarler). Osmanlıcadaki *ö ünlüsünün u ile gösterilmesi (öl-<ul). Eski Türkçe -g- korunması (agaç, begen-). Şimdiki zaman ekinin -y ile gösterilmesi* (Nemeth, 2014). Nemeth’in tespit ettiği bu kriterler günümüzde de kullanılmaktadır (Karasu, 2017).

Iryna Dryga, *Rumeli Ağızlarının tasnifinde benzeşme, diftongların tek ünlüleşmesi, ts ünsüzünün varlığı, son ses-iç ses değişimleri, hâl eklerinin kullanım şekli, yan cümlelerin bulunması, bağlaç sistemi, ki ekinin kullanım şekli, devrik cümle kullanımı kriterlerini kullanmıştır.*

Nurettin Demir, *Kıbrıs ağızlarını incelediği bir çalışmada ünlü uyumuna aykırı ekler, uzun ünlülerin kısalması, ses türemesi, artdamaksıl n (ñ) 'nin durumu, bildirme eki ve küçültme ekinin kullanım sıklığı, şimdiki zaman ekindeki değişimler, -muş ekinin kullanım seyrekliği, soru ekinin kullanılmaması kriterlerini kullanmıştır (2002).*

Zeynep Korkmaz, *Balkan Türkçesi Ağızlarını oluşturan etkenleri açıklarken şu kriterleri kullanmıştır: Sözcük iç ve son seslerinde g 'nin korunması, artdamaksıl n 'nin varlığı/kaybolması, dudak ünsüzleri benzeşmesi, o-u, ö-ü değişimi, aslî uzun ünlülerin varlığı, ünlü düşmesi/türemesi, ön seste k/g değişimi, iç ses ünsüz benzeşmeleri (f-v). Hâl eklerinde, bağlaçlarda ve kelime köklerinde görülen değişimler. Tamlama unsurlarının yer değiştirmesi, cümlelerin öğelerinin yer değiştirmesi.*

Hazai; sesbilim, biçimsel sesbilim ve biçimbilim konularına göre sınıflandırma yapmıştır. Kriterler arasında Arapça sesler (ع, خ, ق) ve n, n^y sesleri, y düşmesi, g düşmesi g-ğ 'nin v'ye dönüşmesi bulunuyor (İmer, 2000).

Banguoğlu, sesbilgisi kriterleri olarak $k > g$, $k > h$, $n > artdamaksıl n (ñ)$, ilk hecede $o-ö$, $u-ü$ değişimlerini esas almıştır (1977).

Brendemoen, *Trabzon ağızındaki ünlü uyumlarını incelediği çalışmada 28 sesbilgisi kriteri kullanır. Bunlar; şahıs ekleri, isim-fiil ekleri, isim türetme ekleri, zaman ekleri, çokluk eki, ettirgenlik eki, olumsuzluk eki, ilgi ekleri, iyelik ekleri, zarf-fiil ekleri istek kipi, soru eki üzerindeki sesbilgisel değişikliklerdir (2000).*

Hayasi' nin *Bolu ili ağızları* üzerine yaptığı bir araştırmada söz varlığına dair kriterler bulunmaktadır. Hayasi; *ezan, hindi, manda, kız, kumpir, yayla evi, yüzük parmağı,*

çeyiz, tarla ve pazartesi sözcüklerinin kullanım şekilleri (2000), bu kelimelerin yerine hangilerinin kullanıldığını harita üzerinde göstermiştir.

Muharrem Özden, yaptığı incelemede *Gümölcine ve İskeçe* ağızlarını Leyla Karahan'dan aldığı şu kriterlere göre değerlendirmiştir (2019): *Alıntı kelimelerdeki uzun ünlünün normal ünlüye dönüşmesi, kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesi, kök ve ek ünlülerinde sebebi belirsiz kalınlaşma ve incelme, kelime sonundaki dar-yuvarlak ünlülerin i'ye dönüşmesi, kalınlık-incelik uyumu değişmesi, ünlü düzleşmesi, ünlü yuvarlaklaşması, ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, artdamaksıl n korunması, ünlüler arasında g korunması, y düşmesi, ünsüz ikizleşmesi, ünsüzlerde metatez (göçüşme). Şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimi, öyle-böyle kelimelerindeki değişim, çokluk 2. Şahıs ve iyelik eklerinin yapısı, şimdiki zaman ekinin şekli, duyulan geçmiş zaman şekli, emir ve istek kiplerindeki farklılıklar. Soru cümlesinin vurgu ile kurulması.*

Özden, şekil bilgisini belirleyen özellikler bakımından yaptığı bir incelemede *yapım ekleri, çekim ekleri, fiil çekimi, kelime türlerini* (2016) incelemiştir.

Anadolu ağızlarının EAT metinlerine kaynaklık etmesi bakımından belirlenen fonetik ve morfolojik kriterler şöyle sıralanmıştır: *Ünlü uzunlukları, tonsuzlaşma (b>p, c>ç), ünlü uyumu, isim hal ekleri, turur/durur, takı/dagı, ol-/bol-, i-/er- gibi ikili şekiller, yuvarlaklaşma temayülü, ilerleyici benzeşme, artdamak k>h değişimi, artdamaksıl n (ñ) varlığı, b->m- değişmesi* (Erdem, 2006).

Gürer Gülsevin, *g>v, ç>ş, o>u, ñ>y* kriterlerinin Kıpçakça unsurlar olduğunu ifade eder ve *şimdiki zaman ekinin* Kınıklar tarafından *geliyor* şeklinde, Avşarlar tarafından *geliyi/geliy/geli* şeklinde, Salurlar tarafından *geliye* şeklinde kullandığı iddiasını da tartışmaya açmıştır (2010). Bu çalışmadan şimdiki zaman ekinin kullanım biçiminin ve belirli ses değişimlerinin (*g>v, ç>ş, o>u, ñ>y*) ağızları ve etnik boyları göstermede önemli kriterler olduğu sonucu çıkarılabilir.

Zeynep Korkmaz, Kınıkların daha çok Batı Anadolu'ya yerleştiğini, bir kısmının Adıyaman'da bulunduğunu ve Karakeçili oymağı mensuplarının ağız özelliklerinin Kınık boyuna dâhil edilmesi gerektiğini belirttikten sonra Kınık ağız özellikleri için belirlenen kriterleri şöyle sıralar (1971, s. 26-27): *Artdamaksıl ñ sesinin devam etmesi, söz başında k'nın tonlulaşması (k>g), iç ve son seslerde k>ğ değişiminin görülmemesi, hece ve kelime sonlarında r, l ünsüzlerinin düşmesi, gelecek zaman ekinin tek şekilli olması ve ünlü düşmesi (-cek), soru eki "mi"nin bazı çekimlerde kip ekinden önce gelmesi.*

Korkmaz, aynı makalede Gaziantep iline de yerleşmiş olan Avşar boyu özelliklerini şöyle sıralar: *k>g tonlulaşması, zayıflamış olan r, l seslerinin sporadik düşmesi, kelime içinde r>l değişmesi, de-, ye-, ver- kelimelerinin Eski Türkçedeki gibi "i"li şekilde olması, k>ğ değişimi, iki ünlü arasındaki ñ, y, g, ğ seslerinin kaybolarak çevresindeki ünlüyü uzatması, yuvarlak ünlülerde düzleşme (eyle, beyle), şimdiki zaman ekinin -ıy/iy, ı/i şekline dönüşmesi, geniş zaman eki olumsuz çekiminin 1. Şahısta farklılığı (gelmezim, almazık), ki bağlacının farklılığı (demiş-kine), çekimli fiillerde 1. Şahıs ekinin -m olması, -IşIn, -IncAk gibi farklı zarf-fiillerin varlığı (al-ışın, dey-incik), gelecek zaman ekinin 1ve 2. Şahısta -cim, -ciñiz, 3. Şahısta cağ, cek şeklinde olması.*

Korkmaz bir başka çalışmasında Türkmen boylarının sesbilgisi özelliklerini sıralarken şu özellikleri ön plana çıkarmıştır: *İç ve son seslerde k>ğ değişimi, kelime başında k>g değişimi, kalın ünsüzlerin kalınlaştırma etkisiyle inceliğini kaybeden ünlüler, ön seste tonsuz ünsüz bulunması, aslî uzun ünlü varlığı, iç seste -g- ünsüzünün sızıcılaşmadan kalması, ön seste b>m değişimi* (Korkmaz, 1994, s. XLI-XLII).

Hayati Develi, Eski Türkiye Türkçesi ağızları alt gruplarının belirlenmesinde aşağıdaki kriterleri incelemiştir (2008): *b>m değişimi, p>b değişimi, k>g değişimi, gibi-bigi-kimi değişimi, k>ğ değişimi.* Bir başka çalışmasında 14.-16. yüzyıl metnlerinin ağız tasnifinde kullanılabilecek morfolojik unsurları şöyle sıralamıştır: *Yükleme hali ekinin kullanım biçimi (kamu-nı, bular-nı, cânım-nı), -Up öğrenilen geçmiş zaman ekinin kullanım*

biçimi (olubam, edübsen, virüpdür), zarf-fiil eklerinin kullanım biçimi (-AndA, -GAÇ, -IcAK), geçiş zamanın olumsuz biçimi (2002).

Ses değişim kriterleri incelenirken fonemin karakteristik bir ağız özelliği olarak mı değiştiği, çevresindeki diğer fonemlerin özelliklerinden kaynaklanan, konuşma esnasında ortaya çıkan bir durumdan dolayı mı değiştiğine dikkat edilmelidir. Seslerin çevre şartları göz önünde tutulmadan yapılan değerlendirme ve yorumlarda yanlışlık yapılabilmektedir (Gülsevin, 2013).

Fiilimsilerin kullanımı bazı ağızlarda oldukça az görülmektedir. Bu da söz dizimi kriterlerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Bernt Brendemoen, *Farsçanın etkisiyle oluşan istisnalar* dışında bu durumun Anadolu'nun pek çok yöresinde görüldüğünü söyler (2008, s. 173).

Tamlama unsurlarının yer değiştirmesi, devrik cümle kullanımı, soru cümlelerinin vurgu ile oluşturulması ağızların ana ve alt gruplarını belirlemeye yardımcı olmaktadır. Mustafa Balcı, bir çalışmasında devrik cümle kullanımının ağızların ayırımında kullanılan bariz bir özellik olduğunu belirtir (2010, s. 43).

Piet Kral, zamir kökenli şahıs eklerini, -ken ekini, zaman ekleri ve emir eklerini ağızların tasnifinde kullanır (Karahan, 1996).

Necip Asım Yazıksız (Balkanoğlu), *Kilis ağızı* üzerine yazdığı makalesinde Kilis ağızını ξ ünsüzü, kapalı e [e], art damaksıl h (sızıcı, velar) [x], artdamaksıl n [ŋ], şahıs ekleri, zaman ekleri, ki bağlama edatı, isimlerin sonuna -o getirilmesi (Süleyman-Sülo) kriterleri üzerinden açıklar (1902, s. 261-273).

Mefküre Mollova, *Balkan Türk ağızlarını* tasnif ettiği makalesinde *kelime sonundaki ı, u, ü > i değişimi, öğrenilen geçmiş zaman ekinin tek şekilli oluşu, ilgi ve iyelik eklerinin kalın ünlülü oluşu, ilk hecede ö/ü kalınlaşması, söz içinde ve sonunda /g/ korunması, eklerde kalınlık-incelik uyumu, t>d, k>d, p>b tonlulaşmaları* (1996, s. 168-174) kriterlerini kullanmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağız atlasının hazırlanmasında aşağıdaki kriterlerin kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.

2.4. GAB Ağız Atlasında Kullanılan Kriterler

Bu ağız atlasında kullanılan 103 kriter aşağıda liste halinde verilmiştir. Bu kriterlerden izaha muhtaç olanlar kısaca açıklanmıştır. Bu kriterlerin hazırlanması sürecinde Ağız Atlası Kılavuz Kitabı'ndan faydalanılmıştır.

- 1) **Harita-F1:** İlk Hecede Kapalı e [e] Ünlüsünün Varlığı
- 2) **Harita-F2:** Açık e [æ] Ünlüsünün Varlığı
- 3) **Harita-F3:** Açık e [æ] Ünlüsünün Kullanım Yoğunluğu
- 4) **Harita-F4:** Açık e [æ] Ünlüsünün Kullanım Yoğunluğu (Genel)
- 5) **Harita-F5:** a-o Arası Ünlünün [ɔ] Kullanım Durumu
- 6) **Harita-F6:** [q] [ç] ve [g] Ünsüzlerinin Söz Başında ve İçinde Kullanım Durumu
- 7) **Harita-F7:** Artdamaksıl n Ünsüzünün [ŋ] Korunması/Kaybolması
- 8) **Harita-F8:** Artdamaksıl n Ünsüzünün [ŋ] Kullanım Yoğunluğu
- 9) **Harita-F9:** Artdamaksıl n [ŋ] Ünsüzü Yerine /y/ veya /g/ Kullanımı
- 10) **Harita-F10:** İç ve Son Seslerde [x] ve [q] Ünsüzlerinin Kullanımı
- 11) **Harita-F11:** İç ve Son Seslerde /k/ Ünsüzünün Sızıcılaşması/Korunması
- 12) **Harita-F12:** Aslî Uzun Ünlünün Varlığı
- 13) **Harita-F13:** Alıntı Kelimelerdeki Uzun Ünlünün Durumu
- 14) **Harita-F14:** Kelime Başında Aslî /b/ Ünsüzünün Korunması
- 15) **Harita-F15:** Kelime Başında /b/ ~ /p/ Ses Değişmesi
- 16) **Harita-F16:** Kelime Başında /c/ ~ /ç/ Ses Değişmesi
- 17) **Harita-F17:** Eklerde /c/ ~ /ç/ Ses Değişmesi
- 18) **Harita-F18:** Kelime Başında /d/ ~ /t/ Ses Değişmesi
- 19) **Harita-F19:** Kelime Başında /g/ ~ /k/ Ses Değişmesi

- 20) **Harita-F20:** Kelime Başında /k/ > /g/ Tonlulaşma Yoğunluğu
- 21) **Harita-F21:** Kelime Başında /s/ ~ /z/ Ses Değişmesi
- 22) **Harita-F22:** Kelime Başında /b/ > /m/ Ses Değişmesi
- 23) **Harita-F23:** İç ve Son Seslerde /b/ > /m/ Ses Değişmesi
- 24) **Harita-F24:** Kelime Başında /j/ > /c/ Ses Değişmesi
- 25) **Harita-F25:** Çift Dudak v [w] Ünsüzünün Kullanım Yoğunluğu
- 26) **Harita-F26:** İç ve Son Seslerde /b/ > /v/ Ses Değişmesi
- 27) **Harita-F27:** Çok Heceli Kelime Sonunda Düzleşme ve İncelme (ı, u, ü>i)
- 28) **Harita-F28:** Çok Heceli Kelime Sonunda Düzleşme Eğilimi Yoğunluğu
- 29) **Harita-F29:** Kelime Başında /y/ Düşmesi
- 30) **Harita-F30:** İç ve Son Seslerde /g/ Korunması/Sızıcılığı
- 31) **Harita-F31:** İçinde /r/ Bulunan Bazı Kelimelerde Göçüşme (Metatez)
- 32) **Harita-F32:** İçinde /r/ Bulunmayan Bazı Kelimelerde Göçüşme (Metatez)
- 33) **Harita-F33:** İlk Hecede Yuvarlak Ünlü Düzleşmesi
- 34) **Harita-F34:** Dudak Ünsüzleri Yanındaki Dar-Yuvarlak Kök Ünlüsünün Düzleşmesi
- 35) **Harita-F35:** Dudak Ünsüzleri Yanındaki Dar-Düz Kök Ünlüsünün Yuvarlaklaşması
- 36) **Harita-F36:** Yuvarlak Ünlülü Kelime Tabanında Ek Ünlüsünün Düz Şekli
- 37) **Harita-F37:** Düz Ünlülü Kelime Tabanında Ek Ünlüsünün Dar-Yuvarlak Şekli
- 38) **Harita-F38:** Söz İçinde veya Sonunda ş>s Ses Değişmesi
- 39) **Harita-F39:** İlk Hecede /h/ veya /m/ Ünsüzü Yanındaki Dar-Yuvarlak Ünlünün Genişlemesi
- 40) **Harita-F40:** Düz-Geniş Orta Hece Ünlüsünün Daralması
- 41) **Harita-F41:** Kelime Kökünde İlk Hece Dışında Geniş-Yuvarlak Ünlü Daralması

- 42) **Harita-F42:** Kelime Kökünde Dar-Yuvarlak ve Geniş-Yuvarlak Ünlülerin Karıştırılması
- 43) **Harita-F43:** Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumunu
- 44) **Harita-F44:** Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumunun Gelişim Yönü
- 45) **Harita-F45:** Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumunun Yönü
- 46) **Harita-F46:** İlk Hecesinde /ö/ veya /ü/ Bulunan Kelimelerde Kalınlaşma
- 47) **Harita-F47:** İlgi Ekinde Kalınlık-İncelik Uyumuna Aykırılık
- 48) **Harita-F48:** İyelik Ekinde Kalınlık-İncelik Uyumuna Aykırılık
- 49) **Harita-F49:** Teklik 1. ve 2. Şahıs Zamiri Yönelme Hâli Çekiminde Uyuma Aykırılık
- 50) **Harita-F50:** -*mAk* İsim-Fiil Ekinin Ünlü Uyumuna Aykırı Kullanımı
- 51) **Harita-F51:** Görülen Geçmiş Zaman Ekinde Yuvarlaklaşma Eğilimi
- 52) **Harita-F52:** *ki* Bağlama Edatının Uyuma Girmesi
- 53) **Harita-F53:** +*ken*, +*ki*, +*leyin* Eklerinin Uyuma Girmesi
- 54) **Harita-F54:** Ünsüz İkizleşmesi
- 55) **Harita-F55:** Boğazsıl (Epiglottal Pharyngeal/Arapçadaki ع) Ünsüzün [ʕ] Kullanım Yoğunluğu
- 56) **Harita-F56:** Boğazsıl h [h] Ünsüzünün Kullanım Yoğunluğu
- 57) **Harita-F57:** Ünlü-Ünsüz Uyumsuzluğu
- 58) **Harita-F58:** Ek Fiilin Uyuma Girmesi
- 59) **Harita-M1:** Görülen Geçmiş Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri
- 60) **Harita-M2:** Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri
- 61) **Harita-M3:** Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekinin 1. Şahıslarda Kullanımı
- 62) **Harita-M4:** Şimdiki Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri
- 63) **Harita-M5:** Gelecek Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri
- 64) **Harita-M6:** Geniş Zaman Ekinin Teklik 1. Şahıs Olumsuz Çekimi
- 65) **Harita-M7:** Geniş Zaman Ekinin Çokluk 1. Şahıs Olumsuz Çekimi

- 66) **Harita-M8:** -*AçA* Sınırlama Ekinin Kullanım Yoğunluğu
- 67) **Harita-M9:** -*AndA* Zarf-Fiil Ekinin Kullanım Yoğunluğu
- 68) **Harita-M10:** Teklik 1. ve 2. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli Çekimi
- 69) **Harita-M11:** Çokluk 1. ve 2. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli Çekimi
- 70) **Harita-M12:** Belirtme Hâli Ekinin Kullanım Biçimleri
- 71) **Harita-M13:** *ki* Bağlama Edatının Kullanım Biçimleri
- 72) **Harita-M14:** +*ken*, +*ki*, +*leyin* Eklerinin Kullanım Biçimleri
- 73) **Harita-M15:** İlgi Ekinin Kullanım Biçimleri
- 74) **Harita-M16:** Teklik 2. Şahıs İyelik Ekinin Kullanım Biçimleri
- 75) **Harita-M17:** Çokluk 2. Şahıs İyelik Ekinin Kullanım Biçimleri
- 76) **Harita-M18:** Teklik 3. Şahıs İyelik Ekinin Kullanım Biçimleri
- 77) **Harita-M19:** Teklik 3. Şahıs İyelik Çekiminde Ek Yığılması
- 78) **Harita-M20:** Zamir Kökenli Teklik 1. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri
- 79) **Harita-M21:** Zamir Kökenli Çokluk 1. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri
- 80) **Harita-M22:** Zamir Kökenli Teklik 2. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri
- 81) **Harita-M23:** Zamir Kökenli Çokluk 2. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri
- 82) **Harita-M24:** Teklik 1. Şahısta İstek Kipi Ekinin Kullanım Durumu
- 83) **Harita-M25:** Çokluk 1. Şahısta İstek Kipi Ekinin Kullanım Durumu
- 84) **Harita-M26:** Soru Ekinin Kullanım Biçimi
- 85) **Harita-M27:** Gereklilik Kipinin Kullanım Durumu
- 86) **Harita-M28:** Şart Kipinde Ek Yığılması
- 87) **Harita-M29:** Birleşik Kipli Çekimlerde Şart Kipi Ekinin Kullanım Yeri
- 88) **Harita-M30:** Birleşik Kipli Çekimlerde Çokluk 3. Şahıs Ekinin Kullanım Yeri
- 89) **Harita-M31:** Bildirme Kipi Ekinin (Kopula) Kullanım Yoğunluğu
- 90) **Harita-M32:** Bulunma Hâli Ekinin Ayrılma Hâli İşlevinde Kullanılması
- 91) **Harita-M33:** Çokluk Ekinin Kullanım Biçimleri

- 92) **Harita-M34:** Vasıta Hâli Ekinin Kullanım Biçimleri
- 93) **Harita-M35:** *öyle/böyle* Kelimelerinin Kullanım Biçimleri
- 94) **Harita-M36:** *şimdi* Kelimesinin Kullanım Biçimleri
- 95) **Harita-M37:** *kendi* Zamirinin Kullanım Biçimleri
- 96) **Harita-M38:** *gibi* Edatının Kullanım Biçimleri
- 97) **Harita-M39:** *mo ko, ma, zi, ke/key* Enklitik Edatlarının Kullanımı
- 98) **Harita-M40:** *u* Bağlama Edatının Kullanımı
- 99) **Harita-M41:** Arapça/Farsça Kelime Yoğunluğu
- 100) **Harita-S1:** Vurgu ile Soru Cümlesi Oluşturma Yoğunluğu
- 101) **Harita-S2:** *ki*'li Cümlelerin Kullanım Sıklığı
- 102) **Harita-S3:** Tamlama Unsurlarının Yer Değiştirmesi
- 103) **Harita-S4:** *kendi* Kelimesi Kullanılarak Kurulan Farklı Cümle Tipi

2.4.1. Ses Bilgisi Kriterleri¹¹

- ÖTT ses birimlerinden farklı olarak bölge ağızlarında tespit edilen [æ], [e], [i], [o], [ɒ], [ʊ], [ə] ünlüleri ile [ɟ], [q], [ŋ], ünsüzlerinin varlık gösterdiği yerleşim birimleri, ağızların gruplara veya alt gruplara ayrılması için ayırt edici nitelikte olabileceğinden, bunlar incelenmeye ve haritalandırılmaya değer bulunmuştur. Bunlardan *kapalı e* [e] ile *artdamaksıl n* [ŋ] birçok ağız araştırmacısı tarafından ağız tasnifinde kriter olarak kullanılmıştır. Artdamaksıl n [ŋ] ünsüzünün bazı kelimelerde ve eklerde kullanılması Batı grubu ağızlarında çoğunlukla, Doğu grubu ağızlarının

¹¹ Ses bilgisi kriterleri belirlenirken büyük ölçüde *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması ve Ağız Atlası Kılavuz Kitabı* adlı eserlerdeki kriterler kullanılmıştır.

bazı alt ağızlarında nadir olarak görülmekte; Kuzeydoğu grubu ağızlarında ise hiç görülmemektedir (Karahan, 1996, s. 24-28). Türkçenin tarihî dönemlerine ait metinlerde bazen /i/ bazen /e/ fonemi ile gösterilen kapalı e [e] ünlüsü (Gökçür, 2012, s. 1803) Doğu ve Güneydoğu Ağızları ile Azerbaycan Türkçesinin ortak özelliklerindendir. Genellikle ilk hecede görülen bu ünlüye, *el, et-, de-, ye-, yer, geç-, beş, eş* gibi bazı isim ve fillerde Güneydoğu Anadolu ağızlarında sıkça rastlanır. Batı grubu ağızlarında bu ünlü i veya e'ye dönüşmüştür.

- a-e arası açık ünlünün [æ] varlığı: Azerî Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında, çoğunluğu Arapça ve Farsça olmak üzere belirli kelimelerde görülür. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni incelediğimiz bu çalışmada [æ] ünlüsünün varlığı, ağız tasnifi için belirleyici bir kriter olmuştur.

- Aslî uzun ünlünün varlığı: Türkçede aslî uzun ünlünün varlığı ilk kez 1848-1851 yılları arasında yazılmış olan bir gramer kitabıyla ortaya çıkmıştır (Özek, 2014, s. 120). Bu tarihten itibaren bu konuda yapılan çalışmalar artmıştır. Talat Tekin *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* adlı eserinde bu konuda doçentlik çalışması yaptığından söz etmiş, doçentlik jürisinin bile Türk dillerinde uzun ünlülerin olduğuna inanmadığını belirtmiştir (1995, s. 7-8). Daha sonra yapılan çeşitli araştırmalarda Ana Türkçede aslî uzun ünlülerin Türkmence, Yakutça ve Halaççada korunduğunu göstermiştir. Ahmet Buran, Özbek Türkçesinin Kara-Bulak ağızında da aslî uzun ünlülerin bulunduğunu belirtir (2006, s. 3). Türkiye'de bu konudaki bir diğer çalışma Zeynep Korkmaz'ın *Batı-Anadolu Ağızları* adlı çalışmasıdır. Türkiye'de yapılan çalışmalarla birlikte Ana Türkçedeki aslî uzun ünlülerin bazı Anadolu ağızlarında da korunduğu görülmüştür. Bir çalışmada Anadolu ağızlarında görülen aslî uzun ünlülü kelimeler sıralanmış ve bu ünlülerin genelde ilk hecede korunduğu son hecede ise kısaldığı ifade edilmiştir (Erdem, 2008, s. 553). Erzincan'ın Kemaliye ilçesinde 43 aslî uzun ünlü tespit edilmiştir (Özek, 2014). Bu da Anadolu ağızlarının aslî uzunluklar için önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Anadolu ağızlarında görülen ve

ağızların gruplara ayrılmasında kriter olarak kullanılan bu özellik ölçünlü dilde yoktur (TDK Sözlük, 2020). Ölçünlü dilde aslî uzun ünlünün varlığının izleri sadece eş sesli kelimelerde görülmektedir. Talat Tekin, eş sesli birçok kelimenin aslında bir tanesinin uzun diğerrinin kısa ünlülü olduğunu belirtmiştir. Hissî sebeplerle uzatılan ünlüler, bugünkü +sAl eki yerine kullanılan nispet i'si (askerî, millî, dinî, insanî ...), hece kaynaşması, hece düşmesi, ses düşmesi, ünlü birleşmesi, vurgu gibi ses olayları sonucu ortaya çıkan uzun ünlüler, aslî uzun ünlüleri tespit etmeye çalışırken yanılmaya sebep olabilir. Ana Türkçedeki aslî uzun ünlülerin varlığını Anadolu ağızlarında tespit etmeden önce Eski Türk Dili alanında derinlemesine araştırma yapmak, yanılma payını azaltacaktır. Aslî uzun ünlünün varlığı, herhangi bir ana ağız grubunun belirleyici özelliği olarak kullanılmamıştır; ancak bazı alt ağız gruplarında uzun ünlülerin görülmesi, alt ağız gruplarını ayırmak için bir kriter olarak kullanılabilir.

- Kelime başında aslî /b/ ünsüzünün kullanımı: Eski ve Orta Türkçede bazı kelimelerde söz başında bulunan *b* ünsüzü Türkiye Türkçesinde ötümsüzleşirken, bazı Anadolu ağızlarında ve Azerbaycan Türkçesinde korunmuştur. İncelediğimiz yerleşim birimlerinde *barmağ*, *bekmez*, *bişir*-, *biş*- gibi kelimelerde *aslî b ünsüzünün korunması* ağız grubu özelliği olarak kabul edilmiştir.

- Alıntı kelimelerdeki uzun ünlünün korunması/kaybolması: Boğumlanma süresi bakımından normal ünlüden daha uzun süreli olan ünlülere uzun ünlü denmektedir. Bazı ağızlarda uzun ünlülerin boğumlanma süresinin kısaldığı görülmektedir. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde (ada:let, bera:ber, sa:de, şa:ir ...) görülen uzun ünlüler, Türkçeye girdikten sonra dilimize uyum sağlamış ve zaman içinde kısalmıştır. Uzun ünlüler Arap alfabesi ile yazıldığında elif (ا), vav (و), ye (ي) ile gösterilmektedir.

*Doğu grubu ağızlarında*¹² alıntı kelimelerdeki uzun ünlünün kısalması sistemli bir şekilde görülmektedir (Karahana, 1996, s. 2). *Kuzeydoğu grubu ağızlarında* da aynı şekilde uzun ünlü kısalırken, *Batı grubu ağızlarında* alıntı kelimelerdeki uzun ünlünün çoğunlukla korunduğu söylenebilir.

- Kelime köklerinde kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesi/uyumu: Kalınlık-incelik uyumu Türkçe kelimelerin genel özelliklerinden biridir. Arapça ve Farsçadan dilimize giren, kalınlık-incelik uyumuna uymayan kelimelerin bazı Anadolu ağızlarında uyuma girmesi, ağızların gruplandırılmasında dikkate alınan kriterlerdendir. Hemen hemen tüm Anadolu ağızlarında görülen bu uyumun, ilerleyici benzeşme veya gerileyici benzeşme yönüyle meydana gelme eğilimleri farklıdır. Anadolu ağızlarında batı grubunda ilerleyici benzeşme ve kalınlaşma yönüyle, doğu grubu ağızlarında incelmeye ve gerileyici benzeşme yönüyle uyuma girme daha fazladır (Sağır, 2002, s. 2).

Doğu grubu ağızları genellikle incelmeye yönünden ve gerileyici benzeşme yönünden uyuma girer; bunda diş, diş eti ve damak ünsüzlerinin etkisi olduğu görülür; Batı grubu ağızlarında ise daha çok ilerleyici benzeşme görülür. Bu durum tek şekilli bazı eklerle de (-ken, -ki, -leyin) nüfuz eder (Karahana, 1996, s. 3).

- Kök ve ek ünlülerinde sebebi belli olmayan kalınlaşma ve/veya incelmeye: Kök ünlülerinde sebebi belli olmayan kalınlaşma ve incelmeye örnekleri AAS'ta Van-Bitlis civarında ve kuzeyindeki illerde görüldüğü, Kuzeydoğu ağızlarında hem kök hem eklerde bu duruma rastlandığı ifade edilmiş ve haritalandırılmıştır, *Doğu ve Batı grubu ağızlarında* bu duruma rastlanmamıştır (Karahana, 1996, s. 8-9). Güneydoğu illerinde görülen bu durumun, Kuzeydoğu grubu ağızlarından önemli bir farkı ek ünlülerinde

¹² Türkiye Türkçesi ağızlarının genel tasnifi hakkında yapılan en kapsamlı ve kabul gören çalışma Leyla Karahana'nın AAS adlı eseri olduğundan *Doğu, Batı ve Kuzeydoğu ağız grupları* gibi isimlendirmeler, adı geçen eserde sınırları gösterilen ağız gruplarını ifade etmektedir.

yuvarlaklaşma görülmemesi ve kalınlaşmanın çoğunlukla kelime köklerinde görülmesidir.

- Kalın ünlülü kelimelerden sonra gelen *ki* bağlama edatının kalınlaşması: Batı grubu ağızlarının özelliği olarak kabul edilen ilerleyici benzeşme, kalınlaşma yönüyle uyuma girdiğinde ÖTT’de sadece ince ünlülü olan *ki* bağlama edatını da etkileyip bu bağlama edatının uyuma girmesini sağlamaktadır.

- Bazı Anadolu ağızlarında *+ken*, *+ki*, *+leyin* eklerinin geldiği kalın ünlülü kelimelerde, bu eklerin kalınlaşarak uyuma girdiği görülmektedir. *İlerleyici benzeşme* kriterinin devamı sayılabilecek bu durum, ağızların tasnifinde aydınlatıcı bir unsur olarak görülebilir.

- İlk hecesinde /ö/, /ü/ bulunan kelimelerde sebebi belli olmayan ünlü kalınlaşması: Bazı Anadolu ağızlarında *kömür* yerine *komur/komür*, *üzüm* yerine *uzum/uzüm* kullanıldığı bilinmektedir. Bu, bazı Batı grubu ağızlarında görülen bir özelliktir. Yaptığımız incelemede bazı yerleşim birimlerinde bu duruma rastlandığı tespit edilmiştir.

- Çok heceli kelime sonundaki *i*, *u*, *ü>i* değişimi: Kuzeydoğu ve Doğu grubu ağızlarında özellikle belirtme eki, soru eki, görülen geçmiş zaman eki, 3. teklik şahıs iyelik eki ve *ı*, *u*, *ü* ile biten yapım eklerinde *i* ünlüsünün kullanıldığı; Batı grubu ağızlarında görülmediği, Urfa ağızında *i* ünlüsünün de korunduğu görülmüştür (Karahan, 1996, s. 14). Yaptığımız araştırmada Urfa dışındaki Güneydoğu illerinde de bu duruma rastlandığı tespit edilmiştir.

- İlk hecede bulunan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi: Doğu ve Batı grubu ağızlarında görülmeyen bu özellik ana ağız gruplarını ayırmak için kullanılan kriterlerden biri olmuştur. Yaptığımız incelemede nadir de olsa Güneydoğu ağızlarında bu duruma rastlanmıştır.

- Zaman eklerinde düzleşme: *-mİş* ve *-dİ* eklerinin 3. şahıslarda düz şekilli olarak görülmesi ET ve EAT özelliği olarak ağızlarda görülmektedir (Ay, 2009, s. 84).

- Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu: İnce ünlülerin önde (diş, diş eti, ön damak) boğumlanan ünsüzlerle bir arada bulunması, kalın ünlülerin ise arkada (art damak, gırtlak) boğumlanan ünsüzlerle bir arada bulunması ünlü-ünsüz uyumunu sağlar. Arkada boğumlanan ünsüzlerin ince ünlülerle kullanılması ünlü-ünsüz uyumsuzluğu olarak kabul edilir. Leyla Karahan ünlü-ünsüz uyumsuzluğundan söz ederken çift boğumlanmalı ünsüzlerin (k, g, l, t, d, n) önde boğumlananların kalın veya yarı kalın, arkada boğumlananların ince veya yarı kalın ünlülerle kullanıldığını belirtmiştir (1996, s. 18). Bu uyumsuzluğun sadece Kuzeydoğu grubu ağızlarının genel özelliği olduğu, Doğu ve Batı gruplarının alt ağız gruplarında kısmen görüldüğü ifade edilmiştir. M. Akif Kılıç; k, g, l ünsüzlerinin Türkçede ikişer dışsal alt ses birimi olduğunu; /u/ <ğ>, /h/, /n/ ünsüzlerinin ise Anadolu ağızlarında ikişer dışsal alt ses birimi olduğunu ifade etmiştir (2017, s. 206).

- İç ve son seslerde /g/ ünsüzünün korunması: Batı ve Kuzeydoğu grubu ağızlarında iç ve son seslerde bulunan g ünsüzü sızıcılaşarak ğ, y, v ünsüzlerinden birine dönüşmektedir (Umaç, 2010, s. 194). Doğu grubu ağızlarında bu ünsüz patlayıcılığını çoğunlukla korumaktadır. Doğu grubu ağızlarının bazı alt gruplarında, bazı kelimelerde her iki duruma (eglen-/eylen-, düyün/dügün ...) da rastlanmaktadır. Bu ünsüz Eski Anadolu Türkçesinde sızıcılaşmamıştır (Karahan, 1996, s. 28).

- Kelime başında /y/ ünsüzünün düşmesi: Belirli bazı kelimelerde ön ses y ünsüzünün düşmesi Leyla Karahan tarafından ana ağız grubu özelliği olarak gösterilmiştir. Azerî Türkçesinde yılan (ılan), yıl (il), yürek (ürek), yüzük (üzük) kelimelerinde ön seste /y/ ünsüzü düşmektedir (Bulduk, 2018, s. 946-947). Bu ünsüzün bir düşme mi türeme mi olduğu üzerine çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Gülsevin lehçelerdeki karşılıklarına göre örnekler vererek *öntüreme* mi *düşme* mi olduğuna karar verilmesi gerektiğini (Gülsevin, 2005, s. 207-213) ifade eder. Bu çalışmada ÖTT'deki karşılığı esas alınmış olup *ön ses /y/ düşmesi* olarak ifade edilmiştir.

- /y/ yardımcı ünsüzünün inceltici etkisi: Yarı ünlü olarak da bilinen /y/ ünsüzü oluşum yeri itibarıyla /i/ ünlüsüne çok yakındır (Karaca, 2012, s. 2066). Bu özelliğinden dolayı /y/ yardımcı ünsüzü yanındaki kalın ünlünün incelmeye sebep olur.

- İlk hecede inceltici ünsüzlerin yanında /i/leşme: Bu başlık AAKK'de, ağız atlası hazırlarken kullanılabilecek kriterler arasında gösterilmiştir (s. 113). Türk dilinde dişsil (diş eti, diş-damak) ünsüzlerin (t, d, n, s, z, ş, ç, c) kalın ünlüler üzerinde inceltici etkiye sebep olduğu bilinmektedir. Mukim Sağır, *dudak, diş, diş eti, ön damak ünsüzlerinin inceltici etkiye sahip olduğunu söyleyerek yukarıdaki ünsüzlere ek olarak l, m, y ünsüzlerini* de sayar (2002, s. 2).

- İlk hecede /h/, /m/ ünsüzleri yanındaki dar-yuvarlak ünlülerin genişlemesi: Çeşitli Türk dilleri ve lehçelerinde kökenleri aynı olmasına rağmen ilk hecedeki yuvarlak ünlülerin genişlik dereceleri aynı değildir (Aydemir, 1997, s. 19). Bu durumun sebepleri bir makalede; *DLT'de o, u, ö, ü ünlülerinin aynı işaretlerle gösterilmesi (elif+ötre), Eski Türk yazı sistemlerinde (Mani ve Uygur) o/u ve ö/ü seslerinin aynı işaretlerle gösterilmesi, Eski Türkçede okunması sorunlu bazı kelimelerin (köl-kül) açıklığa kavuşturulamaması* olarak açıklanmıştır (Uçar & Yener, 2012). /h/ ve /m/ ile başlayan ve Anadolu ağızlarında tespit ettiğimiz kelimelerin çoğunluğu (hükümet, hürmet, mühlet, muhtaç ...) Arapça kökenlidir.

- Yuvarlak ünlülü kelime tabanında düz ünlülü ekler: Yuvarlak ünlü kelime tabanında düz ek ünlüsünün bulunması Doğu grubu ağızlarında sıkça görülmektedir. Bu durum bazen kelime köküne kadar etki etmektedir.

<huzuruna> /huzurine/ [huzurune] veya /huzırine/ [huzurune]

- Ek ünlülerinde yuvarlaklaşma: Şahıs eklerinde görülen ünlü yuvarlaklaşması (göriduh, göreceğuh) EAT'tan kalan ve ağızlarda görülen bir özelliktir (Ay, 2009, s. 78-79).

- Düz-geniş orta hece ünlüsünün daralması: Çok heceli bazı kelimelerde vurgusuzluk nedeniyle orta hece ünlüsü çoğunlukla daralır, bazen de düşer. *Arkadaş, portakal, memleket* gibi pek çok kelimedede orta hece ünlüsünün daralması, Güneydoğu illerinin büyük bir bölümünde görülmektedir.

- Kelime kökünde yuvarlak-geniş ünlünün daralması: Kelime kökünde ilk hecede yuvarlak ünlünün daralması başka bir başlıkta ele alınmıştı. Bu başlıkta, kelime kökünde ilk hece dışındaki yuvarlak ünlülerin daralması ele alınmıştır. Türkçenin ünlü uyumuna aykırı olan *horoz, motor, doktor* gibi kelimelerde ikinci hecedeki geniş-yuvarlak ünlünün daralarak Türkçenin yapısına uygun hale gelmesi Anadolu ağızlarında görülmektedir. Bu durum alt ağız grupları için ayırt edici bir özellik olarak dikkate alınmıştır.

- Kelime kökünde dar-yuvarlak ve geniş-yuvarlak ünlülerin karıştırılması: *Allah'ın kolları (kul), tuz (toz) şeker, göl (gül)* gibi pek çok kelimedede görülür (Alkayış M. , 2009, s. 20-21).

- Boğazsıl ünsüzlerin varlığı: Arapçanın etkisiyle dilimize yerleşmiş olan boğazsıl ünsüzlerden [ʕ] ve [ħ] (Arapçadaki ع ve ح benzeri) incelediğimiz ağızlarda birçok kelimedede görülmüştür.

- Ünsüz ikizleşmesi: Doğu grubu ağızlarında genellikle patlayıcı ünsüz barındıran rakamlarda görülen ünsüz ikizleşmesi, rakamlar dışında bazı kelimelerde de görülmektedir. Patlayıcı ünsüzler dışında da ikizleşme görülmektedir. Ünsüz İkizleşmesi alt ağız grupları için belirleyici bir özellik olarak kabul edilebilir.

- Göçüşme (metatez): Bir kelime içinde birbirini izleyen iki ünsüzün yer değiştirmesi anlamına gelen göçüşme veya metatez ((TDK Sözlük, 2021) ağızlarda görülen bir ses bilgisi olayıdır. Göçüşme, komşu ünsüzler arasında olabildiği gibi birbirine uzak ünsüzler arasında da olabilir. Türkçede daha çok ç, s, d, t, z, ş, v, f, n, y gibi diş ve dudak ünsüzlü ve özellikle de r, l gibi akıcı ünsüzlü kelimelerde görülmektedir (Karaağaç, 2013, s. 77). Ölçünlü Türkçede bulunmayan bu ses olayı

daha çok Azerbaycan Türkçesinin ağızlarında görülmektedir (Kök A. , 2016, s. 409). Bu başlıkta söz edilen ses olayı ağız gruplarını belirlemek için kullanılmıştır. AAS'ta ana ağız gruplarını belirlemek için *Kelime içinde belirli bazı ünsüzlerin yer değiştirmesi* başlığı ile metatez olayı ele alınmıştır. Bu çalışmada metatez olayı içinde *r barındıran* ve *r barındırmayan* şeklinde iki alt başlıkta incelenmiştir. Bunun nedeni akıcı bir ünsüz olan /r/ foneminin patlayıcı ünsüzlere nazaran belirgin bir şekilde söyleyişi kolaylaştırdığıdır. /r/ fonemi barındıran ve barındırmayan kategorisi dışında bir de *komşu olan ve olmayan konsonlar* (Caferoğlu, 1955, s. 2) şeklinde de kategorize edilmişlerdir.

- Artdamaksıl k ünsüzünün kullanımı: Artdamaksıl k ünsüzü [q] Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızlarında bazı yerleşim birimlerinde yoğun bir şekilde kullanılırken, bazı yerleşim birimlerinde sızıcılaşarak [h] veya [x] formuna bürünmüştür. Bu da alt ağız gruplarını tespit etmeyi kolaylaştıran bir farklılık olarak göze çarpmaktadır. Zeynep Korkmaz, k> h ses değişimini Eski Anadolu Türkçesinin Karahanlı Türkçesinden ayrılan bir özellik olarak kabul eder ve şu örnekleri verir: bak>baḥ, arka>arḥa (Korkmaz, 2009, s. 68). Bu noktada Zeynep Korkmaz'ın verdiği h ünsüzünün IPA sistemindeki boğazsıl /h/ [h] ünsüzünü değil, artdamaksıl /h/ ünsüzünü [x] temsil ettiğini düşünmekteyiz. Bölge ağızlarında özellikle Mardin ve çevresinde söz içinde ve sonunda diğer ağızlardan farklı olarak k>h yönünde sızıcılaşmadığını, /k/ ünsüzünün korunduğunu söylemek mümkündür.

- Ön seste k ~ g değişimi: k>g tonlulaşması veya bunun tersi olan g>k tonsuzlaşması birçok ağız araştırmacısı tarafından ağızları tasnif etmede belirleyici bir özellik olarak ele alınmıştır. EAT'ın ilk dönemlerinde yine Karahanlı Türkçesinden farklı olarak *kez-*, *kir-*, *köl*, *kök* gibi kelimelerde k>g tonlulaşması meydana gelmiştir: *gez-*, *gir-*, *göl*, *gök* (Örnekler için bkz. Korkmaz, 2009, s.67). ÖTT ile kıyaslandığında bazı yerleşim birimlerinde görülen k>g veya g>k yönündeki fonetik değişimler ağızların tasnifi için belirleyici olabilmektedir.

- $\eta > y$ değişimi: Çalışma alanımızdaki yerleşim birimlerinin bir kısmında artdamaksıl n [ɲ] ünsüzü görülür. Hem ET hem EAT özelliği olan bu ünsüz Anadolu ağızlarında da görülür (Ay, 2009, s. 78). Bu ünsüzün yerini bazı ağızlarda /y/ ünsüzü alır. Köktürkçeden itibaren tarihî yazı dillerimizin hepsinde kullanılan bu ünsüzün y ünsüzüne dönüşmesi iki sebebi vardır (Karahan, 1999, s. 100). Karahan bu iki sebebi özetle şöyle açıklar: *Birincisi, teklik 2. şahıs iyelik ekinden sonra ilgi eki geldiğinde iyelik ekindeki ñ ünsüzü y'ye dönüşür (babañın>babayın, eviñin>eviyin). İkincisi benzeşme sonucu düzenli bir şekilde görülen ñ>y değişimidir (gittiñiz>gittiyiz, seniñ>seniy, üzeriñe>üzeriye)*. Son olarak bu iki değişimin farklı olduğunu ifade ederek her birinin farklı bir ağız grubu olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

- İç ve son seslerde $\varsigma > s$ değişimi: Buran; Tunceli, Malatya, Kahramanmaraş, Ankara, Kırşehir illerinin bazı yerleşim birimlerinde bu ses değişiminin tespit edildiğini (2007, s. 124) ifade eder. Yaptığımız inceleme sonrası artık buna Diyarbakır'ın Çüngüş ilçesini de ilave etmek gerekecektir. Kıpçak özelliği olarak kabul edilen bu durumu Leyla Karahan alt ağız grupları için belirleyici ölçüt olarak kullanmıştır (1996). Karahan; Kazak, Nogay, Kıpçak lehçelerinin karakteristik özelliği olarak kabul edilen $\varsigma > s$ ses değişmesinin Kıpçak-Oğuz dil ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir ağız tabakalaşması örneği olabileceğini (2003, s. 94-95) ifade eder.

- Ön seste $t \sim d$ değişimi: Eski ve Orta Türkçede söz başındaki t ünsüzü Batı Türkçesinde ötümlüleşmiştir; EAT ve Osmanlı Türkçesinin son dönemlerine kadar ötümlü kalmıştır (Gökçür, 2012, s. 1806). Türkiye Türkçesinde tekrar ötümsüzleşmiş ancak Azerbaycan Türkçesinde ötümlü kalmaya devam etmiştir. Anadolu ağızlarında ötümlü şeklinin bulunması alt ağız gruplarını belirlemeye katkı sağlamıştır.

- $b \sim m$ değişimi: Söz başında veya içinde bazı Anadolu ağızlarında /b/ ünsüzü yerine /m/ görülmesi ağız tasnifi için belirleyici bir özelliktir.

İncelenen tüm ses bilgisi kriterleri haritalandırılmış ve *Haritalar* başlığı altında verilmiştir. Bu bölümde yalnızca izaha muhtaç bazı kriterler açıklanmıştır.

2.4.2. Şekil Bilgisi Kriterleri¹³

Bu başlık altında zaman ekleri, şahıs ekleri, ilgi ve iyelik ekleri, hâl ekleri, fiilimsiler, yapım ekleri, bazı kelimelerin söyleniş biçimleri ve çeşitli edatlar incelenmiş ve haritalandırılmıştır. Açıklamaya ihtiyaç duyulan bazı kriterler aşağıda yer almaktadır. Tüm şekil bilgisi kriterleri *Haritalar* başlığı altında verilmiştir.

- Görülen geçmiş zaman: Görülen geçmiş zaman eki bazı yerleşim birimlerinde kalınlık-incelik uyumuna aykırı biçimde görülmekte, bazı yerleşim birimlerinde sadece düz şekilli, bazılarında yuvarlak şekilli görülmektedir. EAT özelliği olan görülen geçmiş zaman ekinin 1 ve 2. şahıslarda yuvarlak ünlülü olması, bunun ağızlara yansımaları, farklılıkları ortaya çıkaran önemli bir kriter olarak kabul edilmiştir. Diğer zaman ekleri de çeşitli sebeplerle birer kriter kabul edilmişlerdir.

- Öğrenilen geçmiş zaman: İncelediğimiz ağızlarda ÖTT'dekinden farklı olarak *-Ip/-Up*, *-Ik/-Uk* biçimleri de görülmektedir. *-Ip/-Up* biçimi Türkiye ağızlarında Aydın, Kars, Van civarında görülmektedir (Bulduk, 2018, s. 238). İnceleme alanımızdan sadece Bismil'de bu biçime rastlanmıştır. *-Ib* eki Oğuzcada görülen bir ektir ayrıca günümüz Azerbaycan ve Türkmenistan yazı dillerinde öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılmaktadır (Gökdağ, 2009, s. 223).

- Gelecek zaman eki: İncelediğimiz bölge ağızlarında Gaziantep, Kilis ve kısmen Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesinde *-IcI/-UcU* gelecek zaman eki görülür. Ahmet Günşen bir makalesinde bu ekin Güneydoğu'da birkaç ağızda ve İç Anadolu'ya göç eden Türkmen unsurlarında görüldüğünü (Günşen, 2006, s. 70) ifade eder. Bu ek inceleme alanımız dışındaki yakın çevrede Kahramanmaraş merkez ve Afşin ilçesinde görülür. Günşen aynı makalede bu ekin *-cI/-cU* ekinden veya *-Acak* ekinin ses

¹³ Şekil bilgisi kriterleri belirlenirken büyük ölçüde *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması ve Ağız Atlası Kılavuz Kitabı* adlı eserden faydalanılmıştır.

değişmesi sonucu bu biçime bürünmesi düşüncesinin bir yanlıgı olduğundan söz eder ve *-guçı/-güçi < -gu+çı / -gü+çi* arkaik gelecek zaman isim-fiil ve gelecek zaman çekimi ekinin bazı ağızlarda devam ettiğini, ayrıca yazı dilinde asıl işlevlerinin unutularak fiilden isim türeten işlek bir yapım ekine dönüştüğünü (2006, s. 77) ifade eder.

- Geniş zamanın olumsuz çekimi: Teklik ve çokluk 1. şahıslarda geniş zamanın olumsuz çekimi ÖTT'den farklı olabilmektedir. Azericede bu çekimin *-mAz+şahıs eki* biçiminde olması bazı ağızlarla benzerlik göstermektedir.

- *+AçA*, *-AndA* gibi bazı eklerin belirli ağızlarda varlığı önemli bir farklılık olarak kabul edilmiştir. *+AçA* eki sınırlama eki olarak kabul edilmiş olup, bu ek üzerine çok sayıda makale yazılmıştır. Hatay, Gaziantep gibi bazı yerleşim birimlerinde bu eke sıkça rastlanmaktadır. *-AndA* eki ise zarf-fiil eki olarak kabul görmüştür. Bu ek; Orta Türkçe döneminde *-gAndA* biçiminde ortaya çıkmış, EAT ve Kıpçak Türkçesinde *-AndA* zarf-fiil eki olarak kabul edilmiştir (Karasoy, 2016, s. 9).

Şahıs zamirleri: Şahıs zamirleri ve bu zamirlerin yönelme hâli çekimlerinde görülen farklılıklar kayda değerdir. Bazı ağızlarda *bana/sana* biçimlerinin *artdamaksıl n* ile ifade edilmesi, bazılarında */n/* ünsüzünün düşmesi; *bize/size* bazı ağızlarda *biye/miye/siye* biçimindedir. Bismil'de çokluk 1. şahıs zamirinin yönelme çekiminin Bakü, Beylegan, Musul'daki gibi *miye* şeklinde olması (Sökmen, 2017, s. 231), önemli bir farklılık olarak kabul edilmiştir.

- *+ken*, *+ki*, *+leyin* ekleri ile *ki* bağlacının bazı ağızlarda kalın ünlülü kelime tabanlarında ünlü uyumuna girerek kalın biçimde görülmesi ağız farklılıklarında dikkate alınmıştır.

- Şahıs ekleri: Zamir ve iyelik kökenli şahıs eklerinde görülen değişimler, bazılarında *artdamaksıl n* ünsüzünün görülmesi, bazılarında */n/* ünsüzünün düşmesi dikkate değer farklılık olarak kabul edilmiştir.

- Şart kipinde ek yığılması: Bazı ağızlarda görülen *sorarsemse/gelirsemse* gibi ifadeler kayda değer bulunmuştur.

- Bildirme kipi eki: ÖTT’de teklik 3. şahıslarda bazen kesinlik bazen ihtimal belirten bu ekin bazı ağızlarda sıkça kullanılması ve bu kullanımın sadece kesinlik bildirmesi dikkate değerdir.

- Belirli bazı kelimeler, edatlar, bağlaçlar: *öyle/böyle, şimdi* kelimeleri, *kendi* zamiri, *u* bağlacı, *ma, ke/key, zi, mo ko* enklitik edatları ağız farklılıklarında dikkate alınan diğer unsurlardır. *ke/key* enklitik edatları¹⁴ *ne ki, ama, e ama, işte, tamam işte, -dığı için* gibi anlamlarda kullanılan bu edat (Alkayış M. F., 2011, s. 3) incelediğimiz bazı yerleşim birimlerinde görülmüştür. *ma* enklitik edatı¹⁵ özellikle Siverek, Şanlıurfa ve Mardin civarında bazı kelime ve eklerle birleşerek cümle içinde kullanılmaktadır. Cümle içinde *tamam, e işte, ne ki, ama, işte, da/de* gibi anlamlara gelmektedir (Nakiboğlu, 2015, s. 276).

- *gibi* edatının kullanım biçimi: *gibi* edatı üzerine yapılan ağız çalışmalarında bu edatın *kibi, kimi, gibi, gimi, gimin, kibin* şekilleri olduğu görülmüştür. Türkiye ağız atlasının hazırlanabilmesi için yapılan çalışmalarda bu edatın kullanım biçimlerine özel önem verilmiştir. İlk biçimlerinde *kibi/kipi* şeklinde görülen bu edat, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde *kibi/kibin/kimi/kimin* biçimlerinde, Eski Anadolu Türkçesinde *gibi/gibin/bigi/bigin* şekilleri de kaydedilmiştir (Yıldırım F. , 2017, s. 95). Faruk Yıldırım bir makalesinde bu edat üzerine üç harita hazırlamış, haritada ön ses *k-g*, iç ses *b-m* ve edatın *gibi/kibi/kimi* biçimlerini haritalar üzerinde göstermiştir (Yıldırım F. , 2017, s. 98-100).

¹⁴ *ke/key*, o enklitik edatları hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için M. Fatih Alkayış’ın alıntılanan makalesine bakılabilir.

¹⁵ Bu edatın Eski Türkçeden günümüze kadar kullanım örnekleri, ağızlardaki karşılığı, anlamına dair açıklamalar ve kullanıldığı yerleşim birimleri Sadi H. Nakiboğlu’nun adı geçen makalesinde ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

2.4.3. Söz Dizimi Kriterleri

- Vurgu ile soru cümlesi oluşturma: ÖTT’de olmayan ancak ağızlarda sıkça görülen vurgu ile soru cümlesi oluşturma yöntemi Çağatay Türkçesinde ve Doğu Türk yazı dillerinde sıkça görülen bir durumdur (Türk, 2020, s. 18). Batı ağızları ile mesafe yönünden yakın bulunan ve etkileşimi daha fazla olan Doğu illerinde vurgu ile soru cümlesi oluşturma daha seyrek iken, bu durum diğer doğu illerinde daha sık görülmektedir. Güneydoğu illeri ağızlarında görülen *vurgu ile soru cümlesi oluşturma* tekniğinin Doğu Türkçesi yazı dilinin veya Çağatay Türkçesinin etkisiyle değil, yüzyıllarca etkileşimde bulunulan hemen yanı başındaki İranî dillerin etkisiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu çalışmada soru ekine yerine kullanılan vurgu, cümle içinde son hecede görülmektedir. Bu madde dışında vurgu, ağız sınırlarını göstermede belirleyici olmadığından bu çalışmada ayrıca vurguya yer verilmemiştir.

- *ki*’li cümlelerin kullanım sıklığı: A. Ş. Şenlik, Türkçenin bir başka dilin (Farsça) sadece leksikal yönde etkisinde kaldığının bir yanılgı olduğundan bahseder ve bu durumu; *Farsçanın tesirinin sadece leksikal bakımdan değil, semantik ve sentaktik bakımdan da devam ettiği* (2014, s. 176) şeklinde ifade eder. Bu çalışmada söz konusu edilen bağlaç; Türkçenin *kim, anıñçün kim, nite kim* bağlaçlarından bağımsızdır ve Farsçadan gelmiş olan *ki* bağlacıdır. *ki* bağlacı, çeşitli kelimelerle birlikte kullanıldığında sıralı cümlelerde öncü, aracı, artçı konumda bulunabilmektedir. Farsçada bağlaçların alta sıralayıcı veya bağımlılaştırıcı olması, bu bağlaçların Türkçeye geçtiğinde de aynı şekilde kaldığını veya müstakilleştiğini söylemek; tüm bağlaçları ve cümleleri incelemeden genellemek anlamına gelir. Ayrıca bu genelleme yanlış bir yoruma sebebiyet verir. A. Ş. Şenlik bir makalesinde mealen *kod kopyalamada yabancı dildeki bir unsurun tüm fonksiyonlarıyla birebir kopyalanmadığını ifade ederek, bu konudaki genelleme görüşlere dikkatli yaklaşmak gerektiğini* (2013, s. 254-255) söyler. Bu bağlacın Türkçeye geçmesinden sonraki

cümle yapıları incelendiğinde çeşitli işlevlerde¹⁶ kullanıldığı görülebilir. Burada işaret edilen husus “Ben istiyorum *ki* gelim.”, “Ben ediyorum *ki* gidim.” gibi cümlelerin kullanım biçimidir, yapısı değildir. Yapıdan söz ederken şunu da ifade etmek gerekir: Türk dilinde cümle yapısından söz ederken *birleşik cümle*, *iç içe geçmiş birleşik cümle*, *girişik bitişik cümle* gibi çok sayıda kavram kargaşasına sebep olan tanımlar bulunmaktadır. Zikri Turan *cümlede yapıyı* açıklarken özetle; fiili zaman veya şekil tarz, şahıs ekiyle bütünleştirmekten söz eder ve Türkçedeki tüm cümle yapılarının bu şekilde gerçekleştiğini ifade ederek ‘yarım yargı’ ‘birden fazla yargı’yı cümle yapısı için kabul etmenin mümkün olmadığını belirterek bu tip cümlelerin birleşik cümle olarak değerlendirilemeyeceğini (Turan, 1999, s. 300-301) söyler. Bu bağlamda değerlendirildiğinde yapı kavramına girmeden bölge ağızlarındaki bu tip cümleleri açıklamak gerekir. Modern Türkçede fiilimsi ile ifade edilebilecek durumları (gelmek istiyorum, gitmek üzereyim) *ki* bağlacını da kullanarak iki cümlede izah etme durumu, Güneydoğu illerinin bir kısmında bazı yerleşim birimlerinde görülmektedir. Çoğunlukla *etmek* veya *istemek* eylemlerinin kullanıldığı bu tip cümlelerde bazen *ki* düşer ve ortaya “Ben istiyorum gelim.”, “Ben ediyorum gidim.” biçiminde görülür. Bu başlıkta fiilimsi tercih edilmesi mümkün görülen bu biçimde sıralanmış cümlelerin kullanım durumu ve sıklığı incelenmiştir.

- Tamlama unsurlarının yer değiştirmesi: Türkçede edat grupları dışındaki kelime gruplarında asıl unsur daima sağdadır. Ancak Arapça/Farsça etkisinin devam ettiğini gösteren *tamlanan+tamlayan* şeklinde sıralanmış ifadeler bazı ağızlarda

¹⁶ Bu işlevler A. Ş. Şenlik’in “Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi Evrelerinde *anınıçün* ve *anınıçün ki/kim* Hakkında”, “Osmanlı Türkçesindeki Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler”, “Osmanlı Türkçesinin Öncü Bağlaçları Hakkında” ve “Hissediş/İdrâk Fiillerinin Cümle Bağlamadaki Sentaktik ve Semantik Vazifeleri Üzerine” adlı makalelerinde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

rastlanmaktadır. *ruh-u canım, kalb-i selim, derd-i dünya* gibi tamlamalara Güneydoğu illeri ağızlarında rastlanmıştır.

- *kendi* kelimesi ile kurulan bazı cümleler: “Ne yapıyorsun?” veya “Ne yapıyor?” Soru cümlesine karşılık olarak verilen cevaplara bakıldığında “Kendime geziyorum”, “Kendime oturuyorum.”, “Kendime dolaşıyorum.”, “Kendime yemek yiyorum.”, “Kendime TV izliyorum.”, “Kendime okula gidiyor.”, “Kendime eğleniyor.” gibi cevapların verilmesi ilgi çekicidir. Çeviri ifadeler gibi duran bu tip cümleler, muhtemelen anadili Türkçe olmayanların Türkçe konuşma çabaları sonucu ortaya çıkmış ve belirli yerleşim birimlerinde konuşma biçimini etkilemiştir. Bazı Güneydoğu illerinin çeşitli yerleşim birimlerinde görülen bu ifade, ağızlar için ayırt edici bir unsur olarak görülmüş ve ağız tasnifinde kriter kabul edilmiştir.

3. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ AĞIZLARI

Bu bölümde Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde belirlenen 24 yerleşim biriminin ağız özellikleri incelenmiştir. Her yerleşim biriminin ağız özellikleri incelenmeden önce, yöre insanını tanımak, tarihî ve kültürel özelliklerini öğrenmek, konuşulan dilleri, yaşayan etnik grupları bilmek ve ağız özelliklerini daha iyi anlamak amacıyla yerleşim birimleri hakkında genel bilgi verilmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri sırasıyla; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak'tır. Aşağıdaki haritada bu iller yer almaktadır.

Harita 14: GAB İlleri ve ilçeleri

3.1. Adıyaman

3.1.1. Adıyaman Hakkında Genel Bilgi

Adıyaman ili; Diyarbakır, Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya ve Şanlıurfa illeri ile çevrilidir. Arapların Hısn-ı Mansur (Mansur'un kalesi), Kürtlerin Semsür, Türklerin Adıyaman dediği bu kadim şehir, tarihî kalıntılarıyla da önem taşımaktadır.

Arapların Hısn-ı Mansur demelerinin sebebi, bu adı Emevi komutanı Mansur bin Ca'vene'den aldığı içindir. Bir inanışa göre şehrin adı, tek tanrı inancının yeni başladığı dönemde, babası putperest bir kral olan yedi yaman kardeşin şehirdeki tüm putları yıkmasından ileri gelmektedir. Bir başka inanışa göre buranın eski adı Hititler tarafından yapıldığı için Etiman imiş. Daha sonra Adıyaman'a dönüşmüş ve günümüze Adıyaman olarak ulaşmış. Şehrin güneyinde bulunan ve yedi yaman kardeşe ait olduğuna inanılan yedi mezar, buranın adının eskiden *Yediyaman* olduğu iddiasını güçlendirmektedir.

Adıyaman ismi cumhuriyet döneminde verilmiştir. Burası ilk başta Malatya'ya bağlı bir ilçe iken 1954 yılında il yapılmıştır.

Adıyaman Valiliği web sitesi verilerine göre 2019 nüfus sayımında toplam 260.822 kişi şehir merkezinde, 48.093 kişi merkeze bağlı köylerde yaşamaktadır. Besni, Çelikhan, Gerger, Gölbaşı, Kahta, Samsat, Sincik, Tut olmak üzere 8 ilçesi vardır. İlçelerde yaşayanlar ile toplam 626.465 nüfusa sahiptir (Adıyaman Valiliği, 2020). İl merkezi 1814 km² yüzölçümüne ve yaklaşık 650 metre rakıma sahiptir. Adıyaman ilinin toplam yüzölçümü 7300 km²'dir.

Harita 15: Adiyaman İl Haritası

3.1.2. Tarihçe

Bilinen eski yerleşim yerlerinden biri olan Adiyaman'ın M.Ö. 40.000 yıllarına kadar varlığı bilinmektedir (Adiyaman Belediyesi, 2020). Adiyaman'ın 10 kilometre kuzeyinde Çelikhan-Malatya karayolunda Palanlı köyü sınırında bulunan Palanlı mağarasındaki dağ keçisi çiziminin M.Ö. 42.000 yılında, taş devrinde çizildiği iddia edilmektedir. Adiyaman'ın ilçelerinden Samsat'ta bulunan tarihî kalıntıların da milattan önce 7000 yıllarına ait olduğu bilinmektedir (Adiyaman İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2020).

Adiyaman, tarih boyunca sırasıyla Hitit, Hurri, Mitani, Kummuh, Asur, Pers, Seleukos, Kommagene, Roma, Bizans, Emevi, Abbasi, Hamdani, Bizans (tekrar), Artuklu, Eyyubi, Selçuklu, İlhanlı, Akkoyunlu, Dulkadiroğulları, Memluk, Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Wikipedia, 2020). Kommagene krallığının başkentliğini yapmış, Roma imparatorluğunda önemli bir yerleşim yeri olmuş, İslam akınları sırasında Arapların eline geçmiştir.

1071’den itibaren Müslüman-Türk sayısı gitgide artmıştır. Sonraki yüzyıllarda Türk akınları sırasında defalarca el değiştirmiştir. Osmanlı döneminde sınır şehri olmaktan kurtulan Adıyaman’da sonraki yüzyıllarda baskın, istila, isyanlar sonra ermiş, sükûn hâkim olmuştur.

Tarih boyunca birçok medeniyete beşik olan Adıyaman 1515 yılında Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra Samsat’a ardından Elbistan’a bağlı bir eyalet olmuştur. 1876’dan sonra Malatya’ya bağlanmıştır.

3.1.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Adıyaman şehir merkezinde, çarşı içinde yaklaşık 25 metre yükseklikte Hısn-ı Mansur kalesi bulunmaktadır. Günümüzde çay bahçesi olarak kullanılmaktadır. Evliya Çelebi kalenin siyah ve beyaz taşlardan yapıldığını, kalenin içinde kırk ev ile bir caminin bulunduğunu söyler (Güven M. , 2015, s. 60).

Şehrin 60 km uzağında, Kahta ilçesi sınırları içinde, Nemrut Dağı’na giden eski yol üzerinde bulunan *Yeni Kale*, Hititler döneminden kalmış ve son şeklini Memlukler döneminde almıştır. Kocahisar köyünde bulunan kalede çok sayıda çizim, şekil bulunmaktadır. Ayrıca kalenin içinde kule, mescit, sarnıç, zindan ve gizli bir yol bulunmaktadır.

Gerger’in Oymaklı köyünde Roma döneminde inşa edilen, Selçuklu ve Osmanlı döneminde yeni bölümler eklenen Gerger Kalesi bulunmaktadır.

Besni ilçesinde, ilçe merkezine 1 km uzaklıkta Hititler döneminde inşa edilen ve sonraki dönemlerde yeni bölümler eklenen Besni Kalesi bulunmaktadır.

Kahta ilçesi sınırlarında Adıyaman’a yaklaşık 87 km (eski yoldan gidildiğinde 50 km), Kahta’ya 40 km uzaklıkta bulunan Nemrut Dağı, UNESCO’nun dünya kültür mirası listesinde bulunan önemli tarihî eserlerdendir. 2200 metre yükseklikteki dağın doğu ve batı yüzünde Kommagene Krallığı’ndan kalma dev heykeller bulunmaktadır. Tarihî

özelliği dışında, güneşin doğuşunun ve batışının izlendiği muhteşem bir manzaraya sahiptir.

Abuzer (Ebu Zerr) Gaffari türbesi, Mahmud-el Ensarî türbesi, Zeynel Abidin türbesi, Üzeyir Peygamber ziyaretgâhı, İshak Peygamber türbesi, Safvan bin Muattal türbesi gibi çok sayıda dinî mekân bulunmaktadır.

Mor Petrus ve Mor Pavlus kiliseleri bulunmaktadır. İl merkezinde Adıyaman kalesinin arkasında, Mara mahallesinde bulunan kilisede Süryanice yazılar bulunmaktadır. Bu kiliseler, sayıları günümüzde oldukça azalmış olan Süryani cemaati tarafından kullanılmaktadır.

Cendere Köprüsü, Adıyaman'a yaklaşık 50 km uzaklıktadır. M.S. 2. Yüzyılda inşa edilen köprü Kahta Çayı üzerinde bulunmaktadır. İri kesme taşlardan oluşan bir kemere ve 3 büyük sütuna sahiptir.

Bunların dışında Arsemia bölgesi, Roma Çeşmesi, Zey Mağarası ve çok sayıda tümülüs, kaya mezarı, cami, kaya anıtı, höyük, ören yeri bulunmaktadır.

El dokuması kilim ve halıları, tütünü, pestili, üzümü, Antep Fıstığı, çiğköftesi gibi çeşitli yöresel ürünleri bulunmaktadır. Dut pekmezi odun ateşinde yapılır, ayrıca pekmez kurutularak pestil, cevizli sucuk gibi diğer çeşitler elde edilir. Hamur ile yapılan çeşitli yemek ve tatlı türleri bulunmaktadır. Besni tava, Adıyaman tava, tavuk dolması, hindi dolması gibi meşhur yemek çeşitleri bulunmaktadır.

3.1.4. Coğrafi Durumu

Adıyaman ili Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat bölümünde yer almaktadır. Şehrin kuzeyinde Malatya il sınırını oluşturan Toros dağları bulunmaktadır. Toros dağlarının uzantısı olan Karadağ, Dibek, Ulubaba, Nemrut dağları bulunan Adıyaman'ın kuzey yönündeki ilçeleri dağlıktır. Güneye doğru inildikçe ovalar bulunur. Fırat nehrinin bulunduğu alanlar tarıma elverişli alanlardır.

En önemli nehri Fırat'tır. Fırat üzerinde Atatürk baraj gölü bulunmaktadır. Fırat nehri aynı zamanda Şanlıurfa iliyle sınırı oluşturur, Diyarbakır ili (Çermik ilçesi) ile Gerger ilçe sınırının bir kısmını oluşturur. Kahta, Göksu, Ziyaret çayı diğer önemli su kaynaklarıdır.

İlçenin kuzeyinde kalan ilçelerinde (Çelikhan, Gerger) Doğu Anadolu bölgesi iklimi hâkimdir. Diğer ilçeleri il merkezi ile hemen hemen aynı iklim özelliklerini gösterir.

3.1.5. Adıyaman'da Yaşayan Etnik Unsurlar

Tarihten bugüne putperestlerin ve tek tanrı inancına sahip diğer grupların ev sahipliğini yapmış olan Adıyaman'da Müslüman, Ermeni, Süryani, Yahudi, Hristiyan ve diğer dinî ve etnik gruplar varlığını sürdürmektedir. 1519 yılında yapılan nüfus sayımına göre Adıyaman'da 396 gayrimüslim, 6766 Müslüman bulunmaktadır (Arslan, 2009, s. 27). 1894 sayımında 10.000 civarında Müslüman, 1350 civarında Ermeni, Katolik, Protestan, Süryani bulunmaktadır.

Başta Kınık olmak üzere Avşar, Bayat ve diğer Türk boylarının Adıyaman'a yerleştikleri bilinmektedir. Oğuz Türk boyları dışında konar-göçer Ekrad, Türkmen Ekradı, İran Ekradı Adıyaman'da yaşayan diğer Türk topluluklarındandır (Yeşilkaya, 2021). Avşar, Beğ-Dili, Büyük Kınık boylarının varlığı 16. yüzyıldan beri bilinmektedir (Günay, 2008, s. 15).

Abbasiler veya Emeviler döneminde Asya'dan göç eden Müslüman Türklerin buraya yerleştikleri ve Hısn-ı Mansur'u (Mansur Kalesi) inşa ettikleri bilinmektedir (Kopar, 2015, s. 20).

Günümüzde il merkezinde Alevi, Sünni, Hristiyan ve Ermeni gruplar bulunmaktadır (Rençber, Adıyaman'da Alevilik, 2012, s. 31). Adıyaman merkeze bağlı 130 köyden 56'sı Alevi yerleşimleridir ve bu köylerden 10'unda Sünnilerle iç içe yaşamaktadırlar (Rençber, 2014, s. 10). Türkçe, Kürtçe, Zazaca Adıyaman'da konuşulan dillerdir (Buran, 2009). Adıyaman'ın İndere (Zey) adlı köyünde 14.-15. yüzyıllarda

Azerbaycan'ın Erzincanî köyünden göç edenlerin bulunması (Bulduk, Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağzı, 2011, s. 2) ilde bulunan ağız çeşitliliğini artırmaktadır.

3.1.6. Ağız Özellikleri

3.1.6.1.Ses Bilgisi Özellikleri

Adıyaman merkez ve köylerinde ilk hecede kapalı e [e] ünlüsü karakteristik olarak görülür. Gerger, Eski Gerger, Gölbaşı ve Kâhta'da da görülür. Gerger merkezde ve Kâhta'da çok sık görülmez.

Açık e [æ] ünlüsüne Adıyaman ve ilçelerinde rastlanır.

a-o arası [ɒ] ünlü, /a/ ses birimin yarı yuvarlak forma bürünmüş hâlidir. Adıyaman'ın bir bölümünde, Gerger ilçe merkezinde ve Kahta'da sıkça görülür. Gölbaşı'nda sporadik görülür. Gölbaşı'nda a-o arası ünlünün [ɒ] GAA adlı yüksek lisans tezinde varlığı iddia edilmiştir. Ancak verilen iki örnek ve yaptığımız incelemeler, bu ünlünün bölge ağızında karakteristik olarak görülmediğini göstermiştir.

Kelime kökünde dar-yuvarlak ve geniş-yuvarlak ünlülerin karıştırılması sonucu çeşitli alt ses birimleri (allofon) ortaya çıkmıştır. Bunlardan o-u arası [ɔ] ünlü, ö-ü arası ünlü [ʊ] Adıyaman'ın bir bölümünde, Kâhta'da ve Gerger merkezde görülür. Yarı kalın ünlülere [ʊ], [ø] ve [ɪ] tüm Adıyaman'da rastlanmaktadır. Bu durum, genellikle ince ünlülü kelime tabanlarına getirilen eklerin henüz kalınlaşma sürecini tamamlamamış olmasından kaynaklanmaktadır veya inceltici ünsüzler etkisi ile kalın ünlülü kelime tabanlarında görülmektedir.

Küçük dil (uvular) [q] ve [ɢ] ünsüzlerinin kullanım durumu: [q] ünsüzü Adıyaman'ın merkezinde, köylerinde ve tüm ilçelerinde görülmektedir. Bunun tonlu şekli olan [ɢ] ünsüzüne Gölbaşı'nda daha çok rastlanır, Kahta'da rastlanmaz. Gerger'in Eski

Gerger bölümünde sıkça rastlanır. Kalın ünlülerin yanındaki /k/ söz başında ve söz içinde çoğunlukla [q] ünsüzüne dönüşür.

Artdamaksıl n ünsüzünün [ŋ] korunması/kaybolması: Artdamaksıl n ünsüzü Adıyaman'da nadir görülmektedir. Yaptığımız incelemelerde bu ünsüzün kullanımı benzer kelimelerde aynı kişi tarafından bazen telaffuz edilmekte bazen edilmemektedir. Bu da bu ünsüzün Adıyaman merkez ağzında yavaş yavaş kaybolduğunu göstermektedir. Ancak AVYA'da *Adıyaman ağızlarında artdamaksıl n (ñ)'nin bütün canlılığıyla yaşadığı ve bu sebeple geniz ünlülerinin bulunmadığı* ifade edilmiştir (Nakiboğlu, 2001, s. 43). Yine aynı eserde artdamaksıl n [ŋ]'nin ğ ve y'ye dönüştüğüne dair örnekler (*ağnadın/anladın, öğüne/önüne, yağnış/yanlış...*) bulunmaktadır. İncelediğimiz kadarıyla çoğunlukla il merkezinde ve özellikle genç nüfusta bu ağız özelliği yitirilmiş görülmektedir. Ayrıca *deniz (dengiz)* kelimesinde hem *artdamaksıl n (ŋ)*'nin varlığı hem de g ünsüzünün varlığı dikkat çekici bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahta'da nadiren görülmektedir. Gerger ilçe merkezinde sadece bir kelime (*deniz/dengiz* veya *deñiz* şeklinde) görülmüştür. Gölbaşında artdamaksıl n [ŋ] ünsüzü EAT'ta olduğu gibi ilgi, iyelik, şahıs eklerinde, emir kipinde ve bazı kelimelerde görülür: *götürüñ, bunuñ, geliyoñ, eviñiz, çayıñız* (GAA:46)

Sonuç olarak, artdamaksıl n [ŋ] ünsüzü Adıyaman merkez ve Gölbaşı'nda düzenli görülmektedir. ŋ > g ses değişimi sadece Adıyaman merkezde sporadik görülür. Bu duruma eklerde de rastlanmaktadır.

İç ve son seslerde [x] ve [q] ünsüzlerinin kullanım durumu: Kelime içinde ve sonunda çoğunlukla [x], nadir olarak [q] formuna bürünür.

Aslî uzun ünlünün varlığı Adıyaman ve ilçelerinde tespit edilememiştir. AAD adlı YL tezinde varlığı iddia edilmiştir (*AAD,20*) ancak verilen örneklerin büyük çoğunluğu alıntı kelimelerden oluşmaktadır. Türkçe kökenli kelimelerden verilen örnekler (a:ç, a:k, ka:ç) ise cümle bağlamında incelenmiş ve çeşitli sebeplerle (hissî sebepler, ünsüz erimesi/düşmesi vb.) uzatılan ünlüler kapsamında değerlendirilmiştir.

Adıyaman merkez ağızlarında alıntı kelimelerdeki çoğunlukla uzun ünlülerin normal uzunluktaki ünlülere dönüşmüştür. İstisna birkaç kelimedede Adıyaman merkezde ve Gölbaşı'nda uzun ünlünün varlığına rastlanır. Adıyaman ağızlarında alıntı kelimelerde uzun ünlünün varlığı ifade edilmişse de (2001, s. 40-41) bu durum Adıyaman ağızlarının karakteristik özelliği değildir.

Kahta, Gölbaşı, Gerger ve eski Gerger'de alıntı kelimelerdeki uzun ünlüler kısalmaktadır. Adıyaman'ın tüm ilçelerinde birkaç kelimedede istisna olarak uzun ünlüye rastlanır.

Kelime başında aslî /b/ ünsüzü Adıyaman merkezde, Gölbaşı'nda ve eski Gerger'de korunmuştur. Kahta'da ve Gerger merkezde nadir görülür.

Kelime başında /b/ ~ /p/ ses değişmesi b>p yönünden gelişim göstermiştir. Daha çok Adıyaman'ın bir bölümünde Kahta ve Gerger merkezde görülür.

Kelime başında c ~ ç ses değişimi: Bu ses değişimi çoğunlukla ç>c yönünde ortaya çıkmaktadır. c>ç yönünden değişime eklerde rastlanır. Daha çok Adıyaman merkezin bir bölümünde, Kahta'da ve Gerger ilçe merkezinde görülür. Gölbaşı'nda nadiren görülür.

Kelime başında ç ~ ş ses değişimine çok az rastlanmaktadır. ç>ş ve ş>ç yönünde örneği bulunmaktadır. *çorba>şorba (AİK,44)*, *şeftali>çefteli*

Kelime başında /d/ ~ /t/ ses değişmesi: Her iki yönde de ses değişimleri görülmektedir. Gölbaşı'nda genelde tonlulaşma eğilimindedir (GAA:48). Eski Gerger'de ve Adıyaman'ın bir bölümünde tonlulaşma eğilimi daha fazladır.

Kelime başında k ~ g ses değişimi hem k>g yönünde hem de k>g yönünde gelişmiştir. k>g yönünden değişim Adıyaman genelinde görülür. g>k yönünden değişim Adıyaman'ın bir bölümünde eski Gerger'de ve kısmen Gölbaşı'nda görülür.

Kelime başında s ~ z ses değişimi Adıyaman genelinde sadece birkaç kelimedede s>z yönünde görülmektedir.

b ~ m ses değişimi: Hem b>m hem de m>b yönünden değişime rastlanır.

b>v ses değişimi Adıyaman'ın bir bölümünde, Gerger merkezde ve Kâhta'da görülmektedir.

Çift dudak v [w] ünsüzünün kullanımına Adıyaman'da kısmen, Gerger merkezde ve Kahta'da rastlanır.

Çok heceli kelime sonundaki ı, u, ü>i ses değişimi: Doğu ağızlarının genel özelliği olarak bilinen *çok heceli kelime sonlarında i'leşme olayı* Adıyaman merkez ağızlarında ı, i şeklindedir. ÖTT'deki gibi dört şekli de görülmesine rağmen çoğunlukla düzleşme ve kalınlaşma eğilimindedir. Bu yönüyle Şanlıurfa ağızları ile benzerlik göstermektedir.

Kelime başında /y/ düşmesi görülür.

İç ve son seslerde g ünsüzü eski Gerger ağızında, Adıyaman'ın bir bölümünde, Gölbaşı ve Kâhta'da korunurken, Gerger merkez ağızında çoğunlukla kaybolur.

İçinde r ünsüzü bulunan kelimelerde göçüşme (*metatez*) görülür.

Belirli bazı kelimelerde göçüşme (*metatez*) Adıyaman genelinde görülür. Eski Gerger'de görülme sıklığı daha fazladır.

İlk hecede bulunan yuvarlak-geniş ünlünün düzleşmesine Adıyaman'ın bir kısmında, Gölbaşı'nda, Eski Gerger'de bazı kelimelerde rastlanır.

Dudak ünsüzleri yanındaki dar-yuvarlak kök ünlüsünün düzleşmesi Adıyaman'ın bir bölümünde, Eski Gerger'de ve kısmen Gölbaşı'nda görülür.

Yuvarlak ünlülü kelime tabanında ek ünlüsünün düz şekline Adıyaman genelinde rastlanır. Hatta bazen yuvarlak ünlü düzleşmesi kelime köklerine de sirayet etmiştir.

Dudak ünsüzleri yanındaki düz-dar kök ünlüsünün yuvarlaklaşmasına sadece eski Gerger'de rastlanır.

Düz ünlülü kelime tabanında ek ünlüsünün dar-yuvarlak şekli yalnızca eski Gerger'de görülür.

Görülen geçmiş zaman ekinde yuvarlaklaşma eğilimi sadece eski Gerger ağzında görülür.

İlk hecede /h/ veya /m/ ünsüzü yanındaki dar-yuvarlak ünlü Adıyaman ağızlarında genişler.

Düz-geniş orta hece ünlüsünün daralması: Genellikle *-mA* filimsi ekinin kullanımında, olumsuzluk ekinde ve belirli bazı kelimelerde orta hece ünlüsünün daraldığı görülmektedir.

Kelime kökünde ilk hece dışında geniş-yuvarlak ünlü daralması nadir görülür.

Kelime kökünde dar-yuvarlak ve geniş-yuvarlak ünlülerin karıştırılması Adıyaman'ın bir kısmında, Gerger merkezde ve Kahta'da görülür. Kâhta ağzında “o-u” ve “ö-ü” sesleri hem konuşma hem yazı dilinde karıştırılmakta ve anlaşmazlığa yol açmaktadır (Alkayış M. , 2009, s. 18).

Alıntı kelimelerde geriye doğru ve ileriye doğru ünlü incelmesi: Adıyaman merkezde Gölbaşı'nda, Gerger merkezde ve Kahta'da ünlü uyumu hem incelme hem kalınlaşma yönünden gelişmiştir. Eski Gerger'de incelme yönünden uyuma daha çok

rastlanmaktadır. Adıyaman genelinde çoğunlukla ilerleyici benzeşme yönünden uyum gelişmiştir. Uyumun bozulduğu örnekler de bulunur.

İlgi ekleri, iyelik ekleri, belirtme durum eki (akuzatif), yapım ekleri, zaman ekleri, şahıs ekleri genelde kalınlaşma ve düzleşme eğiliminde olduğundan, ince ünlülü kelime tabanlarında uyuma aykırılık ortaya çıkmaktadır. Kalın ünlülü kelime tabanlarında ünlü uyumuna aykırılık söz konusu değildir.

Aitlik eki olan *-ki* çoğu örnekte uyuma girmez, Adıyaman merkezde uyuma giren birkaç örnek bulunmaktadır.

i- ek fiilin uyuma girmesi: Adıyaman merkezde nadir olarak görülür.

İlk Hecesinde /ö/ veya /ü/ bulunan kelimelerde kalınlaşma nadir görülmektedir. Bu ünlüler daha çok yarı kalın şekle bürünmüşlerdir.

y ünsüzü Adıyaman ağzında inceltici etkiye sahiptir. Bu durum aşağıdaki örneklerde görülmüştür.

Ünsüz ikizleşmesi hem patlayıcı ünsüzlerde hem de diğer ünsüzlerde görülür.

Arapçanın yoğun olarak konuşulduğu Güneydoğu illeri (Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin) ile kıyaslandığında boğazsıl / ayınlı (epiglottal pharyngeal veya Ʒ) seslerin varlığına Adıyaman'da daha az rastlanmaktadır.

Boğazsıl h [ħ] ünsüzüne rastlanmaktadır. *hayvan* gibi bazı kelimelerdeki /h/ ünsüzü, telaffuzda [ħ] formundadır.

Ünlü-ünsüz uyumsuzluğuna eski Gerger ağzında rastlanır.

3.1.6.2.Şekil Bilgisi Özellikleri

Görülen geçmiş zaman eki ÖTT'deki gibi olup dört (-dX) şekillidir. Adıyaman merkez, Kahta, Gerger merkezde kalın ve düz şekli diğerlerinden daha çok

kullanılmaktadır. Eski Gerger’de çokluk 1. şahısta yuvarlak ünlülü şekli daha çok kullanılır.

Öğrenilen geçmiş zaman eki dört (-mXş) şekillidir. Kalın ve düz şekilliler daha çok kullanılmaktadır. İl merkezinde kalınlaşma ve düzleşme eğilimi göstermektedir. Yuvarlak ünlülü şekilleri çoğunlukla kalın ve düz ünlü olarak görülmektedir.

Öğrenilen geçmiş zaman eki 1. şahıslarda Adıyaman genelinde kullanılır. Adıyaman, Gerger merkez, Kâhta’da kullanım sıklığı daha fazladır.

Şimdiki zaman ekinin kullanım şekli Adıyaman merkezde *-or* yaygın olarak kullanılmaktadır. *-or* şekli dışında *-yo/yor*, çeşitli ilçelerden il merkezine göç eden yaşlı nüfus arasında *-i/(y)i/-iy* şekilleri de kullanılmaktadır. Gerger ağzında *-yo*, *-yor* biçimi; eski Gerger ağzında *-i(y)*, *-y(i)* biçimi kullanılmaktadır. Gölbaşı’nda *-yo/-yor* biçiminin yanında *-y*, *-i*, *-(y)i* biçimi de bulunmaktadır. Kâhta’da çoğunlukla *-yor/-yo* biçimindedir. *-or/-o* biçimi yaygın olmamakla birlikte kullanılmaktadır.

Gelecek zaman eki Adıyaman merkezde ÖTT’deki gibidir. Yaygın olarak *-ecek/-acah* şeklinde veya *-AcA+şahıs eki* şeklinde kullanılmaktadır. Nadir de olsa kalınlık-incelik uyumunun bozulduğu görülür: *yataciyih*, *alacih*, *gelecağık* (AVYA:126). Gerger merkezde ve Kâhta’da *-ece/-ecek*, *-aca/-acah* biçimindedir. Eski Gerger ağzında *-ica/-icah* biçimindedir.

Gölbaşı’nda 3. şahıslarda *-acah/-ecek*, bir ve ikinci şahıslarda *-AcA* biçimi kullanılmaktadır. Nadiren *-acoh* [-acox] biçimi de görülmektedir. İstisna olarak bir örnekte *-eci* biçimine rastlanmıştır.

Geniş zaman ekinin olumlu şekli Adıyaman merkez, Kahta, Gerger ve Gölbaşı’nda ÖTT ile benzerlik göstermektedir. Yalnız çokluk 1.şahısta hem *-z* hem de *-k/-h şahıs eki* kullanılmaktadır. Eski Gerger ağzında geniş ünlülü kelime tabanlarında çoğunlukla *-er* şeklindedir.

Geniş zamanın olumsuz çekimi Adıyaman'ın bir bölümünde, Gerger merkezde, Kâhta ve Gölbaşı'nda çoğunlukla ÖTT'deki gibidir. Adıyaman'ın bir bölümünde Gölbaşı'nda ve Eski Gerger'de nadir olarak incelve yönünden uyumun bozulduğu örnekler de görülmektedir. Nadir olarak Adıyaman merkezin bir bölümünde ve sıklıkla Eski Gerger'de *-mAz+şahıs eki* şeklinde de görülür.

Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimi Adıyaman'ın bir bölümünde, Kâhta'da ve Gerger merkezde *bana/sana* biçimindedir. Adıyaman merkezde ve Gölbaşı'nda *baa/saa*, *bana/saňa* (AVYA:107) biçimi de görülür. Eski Gerger'de *baa/bee*, *saa/see* biçimindedir ve ince ünlülü biçiminin kullanım sıklığı daha fazladır.

Zaman bildiren kelimelerden sonra nadir olarak *+(y)AcA*, *+(y)AçA* kullanımına il merkezinde rastlanmaktadır. İlçe ve köylerde rastlanmamıştır. Adıyaman ağızları için belirgin bir ağız özelliği değildir.

başaçe (baş a kadar), *sabahaçe (sabaha kadar)* (AVYA:103), *öğleneçe (öğlene kadar)* Belirtme hâli ÖTT'deki gibi dört şekilli olsa da çoğunlukla kalın ve düz şekilli olarak kullanıldığı görülür.

İlgi eklerinde düzleşme ve kalınlaşma eğilimi görülür. Adıyaman merkezde zaman zaman artdamaksıl n (*η*) kullanımına rastlanır.

ki bağlama edatı ile *+ken*, *+ki*, *+leyin* ekleri çoğunlukla ÖTT'deki şekliyle kullanılır. Adıyaman merkezin bir bölümünde ve Gölbaşı'nda nadiren eklerin kalın ünlülü şekline de rastlanır.

Adıyaman genelinde iyelik eklerinde düzleşme ve kalınlaşma görülür. Adıyaman merkezde ve Gölbaşı'nda teklik ve çokluk 2. şahıslarda zaman zaman artdamaksıl n (*η*) kullanımına rastlanır. Eski Gerger'de *-n* ünsüzü zaman zaman düşer.

Teklik 3. şahısta iyelik eki yığılması: Adıyaman ve tüm ilçelerinde nadir görülmektedir.

Zamir kökenli teklik ve çokluk 1. şahıs ekinin kullanım biçimleri: Teklik 1. şahıs eki ÖTT'deki gibidir. Çokluk 1. Şahıs Adıyaman'ın bir bölümünde, eski Gerger ve Gölbaşı'nda bazen *-k/-h* bazen *-z* biçimindedir.

Zamir kökenli teklik ve çokluk 2. şahıs eki ÖTT'deki gibi dört şekilli olmasına rağmen çoğunlukla düz ve kalın ünlülü şekli görülür. Gölbaşı'nda ve Adıyaman merkezde kısmen *artdamaksıl n* [ŋ] ile kullanımına rastlanır. Eski Gerger'de çokluk 2. şahısta bazen /n/ düşer ve *+sXz* biçiminde görülür. Adıyaman merkezde, Kâhta'da ve Gerger merkezde şimdiki zaman ekiyle birlikte kullanıldığında çokluk 2. şahıs ekinde bazen *+sX* düşer ve *+nXz* formuna bürünür.

Çokluk 1. şahıs emir kipi ile istek kipinin çekimi ÖTT'deki gibidir. Teklik 1. şahısta her ikisi de aynı şekilde ifade edilir. Emir veya istek ayırımı yoktur.

Soru ekinde düzleşme ve kalınlaşma eğilimi eski Gerger dışında görülmektedir.

Şart kipinin çekimi ÖTT'deki gibidir.

Gereklilik kipi yerine çoğunlukla fiil+lazım ifadesi kullanılır: *gelmen lazım, ohuman lazım, gitmem lazım*. Bazen fiil+gerek biçimine de rastlanır: *yapman gerek*

Bulunma hâli ekinin ayrılma hâli işlevinde kullanımına Adıyaman genelinde bazen rastlanmaktadır.

Vasıta hâli ekinin kullanım biçimleri: *+lA* ve *+nAn* kullanımına rastlanmaktadır. Eski Gerger'de çoğunlukla *+nA/+nAn* biçimi, Adıyaman'ın bir kısmı, Gerger ve Kahta'da çoğunlukla *+lA/+lAn* biçimi görülür.

ÖTT'de olmayan *u bağlacının* kullanımına Adıyaman merkez, Kâhta ve Gerger merkezde çok nadir rastlanmıştır. Gölbaşı ve Eski Gerger'de görülmemiştir.

Adıyaman merkezde *ke/key* cümle başı edatları kullanılmaktadır (Alkayış M. F., 2011, s. 1-7). *ke/key* cümle başı edatları Adıyaman merkez, Kâhta ve Gerger merkezde nadiren görülür.

gibi edatı *kibin* (AİK:36), *kimin* (AYAD:58), *gibin/gibın* (AKGS:118), *gimin* (AAD-2:76) şekillerinde görülmektedir. Gölbaşı ve Adıyaman merkezde çoğunlukla *gibın* şeklinde, Kahta ve Gerger merkezde *gibi/gibi* şeklinde, eski Gerger’de *kimı/kimin*, *gimı/gimin* şeklindedir.

öyle/böyle kelimelerinin kullanımı çoğunlukla *ele/bele*, *êle*, *bele* (AİK:33); *eyle*, *beyle* (AVYA:37); *eyle*, *beyle* kelindedir.

şimdi kelimesi *şindi* (bkz. AİK:29 ve AVYA:69) ve *şindik* şeklinde görülür.

kendi zamiri çoğunlukla *gendi/gendı* (bkz.AİK:40 ve AVYA:108) şekline dönüşmüştür. Gerger merkez ve Kahta’da *kendi* biçimi daha yaygındır. Eski Gerger’de yuvarlak ünlülü varyantına da rastlanmıştır. *gendu/gendü*

3.1.6.3.Söz Dizimi Özellikleri

Soru cümlesinde ek kullanımı yerine vurgu ile kullanıma rastlanmaktadır. Gölbaşı’nda daha az görülür.

ki bağlacı ile cümleleri bağlama durumuna sıkça rastlanmaktadır.

Tamlayan ve tamlanan unsurlarının yer değiştirmesi: Türkçenin yapısına aykırı tamlama çeşidine çok nadir rastlanmaktadır.

3.2.Gerger

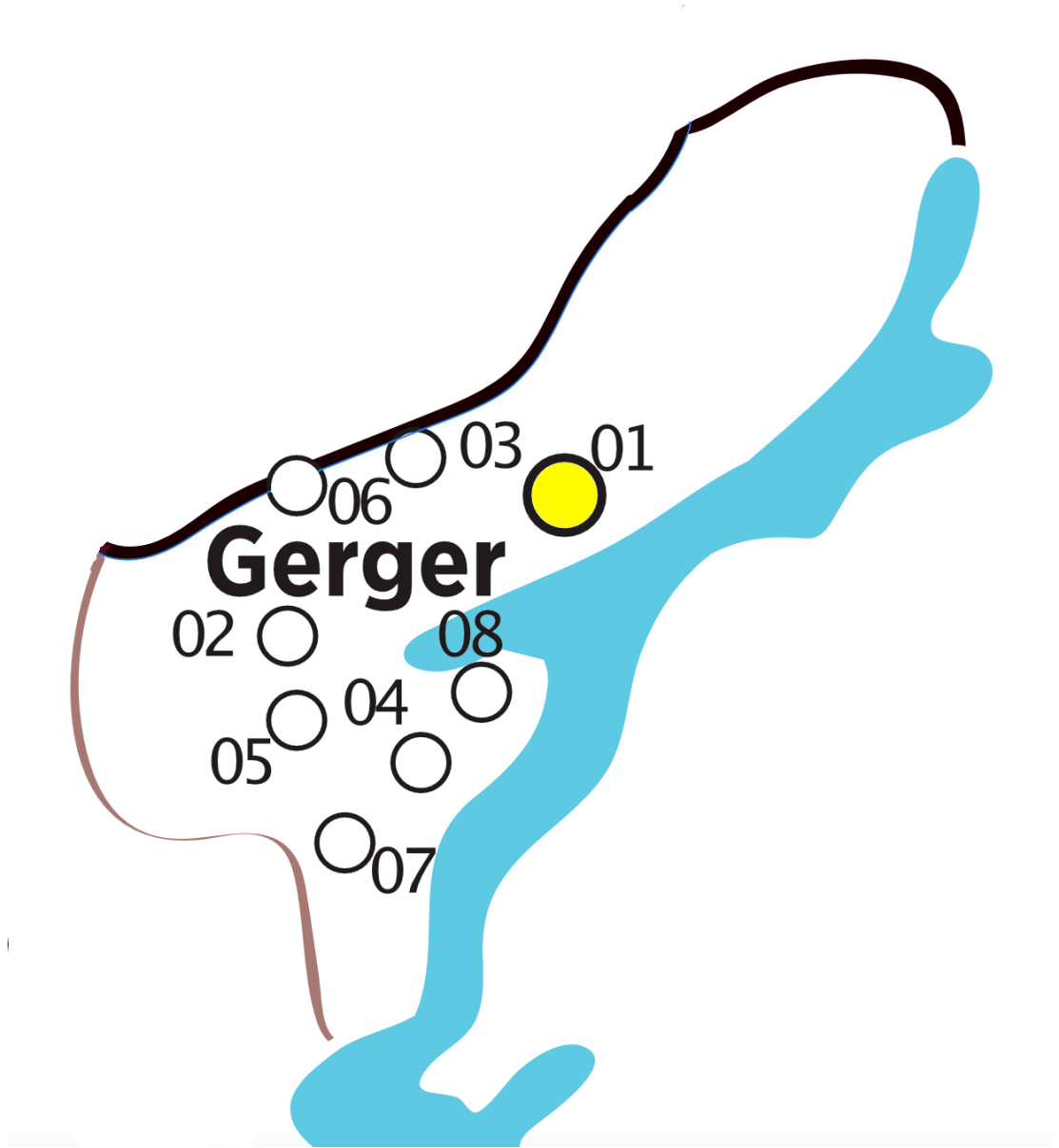
3.2.1. Gerger Hakkında Genel Bilgi

Adıyaman'ın kuzeydoğusunda kalan ilçenin kuzeyinde Toros Dağları'nın uzantısı olan dağlar, güneydoğusunda Fırat Nehri bulunmaktadır. Dağları ile Malatya ilinin sınırını, Fırat Nehri ile Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinin sınırlarını oluşturmaktadır. Dağ yolundan Malatya'ya, Fırat nehri üzerinden Şanlıurfa ve Diyarbakır'a herhangi bir geçiş güzergahı olmadığından; ilçe sürekli göç veren, dışa kapalı küçük bir ilçe konumundadır. İlçe ilk kurulduğunda 27.000 nüfusa sahipken, bu sayı zamanla azalarak 15.000 civarına kadar düşmüştür. İlçe merkezinin nüfusu 3000'dir. İlçenin il merkezine uzaklığı 105 kilometredir.

Harita 16: Gerger'in Adıyaman içindeki yeri

Gerger'in ağız özellikleri bakımından incelemeye değer görülen köyleri aşağıdaki haritada gösterilmiştir. Bunlardan 04, 05, 07, 08 numaralı köyler farklı ağız özellikleri taşıdığından “Eski Gerger” başlığı altında ayrıca incelenmiştir.

Harita 17: Gerger'in Köyleri

Gerger ağızları incelenirken, ağız özellikleri değerlendirilen köylerin isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9: Gerger Köyleri

No	İl	İlçe	Birim
01	Adıyaman	Gerger	Merkez
02	Adıyaman	Gerger	Açma
03	Adıyaman	Gerger	Ağaçlı
04	Adıyaman	Gerger	Beybostan
05	Adıyaman	Gerger	Oymaklı
06	Adıyaman	Gerger	Saraycık
07	Adıyaman	Gerger	Seyitmahmut
08	Adıyaman	Gerger	Yağmurlu

3.2.2. Tarihçe

Gerger ilçe merkezi Adıyaman'ın Malatya'dan ayrılması sonucu kurulmuş olup, ilçenin 66 yıllık bir geçmişi vardır. İlçe merkezi Yeni Gerger olarak kabul edilmektedir. Gerger'in ilçe olarak kuruluşundan önce Malatya'ya bağlı nahiye olan asıl Gerger (Eski Gerger veya Nefsi Gerger) Fırat Nehri'nin dibinde bulunan Oymaklı köyünün bulunduğu alandır. Burada bulunan Gerger Kalesi civarı Aşağı Arsemia olarak bilinmektedir (Yukarı Arsemia, Kahta civarındadır.). Burası Kommagene Krallığından kalma önemli şehirlerden biridir.

Aşağı Arsemia bölgesi Hitit Uygarlığı dönemine dâhil edilir. Hurriler, Mitaniler, Hititler, Kummuhlar, Asurlar, Saka ve İskitler M.Ö. 15.yy- 6.yy arasında bölgeye hâkim olan devletlerdir. M.Ö. 605 yılında Babiller, ardından Medler, Persler Makedonyalılar bölgede hüküm sürerler. Bölgede anlatılan efsanelerde bolca adı geçen Kral Antikos'un kurucusu olduğu Kommagene Krallığı M.Ö. 69 yılından M.S. 17 yılına kadar varlığını devam ettirir. Ardından Romalılar eline geçen Arsemia, ardından Araplar (Emeviler) tarafından alınır. Emevilerden sonra Abbasiler, Hamdaniler, Seçuklar, Moğollar, Memlükler, Dulkadiroğulları'na geçen bölge, 1515'te Osmanlı Devleti sınırına dâhil olur.

Cumhuriyet döneminde Malatya'ya bağlı bir nahiye özelliğinde iken, 1954'te Adıyaman'ın il olmasıyla burası ilçe merkezi olur. Haritada 08 numaralı alan Gerger ilçesinin eski yerleşim yerini, 01 numaralı alan yeni yerini göstermektedir.

3.2.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

İlçede halı, kilim gibi el dokuması ürünler üretilen fabrika bulunmaktadır. Kadınlar arasında el sanatı işlemeciliği yaygındır. Fırat çevresindeki az engebeli arazilerde çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Dağlık köylerde arıcılık, diğer köylerde keçi, dana türü hayvancılık faaliyeti yapılmaktadır.

İlçede tarihî özelliği bulunan Romalılar döneminden beri varlığını devam ettiren yerleşim yerleri bulunmaktadır. Süryani köyü olarak kabul edilen ancak bugün farklı etnik grupların pek görülmediği veya çok az görüldüğü yerleşim alanları mevcuttur. Bunun dışında ilçenin kuzeybatı yönünde çoğunlukla Kürtçe, Fırat Nehri çevresinde Zazaca ve Türkçe, ilçe merkezinde Türkçe, Zazaca, Kürtçe'nin konuşulduğu çok dilli bir yapı mevcuttur. İnanç bakımından ilçenin çoğunluğunu Sünni gruplar oluşturmaktadır.

Hemen hemen her köyde bir ilkokul, mezralarda taşınmalı eğitimin yapıldığı ortaokullar ve ilçe merkezinde yatılı ortaokul-lise bulunmaktadır. İlçede yüksek öğretim kurumu bulunmamaktadır. Köylerden lise öğrenimi için gelen öğrencilerinin konaklayabileceği yurtlar mevcuttur.

3.2.4. Coğrafi Durumu

Adıyaman'ın kuzeydoğusunda 702 km²'lik yüzölçümüne sahip olup deniz seviyesinden yüksekliği (rakım) 770 metredir. 4 mahallesi ve 44 köyü vardır. Dağlık bir alanda olduğundan dağınık bir yerleşim biçimine sahiptir.

Çevresinde Kürdek, Kımıl, Hacı Bazı dağları bulunmaktadır. En yüksek dağı 2250 metre ile Kımıl Dağı'dır (Gerger Kaymakamlığı, 2020). Çet, Kürdek, Ovacık gibi yaylaları ve eski mağaraları (Murfan) bulunmaktadır.

En büyük köyü Gölyurt (Tillo) köyüdür. İlçe merkezine 35, Adıyaman'a 140 km uzaklıktadır. Mezraları ile toplam nüfusu yaklaşık 1500'dür.

3.2.5. Gerger'de Yaşayan Etnik Unsurlar

Gerger merkezde Türkçe, Kürtçe, Zazaca konuşulmaktadır. Eski Gerger (Aşağı Arsemia) olarak bilinen Oymaklı ve çevre köylerinde Türkçe ve Zazaca konuşulmaktadır.

3.2.6. Ağız Özellikleri

Adıyaman merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.3.Eski Gerger

Eski Gerger olarak bilinen Aşağı Arsemia bölgesi, dört köyü kapsamaktadır. Eski Gerger yerleşim birimleri haritası ve tablosu aşağıdaki gibidir.

Tablo 10: Eski Gerger Yerleşim Birimleri

04	Adıyaman	Gerger	Beybostan
05	Adıyaman	Gerger	Oymaklı
07	Adıyaman	Gerger	Seyitmahmut
08	Adıyaman	Gerger	Yağmurlu

3.3.1. Ağız Özellikleri

Adıyaman merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.4.Gölbaşı

3.4.1. Gölbaşı Hakkında Genel Bilgi

Adıyaman'ın batısında yer alan ilçe, Kahramanmaraş ve Gaziantep ile çevrilidir. İlçenin Adıyaman'a uzaklığı 63 km, deniz seviyesinden yüksekliği 862 metredir. Cumhuriyet döneminde önce Gaziantep'e, sonra Malatya'ya bağlı iken Adıyaman'ın il olmasıyla birlikte 1954 yılında Adıyaman'a bağlanmıştır. Belören, Harmanlı ve Balkar beldelerine sahiptir. 9 mahallesi ve 30 köyü bulunmaktadır. Çevresindeki üç gölü sebebiyle bu ismi almıştır. Göksu çayı, ormanlık alanı, yeşil alanları, göl çevresindeki turistik yerleri ile Adıyaman'ın önemli bir ilçesi konumundadır. Doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir köprü konumundadır, önemli bir geçiş güzergâhıdır. 49.250 nüfusa sahiptir.

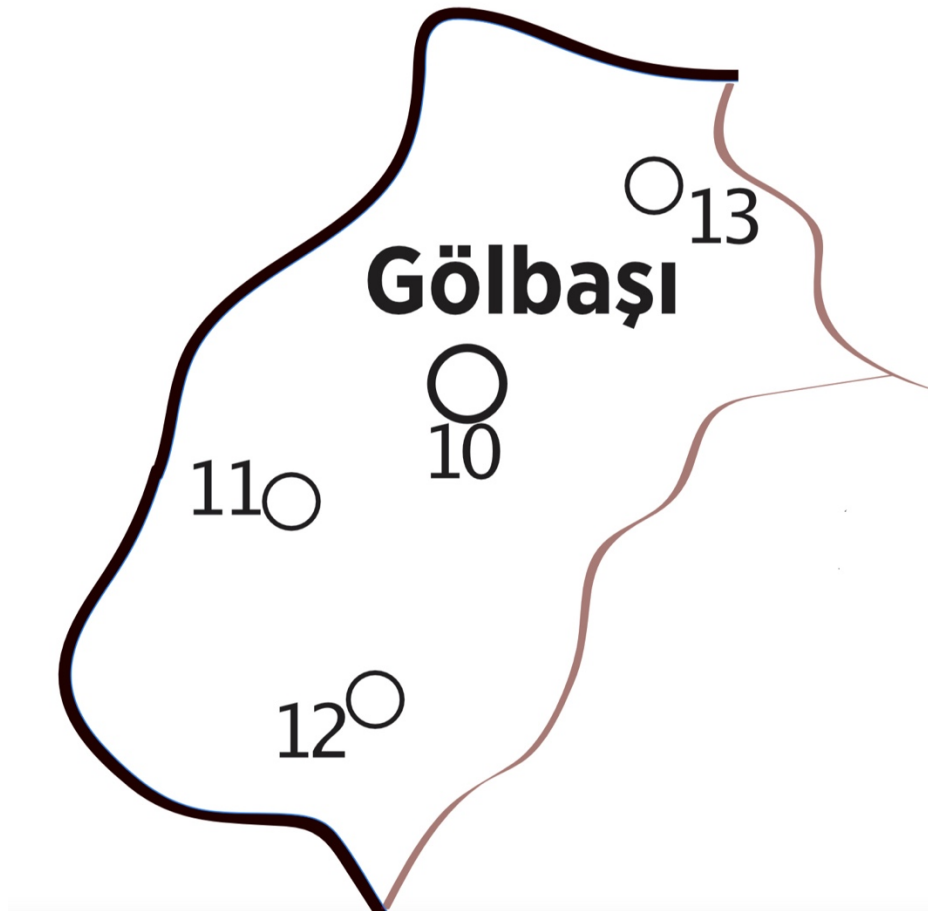

Harita 18: Gölbaşı İlçesi

Gölbaşı'nın beldelerini gösteren haritada numaralı yerler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 11: Gölbaşı Beldeleri

10	Adıyaman	Gölbaşı	Merkez
11	Adıyaman	Gölbaşı	Balkar
12	Adıyaman	Gölbaşı	Belören
13	Adıyaman	Gölbaşı	Harmanlı

Harita 19: Gölbaşı Beldeleri

3.4.2. Tarihçe

Cumhuriyetin ilk yıllarında Besni ilçesine bağlı Karaçalık isminde bir köy iken Adıyaman'ın il olmasından sonra 1958 yılında ilçe statüsüne kavuşmuştur (Gölbaşı Kaymakamlığı, 2020). İlçede tarihî kale, yapı ve diğer eserlerin pek görülmemesi nedeniyle ilçenin bir tarihçesinden söz edilemez. Ancak demiryolu ve karayolu bakımından Akdeniz ile Doğu bölgelerini birbirine bağlayan kavşak noktadadır. Gölbaşı'ndan geçen transit yola “Bağdat Yolu”, “Halep Yolu”, “Murat Yolu” gibi çeşitli isimler verilmiştir (Gölbaşı Belediyesi, 2020). Bu nedenle civarda az sayıda da olsa tarihî kalıntılardan söz edilebilir.

Altınlı Köprü tarihi kalıntılardan biridir. Köprüde bir büyük kemer ve üç küçük kemer bulunmaktadır. Kahta ilçesi sınırlarında bulunan Cendere Köprüsü ile benzer yapıya sahiptir. Kesme taşlardan yapılmıştır.

3.4.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

İlçede düğün, mevlit, yas günleri için çok sayıda kültürel öge bulunmaktadır. Evlenmek isteyen erkek ailesine doğrudan bunu söyleyemez, “Hiç eşek lafı etmiyorsunuz” diyerek serzenişte bulunur. Bu sözlü geleneğin “Eşeği satıp da çocuğu evlendirelim.” diyen atalardan kaldığı rivayet edilmektedir. Düğünlerde ve cenaze merasimlerinde de yöreye özgü gelenekler bulunmaktadır.

İlçenin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Halıcılık, tekstil atölyesi gibi küçük işletmecilik türleri bulunmaktadır.

İlçe yakınlarında yapılan kazılarda yel değirmeni, çömlek, kilise kalıntıları, çeşitli taş işlemleri/oymaları bulunmuştur.

3.4.4. Coğrafi Durumu

Akdeniz Bölgesi (Kahramanmaraş), Doğu Anadolu Bölgesi (Malatya) ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin (Gaziantep ve Adıyaman) kesiştiği noktada yer alan ilçe Güneydoğu Toros dağlarının uzantısı olan vadide bulunmaktadır. İlçenin kuzeyinde Öksüz Dağı, Sırık Dağı, Meydan Dağı, Doruk Dağı adları ile bilinen Torosların uzantıları vardır (Bölge Gündem, 2020).

İlçenin en büyük akarsuyu Göksu Çayı'dır. Ayrıca yakınlarda Erkenek Çayı geçmektedir.

Gölbaşı Gölü, Azaplı Gölü, İnekli Gölü ilçenin çevresindeki göllerdir. Akarsu ve derelerle beslenen tatlı su gölleridir.

3.4.5. Gölbaşı'nda Yaşayan Etnik Unsurlar

İlçenin hemen hemen tamamı Türkmen kökenli Türklerden oluşmaktadır, bazı yerleşim birimlerinde az sayıda Kürtçe konuşur bulunmaktadır (Nişanyan Map, 2020). İnanç bakımından yaklaşık %12,5 Alevi, geri kalanlar Sünni'dir (Rençber, 2014, s. 12).

3.4.6. Ağız Özellikleri

Adıyaman merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.5.Kahta

3.5.1. Kahta Hakkında Genel Bilgi

Adıyaman'a 35 kilometre mesafede, 1488 km² yüzölçümüne sahip Kahta ilçesi eskiden Nemrut Dağı eteklerinde idi. Kahta ismi Persçe “Dağın Eteği” anlamına gelmektedir (Kahta Kaymakamlığı, 2020). Bu isim Kahta'nın Nemrut Dağı eteklerindeki yerinden kaynaklanmaktadır.

Harita 20: Kahta İlçesi

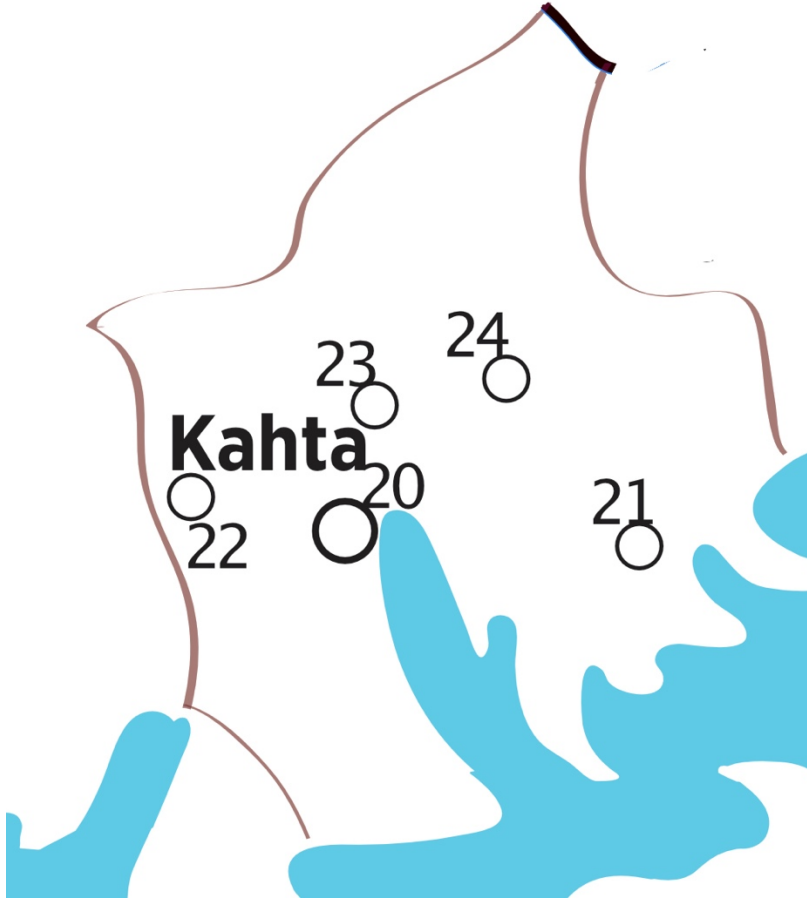
Akıncılar, Bölükyayla, Damlacık, Narince olmak üzere 4 beldesi, ilçe merkezine bağlı 14 mahallesi ve 93 köyü bulunmaktadır. Samsat, Sincik, Gerger, Siverek (Şanlıurfa) komşu ilçeleridir.

İlçe merkezi 81.000, köyleri ile yaklaşık 123.000 nüfusa sahip olan Kahta, Adıyaman'ın en büyük nüfusa sahip ilçesidir. Gerek nüfusu gerek yüzölçümü ile Adıyaman'a rakip olacak düzeydeki tek ilçedir.

Kahta ilçesinin önemli yerleşim yerleri aşağıdaki haritada ve tabloda gösterilmiştir.

Tablo 12: Kahta Önemli Yerleşim Birimleri

20	Adıyaman	Kahta	Merkez
21	Adıyaman	Kahta	Akıncılar
22	Adıyaman	Kahta	Bölükyayla
23	Adıyaman	Kahta	Damlacık
24	Adıyaman	Kahta	Narince

Harita 21: Kahta İlçesi Önemli Yerleşim Birimleri

Akıncılar Beldesi (21 numaralı yer) günümüzde Menzil olarak bilinir. Nakşibendi Tarikatı'nın ülke içindeki en büyük kolu burada bulunmaktadır.

3.5.2. Tarihçe

Kommagene Krallığı'nın başkenti bugünkü Samasote (Samsat ilçesi) idi, yazlık başkenti ise Eski Kahta olarak bilinen Yukarı Arsemia idi.

M.Ö. 69 yılından M.S. 72 yılına kadar burası Kommagene Krallığı elinde iken Roma İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Selçuklular, Memlukler, Dulkadiroğulları, Timur ve son olarak Osmanlı Devleti (1516) tarafından alınmıştır. Osmanlı Devleti bölgeyi alana kadar defalarca el değiştirmiştir.

Cumhuriyet yıllarında 31 yıl boyunca Malatya'ya bağlı ilçe statüsünde iken Adıyaman'ın il olmasıyla birlikte Adıyaman'a bağlanmıştır.

3.5.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Yörenin türkü, şarkı, atasözü, özdeyiş gibi söz varlığı geniştir. Halı-kilim dokuma, el işlemeciliği, yöresel giyim ürünleri (fıstan, şalvar, yelek, şapka) yaygındır. Bununla birlikte ulusal kültür hâkim durumdadır. Çeşitli halk oyunları oynanmaktadır. Kız isteme, asker uğurlama, taziye, düğün, nişan gibi sosyal alanlarda, gelenekleri bulunmaktadır. Yöreye özgü çeşitli, pilav, çorba ve et yemekleri meşhurdur. Sunnet töreni esnasında kirvelik geleneği vardır.

Akıncılar beldesinde bulunan Nakşibendi tarikatı, yaşam biçimi ve inanç yönünden ilçeyi büyük ölçüde etkilemiştir.

3.5.4. Coğrafi Durumu

Eski Kahta olarak bilinen Yukarı Arsemia, Nemrut Dağı eteğinde dağlık ve dar bir alandadır. Tarım alanı ve yerleşim yeri oldukça kısıtlıdır. Yeni yeri olan ova içerisinde geniş tarım arazileri ve Atatürk Barajı yer almaktadır. Denizden yüksekliği 750 metredir.

Nemrut Dağı dibindeki eski yerinden yeni yerine cumhuriyetin ilk yıllarında taşınmıştır.

İlçenin kuzey bölümü dağlık alan, diğer yerleri düzlüktür ve Harran Ovası'na doğru uzanmaktadır (Wikipedia, 2020). İlçenin güneydoğusu Fırat Nehri ile çevrilidir.

Cendere Köprüsü, Karakuş Tümülüsü, Arsemia Antik Kenti, Nemrut Dağı, Kahta Kalesi önemli turistik alanlarıdır.

İklimi dağlık ilçelere oranla kışın daha ılımandır. Atatürk Baraj Gölü nedeniyle Akdeniz iklimi ile benzerlik göstermektedir (Adıyaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019).

3.5.5. Kahta'da Yaşayan Etnik Unsurlar

İlçede Türkçe ve Kürtçe konuşulmaktadır. İlçenin büyük çoğunluğu Kürtçe konuşan Müslüman-Sünni gruplardan oluşmaktadır. 16. yüzyıl kaynaklarına göre ilçedeki Türk grupların Salur, Ala-Yundlu ve Kınıklardan oluştuğu belirlenmiştir (Günay, 2008, s. 15).

3.5.6. Ağız Özellikleri

Adıyaman merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.6.Batman

3.6.1. Batman Hakkında Genel Bilgi

Bitlis, Diyarbakır, Mardin, Muş, Siirt illeri arasında kalan Batman ilinin Beşiri, Gergüş, Hasankeyf, Kozluk ve Sason olmak üzere 5 ilçesi, 6 beldesi ve 274 köyü bulunmaktadır. İl merkezinin nüfusu 440.000 civarındadır. Nüfusun en az %80'i il merkezinde yaşamaktadır. Merkez köyleri ile 509.000, tüm ilçeleri ve köyleri ile toplam 608.000 nüfusu vardır. İl merkezi 603 km²'ye ilin toplamı yaklaşık 4500 km² yüzölçümüne sahiptir. Denizden yüksekliği 570 metredir.

Harita 22: Batman İl Haritası

İl merkezi neredeyse bir köy gibi iken petrol kaynağı sayesinde büyük bir kente dönüşmüştür. Şehrin ucuz ve modern olması da hızla gelişmesini tetiklemiştir. Ülkenin birçok şehrine aktarmalı uçak seferleri bulunmaktadır. Demiryolu ve karayolu ulaşım alternatifleri de bulunmaktadır.

Petrolün 1940 yılında Batman'da ortaya çıkmasıyla birlikte ilin sanayisi, inşaat sektörü, özel hastaneleri, özel eğitim kurumları hızla gelişmiştir. Birçok ili geçerek en gelişmiş iller sıralamasında önemli bir mesafe kat etmiştir. Türkiye'nin 72. ilidir.

Cumhuriyet tarihinde köy iken il düzeyine çıkan ve bu kadar gelişen başka bir il örneği bulunmamaktadır. Ancak hızla gelişmesi sonucu çevre illerden oldukça fazla göç almıştır. 1990 yılından sonraki göç dalgası nedeniyle İluh deresinin güneyinde kalan bölümün tamamı gecekondü bölgesi olmuş ve sosyal-ekonomik sorunlar yaşanmaya başlamıştır (Sunkar & Tonbul, 2010, s. 29-30). Çarpık kentleşme, şehir merkezinde hayvancılık yapma, imar sorunları, kaçak elektrik-su kullanımı gibi sorunlar devam etmektedir. Dağınık ve düzensiz yerleşme, sınıfsal sorunlar, suç, intihar olaylarındaki artış diğer sorunlardan bazılarıdır (Alaeddinoğlu, 2011).

3.6.2. Tarihçe

İluh köyü çevresindeki Raman dağlarında 1940'lı yıllarda petrol bulunduğunda bu köy gelişme göstermiştir. Gelişmesiyle birlikte 1947'de bucak statüsüne yükselmiş, 1950 yılında bu ismi terk ederek yanında bulunan Batman Çayı nedeniyle Batman adını almıştır. 1957 yılında ilçe olmuş, 1990 yılında il statüsüne kavuşarak çevre illerden ilçeler koparmış ve 5 ilçeye sahip olmuştur.

Batman ilinin bulunduğu alanın tarihinin Sümerlere kadar uzandığı tahmin edilmektedir. İluh tepesinin bulunduğu alanda Sümerlere ait yerleşim biriminin olduğu ve zamanla buranın çökerek yer altında kaybolduğu düşünülmektedir.

Batman'ın dahil olduğu çevrenin sırasıyla Medler, Persler, Roma, Sasani, Bizans, Artuklular, Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler eline geçtiği

ve son olarak Osmanlılar tarafından alındığı bilinmektedir. Buranın adı 1515 yılında Elekhan olarak bilinirken halk dilinde zamanla önce Elah, sonra Iluh biçimine dönüşmüş, kayıtlara İlüh olarak geçmiştir (Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020). Köyün zaman içerisinde gelişmesi ile bu isim terk edilmiştir.

3.6.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Batman şehir merkezindeki müzede tarihin Paleolitik (Yontma Daş Devri) dönemden Ortaçağ'a kadar 500'e yakın eser bulunmaktadır. Bunun dışında Hasankeyf ilçesi tarihî bir müze niteliğindedir. Resimli kaya sığınağı, Mor Kiryakus Manastırı, Batman höyükleri, Hazo Kalesi, diğer kilise ve manastırlar, Eymir Köyü Hanı, Şab Cami, Er-rızk camii, Zeynel Bey Kümbeti önemli tarihî yerlerdendir.

Türkiye'de değiştirilen 28.000 civarındaki yer adı arasında en çok değiştirilen köy isimleridir. Batman da bu değişiklikten nasibini almıştır. Değiştirilenler arasında Türkçe isimler bulunmakla birlikte çoğunlukla Kürtçe, Arapça ve Ermenice isimler bulunmaktadır (Altunışık, 2009, s. 22). Verilen Türkçe isimler çoğunlukla asıl anlamına paralel şekilde düzenlenmiştir. Batman'daki yer adları çok kültürlülük ve çok dillilik örneklerindendir.

Kavurma, güveç, içli köfte, sac böreği (şemburek), avşor, kebab gibi etli yemekler, tandır ekmeği yöresel yiyeceklerdendir. Şehirde ciğerci, büryancı, kavurmacı, lahmacuncu sıkça rastlanan yemek mekanlarıdır.

Tarım, hayvancılık ve petrol önemli geçim kaynaklarıdır. Bakliyat, üzüm, ceviz, nar yetiştirilen tarım ürünleridir. Keçi, koyun gibi küçükbaş hayvancılık yaygındır. Raman Dağı'nda çıkan petrol il merkezindeki petrol arıtım tesislerinde işlenmektedir.

3.6.4. Coğrafi Durumu

Dağlık ve engebeli bir arazi içinde yer alan Batman ili, Sason, Meleto, Kuşaklı, Avcı, Raman dağları ile çevrilidir. Dicle Nehri, Batman Çayı, Garzan Çayı önemli su

kaynaklarıdır. Yakınlarında Ceffan Göleti bulunmaktadır. 4000'den fazla mağarası bulunmaktadır. Karasal iklime sahip olup yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve genellikle kar yağışlıdır.

3.6.5. Batman'da Yaşayan Etnik Unsurlar

Şehrin bazı ilçe ve köylerinde az sayıda Ezidi, Süryani bulunmaktadır. Çoğunluk Müslümanlardan oluşmaktadır. Türkçe, Arapça, Kürtçe konuşulan dillerdendir.

3.6.6. Ağız Özellikleri

3.6.6.1. Ses Bilgisi Özellikleri

Açık e ünlüsü görülmektedir.

Batman merkezde ilk hecede kapalı e ünlüsü sıkça görülür, Hasankeyf civarında nadirdir.

a-o arası yarı yuvarlak a ünlüsünün varlığı: Batman merkezde genellikle çift dudak v ünsüzü [w] yanındaki a ünlüsünde görülür. Hasankeyf civarında görülmez.

[G] / [q] ünsüzlerinin varlığı: Küçük dil (uvular) tonsuz [q] ünsüzü her iki yerleşim biriminde de sıkça görülür.

Alıntı kelimelerdeki uzun ünlüler çoğunlukla normal uzunluğa dönüşmektedir.

İç ve son seslerde /k/ sızıcılığı: Batman ve Hasankeyf'te k>h sızıcılığı görülmektedir. Ayrıca az sayıda k>q ses değişimi örneklerine de rastlanmaktadır.

k>q ses değişimi çoğunlukla Hasankeyf'te görülürken Batman merkezde k>h yönünde sızıcılığı eğilimindedir.

v>w ses değişimi: Çift dudak v ünsüzü yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kelime başında s>z ses değişimi: Belirli bazı kelimelerde görülmektedir.

Diğer Güneydoğu illerinde görülen yarı kalın ı-i arası ünlü [i] burada pek görülmez. Hem Batman merkezde hem de Hasankeyf'te doğu ağızlarının belirgin bir özelliği olan çok heceli kelime sonundaki ı, u, ü > i ses değişimi belirgin bir biçimde görülür. Bu durum eklere de yansımıştır.

c ~ j ses değişimi: j>c yönünde değişim meydana gelmiştir.

İç ve son seslerde g korunması: g ünsüzü sızıcılaşmıştır.

Göçüşme: İçinde r bulunan belirli bazı kelimelerde çok nadir görülmektedir.

İlk hecede /h/, /m/ yanındaki dar-yuvarlak ünlünün genişlemesi: Belirli bazı kelimelerde görülmektedir.

İlk hecede bulunan yuvarlak ünlünün düzleşmesi: Belirli bazı kelimelerde görülür.

Alıntı kelimelerde ünlü uyumu çok nadir görülmektedir, daha çok uyuma aykırılık yönünden gelişmiştir.

Yuvarlak ünlülü kelime tabanında ek ünlüsünün düz şekli: Eklerde ı, u, ü>i ses değişimi görüldüğünden ekler çoğunlukla düz ve ince ünlülüdür.

İlk hecesinde ö, ü bulunan kelimelerde ünlü kalınlaşması: Hasankeyf ve Batman'da belirli bazı kelimelerde nadiren görülmektedir.

İlgi, iyelik ve belirtme hâli eki düzleşme ve incelme eğiliminde olduğundan uyuma aykırılık görülmektedir.

Ünsüz ikizleşmesi daha çok rakamlarda görülmektedir.

o ile u, ö ile ü ünlülerinin karıştırılması: Batman'da nadiren karıştırılmaktadır. Hasankeyf'te bu duruma rastlanmamıştır.

Boğazsıl (epiglottal pharyngeal) Arapçadaki ayın (ع) ünsüzünün varlığı: Hem Türkçe kelimelerde hem de alıntı kelimelerde sıkça kullanılmaktadır. Hasankeyf'te daha yoğun görülmektedir.

Boğazsıl h [h] kullanım sıklığı: Belirli bazı kelimelerde sıkça kullanılmaktadır, Hasankeyf'te daha çok kullanılmaktadır.

3.6.6.2.Şekil Bilgisi Özellikleri

Görülen geçmiş zaman düz ve ince şekilli olarak sıkça kullanılır.

Öğrenilen geçmiş zaman eki çoğunlukla düz ve ince şekillidir, düz ve kalın şekilli kullanımı da yaygındır.

Öğrenilen geçmiş zaman eki teklik birinci şahıslarda sıkça kullanılır.

Şimdiki zaman ekinin kullanımı ÖTT'deki gibidir.

Gelecek zaman eki çoğunlukla *-acah/-aca*, *-ecek/-ece* biçimindedir. Ancak zaman zaman yazı dilindeki kullanım da görülmektedir.

Geniş zaman eki ve geniş zamanın olumsuz çekimi ÖTT'deki gibidir.

İyelik eki ve belirtme hâli eki çoğunlukla *-i* şeklindedir.

Teklik 3. şahısta iyelik eki yığılması Batman'da sıkça görülür, Hasankeyf'te daha azdır.

Soru ekinde düzleşme eğilimi vardır, ancak çoğunlukla soru eki kullanılmamaktadır.

Vasıta hâli eki *-lA*, *-lAn* şeklindedir.

Batman'da ayrılma hâli eki ve bulunma hâli eki zaman zaman birbirinin yerine kullanılır, Hasankeyf'te bu durum daha az görülür.

Bildirme kipinin (kopula) kullanımına sıkça rastlanmaktadır.

“Kendi” zamiri teklik 1. şahısta sıkça kullanılır.

“Öyle, böyle” kelimeleri çoğunla *ele/eyle*, *bele/beyle* şeklindedir.

3.6.6.3. Söz Dizimi Özellikleri

“ma” edatı sıkça kullanılır.

Soru cümlesi çoğunlukla vurgu ile oluşturulur.

3.7.Hasankeyf

3.7.1. Hasankeyf Hakkında Genel Bilgi

Hasankeyf adının Hısn-ı Keyfa veya Hısn Keyfa'dan geldiği rivayet edilmektedir (Altunışık, 2009, s. 110). Hasankeyf Kalesi'nin mimarı Keyfa bin Talun olduğu iddia edilmekte ve bu yüzden Araplar tarafından kaleye bu isim verildiği düşünülmektedir. Bir başka açıklamaya göre ise Süryani (Doğu Aram) dilinde Kefa (Kepha) kaya anlamına gelmektedir. Burayı ele geçiren Araplar Kefa sözcüğünü kendi dillerine uydurmuşlardır. Ardından bu kelime Türk ve Kürt ağızlarına Hasankeyf olarak yerleşmiştir (Umar, 1993).

Harita 23: Hasankeyf İlçesi

Tarihten günümüze çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış olan Hasankeyf antik şehir özelliğinde, arkeoloji ve kültürel eserler bakımından oldukça değerli bir yerleşim birimidir.

Batman il merkezine 37 km mesafede olan Hasankeyf ilçesinin nüfusu 6859'dur. 1990 yılında ilçe statüsüne kavuşmuştur. İlçenin kuzeyi ve güneyi Dicle nehri tarafından ikiye ayrılmıştır. Üzerinde yıkılmış eski kesme taşlardan oluşan köprü kalıntıları mevcuttur. İlçenin tamamı tarihî özelliği nedeniyle 1981 yılında sit alanı ilan edilmiş

ve koruma altına alınmıştır. İlçenin etrafında petrol çıkan Raman Dağları ile Midyat Dağları bulunmaktadır.

2015 yılında yazılan bir makalede Ilısu Barajı'nın bitimiyle birlikte Hasankeyf ilçesinin sular altında kalacağı ve bölgenin büyük bölümünün tarihî kalıntıları ile yok olacağı öngörülmüştür (Bayazıt, 2015, s. 1). Bu nedenle taşınabilir eserlerin taşınması ve taşınamaz eserlerin ise arkeometri ile incelenmesi, üzerinde yapılan incelemelerin de veri tabanına aktarılması yoluyla çözüm önerisi dile getirilmiştir. Konu ile ilgili çok sayıda makale, broşür, bilimsel çalışma yapılmış, çözüm yolları önerilmiş, baraj suları sebebiyle bölgenin ne kadarının sular altında kalacağı, hangi eserlerin yok olacağı ayrıntılarıyla anlatılmıştır (Doğa Derneği, 2020).

İlçenin güneydoğusunda Mardin ile Şırnak arasında Dicle Nehri üzerinde yapılan Ilısu Barajı nedeniyle zaman zaman sular altında kalma tehlikesi yaşamaktadır. Baraj sularının yükselmesi nedeniyle özellikle kış aylarında köprüsü su altında kalan Hasankeyf'e giriş çıkışlar mümkün olamamaktadır. Bu konu yerel ve ulusal medyada gündem olmaktadır.¹⁷

Hasankeyf'in fizikî yapısı tarihsel süreç içerisinde üç bölüme ayrılmıştır: Birincisi Asur dönemine kadar geçmişe dayanan mağara yerleşimi, ikincisi Romalılar döneminde inşa edilen Garnizon Kenti (askerî üs), üçüncüsü de Artuklu ve Eyyubiler döneminde şekillenen Orta Çağ yerleşimidir (Mıynat, 2008).

¹⁷ 2020 yılı Ocak ayında konu tekrar gündeme gelmiştir. Hasankeyf'in sular altında kaldığına yönelik haberler ve videolar şu adreslerde bulunmaktadır:

<https://www.amerikaninsesi.com/a/hasankeyf-unesco-ilisu-baraj-sel-su-koy-cevreci-batman/5268311.html>

<https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/01/11/ilisu-baraji-hasankeyfi-boguyor/>

https://www.youtube.com/watch?v=-KH_GhyFdII

3.7.2. Tarihçe

Hasankeyf'in ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle beraber tarihinin antik döneme dayandığı tahmin edilmektedir (Wikipedia, 2020). Hasankeyf höyüğünde yapılan çalışmalarda 12.000 yıl öncesine ait izler tespit edilmiştir. Hasankeyf kalesi ise M.S. 4. Yüzyılda Bizans İmparatoru Konstantinos tarafından bölgeyi korumak amacıyla yaptırılmıştır. M.S. 639 yılında Müslümanlar burayı ele geçirmiştir. Sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Mervaniler, Hamdaniler, Artuklular yönetmiştir. Daha sonra Selçuklular hakimiyetine geçmiştir. Ardından Eyyubiler, Akkoyunlular, Safeviler eline geçmiştir. 1516'da Yavuz Sultan Selim, doğu seferinde burayı almıştır (Hasankeyf Kaymakamlığı, 2020).

Osmanlı'nın son dönemine kadar 10.000 civarında nüfusu bulunan Hasankeyf, 1. Dünya savaşı sonrasında terk edilerek harabeye dönüşmüş, sonrasında köylüler yeniden buraya gelerek burayı mesken edinmişlerdir (Haspolat E. , 2005). 1966'da dönemin başbakanı ilçeye giderek mağarada yaşayan insanlara konut yapılması talimatını verir. O dönemde Hasankeyf gelişmeye başlar ve daha sonra ilçe statüsüne ulaşır.

3.7.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Hasankeyf ilçesi başlı başına bir 3.11.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı özelliğindedir. İlçe genelindeki tarihî yapılar üç başlık altında ele alınabilir (Zengin, 1994).

Hasankeyf Kalesi: Kale içinde cami, küçük saray, büyük saray, hipodrom denilen giriş kısmı bulunmaktadır.

Şehir içi: Kale Burcu, Er-Rızk Cami ile 5 tarihî cami, medrese kalıntısı, kervansaray, hamam, türbe, ev harabeleri, Dicle Nehri üzerindeki köprü harabeleri bulunmaktadır.

Dicle'nin sol kıyısı: İmam Abdullah Zaviyesi, Zeynel Bey Türbesi bulunmaktadır.

Zeynel Bey Türbesi, Kızlar Cami, Er-Rızk Cami, Sultan Süleyman Cami, Yamaç külliyesi mihrabı, İmam Abdullah Türbesi, Koç Cami, Artuklu Hamamı, Orta kapı İlisu barajı nedeniyle sular altında kalma tehlikesi bulunan ve taşınma sürecinde olan yapılardır (Uluçam, 2016). Hasankeyf Köprüsü ve İç Kale yerinden onarılması planlanan yapılardır.

3.7.4. Coğrafi Durumu

Hasankeyf Kalesi ve çevresindeki kayalar oyulmuş ve önceden konut olarak kullanılmıştır. Kayalara oyulmuş konutları nedeniyle “Kayalar şehri” veya “Mağaralar kenti” olarak da anılmaktadır (Wikipedia, 2020). Hasankeyf’te yaklaşık 6000 mağara bulunmaktadır.

Dicle nehrinden yaklaşık 150 metre yükseklikte Hasankeyf Kalesi bulunmaktadır. Surları ve görkemli kapıları bulunan kale, çeşitli tarihî dönemlerde askerî üs olarak kullanılmıştır.

3.7.5. Hasankeyf’te Yaşayan Etnik Unsurlar

1526 sayımında Hasankeyf’te Hristiyan, Müslüman ve Yahudiler yaşamaktaydılar. Tarihte çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış Hasankeyf ve civar köylerinde günümüzde Türkçe, Kürtçe ve Arapça konuşulmaktadır.

3.7.6. Ağız Özellikleri

Batman merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.8.Diyarbakır

3.8.1. Diyarbakır Hakkında Genel Bilgi

Nüfusu 1.770.000 civarında, yüzölçümü yaklaşık 15.000 km², denizden yüksekliği 674 metre olan Diyarbakır ili yaklaşık 9000 yıllık bir geçmişe sahip, büyükşehir statüsündedir. Çevresinde Adıyaman, Şanlıurfa, Batman, Mardin, Muş, Bingöl, Elâzığ, Malatya illeri bulunmaktadır. İl merkezi nüfusu yaklaşık 850.000'dir.

Harita 24: Diyarbakır İl Haritası

Şehrin adı Roma, Bizans ve Asur kaynaklarında Amid, Amidi, Emit, Amide olarak geçmektedir (Wikipedia, 2020). Arapların egemenliği döneminde ise Diyar-ı Bekr (Bekr kabilesinin yurdu) adı verilmiştir. Osmanlı döneminde de aynı adla anılan şehir, cumhuriyet döneminde Atatürk'ün önerisiyle bakır memleketi anlamında Diyarbakır olarak kayıtlara geçirilmiştir. Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro, Kocaköy, Kulp, Lice, Silvan olmak üzere 13 ilçesi vardır. Bağlar, Kayapınar, Sur, Yenışehir ise merkez ilçeleridir.

Dicle vadisinin üzerine kurulu olan ve Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olan Diyarbakır; ticaret yolları üzerinde olması, Dicle Nehri'nin kıyısında bulunması gibi sebeplerle, önemli kültür merkezlerinden biri olmuş, birçok dinî ve etnik gruba ev sahipliği yapmıştır.

Karpuz, ciğer, içli köfte, keşkek, burma kadayıf meşhur yiyecekleridir. Şehir merkezinde en çok rastlanan yiyecek ciğerdir. Şehrin girişinde dev karpuz heykeli bulunmaktadır.

Ulu Cami'nin devamı olan medresede açılan müzesi, Ziya Gökalp müze evi, Cahit Sıtkı Tarancı müze evi, kalesi, surları, Malabadi Köprüsü, camileri, kervansarayları, kiliseleri, hanları ile tarihin canlı tanığı olan şehirlerden biridir.

Dicle Nehri'nin doğusunda kurulan Dicle Üniversitesi ülkenin en büyük yüzölçümüne sahip üniversitelerinden biridir. Havayolu, karayolu ve demiryolu ile ülkenin her yerine doğrudan veya aktarmalı ulaşım mümkündür.

Radyo kanalları, yerel ve ulusal televizyon kanalları, hastaneleri, özel eğitim kurumları ile gelişmişliğini göstermektedir.

Diyarbakır surları ile Diyarbakır Kalesi, Unesco'nun dünya mirası listesindeki yerini almıştır ve bunlar şehri bir açık hava müzesi haline getirmiştir.

Şehri çevreleyen surların dört kapısı bulunmaktadır. Mardin Kapı, Dağ Kapı, Urfa Kapı, Yeni Kapı. İç kale, Dağ Kapı ile Yeni Kapı arasındadır. Osmanlı döneminde bütünlüğünü koruyan surlar 1930-1932 yılları arasında dinamitle yıktırılmış ve halkın sur taşlarından ev yapmaları teşvik edilmiştir (Nabikoğlu & Dalkılıç, 2013, s. 26). Bu dönemde biri 255 metre diğeri 45 metrelik iki geçit açılmış, sonraki dönemlerde bunların bir bölümü onarılmıştır.

Bazalt malzemeden yapılan surların toplam uzunluğu 5200 metre olup iç kalenin uzunluğu 600 metredir. Surların taş işçiliği, üzerindeki hayvan figürleri, bitki

motifleri, Kufi kitabeleri önemli sanat eserlerdir. İkisi birlikte 5800 metre uzunlukta, 8 metre yüksekliktedir. İç kale, şehrin ilk yerleşim yerinin temeli sayılmaktadır.

Önemli yollar üzerinde bulunduğu için çok sayıda kervansaray ve han bulunmaktadır. Hasan Paşa Hanı, Çifte Han, Yeni Han bunlardan bazılarıdır.

3.8.2. Tarihçe

Şehrin ilkel kavimlere M.Ö. 25.000-10.000 yılları arasında ev sahipliği yaptığı tahmin edilmektedir. Ergani civarındaki Çayönü höyüğünde ve Hilar mağaralarında M.Ö. 10.000 yılına ışık tutan kalıntılara rastlanmıştır. M.Ö. 3000 yıllarında Hurriler'in burada hakimiyet kurdukları bilinmektedir. Bismil ilçesi yakınlarında M.Ö. 2000 yılına ait kalıntılara rastlanmıştır. Tüm bu izlerden Diyarbakır tarihinin uzun bir geçmişe sahip olduğu görülebilir.

Bölgeye yerleşen devletler ve topluluklar sırasıyla şöyledir: Hurriler, Mitaniler, Asurlular, Aramiler, Urartular, İskitler, Medler, Persler, Selokidler, Romalılar, Sasaniler, Bizans, Müslümanlar (Halifeler Dönemi), Abbasiler, Emeviler, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular, Eyyubiler, Selçuklular, Timur, Akkoyunlular, Şah İsmail, Osmanlılardır. Buraya yerleşen uygarlıklardan en fazla iz ve eser bırakanlar Romalılar, Abbasiler, Artuklular, Selçuklular, Osmanlılar olmuştur (Diski, 2020).

1864 yılında Vilayet Nizamnamesi ile kurulduğu tahmin edilen Diyarbakır Belediyesi'nin varlığına ilişkin ilk yazılı kayıtlar 1869 yılına aittir (Bingöl, 2018, s. 385). 1993 yılında büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür.

3.8.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Yüzyıllarca çeşitli milletlere ve kültürlerle ev sahipliği yapan Diyarbakır, çeşitli kültürel ve ekonomik yapıları da içinde barındırmaktadır. Camiler, kiliseler,

medreseler, türbeler, yapılar üzerindeki çeşitli işlemler, motifler, figürler kültürel ürünlerden bazılarıdır.

Çeşitli halk oyunları, yöresel kıyafetler, etli yemek çeşitleri, söz varlığını ortaya koyan mânî, türkû, bilmece, deyişler, el sanatları ürünleri, halı ve kilim dokumacılığı şehrin özgünlüğünü göstermektedir.

Günlük yaşamda da Türk, Kürt, Zaza, Arap, Ermeni, Süryani, Yahudi kültürlerinin iç içe geçtiği zengin kültürel öğeler bulunmaktadır.

3.8.4. Coğrafi Durumu

Şehrin kuzeyinde Toroslar, güneybatısında Karacadağ bulunur. En yüksek dağı Muş sınırındaki Anduk Dağı'dır (2800 m.)

En önemli akarsuyu Dicle'dir. Dicle Nehri oldukça geniş bir yatağa sahiptir. İl çevresinde dört baraj bulunmaktadır. Elektrik üretmesinin yanında, bu barajlar tarımsal alanlar için su imkânı da sağlamaktadır.

Sert karasal iklimi vardır. Yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlıdır. Yaz aylarında zaman zaman sıcaklık 40 dereceyi bulmaktadır. Bitki örtüsü bozkırdır.

3.8.5. Diyarbakır'da Yaşayan Etnik Unsurlar

Günümüzde Türkçe, Kürtçe, Zazaca (sadece Çermik ve Çüngüş ilçelerinde) ve Arapça konuşulan dillerdir (Buran, 2009). Sayıca çok az olmakla birlikte Süryanice gibi başka dillerin konuşulması muhtemeldir. 1950 yılında şehirde yaşayan Süryani hane sayısı 500 iken günümüzde toplam kişi sayısı 20'yi geçmemektedir (Şimşek, 2013, s. 48).

3.8.6. Ağız Özellikleri

3.8.6.1. Ses Bilgisi Özellikleri

a-e arası açık e ünlüsünün [æ] varlığı: Diyarbakır merkezde ve incelediğimiz ilçelerin tümünde sıkça görülmektedir.

Diyarbakır ve ilçelerinde kapalı e [e] ünlüsüne rastlanmaktadır.

Bismil’de *kapalı e* [e] varlığı, ünsüz ikizleşmesinin ileri bir seviyede olması, bazı sözcüklerde ön ses /y/ düşmesi, mastar ekinin son ünsüzünün çekimde düşmemesi, soru anlamının cümlede vurgu ile sağlanması, öz zamirinin kullanılması Azerî Türkçesi ile olan bağı ile açıklanmıştır (Sökmen, 2017, s. 226).

Küçük dil (uvular) [q] ve [ɟ] ünsüzlerinin kullanım durumu: Diyarbakır merkez ve Bismil’de [q] ünsüzü sıkça görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde artdamaksıl n [ŋ] kullanılan kelime ve eklerde bu ünsüz Diyarbakır ağızında çoğunlukla yerini n ünsüzüne bırakmış (ŋ>n), belirli bazı kelimelerde ŋ>g (önü>ögi) yönünde değişime uğramıştır. Bismil ağızında artdamaksıl n ünsüzü yerini düzenli olarak y ve g ünsüzlerine bırakmıştır (ŋ>y ve ŋ>g).

Aslî uzun ünlüye incelediğimiz yerleşim birimlerinde rastlanmamıştır.

Alıntı kelimelerdeki uzun ünlü, Bismil’de birkaç istisna dışında kısalarak normal uzunluktaki ünlüye dönüşmektedir. Diğer yerleşim birimlerinde düzenli şekilde normal uzunlukta görülmektedir.

İç ve son seslerde /k/~/x/ değişimi merkez ve ilçelerinde görülmektedir.

Bismil’de de Diyarbakır’daki gibi çoğunlukla sızıcılaşma görülürken belirli bazı kelimelerde /k/ > /q/ yönünde değişim örneklerine rastlanmıştır.

Çermik ve Çüngüş yerleşim birimlerinde /k/ > /x/ yönünden sızıcılaşma yaygındır. Çüngüş yöresinde bu sızıcılaşma artdamaksıl (velar) h ünsüzünden ziyade yumuşak g [ğ] yönünden gelişme göstermiştir. Bu durum /k/ > /ɣ/ şeklinde ifade edilebilir.

Aslî b ünsüzü Diyarbakır ağızlarında korunur.

Kelime başında /b/~/p/ değişimi belirli bazı kelimelerde görülmektedir.

Kelime başında /c/~/ç/ değişimi görülmektedir.

Eklerde c>ç yönünden değişim görülmektedir.

Kelime başında /ç/~ş/ değişimi yalnızca bir kelimedede görülmektedir. Kelimenin Farsçanın etkisiyle bu biçimde görüldüğü tahmin edilmektedir.¹⁸

Kelime başında /g~/k/ ses değişimi görülmektedir. Bismil’de k>g yönünden değişim sıkça görülür.

/b~/m/ ses değişimi:

Mumbar kelimesinin Farsçadaki her iki söyleniş şekli de (موبار , بونبار) Diyarbakır merkez ağzında görülmektedir. *mumbar>bunbar/mumbar*

Kelime başında b>m ses değişimi yalnızca Bismil ağzında görülür. Kelime içinde b>m değişimi Çermik ve Çüngüş’te görülmektedir.

Kelime başında /d~/t/ ses değişimi, Diyarbakır’ın incelediğimiz tüm yerleşim birimlerinde benzer şekilde görülmektedir.

Kelime içinde ve sonunda /s~/ş/ ses değişimi sadece Çüngüş’te birkaç kelimedede görülür. Diyarbakır merkezde ve diğer yerleşim birimlerinde görülmez.

Çok heceli kelime sonundaki ı, u, ü >i değişimi: Diyarbakır merkezde belirgin bir şekilde görülmektedir. Çermik ve Çüngüş ve Bismil ilçelerinde az sayıda örnekte görülmektedir. Bismil ve Çüngüş’te Çermik’e oranla bu sayı yok denecek kadar azdır. Bu ilçelerde değişim, çoğunlukla kelime köklerinde ve eklerde u,ü>ı,i yönünden görülmektedir. Kelime sonundaki yuvarlak ünlüler düzleşme eğilimindedir. Çoğunlukla kalınlık-incelik uyumu bozulmaktadır.

İç ve son seslerde g sızıcılaşması/korunması: Diyarbakır merkezde yok denecek kadar az görülmektedir. Bismil, Çermik ve Çüngüş’te belirgin bir şekilde görülmektedir.

¹⁸ Farsça şûrbā veya şōrbā, شوربا şeklinde yazılmaktadır.

Söz başında y düşmesi: Bismil, Çermik ve Çüngüş'te görülür.

İçinde *r ünsüzü* bulunan kelimelerde göçüşme (metatez), belirli bazı kelimelerde görülmektedir. Diyarbakır merkez, Çermik, Çüngüş ve Bismil'de örnekleri bulunmaktadır.

İlk hecede bulunan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi Bismil, Çermik ve Çüngüş'te görülmektedir. Çermik ve Çüngüş'te görülme oranı daha fazladır.

Dudak ünsüzleri yanındaki dar-yuvarlak kök ünlüsünün düzleşmesi Bismil, Çermik, Çüngüş'te belirli birkaç kelimedede görülmektedir.

Yuvarlak ünlülü kelime tabanında ek ünlüsü genellikle düzleşme eğilimindedir. Düzleşme eğilimi çoğunlukla kelime köklerine de sirayet etmiştir.

Kelime tabanında düz dar ünlünün yuvarlaklaşması yok denecek kadar nadirdir. Çermik ve Çüngüş'te *pişir->büşür-*, Bismil, Çermik ve Çüngüş'te *kirve>küre* örneklerine rastlanmıştır.

Düz ünlülü kelime tabanında ekin dar-yuvarlak varyantı Çermik ve Çüngüş'te görülür. Çüngüş'te görülme oranı daha fazladır. Bismil ağzı üzerine yapılan çalışmalarda burada da görüldüğü (-verür, anamuz, sallardu, dolar mu- BİSA:43-85-126) belirtilmiş ancak yaptığımız incelemede herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

İlk hecede *h, m ünsüzleri* yanındaki dar-yuvarlak ünlünün genişlemesi görülmektedir. Bu duruma Bismil'de daha çok rastlanır.

Bismil, Çermik ve Çüngüş'te düz-geniş orta hece ünlüsünün daraldığı örnekler görülür. Bismil'de bu oran daha fazladır.

Kelime kökünde yuvarlak-geniş ünlünün dar varyantı Diyarbakır merkezde bazı örneklerde görülür.

Kalınlık-incelik uyumu çoğunlukla geriye doğru benzeşme ve incelme yönünden gelişmiştir.

y ünsüzünün kelimelerde incelme etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir.

Diyarbakır merkez ve kısmen Bismil’de ilgi ve iyelik eklerinde kalınlık-incelik uyumuna aykırılık görülür. Bu aykırılık bazen ince ünlülü kelimelere getirilen kalın ünlülü ekler (Diyarbakır, Bismil, Çermik, Çüngüş) sebebiyle; bazen de çok heceli kelimelerin sonundaki kalın ünlünün incelmesi (ı,u,>i ses değişimi) sebebiyle (Diyarbakır, Bismil) uyum bozulur.

Düz-dar ünlülü eklerde sebebi belli olmayan kalınlaşma Diyarbakır ve ilçelerinde görülür.

Kalın ünlülü kelimelerden sonra gelen “ki” bağlama edatının kalınlaşmasına yalnızca Bismil ağzında rastlanmıştır.¹⁹

Bazı ince ünlülü eklerde ileriye doğru kalınlaşma ve uyum: Batı grubu ağızlarının özelliği kabul edilen *-ken, -ki, -leyin eklerinin kalın ünlülü kelime tabanlarında kalınlaşarak uyuma girmesine* araştırmamızda rastlanmamıştır. Ancak konu ile ilgili yapılan iki tez çalışmasının birinde bu ses olayının (BİSA,55) görülmediği, diğerinde (BİSTA,169) görüldüğü ifade edilmiştir. Bu durumda nadir olarak görüldüğünü ifade etmek doğru olacaktır.

Düz-geniş ünlülü eklerde kalınlaşma eğilimine Diyarbakır ağızlarında rastlanmaktadır.

i- ek fiilin uyuma girmesi: Bismil’de çok nadir görülür, Bismil dışında görülmez.

Ünsüz ikizleşmesi çoğunlukla Diyarbakır merkezde olmak üzere tüm ilçelerde görülür. Sayılarda ve bazı kelimelerde görülür.

¹⁹ Yaptığımız incelemede örneklerine rastlanmamış olmakla birlikte Bismil ağzı üzerine yapılmış YL tezinde varlığı belirlenmiştir.

Boğazsıl sesler (ayın ünsüzü) [ʕ], artdamaksıl (velar) h [x], boğazsıl h [ħ] Çüngüş'te yok denecek kadar azdır, bu sesler Çermik'te az görülür, Bismil'de ve Diyarbakır'da (merkez, Bağlar civarı) belirgin bir şekilde görülür.

3.8.6.2. Şekil Bilgisi Özellikleri

Görülen geçmiş zaman ekinin kullanım biçimleri: Çermik ve Çüngüş'te çokluk 1. şahıs ekinde yuvarlak ünlülü şekil kullanılır. Diğer şahıs eklerinde çoğunlukla düzleşme eğilimi olmakla birlikte ÖTT'deki gibi kullanım görülmektedir. Diyarbakır ve Bismil'de çoğunlukla ÖTT'deki gibi kullanım görülmektedir, düzleşme eğilimi vardır.

Diyarbakır ve Bismil'de *düşük>düşüh*; Çermik ve Çüngüş'te *yapıyorduk>yapiduh*, *kalktık>kahtuh*, *sardık>sarduh*

Öğrenilen geçmiş zaman ekinin kullanım biçimleri: Çermik ve Çüngüş'te ÖTT'deki gibi dört şekillidir. Çermik'te az da olsa düzleşme eğilimi vardır. Diyarbakır merkezde düzleşme belirgin bir şekilde görülmektedir ve çoğunlukla *-mış* kullanıldığı için kalınlık-incelik uyumunu bozan örneklerle bolca rastlanmaktadır.

Bismil'de *-mİş/-mUş* şekilleri dışında *-Ip/-Up* şekilleri de bulunmaktadır. Bu şekil Altunköprü, Telafer (Irak Türkmen sahası); Celilabad, Hamamlı (Azerbaycan sahası) ile benzerdir (Sökmen, 2017, s. 232).

Şimdiki zaman eki Diyarbakır ve tüm ilçelerinde *-i(y)*, *-y(i)* biçiminde kullanılmaktadır. Bunun yanında ÖTT'deki gibi kullanım da görülmektedir. Bismil ve merkezde *-i(y)*, *-y(i)* daha çok kullanılmaktadır; Çermik ve Çüngüş'te bu ekin yanında *-ye*, *-yer* (*yahiyar*, *yeyer*, *ohiyar*) biçimleri az da olsa kullanılmaktadır (Baran, 2020, s. 17-32).

Şimdiki zaman eki teklik 1. ve 2. şahıslarda *açıyam*, *geliyem*, *gidiyem*, *ohisan*, *sevisen*, *bahisan*, *açısan* biçiminde geniş ünlülü şahıs eki ile kullanılmaktadır.

Gelecek zaman eki ince ve kalın ünlülü kelime tabanlarında birbirinden farklı şekildedir. Kalın ünlülü kelime tabanlarında *-acağ/-acah*, ince ünlülü kelime tabanlarında *-acağ/-ecah/-eceph/-icağ/-icah* şeklindedir. Bazen birinci şahıslarda *-AcA* formuna bürünür.

Geniş zaman ekinin kullanım biçimleri: ÖTT'deki gibidir. Geniş zaman ekinden sonra gelen teklik 1. şahıs eki Bismil'de *-Am* biçimindeyken, Çermik ve Çüngüş'te çoğunlukla yuvarlak şekillidir. Çokluk 1. şahıs eki *-Ik/-Ih, -uh* biçimindedir.

Geniş zamanın olumsuz biçimi Diyarbakır merkez ve Bismil'de teklik ve çokluk 1. şahıslarda *-mAn* biçiminde görülür. Bunun yanında ÖTT'deki biçimi de görülür. (Bkz. DİYA-46, BİSTA,198). Bismil'de ayrıca nadiren *-mAr* biçimi de görülür.

Çermik ve Çüngüş'te çoğunlukla *-mAz* biçimi kullanılır. Çok seyrek olarak teklik ve çokluk 1. şahıslarda *-mAr* biçimi de görülür.²⁰ Bunun yanında ÖTT'deki biçimler de sıkça görülür.

Teklik ve çokluk şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimindeki ses değişimleri: Diyarbakır'da bana, sana, ona zamirleri bahan, sahan, ona biçiminde kullanılır. Bazen *h ünsüzü* düşerek *baan, saan* biçimlerine dönüşür. Merkez'de 'bana' *bena*, 'sana' *sena* biçimleri de görülür. Çokluk şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekiminde bir değişiklik yoktur. Çermik ve Çüngüş'te ÖTT'deki gibi kullanım mevcuttur. Nadiren inceler; *bene, sene, one, onlere* biçimleri görülür. Çermik, Çüngüş ve Bismil'de 'kendi' zamiri yönelme hâli eki aldığında *gendiye/ gendüye/ gendisine/ gendine* biçimlerine bürünür.

Bismil'de Diyarbakır'daki gibi 'bana' *bahan/baan*, 'sana' *sahan/saan* biçimleri ile incelme yönünden gelişmiş 'bana' *been* [bɛ:n], 'sana' *seen* [sɛ:n], 'bana' *bee* [bɛ:],

²⁰ Bu özellik Leyla Karahan tarafından AAS adlı eserde, ağızların tasnifinde ikinci derece alt ağız gruplarını göstermek için kullanılmış olup; Ağrı, Diyarbakır, Muş, Urfa ve Van'da görülmektedir.

‘sana’ see [sɛ:] biçimleri bulunmaktadır. Yine Bismil’de diğer ilçelerden ve Diyarbakır’dan farklı olarak ‘bize’ *biye/miye*, ‘size’ *siye*, biçimleri de görülür.

Belirtme/yükleme hâli eki Diyarbakır ve ilçelerinde düz/ince ünlü eğilimindedir. Diyarbakır’da çok belirgin bir şekilde, Çermik ve Çüngüş’te az, Bismil’de en az görülür.

Bismil’de teklik 2. şahıs iyelik ekinden sonra gelen belirtme/yükleme hâli eki bu iyelik eki ile birleşir ve uzun i formuna bürünür.

Teklik ikinci şahıs iyelik eki Diyarbakır, Çermik ve Çüngüş’te kalınlaşma ve düzleşme eğilimindedir, çoğunlukla ÖTT’deki gibidir. Bismil’de +(i)y, +i biçimi de görülür.

İlgi ekinin biçimi Diyarbakır, Çermik ve Çüngüş’te kalınlaşma ve düzleşme eğiliminde olup çoğunlukla ÖTT ile benzer kullanım görülür. Bismil’de +(n)In biçiminin yanında +(y)In biçimi de görülmektedir.

İyelik eki teklik 3. şahısta ek yığılması Diyarbakır’da sıkça görülür, Çermik ve Çüngüş’te yok denecek kadar azdır. Bismil’de yoktur.

Zamir kökenli teklik 1. şahıs ekinin varyantları: Diyarbakır ve Bismil’de ÖTT’dekinden farklı olarak geniş ünlülü biçimleri de görülür, Çermik ve Çüngüş’te geniş ünlülü biçimi yoktur.

Zamir kökenli çokluk 1. şahıs ekinin varyantları: ÖTT’de +(X)z biçiminde kullanılan bu ek, ÖTT’dekinden farklı olarak +(X)k/+(X)h biçiminde de görülür. +(X)h biçimi daha yaygındır.

Zamir kökenli teklik 2. şahıs ekinin varyantları: ÖTT’deki +sXn biçimi Çermik ve Çüngüş’te görülür. Diyarbakır ve Bismil’de bu biçimin yanında geniş ünlülü biçimi +sAn görülür.

Zamir kökenli çokluk 2. şahıs eki ÖTT’deki +sInIz biçimi Diyarbakır ve Bismil’de +sIz biçiminde görülür. Çermik ve Çüngüş’te bu biçime pek rastlanmaz.

İyelik kökenli çokluk 2. şahıs eki Diyarbakır, Çermik ve Çüngüş'te ÖTT'deki gibi +nIz biçiminde iken Bismil'de +yIz/Iz biçimindedir.

Çokluk 2. şahıs iyelik eki Diyarbakır, Çermik ve Çüngüş'te ÖTT'deki gibi +nIz biçiminde iken Bismil'de +yIz/Iz biçimindedir.

Soru ekinin kullanım biçimi: ÖTT'dekinden farklı olarak mX soru eki Diyarbakır ve ilçelerinde düzleşme eğilimindedir.

Gerekliklik kip eki yerine çoğunlukla *gerek +fîl* veya *-mAk gerek* biçimi görülür.

Şart kipinde ek yığılması yalnızca Bismil'de görülür.

Vasıta hâli ekinin +lA biçimi dışında +lAn, +nAn, +nA biçimleri görülür.

Öyle/böyle kelimelerindeki kullanım farklılıkları: Diyarbakır ve ilçelerinde *ele/bele* ve *kapalı e*'li biçimi görülür. [elɛ], [beɛ]

Şimdi kelimesindeki kullanım farklılıkları: Çermik, Çüngüş ve Bismil'de *şindi* biçimi de görülür.

Kendi kelimesindeki kullanım farklılıkları: Diyarbakır ve ilçelerinde *gendi* biçimi görülür. Ayrıca Bismil'de ve kısmen Diyarbakır'da *kendi* yerine *özi* de kullanılır. Bismil'de *öz* zamirinin varlığı Azerî Türkçesinin bir özelliğidir.

Duyulan geçmiş şahıs ekinin 1. şahıslarda kullanım sıklığı: Çermik ve Çüngüş'te çok az görülür. Bismil'de ve Diyarbakır'da görülür. Ayrıca Bismil'de -mXş yerine -Xp biçimi de kullanılır.

Diyarbakır, Bismil, Çermik ve Çüngüş'te ÖTT'deki zarf-fiil (gerundium) eklerinden farklı olarak -AndA kullanılmaktadır. Bu ekin Azeri Türkleri vasıtasıyla yerleştiği düşünülmektedir. Bu ek, bölge ağzında *-dlğI zaman*, *-ken*, *-dlğIndA* anlamında kullanılmaktadır.

ÖTT'den farklı olarak +li yapım eki çoğunlukla ince, +lık yapım eki çoğunlukla kalın biçimiyle görülür. -mAk isim-fiil eki çoğunlukla kalın biçimde görülür.

Çermikte key ön edatı yok, ma edatı var. Çüngüş'te ikisi de yok. Diyarbakır'da her ikisi de görülür.

3.8.6.3.Söz Dizimi Özellikleri

Diyarbakır ve ilçelerinde vurgu ile soru cümlesi sıkça oluşturulur.

Türkçenin yapısına aykırı kelime gruplarının kullanımına Bismil'de sıkça rastlanır.

Diyarbakır ve kısmen Çermik'te Türkçe'nin yapısına aykırı bir şekilde *et-* eylemi sıkça kullanılır.

Diyarbakır merkezde ve Çermik'in bir kısmında *kendime* ifadesi anlamsız bir şekilde cümle içinde sıkça kullanılır.

3.9.Bismil

3.9.1. Bismil Hakkında Genel Bilgi

Bismil ilçesi; Diyarbakır merkez ilçeleri (Sur, Yenişehir), Çınar, Silvan, Mardin'in Savur ilçesi ve Batman ili ile çevrilidir.

Basmil kabilesi adıyla Mezopotamya'dan gelenler tarafından kurulduğu ve Bismil adının buradan geldiği söylenir. İlçe adının nereden geldiğine dair ikinci görüş, Bismil civarında ilk yerleşim yerinde 20 ev bulunduğu ve Farsçada Bistmal (Kırk Ev) olarak söylendiği ve sonradan Bismil şeklinde değiştiğidir (Bismil Kaymakamlığı, 2020).

Harita 25: Bismil İlçesi

Yaklaşık 120.000 nüfusu bulunan ilçe 1745 km² yüzölçümüne ve 535 metre rakıma sahiptir. 1936'ya kadar nahiye olan Bismil, idarî yapılanmadaki değişiklikten nasibini alarak bu tarihte ilçe olmuştur. Ergani'den sonraki en büyük ilçe statüsündedir. İl

merkezine yaklaşık 50 km uzaklıktadır. 12 mahallesi, 110 köyü ve 90 mezrası bulunmaktadır.

Bismil halkının bir kısmı Konya ve Musul tarafından gelen Türkmenlerden oluşmaktadır (Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020).

3.9.2. Tarihçe

M.Ö. 2000’li yıllarda Asurlar ve Huriler arasında Dicle Ovası’nın paylaşımı nedeniyle çeşitli savaşlar olmuştur (Bismil Kaymakamlığı, 2020). Savaşlar sebebiyle bu bölgede korunma ve savunma amaçlı çeşitli askerî üsler ve yapılar inşa edilmiştir. Bismil çevresinde yapılan kazılarda kitabeler, Asurlardan kalıntılar, heykeller, paralar bulunmuş ve bugün Diyarbakır il merkezindeki müzede sergilenmektedir.

Bismil’e yerleşen çeşitli topluluklar bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı da Türkmen topluluklardır. Tarihi 4000 yıl öncesine dayanan Bismil, Harput, Mezopotamya, Musul gibi çeşitli yerleşim yerlerinden göçler almıştır. İlçe yakınlarında 400 yıl öncesine dayanan mezar taşları mevcuttur. Bismil’e göç eden topluluklardan biri de Musullu olarak anılan Oğuz obalarından müteşekkil Bekteş Obası’dır (Sökmen, 2017, s. 221). Sökmen bir makalesinde, Bismil Türkmen topluluğuna Bayat, Çepni, Avşar gibi Oğuz boylarının katıldığını ancak bu ağzın esas gövdesini Musullu Oymağı’nın Bayındır Boyu mensupları oluşturduğunu söyler (bkz. Sökmen, 2017, s.222).

İlçe merkezinin olduğu alan, idarî birim olarak zaman zaman başka nahiyelere, eyaletlere bağlanmıştır. 1926’da nahiye merkezi Seyithasan Köyü olmuş, ardından Bismil tekrar nahiye olarak gelişmeye başlamıştır. 1936 yılında Bismil Diyarbakır’a bağlı ilçe statüsüne kavuşmuştur.

3.9.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

İlçenin tarihî geçmişinin 4000 yıl öncesine dayanmasına rağmen ilçe merkezinde herhangi bir anıt, eser bulunmamaktadır. Bunun sebebi yerleşim yerinin zaman zaman

yer değiştirmesi ve idarî yapılanmadan nasibini almasıdır. Yine de bazı köylerinde türbeler ve höyükler bulunmaktadır.

İlçe merkezinde Konya ve Musul taraflarından geldiği tahmin edilen Türkmen halkı bulunduğundan Urfa ağzı ile benzerlik taşımaktadır. Okuma oranı yüksek olan ilçede çeşitli sosyal etkinlikler düzenlenmektedir.

Bismil tavaşı, sakatat ürünleri ile yapılan mumbar, kelle paça meşhur yiyecekleridir. Undan yapılan ekmek, kıymalı pide (Şam böreği), patlıcan yemeği (babaganuç), yemek kültürünü oluşturmaktadır.

İlçe merkezinin bazı mahallelerinde tek katlı, kerpiçten yapılmış bahçeli evler bulunurken, bazı mahallelerinde 5-10 katlı yapılar bulunmaktadır. Temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Keçi, koyun, tavuk çoğunlukla beslenen hayvanlardır. Tarım arazileri bulunmaktadır. Ağaçlı alanlar az olmakla birlikte, çoğunlukla dut ve kavak ağaçları bulunmaktadır.

3.9.4. Coğrafi Durumu

Dicle ovasının verimli toprakları arasında bulunan Bismil’de tarım arazileri çoğunluktaadır. Yer yer tepeler bulunmaktadır. Karasal iklim hâkimdir. İlçe yakınlarında birçok çay, dere ve bir tane göl bulunmaktadır. Diyarbakır ve Batman karayolu üzerinde bulunan ilçede, kışlar soğuk, yazlar çok sıcak geçmektedir. Kışları bazen kar yağdığı bile görülmemekte, yazları ise 45 dereceyi bulan sıcaklık nedeniyle tahammül edilemeyecek duruma gelinmektedir (Bismil Kaymakamlığı, 2020).

3.9.5. Bismil’de Yaşayan Etnik Unsurlar

İlçede Türkçe, Kürtçe ve Arapça (sadece Batman ve Mardin sınırındaki bazı köylerde) konuşulmaktadır. İlçenin Mardin ve Batman’a sınırı olan köylerinde Arap kökenliler, ilçe merkezinde ise Türkmen kökenliler ağırlıktadır.

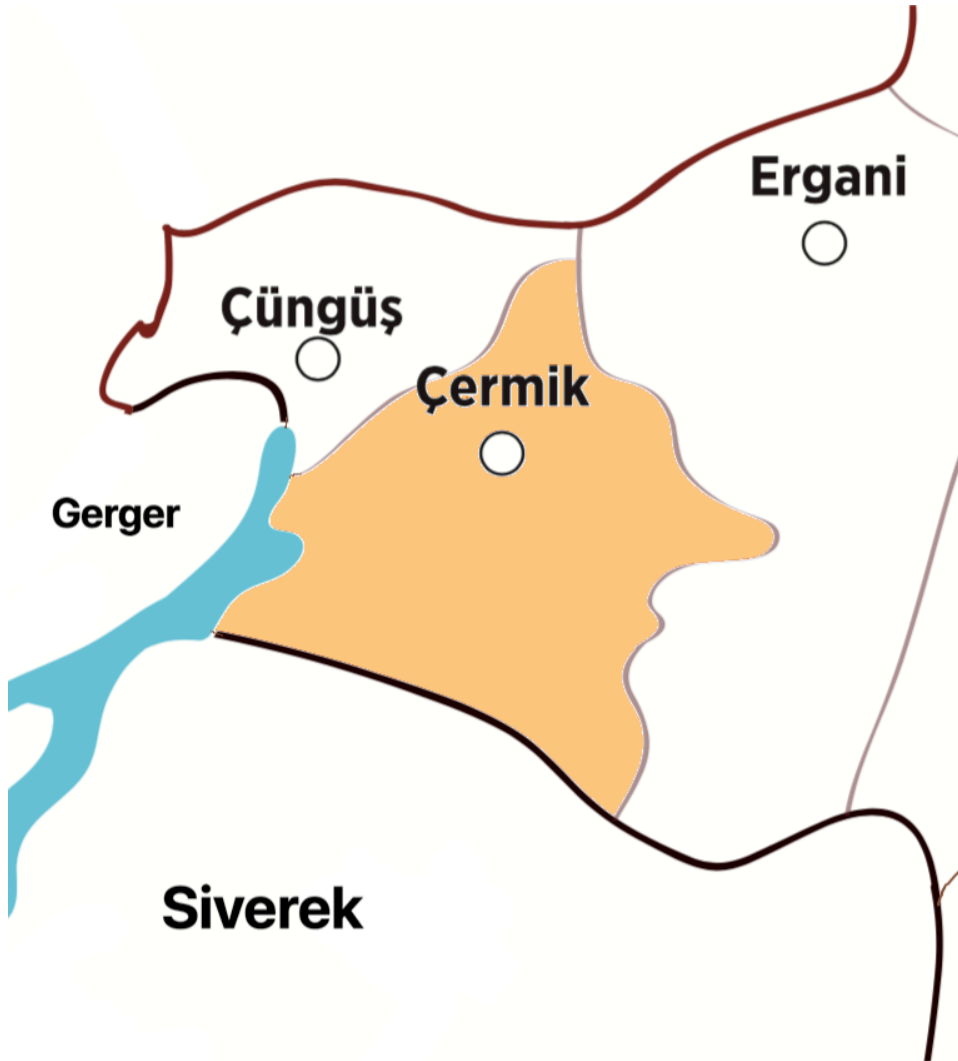
3.9.6. Ağız Özellikleri

Diyarbakır merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.10. Çermik

3.10.1. Çermik Hakkında Genel Bilgi

Kaplıca ve hamamlarıyla meşhur Çermik, sözlük anlamıyla da bu ismi hak etmektedir. Çermik kelimesi halk ağzında “kaplıca, ılıca” anlamına gelmektedir (TDK Sözlük, 2019). Süryani tarihçi Mar Yeşua’nın 494-506 yılları arında kaleme aldığı Vakayiname’sine göre o dönemde adı Aberne’dir (Haspolat Y. K., 2013, s. 459). Asurca belgelerde adı geçen ve Bizans şehri olduğu bilinen Aberna’dır.

Harita 26: Çermik İlçesi

Çermik ilçesi; Siverek (Şanlıurfa), Fırat Nehri-Gerger (Adıyaman), Çüngüş ve Ergani ilçeleri ile çevirilidir. Diyarbakır il merkezine 90 km uzaklıkta olan ilçenin nüfusu 50.000 civarındadır. İlçe, haritada görüldüğü üzere Ergani ovasının batı kısmına kurulmuştur. Sinek çayı kenarındadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 680 metre civarındadır. Çermik’e bağlı 1 belde, 76 köy ve 38 mezra bulunmaktadır.

Kaplıca turizminin yaygın olduğu ilçede Sinek Çayı üzerinde bulunan Haburman Köprüsü çevresinde de çeşitli otel, çayevi ve konaklama alanları bulunmaktadır. Yaz aylarında çay üzerinde su sporları yapılmaktadır.

Meşhur Çermik kaplıcalarının üst solunum yolu hastalıklarına, çeşitli kadın hastalıklarına, çocuk felcine, romatizmaya iyi geldiği söylenmektedir.

3.10.2. Tarihçe

Çermik ilçesinin tarihi, Harput ve Diyarbakır tarihi ile yakından ilişkilidir. Her iki bölge arasında kalan Çermik’te sırasıyla Hurriler, Asurlar, Urartular, İskitler, Medler, Persler, Selevkoslar, Armenia, Roma, İslam Devleti, Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular, Artuklular, Timur, Karakoyunlar, Akkoyunlar, Safevi, Osmanlı Devleti varlığını sürdürmüşlerdir.

Haburman Köprüsü Artuklular döneminde yapılmıştır. Osmanlı döneminde Ergani Sancağına bağlı bir ilçe idi. Bu dönemde şifalı suları nedeniyle yoğun bir ticaret merkeziydi ve nüfusu 20.000 civarındaydı. Cumhuriyet döneminde yayımlanan bir kanunla 1924 yılında ilçe olmuştur.

3.10.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

İlçe halkının büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla geçinir. Küçükbaş, büyükbaş hayvancılık ve arıcılık yaygındır. Buğday, mercimek, mısır, nohuti pirinç tarım ürünlerinin yanında pamuk, fıstık gibi ürünler de yetiştirilmektedir. Zengin mineralli kaplıcaları ve mermercilik ilçe halkının geçim kaynaklarındandır.

İlçede tarihî özellik taşıyan ve Sinek Çayı üzerinde bulunan Sinek Köprüsü adında iki köprü bulunmaktadır. Bu köprülerden biri 1975 yılında tamamen yıkılmış, diğeri de aynı yıl içinde büyük hasar görmüştür. Yıkılan köprünün yerine yeni bir köprü inşa edilmiş, hasar gören köprü ise onarılmıştır.

Bunların dışında yine Sinek Çayı üzerinde Haburman köyü yakınlarında Haburman Köprüsü bulunmaktadır. İlçenin doğusu ile batısını birbirinden ayıran çayın üzerinde bulunan köprünün kitabeleri üzerindeki yazılardan anlaşıldığı kadarıyla 1979 yılında Artuklular döneminde yapılmıştır.

Beyler sarayı, tarihî evleri, tekke, han, cami, kilise, sinagog, türbe, çeşme gibi çok sayıda yapı bulunmaktadır. İlçenin batı kısmındaki tepede kale kalıntısı bulunmaktadır.

İlçenin adına konu olan kaplıcalar ve hamamlar bulunmaktadır. Gelin hamamı, Saray hamamı, Büyük Paşa Hamamı, Küçük Paşa Hamamı, Melike Belkıs hamamı ilçenin sadece tarihî değil aynı zamanda kültürel mekanlarıdır.

Melike Belkıs hamamının efsanesi, gelin hamamının hikayesi, hamamda gelin beğenme yöreye ait kültürel unsurlardandır. İlçede hamamların, kaplıcaların faydasına inananlar olduğu gibi, buralara gitmenin kendilerine uğursuzluk getireceğine inananlar da bulunmaktadır (Karakaş, 2014, s. 14).

3.10.4. Coğrafi Durumu

Fırat Nehri'nin batı yakasında bulunan Çermik, doğu yakasındaki Gerger ilçesi gibi ana yollardan uzak, bir tarafı nehir, diğer tarafı Toros Dağları'nın uzantısı olan dağlar ve tepelerle çevrili küçük bir yerleşim yeridir. Dağlar kuzeyden güneye doğru azalarak devam eder. Sinek Çayı, Midye Çayı, Madrap Suyu ilçenin akarsularıdır. Sinek çayı üzerinde çeşitli su sporları yapılmaktadır.

Gelincik Dağı, Gaban Kral Yolu, Daldokan Tepesi görülmesi gereken yerlerden bazılarıdır. Turistik açıdan ilgi çekici birçok unsura sahiptir.

3.10.5. Çermik'te Yaşayan Etnik Unsurlar

İlçe nüfusu Türk, Zaza ve Kürtlerden oluşmaktadır (Diyarbakır Valiliği - Çermik, 2020). Bazı kaynaklara göre²¹, buradaki Türk nüfusun Herikli Türkmenleri (Avşar boyuna mensup aşiret) olduğu söylenmektedir.²² Bir başka kaynağa göre İlçede bulunan Türklerin, Manav Türkmenleri olduğu ifade edilmektedir.²³ Buradaki Türk nüfusun, Malazgirt Savaşı'ndan sonra bu bölgeye (Çermik, Çüngüş ve Fırat Nehri çevresi) yerleştiği düşünülmektedir. 1915 yılına kadar ilçenin belirli bölgelerinde varlığı bilinen Ermeniler, 1. Dünya Savaşı sonunda burayı terk etmişleridir.

3.10.6. Ağız Özellikleri

Diyarbakır merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

²¹ Ayrıntılar için bakınız: Diyarbakır İli Çermik İlçesi ve Çevresinin Jeolojik Özellikleri (Prof. Dr. Yusuf Kenan HASPOLAT)

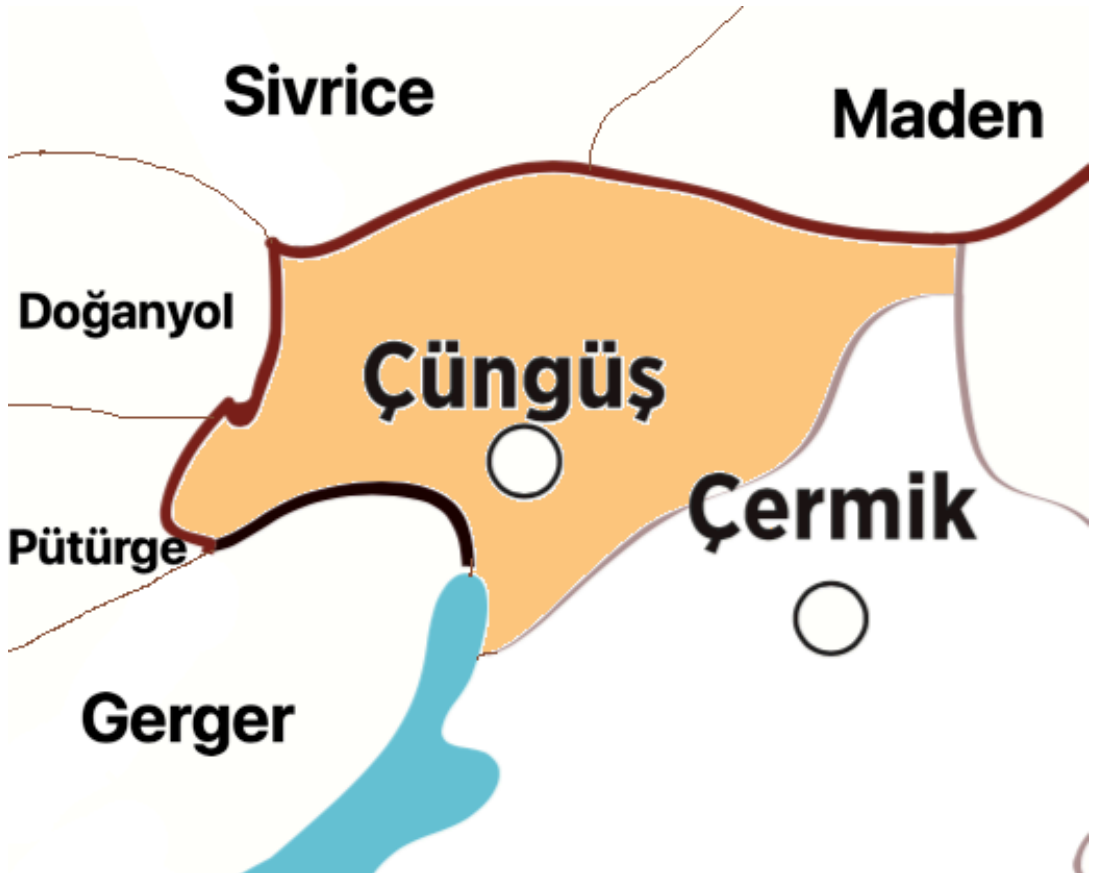
²² Oğuzların Afşar boyuna mensup olan Herikli Türkmenleri günümüzde Aksaray, Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Niğde illerinde bulunmaktadır.

²³ Nisanyanmap.com web sitesinde Çermik köyleri tarihçesi incelendiğinde görülecektir.

3.11. Çüngüş

3.11.1. Çüngüş Hakkında Genel Bilgi

Çüngüş “Çoban aldatan kuş” anlamındadır. Eskiden “Çınkuş” şeklinde telaffuz edildiği Ermeni kayıtlarında geçmektedir (Wikipedia-Çüngüş, 2020). Çermik ilçesinin 24 km kuzeybatısında yer alan Çüngüş; Adıyaman’ın Gerger İlçesi (Fırat Nehri), Malatya’nın Pütürge ve Doğanyol ilçeleri, Elazığ’ın Sivrice ve Maden ilçeleri ile çevrilidir. İlçe aynı zamanda Diyarbakır’ın da kuzeybatısında yer almaktadır.

Harita 27: Çüngüş İlçesi

Diyarbakır il merkezine 115 km uzaklıkta bulunan Çüngüş, 480 km² yüzölçümüne sahiptir. Deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 1050 metredir. Nüfusu 11.000

civarında olup 35 köyü ve üç mahallesi bulunmaktadır. En önemli su kaynağı Çüngüş Çayı'dır.

Çermik ilçesinde olduğu gibi burada da 1915 yılına kadar Ermeniler de yaşamışlardır. Bu tarihten sonra Ermeniler bölgeyi terk etmiş, onlardan geriye Ermenice bazı yer adları ve birkaç kilise kalmıştır. Ana yollara uzaklığı, Fırat Nehri, Toros Dağları sebebiyle ulaşımdaki zorluklar ve diğer bazı sebeplerle ilçe fazla gelişme gösterememiştir.

3.11.2. Tarihçe

Adıyaman, Diyarbakır, Elâzığ, Malatya illeri arasında bulunan Çüngüş ilçesinin tarihi hakkında bilinen ilk hareket, 1040 yılında yapılan Anadolu'ya yapılan Türk akınlarıdır. 1085 yılında Selçuklu Devleti sınırları içinde kalmıştır (Baltacı, 2011). 1475 yılında burada üç mahalle kurulduğu ve manastır yapıldığı bilinmektedir (Diyarbakır Valiliği-Çüngüş, 2020). Elazığ'a bağlı iken, 1883 yılında Çermik'e bağlı bucak olmuştur. 1949 yılında belediyesi kurulmuş. Ve 1953 yılında ilçe statüsüne kavuşmuştur.

3.11.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Ali Bey Camisi, Cami-i Kebir, Çüngüş hamamı, Sirahiyasts Manastırı, Ermeni Gregoryen Kilisesi, Çüngüş Kilisesi, Çüngüş Köprüsü ilçedeki tarihî yapılardır. Hamam, manastır, kilise, kale ve barajı ile ziyaret edilmesi cazip bir yerdir.

Yeterli su kaynakları bulunmasına rağmen ekim alanlarının azlığı sebebiyle tarım pek elverişli değildir. Kavun, karpuz, üzüm ve tahıl başlıca tarım ürünleridir.

Hayvancılık ilçede yaygındır. Çoğunlukla keçi, koyun beslenmektedir. Arıcılık faaliyetleri de yapılmaktadır.

3.11.4. Coğrafi Durumu

İlçe genel olarak dağlık araziler üzerindedir. Çevresinde, Toros dağlarının uzantısı olan Abaza, Akdağ, Savucak Dağları ve Karaoğlan, Zarga, Püsküllü yükseltileri bulunur. Karakaya Barajı ilçe sınırları içindedir. Fırat Nehri, Çüngüş, Medye ve Nahrik çayları su kaynaklarıdır.

Yazları serin, kışları sert ve kar yağışlıdır. Karakaya Barajı ilçenin iklimini biraz ılıman hale getirmiştir. Bitki örtüsü bozkırdır. Çalılıklar, ağaçlar seyrekler. Baraj suyu sebebiyle ilçede su sıkıntısı yaşanmamaktadır. İlçedeki arazilerin yeşil bir görünüme sahip olması da baraj suyu sebebiyledir.

3.11.5. Çüngüş'te Yaşayan Etnik Unsurlar

İlçede Türkçe, Zazaca, Kürtçe konuşulmaktadır. Türkçe ve Zazaca konuşur sayısı, Kürtçeye oranla daha fazladır. İlçede bulunan Türkmenlerin bir kısmı 1040 yılında başlayan Anadolu akınları sırasında, bir kısmı da 18. Yüzyıl başlarında gelmişlerdir. İlçedeki kalıntılardan ve tarihî kaynaklardan varlığı tespit edilen Ermeniler 20. Yüzyıl başlarında ilçeyi terk ettiklerinden günümüzde Ermenice konuşan tespit edilememiştir.

3.11.6. Ağız Özellikleri

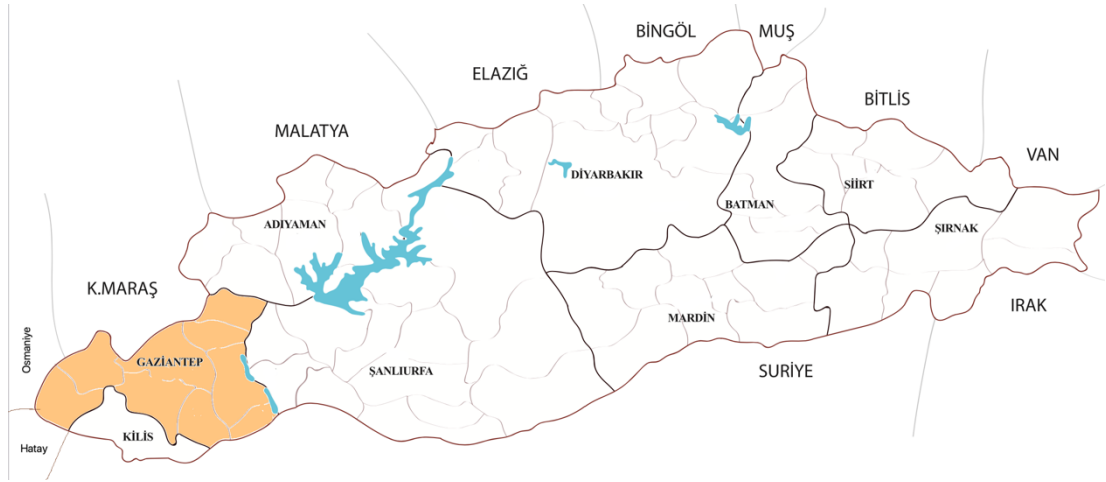
Diyarbakır merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.12. Gaziantep

3.12.1. Gaziantep Hakkında Genel Bilgi

Gaziantep adının kaynağı ile ilgili birkaç rivayet vardır: Hitit dilinde “Hantap” han toprağı anlamına gelmektedir, Antep ismi buradan türemiştir. Bir başka rivayete göre Farsça “pınarı bol” anlamında Ayıntap adı kullanılmaktadır. Arapça ise “ayın” göz anlamında, “tap” pınar anlamındadır. Ayıntap adı (ayn-ı tab) pınarın gözü anlamına gelmektedir. İlk rivayet dikkate alınmadığı takdirde su pınarlarının bol olduğu dikkate alındığında gerçekçi görünen rivayetler Arapça ve Farsça kökenli olduğu iddia edilenlerdir. Yine de tüm rivayetler birer varsayımdan ibarettir. Şehrin adı ilk başta Ayıntap iken halk arasında Entep, Antep isimleri arasında farklı söyleyişler sonucu Antep adını almıştır.

Gaziantep, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en batısındaki ildir. Şanlıurfa, Adıyaman, Kilis, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Hatay illeri ile komşudur.

Harita 28: Gaziantep'in GAB İçindeki Yeri

Gaziantep nüfusu 2020 verilerine göre yaklaşık 2.100.000'dir. Nüfusun yaklaşık 1.700.000'i büyükşehir sınırları içinde bulunmaktadır. İlçe nüfusları toplam 400.000 civarındadır. Yüzölçümü 7650 km²'dir. Deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 850 metredir.

Üçü merkez ilçe olmak üzere toplam 9 ilçesi bulunmaktadır. İlçeleri sırasıyla; Araban, İslâhiye, Karkamış, Nizip, Nurdağı, Oğuzeli, Şahinbey, Şehitkamil, Yavuzeli'dir.

Harita 29: Gaziantep İlçeleri

Milli mücadele dönemindeki kahramanlıkları sayesinde Gazi unvanını 1921 yılındaki kanunla almıştır. Kanundaki “*Ayıntap livası merkezi olan Ayıntap kasabasının namı Gaziayıntap'a tahvil olunmuştur.*” ifadesi ile bu unvana layık görülmüştür.

Gaziantep, ticaret hacmi, sanayisi, nüfusu, tarihî özellikleri ile ülkenin önde gelen şehirlerinden biridir. Akdenizden kuzeye, doğuya ve batıya giden yolların kavşak noktasında olması nedeniyle tarihe yön vermiş bir şehirdir. Güneydoğu Anadolu bölgesinin en gelişmiş ilidir, “Doğunun Parisi” olarak anılır. Kent merkezinin modern görünümlü büyük konutları ve tarihî taş evlerini burada görmek mümkündür. Ülkenin en büyük hayvanat bahçesi de buradadır. Botanik bahçesi, bilim merkezi, müzeleri ile de ülke çapında kayda değer konumdadır. Zeugma mozaik müzesi 30.000 m² alana sahip, mozaiklere sahip müzedir.

Gaziantep baklavası ile de ülke çapında ünlüdür. Etli yemek çeşitleri, lahmacunları, içli köftesi, yuvalama yemeği, fıstık ezmesi, baharatları, kebapları da damak lezzetleri arasında yer alır. Diğer illerde ortalama et porsiyonu 100-150 gram iken, Gaziantep’te 280 grama kadar bulmak mümkündür. Gastronominin başkenti kabul edilir.

Bakır işlemleri, eski şehir merkezindeki yöresel ürünleri, tarihî kalesi de dikkate değerdir.

3.12.2. Tarihçe

Anadolu’nun ilk yerleşim yerlerinden biri olan Gaziantep, ilk başta şehrin bugünkü konumunun yaklaşık 10 km kuzeyinde Dülük ile Karahöyük köyleri arasındaydı. Dülük köyü civarındaki kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla Gaziantep, tarihî İpekyolu üzerinde olduğu için çok gelişmiştir. Arkeolojik bulgular şehirde Yontma Taş Devri’nden beri buralarda insanların yaşadığını göstermektedir.

Şehrin tarihinde dört dönüm noktası bulunmaktadır: Hititler dönemi, Araplar dönemi, Osmanlılar dönemi ve Millî Mücadele dönemi.

Şehri sırasıyla Babil, Hitit, Mısır, Med, Asur, Persler yönetmiştir. Daha sonra Kommagene, Roma, Bizans bölgeyi ele geçirmiştir. Ardından Araplar bölgenin hâkimi olmuş, halifeler döneminde şehir İslam dini ile tanışarak Müslüman olmuştur. Selçuklular, Eyyubiler, Moğollar, Dulkadiroğulları, Memluk yönetimlerinden sonra 1516 yılında Osmanlılar bölgede hüküm sürmüşlerdir. Bu dönemde şehirde çok sayıda cami, çarşı, han, hamam inşa edilmiştir. Bu dönemde önemli bir olay meydana gelmemiş, yalnızca 1839 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından kısa bir süreliğine işgal edilmiştir (Gaziantep Üniversitesi, 2020).

1818 yılında şehir Halep’e bağlı bir kaza haline gelmiş, bu durum 1. Dünya Savaşı’na kadar devam etmiştir (Gaziantep Belediyesi, 2020). 1919 yılında önce İngiliz sonra Fransızlar tarafından işgal edilen şehir, 10 ay boyunca erkeği, kadını, çocuğu, yaşlısı, genci ile düşmana karşı büyük bir mücadele vermiştir. Şahinbey, Karayılan, Şehit

Mehmet Kâmil Millî Mücadele döneminin önemli kahramanlarıdır (Gaziantep Valiliği, 2020). Bu dönemde mücadele Şahin Bey öncülüğünde devam etmiş, 6317 şehit verdikten sonra yapılan bir anlaşma ile sona ermiştir (Kültür Portalı, 2020). Bu mücadele sonrası 1921’de Gazi unvanını almıştır.

3.12.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Bakır işlemeciliği, sedefçilik, gümüş işlemeciliği, el işlemeciliği, çanak çömlek yapımı, halı-kilim dokumacılığı, kuyumculuk, üflemlerli çalgı imalatı yöre halkının geleneksel iş alanlarıdır.

Beşten fazla köfte çeşidiyle, kuşbaşı, kıymalı, patlıcanlı, soğanlı kebab çeşitleriyle, baklava, künefe, sarma, katmer, ezme, burma kadayıf gibi tatlı çeşitleriyle gastronomi şehri unvanını hak etmiştir.

Meşhur Antep fıstığının yanı sıra, buğday, arpa, nohut, mercimek, bademi ceviz, sebze ve meyve çeşitleri yetiştirilmektedir.

Şarkılara konu olmuş Antep hamamları oldukça çok sayıdadır. Paşa hamamı, Sultan hamamı, Naipoğlu hamamı, Tabak hamamı, Piyalepaşa hamamı, Keyvanbey hamamı, Şeyh hamamı seyahatnamelere konu olmuş Gaziantep hamamlarıdır (Yıldız, 2015). Gaziantep’te hamamların kültürel açıdan da önemi vardır. Evlilikten önce tanışmak ve evlendikten sonra kaynaşmak amacıyla gelin ve damat aileleri birbirlerini hamama davet ederler.

Gaziantep atasözleri, deyimleri, özdeyişleri, yöreye özgü kelimeleri de önemli söz varlığı ürünleridir. Ömer Asım Aksoy, Ahmet Caferoğlu, Ahmet Buran gibi çok sayıda araştırmacı Türkolog buralardan derlemeler yapmış, söz varlığını inceleyen çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Gaziantep’teki en eski yapıların başında Ahmet Çelebi cami ve medresesi gelir (Güven M. , 2015). Bunun yanında Boyacı, Ömeriye, Şirvani, Tahtalı, Tekke, Eyyüboğlu, Ali

Nacar, Ali Ağa, Handaniye, Hacı Nasır, Kurtuluş, Bekirbey, Kılınçoğlu camileri diğer eski yapı örnekleridir. Kendirli, Aziz Nerses, Nizip Fevkani, Aziz Bedros kiliseleri de tarihî özelliktedir. 13. Yüzyılda Aziz Barşavma adına inşa edilen Barşavma Manastırı da buradadır.

Paşa hanı, Belediye hanı, Hışvan hanı, Emir Ali hanı, Kürkçü hanı, Millet hanı antik hanlardandır. Günümüzde restorasyon çalışmaları yapılmaktadır.

Tek katlı, iki katlı, üç katlı tarihî Gaziantep evleri şehir merkezindeki bazı mahallelerde, kale civarında ve Şhreküstü semtinde görülebilir. Evlerin geniş avluları, yüksek duvarları bulunmaktadır. Bu evlerin geniş avlularına hayat adı verilmektedir. İki veya üç katlı evleri konak olarak da adlandırılmaktadır.

Şehir merkezindeki Gaziantep Kalesi ve Yavuzeli ilçesindeki Rumkale şehrin önemli iki kalesi konumundadır. Bizans döneminde Tılbaşar kalesi inşa edilmiştir. Nizip ilçesi yakınlarında Belkıs köyünde Zeugma Antik Kenti bulunmaktadır. Zeugma Kenti, Milattan önce 300 yılında Büyük İskender'in komutanlarından Selevkos tarafından kurulmuştur (Çorbacı, 2015). Rumkale, Sakçagözü, zincirli Höyük, Yesemek, Kargamış Antik Kenti, Tilmen Höyük, Dülük Antik Kenti şehrin diğer önemli antik yapılarıdır.

Gaziantep sanayi ve ticarete ülkenin en büyük 5. Ekonomisi durumundadır. Ülkenin en büyük yüzölçümüne sahip organize sanayi bölgesi buradadır. Tüm çevre iller sanayi yönünden Gaziantep'in etkisi altındadır. Gaziantep'te üretilen ve işlenen gıda maddeleri, plastik, deri, pamuk ürünleri (kumaş, ip) yurtiçinde ve yurtdışında satışa sunulmaktadır. Tarım ve hayvancılık sanayiye oranla pek gelişmemiştir. Çoğunlukla koyun ve keçi yetiştirilir. Arap ülkelerine koyun ihracatı ekonomide hatırı sayılır bir paya sahiptir. El sanatları, enerji kaynakları şehrin diğer gelir kaynaklarını oluşturmaktadır.

Yurtiçi ve yurtdışı ulaşım imkânları, ana yollar üzerinde olması şehri ticari yönden cazip hale getirmektedir. Akdeniz’e ve büyük liman şehirlerine yakınlığı bu cazibeyi artırmaktadır. İş imkânları sebebiyle Doğu ve Güneydoğu illerinden sürekli göç almaktadır.

3.12.4. Coğrafi Durumu

Şehir Gaziantep Platosu üzerine kurulmuştur. Şehrin merkez ilçelerinden olan Şahinbey ve Şehitkamil, Alleben deresi ile birbirinden ayrılır. İkinci derece deprem bölgesidir.

Toros dağlarının uzantısı olan Dülük Baba, Ganibaba, Sarıkaya dağları bulunur. Fırat Nehri, Nizip Çayı, Afrin Çayı, Alleben Deresi su kaynaklarıdır. Şehirde çok sayıda pınar bulunmasına rağmen doğal gölleri yoktur (Mynet, 2020).

Akdeniz Bölgesi illerine komşu olması sebebiyle yer yer Akdeniz iklimi görülür. Çoğu yerde tipik karasal iklim hâkimdir. Kışları soğuk ve yağışlı, yazları sıcak ve kuraktır.

3.12.5. Gaziantep’te Yaşayan Etnik Unsurlar

Gaziantep’te en çok bilinen Türkmen aşiretler Barak (Kıl Barak, İt Barak, Kara Barak), Elbeyli, Cerit, Savcılı aşiretleridir (Sarıtiken, Gaziantep Merkez (Şahinbey-Şehitkâmil) Ağzı, 2017, s. 17). Gaziantep’te bilinen Türk boyları ise Bayat, Bayındır, Beğdili, Büğdüz, Çepni, Kızık, Döğer, Yazır boylarıdır (Sarıtiken, Gaziantep Merkez (Şahinbey-Şehitkâmil) Ağzı, 2017, s. 15-17).

Büyük çoğunluğu Türk boyları ve Türkmen aşiretlerden oluşan Gaziantep’te yakın tarihlere kadar Türk, Kürt ve az sayıda Arap bulunmakta iken son yıllarda ülke dışından göç yoluyla yaklaşık 400.000 Arap gelmiş ve ilde nüfus dengesi değişmiştir. Türkçe, Arapça ve Kürtçe burada en çok konuşulan dillerdendir.

Gaziantep’teki Türkmen grupların hepsine (Çepni, Karakoyunlu, Avşar, Beydüz, Bayındır, Elbeyli) Beydili Aşireti denmiştir (Dulkar, 2020). Araban’a bağlı Beydili

köyünde yaklaşık 1000 nüfus bulunmaktadır. Yavuzeli’nde 4, Araban’da 1, Nizip’te 1 Çepni köyü bulunmaktadır.

Beydili Aşireti’nden sonraki en büyük grup Barak Aşireti’dir. İl merkezi ile Oğuzeli, Nizip, Karkamış ilçeleri ve çevresindeki bazı köylerde/beldelerde Barak Türkmenleri bulunmaktadır.

3.12.6. Ağız Özellikleri

3.12.6.1. Ses Bilgisi Özellikleri

Açık e ünlüsü [æ] Gaziantep genelinde belirgin bir şekilde görülür. Bir çalışmada bahsedilen ve yöreye özgü olduğu ifade edilen *ä* sesi (GMA:21) aslında bilinen *açık e* ünlüsüdür. Ancak bu sesin fonetik durumunun doğru tespit edilebilmesi için ses laboratuvarında analiz edilmesi gerekmektedir.

Kapalı e ünlüsü [e] merkez ve ilçelerde görülür. Ömer Asım Aksoy kapalı e ünlüsünün daima /y/ ünsüzünden önce veya sonra geldiğini (1945, s. 25-26) ifade eder.

a-o arası yarı yuvarlak ünlü [ɔ] Oğuzeli’nde görülmez, Karkamış ve merkez ilçelerde kısmen görülür.

Küçük dil (uvular) q, ɣ ünsüzlerinin kullanımı: Gaziantep merkezde [q] ünsüzüne nazaran [ɣ] ünsüzü daha sık kullanılmaktadır. Bu iki ünsüzden tonlu olanı Gaziantep merkezde, kısmen Oğuzeli ve Karkamış’ta; tonsuz olanı yine kısmen Oğuzeli ve Karkamış’ta kullanılır.

Artdamaksıl n [ŋ] ünsüzünün korunması veya kaybolması: Teklik ve çokluk 2. şahıs ilgi ve iyelik eklerinde *artdamaksıl n* görülür. Çokluk 2. şahıs iyelik çekiminde *artdamaksıl n* bazen düşer. Zamir kökenli 2. teklik şahıs çekiminde *artdamaksıl n* görülürken çokluk 2. şahıs çekiminde *artdamaksıl n* çoğunlukla düşer. İyelik kökenli teklik ve çokluk 2. şahıs çekimlerinde *artdamaksıl n* görülür. Emir kipi teklik 3. ve çokluk 2. şahıs çekimlerinde *artdamaksıl n* görülür. Teklik 1. ve 2. şahıs zamiri

yönelme hâli çekiminde görülür. Teklik 2. şahısta iyelik ve ilgi ekinin artarda gelmesi durumunda artdamaksıl n kaybolur.

Aslî uzun ünlüye rastlanmamıştır.

Alıntı kelimelerde uzun ünlü bazen görülür. Çoğunlukla kısalarak normal uzunluğa bürünürler.

İlk hecede yuvarlak ünlü düzleşmesi: Oğuzeli’nde düzleşir (Kök A. , 1995)

Boğazsıl seslerden ayın ünsüzü [ʕ], artdamaksıl (velar) h [x], boğazsıl h [h] Gaziantep ağzının belirleyici bir özelliğidir. Bu seslerin çokluğu “Arapçanın Türk ses sistemi üzerindeki etkileri” olarak ifade edilmiştir (Günşen, 2009, s. 1084).

İç ve son seslerde /k/ ünsüzü çoğunlukla sızıcılaşarak [x] ünsüzüne dönüşür, bazen de sızıcılaşmadan [q] şeklinde görülür.

Aslî /b/ ünsüzünün varlığı: Bazı kelimelerde *aslî b ünsüzü* varlığını devam ettirmektedir.

Kelime başında /b/ ~ /p/ ses değişmesi nadir görülür.

/c/ ~ /ç/ ses değişmesine kelime başında istisna birkaç kelimedede rastlanır, bu değişim hem c>ç yönünden, hem de ç>c yönünden nadir görülür. Kelime sonunda ç>c değişimine Gaziantep merkezde (Şahinbey, Şehitkamil) rastlanır. Kelime tabanında ç *ünsüzü* ile başlayan eklerde genelde tonlulaşma görülmez.

Kelime başında /ç/ ~ /ş/ ses değişmesi: Sadece bir kelimedede ç>ş yönünden değişim görülmüştür.

çorba>şorba (Frs. şōrbā)

Kelime başında /k/ ~ /g/ ses değişmesi: k>g yönünden çok fazla ses değişimi örneği görülmektedir. *k>g ses değişimi*, Gaziantep merkez ağzının karakteristik örneğidir.

b>m ses değişimi: Oğuz Türk lehçelerinde b>m ses değişimi görülmez (OYA:71). Gaziantep ağzında bazı kelimelerde b>m ses değişimi görülmektedir. Ömer Asım Aksoy gibi>kimi, basamak>masammak, bahane>mahana (1945, s. 22) kelimelerini örnek vermiştir.

Kelime başında /c/ ~ /j/ ses değişmesi: Sadece iki kelimedede j>c yönünden değişim grlmştir.

Kelime başında /d/ ~ /t/ ses değişmesi: Sadece bir kelimedede d>t yönünden, çoğunlukla t>d yönünden değişim grlmştir.

Çok heceli kelime sonlarında ı, u, >i değişimi: İstisna bir iki örnek dışında görülmez.

Kelime başında /y/ düşmesi çok nadir birkaç kelimedede görülür.

İ ve son seslerde /g/ korunması: g ünsüzü i ve son seslerde bazı kelimelerde korunur ancak diğer Güneydoğu illerindeki kadar belirgin ve yaygın değildir.

İçinde /r/ bulunan kelimelerde gşme (metatez): Karkamış ağzında görülür (Soyyigit, 2012, s. 39). Gaziantep merkezde ve Oğuzeli’nde de görülür.

İlk hecede bulunan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi görülür.

Dudak ünsüzü yanındaki dar-yuvarlak kök ünlüsünün düzleşmesinin çok sayıda rneği görülür.

Yuvarlak ünlülü kelime tabanının ek ünlüsünün düz-dar varyantı: Bu duruma Oğuzeli’nde kısmen rastlanır.

İlk hecede /h/ ve /m/ ünsüzü yanındaki dar-yuvarlak ünlünün genişlemesi görülmektedir.

Kelime tabanında dudak ünsüzü yanındaki dar ünlü bazı kelimelerde yuvarlaklaşır.

Düz-geniş orta hece ünlüsünün daralması: Genellikle iki heceli kelimelerde yönelme hli çekimine girildiği durumlarda orta hece ünlüsü daralmaktadır.

Alıntı kelimelerde ileriye/geriye doğru ünlü incelmesi: Gaziantep merkez ve ilçelerinde çoğunlukla ileriye doğru ünlü incelmesi görülür.

Alıntı kelimelerde ileriye/geriye doğru ünlü kalınlaşması: Gaziantep merkez ve ilçelerinde çoğunlukla ileriye doğru ünlü kalınlaşması görülür.

İlk hecesinde ö/ü bulunan kelimelerde ünlü kalınlaşması: Gaziantep Oğuzeli’nde bir, merkezde üç örnek görülmüştür. Bu özellik yok denecek kadar azdır.

ki bağlama edatı ve *+ken*, *+ki*, *+leyin* eklerinde ünlü kalınlaşması: Gaziantep merkez ve Oğuzeli’nde sık, Karkamış’ta seyrek görülür. İlerleyici benzeşmenin bir özelliği olarak kabul edilebilir. Bu eklerin ve bağlama edatının uyuma girmediği örneklerle de rastlanır.

i- ek fiilin uyuma girmesi: Gaziantep merkezde nadir olarak görülür.

Patlayıcı ünsüz ikizleşmesi bazı kelimelerde ve sayılarda görülür. Patlayıcı ünsüzler dışında da ünsüz ikizleşmesi görülür.

3.12.6.2. Şekil Bilgisi Özellikleri

Görülen geçmiş zaman eki ve öğrenilen geçmiş zaman eki ÖTT’deki gibidir.

Öğrenilen geçmiş zaman ÖTT’deki gibidir. *-mİş/-mUş* zaman ekinin birinci şahıslarda kullanımı sıkça görülür. Ayrıca *-İk/-Uk* eki de duyulan geçmiş zamanı belirtmek için nadiren kullanılır. Ayrıca kullanımını tespit edemediğimiz ama Ömer Asım Aksoy tarafından varlığı ifade edilen ve sadece 3. şahıslarda kullanılan *-AsI* da öğrenilen geçmiş zamanı gösterir.

doktora gidesi (doktora gitmiş), Ahmet için hırsız diyesi (Ahmet için hırsız demiş) (1945, s. 176)

Şimdiki zaman eki olarak hem *-yo/-yor* biçimi hem de *-i(y) / -y(i)* biçimi görülür.

Gelecek zaman eki olarak Gaziantep genelinde *-AcA/-AcAk* biçimleri kullanılır. Merkezde ayrıca *-IcI*, *-UcU* biçimleri de kullanılır.

Geniş zaman eki ÖTT ile benzerdir. Yalnızca merkezde çokluk 3. şahısta +lAr önündeki biçim değişir.

Geniş zamanın olumsuz biçimi çokluk 1. şahısta nadir olarak *-mAz+Ik* biçiminde kullanılır, diğer şahıslarda ÖTT ile benzerdir.

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin ve ilgi ekinin art arda gelmesinden kaynaklanan *n>y* değişimi: Gaziantep ağzında *artdamaksıl n* [ŋ] ünsüzü teklik 2. şahısta ilgi ve iyelik ekleri art arda geldiğinde *y ünsüzüne* dönüşür. İlgi ve iyelik eklerindeki /n/ ünsüzü çoğunlukla *artdamaksıl n* [ŋ] şeklinde görülür.

Zamir kökenli çokluk 1. şahıs ekinin varyantları: ÖTT'den farklı olarak Gaziantep ağzında +k, +g, +h [x] kullanılmaktadır. Gaziantep merkezde olumsuzluk eki ile kullanıldığında bazen *-mAzIg* biçiminde de görülür (Kocakerim, 2014, s. 84). Karkamış ve Oğuzeli'nde de benzer şekildedir.

Zamir kökenli teklik ve çokluk 2. şahıs eklerindeki /n/ ünsüzü *artdamaksıl n* [ŋ] biçimindedir. Çokluk 2. şahıs ekindeki *artdamaksıl n* çoğunlukla düşer ve iki ünlü birleşerek uzar (Günşen, 2009, s. 1097). Sarıtken Gaziantep ağızlarında fiil çekimlerinden bahsettiği bir makalesinde bu durumu, *hece kaynaşması neticesinde meydana gelen ünlü uzaması* (2019) şeklinde ifade eder.

İyelik kökenli çokluk 2. şahıs eki ile çokluk 2. şahıs iyelik ekinin yapısı: Gaziantep genelinde bu ek *artdamaksıl n* ünsüzü ile kullanılır ve +nIz [ɲuz] biçimindedir. Karkamış ve merkezde /n/ ünsüzünün çoğunlukla düştüğü de görülür.

Gereklilik kipi, soru eki, kip ve şahıs eklerinin sıralanış biçimi ÖTT ile benzerdir.

Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimindeki değişimler: Teklik şahıs zamirleri ÖTT'deki şekillerin yanında <bana> /baa/ [ba:], <sana> /saa/

[sa:] biçiminde; ayrıca *artdamaksıl n* [ɲ] ile [baɲa], [saɲa], [oɲa] biçimlerinde kullanılır. Oğuzeli’nde <bana> /baa/ [ba:], <sana> /saa/ [sa:] biçimleri görülmez.

Çokluk şahıs zamirleri ÖTT’deki gibidir. Yalnızca çokluk 3. şahısta +lAr çokluk ekinde değişim görülür.

Gereklilik kipi çokluk 1. şahıs çekimi +Iz yerine /k/ [c] veya [q] biçimindedir.

Emir kipinin ilk hecesindeki geniş ünlü çoğunlukla daralır, ikinci hecedeki ünlü bazen düşer.

Emir kipi teklik 3. şahıs ve çokluk 2. şahıs çekimi daima *artdamaksıl n* ile yapılır (Sarıtiken, 2019, s. 1028).

Vasıta hâli ekinin kullanım biçimleri: Gaziantep merkez, Karkamış ve Oğuzeli’nde vasıta hâli eki +lA ile +lAn, +nAn, +nA kullanılır.

Bulunma hâli ekinin ayrılma hâli eki işlevinde kullanımı: Gaziantep genelinde nadir görülür. Karkamış’ta sıkça görülür.

Farklı ekler: +AçA, +AcA eki “-A kadar, -A dek” anlamında kullanılan yönelme hâli eki ve eşitlik hâli ekinin birleşiminden oluşmuş bir ektir. Bu ek Karkamış dışındaki yerleşim birimlerinde görülür.

Barak ağzında (Oğuzeli, Nizip, Karkamış) ayrıca -AndA eki zarf-fiil eki olarak kullanılır (Gül R. , Gaziantep Barakları Ağzı, 1999, s. 106-108). Bu ek -dığında / -dığı zaman anlamı vermektedir.

gelende (GBA:106-108), *okuyanda*, *gidende*

-IncA zarf-fiil eki -InçI, -UnçU, -IncI, -UncU biçiminde de kullanılır.

-mAzIyA zarf-fiil eki kullanılır.

-(X)k/-(X)g zarf-fiil eki kullanılır. Bu ek hem ÖTT’deki -Xp ile aynı anlamda hem de şahıs ekleri ile çekime girip öğrenilen geçmiş zaman eki işlevinde kullanılır. Bu ekin

ağızlarda ve ÖTT’de yapım eki, öğrenilen geçmiş zaman eki, isim-fiil eki, zarf-fiil eki olarak görülür (Buran, 1994, s. 11-12). Bu ek Gaziantep ağzında tarafımızca tespit edildiği kadarıyla zarf-fiil eki ve öğrenilen geçmiş zaman eki işlevinde kullanılmıştır.

bunu öğrenikler (öğrenmişler), seni görük (görmüş)

Belirtme (yükleme) hâli eki çoğunlukla ÖTT’deki gibidir. Gaziantep merkezde ve Barak ağzında bazen +i/+ı düşer, yerini +y ünsüzüne bırakır.

+*ki* aitlik ekinin varyantları: Gaziantep merkezde (Şahinbey ve Şehitkamil) belirgin biçimde kalınlık-incelik uyumuna uygun biçimde kalın varyantı görülür (Sarıtiken, Gaziantep Merkez (Şahinbey-Şehitkâmil) Ağzı, 2017). Karkamış ve Oğuzeli’nde yok denecek kadar azdır. Kalın varyantın sızıcı ünsüzle (h) görülmesi dikkat çekicidir.

‘ki’ bağlacının kalın ünlülü şekli de bulunmaktadır: ki, hı [xu]

+ken ekinin varyantları: Gaziantep ağzında +*kan*/+*han* kalın biçimi de görülmektedir.

‘gibi’ kelimesinin kullanım biçimleri: Gaziantep merkezde, Oğuzeli’nde, Karkamış’ta *kimi/gimi* biçimi görülür (bkz. GA:19, GBA:38, GMA:45-84, GŞA:42); *guş kimi ol-* (Güven & Yalnız, 2022, s. 858)

‘öyle/böyle’ kelimelerinin kullanım biçimleri: Gaziantep genelinde *ele/bele, eyle/beyle* [elɛ], [belɛ], [ejlɛ], [bejlɛ] kullanılır.

‘şimdi’ kelimesi *şindi/şinni/şindik/şinnik* biçimleriyle de görülür.

‘kendi’ kelimesi tonlu ünsüzle *gendi/genni* biçiminde de görülür.

‘kele’ ünlemi kullanılmaktadır. Bunun *ayol, hey, yahu* gibi anlamlarda kullanılan bir seslenme ünlemi olduğu düşünülmektedir. Günşen, ‘*ayol*’ anlamına gelen bu ünlem kadınlar için ve kadınlar tarafından kullanılır (2009, s. 1116) der.

3.12.6.3. Söz Dizimi Özellikleri

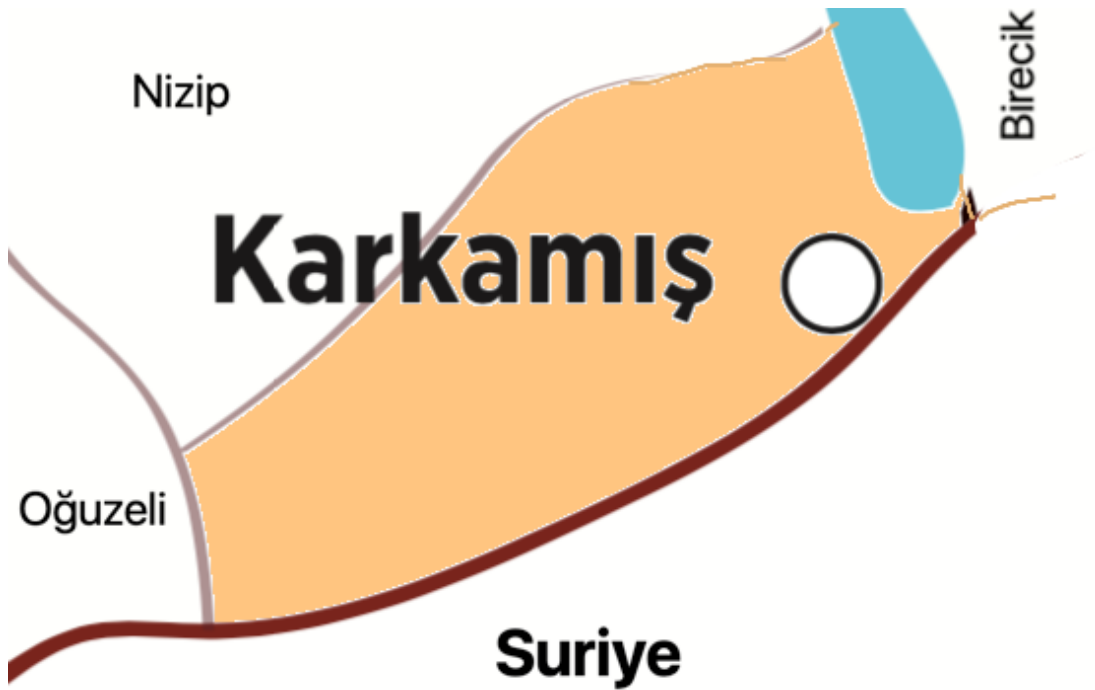
Söz dizimi özellikleri bakımından Gaziantep ağzı ÖTT ile aynıdır, nadiren vurgu ile soru cümlesi kullanımına rastlanır. Ömer Asım Aksoy sentaks bakımından farklı bir örnek verir, bu örnekteki klişe sözün (vele) sentaks yönünden Gaziantep ağzını etkilemediğini belirtir.

-Hiç deve gördün mü? -Vele kulağı. (Kulağını bile görmedim) (Aksoy, 1945, s. 324)

3.13. Karkamış

3.13.1. Karkamış Hakkında Genel Bilgi

Herhangi bir kaynağı olmamasına rağmen Karkamış adının Sümerlerin ünlü destanı Gılgamış'tan geldiği söylenir (Karkamış Kaymakamlığı, 2020). Birbirine yakın iki isim olması nedeniyle böyle bir rivayetin ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Gılgamış Destanı, Gılgamış'ın yaşamını ve ölümden kurtulma çabasıyla kaçışını konu alan destandır. Gılgamış'ın Utnapiştım ile karşılaşmasının burada gerçekleştiği rivayet edilmektedir.

Harita 30: Karkamış İlçesi

10.000 nüfusa sahip olan Karkamış ilçesi Gaziantep il merkezine 75 km uzaklıktadır. İlçe Fırat Nehri, Birecik (Şanlıurfa), Nizip, Oğuzeli ilçeleri ve Suriye (Celabrus) sınırı ile çevrilidir. Deniz seviyesinden yüksekliği 365 metredir. Gaziantep'in en küçük ilçesidir. İlçeye bağlı 4 mahalle ve 35 köy bulunmaktadır.

Büyük bir ova içinde bulunan ilçenin toprakları tarım için oldukça elverişlidir. İlçenin su kaynağı Fırat Nehri ve bu nehirle bağlantılı küçük dere yataklarıdır. İlçede tarihî bir

tren garı bulunmaktadır. Buradan Nusaybin'e (Mardin) ve Halep'e (Suriye) seferler yapılmaktadır. 1911'de yapılan Demiryolu köprüsü ilgi çekicidir. Köprü Gaziantep ilinin Karkamış ilçesini Şanlıurfa'nın Çiçekalan Köyü'ne bağlamaktadır. 870 metre uzunluğundaki köprü Fırat Nehri üzerindedir.

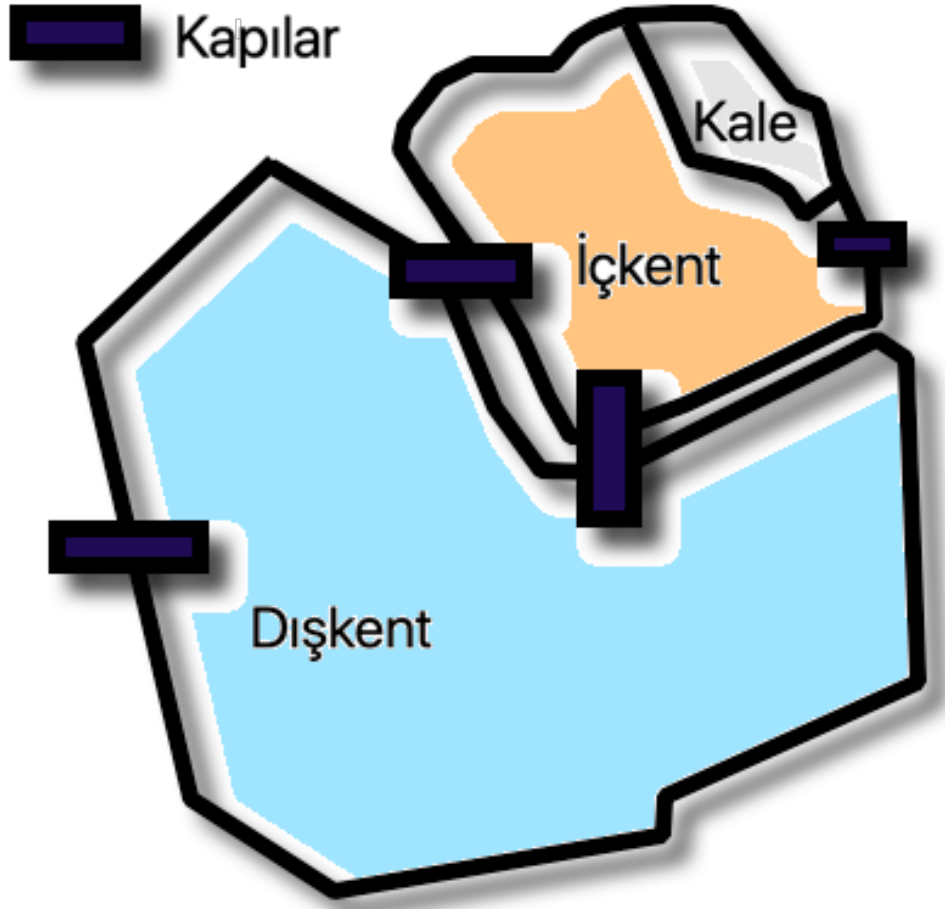
3.13.2. Tarihçe

M.Ö. 8000'li yıllara kadar uzanan tarihiyle en eski yerleşim yerlerinden biridir. Bir şehir devleti iken zamanla köy kadar küçülerek günümüze ulaşmıştır (Sönmez, 2012, s. 1087). İlk zamanlarda Mısır ve Mitani, daha sonra Hitit, Asur, Babil, Pers, Roma egemenliğine girmiştir. Roma'dan sonra Bizans ve Arapların egemenliğine geçen Karkamış, daha sonra Selçuklu, Memluk ve Osmanlı devletine dahil olmuştur. 17. yüzyıl sonunda Baraklar zorunlu iskana tabi tutularak Fırat Nehri boyunca çeşitli bölgelere ve buraya yerleştirilmişlerdir. Lozan Antlaşması ile günümüzdeki şeklini almıştır. Karkamış antik kenti de bu dönemde iki parçaya ayrılmış olup, yarısı Türkiye, yarısı Suriye topraklarında kalmıştır.

Cumhuriyet döneminde önce bucak statüsünde iken 1990 yılında ilçe olmuş, 1991 yılında ilk kaymakam atanmıştır. Bu tarihten sonra nüfusu hızla artarak günümüzde 10.000'e ulaşmıştır.

3.13.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Tarihten günümüze kadar kesintisiz bir şekilde yaşamın sürdüğü antik bir kent olan Karkamış, günümüzde eski yaşam alanı olan Karkamış Antik Kenti'nin kuzeybatısında yer almaktadır. Antik kentin görünümü şöyledir:

Şekil 3: Karkamış Antik Kent Planı

Karkamış Antik Kenti'nin varlığı ilk olarak 1699 yılında fark edilmiştir. İlk kazı çalışmaları 1880'li yıllarda İngiliz müzesi tarafından yapılmış, 1920 yılında savaş nedeniyle kazılara ara verilmiş ve bölge mayınlı arazi haline getirilmiştir. 2012 yılında kazılar tekrar devam etmiş, değerli eserler bulunarak müzelerde sergilenmiştir. Günümüzde kazılar tekrar durdurulmuştur.

Antik kentteki kazılarda M.Ö. 1000'li yıllara ışık tutan, Hitit döneminin kültürünü yansıtan önemli eserler bulunmuştur. Kent civarında eskiden şehir veya çeşitli yapılar olduğu düşünülen bugün toprak altında kalan alanlarda höyükler bulunmaktadır.

Antik kent büyük bir alana sahip olup büyük bölümü Suriye (Cerablus) topraklarında kalmıştır. Türkiye'de kalan kısmı antik kentin iç kısmıdır. Antik kentin tamamı göz

önüne alındığında kare görünümünde bir araziye sahip olduğu görülmektedir. Kentin kuzeydoğusunda yer alan kısmı iç kent, geriye kalan kısmı dış kenttir. İç kentin kuzeydoğusunda kale, doğusunda Fırat Nehri, güneyinde ve batısında kapılar bulunmaktadır.

İlçenin Suriye sınırında olması sebebiyle zaman zaman açılan Karkamış sınır kapısından çeşitli ürünler ithal ve ihraç edilmektedir. Tarımsal faaliyetler de ekonominin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

3.13.4. Coğrafi Durumu

Tarihte bilim, sanat ve savunma merkezi olan Karkamış, ticaret yollarının kesişme noktasında olması yönüyle de avantajlı konumdaydı. Günümüzde Suriye topraklarına sıfır konumunda bulunan ilçenin doğusunda Fırat Nehri bulunur. Barak Ovasının içinde yer alır. Fırat Nehri, Nizip Çayı, Elmalı Deresi gibi su kaynakları sayesinde herhangi bir şekilde su sıkıntısı yaşamamaktadır. Yazlar çok sıcak ve kurak geçmektedir. İlçe toprakları %85 oranında ekim için oldukça elverişli olup, kalan topraklar bataklık, sazlık ve kayalıktır (Sönmez, 2012, s. 1086).

İlçedeki demiryolu sayesinde yurtiçi ve yurtdışı ulaşım sağlanmaktadır. Karayolu ulaşımı ile çevre şehirlere ulaşmak mümkündür.

3.13.5. Karkamış'ta Yaşayan Etnik Unsurlar

Karkamış ilçe merkezinin ve köylerinin büyük çoğunluğu Türkmenlerdir. Barak Türkmenleri çoğunluktadır, Begmişli ve Karakeçili Türkmen köyleri birer tanedir, az sayıda Arap ve Kürt nüfus bulunmaktadır (Nişanyan, 2020). İlçede Türkçe, Arapça ve Kürtçe konuşulan dillerdir.

3.13.6. Ağız Özellikleri

Gaziantep merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.14. Oğuzeli

3.14.1. Oğuzeli Hakkında Genel Bilgi

Oğuzeli merkez ilçesi Şahinbey, Şehitkamil, Nizip, Karkamış, Elbeyli (Kilis), Suriye ile çevrilidir. İl merkezine 20 km uzaklıkta olup yüzölçümü 500 km², deniz seviyesinden yüksekliği 750 metredir. 32.000 civarında nüfusu vardır.

Harita 31: Oğuzeli İlçesi

Sacır suyu kenarında kurulan ilçenin eski adı Büyükkızılhisar'dır. Kırmızı renkli hisarlar sebebiyle bu isme sahip olduğu düşünülmektedir. İlçe olduktan sonra Oğuzeli ismini almıştır. İlçenin tarihî geçmişi sebebiyle bu isim verilmiştir. Muhtemelen "Oğuz İli" olarak düşünülen isim, Oğuzeli olarak önce ağızlara yerleşmiş daha sonra resmî kayıtlara geçmiştir.

3.14.2. Tarihçe

İlçeye bağlı Tilbaşar mevkinde bulunan Tilbaşar Kalesinde yapılan kazılardan anlaşıldığı kadarıyla ilçenin tarihi M.Ö. 3000 yıllarına kadar geriye gitmektedir. İlçenin olduğu bölgeye sırasıyla Hitit, Asur, Med, Pers, Roma, Sasani, Bizans, Araplar (Halifeler devri), Selçuklu, Osmanlılar sahip olmuşlardır. Gaziantep'in diğer ilçeleri gibi burası da Milli Mücadele Dönemi'nde üstün gayret sarf etmiştir. 1946'da ilçe olan Oğuzeli, 2004 yılında Gaziantep'in 3. merkez ilçesi olmuştur (Oğuzeli Kaymakamlığı, 2020).

3.14.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Gaziantep'in merkez ilçesi olması ve il merkezine, havaalanına oldukça yakın olması sebebiyle gelişme yönünden avantajlı durumdadır. İlin sahip olduğu tüm imkânlardan (sanayi, tarım, hayvancılık, kültürel ve sosyal etkinlikler) yararlanmaktadır.

İlçenin 12 km güneydoğusunda Tilbaşar Kalesi bulunmaktadır. Tilbaşar ve çevresinde Tunç devrinden (M.Ö. 3000-1000), Bizanslılardan, Eyyubilerden, Haçlılardan kalıntılar vardır.

Selçuklu döneminden kalma Ortacami minaresi ile Hamzababa, Şıh Bilecan Türbesi, ilçede bulunan diğer eserlerdir (Oğuzeli-Vikipedi, 2020).

İlçede adından sıkça söz edilen Ezo Gelin mezarı bulunmaktadır. 1909 yılında Oğuzeli'nde doğan ve asıl adı Zöhre olan Ezo'nun güzelliği dillere destan olmuş. Barak Ovası'nda yaşayan Şito bir düğünde Ezo'yu görür ve gönlünü kaptırır. Parası olmadığından berdel nikâhı ile evlenir. Ezo'nun güzelliğinden dolayı onu çekemeyenler tarafından ortaya atılan dedikodular sonucunda bir yıl geçmeden Şito Ezo'yu boşar. 6 yıl dul kalan Ezo gittikçe daha da güzelleşmiştir ve Suriye'nin Cerablus şehrinden bir akrabası ile evlenir. İki kızı olur. Gurbet hayatı yaşadığı Cerablus'ta vatan özlemi çeker, 20 yıl evlilikten sonra 1956'da veremden vefat eder. Cenazesi önce Suriye'ye defnedilir, 1997 yılında Oğuzeli Kaymakamlığının

girişimleri sonucu 1999 yılında doğduğu yer olan Dokuzyol köyünde toprağa verilir. Ezo gelinin bu hikâyesi dilden dile yayılmıştır.

İlçede adı konuşulan diğer isim Karacaoğlan'dır. Karacaoğlan'ın zaman zaman buralara gelip şiir yazdığı/söylediği rivayet edilmektedir. Nerede doğduğu tam olarak bilinmeyen Karacaoğlan'ın Toroslar civarında, Adana'da, Çukurova Bölgesi'nde, Kozan Dağı yakınlarında, Osmaniye Düziçi'nde, Mersin Silifke, Mut, Gülnar'da doğduğu rivayetler arasındadır. Yaşamının bir bölümünü Gaziantep'te geçirdiği ve Oğuzeli'nin yerleşim birimleri olan Tilbaşar, İkizkuyu, Nafak Pınarı'nı şiirlerinde işlediği dikkate alınırsa rivayetlerin doğru olduğu kabul edilir.

3.14.4. Coğrafi Durumu

Bir ucu Gaziantep il merkezine diğer ucu Suriye sınırına dayanan Oğuzeli önemli tarım arazilerine sahiptir. Tilbaşar, tüm, Barak ovaları üzerine bulunan ilçenin en yüksek yeri Deliklitepe (835 m.)'dir (Oğuzeli Belediyesi, 2020). Kayacık Barajı ilçenin su ihtiyacını karşılamaktadır. İlçede fıstık, incir, üzüm gibi çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Üzümden yapılan pekmez, bastık, sucuk önemli ürünlerdendir.

Akdeniz ile Karasal iklimin geçiş noktasındadır. Yazları sıcak ve kurak, kışları ve ilkbahar ayları yağışlı geçer.

Karpuzatan, Deliklitepe ve Çaybaşı piknik alanlarıdır. Buz gibi suyu, yemyeşil geniş alanlarıyla Karpuzatan ilçe halkı için önemli bir dinlenme alanıdır. Burada yüzme havuzu ve çeşitli restoranlar da bulunur.

3.14.5. Oğuzeli'nde Yaşayan Etnik Unsurlar

İlçenin tüm yerleşim birimlerinde (köy/mahalle) Barak Türkmenleri bulunmaktadır. Buradaki ovaya Barak ovası, ilçe çevresine Barakeli (Barak ili), Türkmeneli (Türkmen ili) denmektedir. İlçeye sonradan ekonomik sebeplerle göç etmiş diğer etnik gruplardan da az sayıda bulunmaktadır.

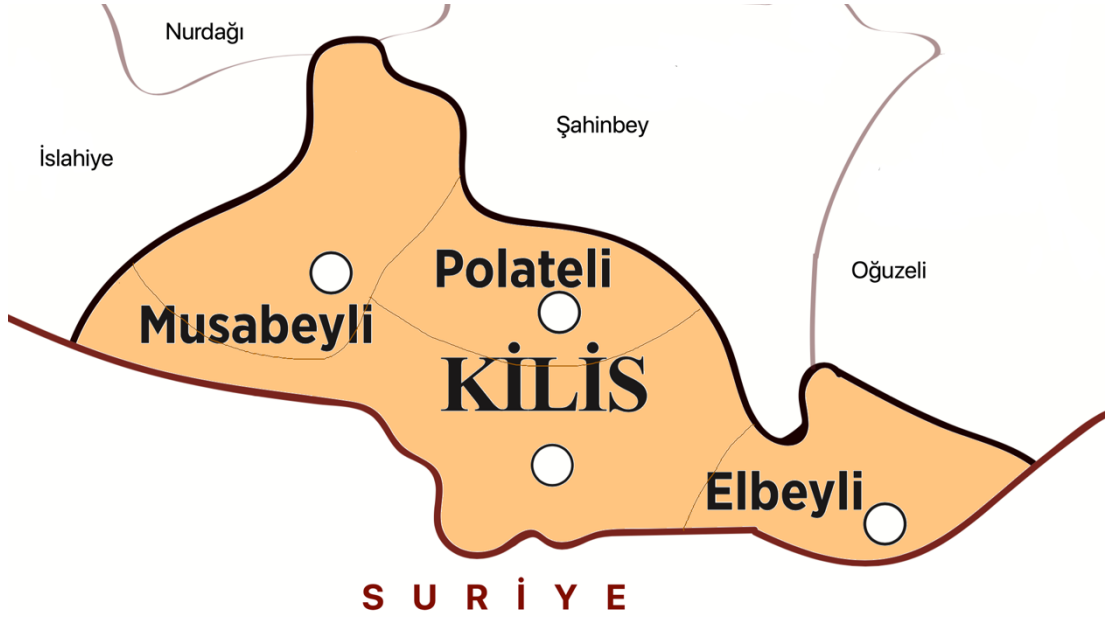
3.14.6. Ağız Özellikleri

Gaziantep merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.15. Kilis

3.15.1. Kilis Hakkında Genel Bilgi

Kilis, Gaziantep'e bağlı İslâhiye, Nurdağı, Şahinbey, Oğuzeli ilçeleri ile Suriye sınırı arasında bulunur. Polateli, Musabeyli, Elbeyli isminde üç ilçesi bulunmaktadır. İlçeleri ile toplam nüfus yaklaşık 145.000'dir. İl merkezi nüfusu 110.000 civarındadır. Günümüzde göçmen nüfusunun yaklaşık 130.000 olduğu ve yerli halkın nüfusunu geçtiği iddia edilmektedir (Yeni Şafak, 2020).²⁴ Yaklaşık 1500 km² yüzölçümüne ve 660 metre rakıma sahiptir. Gaziantep'e 57 km, Halep'e 70 km, en yakın yurtdışı yerleşim birimi Azez'e 16 km uzaklıktadır.

Harita 32: Kilis İl Haritası

Kilis, genel olarak kuzey tarafları yükseltilerle çevrili güney yamaç özelliği göstermektedir (On5yirmi5.com, 2020). Kilis'in 1995 yılında il olmasıyla birlikte Elbeyli, Musabeyli, Polateli beldeleri ilçe statüsüne kavuşmuştur.

²⁴ Bazı kaynaklarda bu sayı 160.000 olarak geçmektedir.

Kilis adı ilk kez bir Asur tabletinde “Ki-li-zi” adıyla yer aldığından, Kilis’in Asurlar döneminden beri var olduğu anlaşılmaktadır (Kilis Belediyesi, 2020). Bugünkü sınırından 12 km batıda yer alan Kilis’in adı Bizans kaynaklarında Ciliza olarak geçer. Osmanlı kayıtlarında şehrin adı Killiz olarak geçmektedir.

3.15.2. Tarihçe

Kilis ili sırasıyla Babil, Hitit, Huri, Arami, Asur, Pers, Makedonya, Roma, Bizans, Selçuklu, Memluk ve Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Kilis KTB, 2020). Kilis çevresinde yapılan kazılarda kentin tarihinin M.Ö. 3000-4000’li yıllara uzandığı tespit edilmiştir.

Araplar döneminde bölge Müslüman olmuş ve savaşı bir şekilde alınmıştır. 1071 Malazgirt Savaşı sonrası buraya Türkler yerleştirilmiştir.

1995 yılına kadar Gaziantep’e bağlı bir ilçe statüsünde olduğundan şehrin tarihi Gaziantep’in tarihi ile benzerlik göstermektedir. Millî mücadele yıllarında İngiliz ve Fransızlara karşı mücadele edilmiş, çok sayıda şehit verilmiş, başta Şahinbey olmak üzere Millî Mücadele Dönemi kahramanları önderliğinde şehrin kurtulması sağlanmış ve Mondros Ateşkes Antlaşması ile şehir Türk toprağı kalmaya devam etmiştir.

3.15.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Kilis tavaşı, Kilis kebabı damak lezzetlerindendir. Yemeklerde kullanılan yöreye özgü baharatlar bulunmaktadır. Pekmez çeşitleri, katı pekmez bulunur. Köfte, sulu yemek çeşitleri, pilav çeşitleri, dolmalar, Kilis katmeri, baklava ve tatlı çeşitleri oldukça fazladır.

Mesire yerleri, camileri, höyükleri, türbeleri, konakları, çeşmeleri, kalesi gibi tarihî mekânları bulunmaktadır. Toplam 290 tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır (Kilis Tarihî Değerler, 2020). İlçenin 7 km güneydoğusunda bulunan Oylum Höyüğü eskiden insan yerleşimi olan alanlardan biridir. Höyüğün yakınında bulunan

mozaikli bazilika (kral sarayı) da bölgenin önemli kalıntılarındandır. Ravanda Kalesi Afrin çayı civarındadır. Kalenin varlığına ait ilk izler 11. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Kale çevresinde Hititler döneminden kalma yapılar bulunduğundan kalenin de bu dönemden kaldığına yönelik görüşler bulunmaktadır.

Akpınar ve Söğütlüdere Kilis halkının haftasonu akın ettiği, kebaplar hazırladığı mesire alanlarıdır. Yeşilliği ve su kaynakları ile şehrin önemli dinlenme alanı özelliği taşımaktadır. Şehrin içinde kastel adı verilen çeşmeler bulunmaktadır. Salih Ağa, İpşir Paşa, Fellah, Kurdağa, Nemika kастelleri Osmanlı dönrminden kalma, tarihî eser niteliğinde çeşmelerdir. Eski Hamam, Hoca Hamamı, Paşa Hamamı, Hasanbey Hamamı Osmanlı döneminden kalma önemli hamamlarındandır.

Kilis'in en büyük camisi olan Ulu Camii kesme taşlardan yapılmış minaresi, yedi çeşmesi, kubbesi ile dikkat çekici tarihî yapılardan biridir. Tarihî dar sokakları görülmeye değer özelliktedir.

3.15.4. Coğrafi Durumu

Şehrin kuzey kesimi dağlarla çevrili ve güneyine oranla yüksektir. Arapdede, Darmik, Hazil, Karlıca, Kartal, Sof dağları ile çevrilidir. Gaziantep platosunun güneybatısında yer alan Kilis'te genel olarak Akdeniz iklimi görülür. Bazı yerleşim alanları Akdeniz ve Karasal iklimin etkisindedir. Kilis ovası batısında yer alan İslâhiye ovasından dağlarla ayrılan tektonik kökenli bir ovadır. Birkaç küçük akarsuya sahip şehrin arazisi genellikle kuraktır. Dağın eteklerinde ve yüksek alanlarda elverişli araziler mevcuttur.

Temel geçim kaynağı hayvancılık ve bağcılıktır. Geniş bir ormanlık alana sahip olduğundan çeşitli ağaç türleri görmek mümkündür. Çoğunlukla meşe ağaçları bulunur. Bitki örtüsü bazı yerlerde maki bazı yerlerde bozkırdır.

3.15.5. Kilis'te Yaşayan Etnik Unsurlar

19. yüzyıl sonlarında şehirde toplam 20.000 kişi yaşamakta ve bunlardan 15.000'i Türk idi (Kilis KTB, 2020).²⁵ Elbeyli ilçesi Oğuzların Elbeyli Türkmen aşiretine mensup yörükleri tarafından kurulmuştur (Elbeyli-Vikipedi, 2020). Musabeyli ilçesinin büyük çoğunluğu Türk'tür. İlçede Arap, Roman, Kürt ve Ermeniler de bulunmaktadır (Musabeyli Kaymakamlığı, 2020). Polateli ilçesi çoğunlukla Kayı boyundan Türk aşiretlerinden oluşmaktadır.

3.15.6. Ağız Özellikleri

Hülya Arslan Erol, bir makalesinde Kilis ağızlarında *Kınık* boyuna ait 10 ağız özelliğinin ikisinin (artdamaksıl n, k>g tonlulaşması) bulunduğunu, *Avşar* boyuna ait 13 ağız özelliğinin 12'sinin bulunduğunu (Erol, 2015, s. 145) ifade ederek Kilis ağızındaki birinci katmana işaret eder; *İran, Irak, Suriye ve Azerbaycan* Türkçesi unsurları ile *Kıpçak* Türkçesi unsurlarını (ikinci katman) belirtir; son olarak *Arapçadan* ödünçlemelere işaret ederek Kilis ağızlarını açıklar.

3.15.6.1. Ses Bilgisi Özellikleri

Açık e [æ] ünlüsünün varlığı: Kilis ağızında daha çok alıntı kelimelerde görülür. Açık e ünlüsü çoğunlukla boğazsıl (epiglottal pharyngeal / Arapçadaki ayın ع) ünsüzle [ʕ] birlikte görülür ve *ayınlı e* şeklinde ifade edilebilir (Gül R. , 1993, s. XXVIII). Boğazsıl ünsüzle birlikte görülmeyen açık e ünlüsüne de nadir olarak rastlanır.

Kapalı e ünlüsü, birçok kelime ilk hecede görülür.

a-o arası ünlü [ɔ] az sayıda örnekte görülür.

²⁵ Çeşitli kaynaklarda bu sayı Müslüman-Türk nüfusu göstermektedir. Bazı kaynaklarda “15.000 Türk ve 5.000 diğer dinlerden...” şeklinde geçmektedir.

Küçük dil (uvular) [q] ve [ç] ünsüzlerinden ikisi de görülür. Kelime başında, içinde veya sonunda tonsuz [q] ünsüzünün tonlulaşması [ç] ile ortaya çıkar. Hem alıntı kelimelerde hem de Türkçe kelimelerde görülür.

Çift dudak v ünsüzü [w] görülür.

Artdamaksıl n ünsüzü [ŋ] bölge ağzında bazı ilgi ve iyelik eklerinde, şahıs eklerinde, emir kipinde ve bazı kelimelerde görülür.

n>y ses değişimi bazı durumlarda görülür.

İç ve son seslerde /k/ fonemi yerine [x] ve [q] ünsüzlerinden ikisi de görülür. Gaziantep ağzına oranla /k/ foneminde sızıcılışma daha az olduğundan Gaziantep'te görülen [x] ünsüzü burada bazen [q] ünsüzüne dönüşür, bazen [x] şeklinde görülür.

Hissî sebepler dışında aslî uzun ünlüye rastlanmamıştır.

Alıntı kelimelerdeki uzun ünlü bölge ağzında normal uzunluğa dönüşmüştür. Çok az sayıdaki kelimedede (cenābı, selā) uzun ünlü korunmuştur (Erol, 2015, s. 428).

Kelime başında aslî /b/ ünsüzü bazı kelimelerde görülür.

Kelime başında /b/ ~ /p/ değişimi her iki yönden de gelişmiştir.

Kelime başında /c/ ~ /ç/ ses değişmesi ç>c yönünden birkaç kelimedede örneği görülmüştür.

Eklerde /c/ ~ /ç/ ses değişimi c>ç yönünden değişim göstermiştir.

Kelime başında /d/ ~ /t/ ses değişmesi bazen t>d yönünden değişir. Erol, bu değişimin (k>g, t>d) pek görülmediğinden bahsederek bazı *kelimelerde batı Türkçesindeki tonlulaşma yerine Kıpçak Türkçesi etkisiyle kuzey Türkçesindeki sert ünsüzlü şekillerin kullanıldığını* (Erol, 2010, s. 347) ifade eder.

Kelime başında /g/ ~ /k/ ses değişmesi hem g>k hem de k>g yönünde görülür (Koyuncuoğlu, 1969). Erol, bir çalışmasında Kilis ağzında ötümlüleşmenin yaygın

olduğunu (Erol, 2015, s. 441) ifade ederek örneklerle (*gişi, guyruk, bazar, genner,, daban*) açıklar.

Kelime başında /s/ ~ /z/ ses değişmesi s>y yönünden birkaç örnekte görülmüştür.

/b/ > /m/ ses değişmesi görülür.

Kelime başında /y/ düşmesi bazen görülür.

İç ve son seslerde /g/ ünsüzünün korunması: Son seslerde çoğunlukla g ünsüzü korunurken iç seslerde /y/ ünsüzüne dönüşür.

Göçüşme (metatez) belirli bazı kelimelerde görülmektedir.

İlk hecede yuvarlak ünlü düzleşmesi sıkça görülür.

Dudak ünsüzleri yanındaki dar-yuvarlak kök ünlüsü düzleşir. Bu yönüyle Gaziantep ve Suriye Golan Türkmenleri ağzı ile benzerlik gösterir (Erol, 2009, s. 46).

Yuvarlak ünlülü kelime tabanında ek ünlüsünün düz şekli: Ek ünlüleri çoğunlukla ÖTT'deki gibi dört şekillidir.

Dudak ünsüzleri yanındaki düz-dar kök ünlüsünün yuvarlaklaşması pek görülmemektedir ancak incelediğimiz bir eserde iki örneğe rastlanmıştır.

İlk hecede /h/ veya /m/ ünsüzü yanındaki dar-yuvarlak ünlünün genişlemesine sıkça rastlanır.

Düz-geniş orta hece ünlüsünün daraldığı görülür.

Kelime kökünde ilk hece dışında geniş-yuvarlak ünlü daralmasına rastlanır.

Alıntı kelimelerde ünlü incilmesi ve ünlü kalınlaşması çoğunlukla ileriye doğru benzeşme yoluyla görülmektedir. Kalınlaşma ve incelme yönüyle uyuma giren kelime sayısı değerlendirildiğinde sayılarının eşit olduğu veya kalınlaşma yönüyle uyuma girmenin çok az farkla ağır bastığı söylenebilir.

İlgi ve iyelik ekinde kalınlık-incelik uyumuna aykırılık nadiren görülür. Bu aykırılık ekin kalınlaşmaya meyilli olmasından kaynaklanır.

ki bağlama edatında ve *+ken*, *+ki*, *+leyin* eklerinde kalınlık-incelik uyumu bazen görülür.

Ünsüz ikizleşmesi görülmektedir.

Gelecek zaman ekinde ve geçmiş zaman eklerinde uyuma aykırılık görülmemiştir.

Belirli bazı kelimelerde boğazsıl *h* ve diğer boğazsıl ünsüze (Epiglottal Pharyngeal/Arapçadaki *ħ*) [ħ] rastlanmaktadır. Sadece Arapça-Farsça kelimelerde değil bazı Türkçe kelimelerde de kullanımına rastlanır. Yoğun bir kullanım durumu yoktur.

Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu daha çok */e/* veya */i/* ünlüsü ve [q] ünsüzünün bir araya gelmesiyle görülür.

Kelime kökünde dar-yuvarlak ve geniş-yuvarlak ünlüler (*o,u* ve *ö,ü*) ünlüler yer değiştirirler ancak bu durum doğu ağızlarındaki kadar belirgin değildir.

3.15.6.2. Şekil Bilgisi Özellikleri

Görülen geçmiş zaman eki ÖTT'deki gibi dört şekillidir.

Öğrenilen geçmiş zaman eki ÖTT'deki gibidir ancak bir YL tezinde teklik ve çokluk 3. şahıslarda *-Ig*, *-Ug*, *-IglAr*, *-UglAr* biçimlerinin de görüldüğü ifade edilmiştir (Gül R. , 1993, s. 48).

Şimdiki zaman eki Kilis merkezde baskın bir biçimde *-or*, *-o* şeklindedir. Musabeyli ve Polateli ilçelerinde *-yo/-yor*; Elbeyli ilçesinde ve Kilis'in Gaziantep sınırındaki merkez köylerinde *-i(y)/-y(i)* biçimlerinde kullanılır (Erol, 2015, s. 55-57). Merkezde *-yo/-yor*, *-i(y)/-y(i)* biçimleri de görülür. Kilis merkezden Gaziantep'e doğru *-o/-or* biçiminin yerini *-iy/-yi* biçimi alır. (Gül R. , 1993, s. 45-46)

Gelecek zaman eki *-AcAk/-AcA* biçiminin yanında *-IcI*, *-UcU* biçimleri de görülür.

Geniş zaman ekinin olumlu biçimi ÖTT ile aynıdır. Fakat teklik 2. şahısta bazen *-r* düşer ve şahıs eki ardamaksıl *n* [ŋ] biçimine bürünür (Gül R. , 1993, s. 46).

Geniş zamanın olumsuz biçimi çoğunlukla ÖTT'deki gibidir, nadiren çokluk 1. şahısta *-mAzIk* biçimine rastlanır.

Zaman bildiren sözcüklerden sonra *+AçA/+AcA* kullanımına rastlanmamıştır. Bir çalışmada yön bildiren sözcükten sonra *+çA* görüldüğü ifade edilmiştir:

oraça (Gül R. , 1993)

Teklik 1. ve 2. şahıs zamirinin yönelme hâli çekiminde ÖTT'deki dışında aşağıdaki şekildedir.

Çokluk 1. ve 2. şahıs zamirinin yönelme hâli çekimi ÖTT'deki gibidir.

Teklik ve çokluk 3. şahıs zamirinin yönelme hâli çekimi ÖTT'deki kullanımın yanında *artdamaksıl n* [ŋ] ile de görülür.

Belirtme hâli ekinin kullanımı ÖTT'deki gibidir.

ki bağlacı ile *+ken*, *+ki*, *+leyin* eklerinin kullanım biçimleri çoğunlukla ÖTT'deki gibidir, nadir de olsa *ki* bağlacının ve *+ken*, *+ki* ekinin kalın ünlülü şekli görülür.

İlgi ekleri ÖTT'deki gibidir, nadiren *artdamaksıl n* ile görülür.

İyelik ekleri ÖTT'deki gibidir, nadiren teklik ve çokluk 2. şahıslarda *artdamaksıl n* görülür.

Zamir kökenli teklik ve çokluk 1. şahıs ekinin kullanım biçimleri: Teklik 1. şahıs çekimi ÖTT'deki gibidir. Çokluk 1. şahıs çekimi ise hem ÖTT'deki şekli ile hem de *+k/+g/+h* şekilleri ile kullanılır.

Zamir kökenli teklik ve çokluk 2. şahıs ekinde bazen */n/* ünsüzü bazen de *artdamaksıl n* [ŋ] ünsüzü görülür. *+sXn +sXnXz/; +sXŋ, +sXŋXz* biçimleri bulunur. Teklik 2. şahıs

şimdiki zaman çekiminde nadiren *+sAn* biçimi de görülür. Teklik 2. şahıs gelecek zaman ve geniş zaman çekimlerinde bazen *+sX* düşer yalnızca *+n* kalır. Çokluk 2. şahıs gelecek zaman çekiminde bazen *+sX* düşer, yalnızca *+nXz* kalır. Çokluk 2. şahıs gelecek zaman ve şimdiki zaman çekiminde bazen *+sXz* biçimi görülür.

‘korkarsın’ *korharsın*, ‘geliyorsun’ *gelisin/gelisen*, ‘gitmişsin’ *gitmişsin*, ‘diyeceksin’ *diyicin/diyecen/diyeceksin*, ‘diyeceksiniz’ *diyeceksiniz/diyiciniz*, ‘okuyorsunuz’ *ohiysiniz*; ‘açarsın’ *açaŋ*, ‘biçersin’ *biçen*, ‘istiyorsunuz’ *istorsunuz*, ‘duruyorsunuz’ *durusiz*, ‘bilmiyorsunuz’ *bilmorsunuz*, ‘vereceksiniz’ *verici:niz* (KMKA:43-47)

İyelik kökenli teklik ve çokluk şahıs ekleri ÖTT’deki gibidir. Yalnızca 2. şahıslarda bazen *artdamaksıl n* [ŋ] ünsüzü görülür. Emir, şart/dilek, gereklilik, istek kipi çekimlerinde ÖTT’de /n/ ünsüzü ile kullanılan biçimler Kilis ağzında bazen [ŋ] ünsüzü ile görülür.

Bulunma hâli ekinin ayrılma hâli işlevinde kullanılması nadiren görülür.

Vasıta hâli eki *+lA*, *+lAn*, *+nA*, *+nAn*, *+dAn* biçimleriyle görülür. Kilis ağzında *+dAn* biçimi yaygındır; bu kullanım, Hatay ağzında, Irak Türkmen Türkçesi ve Suriye Colan Türkmenleri ağzında tespit edilmiştir (Erol, Kilis Ağzında Dönüşlülük Zamiri, 2010, s. 346).

gibi edatı *kimi/kimin*, *gimi/gimin* biçimlerinde de görülür.

öyle/böyle kelimeleri ilk hecesinde kapalı e ünlüsü olacak şekilde *ele/bele*, *eyle/beyle* biçimleriyle görülür.

şimdi kelimesi *şinni/şindi/şindik/şimdik* biçimleriyle de görülür.

kendi kelimesi *gendi/genni/kenni* biçimleriyle de görülür. Çoğunlukla tonlu biçimi görülür.

Kilis ağızında *-mAzIyA* zarf-fiil ekinin kullanımına rastlanmaktadır. Anlam yönünden *-mAdAn* ile benzer durumdaki bu ek, incelediğimiz illerden Gaziantep'te de kullanılmaktadır. Daha çok *gör-* eylemi ile kullanılır (Erol, 2017).

-AnaÇA zarf-fiil eki görülür. Bu ek sıfat-fiil eki + yönelme hâli eki + eşitlik hâli ekinin birleşiminden oluşur (Erol, 2015, s. 24).

-IncA zarf-fiil eki *-InçI* biçiminde de görülür.

Öğrenilen geçmiş zaman ekinin 1. şahıslarda kullanımına diğer Güneydoğu illerine oranla daha az rastlanır.

İstek kipinin teklik 1. şahısta kullanımı ile emir kipinin kullanımı aynı şekildedir. Her ikisi de fiil + *-Xm* şeklinde görülür. Diğer şahıslarda ÖTT'deki kullanım ile aynıdır.

Gereklilik kipinin çekimi ÖTT'deki gibidir, yalnızca teklik 3. şahısta *-mAk lazım* biçimi de görülmektedir.

3.15.6.3. Söz Dizimi Özellikleri

Kilis'in Suriye Araplarıyla eskiden beri iç içe bulunması sebebiyle, Kilis ağızında Arapça kelime sayısı oldukça çoktur (Erol, Kilis Ağızında Dönüşlülük Zamiri, 2010, s. 347).

Soru cümlesinde soru ekinin kullanımına bazen rastlanır, bazen de soru anlamı vurgu ile sağlanır. Vurgu ile soru anlamının sağlanması Gaziantep ile benzer sıklıkta olup diğer Güneydoğu illeri kadar yaygın değildir.

Kilis ağızında Arapçanın etkisi fonetik ve leksik alanda görülürken sentaksa pek sirayet etmemiştir. Yaptığımız incelemede *Cenab-ı Hak*, *Hazret-i Ali* gibi yaygın kullanımlar dışında; Siirt, Mardin ağızlarında görülen orijinal dildeki yapıya benzer Arapça/Farsça tamlamalara (tamlanan + tamlayan) rastlanmamıştır.

3.16. Mardin

3.16.1. Mardin Hakkında Genel Bilgi

Mardin ili, Batman, Diyarbakır, Şanlıurfa, Şırnak illeri ve Suriye ile çevrilidir. Mardin adının kaynağı rivayetlere dayanmaktadır.

Rivayetlerden birine göre Pers hükümdarı Ardeşir, Marde isimli bir halkı bu yöreye yerleştirir. Burası zamanla Marde adından türeyerek Mardin olur. İkinci rivayet Pers hükümdarlarından birinin oğlunun adı Mardin'dir. Bu yöreye tedavi edilmesi için getirilen çocuğun adı buraya verilir. Üçüncü rivayet İranlı Mate adından bir zahitin Heraklius'un komutanlarından biri tarafından öldürülür. "Mate din" (Mate öldü) denmesi ile buranın adı ortaya çıkar. Dördüncü rivayet Süryanice kale anlamına gelen "Merdin" sözcüğünün buraya verildiğidir.

Ermeni ve Süryani kaynaklarında şehrin adı Merdin, Merdo, Merdi, Marda, Mardin olarak geçer (Mardinliyim.Com, 2020).

Harita 33: Mardin İl Haritası

Nüfusu günümüzde 850.000 civarında olan Mardin'in yüzölçümü yaklaşık 8.900 km², rakımı 1.100 metredir. Dicle nehri yakınlarındaki düz ovalar üzerinde yükselen şehir, kayalık bir tepe üzerinde kurulmuştur (Mardin-Vikipedi, 2020). Şehrin tepesinde Mardin Kalesi bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde bu kaleyi "Burayı anlatmakta dil aciz, kalemler yetersiz; çöl içerisinde göğe yükselmiş bulut renginde bir kayaya kurulmuş bulutlara erişen bir yer" olarak tarif etmiştir (Kopar, 2015). Birçok dili ve dini bünyesinde barındıran Mardin, "diller ve dinler şehri" olarak bilinir. Farklı kültürlerin bir arada yaşadığı şehirde zengin bir hoşgörü ortamı bulunmaktadır. 1923 yılında cumhuriyetin ilan edilmesi ile sınır şehri olmuştur.

Uzaktan bakıldığında birbirinin üstüne binmiş evleri, dar sokakları, sıkışık iç içe geçmiş yapısı ile özgün bir şehir olan Mardin ili eski ve yeni şehir olarak ikiye ayrılmıştır. Eski şehir merkezi tepenin üzerine kurulu ve gelişme imkânı olmayan bir alana sıkışıp kalmıştır. Yeni şehir merkezi olarak tanımlanabilecek yer ise hastanelerin, çeşitli kurumların ve geniş yolların yapıldığı düzlük alandadır. Eski Kullanılan taş malzemesi ile meşhur olan eski Mardin evleri günümüzde varlığını muhafaza etmektedir. Hatta yeni yapılan taş evler arasında kalan beton evler tuhaf bir görünüm olarak karşılanmaktadır (Mardin Valiliği, 2020).

Artuklu, Dargeçit, Derik, Kızıltepe, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömerli, Savur, Yeşilli olmak üzere 10 ilçesi vardır. Artuklu daha önce merkez ilçe konumunda iken 2012 yılında merkez ilçe statüsü kaldırılarak ilçe konumuna gelmiştir (Resmi Gazete, 2020). 31 belediye ve 580 köyü bulunmaktadır. Kasımiye Medresesi ve Dara zindanları Artuklu ilçe sınırları içinde yer alır (Artuklu Kaymakamlığı, 2020). Şehirde uluslararası kuruluşlar tarafından kültür mirası kabul edilen 650'den fazla yapı bulunmaktadır. Tarihî ve sanat değeri olan çok sayıda cami, kilise, türbe, manastır gibi dinî yapılar mevcuttur.

3.16.2. Tarihçe

Mardin'in tarihi M.Ö. 4000'li yıllarda yaşayan Sümerlere dayanmaktadır. Sümerlerden sonra Akadlar, Babiller, Huriler, Mitaniler, Roma, Bizans ve Araplar bölgeye yerleşmişlerdir. Emeviler, Abbasilerden sonra Hamdaniler, Selçuklular, Artuklular, Eyyubiler, Moğollar, Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safeviler bölgede hüküm sürmüşlerdir. Ardından Osmanlı Devleti egemenliğine geçmiştir. 1919'da İstanbul meclisine, 1923'te Ankara meclisine (TBMM) vekil göndermiş, il olarak varlığını devam ettirmiştir.

Cizre Silopi, İdil ilçeleri 1990 yılında il olan Şırnak'a bağlanmış, Gercüş ilçesi de aynı tarihte il olan Batman'a bağlanmıştır. Silopi'nin Şırnak'a bağlanmasıyla Mardin'in Irak ile olan sınır bağlantısı kesilmiştir.

3.16.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Dargeçit sınırları içinde Germ-i Ab Kaplıcası bulunmaktadır (Mardin Kültür, 2020). Şifalı su kaynağı olan bu kaplıca bölgenin önemli termal merkezidir.

Zinnar bağları (Zinnar köyü) ve Beyazsu şehrin gezinti ve mesire alanlarıdır. Mardin Müzesi, Kasımiye Medresesi, Selimiye Medresesi, Zinciriye Medresesi, Muzafferiye Medresesi, Melik Mansur Medresesi, Surur Hanı görülmeye değer yapılardandır.

Deyrul Umur Manastırı, Mor Behnam Kilisesi, Meryemana Kilisesi, Mor Yusuf Kilisesi, Deyrul Zafaran Manastırı, Mor Yakup Manastırı, Mor Dımet Manastırı, ulu Cami, Melik Mahmut Cami, Reyhaniye Cami, Emineddin Cami, Şeyh Salih Cami, Hamidiye Cami, Süleyman Paşa Cami, Zeynel Abidin Cami dini yapılardan bazılarıdır.

Yerleşik yaşam kültürünün izleri olan mağaraları görmeye değer niteliktedir. Gızzelin, Şakolin, Firiye, Derik, Derinsu, Hanika, Salah bu mağaralardan bazılarıdır.

Mardin’de organize sanayi bölgesinde bulunmaktadır. İplik, çimento, yem, boru, kireç gibi çeşitli ürün fabrikaları bulunmaktadır. Bir sınır kenti olmasından dolayı sınır ticareti hacmi de oldukça fazladır. Nusaybin sınır kapısı sebebiyle uluslararası nakliyecilik yapılmaktadır.

Telkari, taş işlemeciliği, bakırcılık, semercilik, ahşap oymacılığı gibi el sanatları hem şehrin kültürünün devamını sağlamakta hem de geçim kaynağı olmaktadır.

Yemek kültürü genellikle et ve baharat üzerine kuruludur. Kaburga dolması en meşhur yemeğidir. Şemburek (Şam böreği), kısır, pilav, köfte türleri (ikbebet, ırok), dolma çeşitleri diğer yemeklerdendir. Sakatattan mumbar, ciğer, kelle, paça yapılmaktadır.

3.16.4. Coğrafi Durumu

Şehrin kuzeyinde yüksek dağlar bulunmaktadır. Tipik karasal iklim görülmesi sebebiyle yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar soğuk geçmektedir. Genel olarak bozkır görünümündedir. Meşe, kavak ağaçlarına rastlanır. En çok üzüm, domates, patlıcan, salatalık, acur, kavun, karpuz yetiştirilir. Hayvancılık da önemli gelir kaynaklarındandır.

Gümüş Çayı, Savur Çayı, Seyhan Deresi su kaynaklarıdır. Fırat ve Dicle nehirlerinin kolları şehrin topraklarını etkilemektedir. Dicle Vadisi, Kızıltepe, Mardin ve Nusaybin ovaları bulunmaktadır.

3.16.5. Mardin’de Yaşayan Etnik Unsurlar

Mardin’de merkez nüfusu çoğunlukla Mihallemi, Ensarî, Ömerî denilen Araplardan oluşur, ikinci büyük grup Kürt kökenli vatandaşlardır (Yılmaz, 2008, s. 88). Bir YL tezinde verilen tabloya göre; *Mardin merkez ilçelerde (Artuklu, Yeşilli), Midyat ve Savur’da çoğunlukla Arapça; diğer ilçelerde (Kızıltepe, Nusaybin, Derik, Dargeçit, Mazıdağı, Ömerli) çoğunlukla Kürtçe konuşulmaktadır* (Ataş, 2017, s. 41).

Mardin merkezde yaşayan tek Ermeni ailesi bulunmaktadır. Yerli Türkler Mardin genellikle şehir merkezinde yaşamaktadır. Süryaniler; Keldani, Asuri, Nasturi, Yakubi, Nebati; Süryani gibi farklı adlarla bilinirler, bunlar Arami kökenli olup hepsi için Süryani adı kullanılmaktadır (Işık & Güneş, 2014, s. 452).

Şehirde yaşayan bir diğer grup Yezidilerdir. Yezidiler, kendilerinin Muaviye bin Ebu Süfyan'ın oğlu Yezid grubuyla karıştırılmaması için Ezidi adını tercih etmektedirler. Arapça ve Kürtçe konuşmaktadırlar, Kürt kökenli oldukları bilinmektedir. Şehrin genelinde Türkçe, Arapça, Kürtçe ve Süryanice, Keldanice konuşulmaktadır (Ataş, 2017, s. 24). Şehirde Akkeçili yörükleri, Karakeçili yörükleri, Maraş yörükleri, Bozulus Türkmenleri bulunmaktadır (Özyüksel, 2018, s. 11-13). Oğuz boyunun *Bayat, Bayındır, Beydili, Kayı, Eymür, Yazır* kolları da Mardin civarına yerleşmişlerdir (Halaçoğlu, 2010).

3.16.6. Ağız Özellikleri

3.16.6.1. Ses Bilgisi Özellikleri

Mardin'de sesletim Arapça ve Kürtçeye benzemektedir, Farsçanın etkisi daha çok Van ve Iğdır'da görülür (Tamtamış, 2021, s. 391).

İlk hecede kapalı e [e] ünlüsünün varlığı: Türkçedeki aslı kelimelerden kapalı e [e] ile ifade edilen bazı kelimeler Mardin ağızında bazen standart /e/ ünlüsüne bazen /i/ ünlüsüne dönüşür. Kapalı e ünlüsü de nadir görülür.

Açık e [æ] ünlüsü Mardin ve ilçelerinde bazı kelimelerde görülür.

Alıntı kelimelerde uzun ünlüler çoğunlukla aslına uygun olarak korunur. Ancak bazı kelimelerde Türkçenin baskın etkisiyle normal uzunluktaki ünlüye dönüşür.

Küçük dil (uvular) [q] ve [ɢ] ünsüzünün kullanım durumu: Mardin ağızlarında tonsuz k [q] ünsüzü sıkça görülür. Tonlu [ɢ] şekline yok denecek kadar az rastlanır. Sadece

söz içi ve sonunda /g/ ünsüzü kalın ünlülerle birlikte kullanıldığında [ɣ] şeklinde görülür.

Mardin’de hem ilerleyici hem gerileyici benzeşme nadir olarak görülür.

İç ve son seslerde [x] ve [q] ünsüzlerinin kullanım durumu: Doğu grubu ağızlarının çoğunda k>h yönünden bir değişim görülür. /k/ ünsüzü Diyarbakır, Urfa, Mardin Hakkâri ağızlarında korunur ve gırtlığa doğru kayar (Tamtamış, 2021, s. 393). Mardin’de nadir de olsa k>h yönünde sızıcılaşma görülür.

Artdamaksıl n [ŋ] ünsüzü görülmez.

Kelime başında /d/ ~ /t/ ses değişmesi görülmez. İncelediğimiz diğer ağızlardaki gibi t>d tonlulaşmasına rastlanmaz. Öte yandan d>t şeklinde bir tonsuzlaşma da pek görülmez, ancak istisna birkaç örnek görülebilir.

Kelime başında /g/ ~ /k/ ünsüzleri arasında ses değişmesi herhangi bir yönde gelişme göstermez.

Çift dudak v [w] ünsüzünün kullanım yoğunluğu: Mardin genelinde çift dudak v [w] ünsüzü belirli bazı kelimelerde görülür.

Çok heceli kelime sonundaki ı, u, ü>i ses değişimi görülür.

İç ve son seslerde /g/ ünsüzü çoğunlukla korunur. Bu ünsüz ince ünlülü kelimelerle kullanımda [g] biçiminde, kalın ünlülü kelimelerle kullanımda [ɣ] biçiminde görülür. /g/ ünsüzünün /y/ ünsüzüne dönüştüğü veya kaybolduğu örnekler de görülür.

Kelime içinde göçüşme (metatez) Mardin ağızlarında birkaç kelimedede görülür, yaygın bir ses olayı değildir.

İlk hecesinde /ö/ veya /ü/ bulunan kelimelerde ünlü kalınlaşması: Mardin ağzında görülür. Daha çok o-ö [ə] arası ve u-ü [u] arası (yarı kalın) alt sesbirimlere rastlanır.

İlgi ve iyelik eklerinde kalınlaşma eğilimi olduğundan kalınlık-incelik yönünden uyuma aykırılık görülür.

Hem patlayıcı ünsüzlerde hem de diğer ünsüzlerde *ünsüz ikizleşmesi* sıkça görülür.

Kelime kökünde dar-yuvarlak ve geniş-yuvarlak ünlülerin kullanımı: Mardin ağzında dar ve geniş-yuvarlak ünlüler çoğunlukla birbirinin yerine kullanılır. Bu durum Kürtçe etkisinin daha fazla olduğu Van, Şırnak, Hakkâri ağızlarındaki kadar belirgin değildir.

Boğazsıl (epiglottal pharyngeal/Arapçadaki ع) ünsüzlerin [ʕ] kullanım yoğunluğu: Ayınlı ünsüzler Mardin ve Siirt ağızlarında daha çok Arapçadan alınan kelimelerde kullanılır.

Boğazsıl h [h] ünsüzünün kullanım yoğunluğu: Mardin’de *boğazsıl h* ünsüzünün kullanımı Arapça sesletimine daha uygun, diğer Doğu grubu ağızlarına oranla daha belirgindir.

Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu: Mardin ağzında artdamaksıl/gırtlaksıl/boğazsıl ünsüzlerden sonra gelen ince ünlüler uyumsuzluğa neden olur.

3.16.6.2. Şekil Bilgisi Özellikleri

Görülen geçmiş zaman ekinin kullanım biçimi: Bu ek ÖTT’deki gibi dört şekilli (-dX) olmasına rağmen çoğunlukla düz-ince şekilde görülür.

Öğrenilen geçmiş zaman ekinin kullanım biçimi: Doğu grubu ağızlarının çoğunda bu ekin sadece düz-ince şekli görülürken Mardin’de bu ek ÖTT’deki gibi dört şekillidir. Düz ve ince şekli daha yaygın kullanılır.

Şimdiki zaman eki ÖTT’deki gibi *-yor* biçimindedir. Bazen o-u arası ünlü [ɔ] ile kullanımı görülür.

Gelecek zaman ekinin kullanım biçimi *-AcAq/-AcA* biçimindedir. Kalın ünlülerle de ince ünlülerle de çoğunlukla [q] ile kullanılır. Mardin ağızlarında /k/ ünsüzü birçok ekte ve kelimedede olduğu gibi gelecek zaman ekinde de sızıcılaşmamaktadır.

Geniş zaman ekinin 1. şahıslarda olumsuz çekimi ÖTT ile benzerdir.

Teklik 1. ve 2. şahıs ekinin yönelme çekimi bazı örneklerde ÖTT'deki ile benzer bazı örneklerde de farklıdır. *bena/sena* biçimi yok denecek kadar az görülür.

Zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekinin kullanım biçimleri: Bu ekler ÖTT'deki gibi kullanılır. Teklik 1. şahıs ekinin geniş ünlülü (-Am), 2. şahıs ekinin artdamaksıl biçimi yoktur.

Zamir kökenli çokluk 1. ve 2. şahıs ekinin kullanım biçimleri: Çokluk 1. şahıs eki ve çokluk 2. şahıs eki ÖTT'deki gibidir. 1. şahısta *-k* biçimi yoktur, 2. şahıs dört (+sXnXz) şekillidir.

Birleşik kipli çekimlerde çokluk 3. şahıs ekinin (+lAr) kullanım yeri: Bu ek Mardin ağzında çoğunlukla zaman ekinden sonra kullanılır.

Belirtme hâli eki çoğunlukla düz ve ince şekillidir.

Vasıta hali eki çoğunlukla +lA, +lAn biçimindedir.

İlgi ve iyelik ekleri ÖTT'deki gibi olmasına rağmen düz şekilleri daha çok kullanılır.

ki bağlama edatı ile *-ken*, *-ki*, *-leyin* ekleri ÖTT'deki gibi tek şekillidir.

Birçok kaynakta *enklitik edatı* olarak tanımlanan *ma* edatını Sadi H. Nakiboğlu '*ma*' *pekiştirme edatı* (2015, s. 272) şeklinde ifade eder. Mardin'de sıkça kullanılır.

Mardin yöresinde *zi* ve *o/ mo ko* enklitik edatları da görülür.

u bağlacının kullanımı: Bu bağlaç Mardin'de kelimeleri ve/veya cümleleri bağlamak için sıkça kullanılır.

Arapça/Farsça kelime yoğunluğu: Arapça ve Kürtçenin etkisiyle çokça Arapça ve biraz Kürtçe kelimeler sıkça görülür. Türkçeye yerleşmiş bazı kelimeler Arapça aslına uygun şekilde telaffuz edilmektedir.

şimdi kelimesi *şindi* biçiminde de görülür.

öyle/böyle kelimeleri çoğunlukla *öyle/böyle* ve *oyle/böyle* biçimlerinde görülür. Nadir de olsa *iyle/biyle* biçimine rastlanmıştır.

kendi ve *gibi* kelimeleri ÖTT'deki kullanımı ile aynı şekilde görülür.

Bildirme kipi ekinin (kopula) kullanım yoğunluğu: Mardin'de bildirme kipi 3. şahıslarda sıkça kullanılır. Bu ek ÖTT'deki gibi ihtimal anlamında kullanılmaz, yalnızca kesinlik belirtir.

Emir ve istek kipinin kullanımı teklik 1. şahıs dışında ÖTT ile aynıdır. Teklik 1. şahısta emir kipi ÖTT ile çoğunlukla aynıdır. Nadiren *-im* biçimindedir. İstek kipinin kullanımına teklik 1. şahısta pek rastlanmaz.

Öğrenilen geçmiş zaman eki 1. şahıslarda sıkça kullanılır, teklik 1. şahısta kullanımı daha fazladır.

3.16.6.3. Söz Dizimi Özellikleri

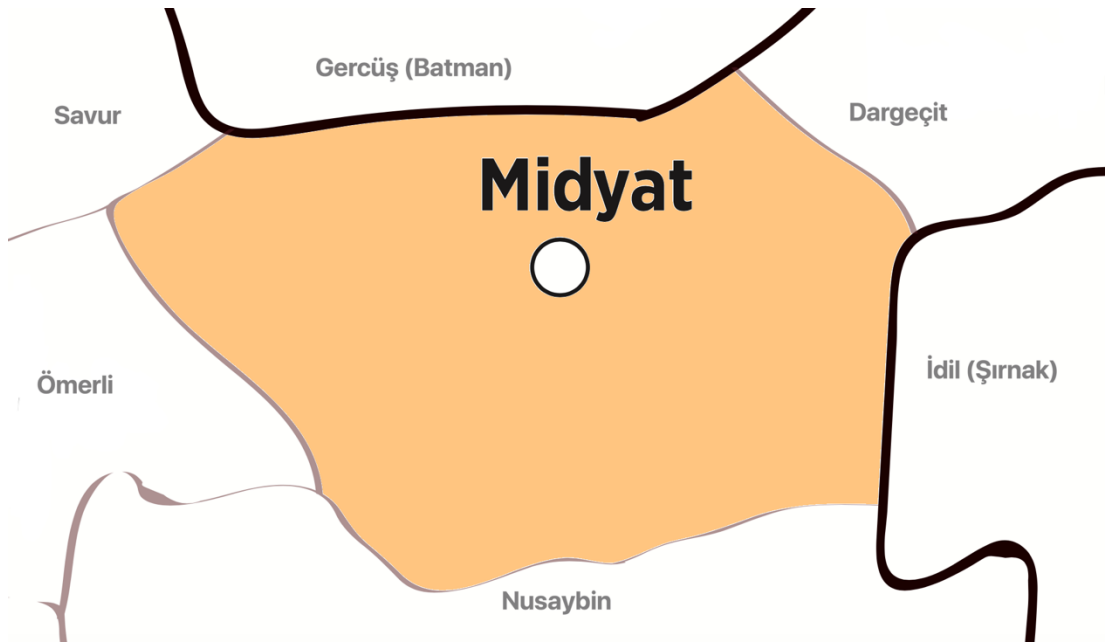
Vurgu ile kurulan soru cümlelerine sıkça rastlanır.

3.17. Midyat

3.17.1. Midyat Hakkında Genel Bilgi

Midyat ilçesi, Ömerli, Savur, Nusaybin, Dargeçit ilçeleri, Şırnak (İdil) ve Batman (Gercüş) illeri ile çevrilidir. Yaklaşık 120.000 nüfusa ve 1050 km² yüzölçümüne sahiptir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1070 metredir. İl merkezine uzaklığı 65 km'dir.

Midyat adına ilk olarak M.Ö. 9. yüzyılda Asur yazıtlarında “Matiate” şeklinde rastlanmıştır. İsmin anlamının “Mağaralar kenti” olduğuna inanılmaktadır. Bazı kaynaklarda Matiate’nin Aramice bir kelime olduğu ve “vatanım, mahallem” anlamına geldiği ifade edilmektedir.

Harita 34: Midyat İlçesi

İlçede Mardin il merkezinde olduğu gibi çeşitli etnik ve dinî gruplar birlikte hoşgörü içerisinde yaşamaktadır.

İlçeden Batman ve Şırnak illerine, Nusaybin üzerinden Suriye’ye karayolu üzerinden rahatlıkla ulaşabilmektedir. İlçe merkezi oldukça gelişmiş olup, burada telkârî gümüş

işlemeciliği oldukça yaygınlaşmıştır. Kilise, manastır, türbe, cami gibi dini yapılar iç içedir. İlçe merkezi iki bölüme ayrılmış, eski çarşının ve eski yerleşimin olduğu alan “Midyat” adıyla, yeni çarşının olduğu ve yapısal gelişmenin devam ettiği alan “Estel” adıyla bilinmektedir. İlçenin toplam 43 köyü bulunmaktadır.

İlçede Türk, Kürt ve Araplar çoğunlukla Müslüman olarak, Süryani, Ermeni ve Keldaniler çoğunlukla Hristiyan olarak yaşamlarını devam ettirmektedirler (Midyat-Vikipedi, 2020).

3.17.2. Tarihçe

İlçeye sırasıyla Asur, Sümer, Akad, Pers, Roma, Selevkoslar, Abbasiler, Emeviler, Artuklular, Mervaniler, Eyyubiler, Osmanlılar hükmetmişlerdir. 1810 yılında ilçe statüsüne kavuşan Midyat, günümüze kadar bu statüsünü korumuştur.

3.17.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Başta domates, acur, üzüm, kavun, karpuz, buğday, arpa, mercimek olmak üzere çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Hayvancılık yaygındır. İlçe merkezinde son yıllarda inşaat sektörü ön plana çıkmıştır.

Telkari işlemeciliği, çeşitli el sanatları işlemeciliği, halı/kilim dokumacılığı geçim kaynaklarından bazılarıdır.

Kaburga dolması, iç pilav, köfte, mumbar, babağannuç, sembusek (şemburek veya Şam böreği) sık görülen yemek çeşitlerindendir.

Taş işleme sanatı ilçenin tarihî evlerinde görülen nadir sanat türüdür.

Mor Gabriel Manastırı, İzozoel Kilisesi, Gelüşke Hanı, Midyat Konuk Evi, Midyat mağaraları, Midyat taş evleri, Meryem Ana Kilisesi, Belediye Kültür Evi görülmesi gereken tarihî yapılar arasında yer almaktadır.

3.17.4. Coğrafi Durumu

İlçe genel olarak engebeli arazilerden oluşmaktadır. Çevresinde yüksek dağlar yoktur. Karasal bir iklime sahiptir. Kışlar soğuk ve kar yağışlı, yazlar çok sıcak geçmektedir. İlçeye yakın bir yerde Beyazsu Çayı bulunmaktadır.

3.17.5. Midyat'ta Yaşayan Etnik Unsurlar

Midyat'ta Türk, Arap/Mıhalmi, Kürt, Süryani, Becırmani/Seyyid, Yezidi etnik gruplar yaşamaktadır (Çetin, 2007, s. 5). Çoğunlukla Türkçe, Arapça, Kürtçe, Süryanice konuşulmaktadır.

3.17.6. Ağız Özellikleri

Mardin merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.18. Siirt

3.18.1. Siirt Hakkında Genel Bilgi

Siirt adının Sami veya Keldani dillerinden geldiği öne sürülmektedir. Keert, Esart, Saart, Seerd, Sört, Sairt adlarından ortaya çıktığı düşünülmektedir. Çeşitli dillerde Keert “kent” anlamına, Seert “üç yer” anlamına gelmektedir. Eski Siirt şehrinin kurulu olduğu alanda üç tepe (Rasinnebah, Biraffa, Mevbuk) bulunması Seert (Se erd) iddiasını güçlendirmektedir. Ancak şehrin adının “sirt” kelimesinden türediği görüşü valilik tarafından benimsenmiştir (Siirt Valiliği, 2020).

Harita 35: Siirt İl Haritası

Siirt ili, Batman, Bitlis, Şırnak ve Van illeri ile çevrili olup yaklaşık 330.000 nüfusa sahiptir. Nüfusun yaklaşık 170.000'i il merkezinde geri kalanı ilçelerde yaşamaktadır. Toplam 6 ilçesi, 12 belediyesi, 63 mahallesi ve 279 köyü bulunmaktadır (Siirt Valiliği, 2020). İl merkezi 280 km², il toplamı 6200 km² yüzölçümüne sahiptir. Deniz seviyesinden yüksekliği 900 metredir.

İlin tamamı genellikle dağlarla çevrilidir. Yaklaşık 5000 yıllık geçmişe sahip olan Siirt şehri, çevre şartları, insan faktörü, ana ticaret yollarından uzak olması gibi

sebeplerle fazla gelişmemiştir. Şehrin kuzeyinde bulunan sarp dağlar şehrin gelişmesini engellemiş, şehir dağlar arasında sıkışıp kalmıştır. Bölge ve çevre illere ulaşım ve ticareti oldukça zayıf olan şehir için “son durak”, “kör nokta” gibi ifadeler kullanılmaktadır (Özgen & Karadoğan, 2009, s. 62).

3.18.2. Tarihçe

Siirt’e ilk yerleşim Sami kavimlerine dayanmaktadır. Sırasıyla; Babil, Urartu, Asur, Med, Pers, Roma, Sasani devletleri egemen olmuşlardır. Bu dönemlerde çeşitli din ve tanrı inancına sahip olmuşlardır. Daha sonra Araplar tarafından alınan bu şehir İslam’la tanışmış, bu inancını günümüze kadar muhafaza etmiştir.

Araplar döneminden (Abbassiler, Emeviler) sonra Mervanoğulları şehirde egemen olmuşlardır. Anadolu’ya Türklerin akın etmesinden sonra burası Artuklular yönetimine geçmiştir. Ardından Akkoyunlu, Safevi ve son olarak Osmanlı devletleri buraya hükmetmişlerdir.

Çoğunlukla aşiret kültürü ile yönetilen şehir, 1864 yılında kaza statüsüne ulaşmış ve devlet otoritelerince yönetilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde il olmuştur.

3.18.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Siirt verimli topraklara sahiptir. Halkın büyük bölümü tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Nar ve Antep fıstığı²⁶ önemli gelir kaynaklarındandır. Buğday, arpa, mercimek, ceviz, badem bol miktarda yetiştirilmektedir. Dağlık alanları bol olduğundan halkın büyük bölümü yaylada hayvancılık yapmaktadır. Koyun ve keçi çoğunlukla yetiştirilen hayvanlardandır.

²⁶ Burada Siirt fıstığı denir. Antep fıstığı ile arasındaki fark “Antep’te yetişene Antep fıstığı, Siirt’te yetişene Siirt fıstığı denir.” şeklinde ifade edilmektedir.

Sanayi fazla gelişmemiştir. Yem, un, bal, tuğla, kiremit, teneke fabrikaları bulunmaktadır. Çok sayıda dokuma tezgahına sahip olan şehir battaniyeleri ile ünlüdür. Tiftik keçisinden elde edilen tiftik ipinden battaniye üretilmektedir.

3.18.4. Coğrafi Durumu

Genel olarak dağlık bir alan içinde bulunan Siirt'in kuzeyinde ve doğusunda Güneydoğu Toroslarının uzantısı bulunmaktadır. Bu dağlar güneydoğuya doğru inerek Hakkâri dağlarına ulaşmaktadır. Çevresindeki en yüksek dağ 2800 metre civarındadır. Doğruiyol, K rkandil, Yazlıca, Koran, Yassı dağları bunlardan bazılarıdır. Platolar ve vadiler de şehrin oluşumunu önemli ölç de etkilemiştir. Behrancı ve Botan vadileri önemlilerindendir. Botan Çayı şehrin önemli su kaynağıdır. Yaz aylarında çay üzerinde çeşitli doğa sporları ve yarışmalar düzenlenmektedir. Çatak, Zorava, Reşinan, Garzan, Kezer diğer akarsularıdır. Siirt Doğu Anadolu ile sınır olduğundan geçiş iklimine sahiptir. Bitki örtüsü yer yer orman ile bozkır arasında değişmektedir.

Siirt büryanı, perde pilavı meşhur yemeklerindendir. Çeşitli deri hastalıklarına iyi geldiğine inanılan ve menengiç yapraklarından üretilen bittim sabunu burada üretilmektedir. Menengiç kahvesi oldukça yaygındır.

Şehrin önemli tarihî yapılarından olan Ulu Cami'nin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Selçuklu döneminde onarılan (1129) camiye 1260 yılında ilaveler yapılmıştır. Caminin minberi Etnografya Müzesi'ne nakledilmiştir.

İbrahim Fakirullah türbesi, Şeyh Muhammed el Hazin türbesi, Derzin Kalesi, Şirvan Kalesi, İrun Kalesi, Botan mağaraları il sınırları içinde bulunmaktadır.

Baykan ilçesi yakınlarında Veysel Karani beldesinde bulunan Veysel Karani Türbesi bölgenin önemli dinî turizm alanlarındanr. Her yıl türbeyi ziyaret etmek amacıyla akın akın insanlar gelmektedir.

Yemen yakınlarındaki Karen/Karan köyünde doğduğu ve asıl adının Üveys-el Karenî olduğu bilinen Veysel Karani çevresindekilerin aksine tek tanrı inancına sahiptir ve son peygamberin Mekke’de zuhur ettiğini duyduğunda hasta annesini bırakıp aylarca yol gider ve Mekke’ye ulaşır. Son peygamberi yerinde bulamayan Veysel, annesine verdiği sözü tutarak beklemez ve geri döner. Ardından Hz. Muhammed’in iltifatlarına mazhar olan ve hırkası kendisine hediye edilen Veysel Karani Sıffin savaşına katılır ve şehit edilir²⁷.

3.18.5. Siirt’te Yaşayan Etnik Unsurlar

Siirt’te Karakeçili, Doduran, Alagöz (Begdili) Türk toplulukları ve Irak Türkmenleri bulunmaktadır. İl merkezi dışında bir ilçede Zazaca, bir köyde Süryanice konuşulmaktadır. İl genelinde Türkçe, Arapça, Kürtçe, Zazaca, Süryanice konuşulan dillerdendir (Buran, 2009).

3.18.6. Ağız Özellikleri

3.18.6.1. Ses Bilgisi Özellikleri

Siirt ağızlarında ilk hecede kapalı e [e] ünlüsü bazı kelimelerde görülür.

Açık e [æ] ünlüsünün varlığı: Siirt ağızında açık e ünlüsüne rastlanır.

a-o arası [ɒ] ünlünün varlığı görülür. Daha çok /a/ ünlüsünün yarı yuvarlaklaşması sonucu ortaya çıkar, nadiren /o/ ünlüsünün düzleşmesiyle de ortaya çıkar.

İlk hecede /h/ veya /m/ ünsüzü yanındaki dar-yuvarlak ünlü genişler.

İlerleyici ve gerileyici benzeşme çok sık görülmez.

²⁷ Sıffin Savaşı Fırat Nehri sularının devam ettiği Rakka (Suriye) civarında yapılmıştır. Veysel Karani türbesinin neden Rakka’ya yaklaşık 500 km. uzaklıkta bulunan Siirt’te olduğuna yönelik net bir bilgi mevcut değildir.

Küçük dil (uvular) [q] ve [ɢ] ünsüzlerinden q sıkça kullanılır. k>h sızıcılaşması çok nadirdir. Söz içinde veya sonunda [q] ünsüzüne rastlanır. Bu ünsüzün görülme sıklığı Mardin ağzındaki kadar belirgin değildir, bu ünsüz bazı kelimelerde sızıcılaşarak [x] ünsüzüne dönüşür. Bazı kelimelerde sızıcılaşma sporadik görülür.

Artdamaksıl n [ŋ] ünsüzü Siirt ağızlarında görülmez.

Siirt il merkezinde iç ve son seslerde /g/ ünsüzü çoğunlukla /y/ ünsüzüne dönüşür, sızıcılaşma hâkimdir.

Ön seste /y/ düşmesi pek görülmez, birkaç kelimedede istisna durum vardır. /y/ türemesi nadir görülür.

Alıntı kelimelerde uzun ünlünün korunması yok denecek kadar azdır. Birkaç Arapça kelimedede asıl söylenişine uygun şekilde uzun ünlülü telaffuza rastlanır. Mardin ağzına oranla uzun ünlülü telaffuz edilen alıntı kelimeler daha azdır. Uzun ünlülü kelimeler daha çok tamlama içinde görülür.

Aslî b ünsüzü görülmez.

p>b, t>d, k>g tonlulaşmasına pek rastlanmaz. d>t değişimi sporadiktir.

Ön seste s>z ses değişimi tespit edilmiştir.

Çift dudak v [w] ünsüzü belirli bazı kelimelerde sıkça görülür.

Çok heceli kelime sonundaki ı, u, ü>i ses değişimi sıkça görülür.

Kelime içinde metatez bazı yerleşim birimlerinde bazı kelimelerde bazen görülür.

Dudak veya diş-dudak ünsüzleri yanındaki dar-yuvarlak kök ünlüsünün düzleşmesi bazı kelimelerde nadiren görülür.

İlk hecesinde /ö/ veya /ü/ bulunan kelimelerde kalınlaşma bazen görülür. Daha çok o-ö arası ünlü [ø] ve u-ü arası ünlü [u] şeklinde yarı kalın biçimde görülür.

Boğazsıl (epiglottal pharyngeal/Arapçadaki ع) ünsüzlerin [ʕ] kullanım yoğunluğu: Siirt ağzında sıkça görülür, Arapça ع ünsüzü ile kullanılan kelimeler dışında da görülür.

Ünlü-ünsüz uyumsuzluğuna rastlanır.

3.18.6.2. Şekil Bilgisi Özellikleri

Şimdiki zaman eki *-i(y)*, *-y(i)* biçimindedir. Ayrıca *-yor* biçimi diğer Doğu ağızlarına oranla Siirt'te daha yaygındır.

Görülen geçmiş zaman eki çoğunlukla düz ve incedir, *-di* biçimindedir. *-yor* ile kurulan birleşik kipli (şimdiki zamanın hikâyesi) kullanımda ÖTT'deki gibi dört şekillidir.

Öğrenilen geçmiş zaman eki çoğunlukla *-miş* biçimindedir. Teklik 1. Şahısta da sıkça kullanılır.

Gelecek zaman ekinin kullanım biçimi çoğunlukla ÖTT ile aynıdır, ayrıca *-icek* biçimi de görülür.

Geniş zaman eki ÖTT'deki ile aynıdır.

Bulunma ve ayrılma hâli ekleri sıklıkla karıştırılır.

Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimi ÖTT'deki gibidir.

Teklik şahıslarda zaman zaman kalınlık-incelik uyumuna aykırı şekilde de görülür.

Birleşik kipli çekimlerde çokluk 3. şahıs ekinin kullanım yeri: Siirt ağzında genellikle zaman eklerinden sonra gelir.

Teklik 3. şahıs iyelik çekiminde ek yığılması kısmen görülür.

Bulunma ve ayrılma hâli ekleri bazen birbirinin yerine kullanılır.

Bildirme kipinin kullanım durumu: Bildirme kipi teklik 3. şahısta sıkça kullanılır.

öyle/böyle kelimeleri çoğunlukla *oyle/boyle* biçiminde kullanılır.

o / mo ko enklitik edatları nadir görülür.

Arapça/Farsça kelime yoğunluğu: Arapça ve Kürtçe kelimeler belirli bazı yerlerde sıkça kullanılır.

3.18.6.3. Söz Dizimi Özellikleri

Vurgu ile soru cümlesi kullanımına sıkça rastlanır.

Tamlama unsurları zaman zaman Arapça ve Kürtçe aslına uygun olarak kullanılır.

3.19. Şanlıurfa

3.19.1. Şanlıurfa Hakkında Genel Bilgi

Peygamberler şehri olarak bilinen Şanlıurfa; Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin illeri ve Suriye sınırlı ile çevrilidir. Adıyaman sınırında Fırat Nehri bulunmaktadır.

Harita 36: Şanlıurfa İl Haritası

Son nüfus sayımına göre şehirde yaklaşık 2.100.000 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun yaklaşık 800.000'i il merkezinde geri kalanı ilçelerde yaşamaktadır. Yüzölçümü 19.450 km², deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 550 metredir. Yüzölçümü bakımından Türkiye'nin en büyük 7. şehridir. Eyyübiye, Haliliye, Karaköprü merkez ilçeleridir. Merkez ilçelerle birlikte 13 ilçesi vardır. Mahalle ve köyleri toplamı 1379'dur.

Şanlıurfa adının kaynağıyla ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre İdris Peygamber insanlara şehirler kurmayı öğretti, 180 şehir kurdu, bu şehirlerin en

küçüğüne Urhai/Orhay/Urfa adı verildi (Şanlıurfa Valiliği, 2020). İkinci rivayete göre Semud kavminin hükümdarı Ruha (Kaliruha) ismine istinaden şehre Ruha denmiş, daha sonra burayı alan Türkler “Uruha” demişler ve zamanla bu kelime Urfa’ya dönüşmüştür (Coğrafya Dünyası, 2020). En eski adı “Ur” veya “Ur-ı Kildani” olarak bilinen şehir, Büyük İskender döneminde “Edessa”, İslam’ın fethinden sonra “Ruha”, Osmanlı’nın son devirleri ve cumhuriyet döneminde “Urfa” adını almıştır (Kopar, 2015).

Rivayetlere göre Hazreti Adem, Nuh, İbrahim, Lut, İshak, Yakub, Yusuf, Eyyub, Elyesa, Şuayb, Musa, İsa peygamberlerin bu bölgede yaşaması veya bu bölge ile olan bağları, makamları sebebiyle buraya “Peygamberler Şehri” denmiştir (Şanlıurfa KTB, 2020).

3.19.2. Tarihçe

Efsanelere göre Âdem ile Havva’nın ilk ayak bastığı toprak Harran Ovası’dır (Haber Şanlıurfa, 2020). Şanlıurfa’da ilk yerleşimin ne zaman başladığına dair net bir bilgi olmasa da Mezopotamya bölgesine Âdem ile Havva’nın yaşam sürdükleri rivayetleri bulunmaktadır. İlk uygarlık olan Sümerlerin tarihteki varlıklarına dair izler bile M.Ö. 4000’lere kadar giderken Şanlıurfa Göbeklitepe’deki kalıntılardan M.Ö. 12.000’lere kadar ulaşılması, buranın insanlığın ilk başladığı yer veya insanlığın ilk başladığı yerlerden biri olarak kabul edilmesinin haklılık payı bulunmaktadır. Bu nedenle Şanlıurfa’nın tarihi anlatılırken Göbeklitepe’deki kalıntıları göz ardı etmeden anlatmak gerekir.

Şanlıurfa’nın 18 km kuzeydoğusunda Örencik Köyü yakınlarında bulunan Göbeklitepe (KVMGM, 2020), tarihi 12.000 yıl öncesine dayanan en eski yapı topluluğudur. Dünyanın en eski ibadet merkezi/tapınağı olarak bilinmektedir. Çevresine göre yüksekte bulunduğu ve bir göbek figürünü andırdığı için buraya Göbeklitepe denmiştir. İlk olarak 1963’te araştırmalara konu olmuş, buranın mezar

kalıntısı olabileceği düşünülmüş ve değeri tam olarak anlaşılamamıştır (Kurt, 2017, s. 1111). 1994'te devam eden kazılarda ilk önce Neolitik Çağ'a (Cıralı Taş Devri M.Ö:2000) ait olduğu düşünülmüştür. Daha sonra buradaki yapıların hiçbir yerde görülmeyen dinî yapılar olduğu keşfedilmiş ve önemi kavranmıştır. Bu dinî yapıların Şaman inancına ait olduğu, yapılar üzerindeki hayvanların şaman erk hayvanları olduğu ihtimali üzerinde durulmuştur (Etli, 2020). 20 adet tapınaktan oluşan bu yapıların her biri 30 m² büyüklüktedir. Her tapınağın çevresi duvarlarla örülüdür. Ters "L" şeklindeki taş sütunları bulunan tapınakların merkezinde ikiz taşlar "T" görünümündedir. Bu taşların her biri 40-50 ton ağırlığında ve 4-6 metre uzunluğundadır (Özalp, 2016, s. 61). Taşların çapları 10 ile 30 metre arasında değişmektedir. Bu bölgede kazılar günümüzde devam etmektedir ve bölge 2005 yılında sit alanı ilan edilmiştir.

Bilinen geçmişi 12.000-14.000 yıl öncesine kadar giden Şanlıurfa tarihte Akad, Babil, Hitit, Hurri, Mitani, Arami, Asur, Pers, Makedonya, İskender, Selevkos, Edessa ve Roma sınırları içinde yer almıştır. Daha sonra Bizans, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Zengi, Eyyubi, Artuklu, İlhanlılar, Memluk, Timur, Akkoyun, Karakoyun, Dulkadiroğulları, Safevi ve Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.

Millî Mücadele dönemindeki gelişmelerden Urfa da nasibini almıştır. Önce İngiliz sonra Fransızların işgal ettiği şehirde halk büyük bir direniş gösterdi. Urfa halkının direnişine dayanamayan Fransızlar ülkeyi terk ettiler (Ekinci & Paydaş, 2011). Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı'nın bir şehri iken 1923'te Türkiye'nin şehri olarak, 1924 idarî bölünme sonucu il merkezi olarak varlığını devam ettirdi. 1984 yılında Urfa'nın Millî Mücadele dönemindeki kahramanlıklarından dolayı şehrin adı "Şanlıurfa" olarak değiştirildi.

3.19.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Şanlıurfa'nın tarihî dokusunu gösteren çok sayıda çeşme, han, hamam, cami, türbe, köprü, su bendi, höyük, kilise, mağara, kale, sur bulunmaktadır. Şehirde korunmasına karar verilmiş ev, cami, han, köprü gibi yapıların toplamı 1100 civarındadır (Harran Üniversitesi, 2020).

Şanlıurfa'da Şanlıurfa Kalesi, Şanlıurfa Ulu Cami, Selahattin Eyyubi Camisi, Mevlid-i Halil Mağarası, Nemrut Tahtı, Mor Petrus Kilisesi, Mor Paulus Kilisesi, Haleplibahçe Mozaikleri, Elyasa Peygamber Türbesi, Gümrük Hanı, Barutçu Hanı, Hüseyniye Çarşısı, Kazaz Pazarı ve daha sayılamayacak kadar çok sayıda tarihî mekân bulunmaktadır.

Şehrin bir simgesi olan Balıklı Göl, dinî turizm açısından önemli yerlerin başında gelmektedir. Balıklı Göl, Nemrut'la ve puta tapanlarla mücadele eden Hazreti İbrahim Peygamber'in Nemrut tarafından ateşe atılması sonucu oluşan bir göldür. Nemrut'un evlerde yemek pişirmek amacıyla ateş yanmasına izin vermediği²⁸, şehirdeki bütün odunları toplayıp büyük bir ateş yaktığı ve Hazreti İbrahim'i mancınık ile bu ateşe fırlattığı, odunların balığa, ateşin suya dönüşerek günümüze ulaştığı rivayet edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen *"İbrâhim, "Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz? Size de Allah'ı bırakıp taptığınız şeylere de yazıklar olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?" dedi. Putperestler, "Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!" dediler. Biz de dedik ki: "Ey ateş, İbrahim'e karşı soğuk ve esenlik ol. Ona bir düzen (tuzak) kurmak istediler, fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık."* (Kur'an-ı Kerim, 2020) ayetleri Balıklı Göl rivayetlerini doğrulamaktadır.

²⁸ Rivayetlere göre Şanlıurfa'da meşhur bir yemek türü olan etli çiğköfte, ateş yakmanın yasaklandığı ve bütün odunların toplandığı bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Soğmatar Antik Kenti milattan önceki çağlara aittir. Kentin üzerinde 1. yüzyıla ait olduğu düşünülen bir höyük ve 11. yüzyılda inşa edilen kale, burç ve kalıntılar bulunmaktadır.

Şuayb şehri ve Şuayb mağarası Harran ilçesi Özkent köyünde bulunmaktadır. Şuayb Şehrin ne zaman inşa edildiği bilinmemekte, üzerindeki kalıntıların 5. yüzyıl sonunda yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şehrin toprakları GAP kapsamında olduğundan sulamaya dayalı verimli topraklara sahiptir. Buğday, arpa, mısır, nohut, üzüm, mercimek, pamuk başta olmak üzere çok çeşitli sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Seracılık, küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Süt ürünleri üretilmektedir. Halı, kilim dokumacılığı yaygındır.

İlde Organize Sanayi Bölgesi bulunması sebebiyle sanayi gelişmiştir. Tekstil, yağ, ayakkabı, deterjan, iplik, cam, plastik, fıstık, salça fabrikaları başta olmak üzere çok sayıda fabrika bulunmaktadır (Şanlıurfa-Vikipedi, 2020).

3.19.4. Coğrafi Durumu

Geniş düzlük alanlara sahiptir. Topraklarının %60'ı plato, %22'si dağlık, %16 ova, geri kalanı yayla görünümündedir (Şanlıurfa Valiliği, 2020). Bozova, Harran, Halfeti, Hilvan, Suruç, Viranşehir ovalarına sahiptir. En önemli su kaynağı Fırat Nehri'dir. Atatürk, Birecik ve Karkamış Barajı önemli baraj gölleridir. Şehrin en yüksek dağı Karacadağ'dır.

Karasal iklim özelliklerine sahip olduğundan yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar ise yağışlı geçmektedir. Çöl ikliminin etkisi hissedilmektedir.

Ceylan, kelaynak, çizgili sırtlan, çöl varanı, çizgili İshak kuşu Şanlıurfa'nın ilçelerinde, ovalarında, dağlarında görülebilecek nadir türlerdendir. Özellikle kelaynak kuşu sadece Birecik'te ve Nil Vadisi'nde görülen bir türdür.

3.19.5. Şanlıurfa’da Yaşayan Etnik Unsurlar

Türk nüfusun çoğu merkez ilçelerde (Karaköprü, Haliliye, Eyyübiye), Halfeti’de, Birecik’te, Bozova’da ve Siverek’te bulunmaktadır. Siverek’te bulunan Türklerin çoğu Karakeçili Türkmen boyuna mensuptur. Karakeçili Türkmenleri Oğuzların Kayı boyuna mensup bir aşirettir. Bazı Karakeçili Türkmenleri zamanla kendi dilini terk ederek Kürtçeyi anadil olarak kullanmışlardır (Yavuz, 2009, s. 2358). 1927 nüfus sayımına göre ilde Türkçe dışında en çok konuşulan diller Arapça ve Kürtçedir (İlyas, 2017, s. 151). Bunların dışında Siverek ilçesinde ve bazı köylerde Zazaca konuşulmaktadır. 1927 sayımına göre konuştuğu belirlenen İbranice ve Ermenice dillerinin günümüzde konuşulduğu tespit edilememiştir. Ayrıca Ahmet Buran’ın dil haritası (2009) verilerinde de Türkçe, Arapça, Kürtçe ve Zazaca dışında bir dil konuşulduğu bilgisi bulunmamaktadır.

3.19.6. Ağız Özellikleri

3.19.6.1. Ses Bilgisi Özellikleri

İlk hecede kapalı e [e] ünlüsüne sıkça rastlanır. Kapalı e ünlüsü Urfa merkezde sıkça görülür (Özçelik, 1997, s. 13). Birecik’te kapalı e ünlüsü zaman zaman i’ye dönüşür. Açık e [æ] ünlüsü sıkça görülür. Siverek ağızında bazı kelimelerde (Özçelik & Boz, 2009, s. 13), Birecik ağızında (Altunbıçak, 2015, s. 6), Urfa merkez ağızlarında görülmüştür.

Küçük dil (uvular) [q] ve [g] ünsüzlerinden [q] daha yaygındır, [g] az görülür. İç ve son seslerde /k/ veya [q] ünsüzü çoğunlukla sızıcılaşır ve artdamaksıl h [x] ünsüzüne dönüşür, sızıcılaşmayan sporadik örnekler de vardır. Söz başındaki /h/ ünsüzü de bazen artdamaksıllaşır ve [x] formuna bürünür. Urfa merkezde söz içinde ve sonunda [g] ünsüzü görülür: *tarag, ayag, kuyrığ* (Güneş, 2020, s. 247).

Artdamaksıl n ünsüzü [ŋ] Urfa ve ilçelerinde görülmez. Bu ünsüz çoğunlukla /y/ ünsüzüne dönüşür, bazı kelimelerde düşer. Birecik ağzında bir kelimedede /g/ (ön>ög) ünsüzüne dönüştüğü belirlenmiştir. Bir kelimedede *artdamaksıl n* ünsüzü *ŋ>ng* (deniz>dengiz) formuna bürünmüştür.

Aslî uzun ünlüye rastlanmamıştır. Alıntı kelimelerdeki uzun ünlüler Urfa ağzında normal uzunlukta görülür.

Kelime başında aslî /b/ ünsüzü Siverek, Urfa merkez ve Birecik ağzlarında bazı kelimelerde korunur.

Kelime başında /b/ ~ /p/ ses değişmesi

b>p yönünden gelişim gösteren örneklerle rastlanmıştır.

/c/ ~ /ç/ ses değişmesi: Eklerde c>ç yönünden değişim görülür, kelime köklerinde /c/ ile biten örnekler vardır.

Kelime başında /g/ ~ /k/ ses değişmesi: Urfa ve Birecik'te sıkça, Siverek'te nadiren k>g yönünden gelişmiş kelimeler görülür. Sadece bir kelimedede g>k yönünden değişim görülmüştür.

Kelime başında /d/ ~ /t/ ses değişmesi: Urfa merkezde ve Birecik'te belirli bazı kelimelerde ÖTT'de tonsuz ile başlayan kelimelerin tonlu şekli görülür. Siverek'te de benzer örnekler bulunmasına rağmen Urfa ve Birecik'teki kadar sık değildir. d>t yönünden değişim az sayıda örnekte görülmüştür.

/b/ > /m/ ses değişmesi Urfa merkezde söz başında ve içinde bazı kelimelerde görülür, Birecik ve Siverek'te örneklerine rastlanmamıştır.

Çift dudak v [w] ünsüzünün kullanımına Urfa ve Birecik'te nadir rastlanır. Siverek'te biraz daha fazla görülür.

Çok heceli kelime sonundaki ı, u, ü>i ses değişimi: Urfa merkezde ve ilçelerinde çoğunlukla düzleşme eğilimi (u, ü>ı, i) görülür. ı-i arası yarı kalın ünlü [ɨ] eklerde sıkça görülür. Doğu ağızlarında görülen i'leşme özelliği Urfa'da belirgin değildir.

Kelime başında /y/ düşmesi: Urfa merkez ve Birecik'te belirli bazı kelimelerde kelime başında /y/ ünsüzünün düştüğü görülür.

İç ve son seslerde /g/ korunması/kaybolması: Urfa merkez ve ilçelerinde /g/ ünsüzü söz içinde ve sonunda çoğunlukla korunur.

Kelime içinde çoğunlukla içinde /r/ bulunan kelimelerde, bazen de diğer kelimelerde göçüşme (metatez/yer değiştirme) görülür.

Dudak ünsüzleri yanındaki dar-yuvarlak kök ünlüsü çoğunlukla düzleşir.

Yuvarlak ünlülü kelime tabanında ek ünlüleri çoğunlukla düzdür. İlgi, iyelik ve bazı zaman eklerinde, şahıs eklerinde, çekim eklerinde, fiilimsi eklerinde bu duruma rastlanır. Düzleşme ve kalınlaşma eğilimi kelime köklerine de sirayet etmiştir.

İlk hecede /h/ veya /m/ ünsüzü yanındaki dar-yuvarlak ünlünün genişlemesine rastlanır.

Orta hecedeki geniş ünlü, diğer Doğu grubu ağızlarında olduğu gibi daralır.

Kelime kökünde ilk hece dışında geniş-yuvarlak ünlü belirli bazı kelimelerde daralır.

Urfa ve ilçelerinde kalınlık-incelik ünlü uyumu çoğunlukla görülür. ÖTT'de uyuma girmeyen bazı sözcükler Urfa ağızında uyuma girer. Bu uyum ilerleyici ve gerileyici benzeşme yoluyla gerçekleşir. Örneklere bakıldığında her iki yönde de gelişme mevcuttur.

İlk hecesinde /ö/ veya /ü/ bulunan kelimelerde kalınlaşma Urfa ve ilçelerinde çok nadir görülür.

Ünsüz ikizleşmesi patlayıcı ve diğer ünsüzlerde görülür.

Boğazsıl ünsüzlerin (epiglottal pharyngeal/Arapçadaki ڤ) [ʕ], [ħ] kullanım durumu: Birçok kelimedede boğazsıl ünsüzler görülür. Birecik dışında boğazsıl ünsüzler daha sık kullanılır. Birecik'te, Urfa ve Siverek'e oranla daha az görülür.

Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu [h] ve [ʕ] ünsüzleri yanındaki kelimelerde bazen görülür.

3.19.6.2. Şekil Bilgisi Özellikleri

Görülen geçmiş zaman eki ÖTT'deki gibi dört şekillidir, düzleşme eğiliminde olup, düz-kalın biçimi daha yaygındır.

Öğrenilen geçmiş zaman eki çoğunlukla düzdür. *-mİş* biçimi yaygındır. Kalın şekli daha çok kullanılır.

Şimdiki zaman eki Urfa ve Siverek'te *-yor/-yo*, *-i(y)/-y(i)* biçimlerinde görülür. Birecik'te *-or* biçimine nadir rastlanır, çoğunlukla *-i(y)/-y(i)* biçimi görülür.

Gelecek zaman eki *-ecah/-acah* biçimindedir.

Geniş zamanın çekimi ÖTT'deki gibidir. Geniş zamanın olumsuz çekimi çokluk 1. şahısta *-mAyIk/-mAyIz* biçimindedir. Özçelik, Urfa merkezde teklik ve çokluk 1. şahısta *-mAn* biçimi görüldüğünü (1997, s. 99) ifade etmiştir. Bu ekin; olumsuzluk eki ile geniş zaman ekinin kaynaşması sonucu ortaya çıktığı ve İran, Azerbaycan sahasında görülen *-mAr* biçiminden dönüştüğü düşünülmektedir.

Belirtme hâli eki çoğunlukla düzdür.

Teklik 1. ve 2. şahıs zamirinin yönelme hâli çekimi Urfa'da *bene/sene*, *ba'a/sa'a*; Birecik'te *ba'a/sa'a*; Siverek'te *behen/sehen*, *be'e/se'e* biçimindedir.

Çokluk 1. ve 2. şahıs zamirinin yönelme hâli çekimi Urfa'da *biye/siye*, Siverek ve Birecik'te *bize/size* biçimindedir. Çokluk 3. şahıs çekimi *onlara/onnara* biçimindedir.

Belirtme hâli eki düzdür, kalınlaşma eğilimindedir. Teklik 2. şahıs iyelik ekinde sonra gelen belirtme hâli ekinde /y/ yardımcı ünsüzü görülmez.

+ken, +leyin ekleri ile *ki* bağlacı ÖTT'deki gibi sadece ince şekillidir. Urfa merkezde ve kısmen Birecik'te +*ki* ekinin kalın ünlülü şekli de nadiren kullanılmaktadır. +*kı* biçimi çoğunlukla sızıcılaşır ve artdamaksıl h [x] ünsüzüne dönüşür. Bu ek telaffuzda [+xu] olarak ifade edilir.

İlgi ekinin kullanım biçimleri: İlgi eki Urfa genelinde bazen +(n)In bazen +yIn biçiminde görülür, Birecik ve Siverek'te sadece +nIn biçimi görülür. Düz şekilleri yaygındır. Artdamaksıl n ile kullanım biçimi yoktur. Teklik 1. şahısta +Im biçimindedir.

İyelik eklerinin kullanım biçimleri: Teklik 2. şahısta Urfa merkezde bazen +n bazen +y biçimindedir. Birecik ve Siverek'te daima +n biçimindedir. Çokluk 2. şahısta Urfa merkezde +(I)nIz, +(I)yIz/+Iz biçimleri görülür. Diğer şahıslarda düz şekilleri daha yaygın kullanılır. Urfa merkezde düz-ince şekli, Siverek ve Birecik'te düz ve kalın şekli daha yaygındır.

İyelik eki 3. şahısta ek yığılması görülür.

Zamir kökenli teklik ve çokluk 1. şahıs eklerinin kullanım biçimleri: Teklik 1. şahıs eki Urfa merkezde ve +Am biçiminde, Siverek'te +Am/+Im biçiminde, Birecik'te +Im biçimindedir. Çokluk 1. şahıs eki Urfa ve ilçelerinde +k/+h biçimindedir. Nadir olarak +z biçimi de görülür.

Zamir kökenli teklik ve çokluk 2. şahıs ekinin kullanım biçimleri: Urfa ve Siverek'te teklik 2. şahıs eki +sAn / +sIn biçimlerinde, Birecik'te +sIn biçiminde görülür. Çokluk 2. şahıs eki Urfa ve Siverek'te +sInIz / +sIz biçimlerinde, Birecik'te +sInIz biçiminde görülür. Urfa ve ilçelerinde düz ünlülü biçimleri yaygın olarak kullanılır, yuvarlak ünlülü biçimleri de vardır ancak pek kullanılmaz.

İyelik kökenli teklik ve çokluk 2. şahıs ekinin kullanım biçimleri: Urfa merkezde teklik 2. şahısta +n ve +y biçimleri görülür. Birecik ve Siverek'te sadece +n biçimi görülür.

Çokluk 2. Şahısta Urfa merkezde *+nIz*, *+yIz* biçimleri görülür, zaman zaman *+(I)z* biçimine de bürünür. Birecik ve Siverek'te sadece *+nIz* biçimi görülür.

Şart kipinde ek yığılması Birecik ve Urfa'da sıkça görülür, Siverek'te nadir görülür.

Şart kipi ve şahıs eklerinin sıralanış biçimi: Urfa ve Siverek'te teklik 1. şahısta nadiren ÖTT'dekinden farklı şekilde görülür.

Teklik ve çokluk 1. şahıs emir ipinin kullanım biçimleri: Urfa ağızlarında teklik 1. şahıs emir ve istek kipi aynı şekilde ifade edilir. Fiilden sonra gelen *-Im* şahıs eki cümle içinde hem emir hem istek belirtebilir. İstek bildiren cümlelerde nadir olarak *-a/-e* istek kipi ekine rastlanır. Çokluk 1. şahısta ise emir kipi istek ve istek kiplerinin ayrışması daha belirgin olarak görülür. Emir kipi şahıs eki *-Allm* şeklinde görülürken istek kipi ve şahıs eki *-ak/-ah/-ek* şeklinde görülür.

Soru eki düzleşme eğilimindedir, *mI* biçimi yaygındır.

Cümle içinde gereklilik anlamı *lazım*, *gerek* kelimeleriyle ve nadiren *-mAll* ekiyle karşılanır.

Bulunma hâli eki ve ayrılma hâli ekinin birbirinin yerine kullanımı: Urfa ve ilçelerinde kısmen görülür.

Vasıta Hâli Ekinin Kullanım Biçimleri: Urfa genelinde *+lAn/+lA*, *+dAn*, *+nAn/+nA* biçimleri kullanılır. Siverek'te ince ünlülü biçimi daha yaygındır: *+le/+len*, *+ne/+nen* *ma* enklitik edatı Urfa merkez ve Siverek'te görülür.

şimdi kelimesi *şindi* biçiminde de görülür.

gibi kelimesi Urfa merkezde ve Birecik'te *kimin/gimin* biçimlerinde görülür. Siverek'te *gibi/gibin* biçimindedir.

öyle/böyle kelimelerinin kullanım biçimleri Urfa genelinde kapalı e ünlüsü [e] ile *eIe* /*beIe* biçiminde kullanılır.

şimdi kelimesinin Urfa genelinde *şindi* biçiminde de kullanılır.

kendi kelimesinin Urfa genelinde *gendi/genni* biçiminde de kullanılır.

-*AndA* zarf-fiilinin kullanımına Urfa merkezde rastlanır. -*ken*, -*dığında* anlamı verir.

Bildirme kipi ekinin kullanımı diğer Doğu ağızlarındaki kadar sık görülmez.

-*mAk*, -*AcAk* fiilimsi ekleri daima kalın şekilde görülür, ince ünlülü şekline pek rastlanmaz. -*dlk* fiilimsi eki daima düz ve kalın şekillidir.

Öğrenilen geçmiş zaman ekinin 1. şahıslarda kullanımına sıkça rastlanır.

İstek kipi -*a/-e*'nin teklik 1. şahısta kullanımına Urfa merkezde ve rastlanır, Siverek'te nadiren rastlanır, Birecik'te rastlanmaz. Siverek'te ve Birecik'te istek ve emir anlamı -*im* ile karşılanır. Diğer şahıslarda kullanımı ÖTT'deki gibidir.

3.19.6.3. Söz Dizimi Özellikleri

Vurgu ile soru cümlesi kurulmasına rastlanır. Ancak bu özellik çevre illere oranla daha az görülür.

Tamlama unsurlarının yer değiştirmesi (tamlanan+tamlayan) Urfa merkez'de ve Siverek'te nadiren görülür.

3.20. Birecik

3.20.1. Birecik Hakkında Genel Bilgi

Birecik ilçesi, Halfeti, Bozova, Suruç, Gaziantep'e bağlı Nizip ve Karkamış ilçeleri ile çevrilidir. İlçenin güney sınırında Suriye bulunmaktadır. İlçenin batısından Fırat nehri geçmektedir. Yaklaşık 96.000 nüfusu, 850 km² yüzölçümü ve 500 metre rakımı bulunmaktadır. İlçeye bağlı 83 mahalle ve köy vardır.

Harita 37: Birecik İlçesi

Şanlıurfa il merkezine uzaklığı yaklaşık 90 km, Gaziantep iline uzaklığı yaklaşık 65 km'dir. Birecik'te evler düzlük alanda yer almaktadır. Düzlük alanın yanında dik bir yamaç üzerinde Birecik Kalesi bulunmaktadır. Fırat nehri kenarında bulunan ilçe düzlük bir alana sahiptir. Soyu tehdit altında olan kelaynak kuşları Birecik'te yaşamaktadır (Birecik Kaymakamlığı, 2020). İlçede kelaynak kuşları titizlikle korunmakta ve onlara özel önem verilmektedir. Çizgili İshak kuşu, çöl varanı, çizgili sırtlan ilçede bulunan nadir türlerden bazılarıdır.

Aramice “Birsa” kelimesinden türeyen Arapça “el-bire” (kale, hisar) kelimesi, halk dilinde “Belecük, Berecük, Belecik” şeklinde kullanılmış, günümüze Birecik olarak ulaşmıştır (İslam Ansiklopedisi, 2020). Küçük kale anlamına gelmektedir.

3.20.2. Tarihçe

Milattan önce 2000’li yıllarda ilçenin adının Birtne olduğu sanılmaktadır (Birecik Kaymakamlığı, 2020). İlçede sırasıyla Asur, Pers, Makedonya, Roma, Bizans, Araplar, Selçuklu, Artuklu, Eyyubi, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi, Osmanlı devletleri hüküm sürmüşlerdir. İlçe tarihi, il merkezi tarihiyle benzerlik göstermektedir. Cumhuriyet’in ilanı ile Urfa iline bağlı bir ilçe statüsünde varlığını devam ettirmiştir.

3.20.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Asurlular zamanında yapıldığı düşünülen Birecik Kalesi ilçenin önemli tarihî eserlerinden biridir. Mağara Cami, Ulu Cami, Çarşı Cami, Tekke Cami, Alaburç Mescidi, Şeyh Sadettin Cami, El Sanatları Çarşısı, Birecik Köprüsü ilçenin diğer önemli yerlerindendir.

Arpa, buğday, fındık, patlıcan önemli tarım ürünleridir. Sebze ve meyve türleri yetiştirilmektedir. Hayvancılık önemli gelir kaynaklarındandır. İlçeye yakın alanlarda arıcılık faaliyetleri sürdürülmektedir. Birecik’te yapımı devam eden organize sanayi bölgesi bulunmaktadır.

3.20.4. Coğrafi Durumu

İlçenin Fırat Nehri’ne olan sınırı yeşil alan görünümündedir. Yeşil alanın bitiminde kayalık ve yükseklikler bulunmaktadır. Çevresinde Arat, Babadağı, Beko, Kalazan dağları bulunmaktadır. Fırat Nehri üzerinde bulunan Atatürk, Birecik ve Karkamış barajları önemli su ve enerji kaynaklarıdır.

3.20.5. Birecik’te Yaşayan Etnik Unsurlar

İlçede Karakeçili ve Beydili Türkmenleri bulunmaktadır. Bir köyü (Keskince) Kafkas göçmeni Türkmenlerinden, bir mahallesi (Böğürtlen Bucağı’nın Şeker Mahallesi) Avşar Türkmenlerinden oluşmaktadır (Index Anatolicus, 2020). İlçede Arapça ve Kürtçe konuşulan diğer dillerdir.

3.20.6. Ağız Özellikleri

Şanlıurfa merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.21. Siverek

3.21.1. Siverek Hakkında Genel Bilgi

Siverek ilçesi Şanlıurfa'nın Haliliye, Hilvan, Viranşehir ilçeleri, Diyarbakır'ın Bağlar, Çınar, Çermik, Ergani ilçeleri ve Fırat Nehri ile çevrilidir. Fırat Nehri'nin diğer yakasındaki Adıyaman'ın Gerger ve Kahta ilçeleri ile komşu sayılır. Yaklaşık 4400 km² yüzölçümüyle Türkiye'nin en büyük ilçesidir. Yaklaşık nüfusu 261.000'dir. Nüfusun yarısı ilçe merkezinde yaşamaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 850 metredir. Siverek'te toplam 21 ilçe merkezine bağlı mahalle, 156 köy/mezra bulunmaktadır.

Harita 38: Siverek İlçesi

Siverek'in Şanlıurfa il merkezine uzaklığı 95 km, Diyarbakır'a uzaklığı 84 km, Adıyaman'a uzaklığı 120 km'dir.

Siverek adı köken bakımından Ermenice olup Seva-Averek kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Siyah harabeler anlamına gelmektedir (Siverek-Vikipedi, 2020). Siverek'in tarih boyunca aldığı isimler ve anlamları şöyledir:

Sasaniler kırmızı toprak anlamına gelen Surk adını, İranlılar baş, baş damar anlamına gelen Serrek adını, Araplar engel anlamına gelen Senn adını ve siyah taş anlamına gelen Süveyda adını vermişlerdir (Siverek Belediyesi, 2020).

3.21.2. Tarihçe

Şehrin tarihi M.Ö. 5000'lere dayanmaktadır. Çeşitli kaynaklarda ve kalıntılarda şehrin Sümerler, Akadlar, Babiller ve Hititler, Asurlar tarafından yönetildiğini göstermektedir. Asurlardan sonra sırasıyla Pers, Makedonya, Sasani, Roma, Bizans devletleri tarafından yönetildi. Ardından, Araplar, Zengi, Moğol, Timur, Memluk, Akkoyun, Savefi devletleri bölgeyi ele geçirdi. Son olarak Osmanlı hakimiyetine giren Siverek, cumhuriyetin ilanı ile Türkiye sınırlarına girmiştir.

1923'te il olarak varlığını sürdüren Siverek, 1926 yılında Urfa iline bağlı bir ilçe statüsüne getirilmiştir (Siverek Kaymakamlığı, 2020). Günümüzde birçok ilden hem yüzölçümü hem nüfus bakımından büyük olan Siverek ilçesi il olma beklentisi içindedir.

3.21.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

İlçede büyük oranda tarım yapılmaktadır. Buğday, arpa, pirinç, üzüm, nar başlıca tarım ürünleridir. İlçenin en büyük su kaynağı Fırat Nehri'dir. Ancak ilçenin yüzölçümü oldukça büyüktür ve su kaynaklarından yeterince faydalanabildiği söylenemez. Sulama imkanlarının yetersizliği sebebiyle Fırat Nehri'ne yakın arazilerde bağ bahçe tarımı gelişmiştir, diğer yerlerde tarımsal üretim yetersizdir.

İlçede büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık oldukça yaygındır. Çevre illere hayvan ihracı yapılmaktadır.

İlçede etli yemekler, fırın tava, susamlı içli köfte ve çeşitli ot/sebze yemekleri yaygındır. Fırıncılık ilçede önem taşımaktadır. Hemen hemen her fırında patlıcan közleme, lahmacun, Siverek etli tava yemekleri siparişleri alınır. Pekmezli, dutlu tatlı çeşitleri yapılır.

Cudi Paşa Hanı, Siverek Kalesi, Timurlar Evi, Abdal Ağa Hamamı, Serap Çeşmesi, Hacı Yusuf Hanı, Koçalı Baba Türbesi, Cerrah Baba Türbesi, Karakeçi Cami, Haliliye Cami, Hamidiye Cami, Hacı Ömer Cami, Sulu Cami, Ulu Cami, Gümrük Hanı, Cıncıklı Hamamı, Terziler Evi önemli tarihî yapılardan bazılarıdır.

3.21.4. Coğrafi Durumu

Yakın zamana kadar Siverek'ten Adıyaman'a Fırat Nehri üzerinde bulunan feribotla ulaşım sağlanırken, yapılan köprü ile ulaşım oldukça kolaylaşmıştır. Nissibi adı verilen köprü ülkenin en uzun üçüncü asma köprüsü özelliğindedir (Anadolu Ajansı, 2020).

Diyarbakır yolu üzerinde Siverek ilçesine 60 km uzaklıkta bulunan Karacadağ bölgenin önemli kayak merkezidir. Kış sporları için ilçeye önemli turizm getirisi sağlamaktadır.

Karasal iklim ve yer yer çöl iklimi görülmektedir. Kışlar soğuk ve yağışlıdır. Nem oranı fazla olduğundan, yaz mevsiminin sıcak havası il merkezinde olduğu kadar rahatsız edici değildir.

Fırat Nehri ve üzerinde yapılan Atatürk Barajı ilçenin sulama ihtiyacının bir kısmını karşılamaktadır.

3.21.5. Siverek'te Yaşayan Etnik Unsurlar

Siverek Türkmenlerinin çoğu Karakeçili Türkmenleridir, bir köy Çepni Türkmenlerinden oluşmaktadır, ilçede Zazaca, Kürtçe ve Arapça konuşulan diğer

dillerdir (Index Anatolicus, 2020). İlçede konuşulan Türkçenin Azeri lehçesi (Siverek Belediyesi, 2020) olduğu düşünülmektedir.

3.21.6. Ağız Özellikleri

Şanlıurfa merkez ağız özellikleri içinde kıyas yoluyla verilmiştir.

3.22. Şırnak

3.22.1. Şırnak Hakkında Genel Bilgi

Şırnak ili, Hakkâri, Mardin, Siirt ve Van illeri ile çevrilidir. Hem Irak hem Suriye ile sınırı vardır. Yaklaşık 530.000 nüfusa, 7.200 km² yüzölçümüne ve 1400 metre rakıma sahiptir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en doğudaki ilidir, 6 ilçesi bulunmaktadır. 19 belediyesi, 91 mahallesi ve 196 köyü bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği diğer illere oranla oldukça fazladır.

Harita 39: Şırnak İl Haritası

Şehrin adıyla ilgili bir rivayet bulunmaktadır. Cudi dağında kalıntıları bulunan Hz. Nuh'un gemisinin bulunması sebebiyle şehre “Şehr-i Nuh” adı verilmiş olup, bu isim önceleri “Şernah” daha sonra “Şırnak” olarak dile yerleşmiştir (Şırnak Valiliği, 2020).

3.22.2. Tarihçe

Şırnak'ta yerleşim Nuh tufanı dönemine dayanmaktadır. Kur'an'da açıkça Cudi Dağı işaret edilmiştir:

“(Sonra) ‘Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!’ denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî’nin üzerine oturdu; ‘Zalimlerin topunun canı cehenneme!’ denildi.”
(Kur'an-ı Kerim, 2020)

Rivayete göre Hz. Nuh’un oğulları büyük tufandan sonra Cizre’ye yerleşirler. Cizre’nin sığağından korunmak için Şırnak’ı yayla olarak kullanırlar. Zamanla yerleşim birimine dönüşen Şırnak küçük bir köy olarak varlığını uzun süre devam ettirir. Sırasıyla Guti, Babil, Med, Pers, Sasani, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Osmanlı devletlerinin sınırlarına dahil olmuştur. 1914 yılına kadar ilçe, 1990 yılında il olur.

3.22.3. Kültürel ve Ekonomik Yapı

Tarım ve hayvancılık başlıca gelir kaynaklarıdır. Kırsal alanlarda daha çok hayvancılık yapılır. Kıl ve tiftik keçileri yetiştirilir. Ekime elverişli arazisi çok azdır. Buğday, üzüm, arpa başlıca tarım ürünleridir. Kilim, heybe, şal dokumacılığı, bakır ve gümüş işlemeciliği yapılır.

Cizre Ulu Cami, Abdaliye Medresesi, Mem-u Zin Türbesi, Kırmızı Medrese, Nuh Peygamber Türbesi dinî mekanlarından bazılarıdır. Nuh Peygamber türbesinde Hz. Nuh Peygamber’in mezarı da bulunmaktadır.

Kasrik ve Bazebe ören yerleri tarihî kalıntıların olduğu alanlardır. Su bentleri, köprüler, şehir kalıntıları bulunmaktadır. Finik Ören Yeri ve Kalesi M.Ö. 4000’li yıllardan kalma antik yerlerdendir.

3.22.4. Coğrafi Durumu

Karasal iklimin etkisinde olan Şırnak’ta kışlar çok sert ve kar yağışlı, yazları çok sıcak ve kurak geçer. Yaz ve kış mevsimleri arasındaki sıcaklık farkı oldukça yüksektir.

Karacadağ, Altın Dağı, Cudi, Gabar, Kato ve Küpeli dağlarına sahiptir. Bazı dağların yüksekliği 3000 metrenin üzerindedir. Önemli su kaynakları Kızılsu, Habur ve Hezil çaylarıdır. Bitki örtüsü bozkırdır. Bazı yerlerde meşe ve ardıc ağaçlarına rastlanır.

3.22.5. Şırnak'ta Yaşayan Etnik Unsurlar

Şırnak'ta çoğunlukla Türkçe, Kürtçe, Arapça konuşulmaktadır. Süryani ve Ezidi varlığı da bilinmektedir.

3.22.6. Ağız Özellikleri

3.22.6.1. Ses Bilgisi Özellikleri

İlk hecede kapalı e [e] ünlüsünün varlığına Şırnak'ta rastlanır.

Açık e [æ] ünlüsünün varlığına nadiren rastlanır. Çoğunlukla ya standart /a/ ünlüsü ya da a-o arası [ɒ] yarı yuvarlak ünlü görülür.

a-o Arası Ünlünün [ɒ] varlığına sıkça rastlanır.

/ğ/ ünsüzünün daha çok sızıcı olanına [ɣ] rastlanır. Yaklaşık ses olanı [uɣ] pek görülmez.

yağmur, sağır, dağ, ağır kelimelerinde sızıcı /ğ/ ünsüzü [uɣ] görülür.

Küçük dil (uvular) [q] ve [ɢ] ünsüzlerinden tonsuz olanına rastlanır. Tonlu olanı pek görülmez.

İç ve son seslerde k>h ses değişimi çokça görülür. Sızıcılaşmayan örnekler de vardır.

İç ve son seslerde g ünsüzü çoğunlukla ya kaybolur ya da /y/ ünsüzüne dönüşür.

Çift dudak v [w] ünsüzü sıkça görülür.

Dudak ünsüzleri yanındaki dar-yuvarlak kök ünlüsü bazen düzleşir

İlgi ve iyelik ekleri düzleşme ve kalınlaşma eğilimindedir.

Ünsüz ikizleşmesine rastlanır.

Boğazsıl (epiglottal pharyngeal/Arapçadaki ع) ünsüzler [ʕ] Mardin ve Siirt'teki gibi sıkça görülmez.

Dar-yuvarlak ve geniş yuvarlak ünlüler sıkça karıştırılır.

3.22.6.2. Şekil Bilgisi Özellikleri

Görülen geçmiş zaman ekinin düz biçimleri daha yaygındır.

Öğrenilen geçmiş zaman eki ÖTT'deki gibi dört şekillidir, düz şekilleri daha çok kullanılır. Bu zaman eki teklik 1. şahıslarda sıkça kullanılır.

Şimdiki zaman eki çoğunlukla *-yor* biçimindedir. Ayrıca *-yur* biçimi de kullanılır. Bunun dışında /u/ ünlüsünün yarı ince şekli [u] ile kullanım biçimi de görülür.

Gelecek zaman eki bazen ÖTT'deki biçimleriyle görülür bazen de *-Acek/-Ace* biçimiyle görülür.

Geniş zamanın olumlu ve olumsuz çekimleri ÖTT'deki biçimleriyle aynıdır. Şırnak ağzında görülen bir farklılık yoktur.

Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimi *bene/sene, bena/sena* ve *bana/sana* biçimlerindedir.

Belirtme hâli eki ÖTT'deki gibi olmakla beraber düz-ince biçimi daha yaygındır. Bu biçim diğer Doğu grubu ağızlarındaki kadar belirgin değildir.

İlgi ve iyelik eklerinin çoğunlukla 1. ve 2. şahıslarda düz-kalın biçimi görülür; 3. şahıslarda düz-ince biçimi daha belirgindir.

Bulunma ve ayrılma hâli ekleri birbirinin yerine kullanılır.

Arapça/Farsça kelime yoğunluğu yoktur. Cümle içinde bazen Kürtçe kelimeler görülür.

Teklik 3. şahısta bildirme kipi eki sıkça kullanılır.

İstek kipi ekinin 1. şahıslarda (-a, -e) kullanım durumu: Teklik 1. şahısta bu ek görülmez. Daha çok hem emir hem istek kipini karşılayan *-im* eki kullanılır.

Gereklilik kipi yerine *-mAk lazım/gerek, -mAıI lazım/gerek* kullanılır. *lazım* kelimesi daha çok kullanılır.

o / mo ko, ma, ke/key enklitik edatlarının kullanım durumu: Şırnak ağzında çok nadir olarak *mo* şeklinde bir edat kullanılır. Bu edat Mardin ağzında görülen *mo ko* edatının bir şekli veya *ma* edatının yuvarlak ünlülü şekli olabilir. Anlam itibarıyla değerlendirildiğinde bu edat *ma* ile aynı anlamı karşılamaktadır. Ayrıca Şırnak ağzındaki /a/ ünlüsünün kelimelerin çoğunda yuvarlaklaşması göz önüne alındığında *ma* edatının *mo* biçimine dönüştüğü düşüncesi ağır basmaktadır.

u bağlacı çok nadir olarak eski anlatılarda kullanılır, günlük konuşma dilinde görülmez.

3.22.6.3. Söz Dizimi Özellikleri

Soru eki yerine vurgu ile soru cümlesi sıkça kurulur.

Cümle kurulumundaki farklılıklar: *iste-* ve *et-* eylemleri ile sıkça

Tamlama unsurları bazen yer değiştirir. Daha çok Türkçe dışındaki dillerde oluşturulan tamlamalarda görülür. Türkçe tamlamalarda bu duruma pek rastlanmaz.

4. HARİTALAR

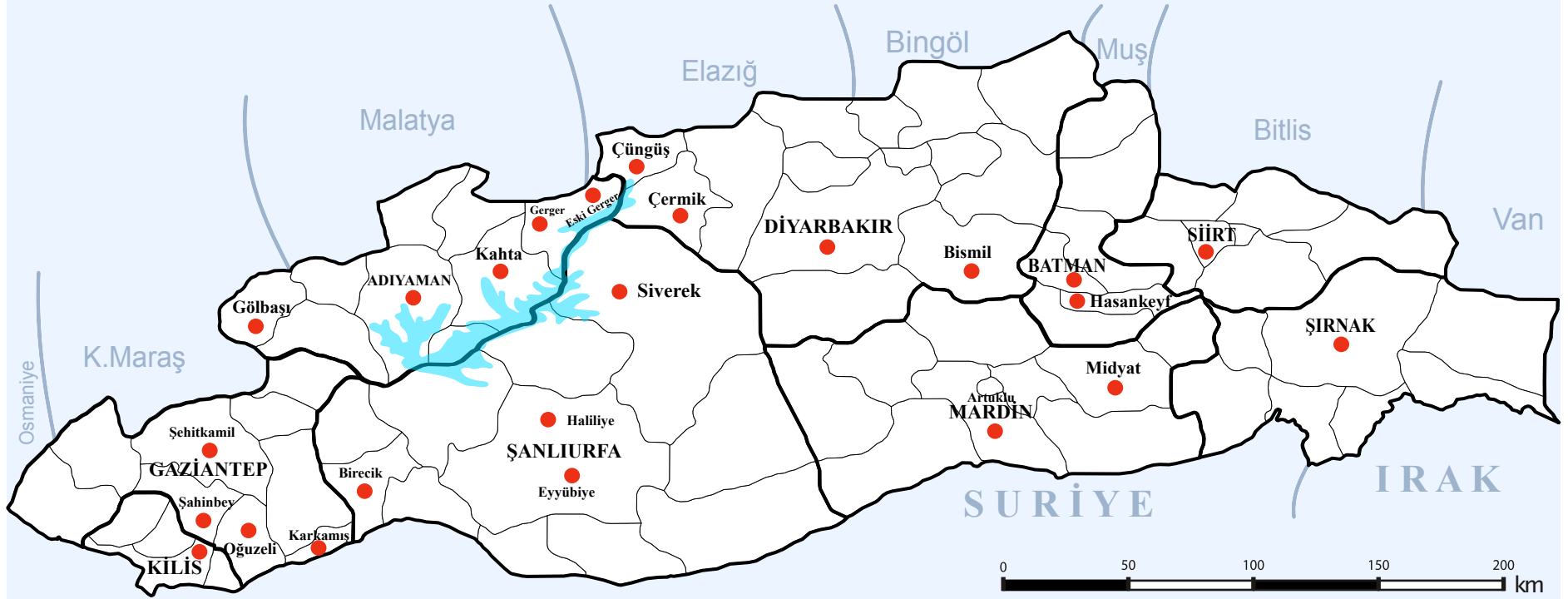
Bu bölümde bölge ağızlarına ait 58 ses bilgisi, 41 şekil bilgisi ve 4 söz dizimi özellikleri haritalandırılmıştır.

Haritalardaki veriler çoğunlukla tarafımca tespit edilmiş, kısmen bölge ağızları üzerine yapılan çalışmalardan alınmış ve alıntılanmış örnekleri içermektedir. Haritaların hazırlanmasında *Affinity Designer* programı kullanılmış, haritalarda kullanılan renk düzeni ve renk yoğunluğu metodu giriş bölümünde izah edilmiştir. Özetlemek gerekirse doğu için sıcak, batı için soğuk renkler tercih edilmiştir. Haritaların numaralandırılmasında, dünya ağız atlasları arasında bir standart ortaya koyan ve son güncel tekniklerle hazırlanan *Bulgar Ağız Atlası* dikkate alınarak *fonetik (F)*, *morfolojik (M)*, *sentaktik (S)* başlıkları dikkate alınmıştır. Her harita için harfler kullanılarak F1, F2... şeklinde numaralandırma yapılmıştır. Haritaların bitiminde yer alan *harita açıklamaları* bölümünde, haritalar üzerindeki veriler açıklanmış ve örneklendirilmiştir. *Harita açıklamaları* bölümünde alıntılanan veriler, verinin alındığı eser adı ve sayfa numarası eklenerek parantez içinde gösterilmiştir.

HARİTA : F1

İlk Hecede Kapalı e [e] Ünlüsünün Varlığı

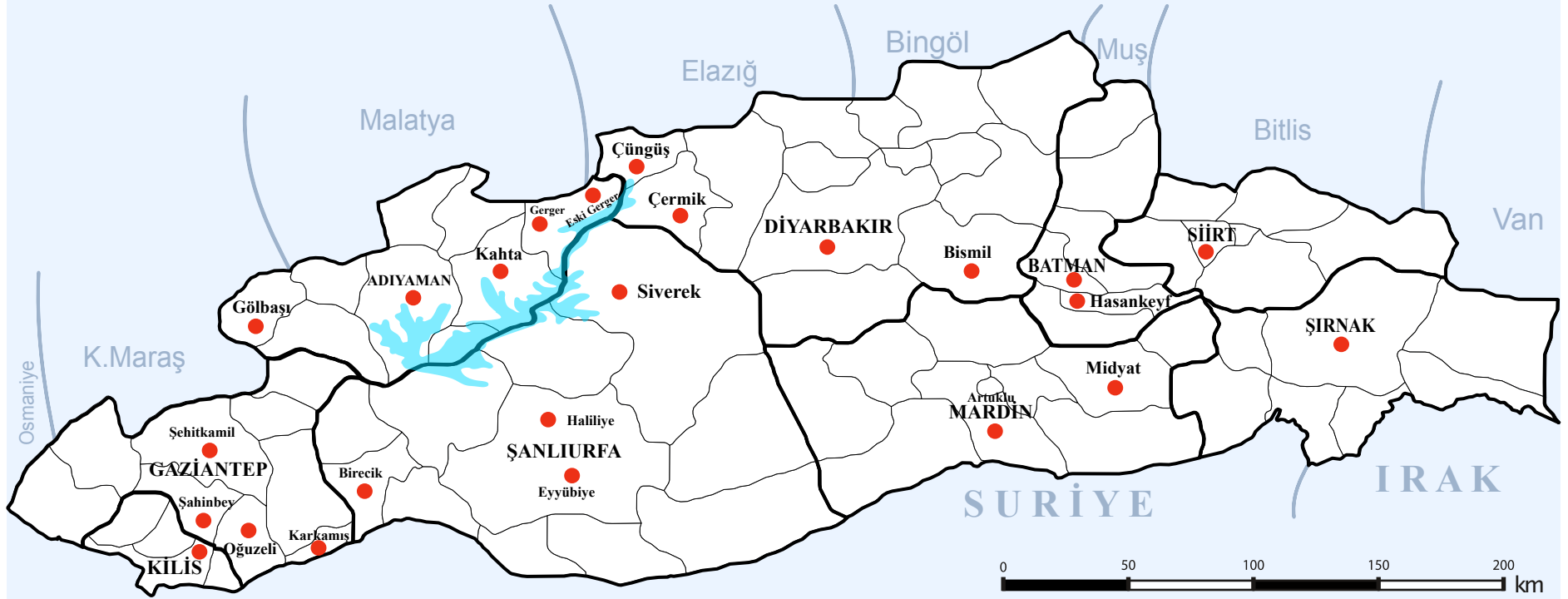
- Var
- Yok

HARİTA : F2

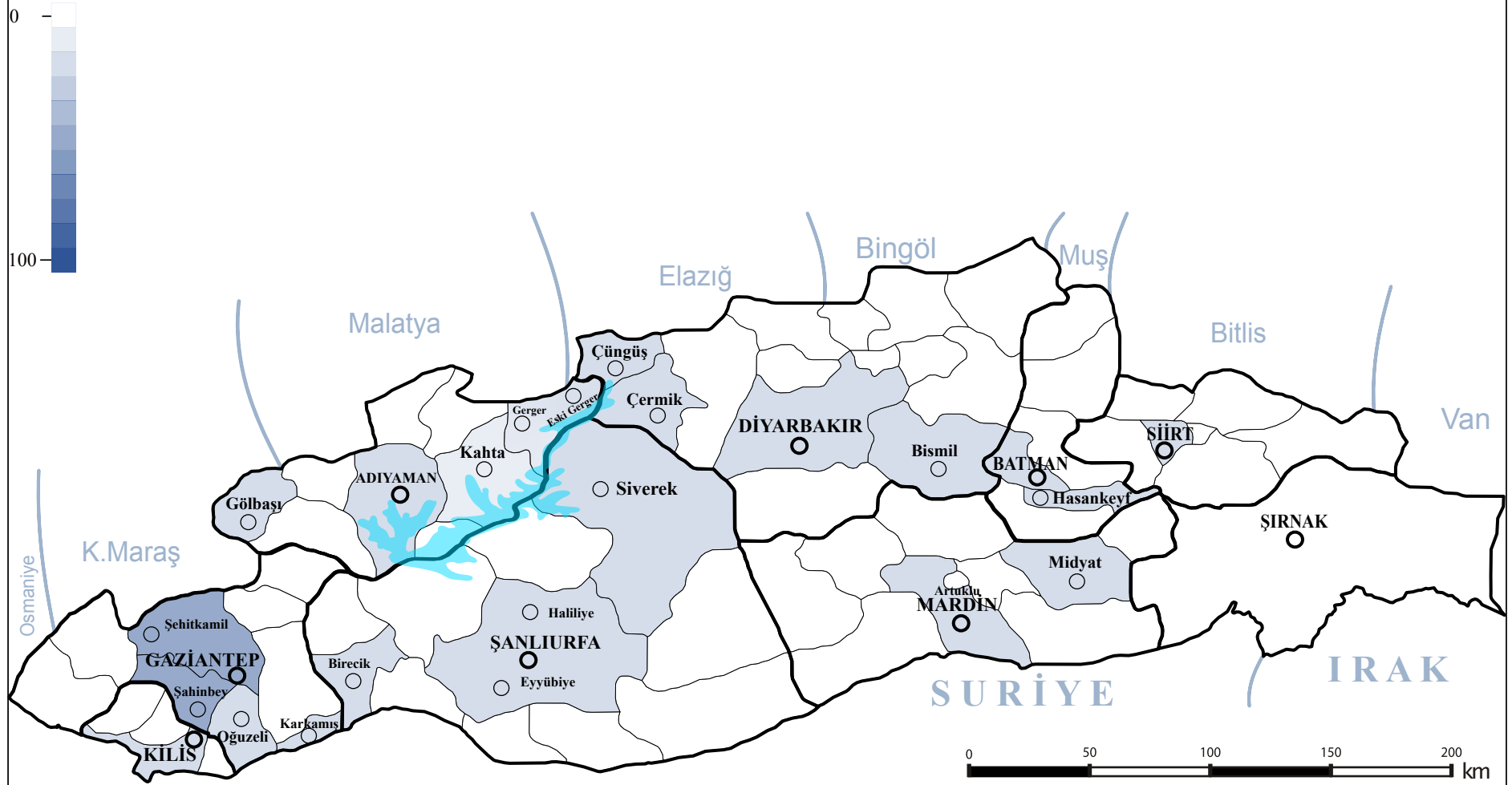
Açık e [æ] Ünlüsünün Varlığı

- Var
- Yok

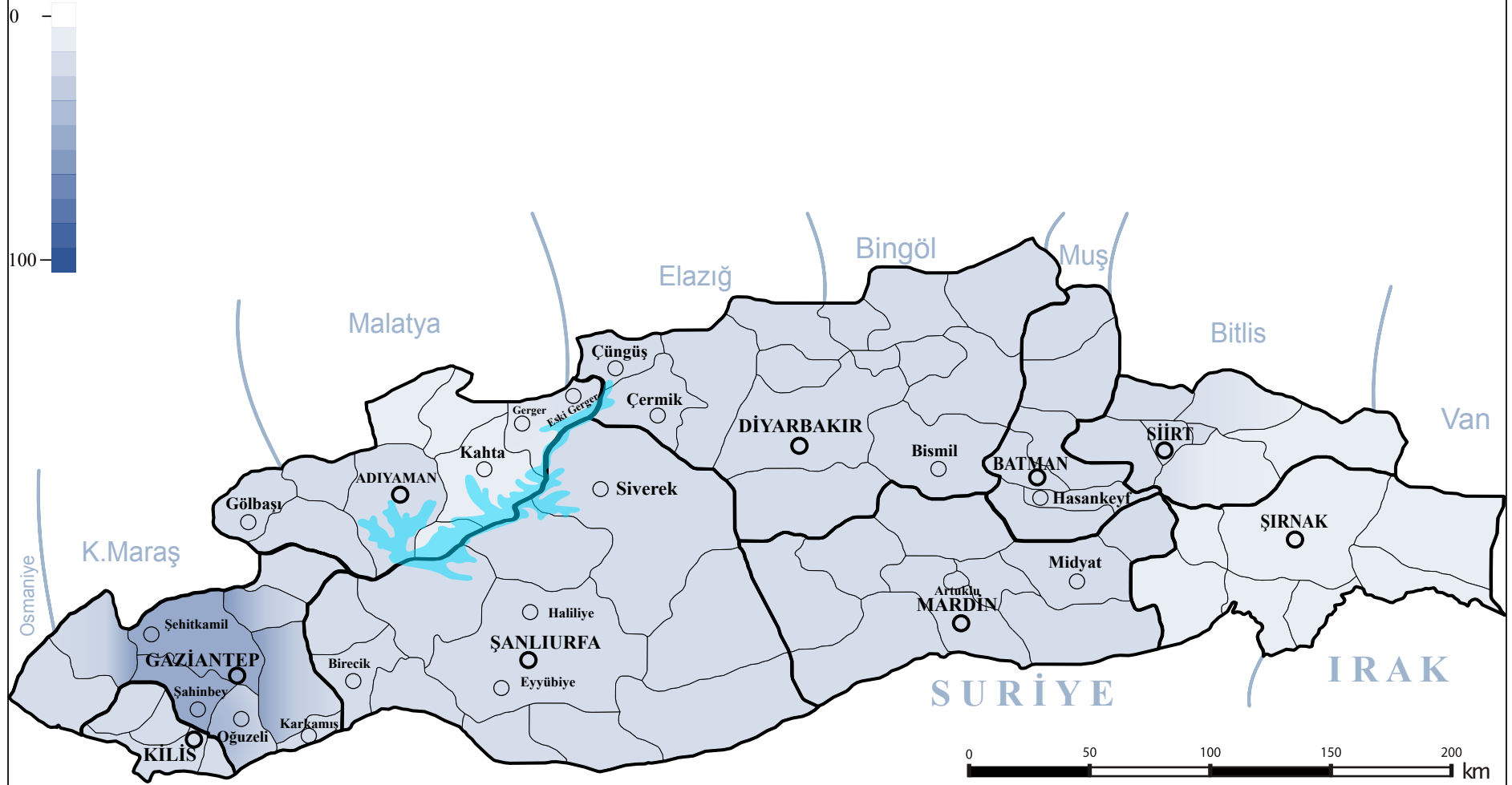
HARİTA : F3

Açık e [æ] Ünlüsünün Kullanım Yoğunluğu

HARİTA : F4

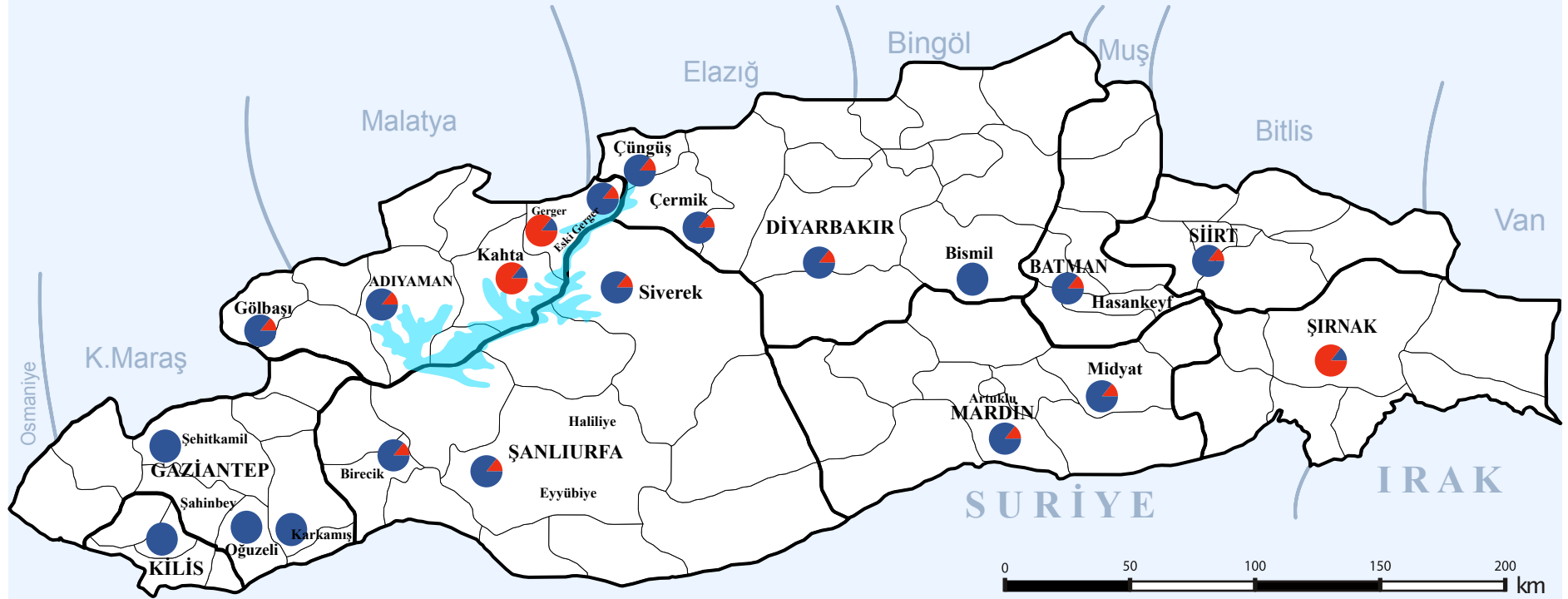
Açık e [æ] Ünlüsünün Kullanım Yoğunluğu (Genel)

HARİTA : F5

a-o Arası Ünlünün [p] Kullanım Durumu

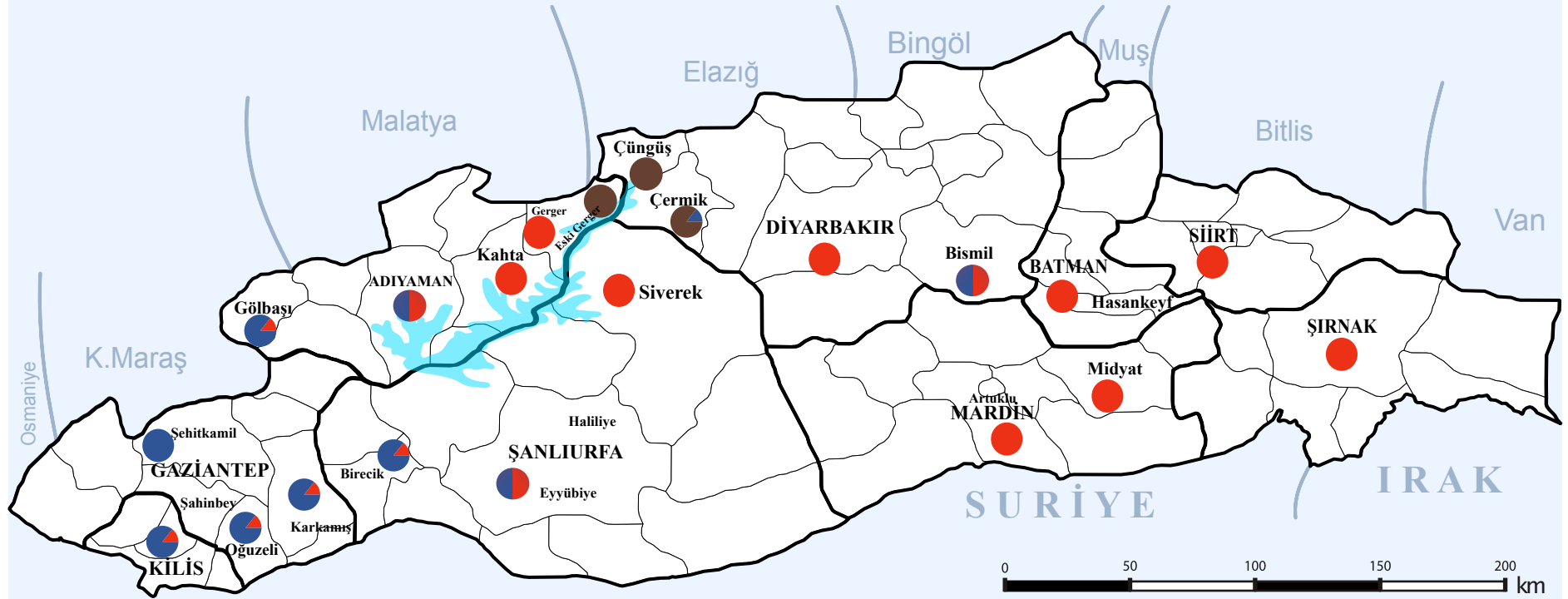
- Karakteristik olarak görülür
- Çoğunlukla görülür
- Az görülür
- Hiç görülmez veya sporadik olarak görülür

HARİTA : F6

[q] [ɟ] [g] Ünsüzlerinin Söz Başı ve İçinde Kullanım Durumu

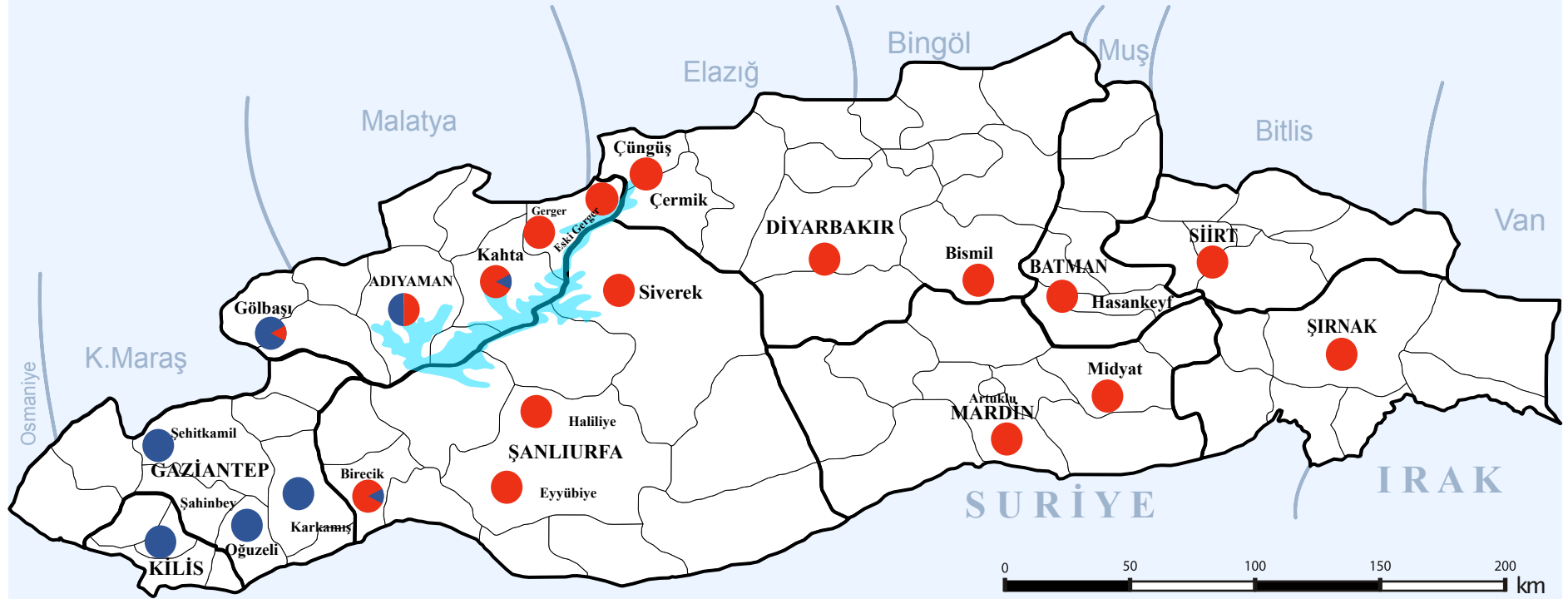
- /k/ > [q]
- /k/ > [ɟ]
- /k/ > [g]

HARİTA : F7

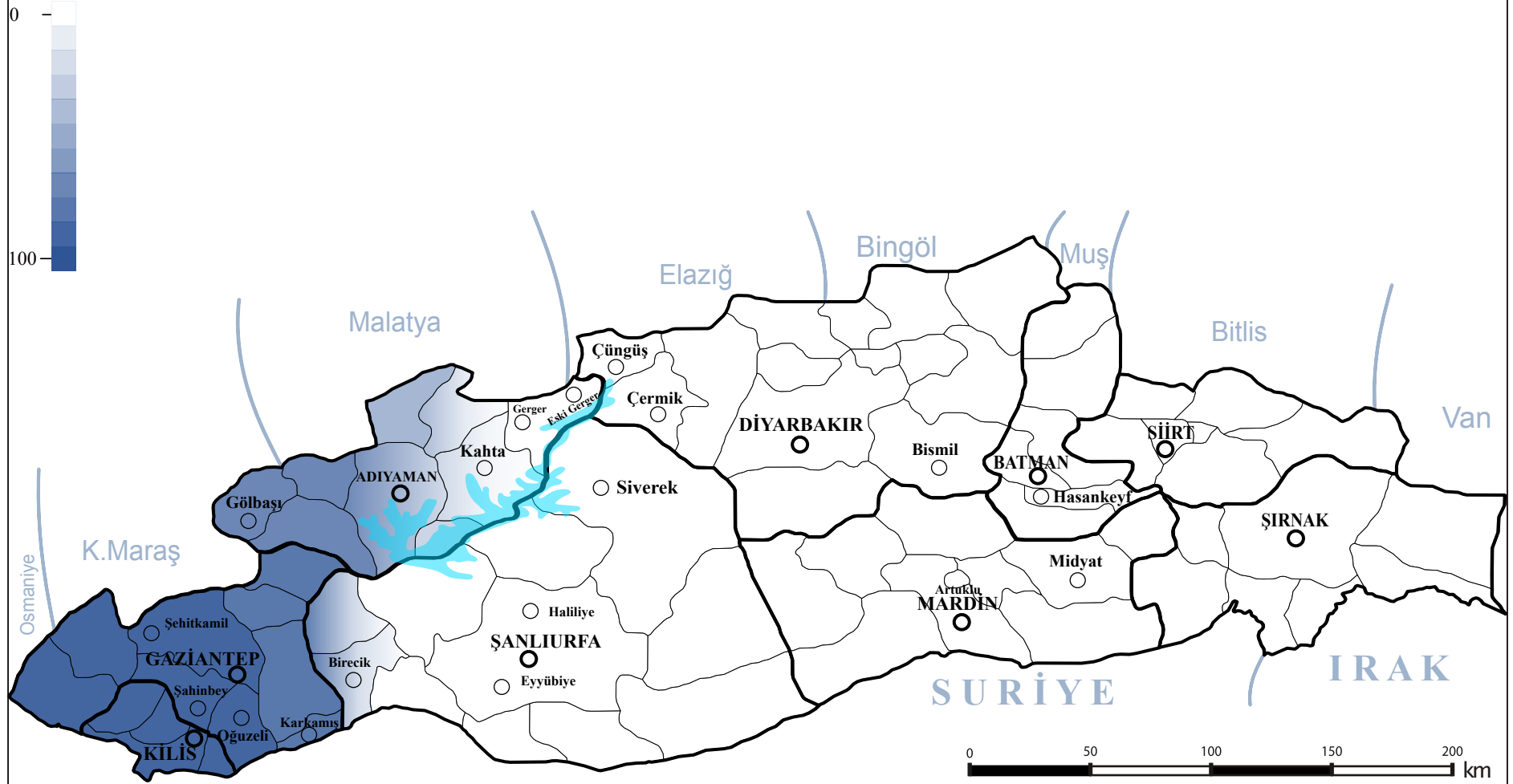
Artdamaksıl n Ünsüzünün [ŋ] Korunması/Kaybolması

- Kaybolur
- ● Çoğunlukla kaybolur
- ● Kısmen korunur
- ● Çoğunlukla korunur
- Korunur

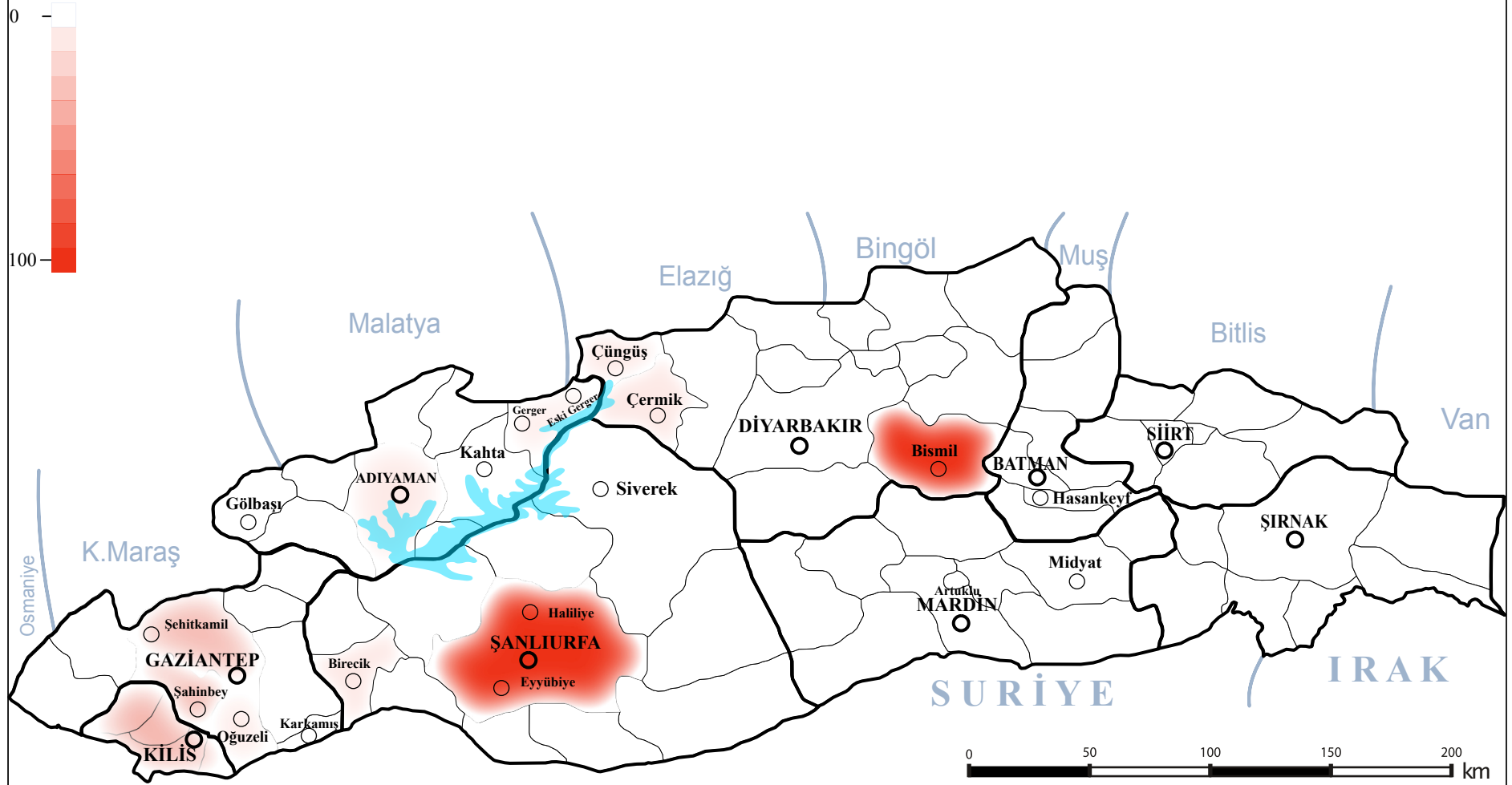
HARİTA : F8

Artdamaksıl n Ünsüzünün [ŋ] Kullanım Yoğunluğu

HARİTA : F9

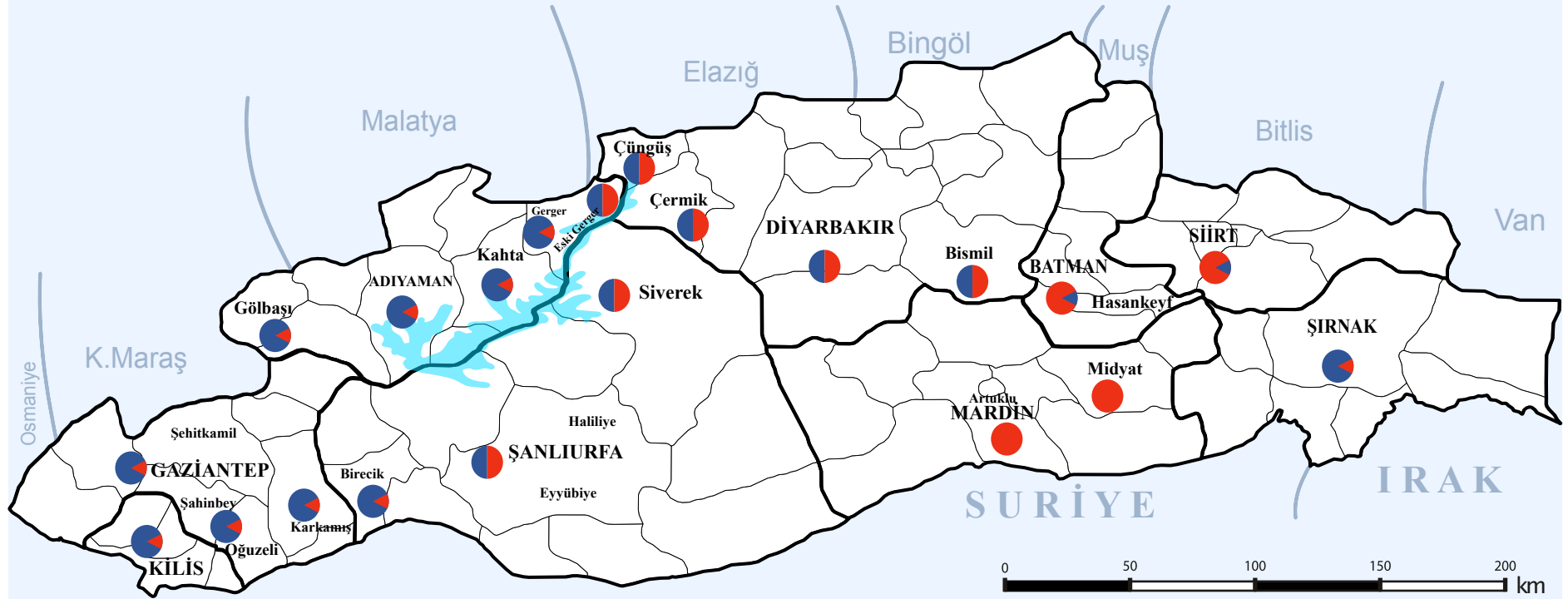
Artdamaksıl n [ŋ] Ünsüzü Yerine /y/ veya /g/ Kullanımı

HARİTA : F10

İç ve Son Seslerde [x] ve [q] Ünsüzlerinin Kullanım Durumu

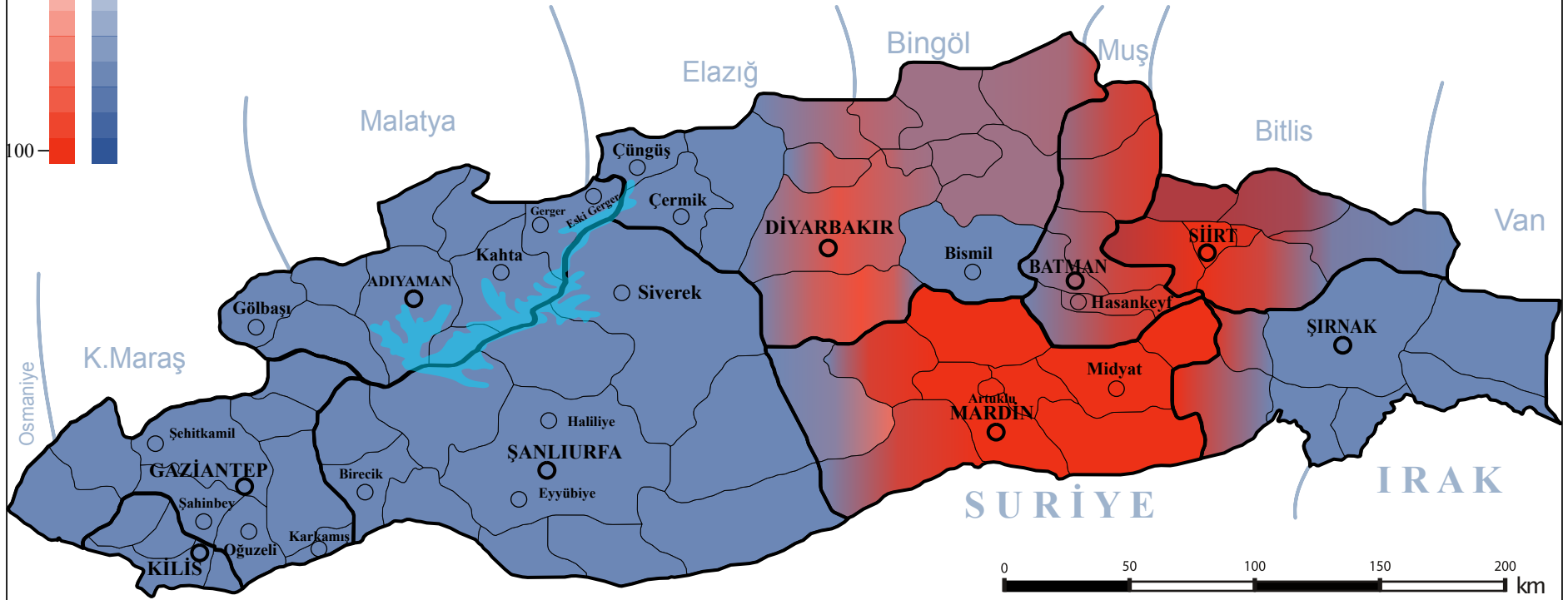
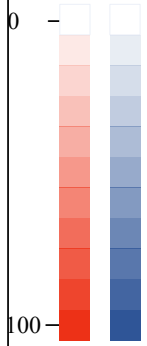
- /k/ > [q]
- /k/ > [x]
- Her iki yönden gelişmiştir

HARİTA : F11

İç ve Son Seslerde /k/ Ünsüzünün Korunma/Sızıcılığı Durumu

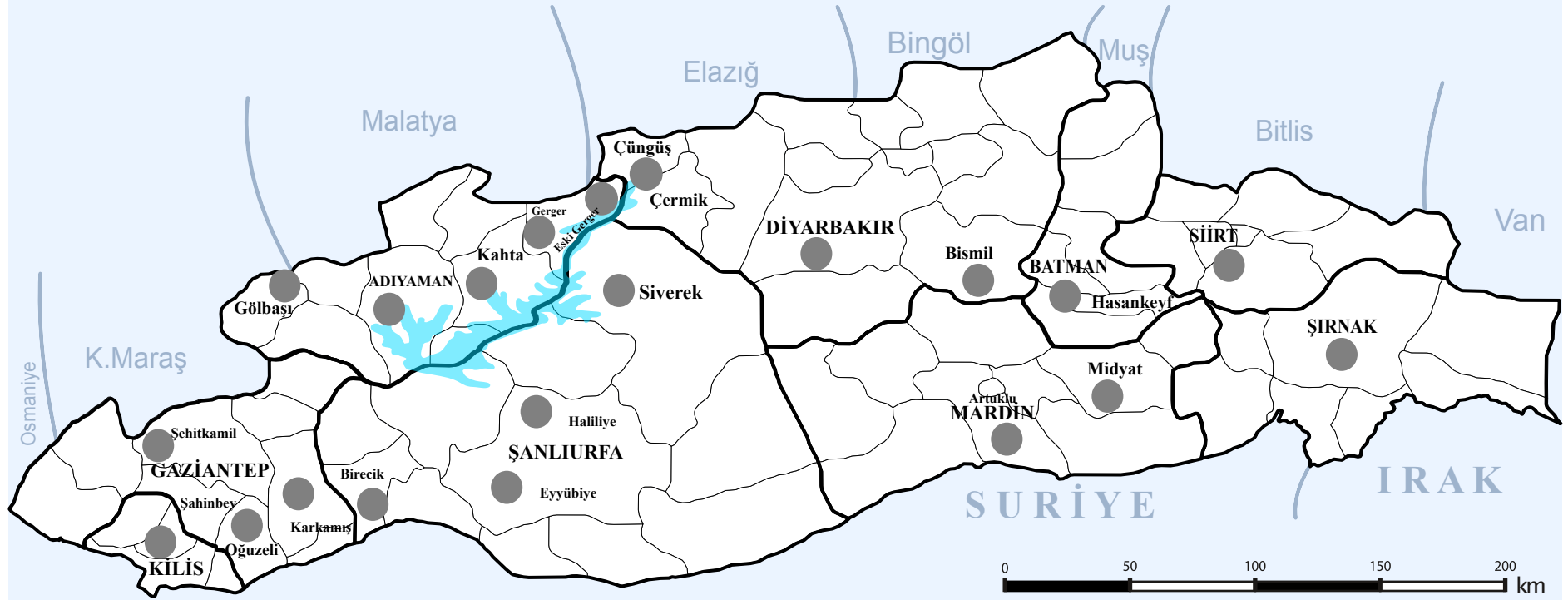
Korunur
Sızıcılışır

HARİTA : F12

Aslı Uzun Ünlünün Varlığı

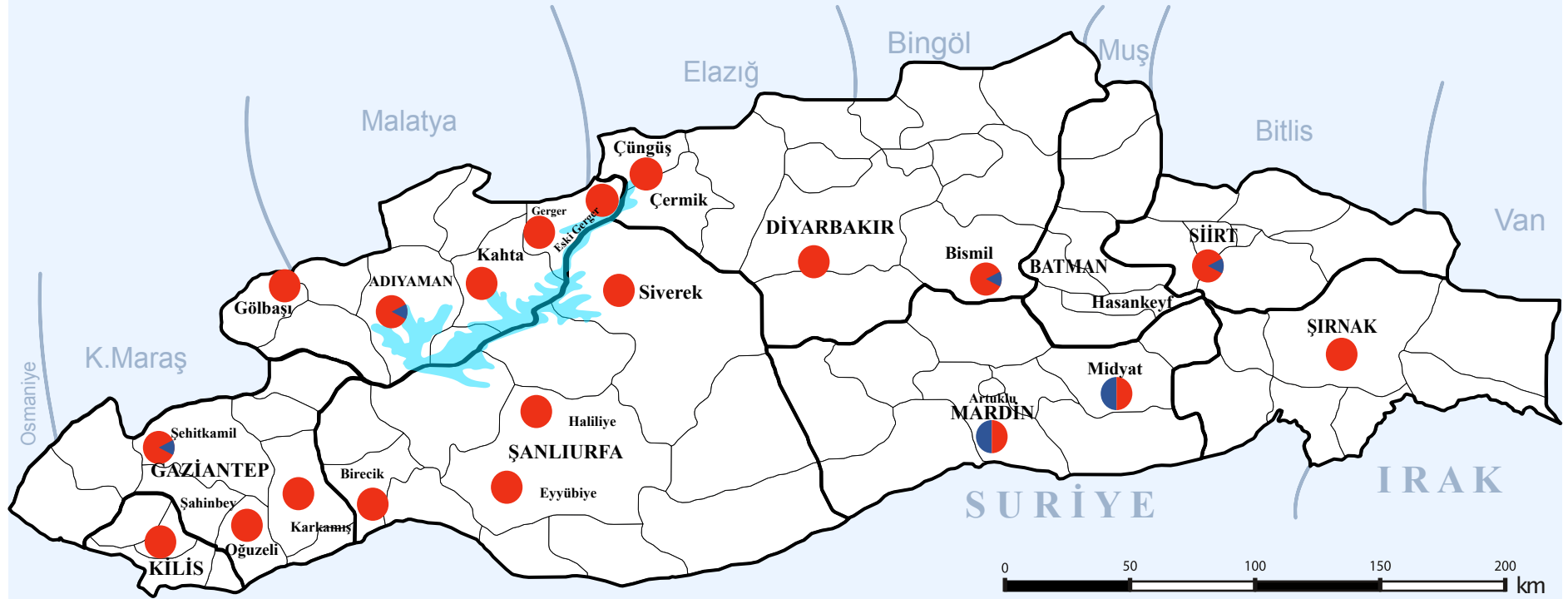
- Yok
- Var

HARİTA : F13

Alıntı Kelimelerdeki Uzun Ünlünün Durumu

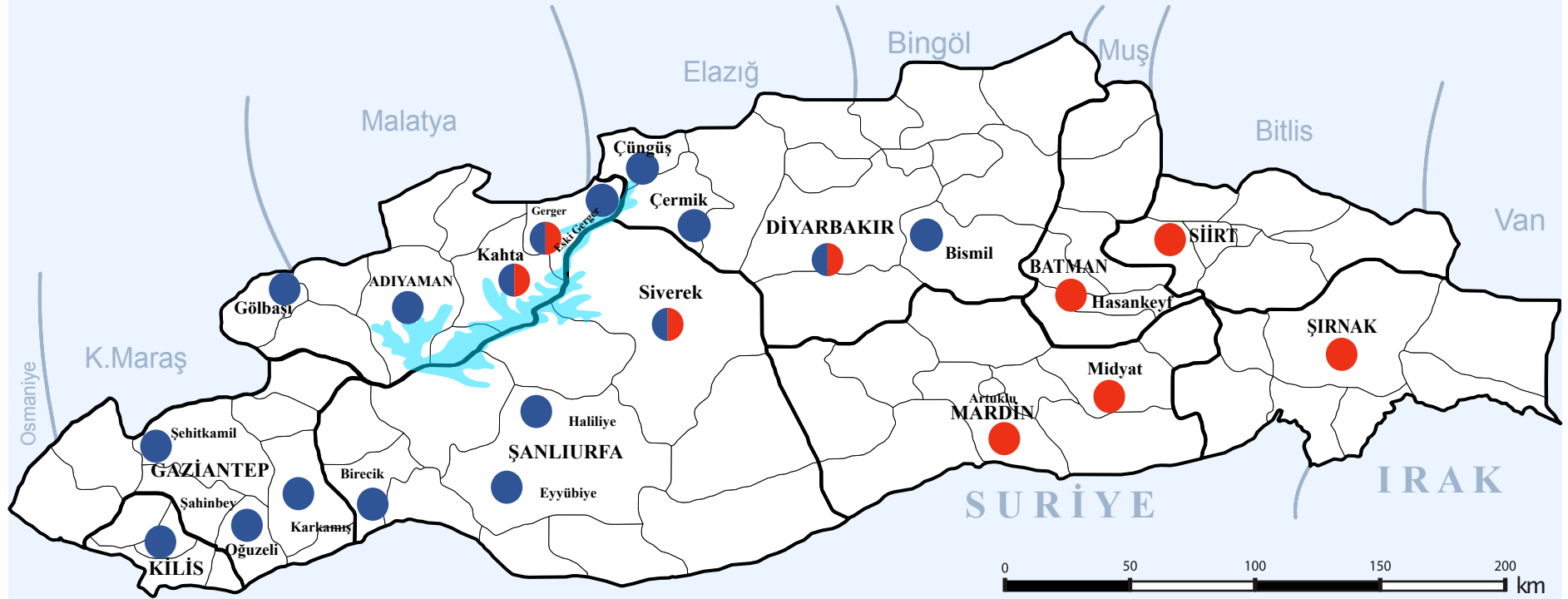
- Korunur
- Çoğunlukla korunur
- Her iki duruma rastlanır
- Çoğunlukla kısılır
- Kısılır

HARİTA : F14

Kelime Başında Aslî /b/ Ünsüzünün Korunması

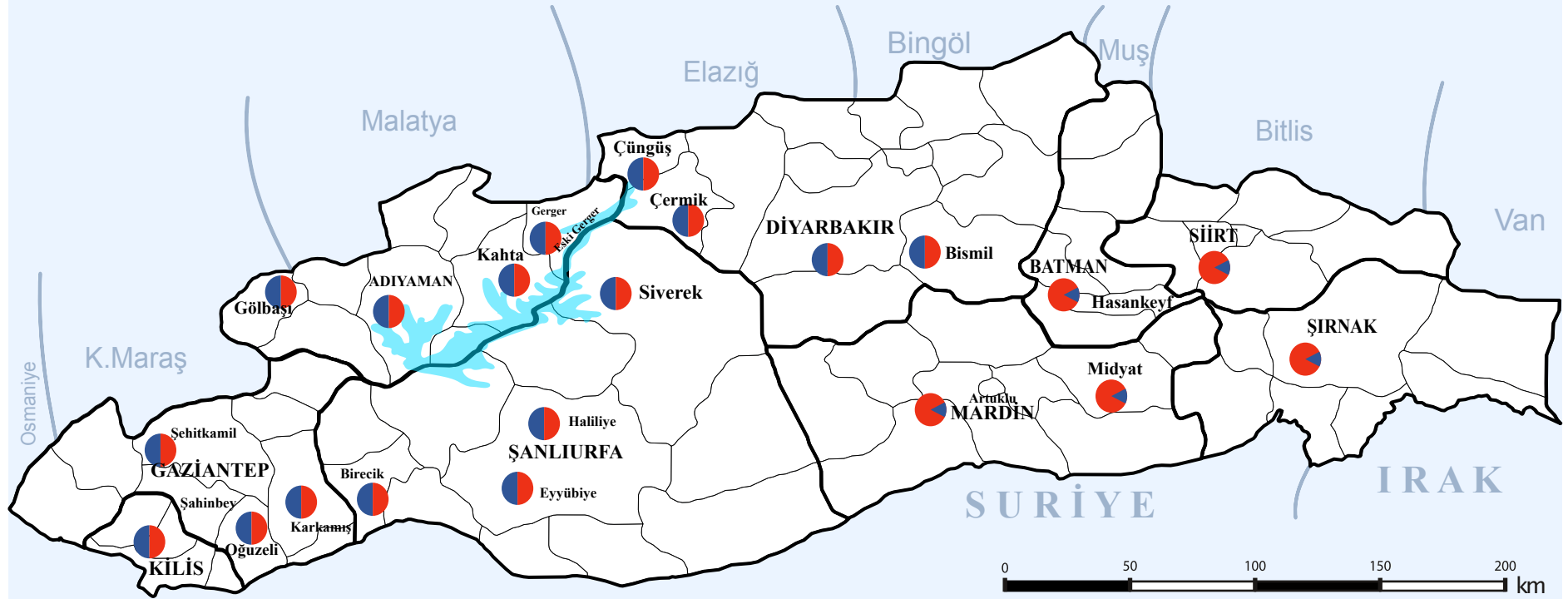
- Korunur
- Korunmaz
- Kısmen korunur

HARİTA : F15

Kelime Başında /b/ ~ /p/ Ses Değişmesi

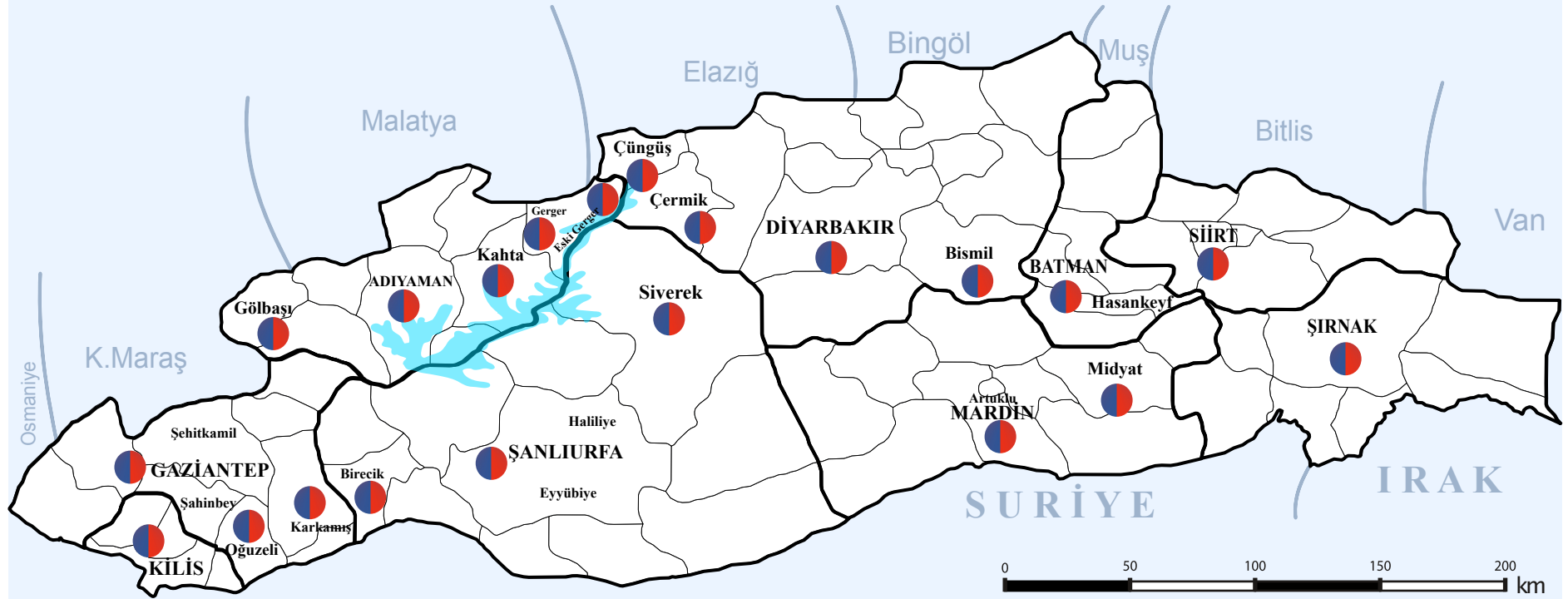
- Görülür
- Kısmen görülür
- Az görülür
- Görülmez

HARİTA : F16

Kelime Başında /c/ ~ /ç/ Ses Değişmesi

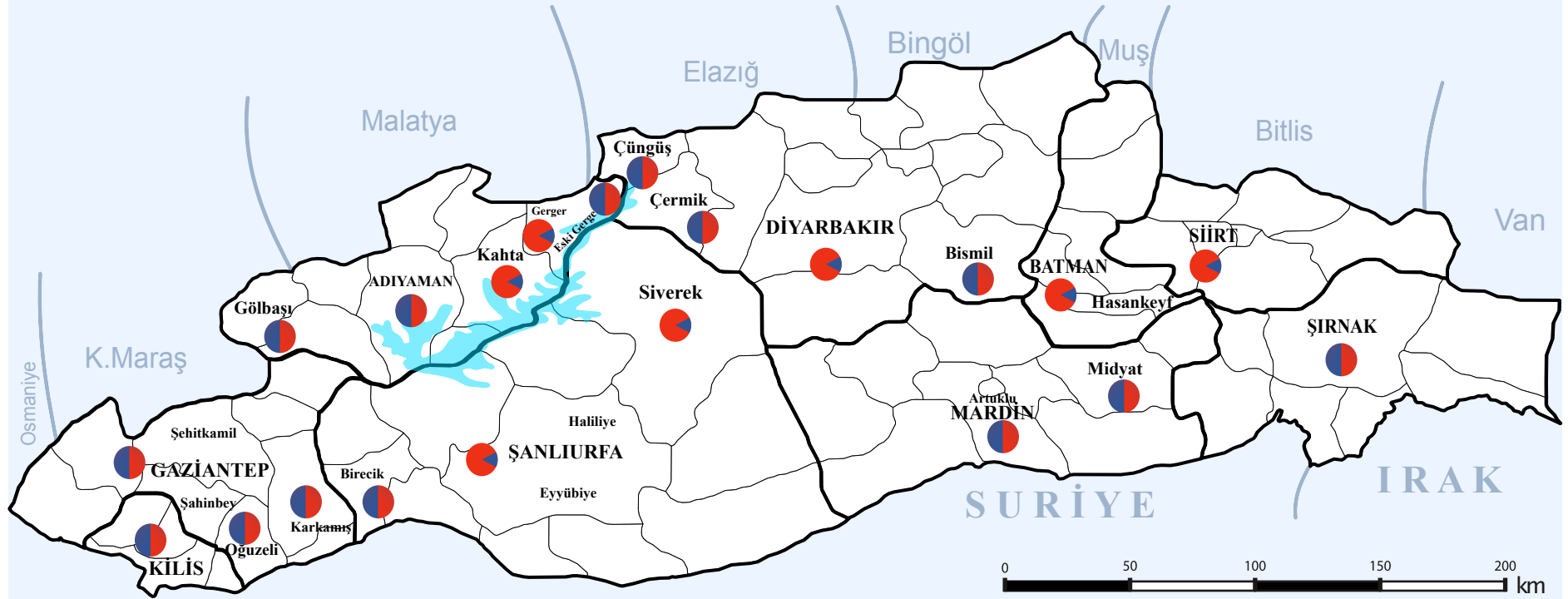
- Görülür
- Görülmez
- Nadir görülür

HARİTA : F17

Eklerde /c/ ~ /ç/ Ses Değişmesi

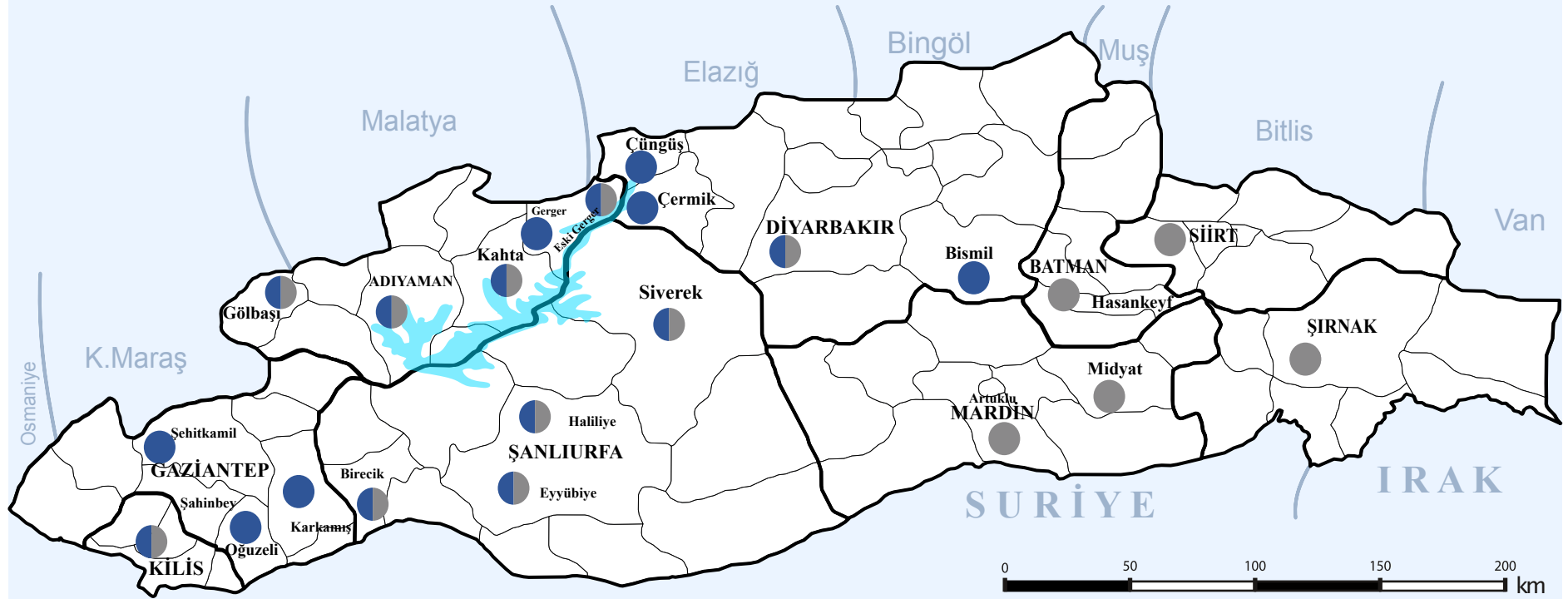
- Görülmez
- Görülür
- Nadir görülür

HARİTA : F18

Kelime Başında /d/ ~ /t/ Ses Değişmesi

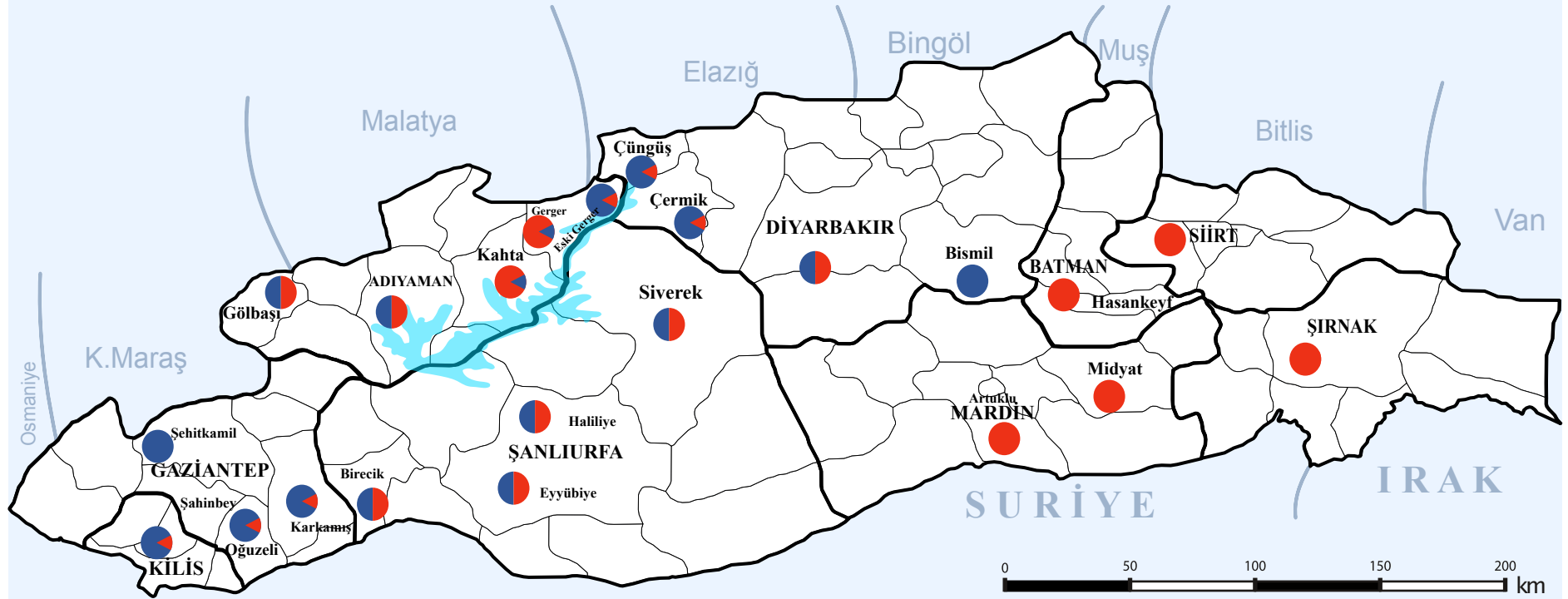
- Görülür
- Kısım görölür
- Az görölür
- Görölmez

HARİTA : F19

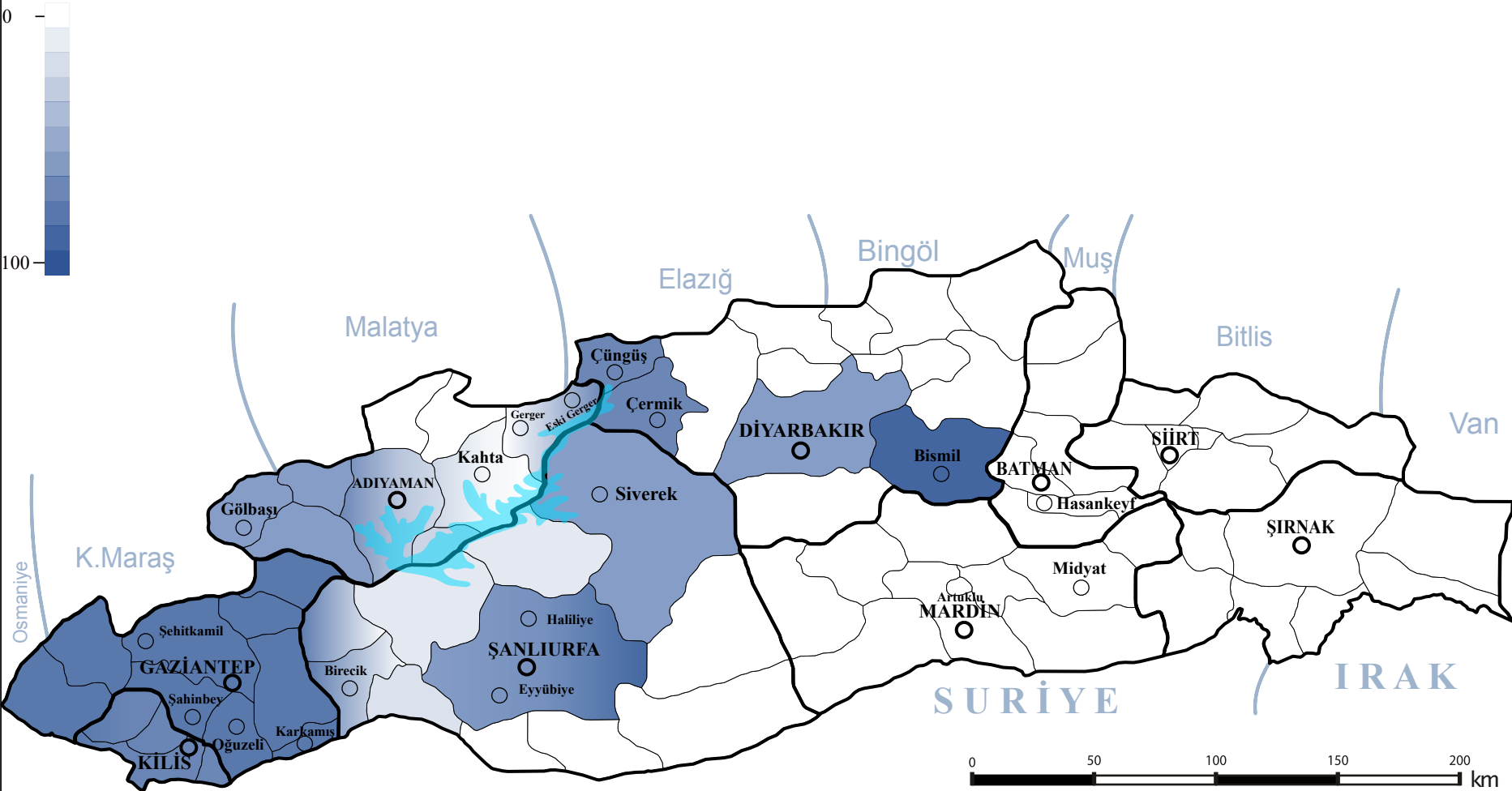
Kelime Başında /g/ ~ /k/ Ses Değişmesi

- Görülür
- Çoğunlukla görülür
- Kısmen görülür
- Çok az görülür
- Görülmez

HARITA : F20

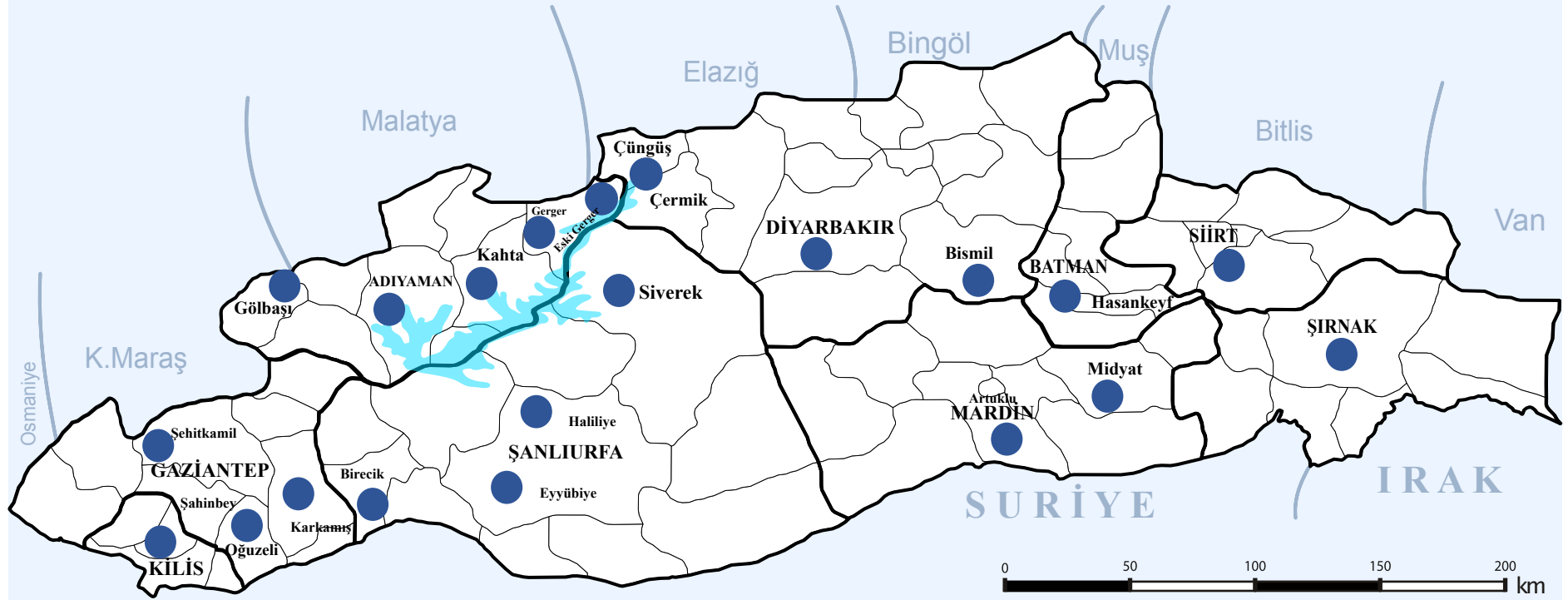
Kelime Başında /k/ > /g/ Tonlulaşma Yoğunluğu

HARİTA : F21

Kelime Başında /s/ > /z/ Ses Değişmesi

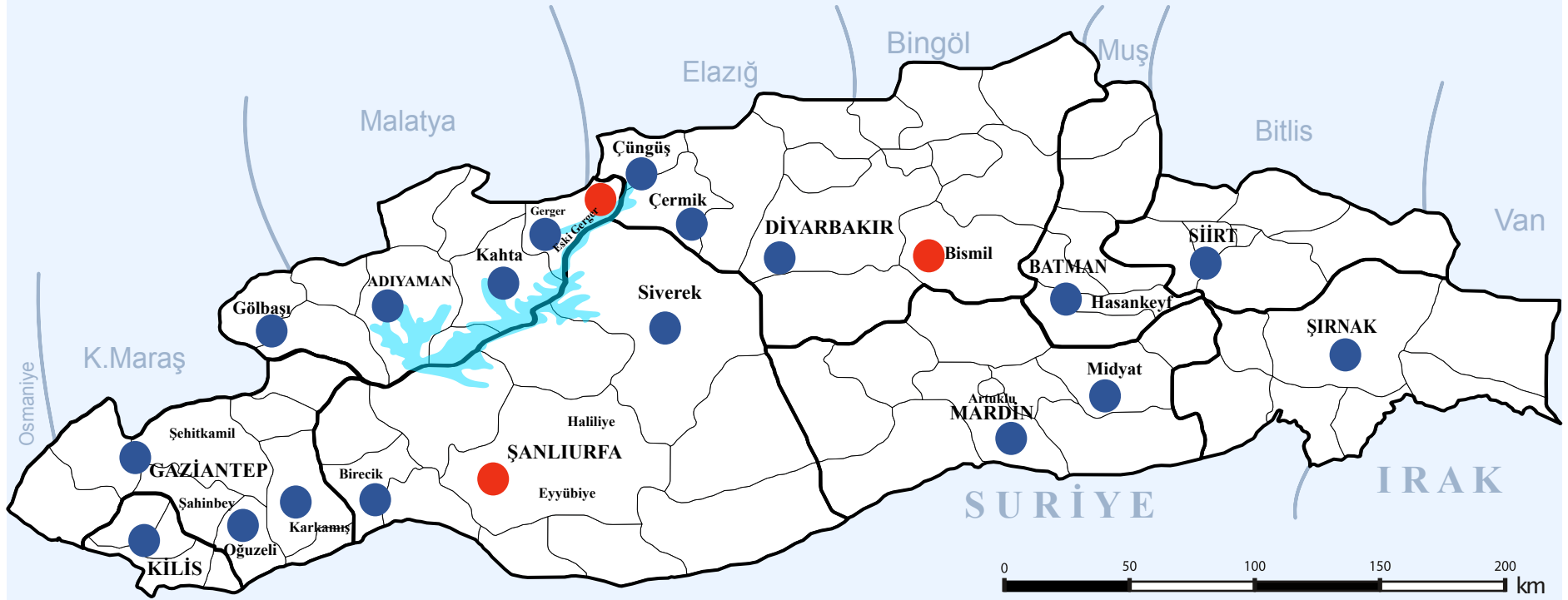
- Görülür
- Görülmez

HARİTA : F22

Kelime Başında /b/ > /m/ Ses Değişmesi

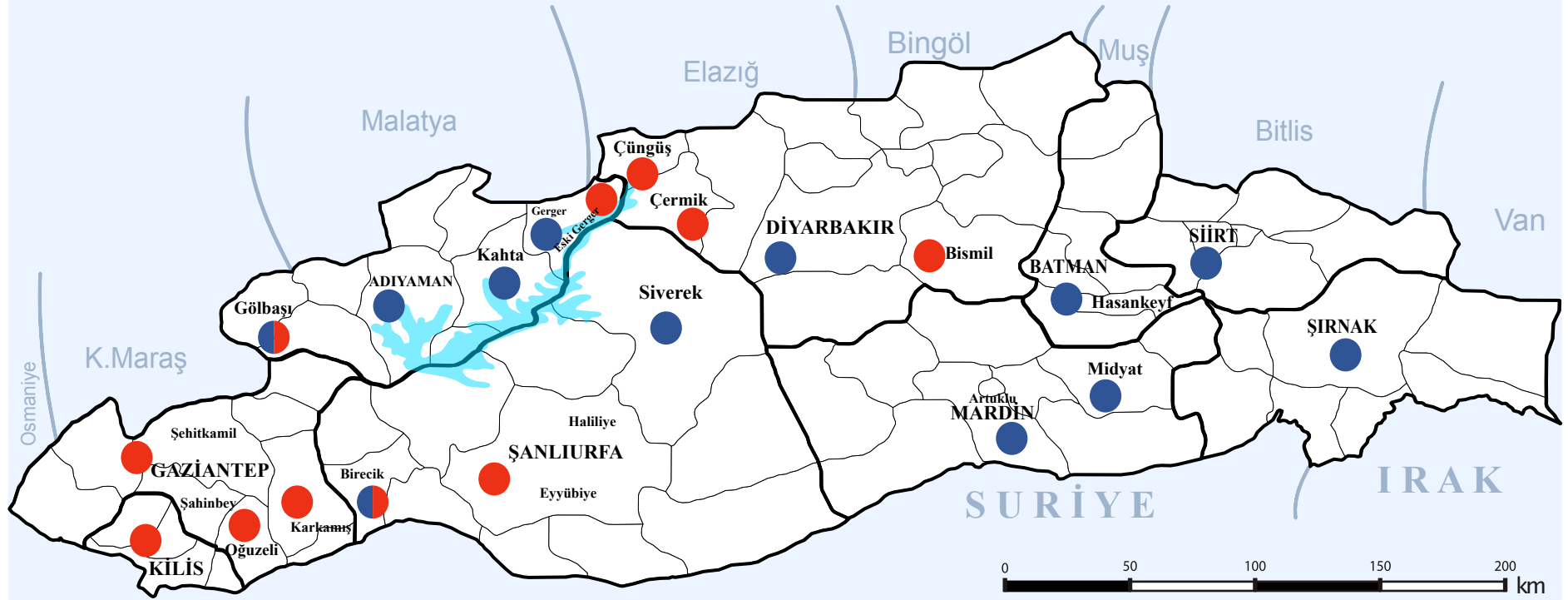
- Görülür
- Görülmez

HARİTA : F23

İç ve Son Seslerde /b/ > /m/ Ses Değişmesi

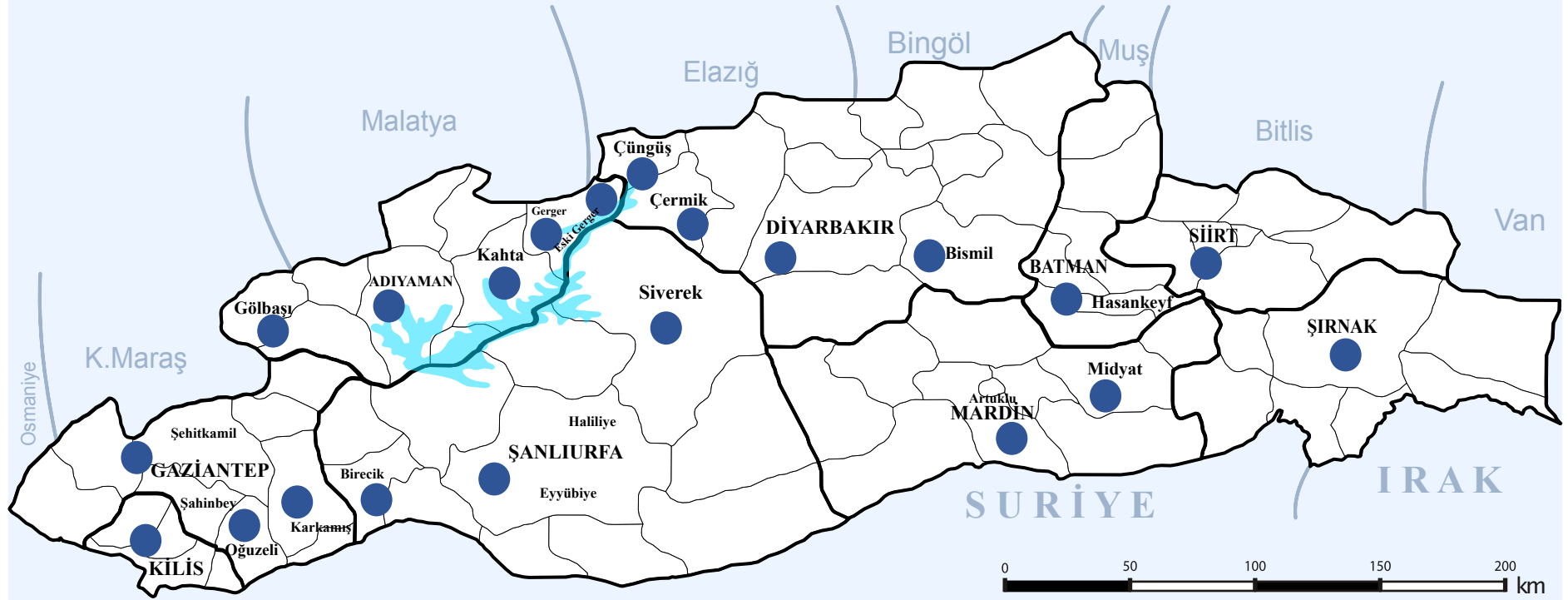
- Görülür
- Görülmez

HARİTA : F24

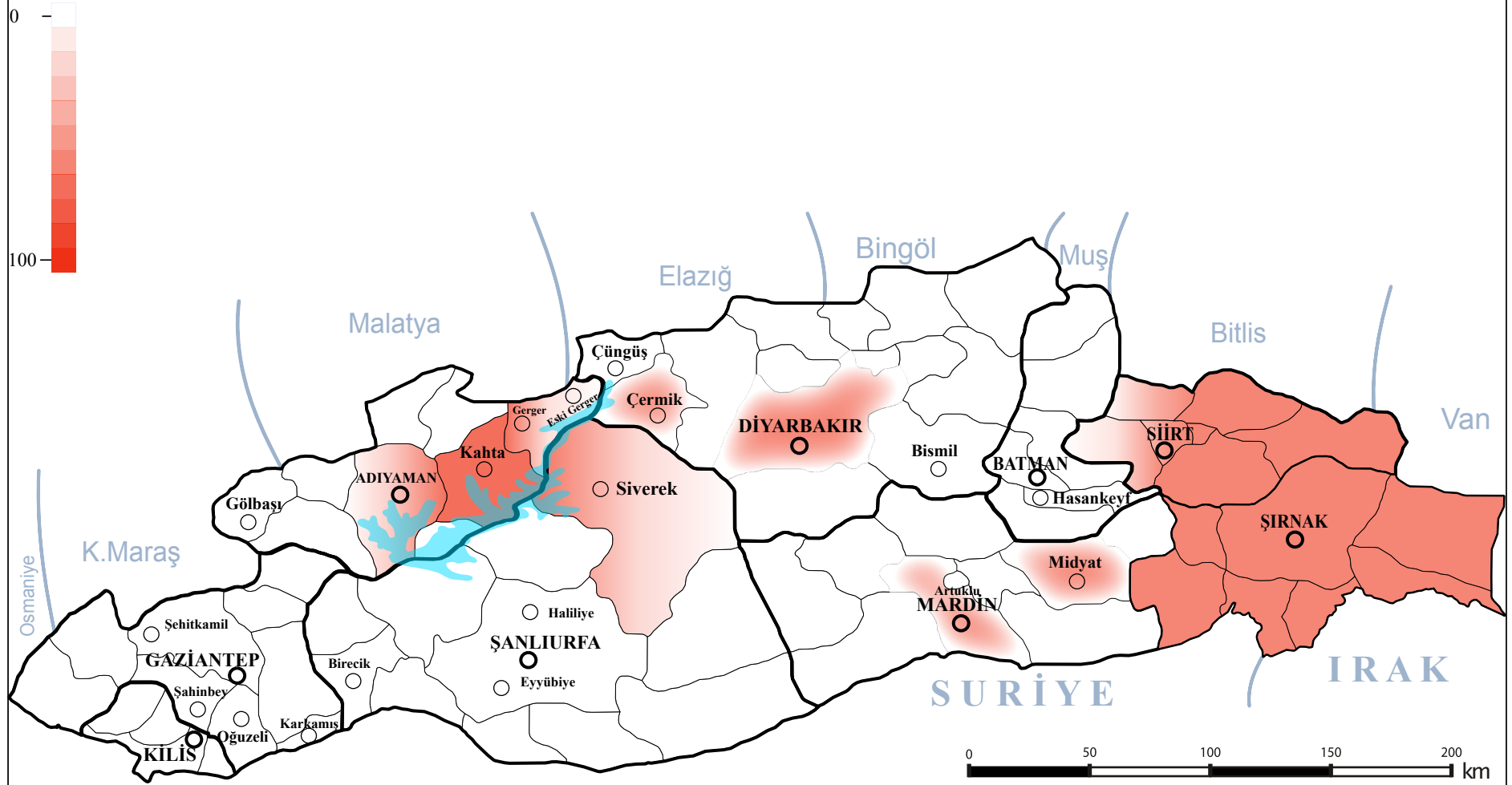
Kelime Başında /j/ > /c/ Ses Değişmesi

- Görülür
- Görülmez

HARİTA : F25

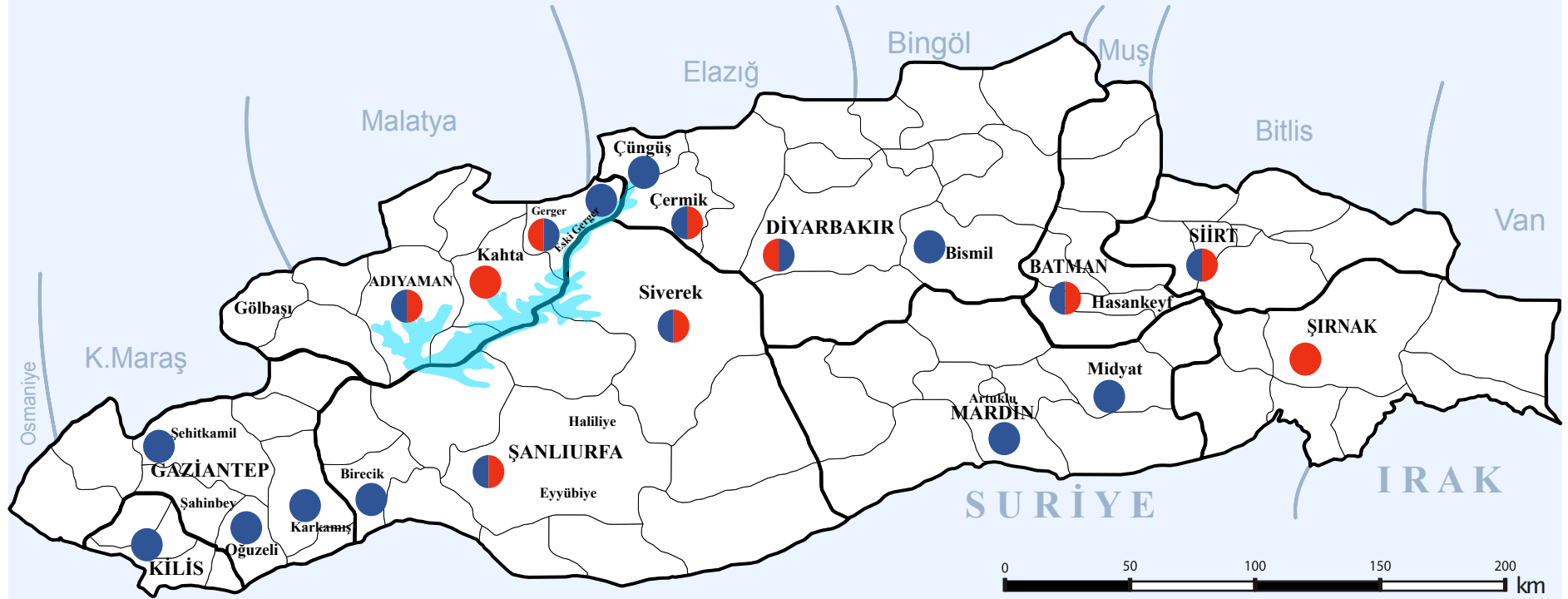
Çift Dudak v [w] Ünsüzünün Kullanım Yoğunluğu

HARİTA : F26

İç ve Son Seslerde /b/ > /v/ Ses Değişmesi

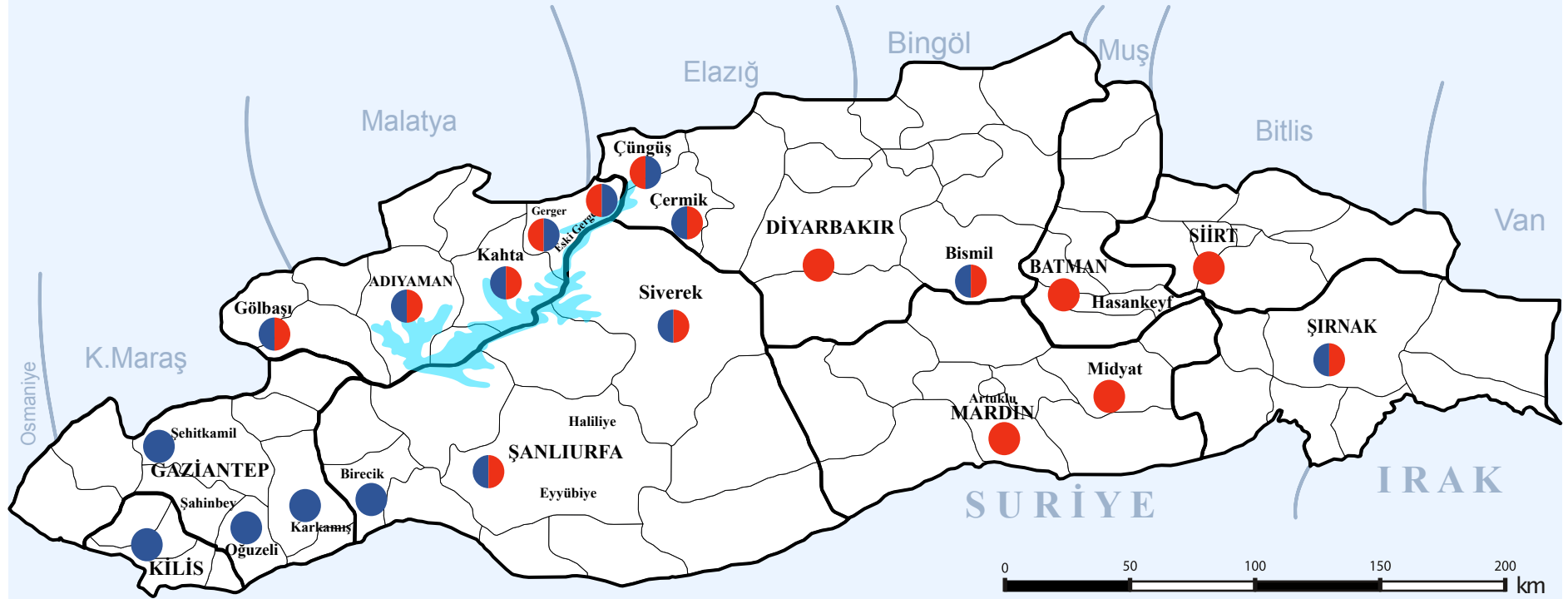
- Görülür
- Kısmen Görülür
- Görülmez

HARİTA : F27

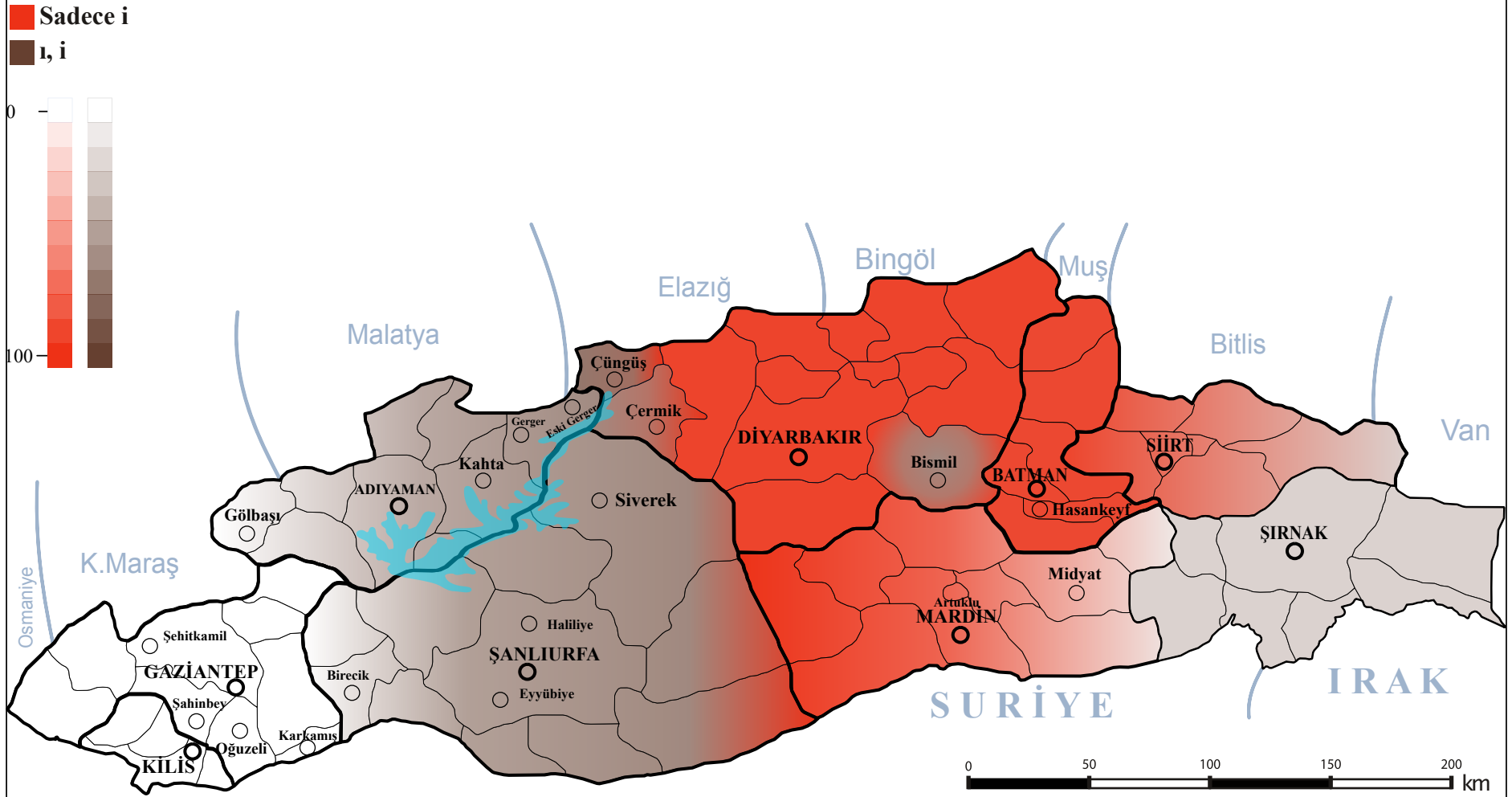
Çok Heceli Kelime Sonunda Düzleşme ve İncelme (ı, u, ü>i)

- ı, u, ü > i Değişimi
- u, ü > ı, i Değişimi
- Değişim görülmez

HARİTA : F28

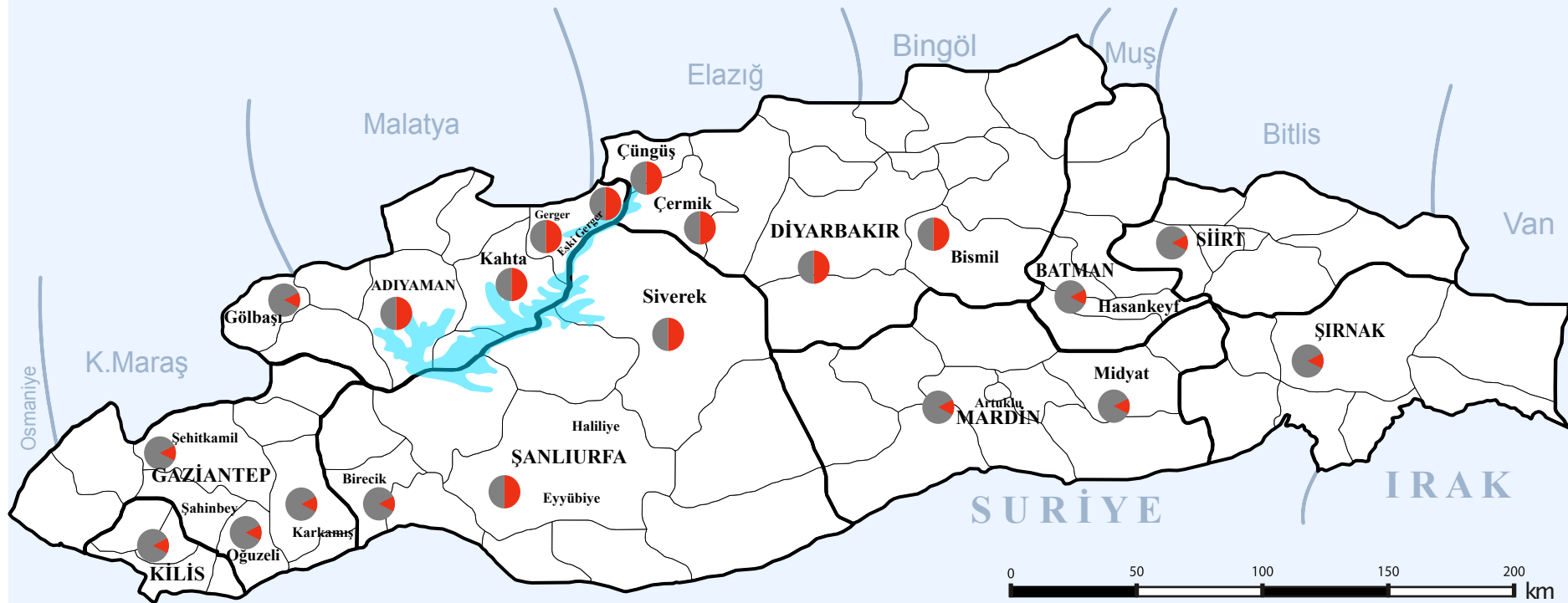
Çok Heceli Kelime Sonunda Düzleşme Eğilimi Yoğunluğu

HARĪTA : F29

Kelime Başında /y/ Düşmesi

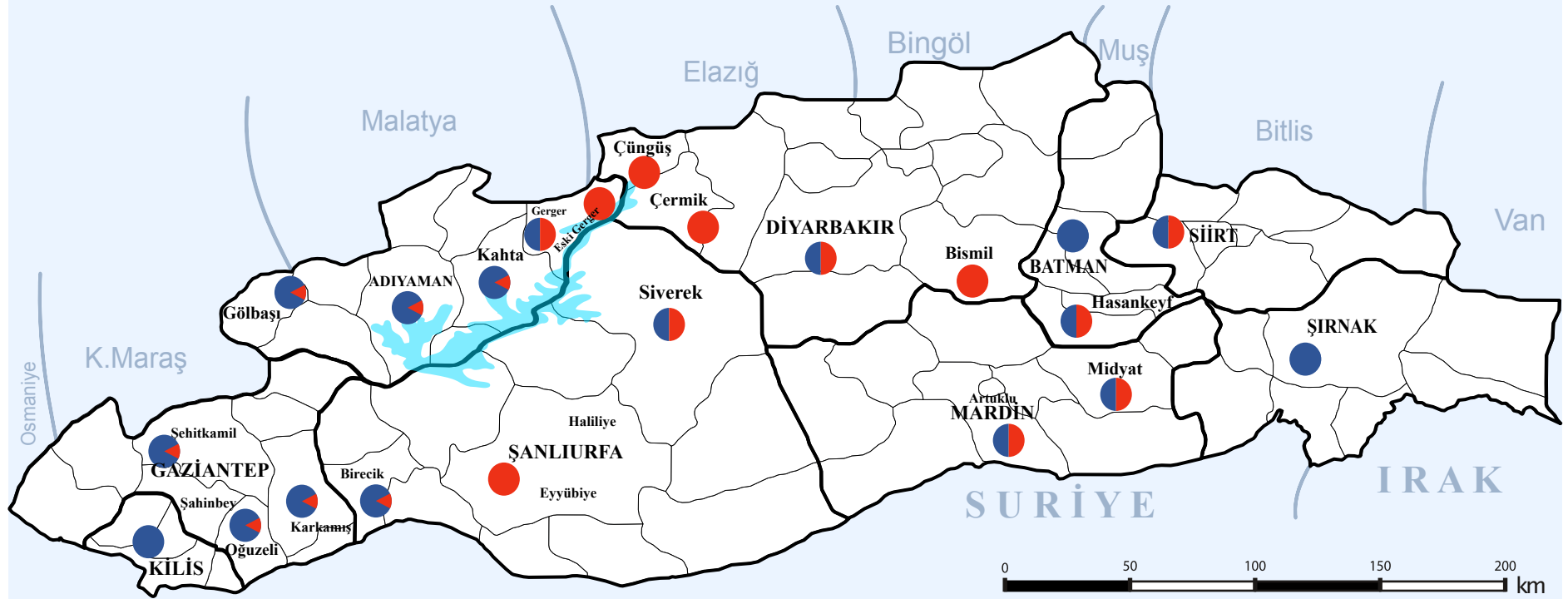
- **Görülür**
- **Kısmen görülür**
- **Az görülür**
- **Görülmez**

HARİTA : F30

İç seslerde /g/ Korunması/Sızıcılığı

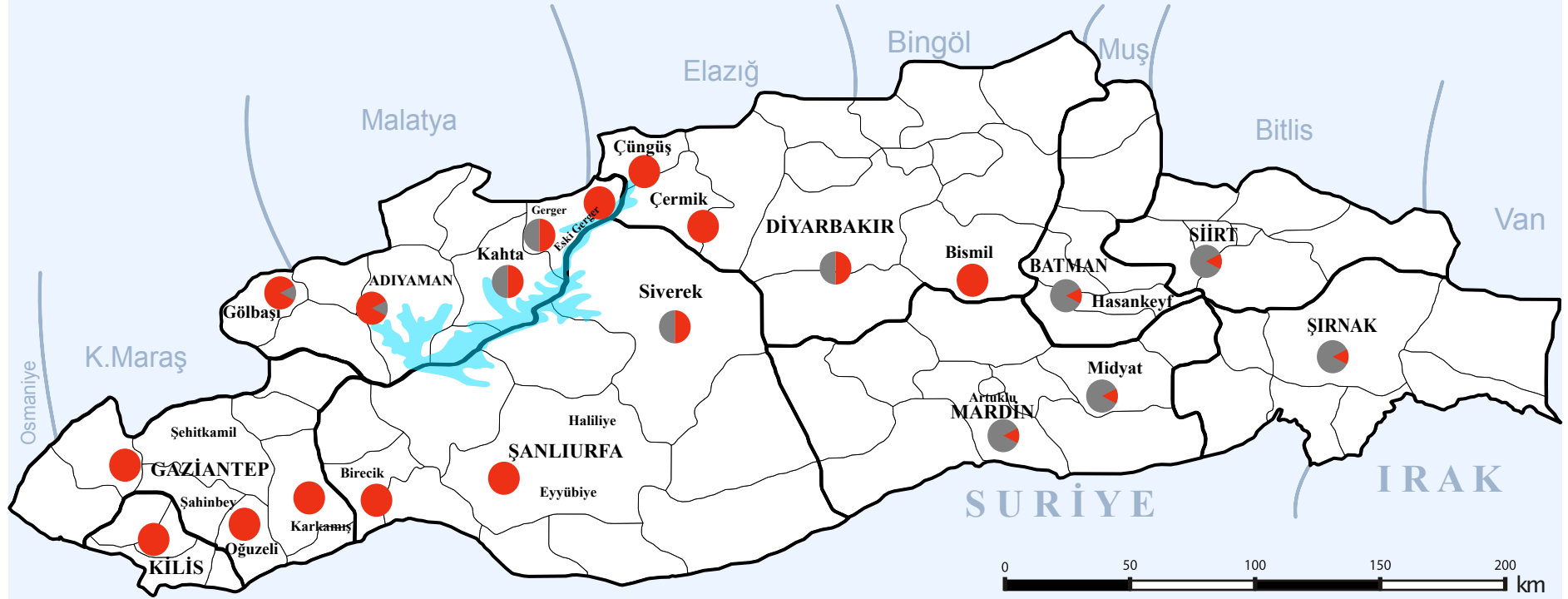
- Sızıcılıştır
- Çoğunlukla sızıcılıştır
- Kısmen sızıcılıştır
- Çoğunlukla korunur
- Korunur

HARİTA : F31

İçinde /r/ Bulunan Kelimelerde Göçüşme (Metatez)

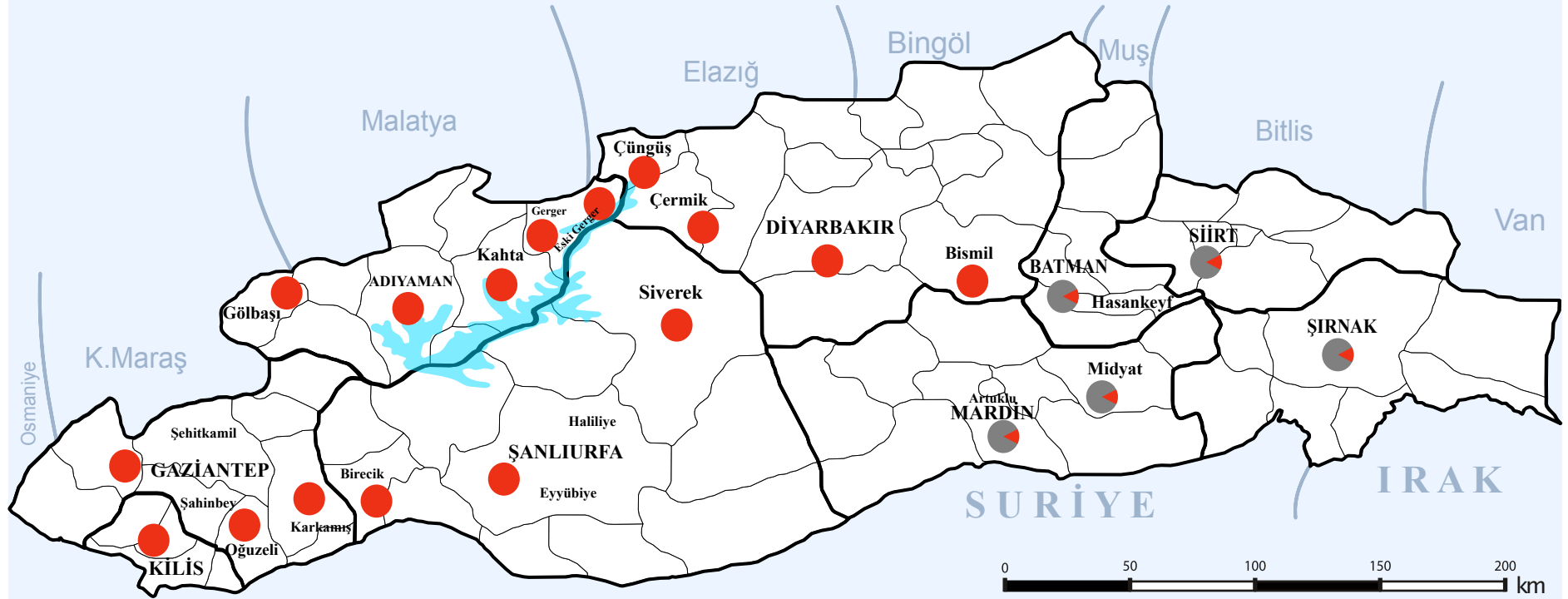
- Görülmez
- Az görülür
- Kısmen görülür
- Çoğunlukla görülür
- Görülür

HARİTA : F32

İçinde /r/ Bulunmayan Bazı Kelimelerde Göçüşme (Metatez)

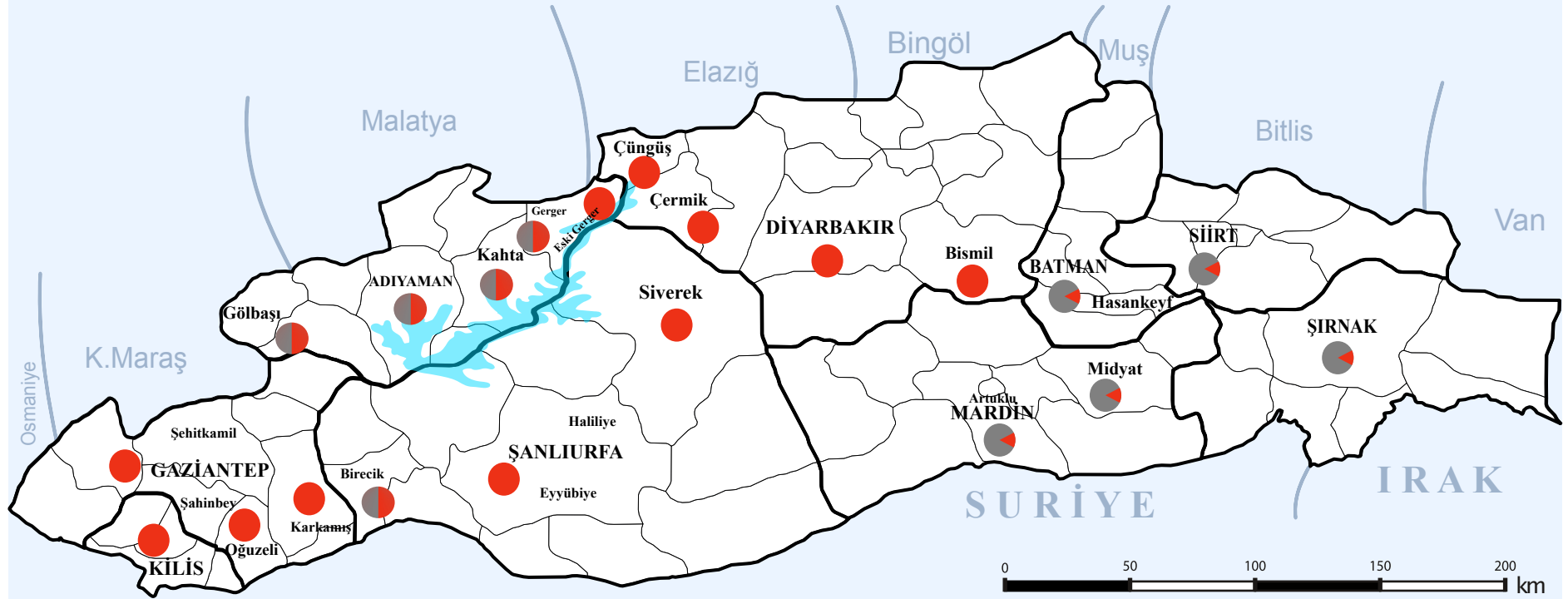
- Görülmez
- Az görülür
- Görülür

HARİTA : F33

İlk Hecede Yuvarlak Ünlü Düzleşmesi

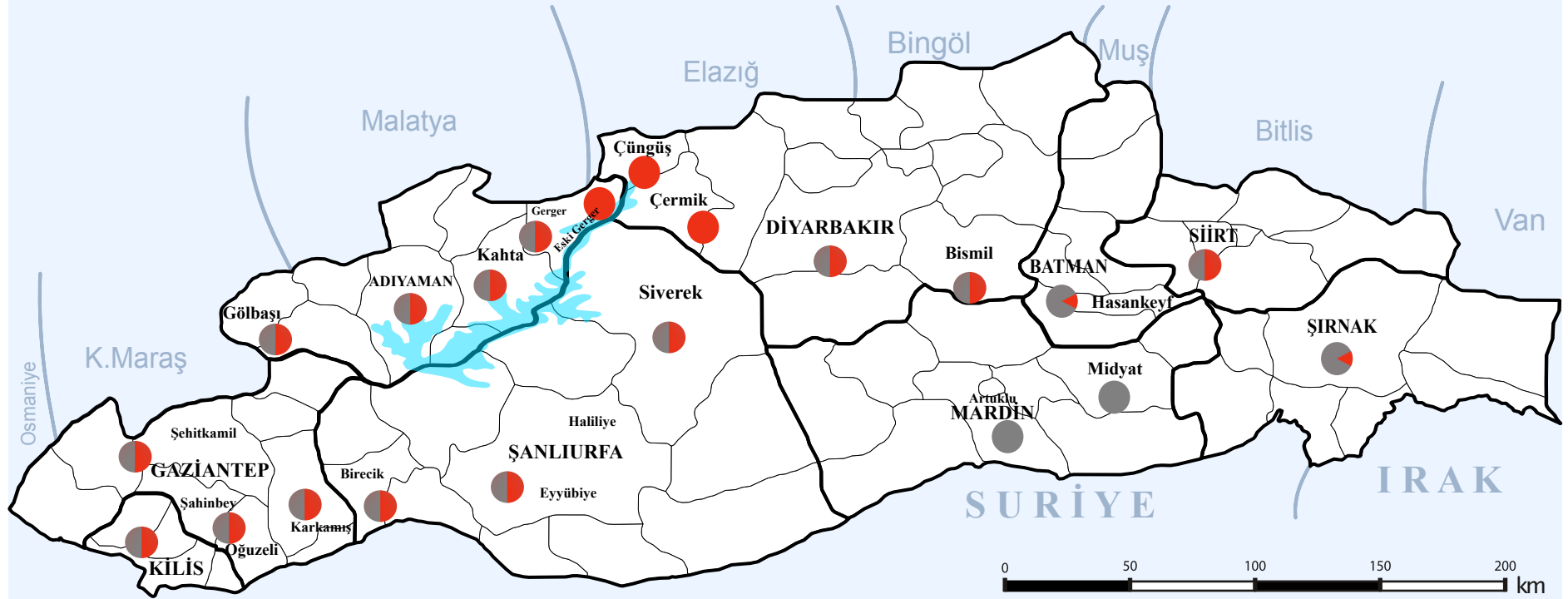
- Görülmez
- Az görülür
- Görülür

HARİTA : F34

Dudak Ünsüzleri Yanındaki Dar-Yuvarlak Kök Ünlüsünün Düzleşmesi

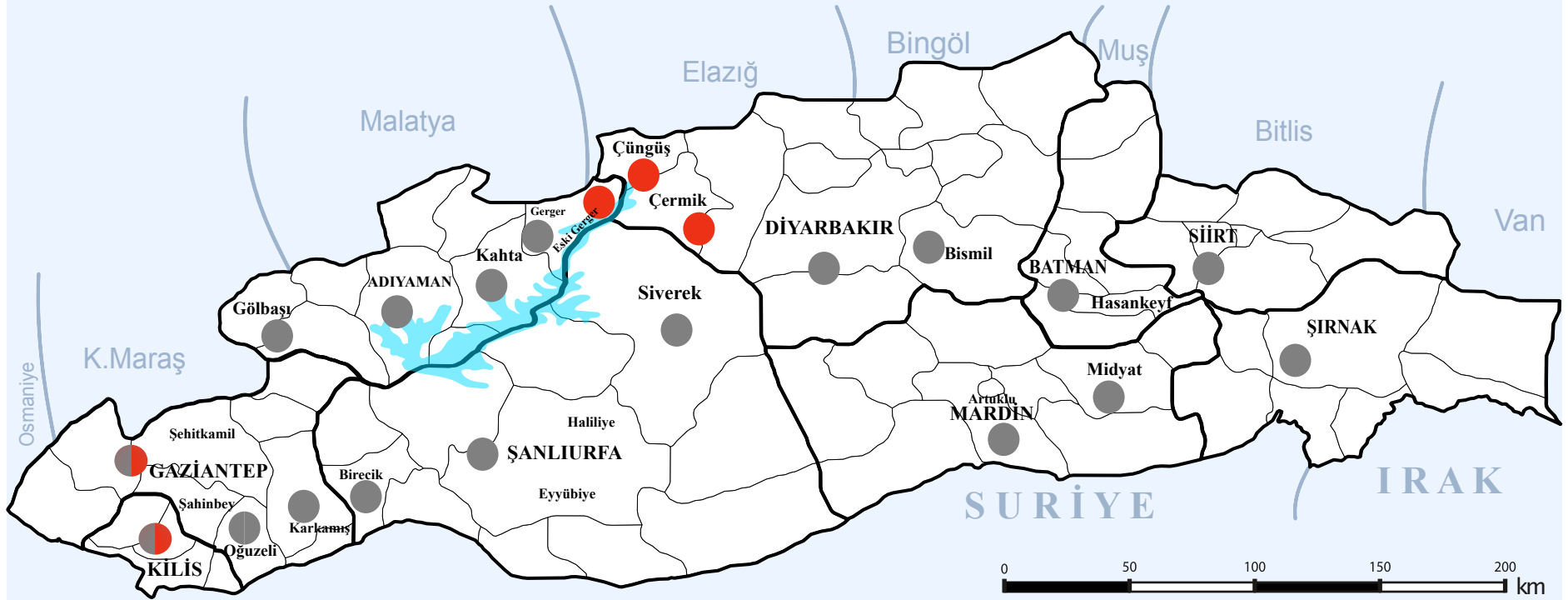
- Görülmez
- Görülür
- Bazen görülür

HARİTA : F35

Dudak Ünsüzleri Yanındaki Dar-Düz Kök Ünlüsünün Yuvarlaklaşması

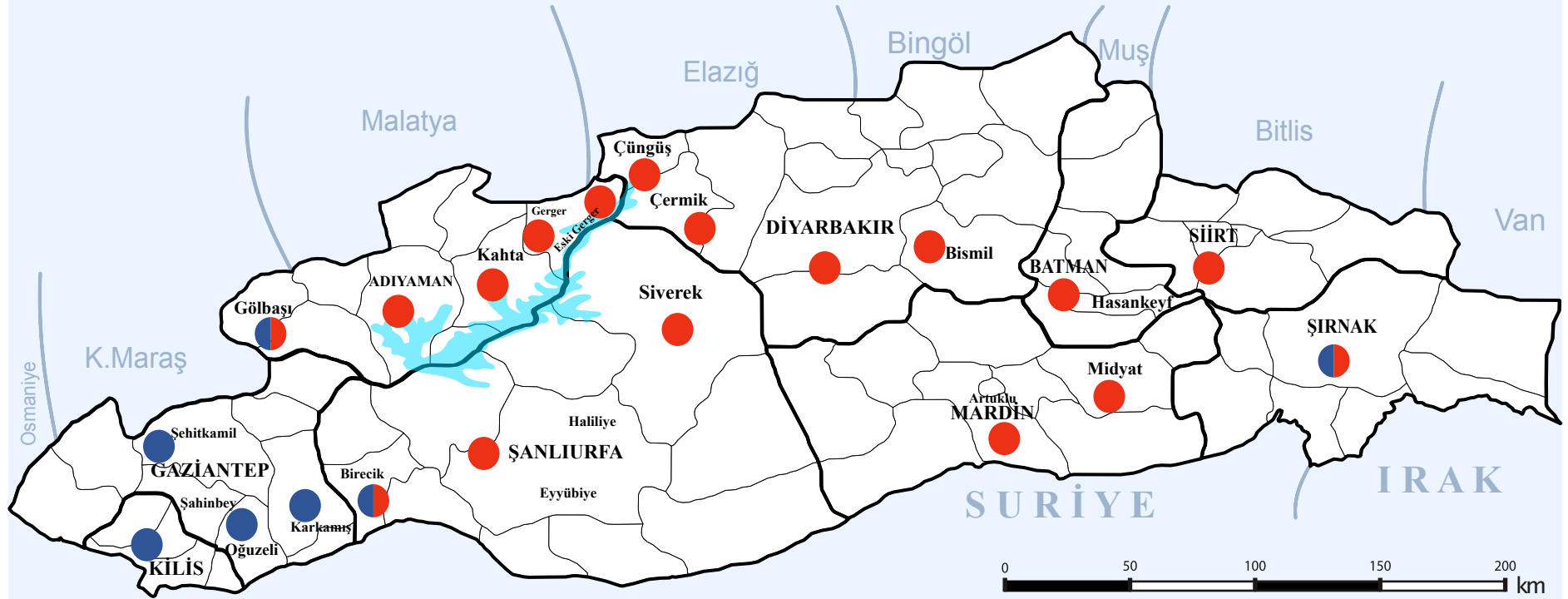
- Görülür
- Görülmez

HARİTA : F36

Yuvarlak Ünlülü Kelime Tabanında Ek Ünlüsünün Düz Şekli

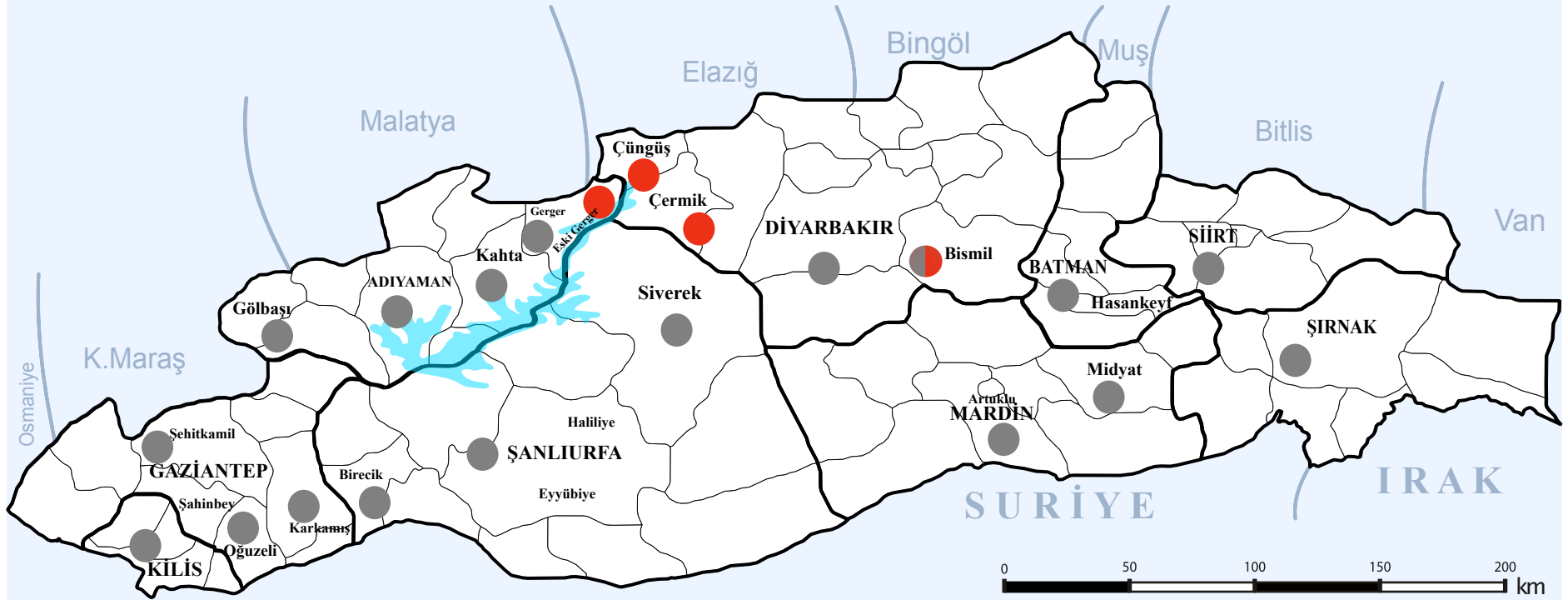
- Görülür
- Kısmen görülür
- Görülmez

HARİTA : F37

Düz Ünlü Kelime Tabanında Ek Ünlünün Dar-Yuvarlak Şekli

- Görülür
- Görülmez

HARİTA : F38

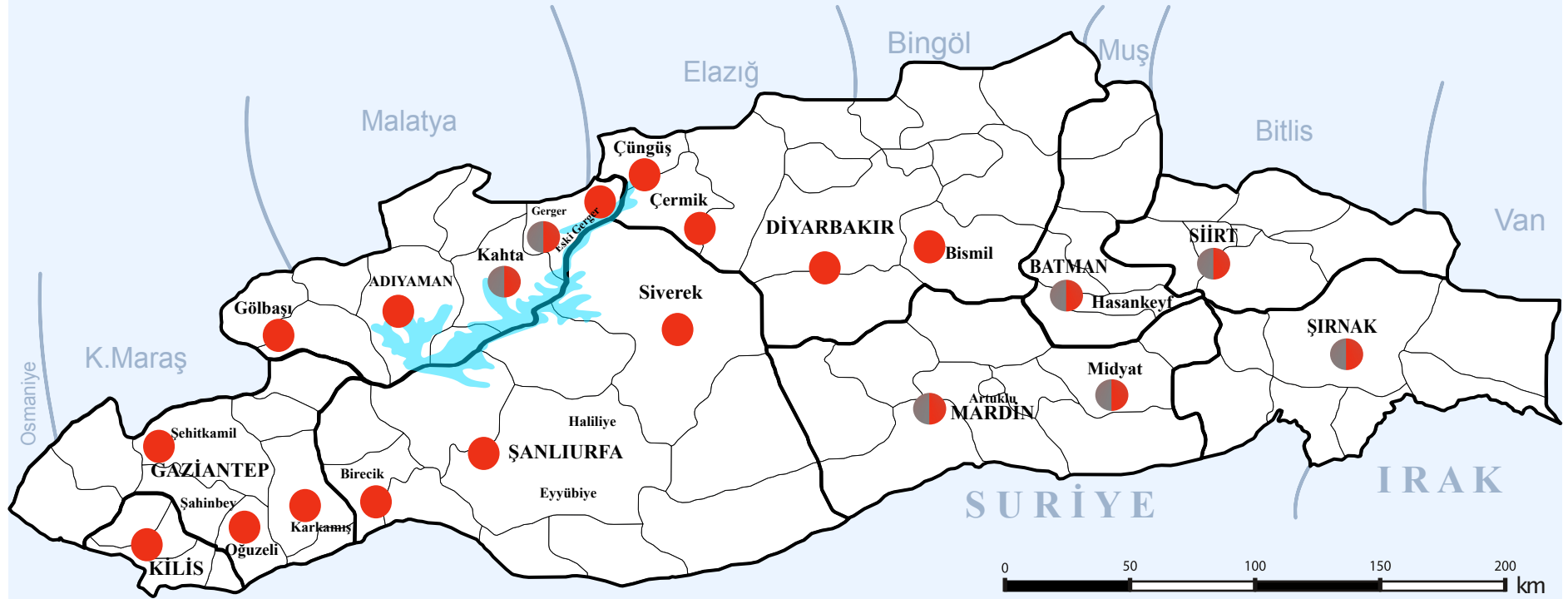
Söz İçinde veya Sonunda ş>s Ses Değişmesi

HARİTA : F39

İlk Hecede /h/ veya /m/ Ünsüzleri Yanındaki Dar-Yuvarlak Ünlünün Genişlemesi

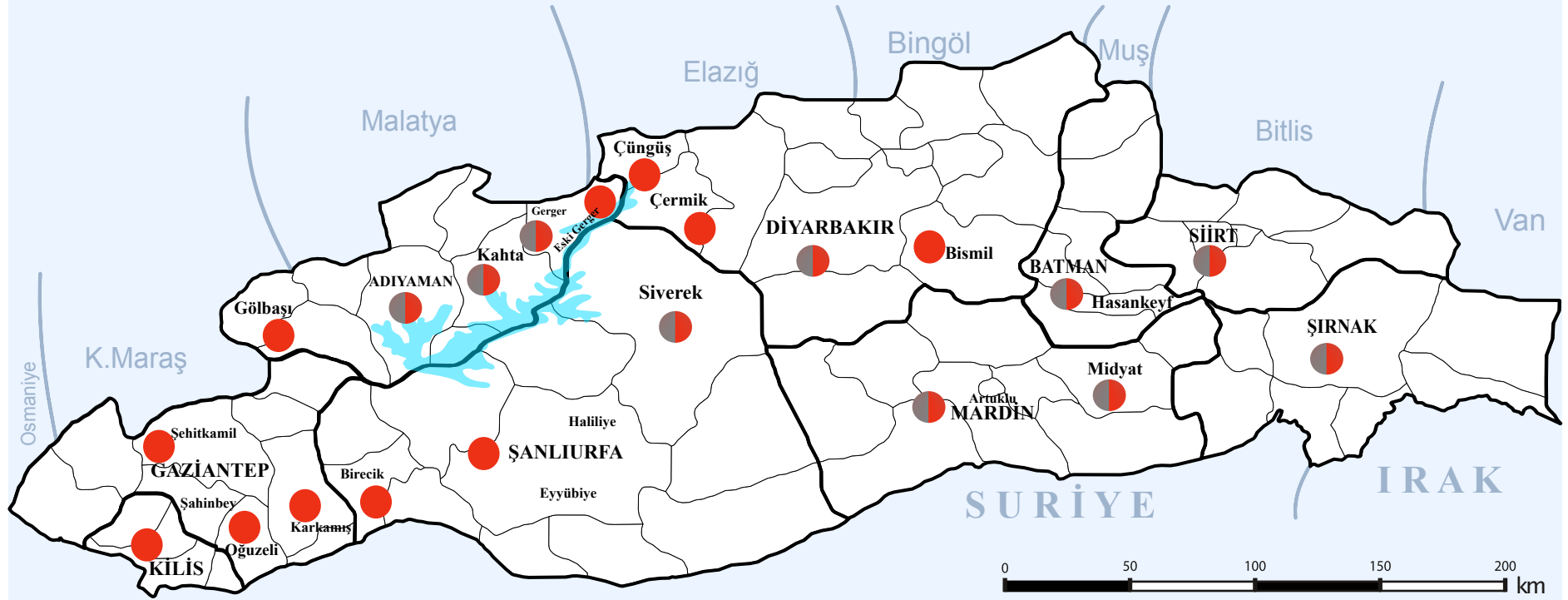
- Görülür
- Nadir görülür
- Görülmez

HARİTA : F40

Düz-Geniş Orta Hece Ünlüsünün Daralması

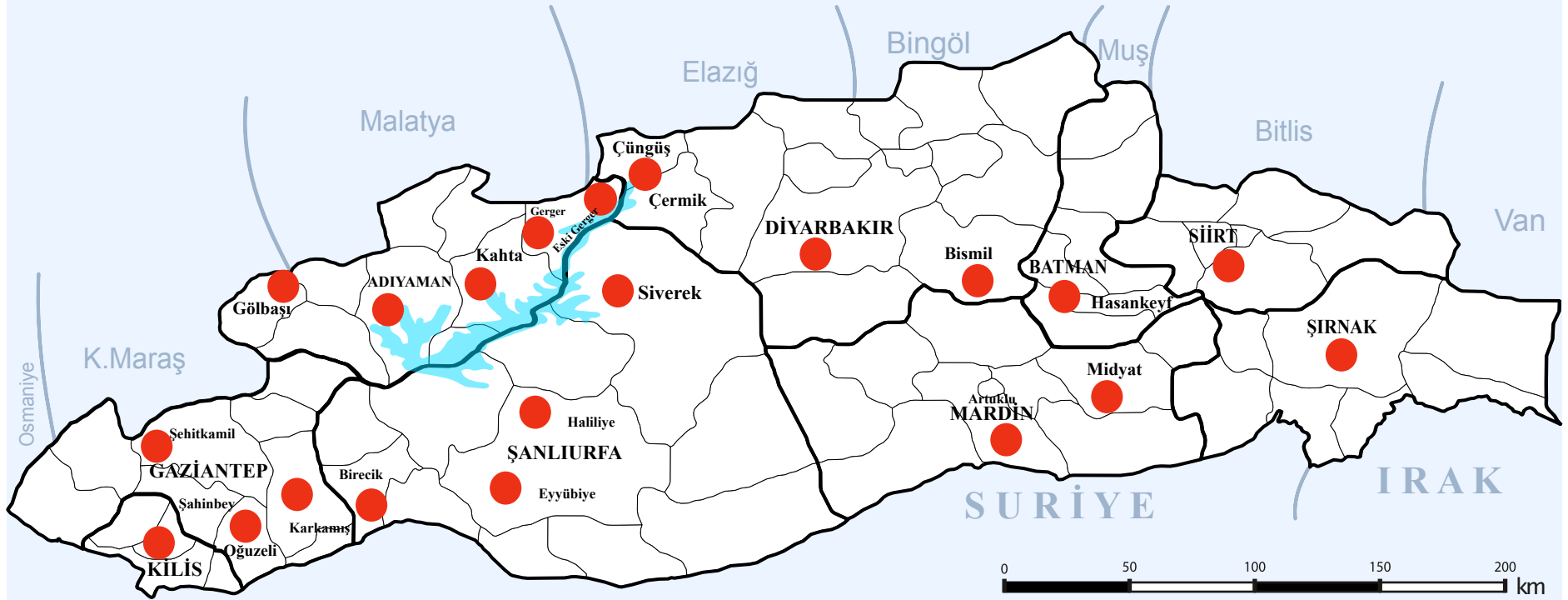
- Görülür
- Bazen görülür
- Görülmez

HARİTA : F41

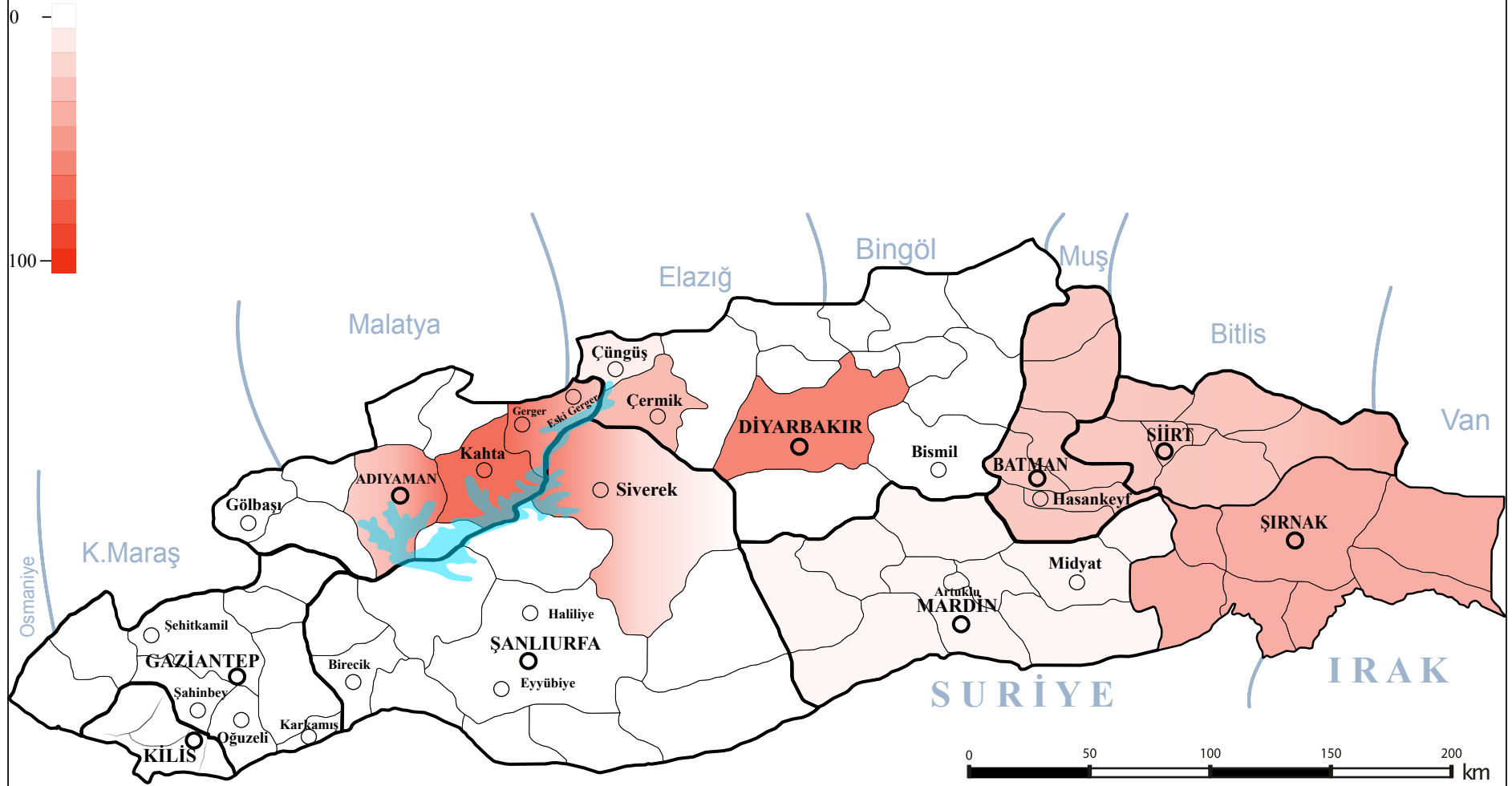
Kelime Kökünde İlk Hece Dışında Geniş-Yuvarlak Ünlü Daralması

- Görülür
- Görülmez

HARİTA : F42

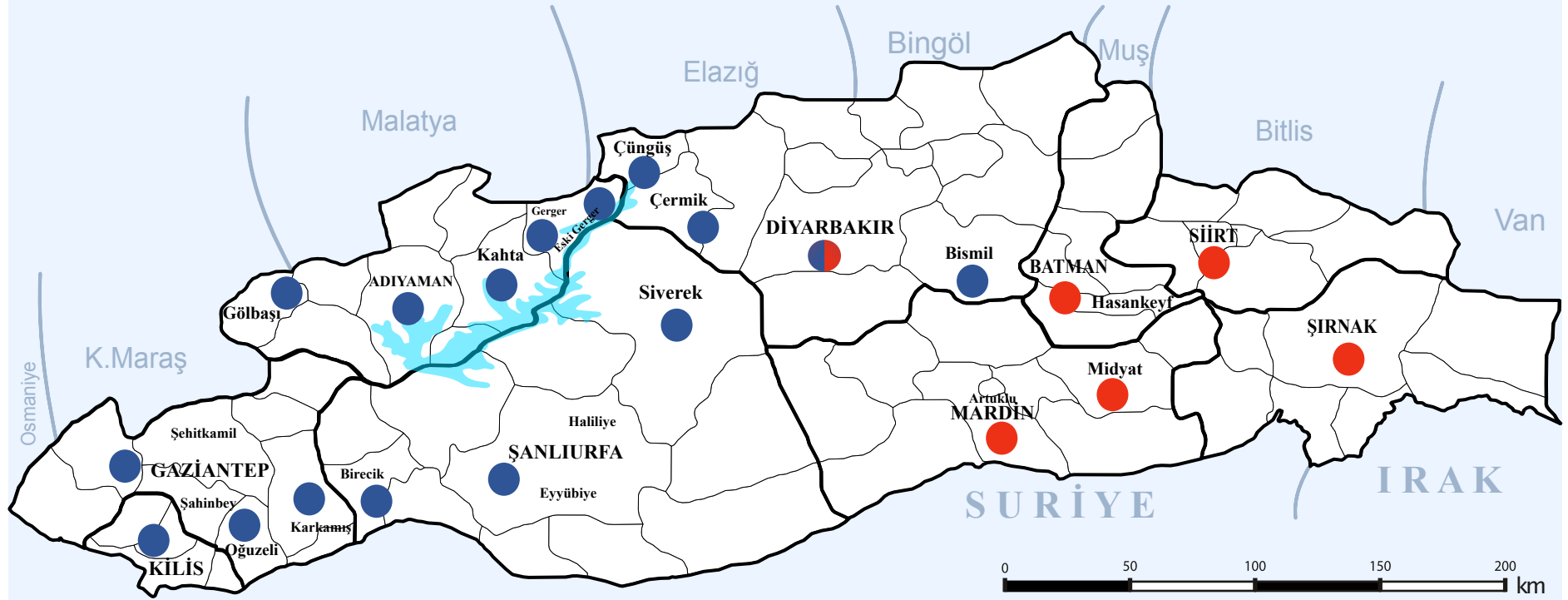
Kelime Kökünde Dar-Yuvarlak ve Geniş Yuvarlak Ünlülerin Karıştırılması

HARİTA : F43

Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu

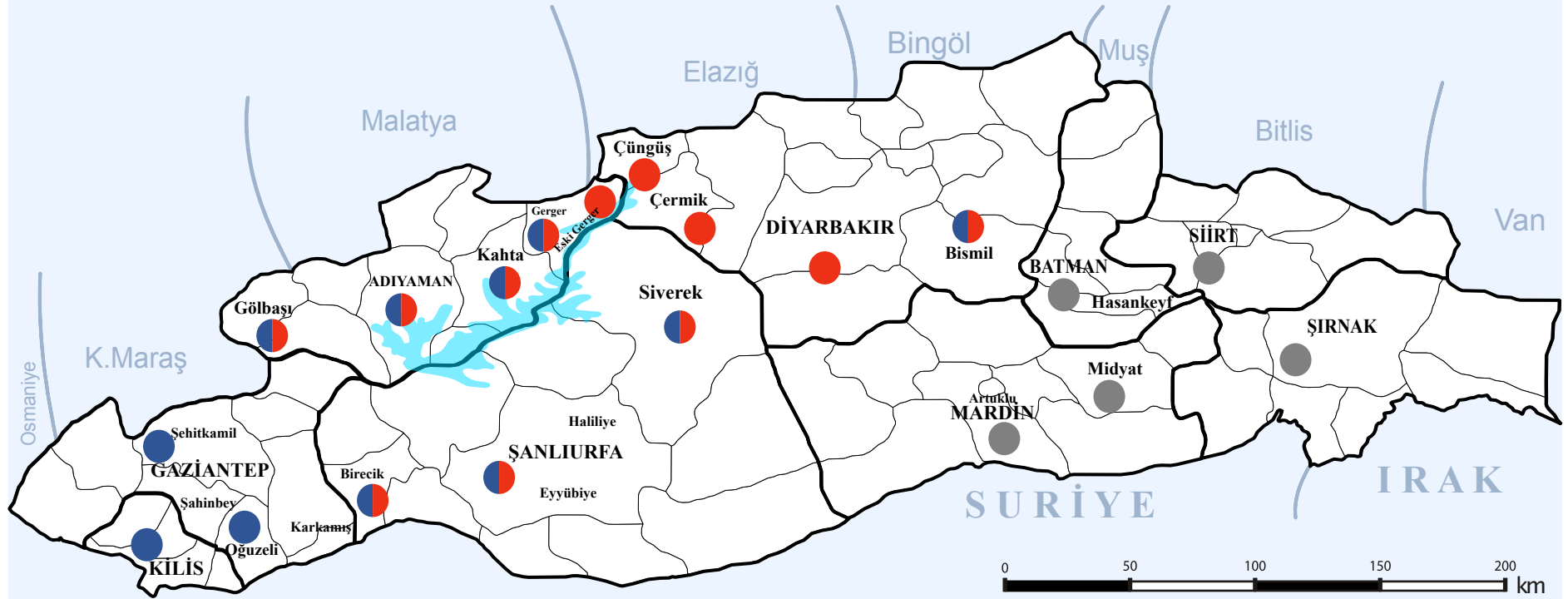
- Çoğunlukla görülmez
- Çoğunlukla görülür

HARİTA : F44

Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumunun Gelişim Yönü

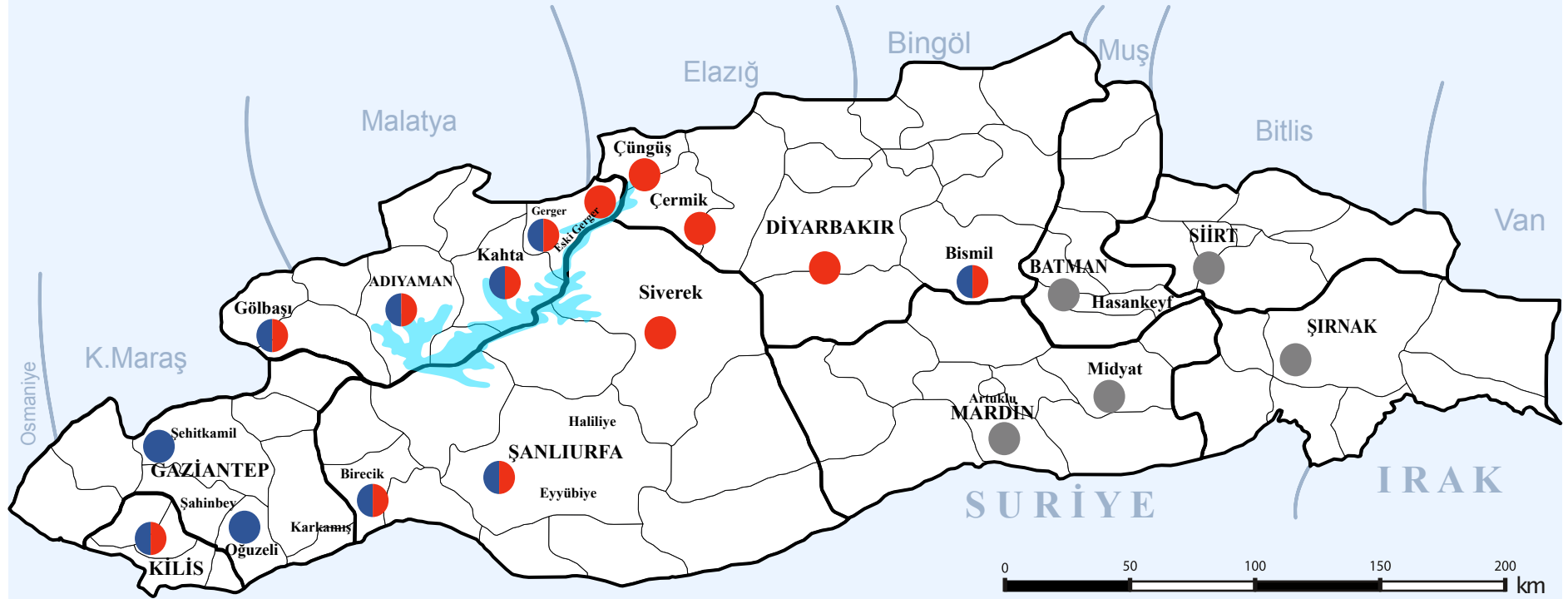
- İlerleyici benzeşme daha gelişmiştir
- Gerileyici benzeşme daha gelişmiştir
- Her iki yönden gelişmiştir
- Görülmez

HARİTA : F45

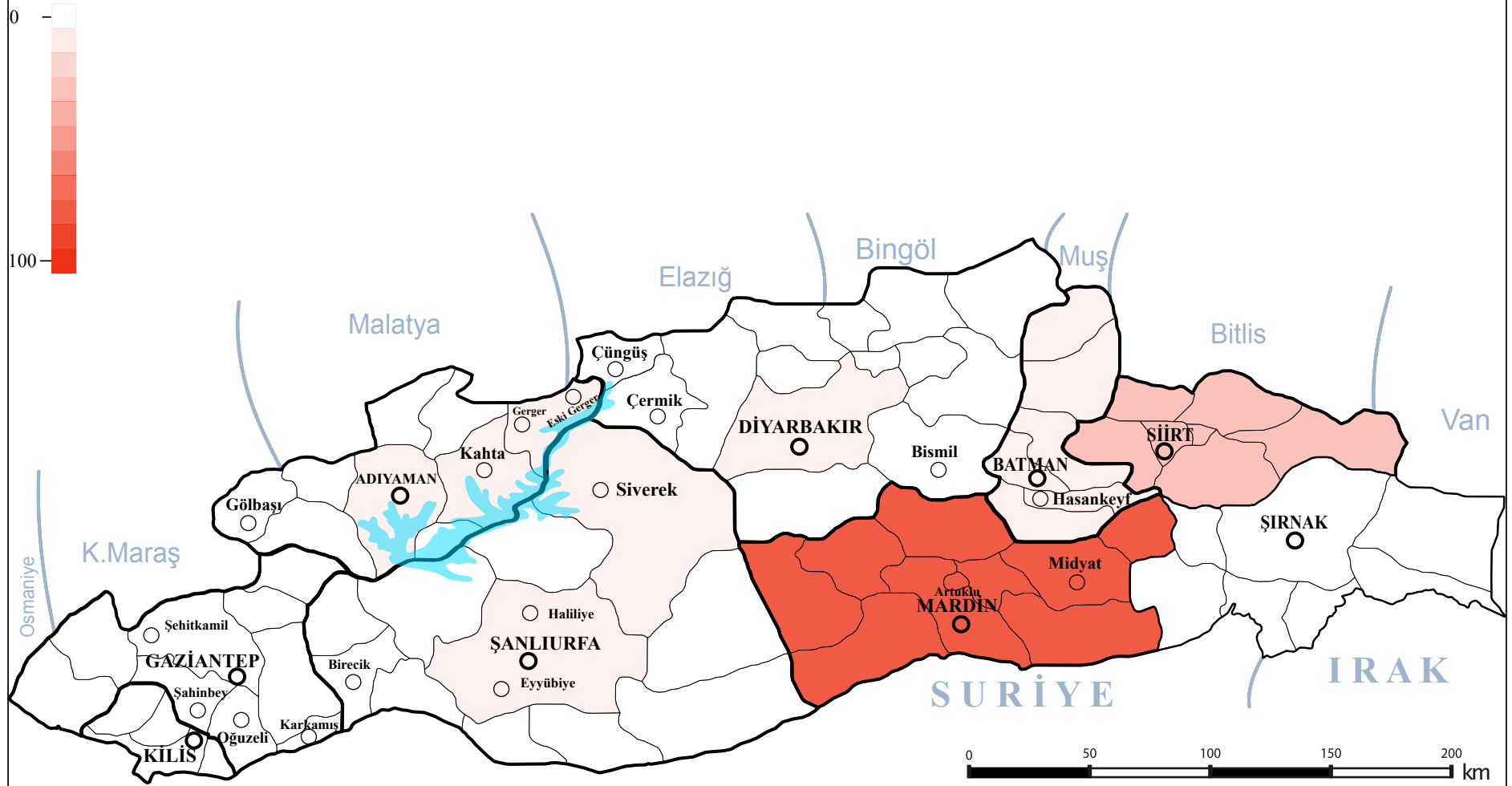
Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumunun Yönü

- Kalınlaşma yönünden daha gelişmiştir
- İncelme yönünden daha gelişmiştir
- Her iki yönden gelişmiştir
- Görülmez

HARİTA : F46

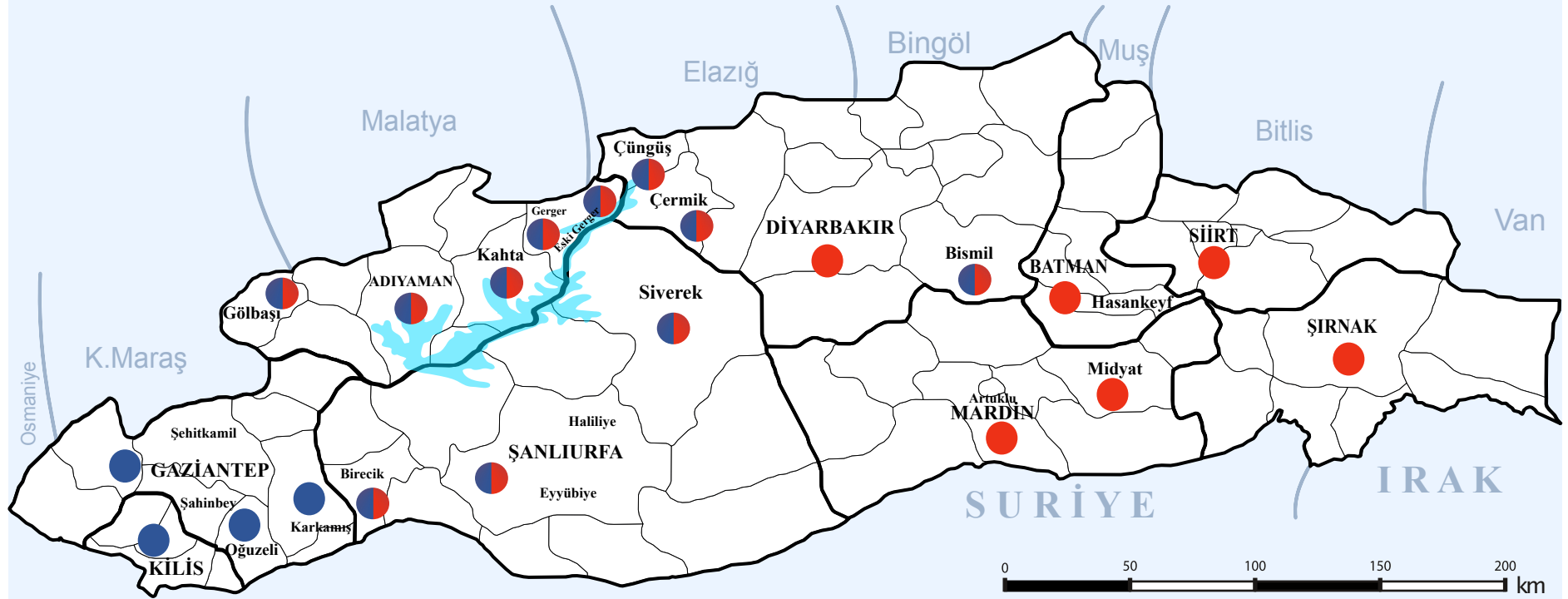
İlk Hecesinde /ö/ veya /ü/ Bulunan Kelimelerde Kalınlaşma

HARİTA : F47

İlgi Ekinde Kalınlık-İncelik Uyumuna Aykırılık

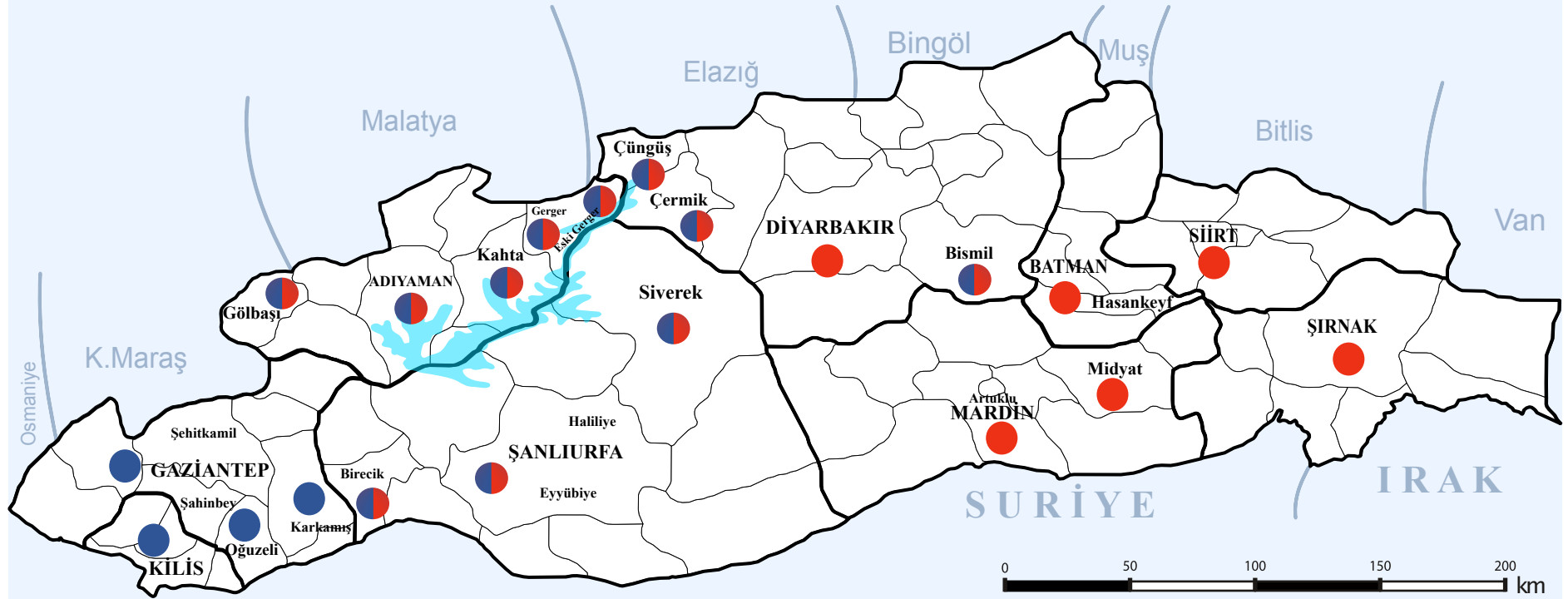
- Çoğunlukla görülür
- Nadir görülür
- Çoğunlukla görülmez

HARİTA : F48

İyelik Ekinde Kalınlık-İncelik Uyumuna Aykırılık

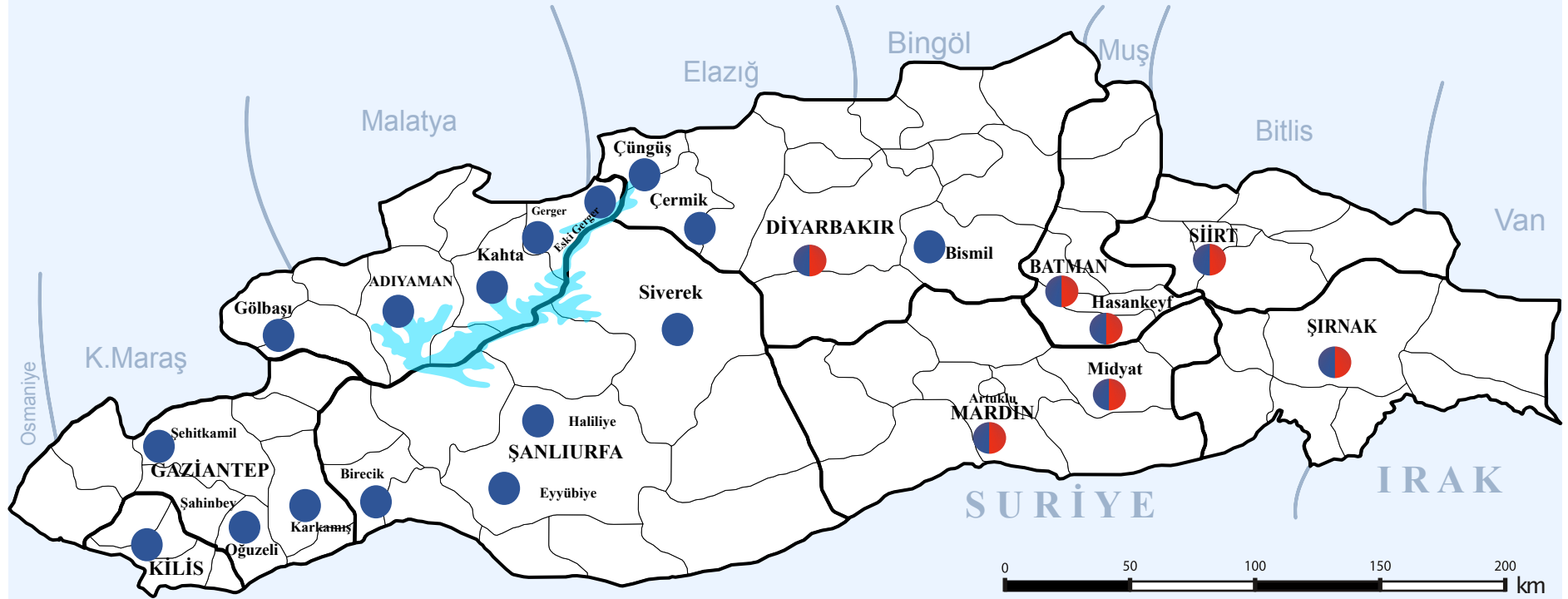
- Coğunlukla görülür
- Nadir görülür
- Coğunlukla görülmez

HARİTA : F49

Teklik 1. ve 2. Şahıs Zamiri Yönelme Hâli Çekiminde Uyuma Aykırılık

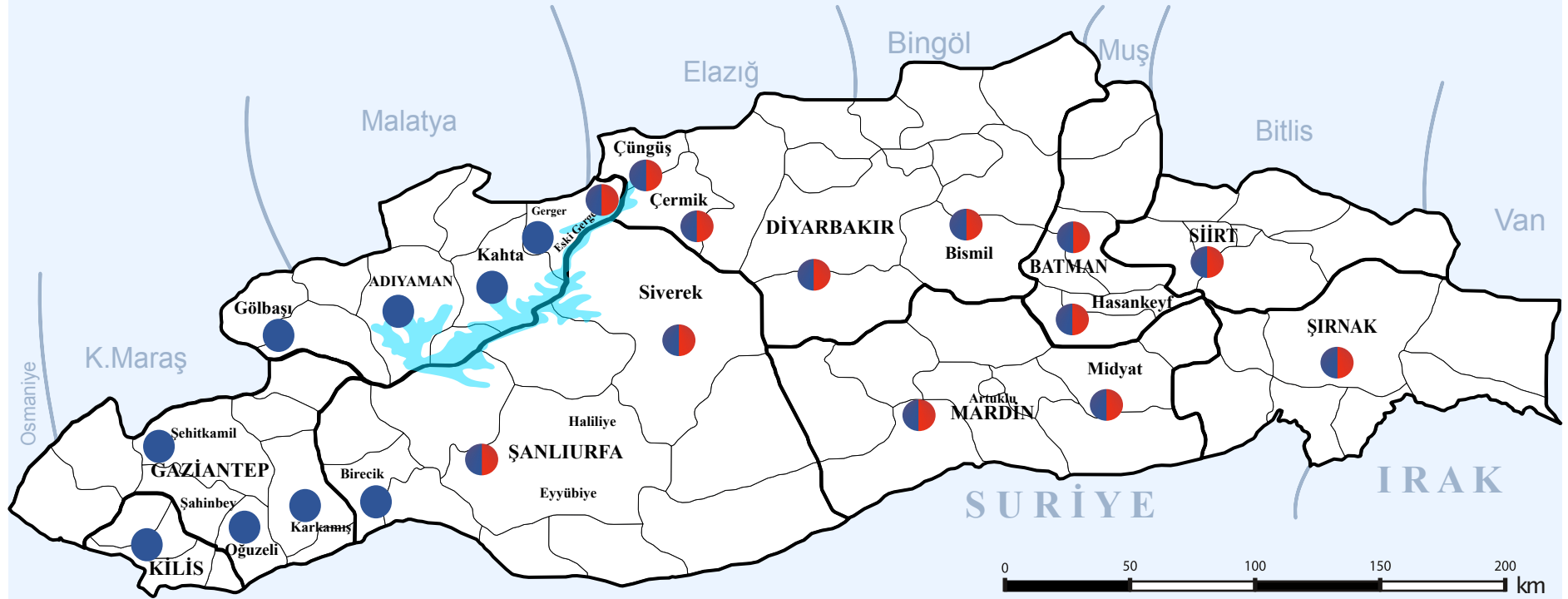
- Görülmez
- Nadir görülür
- Görülür

HARİTA : F50

-mAk İsim-Fiil Ekinin Ünlü Uyumuna Aykırı Kullanımı

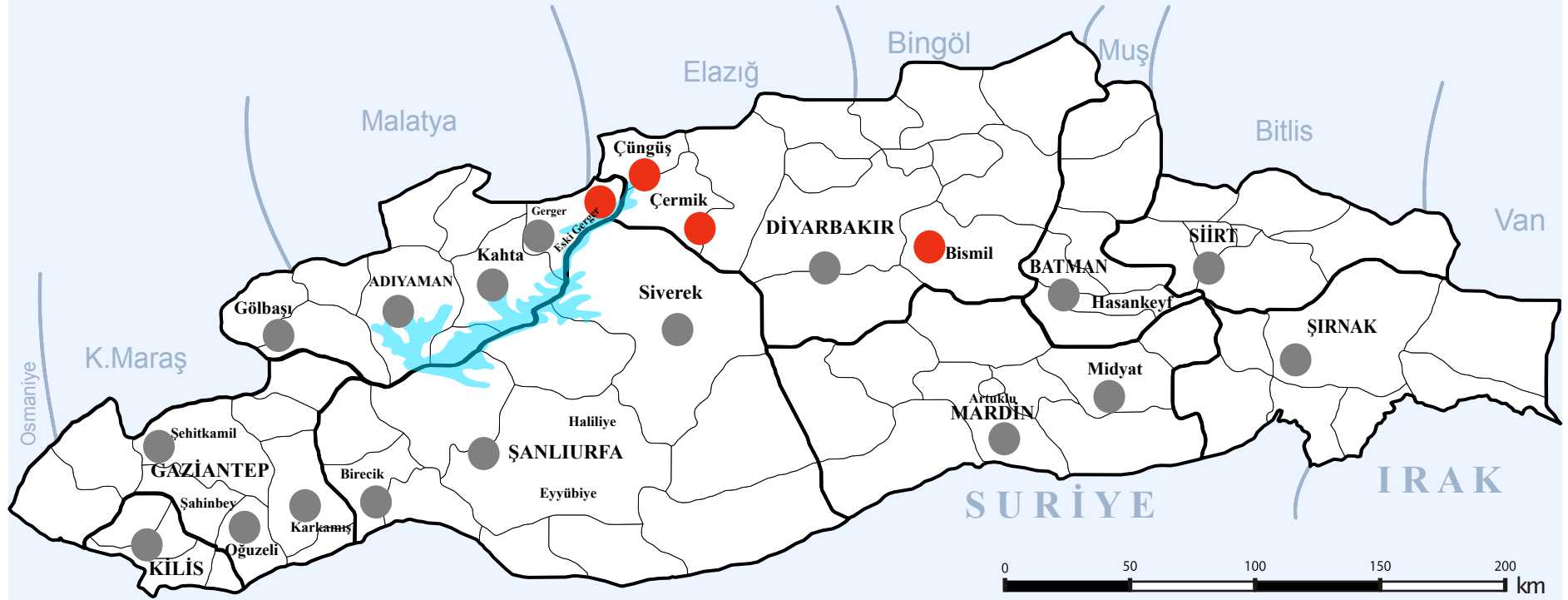
- Görülmez
- Nadir görülür
- Görülür

HARİTA : F51

Görülen Geçmiş Zaman Ekinde Yuvarlaklaşma Eğilimi

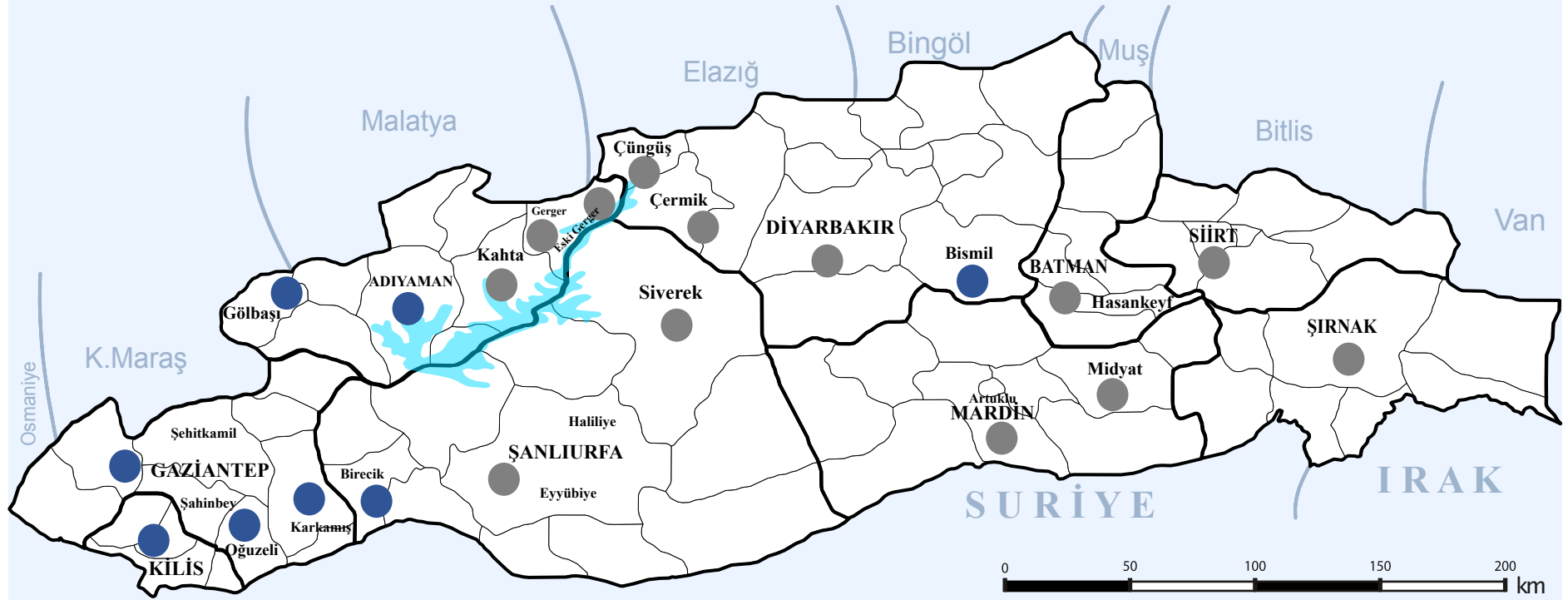
- Görülür
- Görülmez

HARİTA : F52

ki Bağlama Edatının Uyuma Girmesi

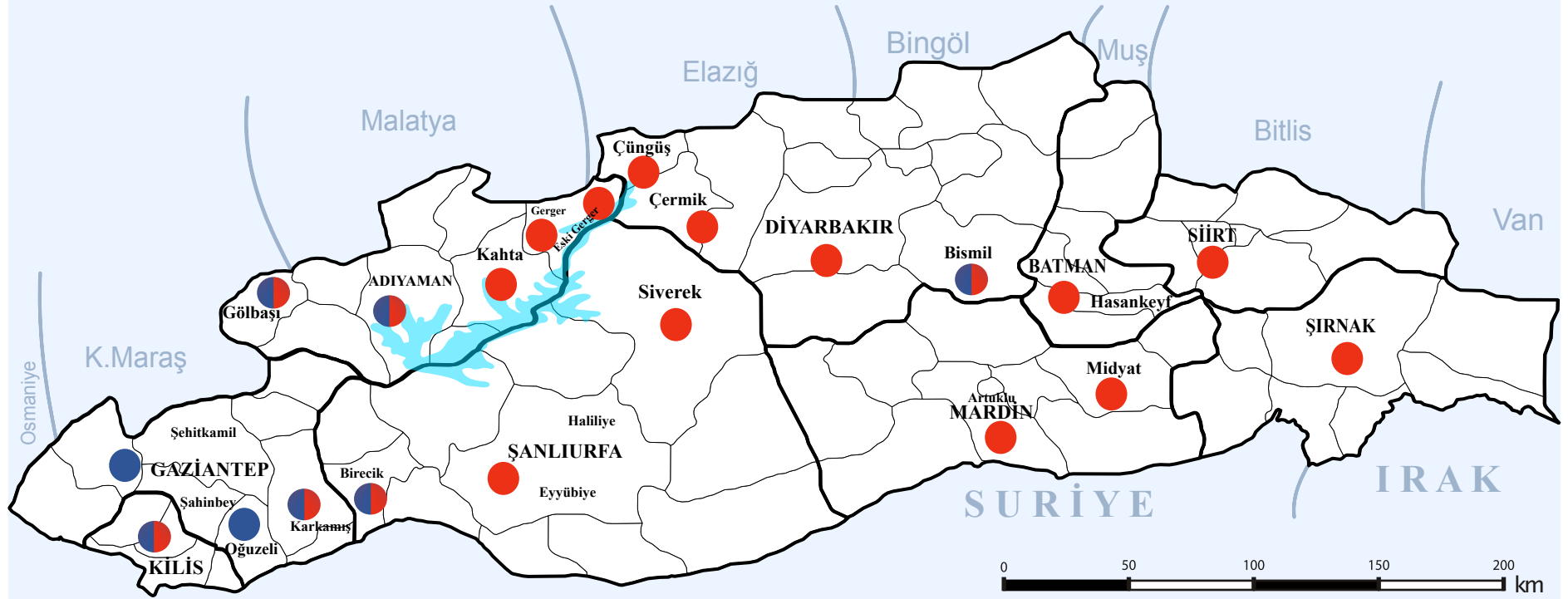
- Nadir görülür
- Görülmez

HARİTA : F53

+ken, +ki, +leyin Eklerinin Uyuma Girmesi

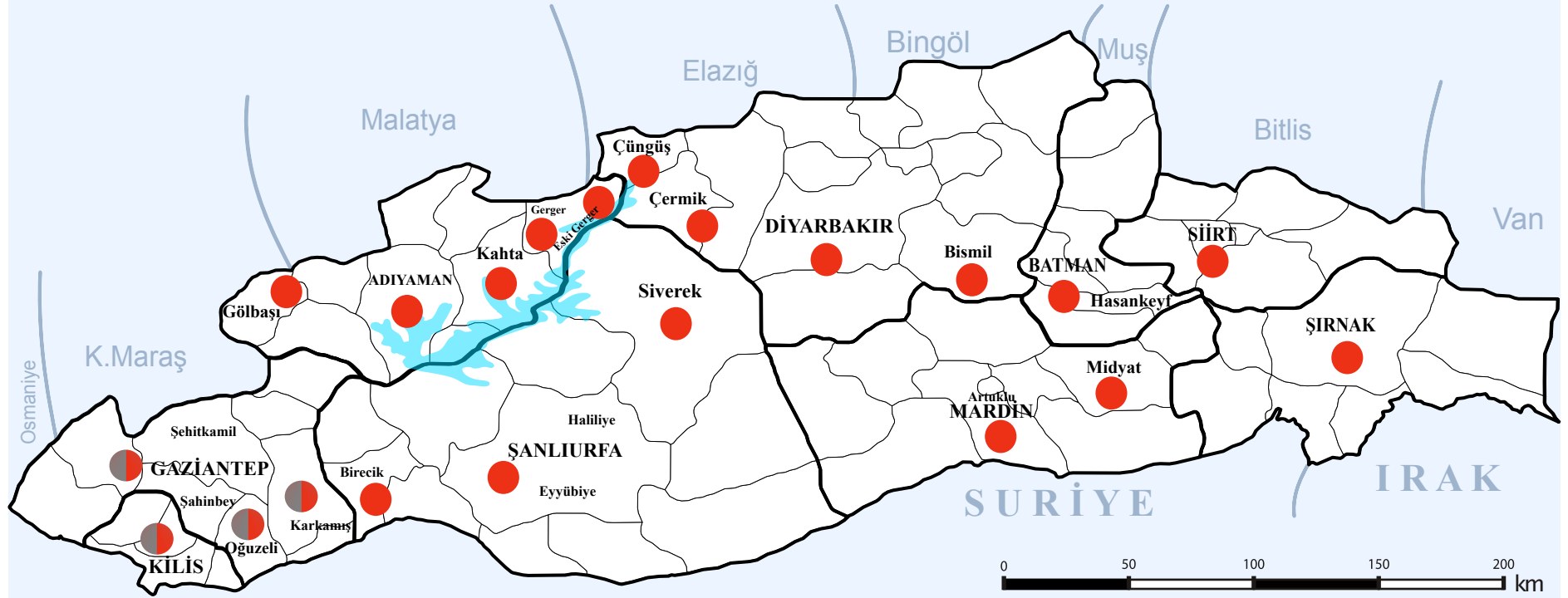
- Görülür
- Kısmen görülür
- Görülmez

HARİTA : F54

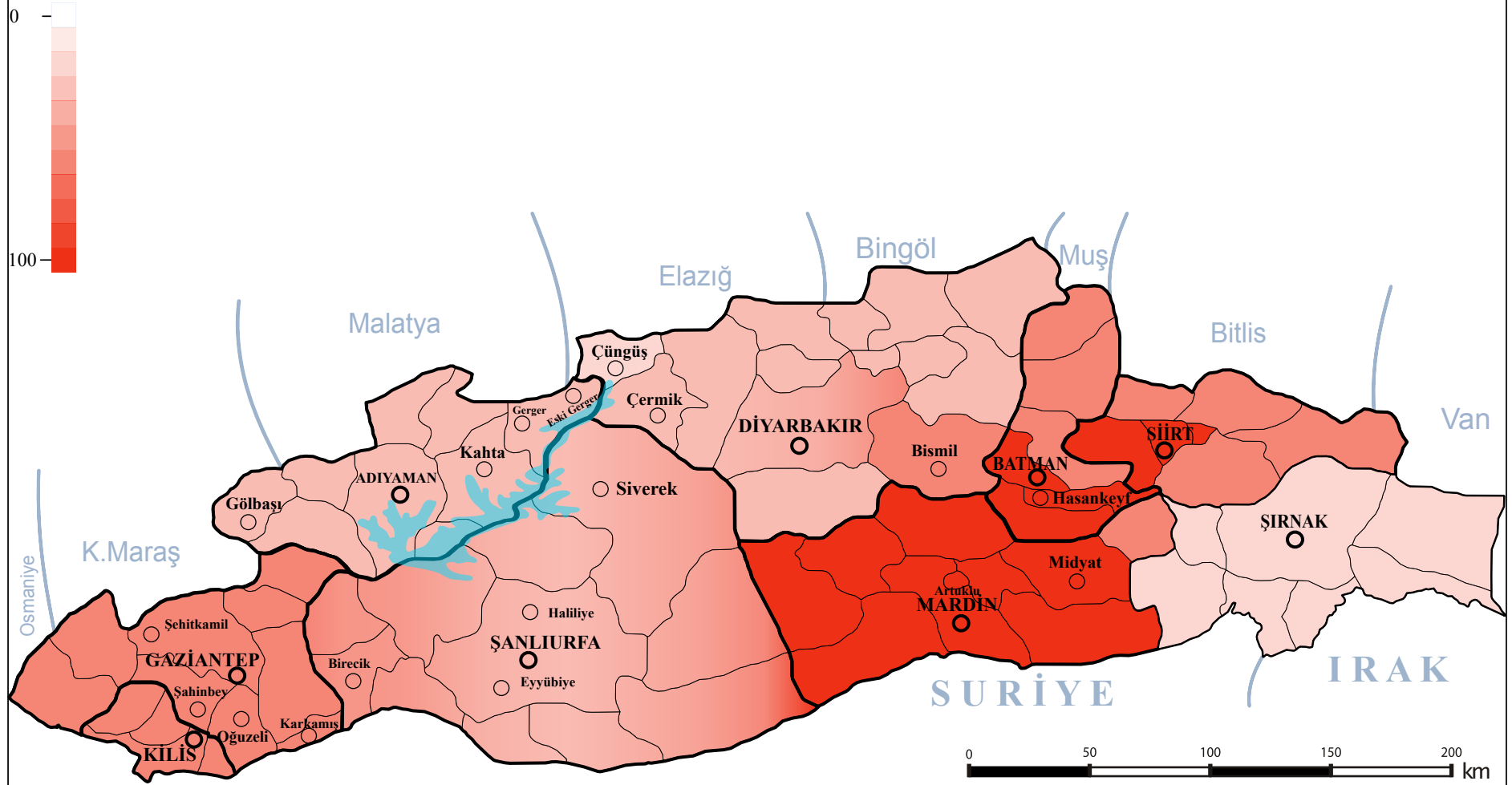
Ünsüz İkizleşmesi

- Görülür
- Nadir görülür
- Görülmez

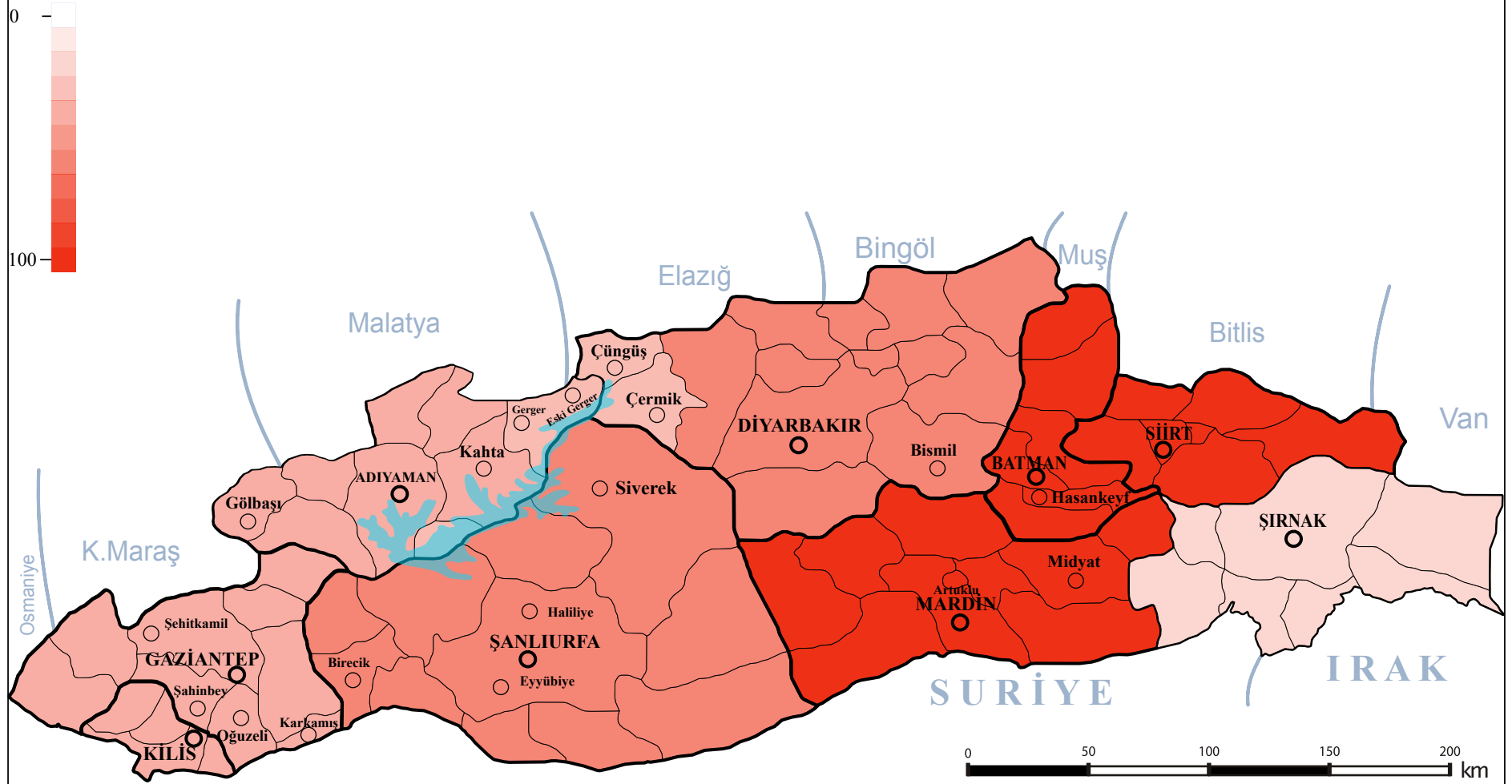
HARİTA : F55

Boğazsıl Ünsüzün [ʃ] Kullanım Yoğunluğu (Arapçadaki ع)

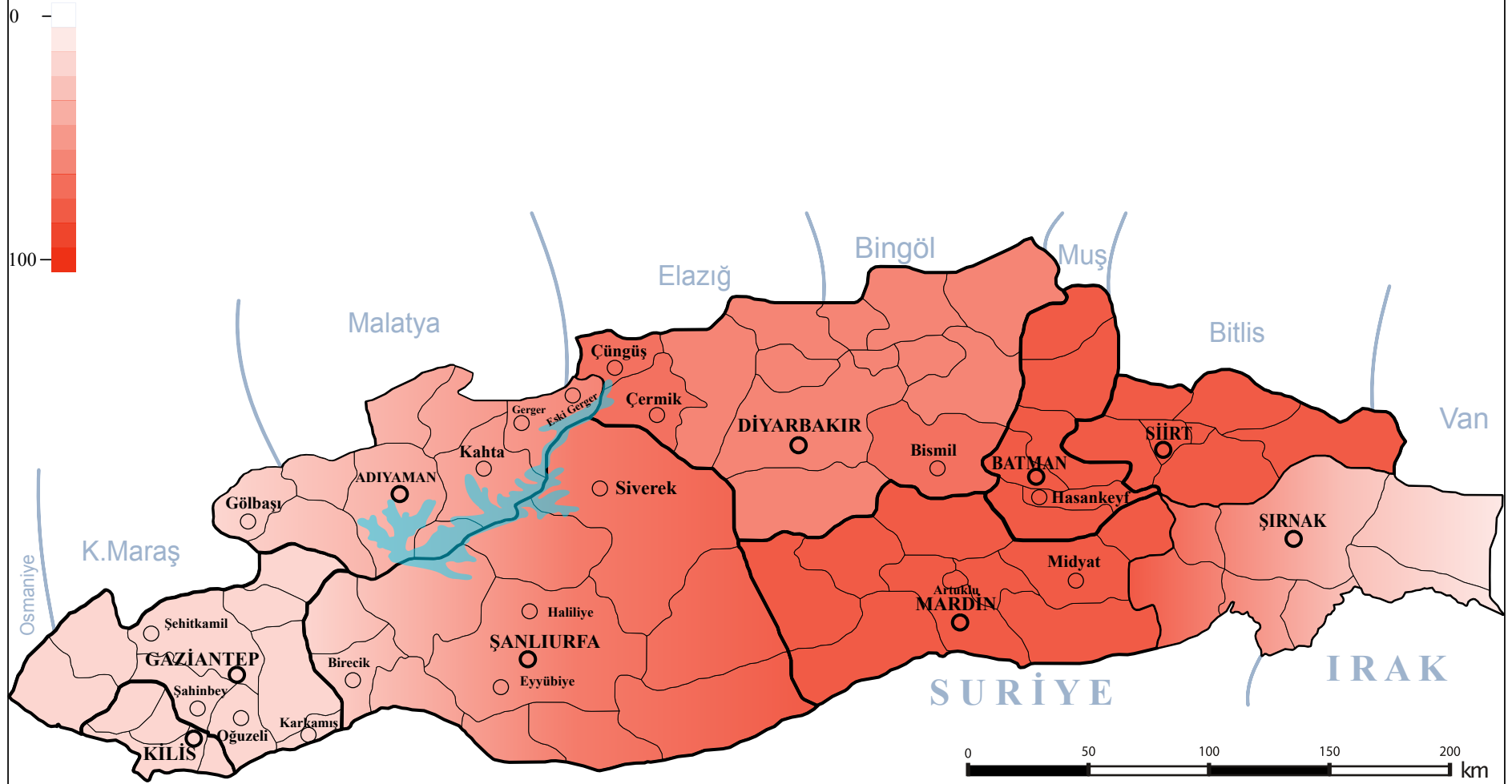
HARİTA : F56

Boğazsıl /h/ [h] Ünsüzünün Kullanım Yoğunluğu

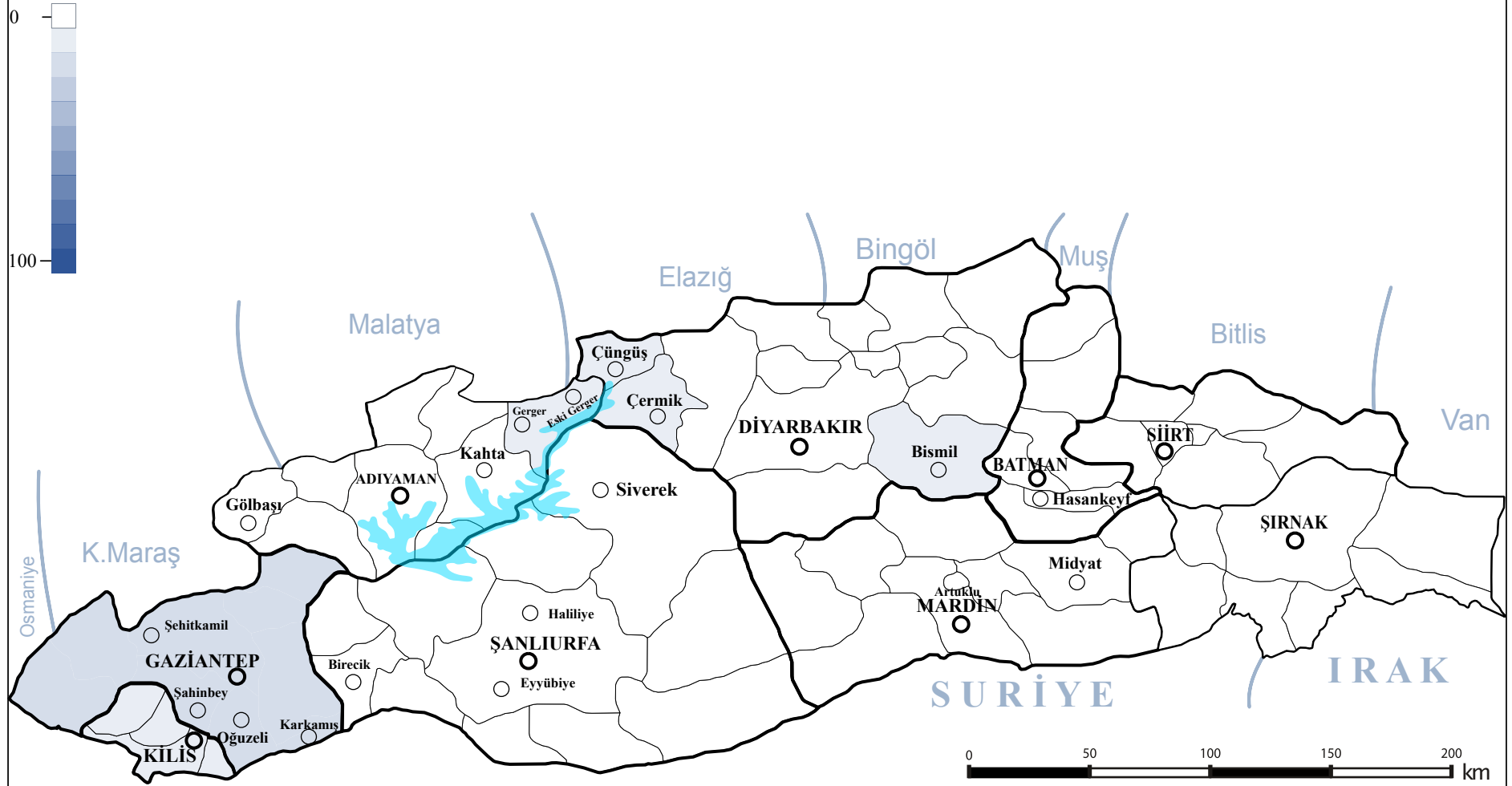
HARİTA : F57

Ünlü-Ünsüz Uyumsuzluğu Yoğunluğu

HARİTA : F58

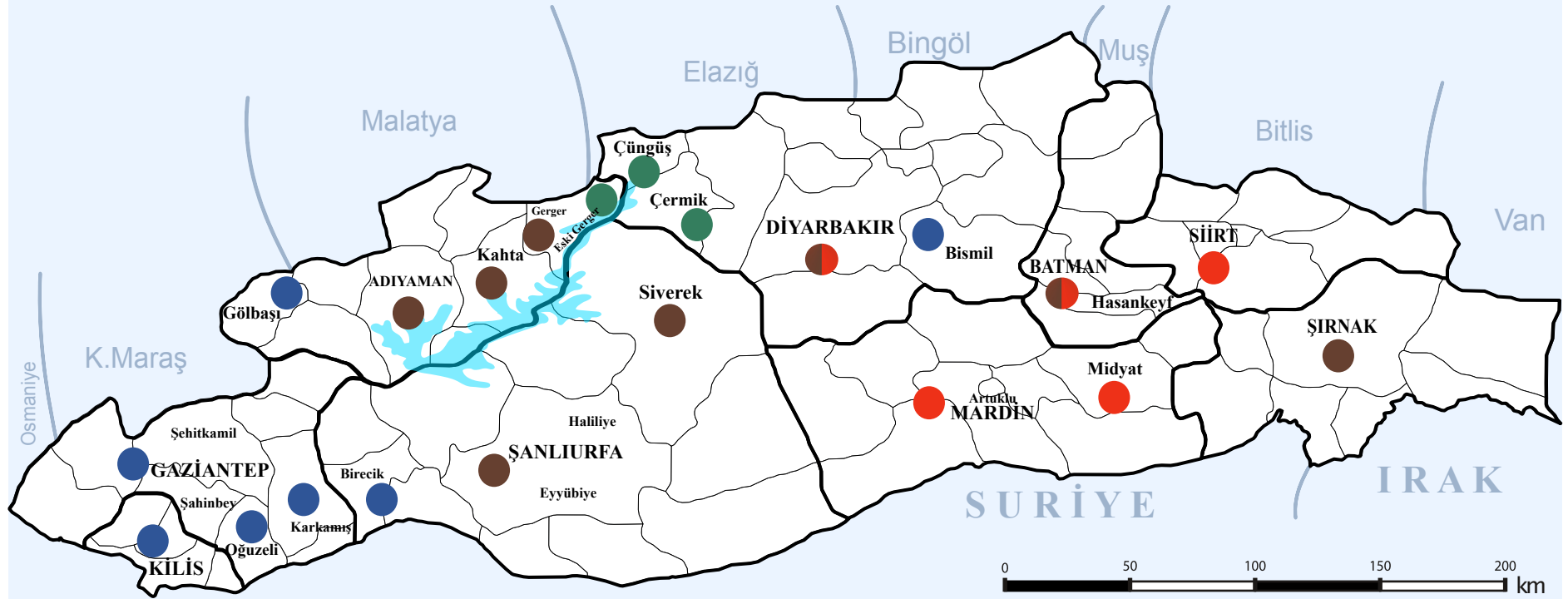
Ek Fiilin Uyuma Girmesi Yoğunluğu

HARİTA : M1

Görülen Geçmiş Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri

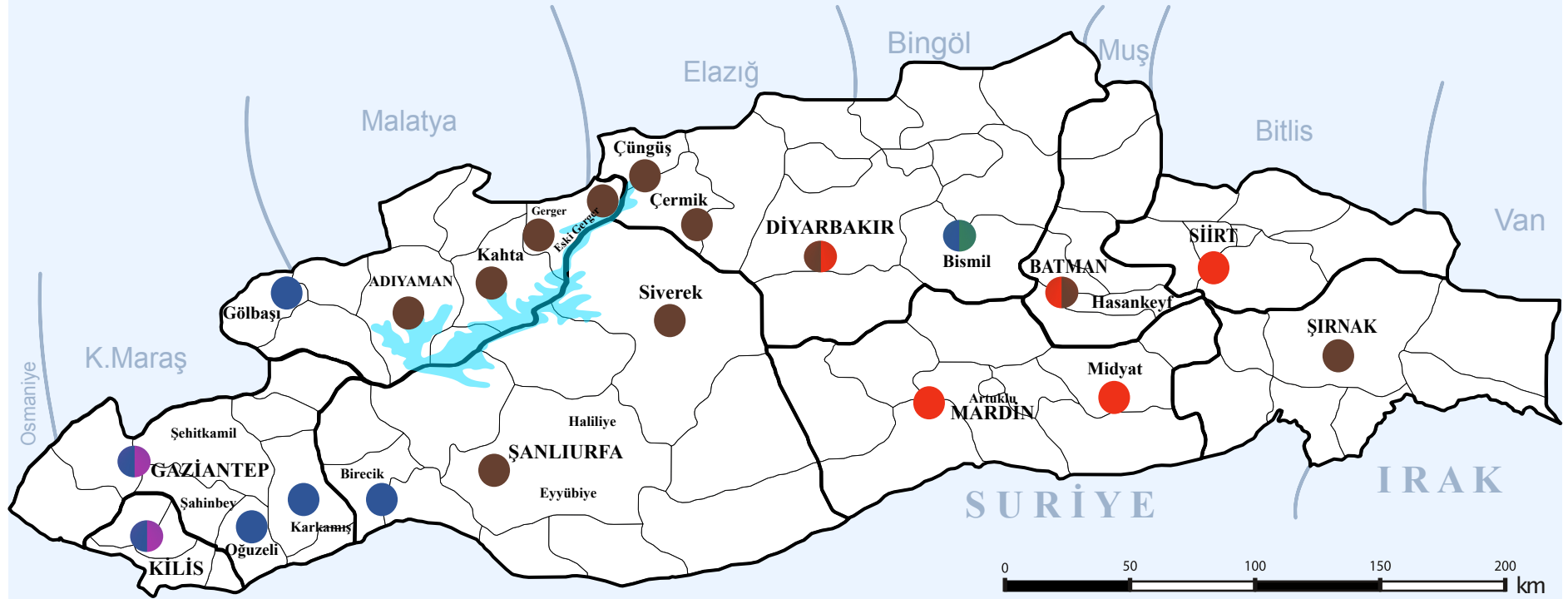
- Çoğunlukla dört şekilli (-dX)
- Çoğunlukla düz (-dI)
- Çoğunlukla düz ve ince (-di)
- Düz ünlülü kelime tabanında yuvarlak

HARİTA : M2

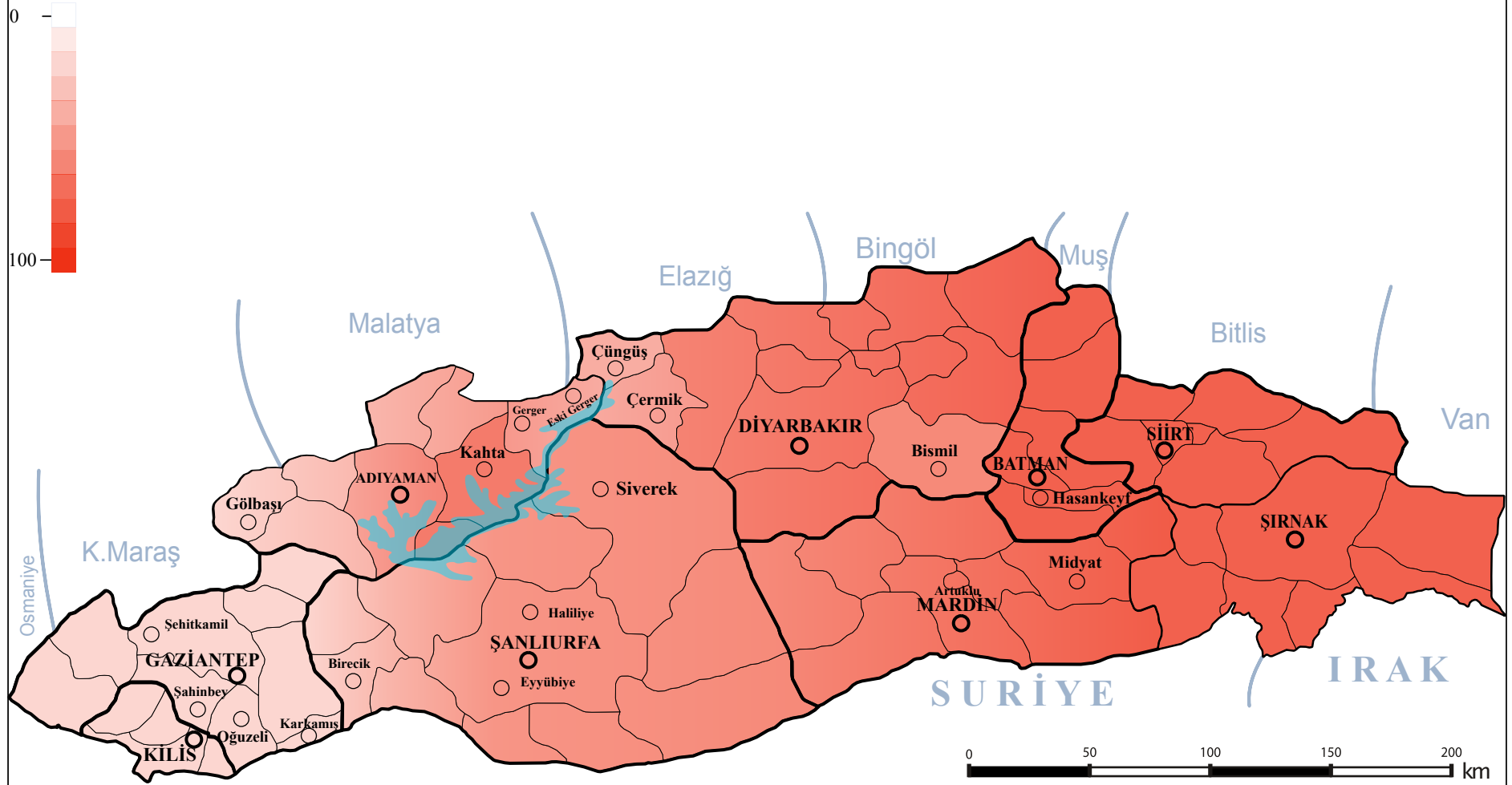
Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri

- Dört şekilli (-dX)
- Çoğunlukla düz (-dI)
- Çoğunlukla düz ve ince (-di)
- -Xp
- -Xk

HARİTA : M3

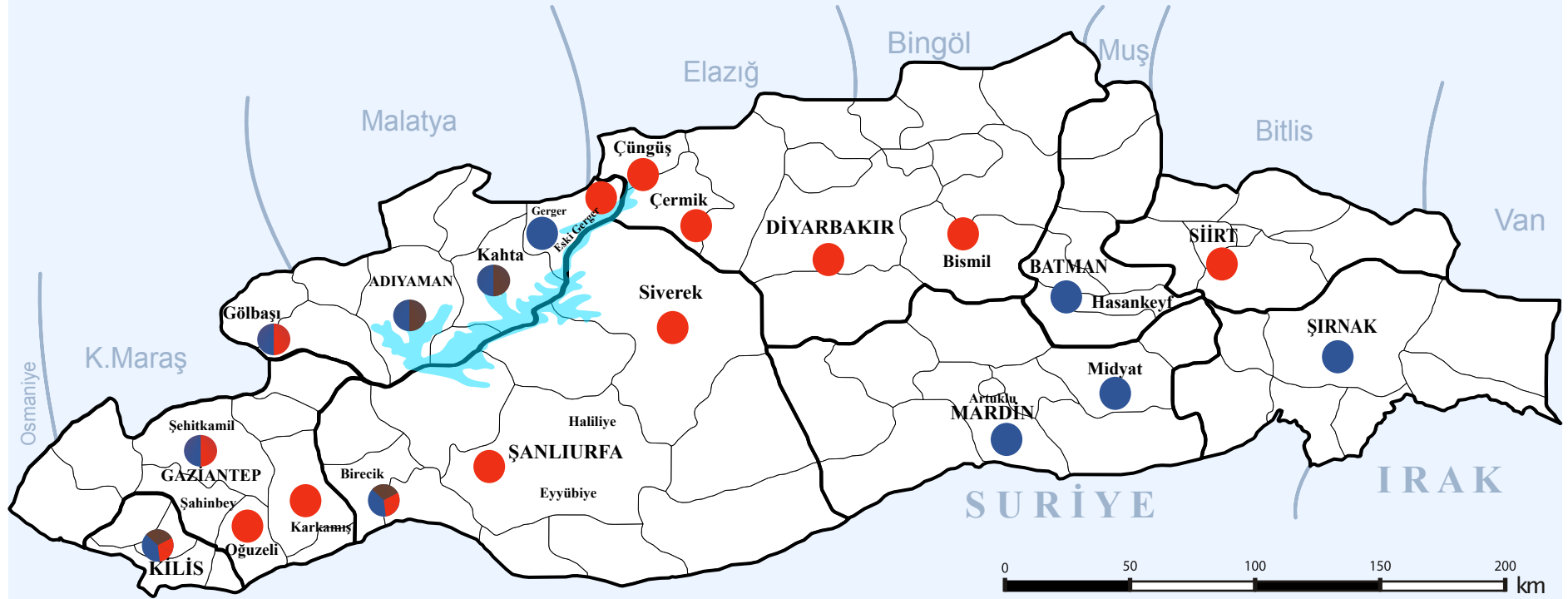
Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekinin 1. Şahıslarda Kullanım Sıklığı

HARİTA : M4

Şimdiki Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri

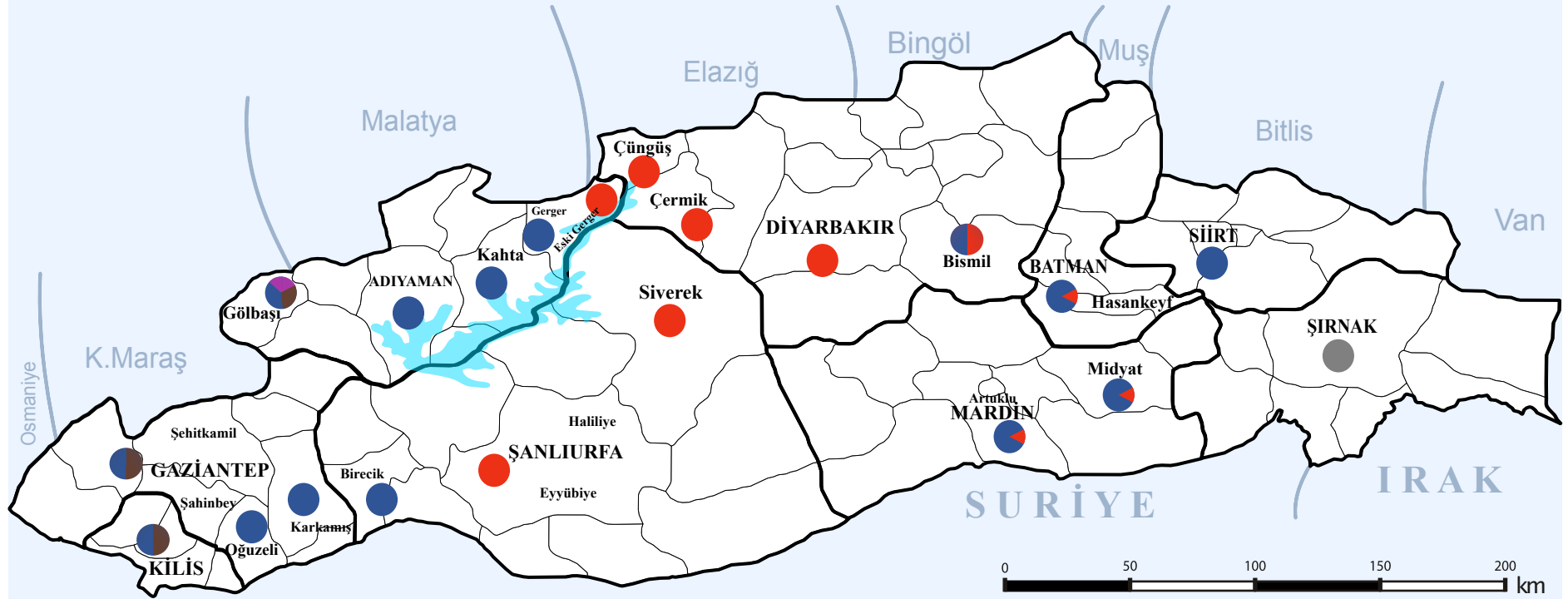
- -yo/-yor
- -o/-or
- -i(y)/-y(i)

HARİTA : M5

Gelecek Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri

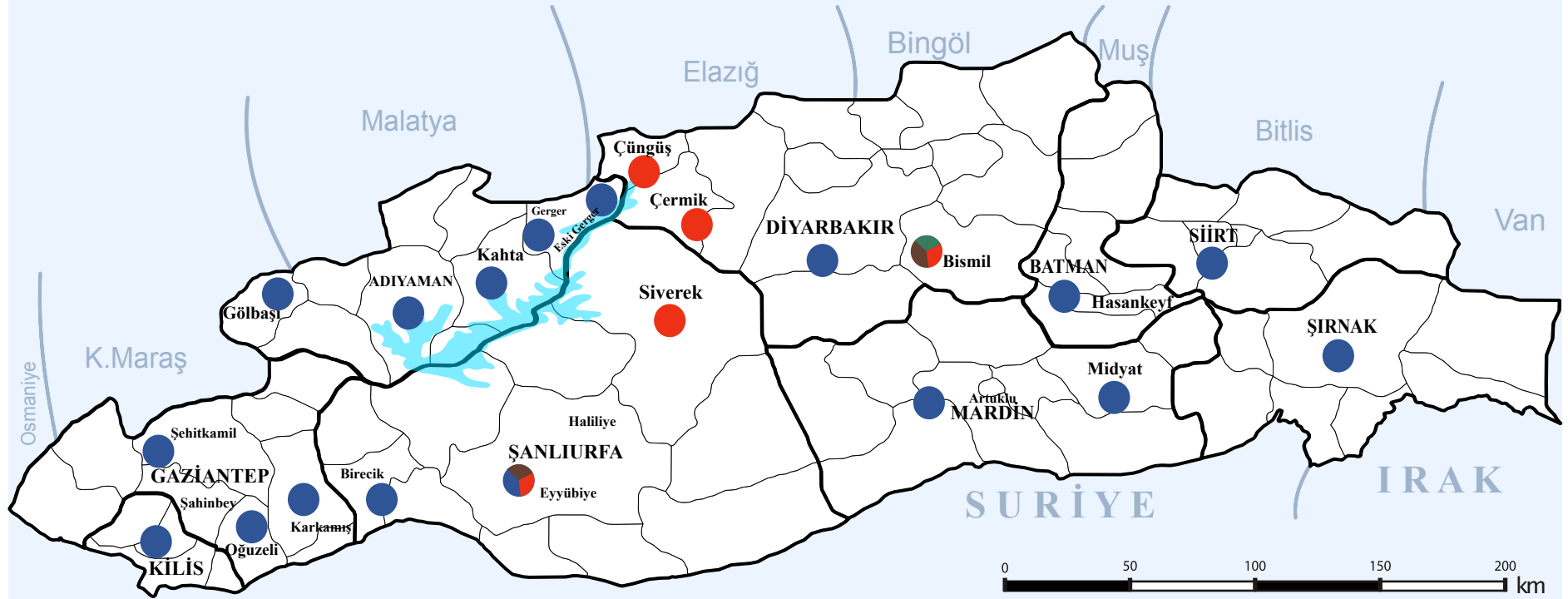
- -ecek, -acak/-acah
- -İcİ, -UcU
- -icah, -ecah
- -icoh
- -acek

HARİTA : M6

Geniş Zaman Ekinin Teklik 1. Şahıs Olumsuz Çekimi

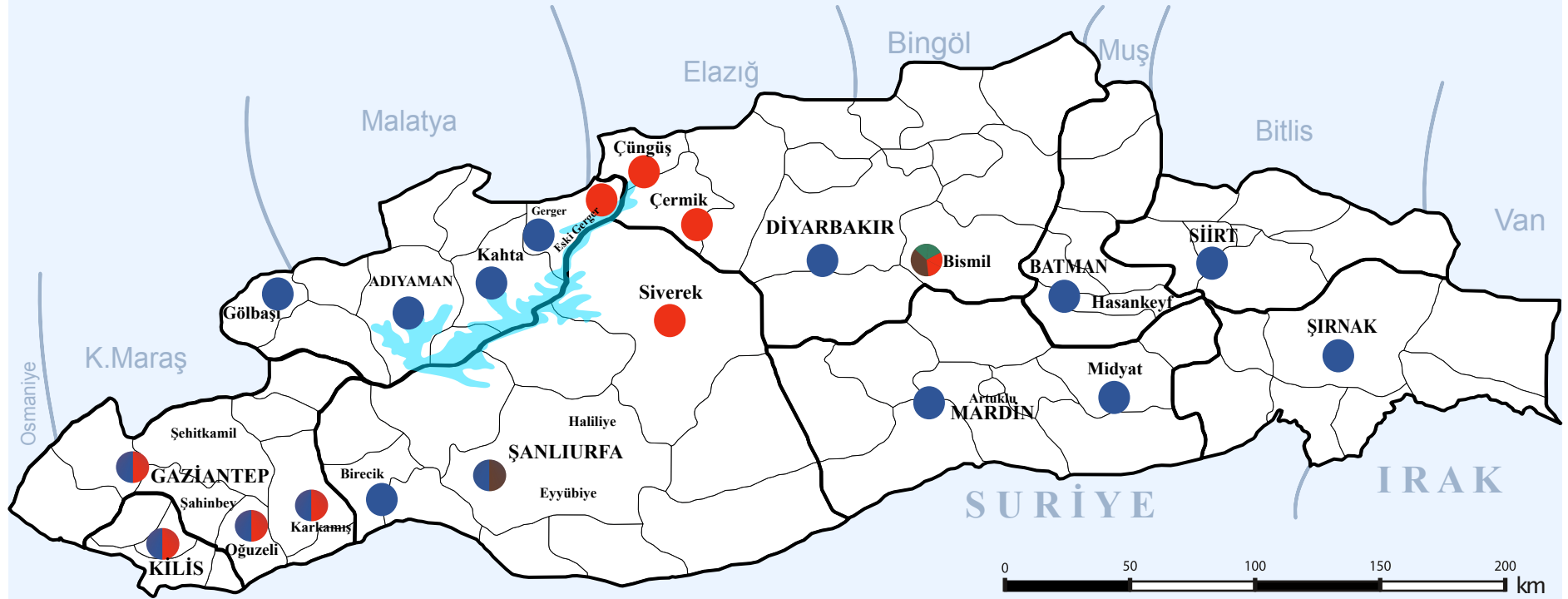
- -mA +m
- -mAz + Am
- -mAr + Am
- -mAn + Am

HARİTA : M7

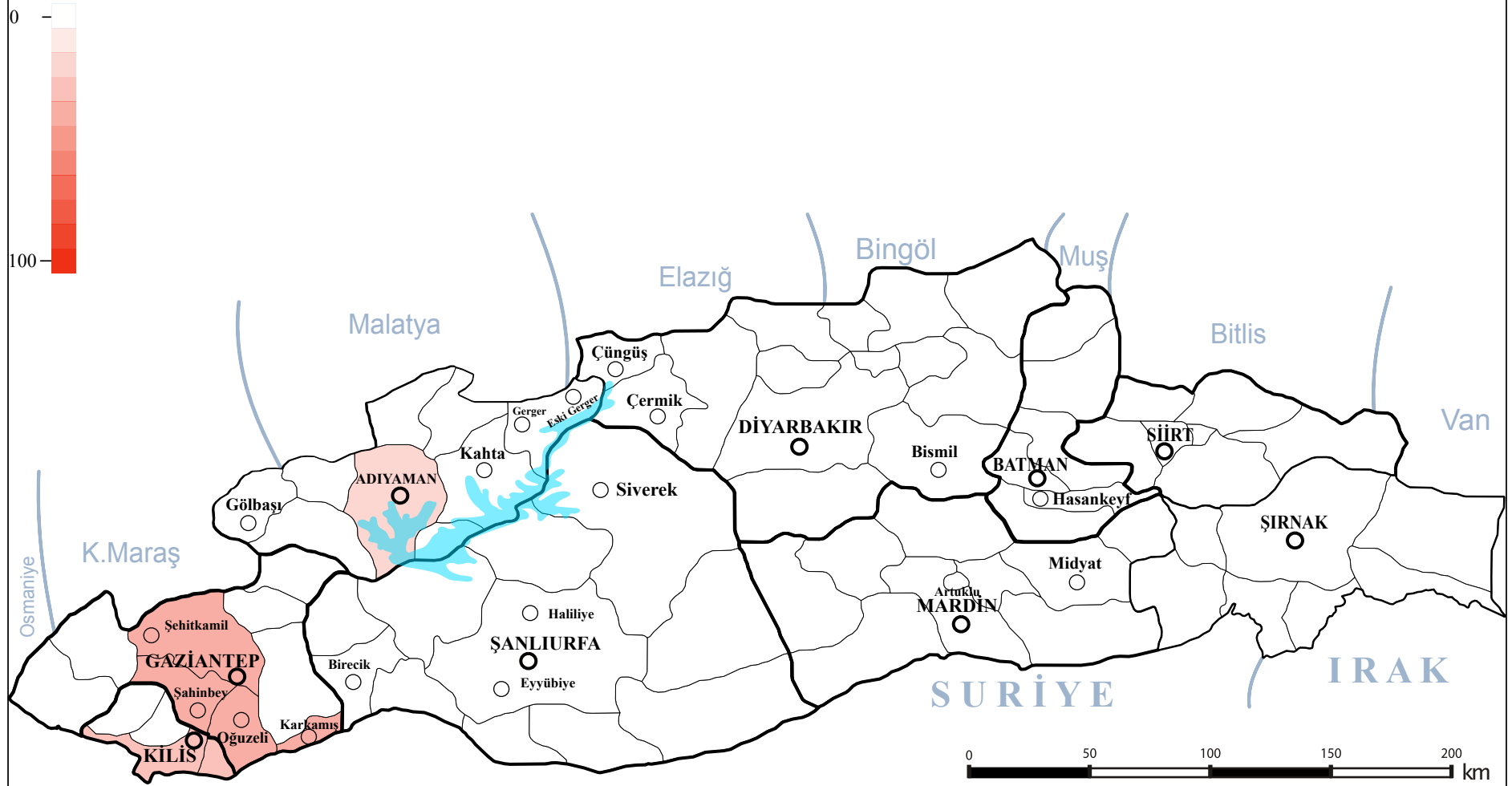
Geniş Zaman Ekinin Çokluk 1. Şahıs Olumsuz Çekimi

- -mA +(y)Iz
- -mAz + Ik
- -mAr + Ik
- -mAn + Ik

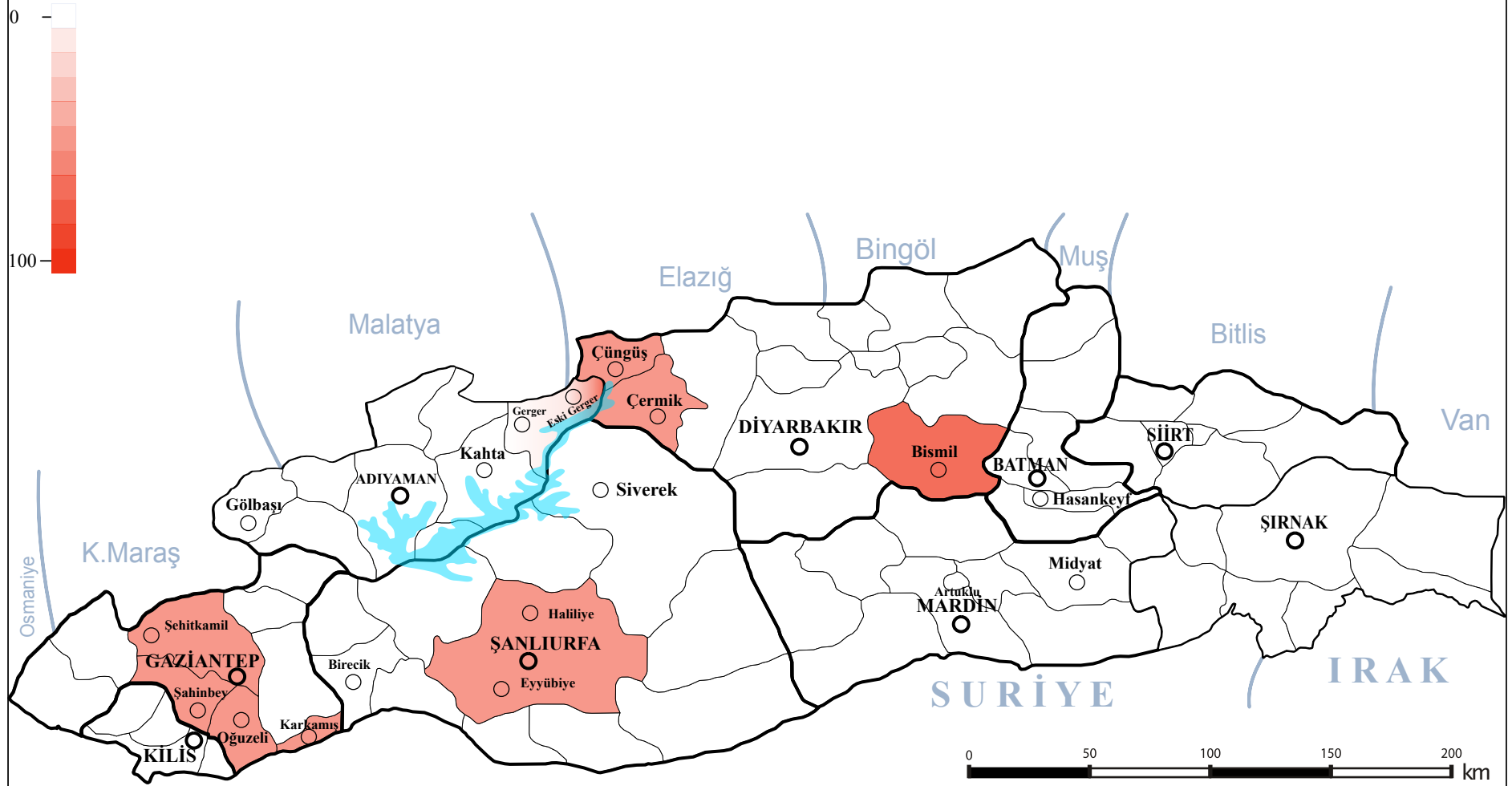
HARİTA : M8

+AçA Sınırlama Ekinin Kullanım Yoğunluğu

HARİTA : M9

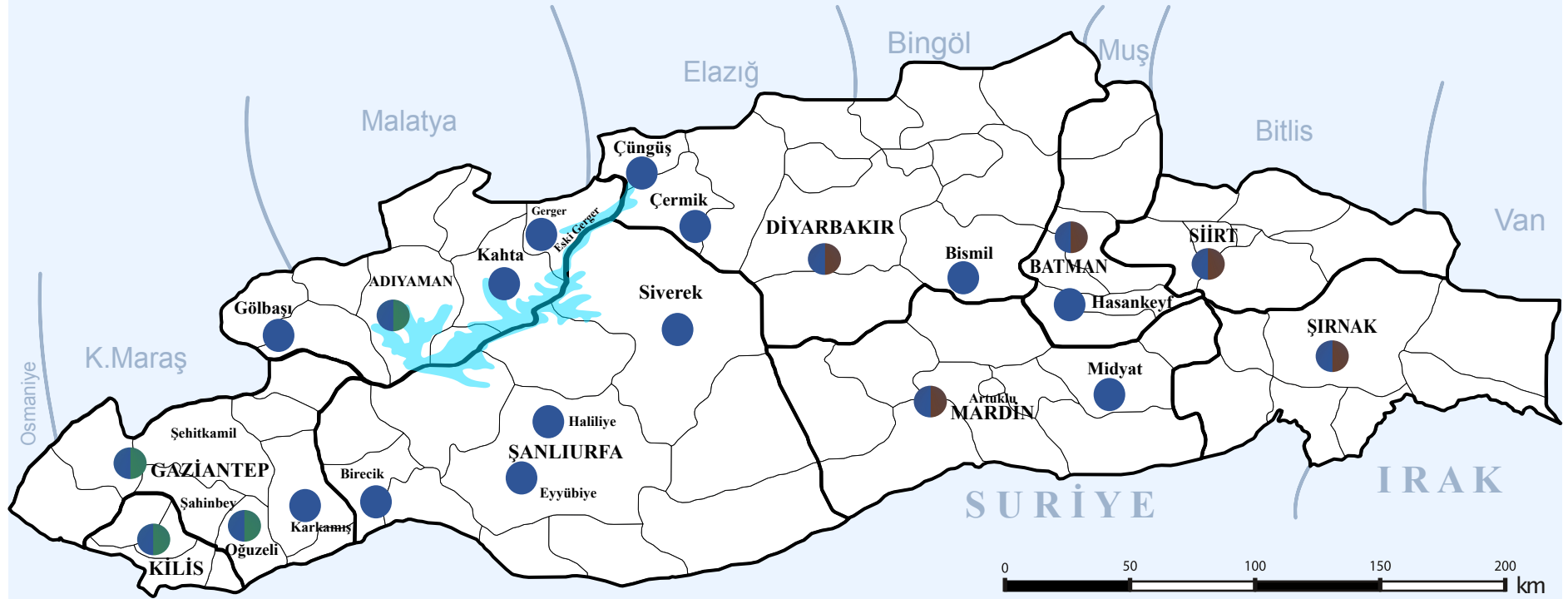
-Anda Zarf-Fiil Ekinin Kullanım Yoğunluğu

HARİTA : M10

Teklik 1. ve 2. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli Çekimi

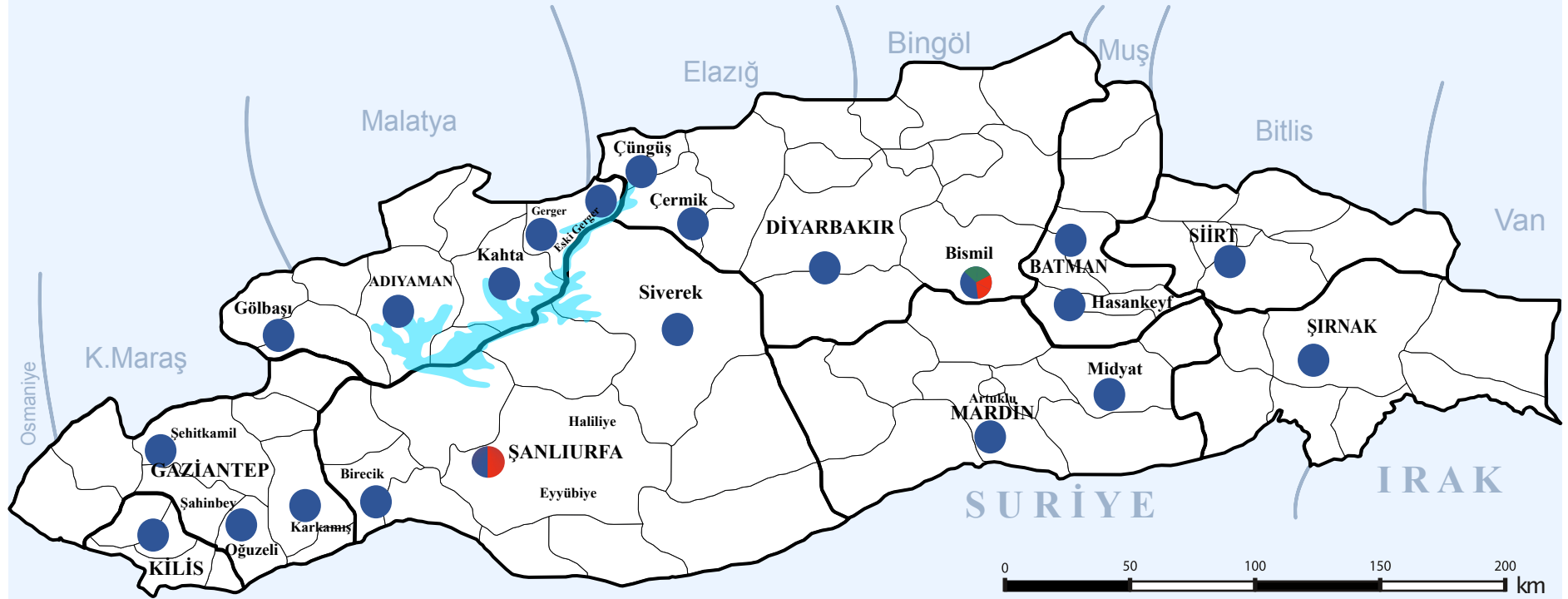
- bana/sana, ba'a/sa'a
- baña/saña
- bena/sena

HARİTA : M11

Çokluk 1. ve 2. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli Çekimi

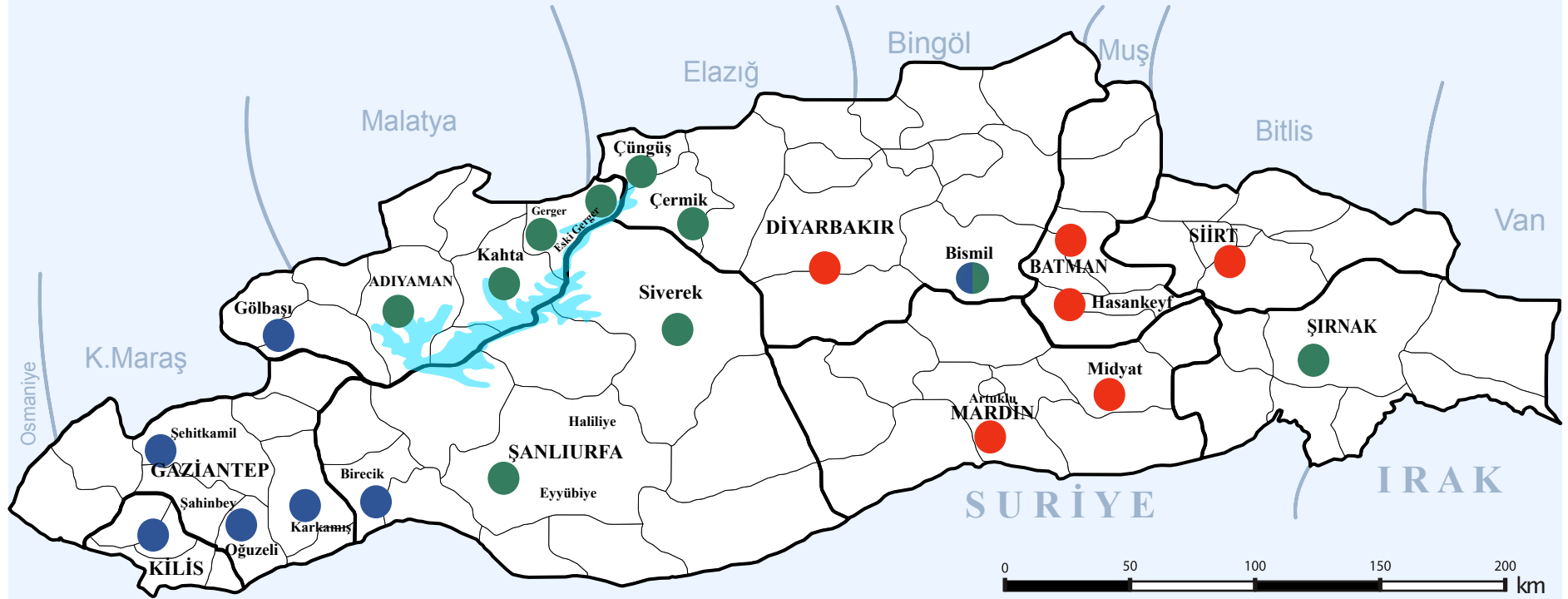
- bize/size
- miye/siye
- biye/siye

HARİTA : M12

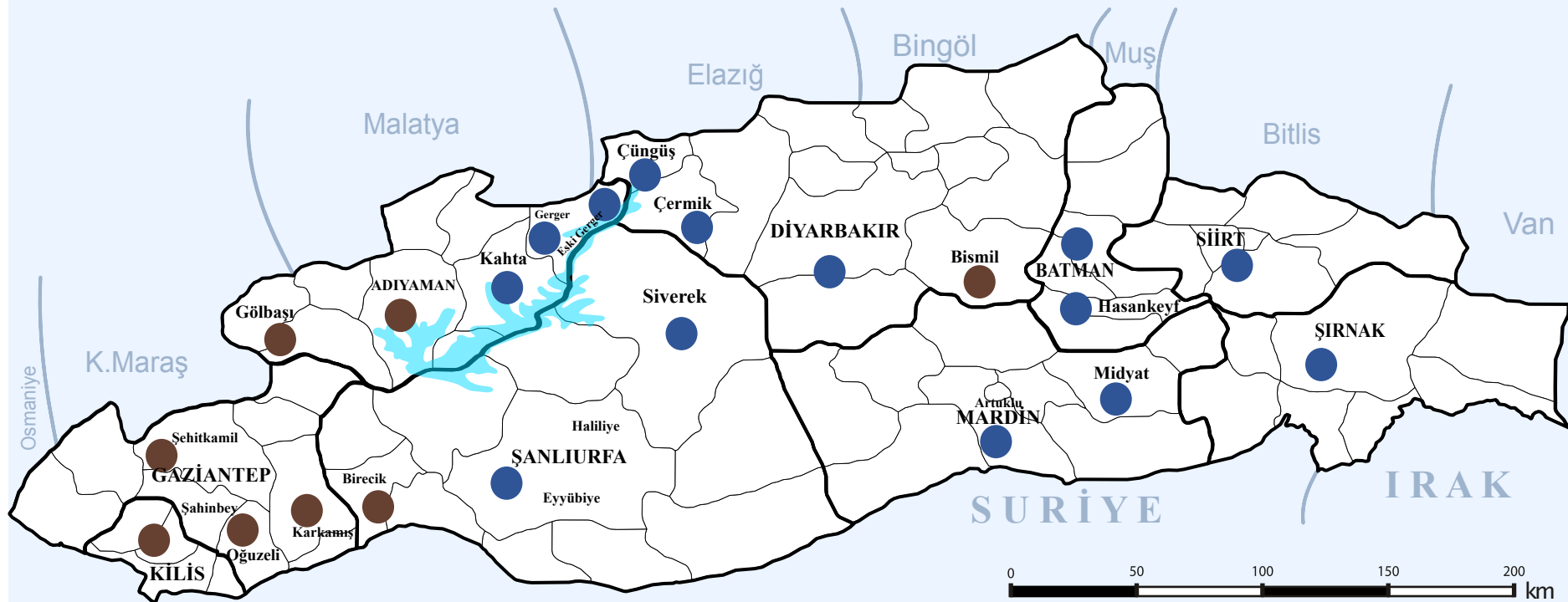
Belirtme Hâli Ekinin Kullanım Biçimleri

- Dört şekilli (ı, i, u, ü)
- Çoğunlukla düz (ı, i)
- Çoğunlukla ince (i)

HARĪTA : M13

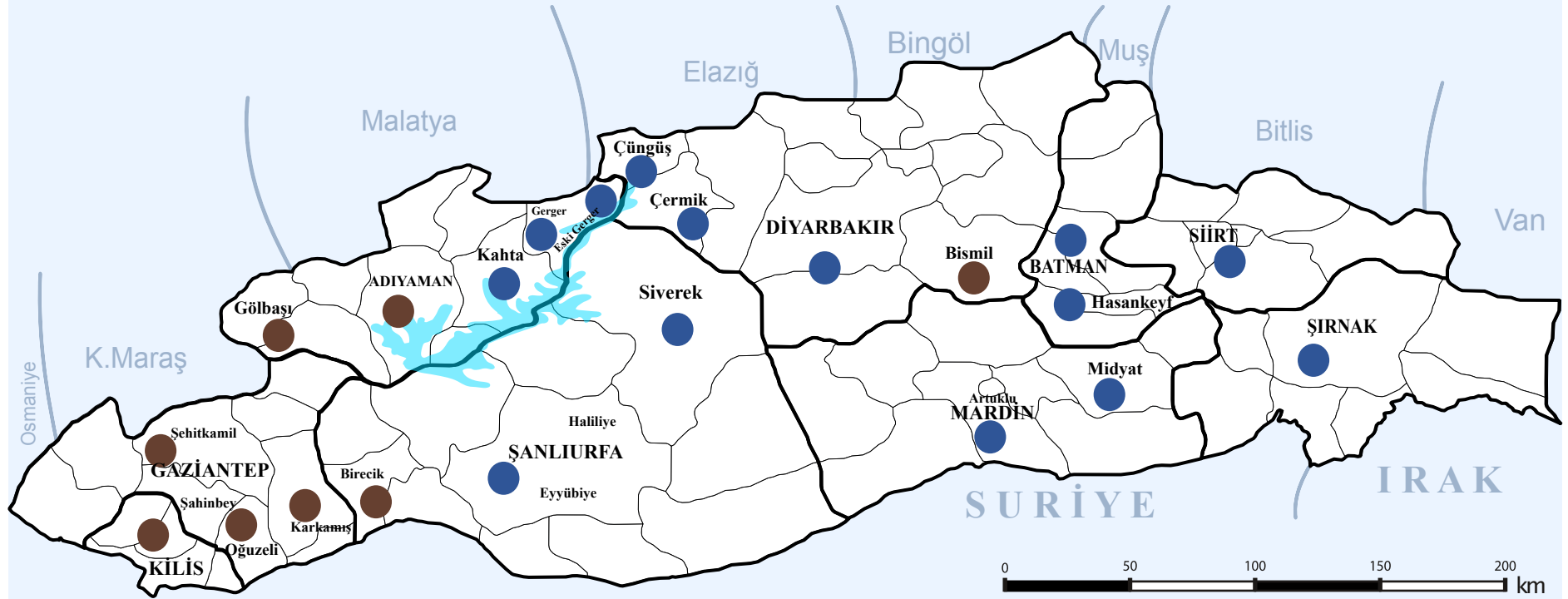
***ki* Bağlama Edatının Kullanım Biçimleri**

HARİTA : M14

+ken, +ki, +leyin Eklerinin Kullanım Biçimleri

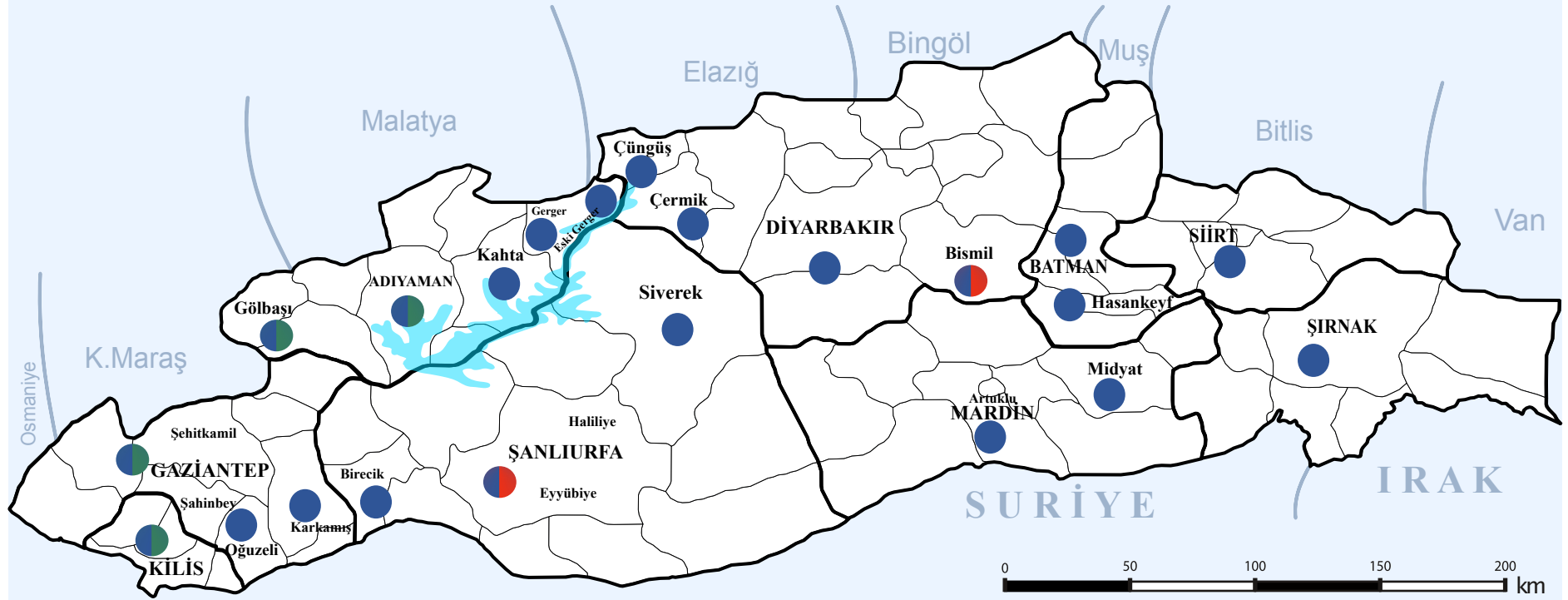
- +ken, +ki, +leyin
- +kAn, +kX, +lAyIn

HARİTA : M15

İlgi Ekinin Kullanım Biçimleri

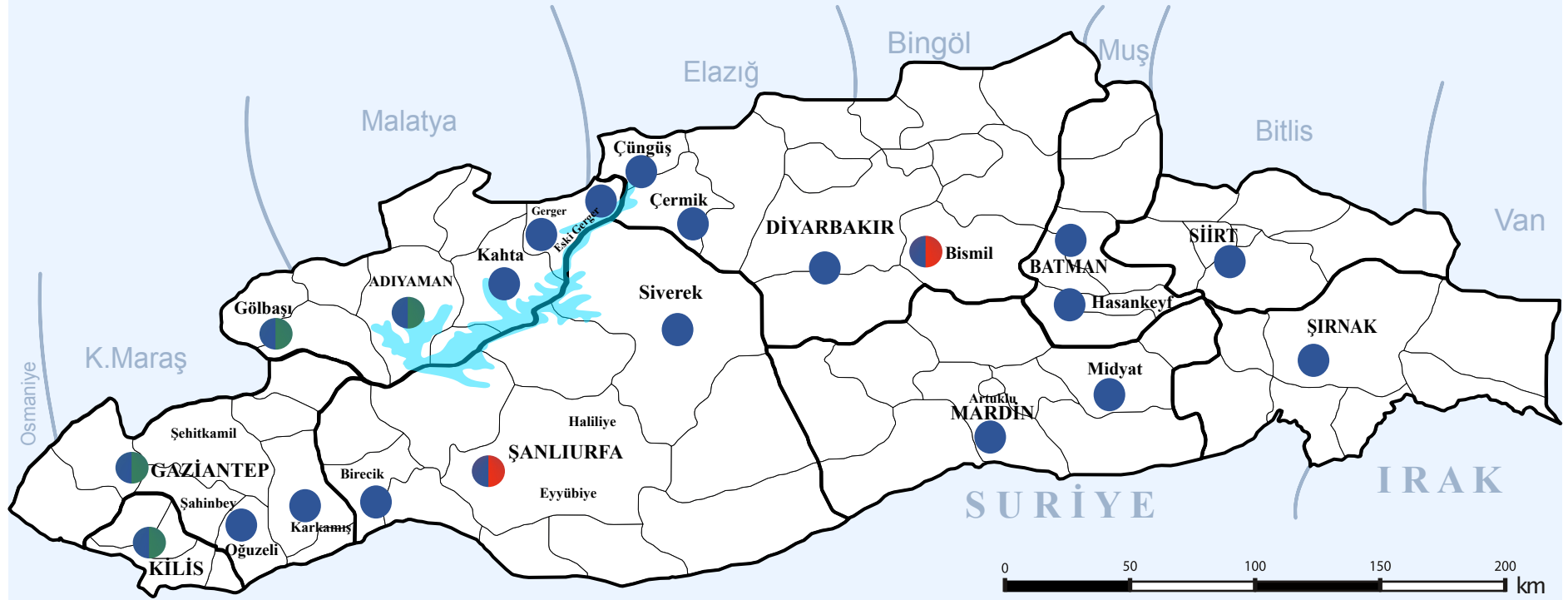
- $+(n)Xn$
- $+(n)X\eta$
- $+(y)Xn$

HARİTA : M16

Teklik 2. Şahıs İyelik Ekinin Kullanım Biçimleri

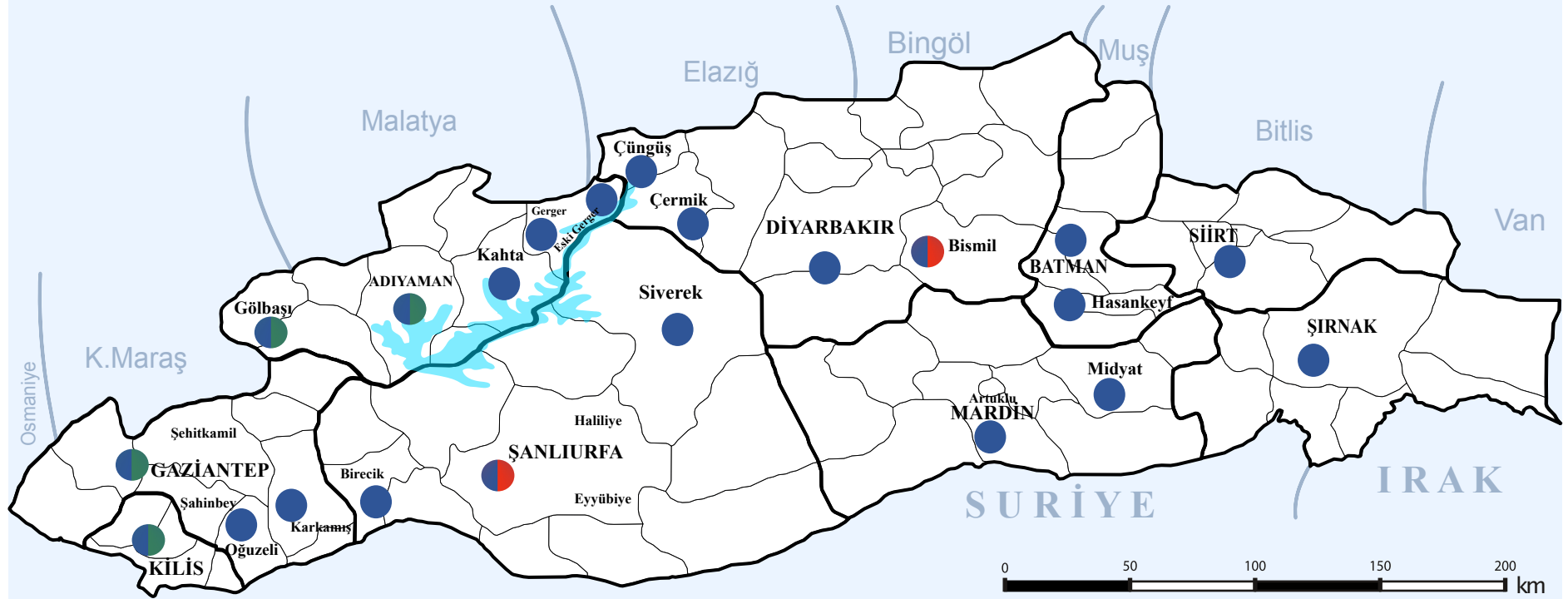
- +(X)n
- +(X)η
- +(X)y

HARİTA : M17

Çokluk 2. Şahıs İyelik Ekinin Kullanım Biçimleri

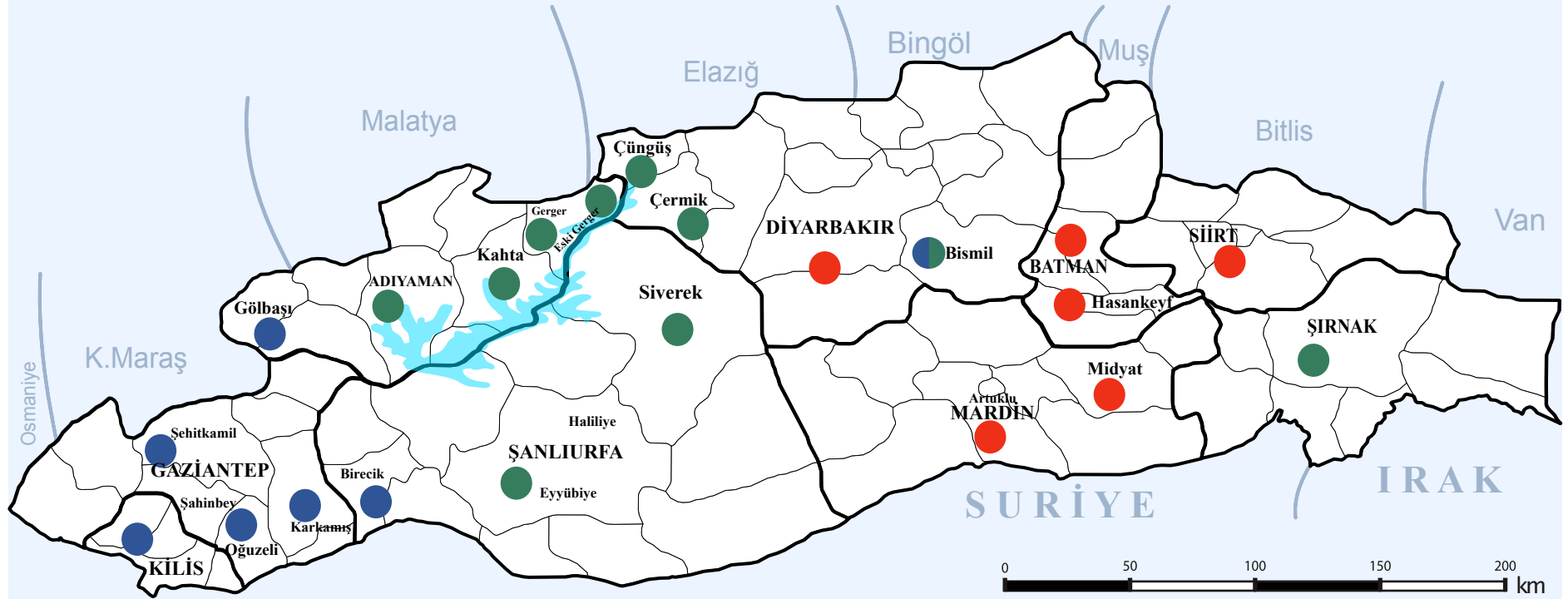
- +(X)nXz
- +(X)ηXz
- +(X)yXz

HARİTA : M18

Teklik 3. Şahıs İyelik Ekinin Kullanım Biçimleri

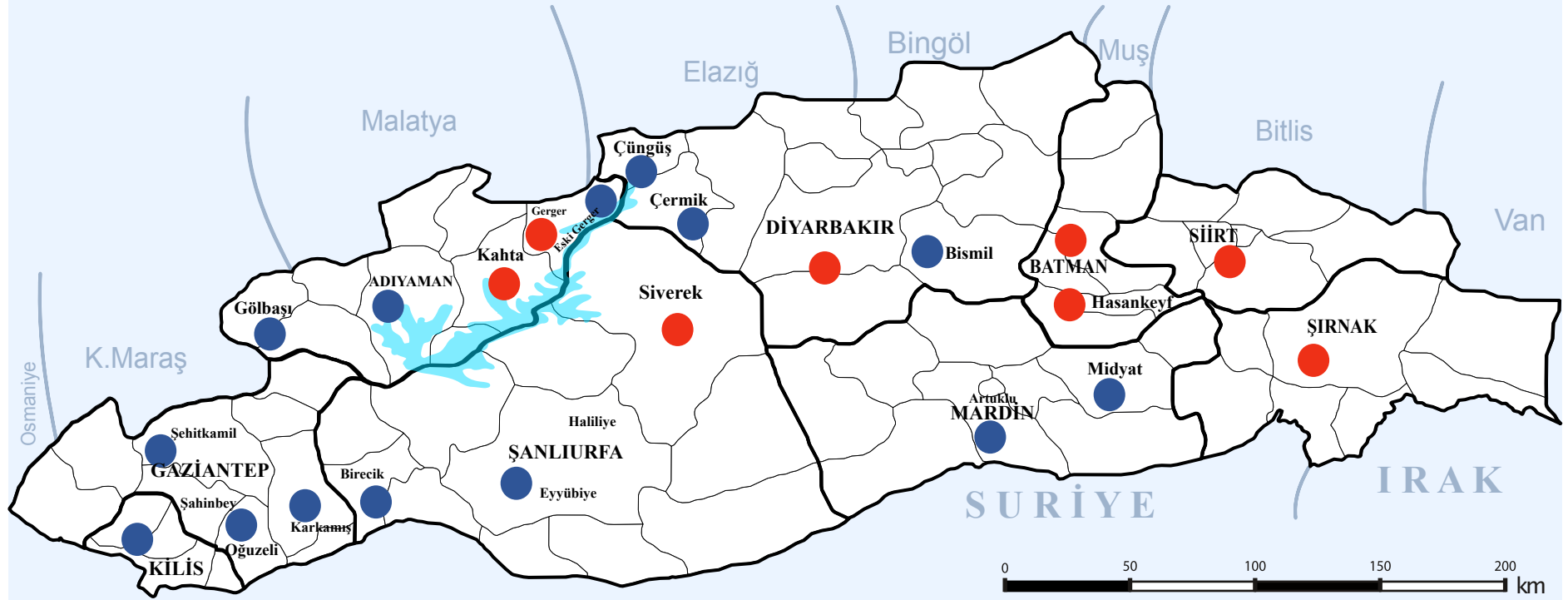
- +ı, +i, +u, +ü
- +ı, +i
- +i

HARİTA : M19

Teklik 3. Şahıs İyelik Çekiminde Ek Yığılması

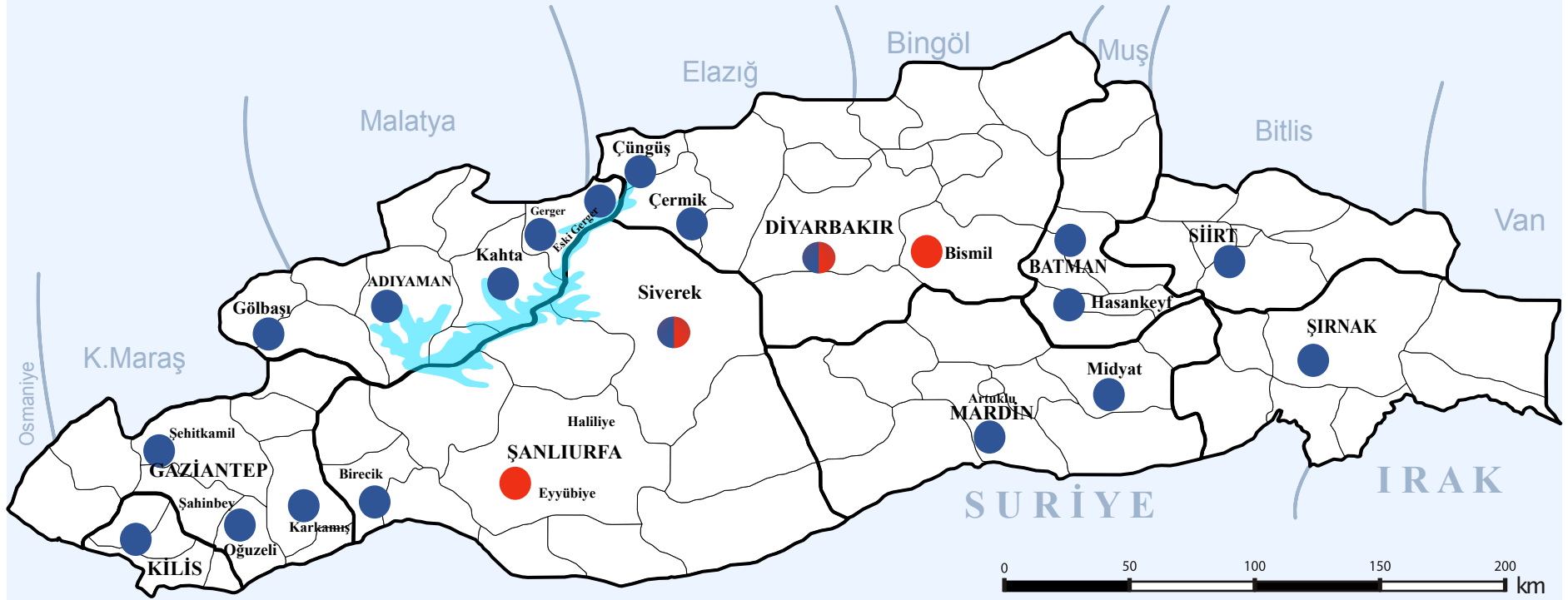
- Nadir görülür
- Çoğunlukla görülür

HARİTA : M20

Zamir Kökenli Teklik 1. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri

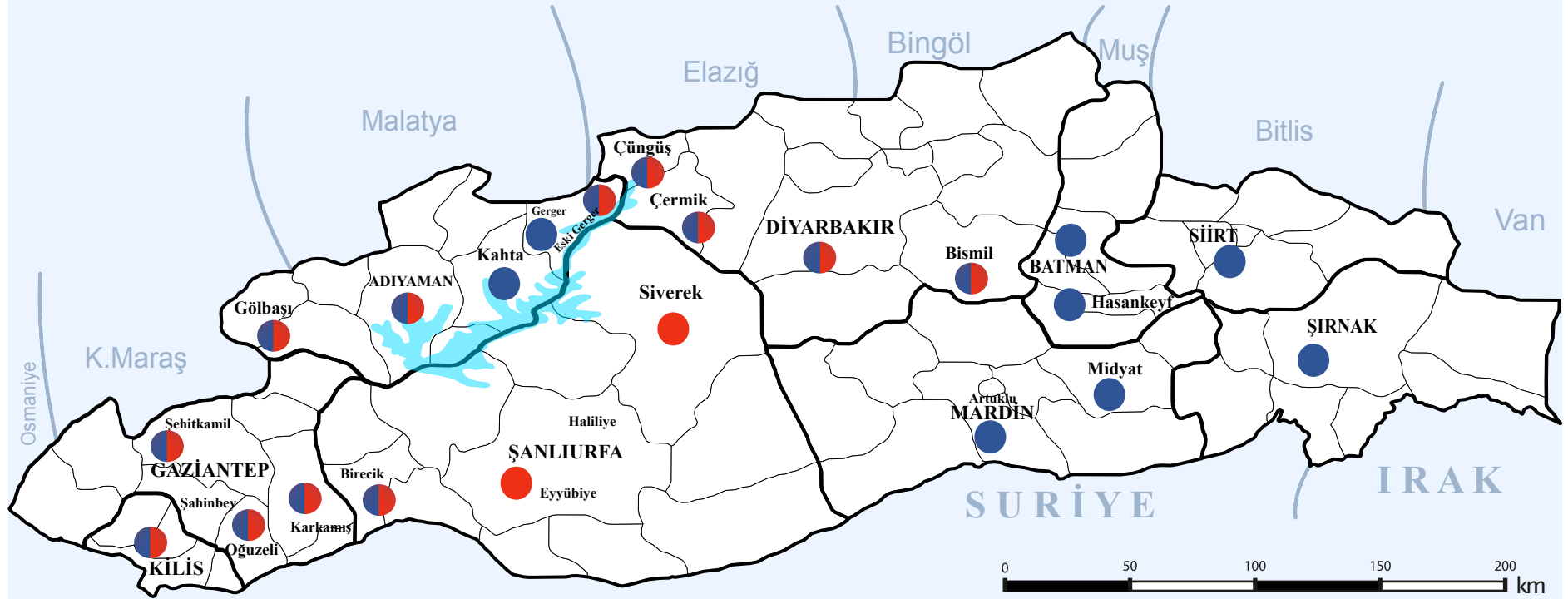
- +(X)m
- +Am

HARİTA : M21

Zamir Kökenli Çokluk 1. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri

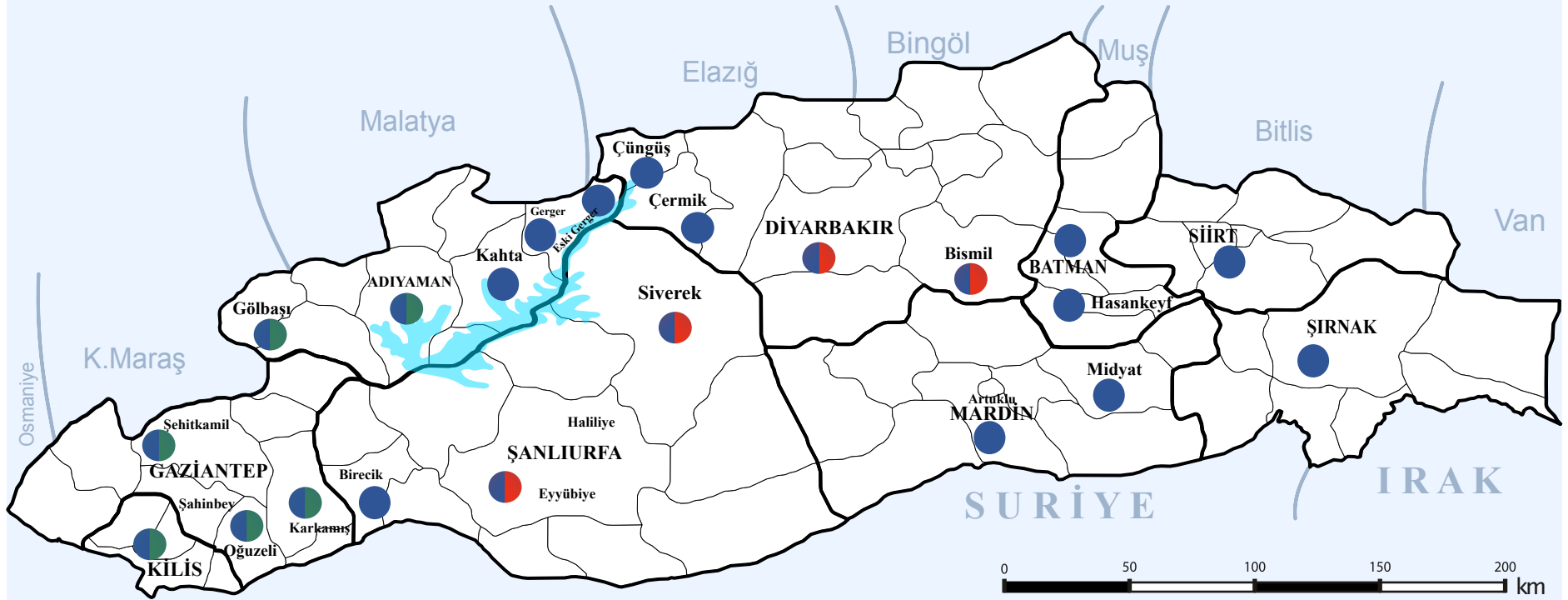
- Coğunlukla +(X)z
- Coğunlukla+(X)k / +(X)h
- Her iki biçim

HARİTA : M22

Zamir Kökenli Teklik 2. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri

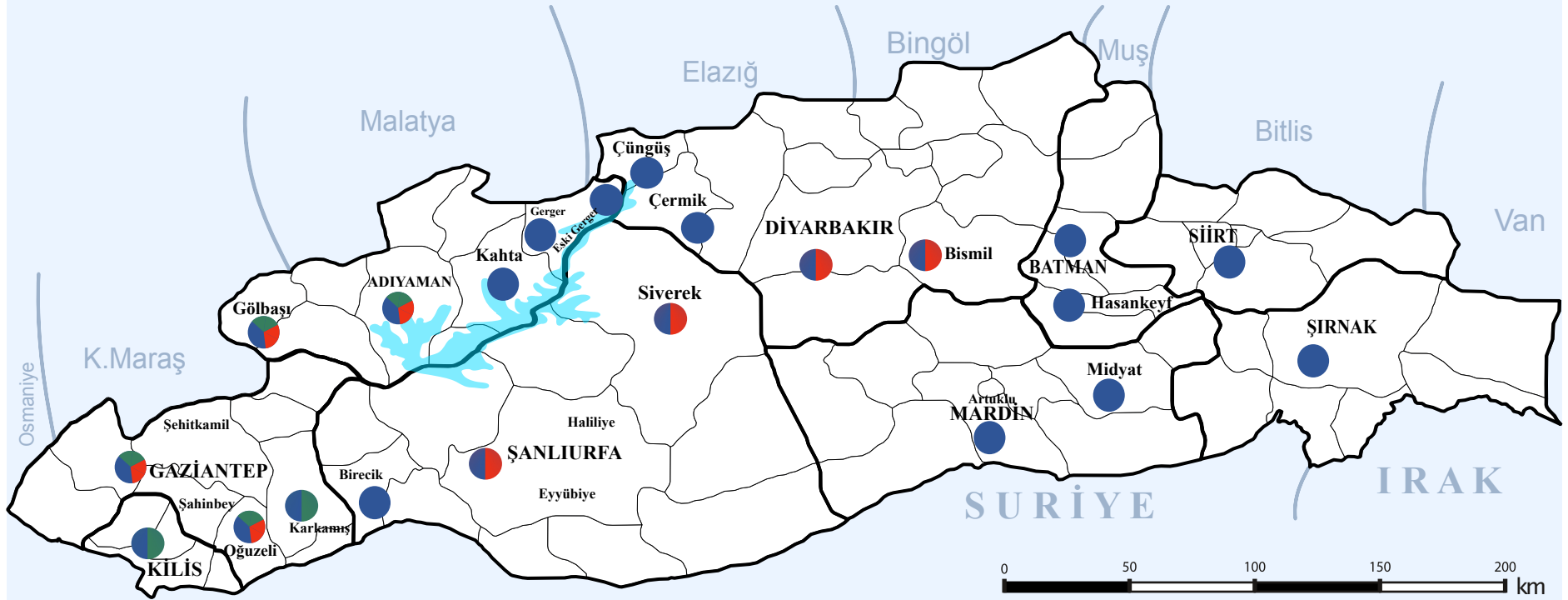
- +sXn
- +sX η
- +sAn

HARİTA : M23

Zamir Kökenli Çokluk 2. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri

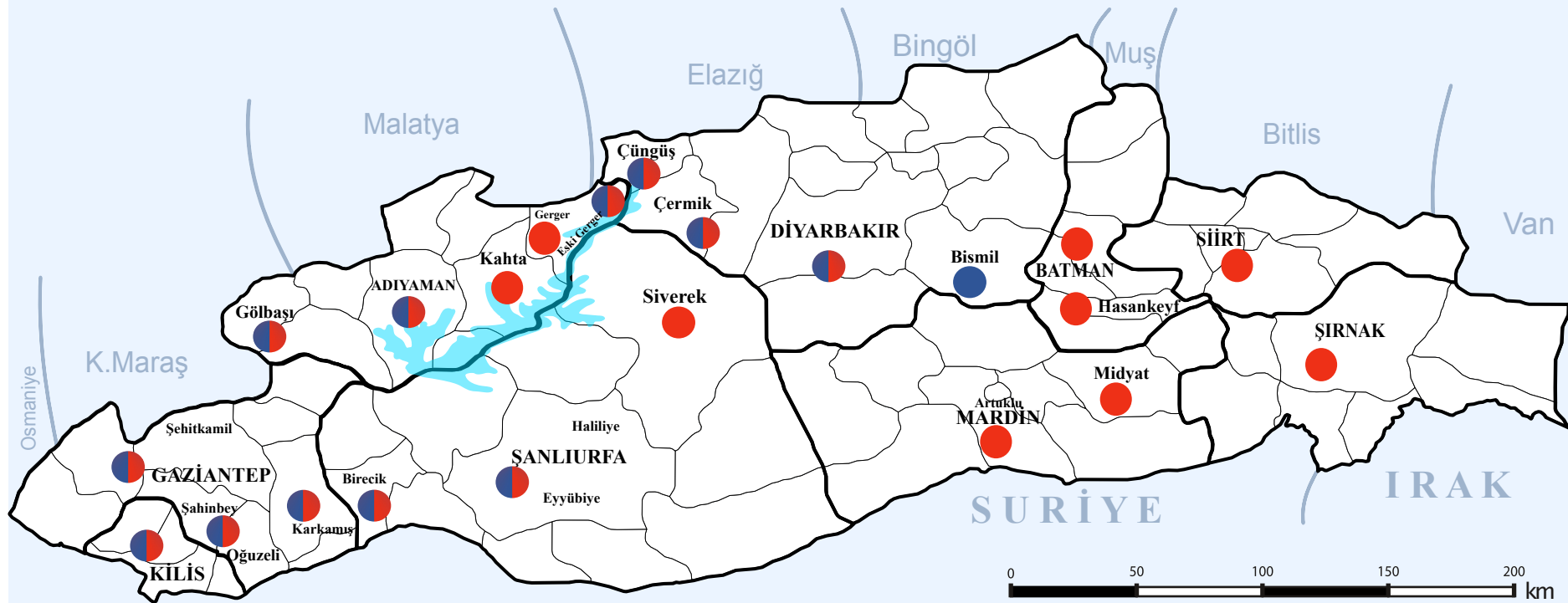
- +sXnXz
- +sXηXz
- +sXz

HARİTA : M24

Teklik 1. Şahısta İstek Kipi Ekinin Kullanım Durumu

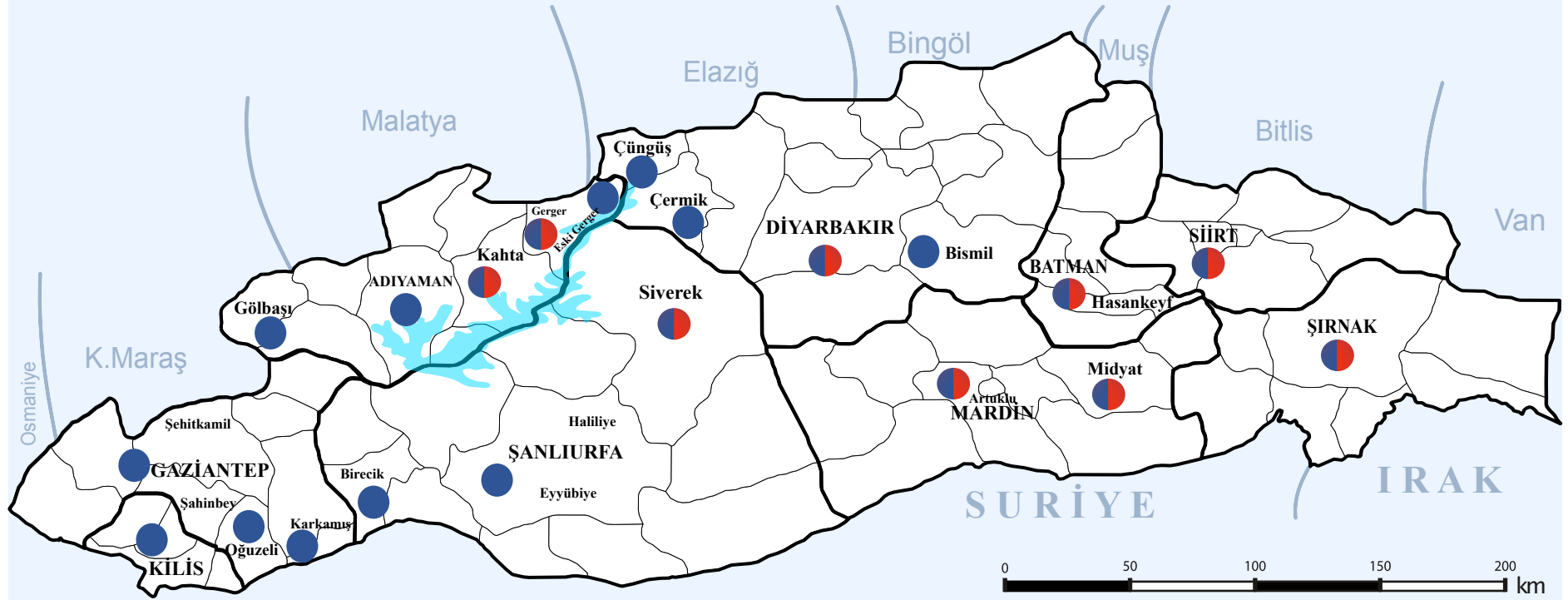
- **Kullanılır: -Am**
- **Kullanılmaz: -Xm/-Xym/-XyXm**
- **Bazen kullanılır**

HARİTA : M25

Çokluk 1. Şahısta İstek Kipi Ekinin Kullanım Durumu

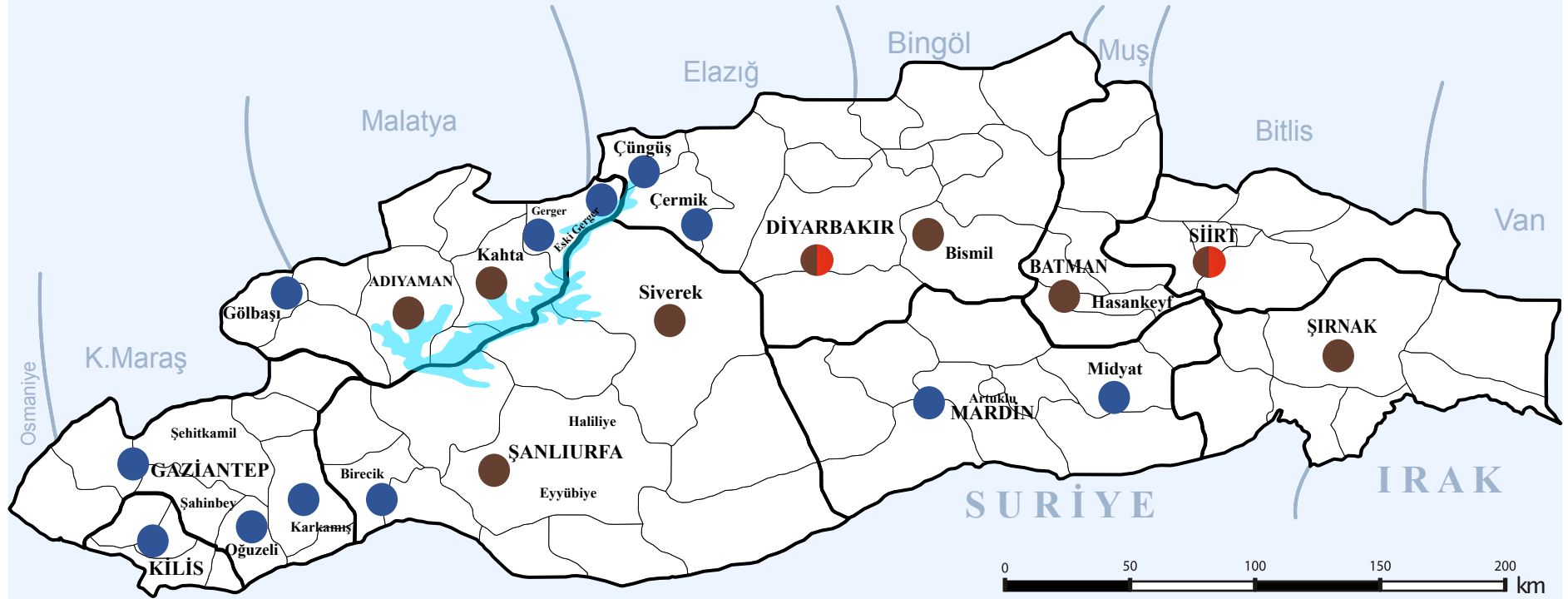
- Sıkça kullanılır
- Nadir kullanılır

HARİTA : M26

Soru Ekinin Kullanım Biçimleri

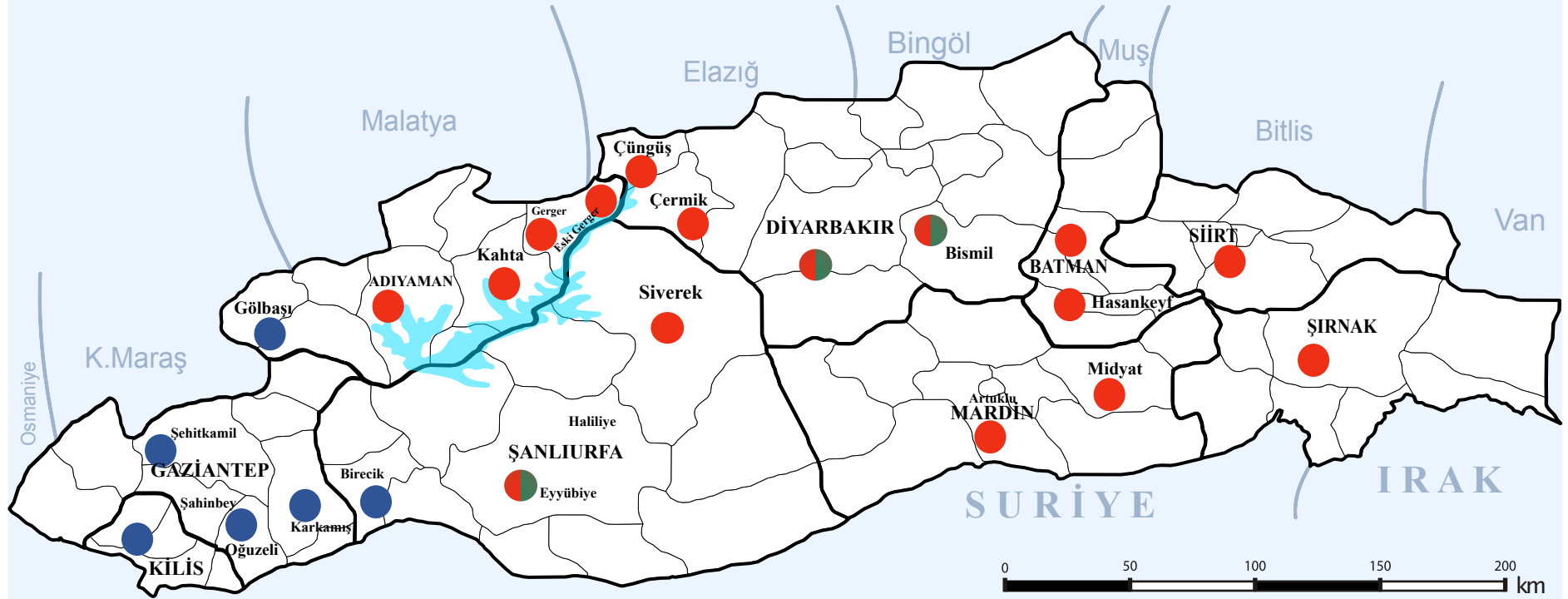
- Çoğunlukla dört şekilli (mX)
- Çoğunlukla düz (mI)
- Çoğunlukla düz ve ince (mi)

HARİTA : M27

Gereklilik Kipinin Kullanım Durumu

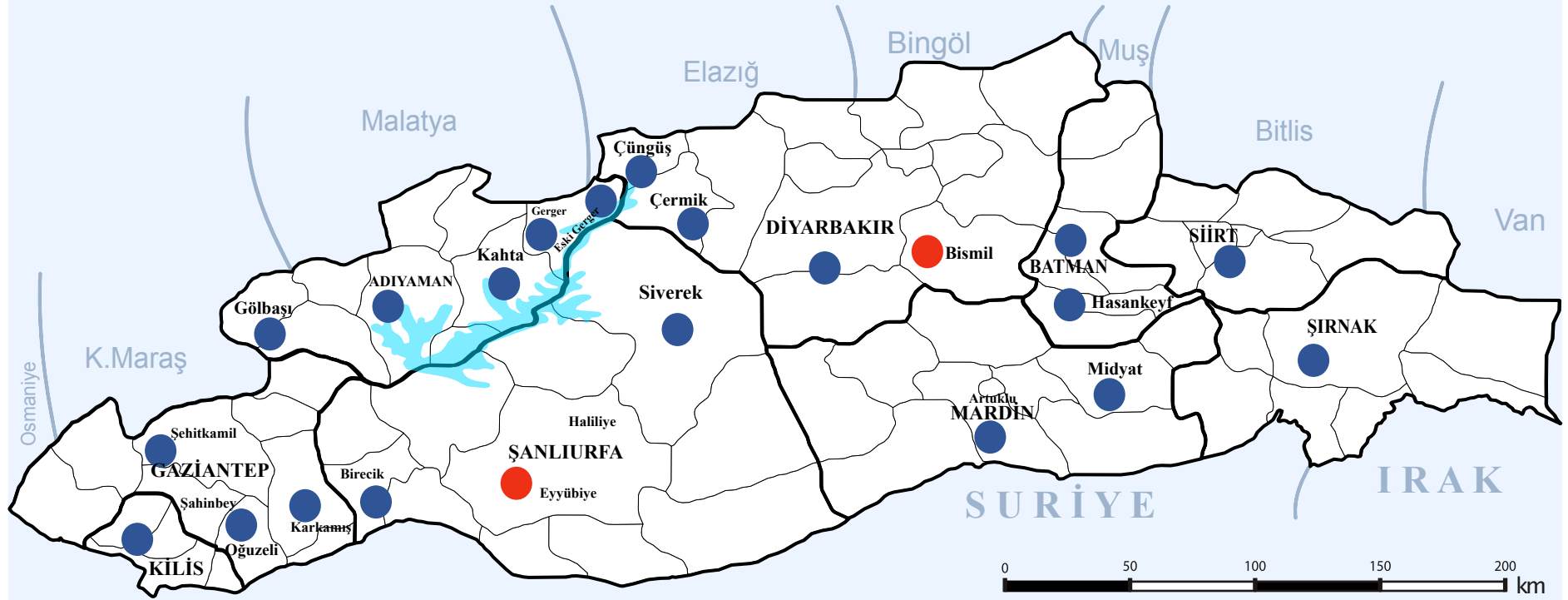
- Çoğunlukla -mAll
- Çoğunlukla -mAn gerek/lazım
- Çoğunlukla gerek + fiil+ istek kipi

HARİTA : M28

Şart Kipinde Ek Yığılması

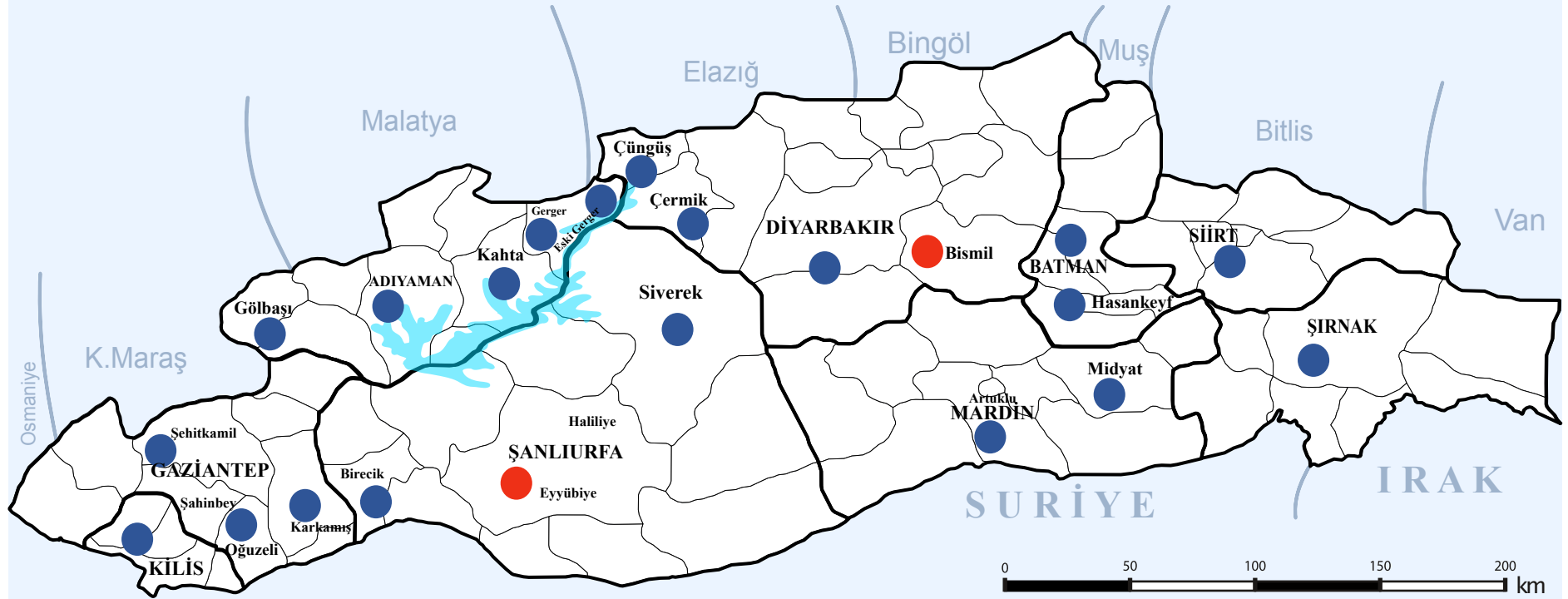
- Görülmez
- Görülür

HARİTA : M29

Birleşik Kipli Çekimlerde Şart Kipi Ekinin Kullanım Yeri

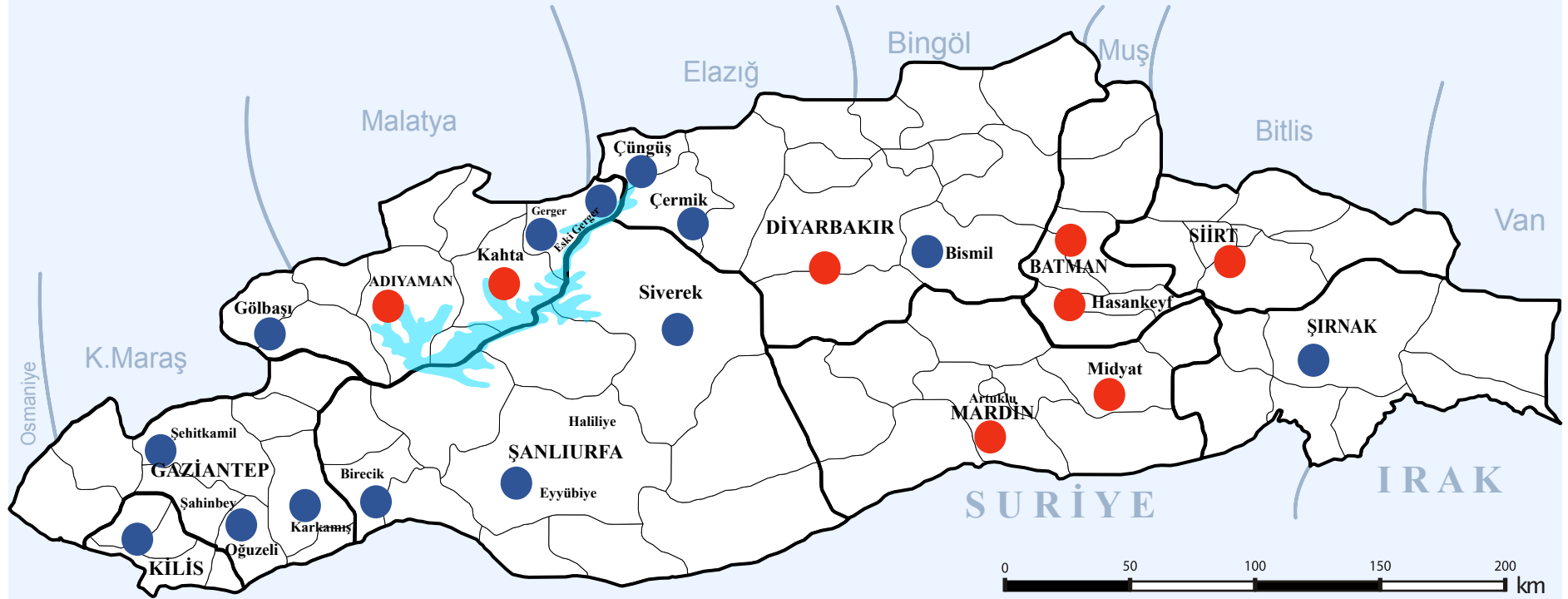
- ÖTT'deki gibidir
- Sonda bulunur

HARİTA : M30

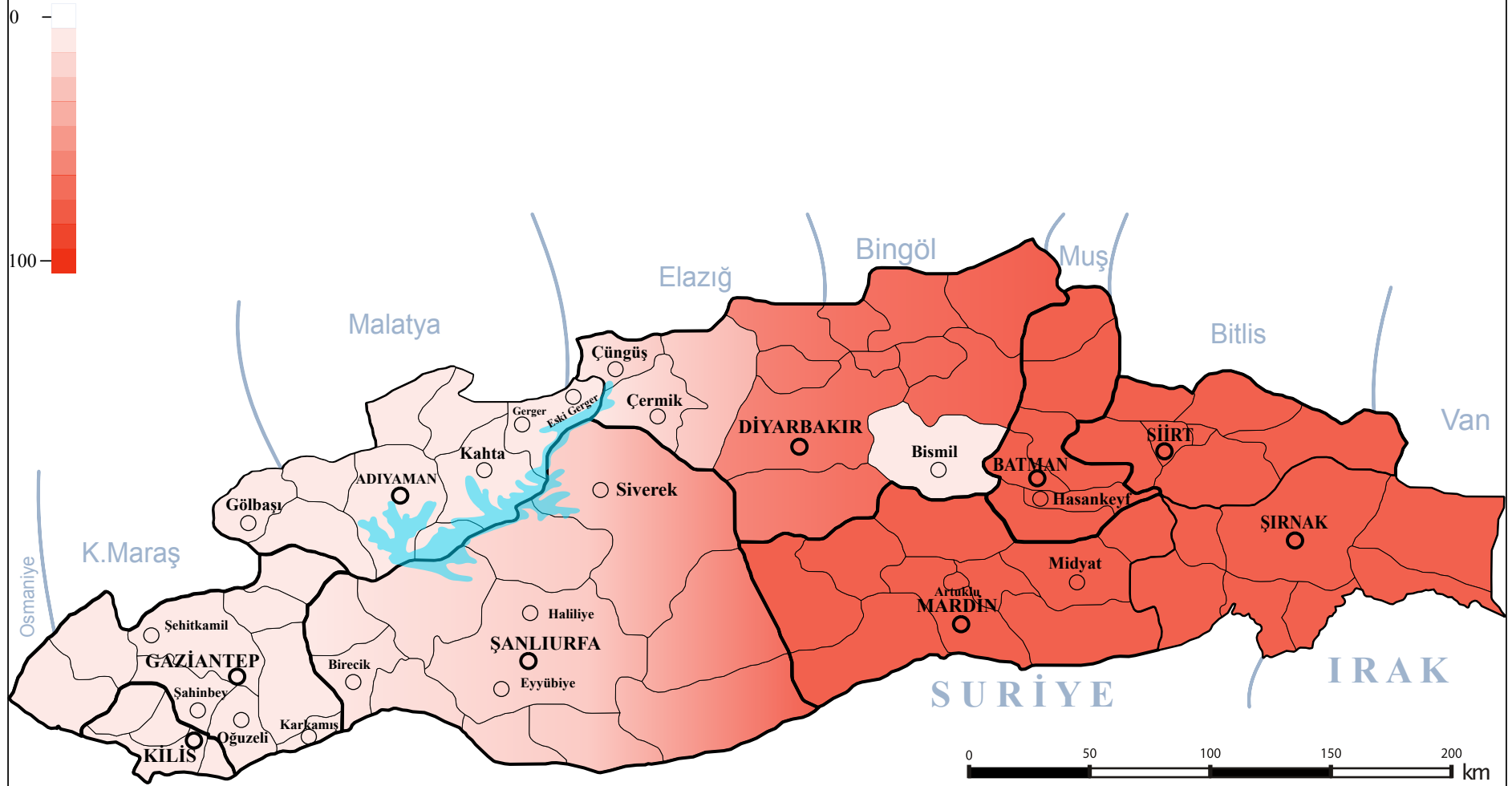
Birleşik Kipli Çekimlerde Çokluk 3. Şahıs Ekinin Kullanım Yeri

- Çoğunlukla ÖTT'deki gibidir
- Çoğunlukla sonda bulunur

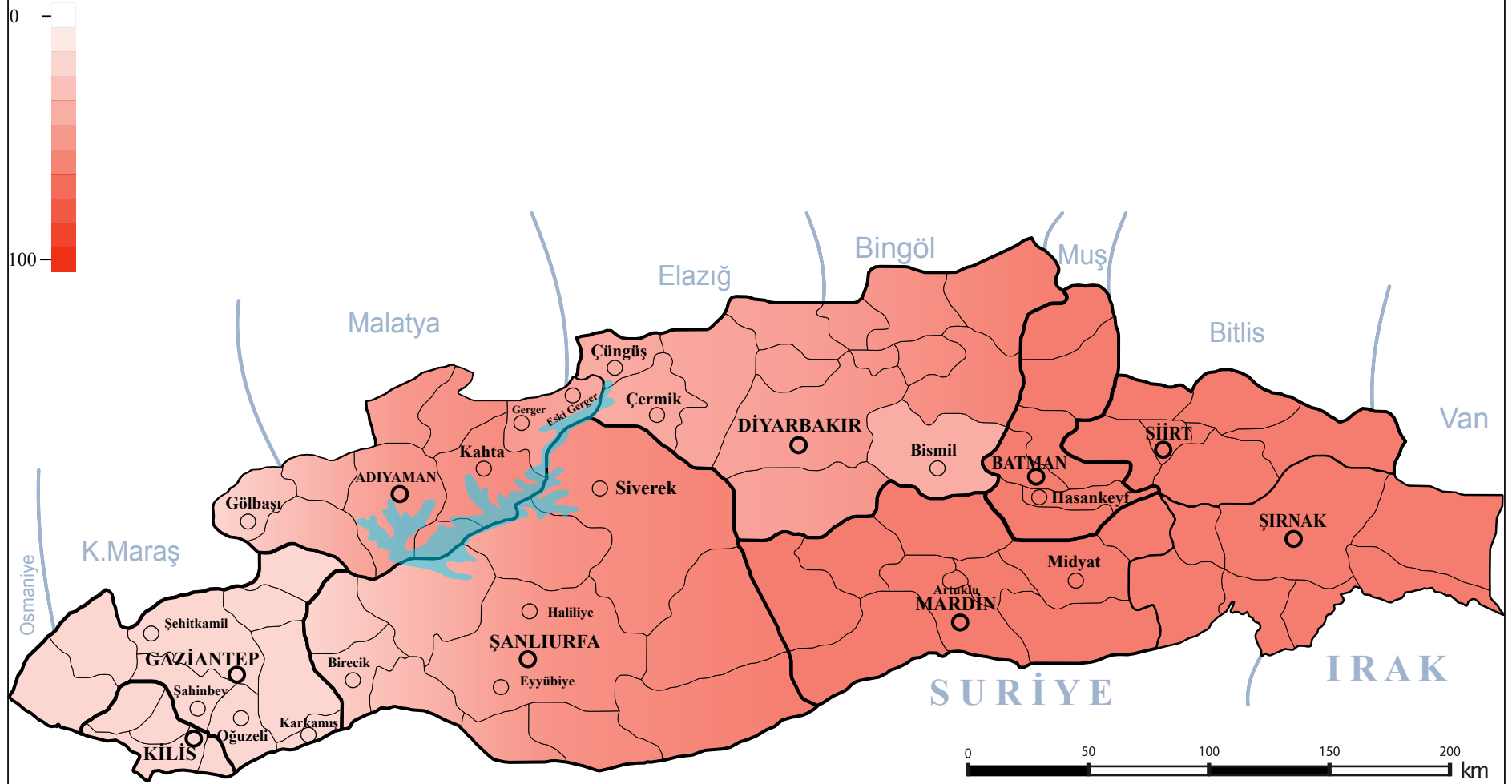
HARİTA : M31

Bildirme Kipinin (Kopula) Kullanım Yoğunluğu

HARİTA : M32

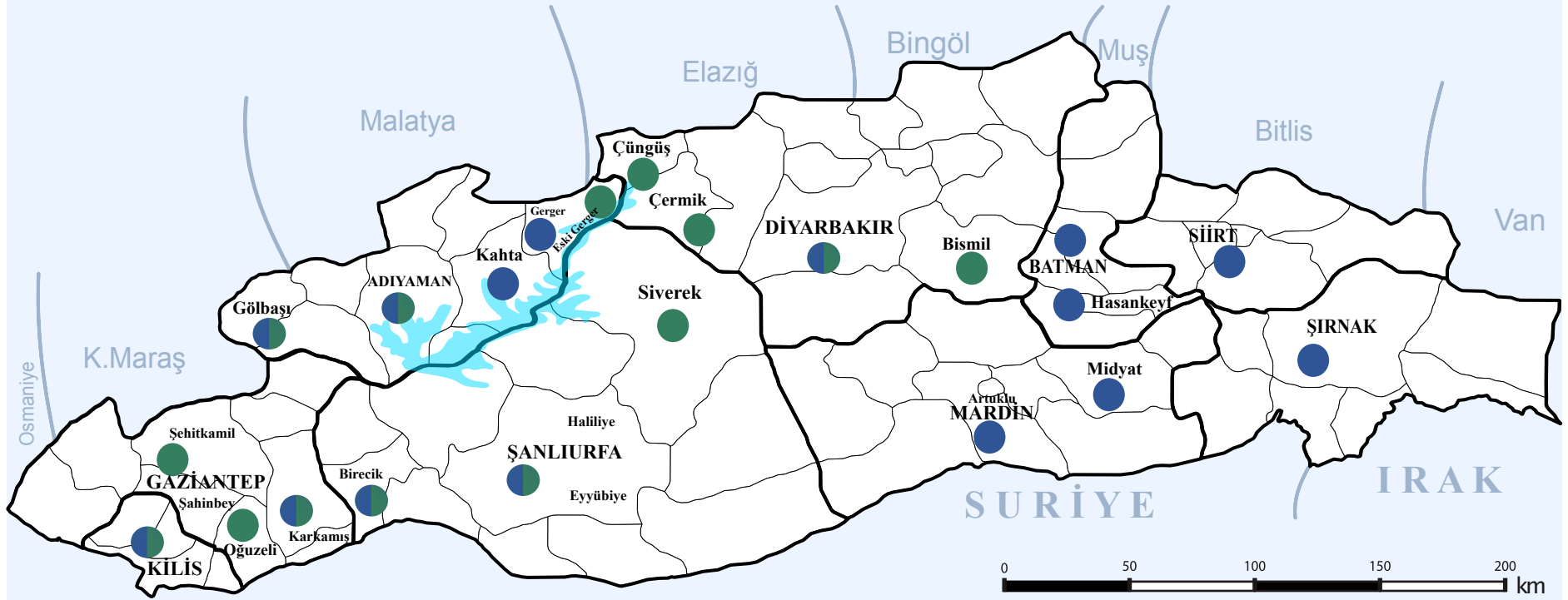
Bulunma Hâli Ekinin Ayrılma Hâli İşlevinde Kullanımı

HARİTA : M33

Çokluk Ekinin Kullanım Biçimleri

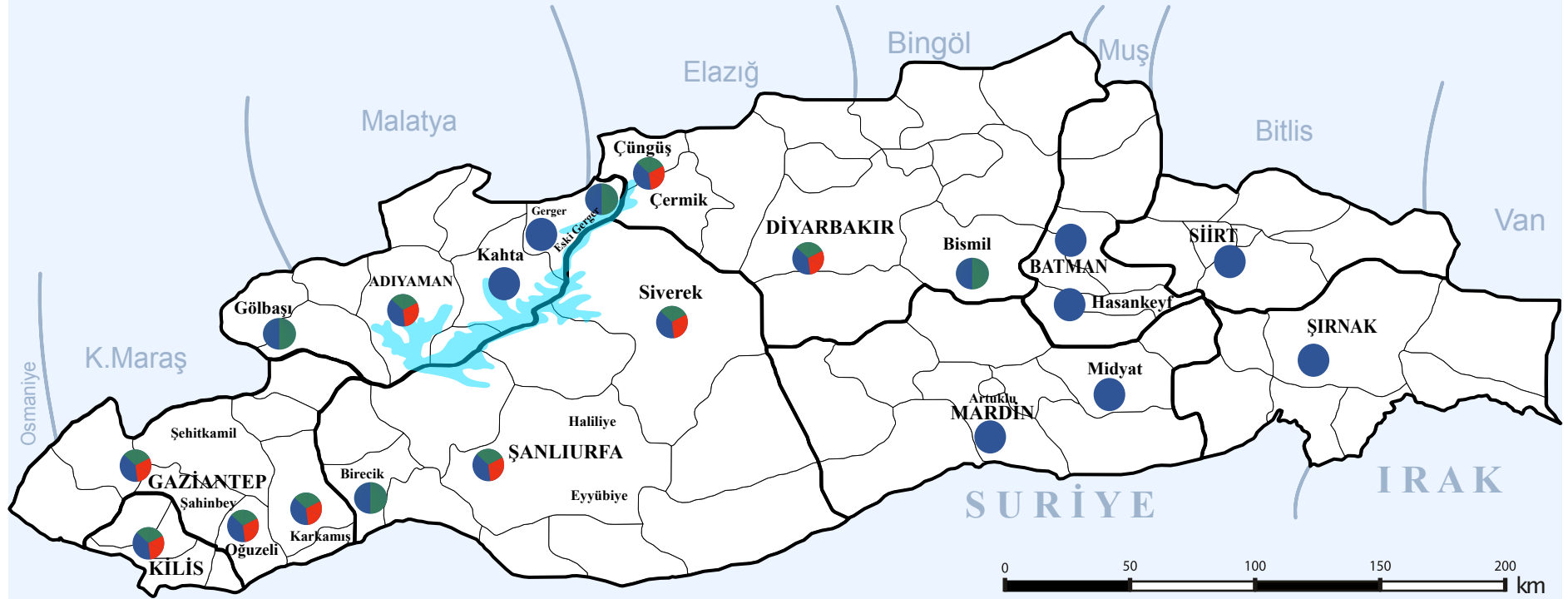
- +lAr
- +nAr, +lAr

HARİTA : M34

Vasıta Hâli Ekinin Kullanım Biçimleri

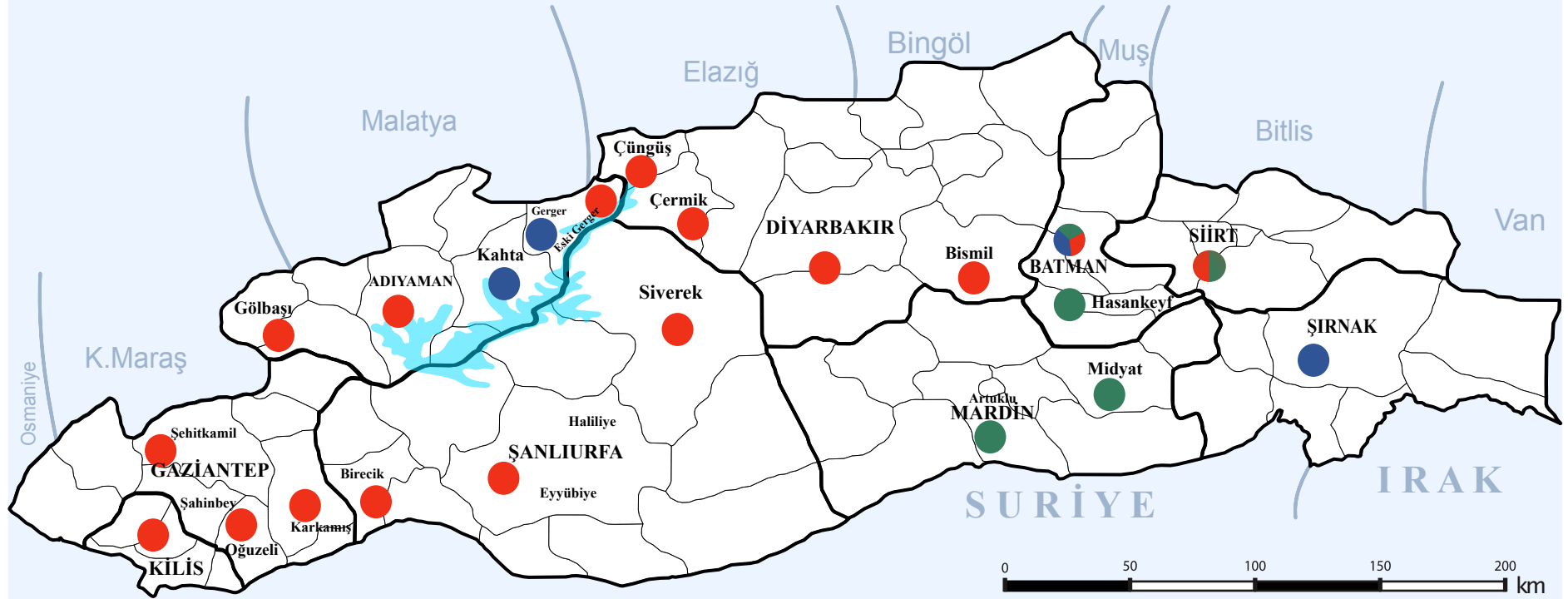
- +IA/+IAn
- +nA/+nAn
- +dA/+dAn

HARİTA : M35

öyle/böyle Kelimelerinin Kullanım Biçimleri

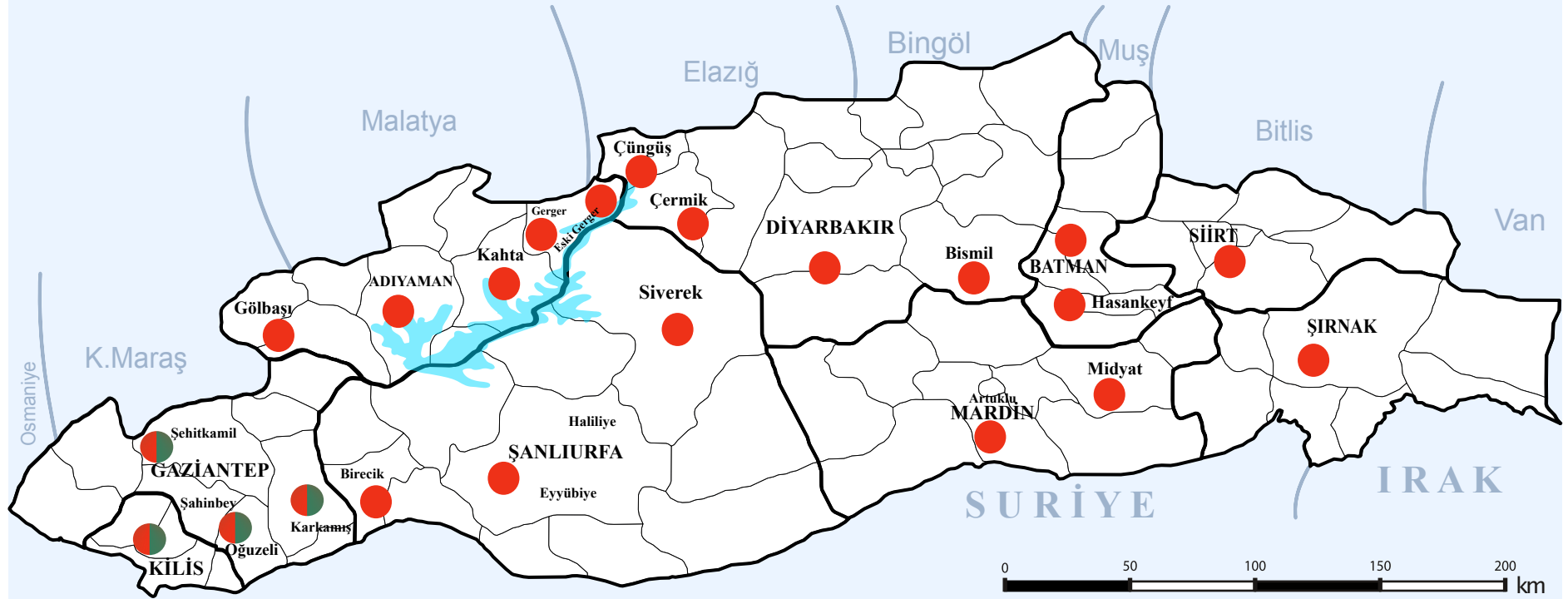
- ele/bele, eyle/beyle
- oyle/boyle
- öyle/böyle

HARİTA : M36

şimdi Kelimesinin Kullanım Biçimleri

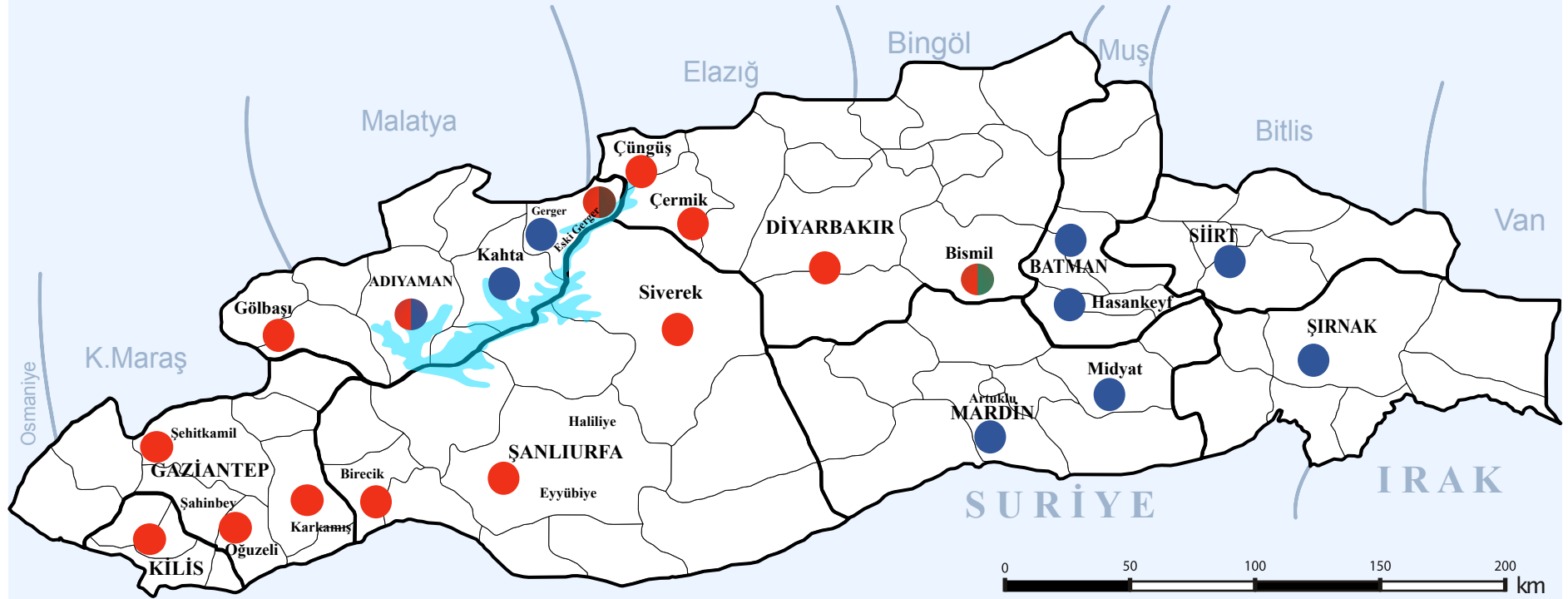
- şimdi/şindik
- şinni/şinnik

HARİTA : M37

kendi Zamirinin Kullanım Biçimleri

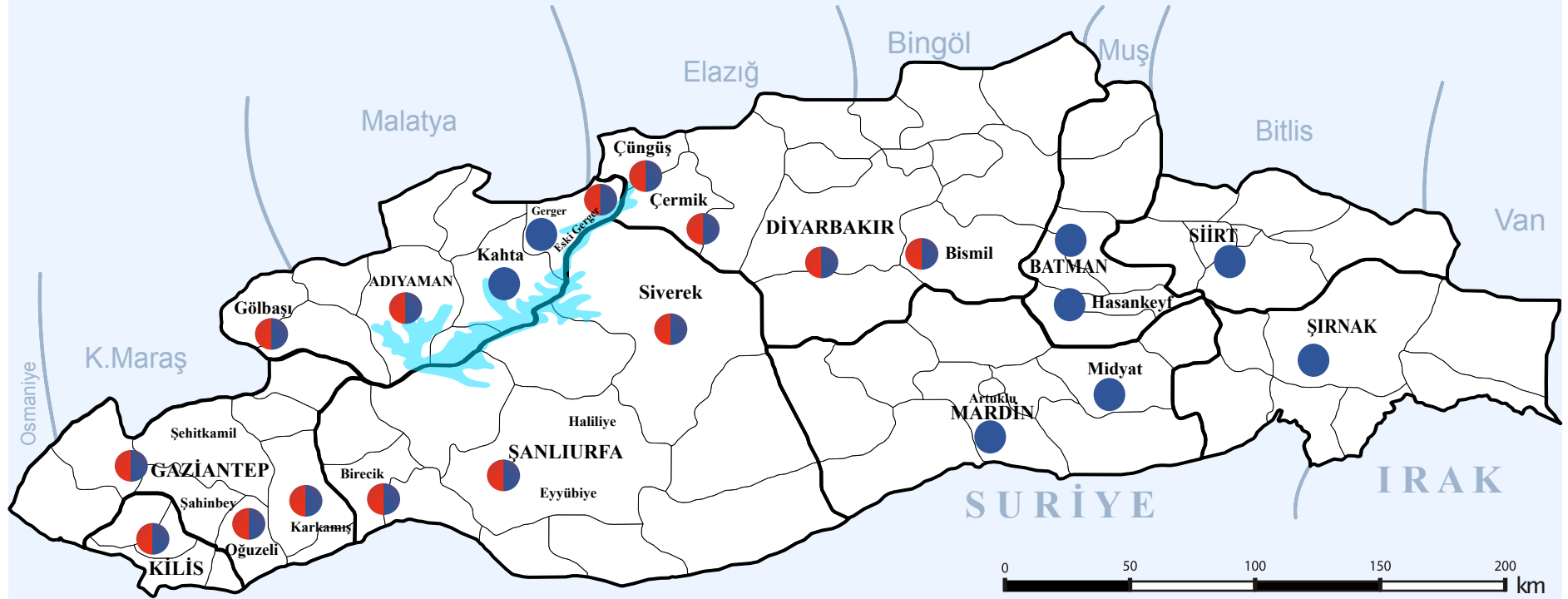
- kendi
- gendi/genni
- kendü/gendü
- özi/özü

HARİTA : M38

gibi Edatının Kullanım Biçimleri

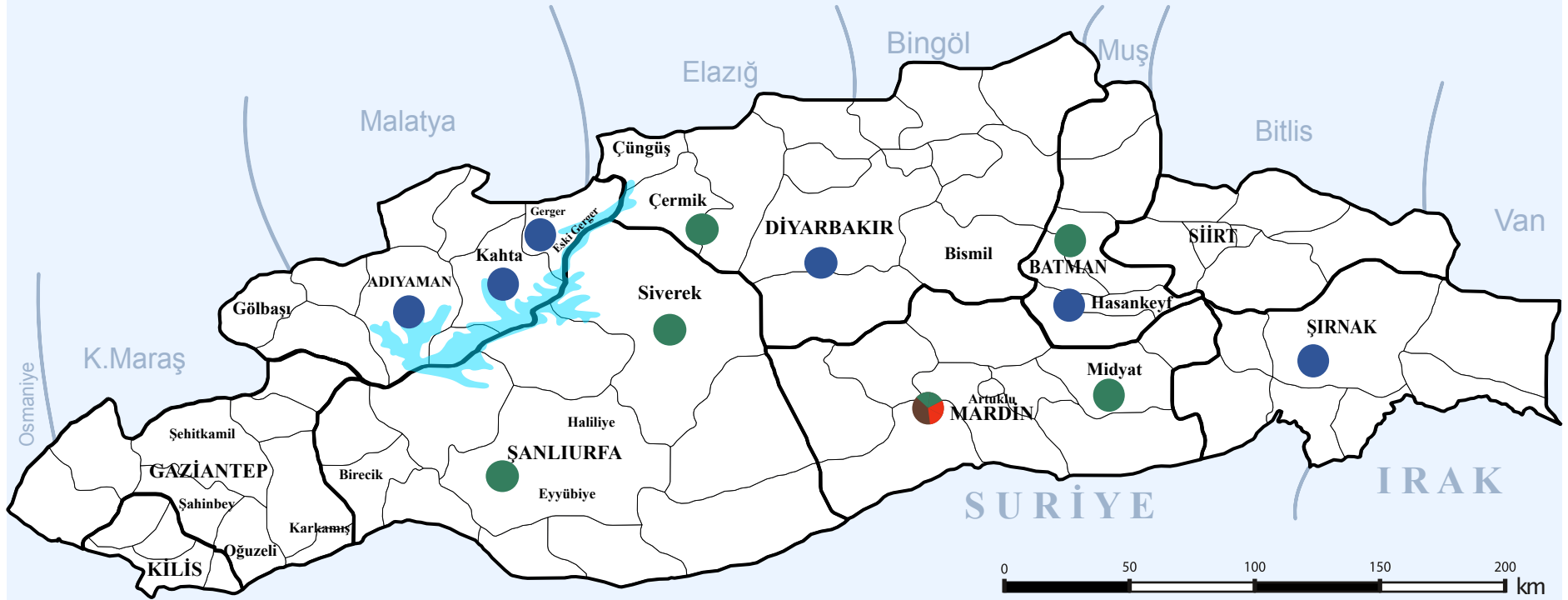
- gibi/gibın/kibi/kibin
- gimi/gimın/kimi/kimın/kimin

HARİTA : M39

mo ko, ma, zi, ke/key Enklitik Edatlarının Kullanım Durumu

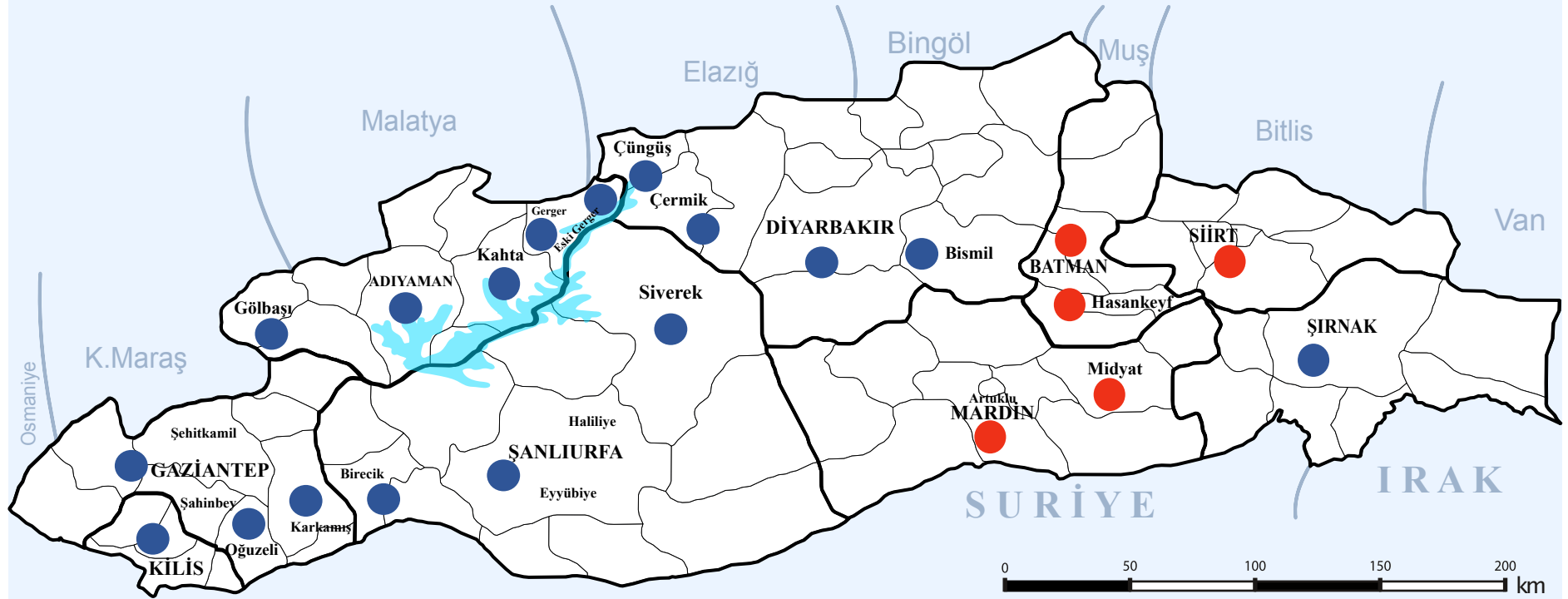
- ma
- mo ko
- zi
- ke/key

HARİTA : M40

u Bağlama Edatının Kullanım Durumu

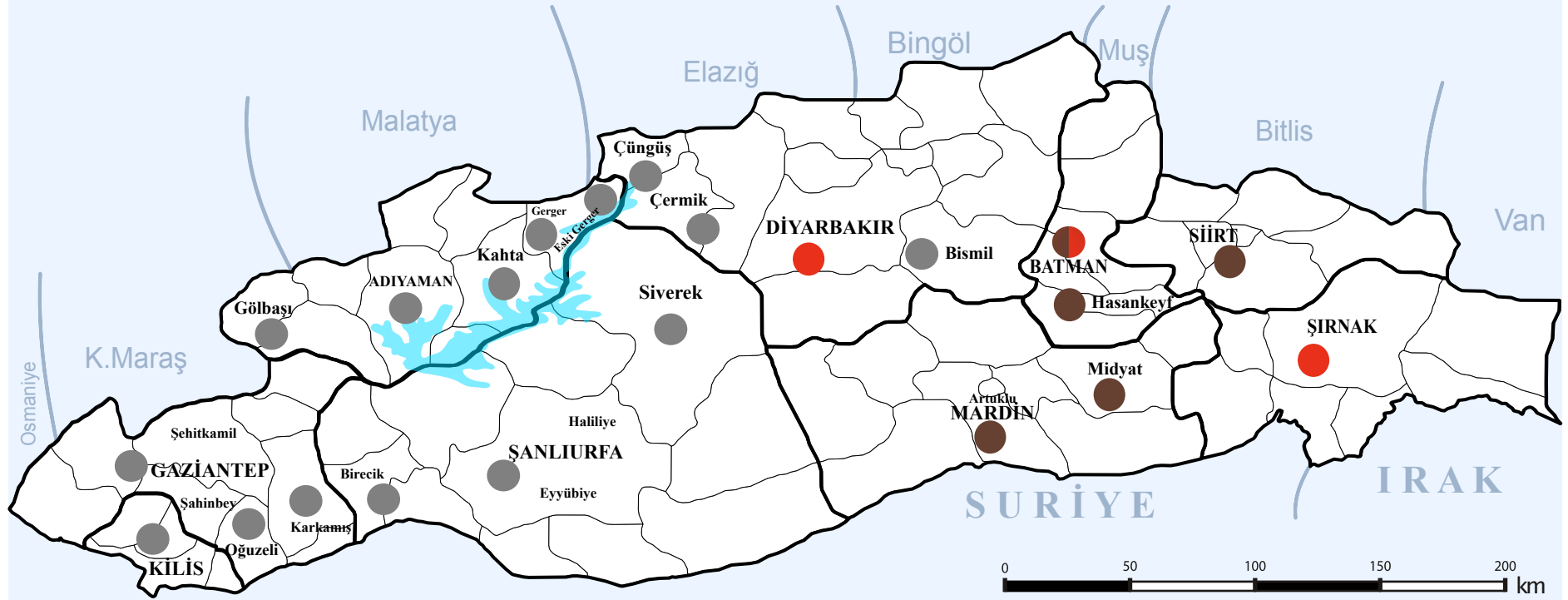
- Çoğunlukla görülmez
- Çoğunlukla görülür

HARİTA : M41

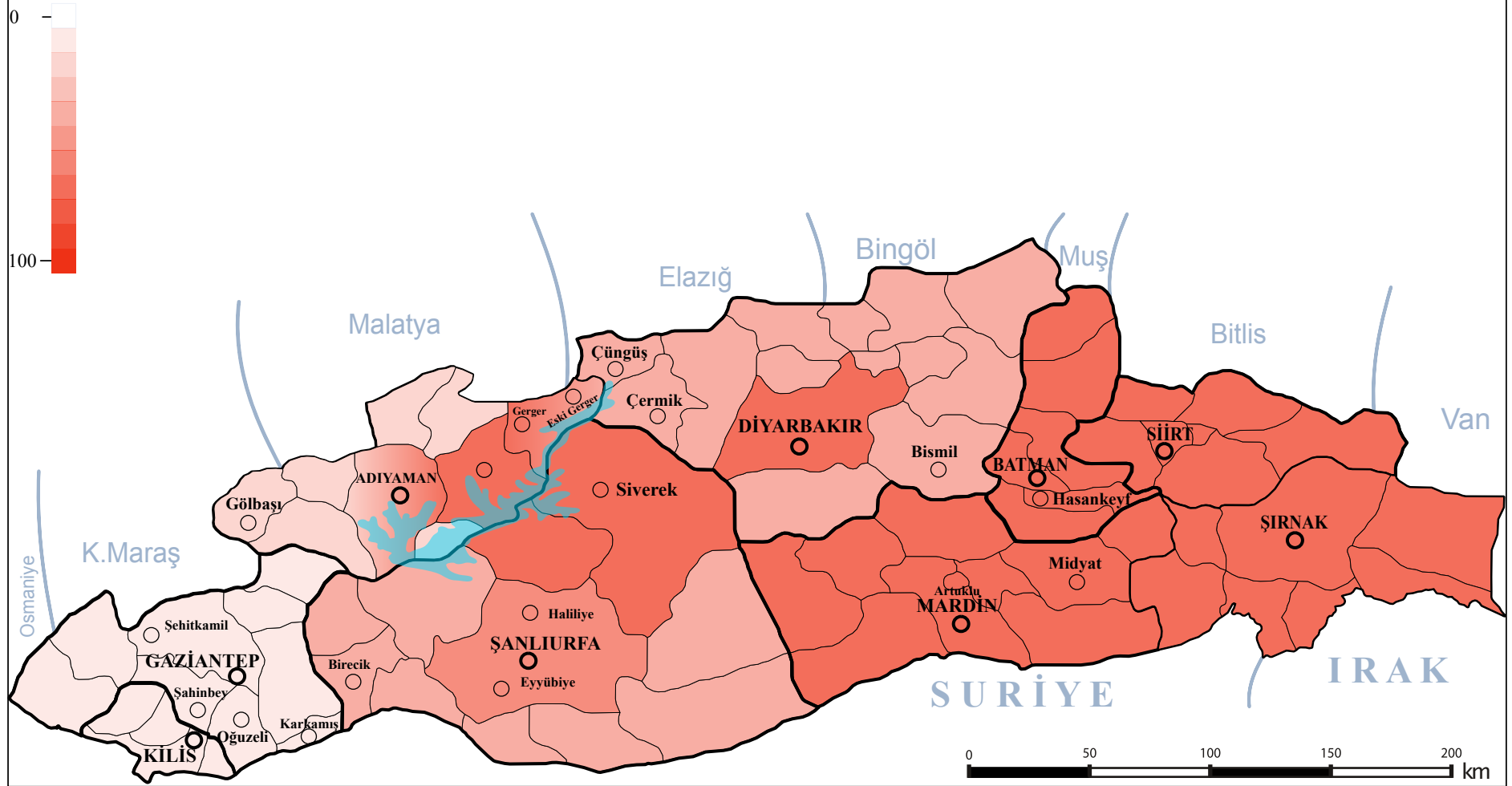
Cümle İçinde Arapça/Farsça Kelime Kullanım Durumu

- Arapça
- İranî (Farsî) Diller
- Görülmez

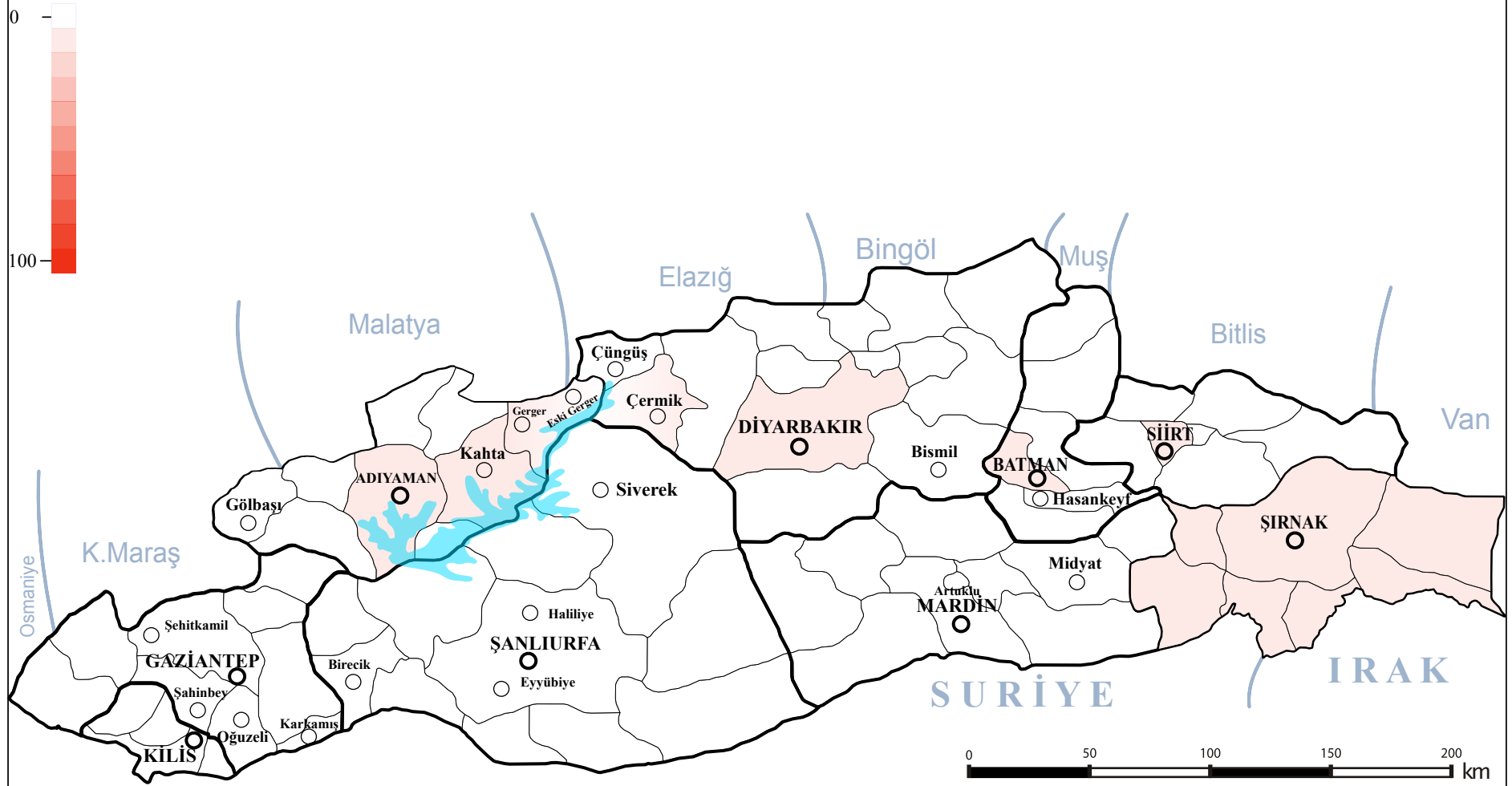
HARİTA : S1

Vurgu ile Soru Cümlesi Oluşturma Yoğunluğu

HARİTA : S2

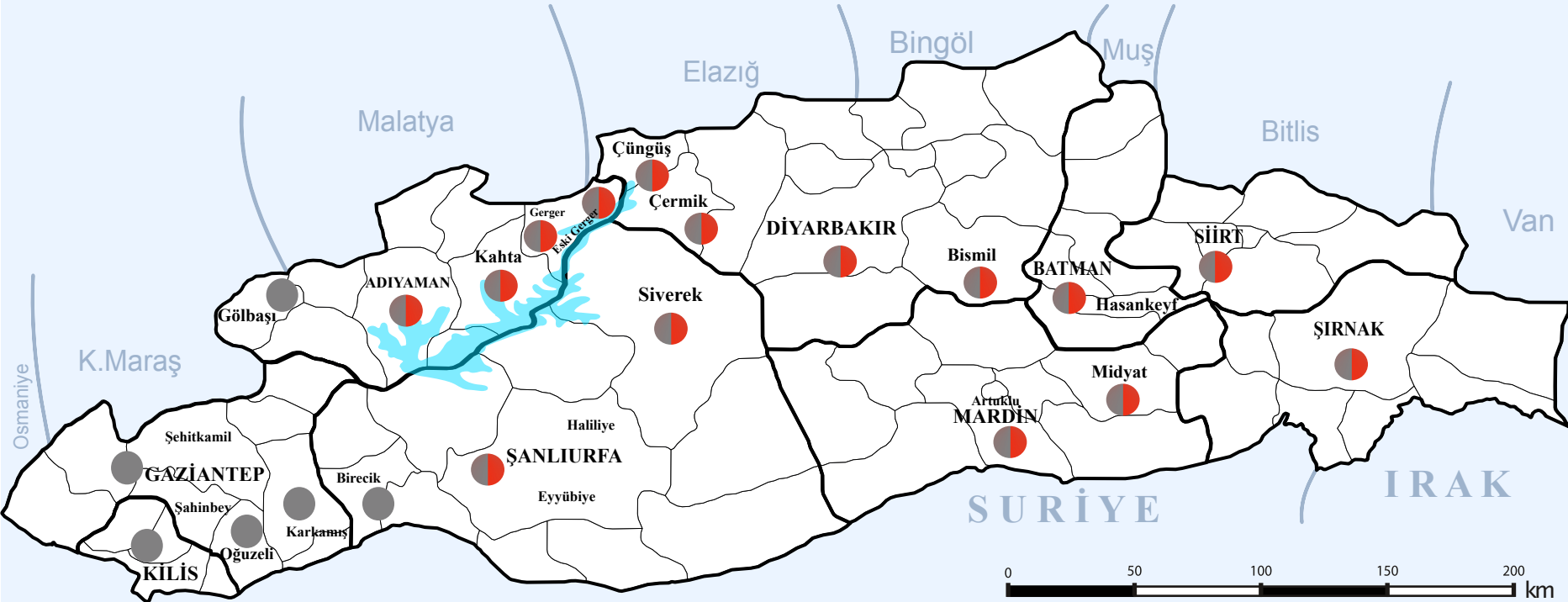
ki'li Cümlelerin Kullanım Sıklığı

HARİTA : S3

Tamlama Unsurlarının Yer Değiştirmesi

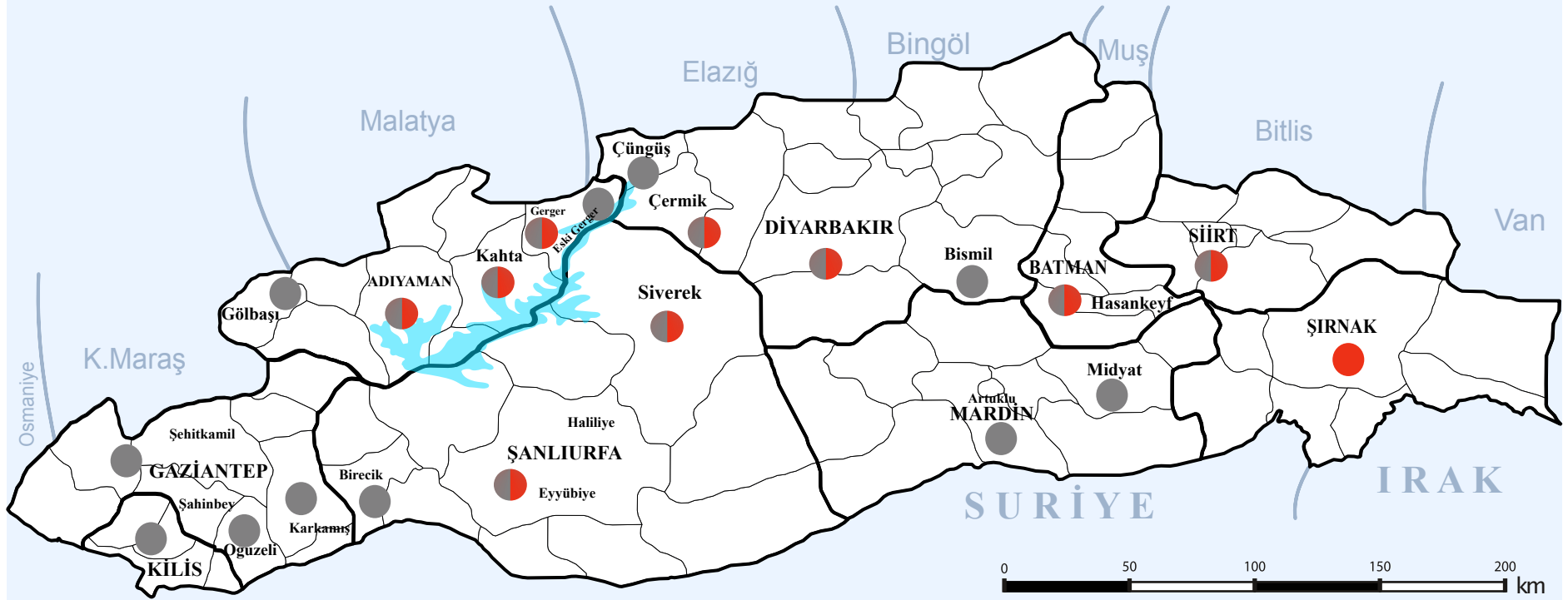
- **Görülür**
 Nadir görülür
 Görülmez

HARİTA : S4

kendi Kelimesi Kullanılarak Kurulan Farklı Cümle Tipi

- Görülür
- Nadir görülür
- Görülmez

5. HARİTA AÇIKLAMALARI

5.1.Fonetik Haritalar

Harita-F1: İlk Hecede Kapalı e [e] Ünlüsünün Kullanım Durumu

Adıyaman: <ye-> [ye], <de-> [de], <ver-> [ver], <git-> /get/ [get] (AVYA:46), <et-> [et], <indir-> /endir/ [endir] (AAD-2:21); <gece> [ged̞ɜ̞], <yer> [jer], <tez> [tez], <hiç> /heç/ [het̞ʃ]; <el> [el], <bel> [bel], <demek> [demec], <dev> [dev], <eş> [eʃ]; <indiriyor> /enduriyor/ [enduriyor], <yedi> [jedi]; <şey> [ʃej], <yetmiş> [jetmiş] (GAA:14)

Batman: <böyle> /bele/ [beɛ], <nerede> /nerde/ [nerde], <ver> [ver], <yirmi> /yeri/ [jeri]

Diyarbakır: <el> [el], <beş> [beʃ], <öyle> /ele/ [eɛ], <gece> [jed̞ɜ̞] (DİYA:3), <erken> [ercen], <bel> [bel]; Bismil’de <erkek> [ercɛc], <ev> [ev] (BİSA:11), <yedi> [jedi], <yenge> [jenge], <şey> /şe/ [ʃe:], <yemek> [jemec], <yer> [jer], <dedim> [dedim] (Sökmen, 2011); Çermik ve Çüngüş’te <böyle> /bele/ [beɛ], <ihtiyar> /ehtiyar/ [extijar], <yer> [jer], <ver> [ver] (Özçelik & Boz, 2001), <öyle> /ele/ [eɛ]

Gaziantep: <el>, <bel>, <gel>, <erken> [ercen], <gece> [jed̞ɜ̞], <böyle> /bele/ [beɛ] (GBA:16), <yemek> [jemec], <demiş> [demiʃ], <vermiş> [vermiʃ] (KA:16), <giydi> /geydi/ [jejdi] (OYA:4), <erkek> [ercɛc], <şey> [ʃej] (GŞA:16), <nereye> /nere/ [nerɛ], <nerede> /nerde/ [nerde] (GMA:24)

Kilis: <bel> [bel], <beş> [beʃ], <şey> [ʃej] (KMKA:XXVII); <el> [el], <de-> [de-], <gece> [ʒedʒe], <ver-> [ver-]

Mardin: <şey> [ʃej], <git> /get/ [jet], <gece> [ʒedʒe]

Siirt: <gece> [ʒedʒe], <belde> [belde], <yetmiş> [jetmiʃ], <şeyh> /ʃeh/ [ʃex]

Şanlıurfa: <hiç> [hetʃ], <ver> [ver], <öyle> /ele/ [elɛ], <böyle> /bele/ [bele], <beş> [beʃ], <erken> [ercen], <nereye> [nereje], <git> /get/ [get] (UMA:13), <bel> [bel], <dedi> [dedi], <şey> [ʃej], <yeni> [jeni]; <yemek> /yimek/ [jimec], böyle> /biyle/ [bi:le] (Birecik)

Şırnak: <neredesin> /nerdesin/ [nerdesun], <ver> [ver], <derler> [derler], <erkek> [ercɛc]

Harita-F2: Açık e [æ] Ünlüsünün Kullanım Durumu

Adıyaman: <hayat> /heyat/ [hæjat], <kadar> [qædær], <hayal> [hæjæl]; <kaymakam> /keymakam/ [qejmaqam], <yayla> [jæjla], <milyar> [miljær], <orada> [ordæ] (Demez, 2013, s. 13); <davet> [dæwet], <kadife> /kedife/ [qædifɛ], <halk> /helk/ [xælq], <dakika> /dekke/ [dæqqæ], <hasan> /hesen/ [hæsæn], <hasta> /haste/ [xæstɛ] (AKGS:28)

Batman: <etraf> [ætræf], <hatıra> /hatire/ [xatiræ]

Diyarbakır: Merkezde <ayak> /eyah/ [æjɑx], <hasta> /haste/ [xæstɛ], <hamam> /hemam/ [hæmam] (Erten, 1994); Bismil'de <namaz> /nemaz/ [næmaz], <sabah> /sebah/

[sæbuħ] (Başkan, 2012), <kahve> /kehve/ [qæħwɛ], <zahmet> /zehmet/ [zæħmet];

Çermik ve Çüngüş'te <emanet> /emanat/ [æmanat], <elbise> /albise/ [ælbise], <ama>

/emma/ [æmma], <arpa> /arpe/ [arpæ]

Gaziantep: <kadar> /geder/ [qæder], <hasta> /hesde/ [xæsdɛ], <zahmet> /zehmet/

[zæħmet]; <nikah> /nikeh/ [nicæħ] (GA:15); <imtiħan> /intihem/ [intihæm] (OYA:3),

<Antep> /enteb/ [ʔæntɛb] (GŞA:15; <mahalle> /meheli/ [mæħɛli] (GMA:21)

Kilis: <dua> [duʔæ], <amele> [ʔæmɛɛ], <acemi> [ʔæd͡ʒɛmi] (KMKA:XXXVIII);

<asker> [æscɛr]

Mardin: <hayvan> /heyvan/ [hæjwan], <hikâye> /hekiye/ [hæciɛ], <Mehmet>

/mehemed/ [mæħɛmɛd], <burası> /buresi/ [buræsi], <Adana> /edena/ [ædænɑ]

Siirt: <hane> /hana/ [xanæ], <kadar> /keder/ [qædær], <arabistan> /erebistan/

[ʔæræbistan], <aşiret> /eşiret/ [ʔæʃiret], 'akşam' /ahşem/ [æxʃɛm]

Şanlıurfa: <mahalle> /mahle/ [mæħɛ], <hayvan> [hæywan], <kadar> [qædær]

(UMA:13 ve BAYL:6), <silah> [silæħ], <hatta> /hetta/ [hætta] (SMA:5)

Şırnak: <Azer> /ezer/ [æzɛr]

Harita-F3: Açık e [æ] Ünlüsünün Kullanım Yoğunluğu

Gaziantep'ten doğuya doğru gidildikçe yoğunluk oranı azalmaktadır.

Harita-F4: Açık e [æ] Ünlüsünün Kullanım Yoğunluğu (Genel)

Bölgedeki tüm yerleşim birimlerinin durumu harita üzerinde gösterilmiştir.

Harita-F5: a-o Arası Ünlünün [ɐ] Kullanım Durumu

Adıyaman: <var> [wɔr], <haber> [xɔβɛr], <hava> [hɔwɔ], <pazar> /bazar/ [bɔzɔr],
<cumartesi> [dʒumɔrtɛsi], <kadın> [qɔdɪn]

Batman: Hasankeyf civarında görülmez. <var> [wɔr], <savaş> [sɔwɔʃ]

Diyarbakır: <var> [wɔr], <pazar> /bazar/ [bɔzɔr]

Gaziantep: Oğuzeli'nde görülmez, Karkamış'ta nadir görülür. <var> [wɔr], <çavuş>
[tʃɔwɔʃ], <kavim> /kavm/ [qɔwm]

Kilis: <yahu> /yav/ [jɔw], <var> [wɔr]

Siirt: <haber> /haver/ [xɔwɛr], <var> [wɔr], <soğuk> /sovuh/ [sɔwux]

Şanlıurfa: <var> [wɔr]

Şırnak: <dağ> [dɔɣ], <hava> [hɔwɔ], <sabun> /savun/ [sɔwun], <var> [wɔr],
<selam> /sılam/ [suɫɔm]

Harita-F6: [q] [G] ve [g] Ünsüzlerinin Söz Başında ve İçinde Kullanım Durumu

Adıyaman: <komşu> /konşu/ [qoɫʃu], <kapı> [qapu], <kader> [qader], <yokuş>
[joquʃ], <kızlar> [quzɫar], <kuş> [quʃ] (AKGS:26), <kırk> /kırh/ [quɾx], <yok>
/yoh/ [jox], <kale> [qatɛ], <akıl> [aqɪɫ], <sakal> [saqatɫ], <kuruş> [quruʃ], <şapka>
/şavka/ [ʃawqa], <kardeş> [qardæʃ], <kaz> [qaz], <dakika> /dekke/ [dæqqæ],
<kiymet> /kiymet/ [qijmæt]; <kal-> /gal/ [Gal-], <karpuz> /garpuz/ [Garpuz],
<kahve> /ga:ve/ [Ga:ve], <kadayıf> /gadeyif/ [Gadejif], <kıtlık> /gıtlıg/ [Gıtlıg],

<kılıç> /gılıç/ [Guɫɫuʃ], <karşı> /garşı/ [Gaɾʃu], <kırık> /gırık/ [Guɾuɫ] (GAA:49),

<sakız> [saquz]

Batman: <sakat> [saqat], <akıl> [aqut], <kale> [qatɛ], <kıtlık> /gıtlık/ [Guɫɫuɫ]

Diyarbakır: Diyarbakır merkez ve Bismil’de [q] ünsüzü sıkça görülmektedir. <kardeş>

/gardaş/ [qardaʃ], <sakız> [saquz], <kadın> [qaduɫ], <kırık> /kırık/ [quɾɫ], <kara>

[qara], <okul> [oqut], <kurban> [qurban], <çabuk> /çabuk/ [tʃabuq], <ayakkabı>

/eyakkabi/ [ɛjaqqabi], <banka> [banqa], <çok> [tʃoq] (BİSA:9-15), <uzak> [uzaq],

<fakir> /fekir/ [fɛqir], <sakat> /sekket/ [seqqet] (BİSTA:91), <doktor> [doqtor],

<kadar> [qadar], <dakika> /dakka/ [daqqa] (ÇÇYA:57).

Gaziantep: <kuru> /guru/ [Guru], <kuvvet> /guvvet/ [Guwwet] (GMA:29); <kabul>

/gabul/ [Gabul], <koyun> /goyun/ [Gojun], <kılıç> /gılıç/ [Guɫɫuʃ], <kardeş> /gardaş/

[Gardaʃ] (GBA:22-24); <dakika> /dakka/ [daqqa] (KA:28); <çok> [tʃoq], <çolak>

[tʃolaq], <kale> /kala/ [qala] (OYA:17)

Kilis: <kızlar> /gızlar/ [Guɾɫar], <kurban> /gurban/ [Gurban], <ağaç> /agaç/ [aɫatʃ]

(Erol, 2015, s. 428); <akraba> /akrıba/ [aqrɫba] veya /akrebe/ [aqrɛbɛ] <Ankara>

/angara/ [aŋɟara], <bakır> [baquɾ], <banka> [banɟa], <dakika> /dakka/ [daqqa],

<kadın> /gadin/ [Gaduɫ], <kafa> /gafa/ [Gɫfa] <kız> /gız/ [Guɾ], <sarık> /sarık/

[saruuɟ]

Mardin: <kara> [qara], <kaz> [qaz], <kol> [qol], <verdik> /verdik/ [verduq],
<olduk> [olduq], <çıkamayız> /çıkamayız/ [tʃuqamajiz], <çocuk> /çucuk/ [tʃudʒuq],
<baktık> [baqtuq], <indirdik> /indirdik/ [indurduq], <artık> [artuq], <ak> [aq],
<yok> [joq], <sokuyor> /sokiyor/ [soqijor]

Siirt: <kızı> /kızı/ [quzi], <kayalık> [qajatuq], <akdoğmuş> [aqdoymuʃ], <takım>
[taqum], <korkuyoruz> [qorqujoruz], <kaynak> [qaynaq]; <akşam> /ahşam/ [axʃam],
<çıkalım> /çıhalım/ [tʃuxatım], <yok> /yoh/ [jox], <çıkır> /çıhar/ [tʃuxar] veya
/çıkar/ [tʃuqar], <bakan> /bahan/ [baxan], <kırk> /kırh/ [qurx], <kapak> /kapah/
[qapax]; <artık> /artık/ [artuq] veya /artıh/ [artux], <çok> [tʃoq] veya /çoh/ [tʃox],
<çık> [tʃuq], <pahalılık> /pahallık/ [pahaʃtuq]

Şanlıurfa: <kapı> [qapı], <okul> [oquʃ], <komşu> /konşi/ [qonʃi]; <sakın> [saquın],
<yakın> [jaquın] (BAYL:17-18); <çukur> [tʃuqur], <varlık> [varʃtuq], <bıçak>
[buʃtʃax] (UMA:43); <geldik> /geldih/ [jeldux], <çık> /çih/ [tʃux], <korkma>
/korhma/ [qorxma], <yok> /yoh/ [jox], < vuracak> /vuracah/ [wuraʃʒax], <soğuk>
/sovuh/ [sowux]; <arka> /arha/ [arxa], <komşuluk> /gonşuluh/ [qonʃuʃtuq], <balık>
/balıh/ [baʃtuq] (BAYL:15); <korku> /korhu/ [qorxu]; <olmak> /olmah/ [oʃmax],
<bakardı> /bahardı/ [baxardı], <alacaksın> /alacahsan/ [aʃadʒaxsan] (Birecik);
<almak> /almah/ [aʃmax], <gelecek> /gelecah/ [jələʃʒax]

Şırnak: <kalın> [qatun], <kaş> [qəʃ], <Şırnak> [ʃurnaʒ]

Harita-F7: Artdamaksıl n Ünsüzünün [ŋ] Korunması/Kaybolması

Adıyaman: Merkez ve Gölbaşı'nda görülür. <komşu> /konşu/ [qoŋʃu], <veriyorsun> /veron/ [veɾoŋ], <deniz> [deŋiz] (AVYA:71), <zenbil> /zenbıl/ [zeŋbuɾ] (AKGS:79), <önüne> /ögüne/ [œjyne], <sana> [saŋa] (AAD-2:13), <gönül> [jœŋyl], <bana> [baŋa] (AİK:35), <istiyorsan> /istorsan/ [iʃtorsaŋ], <paran> [paɾaŋ], <malın> [maɫuŋ]. Bu duruma eklerde de rastlanmaktadır: <komşuna> /konşına/ [qoŋʃuŋa], <başına> [baʃuŋa] (AAD-2:40)

Batman: Görülmez.

Diyarbakır: Çermik ve Çüngüş'te: <komşu> /gonşı/ [goŋʃu]

Gaziantep: <baban> [babaŋ], <ananız> [anaŋuɾ], <seversin> [seveɾsiŋ], <bakarsınız> /baharsınız/ [baxaɾsuŋuɾ], <bana> [baŋa]

Kilis: <deniz> [deŋiz], <veriyorsun> /veron/ [veɾoŋ], <baban> [babaŋ], <senin> [seɾniŋ]

Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'ta görülmez.

Harita-F8: Artdamaksıl n Ünsüzünün [ŋ] Kullanım Yoğunluğu

Gaziantep ve Kilis'te yoğun bir kullanıma sahiptir. Adıyaman merkez ve Gölbaşı'nda nadirdir. Adıyaman'ın Eski Gerger yerleşiminde, Diyarbakır'ın Çermik ve Çüngüş ilçelerinde birer kelimedede tespit edilmiştir. Diğer illerde görülmez.

Harita-F9: Artdamaksıl n [ŋ] Ünsüzü Yerine /y/ veya /g/ Kullanımı

Gaziantep ve Kilis'te bazı durumlarda /y/ ünsüzüne dönüşür. Şanlıurfa'da ve Bismil'de çoğunlukla y ünsüzüne dönüşür, bazen tamamen kaybolur. Adıyaman ve Birecik'te birer örnekte /g/ ünsüzüne dönüşmüştür.

<ananın> /aneyin/, <kahvenin> /gahveyin/, <elinin> /eliyin/, <önüne> /ögüne/, <baban> /babay/, <eviniz> /eviyiz/, <anneme> /anniye/, <ön> /ög/

Harita-F10: İç ve Son Seslerde [x] ve [q] Ünsüzlerinin Kullanım Durumu

Adıyaman: <sakat> [saqat], <sakız> [saquz], <okul> [oquɫ] <taksi> /tahsi/ [taxsi], <kuraklık> /kurahlıh/ [quraxɫux], <yıkıl> /yıhıl/ [juuxuɫ], <bakıcı> /bahıcı/ [baxuɫdʒu], <yukarıki> /yuharki/ [juxarci] (AKGS:25); <olduk> /olduh/ [oɫdux], <okuduk> /ohuduh/ [oxudux], <yazdık> /yazdih/ [jazduux], <çıplak> /çıplah/ [tʃuɫpɫax], <salak> /salah/ [saɫax], <insanlık> /insanlıh/ [insanɫux], <bıçak> /bıçah/ [buɫtʃax]; <arka> /arha/ [arxa], <kurak> /kurah/ [qurax], <yok> /yoh/ [jox], <vakit> /vaht/ [vaxt], <ayak> /ayah/ [ajax], <çok> /çoh/ [tʃox], <çocuk> /çocuh/ [tʃodʒux] (AKGS:78); <kardeş> [qardæʃ], <kaz> [qaz], <koku> /kohu/ [qoxu], <şapka> /şavka/ [ʃawqa], <gıcık> /kıcih/ [quɫjuux], <ibrik> /ibrıh/ [ibrux], <çok> /çoh/ [tʃox], <sağlık> /sağlıh/ [sauɫux], <arka> /arha/ [arxa], <yukarı> /yuharı/ [juxaru], <yok> /yoh/ [jox]

Batman: Sızıcılaşma eğilimindedir. <yok> /yoh/ [jox], <çok> /çoh/ [tʃox], <getirmek> /getirmeh/ [ʒetirmex], <kolaylık> /kolaylıh/ [qoɫajɫux], <dayanarak> /dayanah/ [dajanarax], <yıkılmak> /yıhılma/ [juuquɫmaq], <kırk> /kırh/ [qurq], <zorundaydık>

/zorundaydih/ [zorundajduq], <bak> /bah/ [baq], <çıktı> /çih/ [tʃuxtu], <çıktı> [tʃuqtu]

Diyarbakır: <uyku> /uyhu/ [ujxu], <kaçak> /kaçah/ [qatʃax], <çok> /çoh/ [tʃox]
(DİYA:6), <ışık> /ışih/ [uʃux], <tarak> /darah/ [darax], <amelelik> /amelelih/
[ʔamelelɪux], <gelecek> /gelecah/ [jɛlɛdʒax], <bilecek> /bilecah/ [bilɛdʒax], <ocak>
[odʒaq], <ufak> [ufaɢ], <insanlık> [insantɪuɢ], <çakmağı> [tʃaqmaqɪ], Çermik ve
Çüngüş'te k>ğ yönünde daha çok değişim görülür. <insanlık> /insanluh/ [insantɪuɢ],
<bastık> /bastuğ/ [bastuɢ], <fakirlik> /fakırlığ/ [faɢırtɪuɢ], <yerdik> /yerduh/ [jerduɢ]

Gaziantep: Çoğunlukla sızıcılaşır. <yakar> /yahar/ [jaxar], <yıkıl> /yihıl/ [juɪxuɪ],
<artık> /artih/ [artux], <çık> /çih/ [tʃux], <yukarı> /yoharı/ [joxaru], <yok> /yoh/
[jox], <yaka> /yaha/ [jaxa], <halk> /hah/ [xax], <lokanta> /loğanta/ [ɫoyanta],
<çakmak> /çahmah/ [tʃaxmax] (bkz. GMA:29-44, OYA:9-16, KA:33-34, GBA:38)

Kilis: Sızıcılaşma Gaziantep'e göre daha azdır. <çok> /çok/ [tʃoɢ] veya /çoh/ [tʃox]
<yok> /yok/ [joɢ] veya /yoh/ [jox], <sokak> /sohak/ [soxaɢ], <okuduk> /ohuduk/
[oxuduɢ], <akraba> /akrıba/ [aqruba], <aktar> [aqtar], <çıkırık> [tʃıqrıuɢ];
<muhtar> /mıktar/ [muɪqtar] veya /mıhtar/ [muɪxtar] (KMKA:XXXII); <bırak> /bırah/
[burax], <akşam> /ahşam/ [axʃam], <arka> /arha/ [arxa]

Mardin: Sızıcılaşma yok denecek kadar azdır. <karı> [qaru], <kardeş> /kardaş/ [qardaʃ],
<akıl> [aɢıɪ], <yok> [joɢ], <çocuk> /çucuk/ [tʃudʒuɢ], <oku> [oɢu], <bıçak>
[buɪtʃaɢ], <alaka> [æɫaɢa], <başkan> [baʃqan]

Şırnak: Çoğunlukla sızıcılaşır. <çıktık> /çıhtıh/, <vardık> /vardıh/, <arka> /arha/,
<baktık> /bahtıh/, <yıkılan> /yıhılan/, <çok> /çoh/, <anlatmak> /anlatmah/

Harita-F11: İç ve Son Seslerde /k/ Ünsüzünün Sızıcılaşması/Korunması

Harita F-10'daki örnekler bu madde için de geçerlidir.

Harita-F12: Aslî Uzun Ünlünün Varlığı

Aslî uzun ünlüye rastlanmamıştır.

Harita-F13: Alıntı Kelimelerdeki Uzun Ünlünün Durumu

Adıyaman merkezde , Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde, Gaziantep'te ve Siirt'te birkaç örnek dışında kısalarak normal uzunluğa bürünür. Kilis, Batman, Şanlıurfa ve Şırnak'ta tamamen kısılır. Mardin'de uzun ünlü ve normal uzunluktaki ünlü örneklerine rastlanabilir.

<kaide> /kayde/ [qajde], <misafir> /mısafir/ [muısafıur], <ziyaret> /ziyret/ [ziyret],
<münafık> /mınafık/ [munafıuq], <zaten> /zeten/ [zeten], <müracaat> /mıracat/
[muuraḍ̌at], <alim> [ʔɑ:lim] veya [ʔalim], <sade> [sade], <namaz> /nımaz/ [numaz],
<ayet> [ʔajet] (AİK:22); <ayet> [ʔɑ:jet], <alim> [ʔɑ:lim], <lazım> [la:zum]
(AKGS:34); <vefat> /vafat/ [wafat], <idare> /idara/ [idara], <rahmet> /rehmet/
[reħmet], <cenaze> /ceneze/ [ḍ̌eħeħeħe], <hikaye> /hikeye/ [ħicejε], <dünya> /dünye/
[dynjε], <ziyaret> /ziyret/ [zi:ret]; <namus> [na:mus], <bazen> [ba:zen] (GŞA:20);
<asım> [ɑ:suım], <âdet> /adet/ [ɑ:det], <zaten> [za:ten], <mesela> [mesela:]

(GMA:26); <cami> /camı/ [d͡ʒamɯ], <ticaret> /ticaret/ veya /tīcarat/ [tūd͡ʒaret]

(GMA:28); <cenabıhak> [d͡ʒɛnɑ:bɯhaq], <kâmil> /kamil/ [ca:mi]

Harita-F14: Kelime Başında Aslî /b/ Ünsüzünün Korunması

Adıyaman merkezde, Gölbaşı ve Gerger’de, Diyarbakır’ın Bismil, Çermik, Çüngüş ilçelerinde, Gaziantep’te, Kilis’te, Şanlıurfa merkezde, Siverek’te ve Birecik’te karakteristik olarak korunur.

<parmak> /barmah/ [barmax] veya /barmağ/ [barmaɣ], <piş-> /biş/ [biʃ], <pişir-> /bişir/ [biʃyr], <pekmez> /bekmez/ [becmez]

Harita-F15: Kelime Başında /b/ ~ /p/ Ses Değişmesi

Adıyaman ve Diyarbakır’da belirli bazı kelimelerde görülmüştür.

briket>pirket (AVYA:70); *baklava>paklava*, *bisküvi>püsküt*, *bakla>pakla*, *bisiklet>pisiklet*; *bıçak>piçah/pıçah* (Topdemir, 1997, s. 48-49)

Gaziantep ve Kilis’te kelime başında /b/ ~ /p/ ses değişmesi nadir görülür. *pazar>bazar* (Frs. *bāzār*), *briket>pirket* (Fr. *brique*)

Tüm illerde bazı kelimelerde *baklava>paklava/pahlava*, *bisküvi>püsküvit*, *bıçak>piçah*; *banka>panqa*, *beton>peton* (BAYL:55)

Şırnak ve Batman’da çok az kelimedede görülmüştür. *banka>panka*, *bisküvi>püsküvüt/püsküt*

Harita-F16: Kelime Başında /c/ ~ /ç/ Ses Değişmesi

Tüm illerde nadir de olsa tespit edilmiştir.

çizme>cizma/cizme, *Çelikhan>celikan*, *çizgi>cızgı*, *çingene>cingan* (AİK:41), *çeyiz>ceyiz* (AVYA:68); *ceket>çeket*; Diyarbakır: *çizme>cizma/cizma*, *çizgi>cizgi*, *çeyiz>ceyiz/cehiz* c>ç yönünden: *ceket>çaket* (Diyarbakır merkez) *çeket* (Çermik,

Çüngüş); Gaziantep: *ceket>çeket, çeyiz>çeyiz*; Kilis: *çıplak>cıblah, çeyiz>çeyiz/cehiz, çizme>cızme*; Şanlıurfa: *ceket>çeket, çeyiz>çeyiz/ceyiz*

Harita-F17: Eklerde /c/ ~ /ç/ Ses Değişmesi

Bismil, Çermik, Çüngüş, Gaziantep, Kilis ve Şırnak'ta diğer yerleşim birimlerine oranla daha az örnek tespit edilmiştir. Adı geçen yerleşimler dışında doğuya doğru gidildikçe rastlanma sıklığı artar.

Adıyaman: *tabanca>davança*; Diyarbakır: *davulcu>davulçi/davulçu, yalancı>yalançi, deveci>deveci, türkücü>türkücü, yardımcı>yardımcı* (BİSA:26); Gaziantep: *hileci> hileci*; Kilis: *geline>geliçi, baklavacı>pahlavaçı, dilenci>dilenci*; Şanlıurfa: *dilenci>dilençi, davulcu>davulçu, yalancı>yalançi*

Harita-F18: Kelime Başında /d/ ~ /t/ Ses Değişmesi

Adıyaman'ın bir bölümünde, Gölbaşı'nda, Eski Gerger'de tonlulaşma eğilimindedir, Adıyaman'ın diğer bölümlerinde tonsuzlaşma eğilimindedir.

d>t: *doktor>tohtor/tohtur, dik->tik-, dök->tök-, domates>tomates/tomatis/tamatis, dükkân>tükkan, dut>tut, diken>tiken*; t>d: *tat>dad tatlı>dadlı, tilki>dilki, tabanca>dabanca/davança. tırnak>dırnağ; tepe>depe, taş>daş, tuz>duz, tavşan>davşan* (GAA:48)

Diyarbakır ilinde tonlulaşma çoğunlukla Bismil, Çermik ve Çüngüş yerleşimlerinde görülür, tonsuzlaşma ise daha çok Diyarbakır merkezde gelişmiştir. Diyarbakır'ın tüm yerleşim birimlerinde tonlulaşma ve tonsuzlaşma örneklerine rastlamak mümkündür.

tırnak>dırnağ, taş>daş, taşak>daşşag, tuz>duz, tat>dad, tarak>darağ, tilki>dilki; doktor>tohtor, dök->tök-, dik->tik-, dükkân>tükken/tüken, diken>tiken

Gaziantep: Çoğunlukla tonlulaşır. *diken>tiken* (eT. *tik-* eylemi +gAn), *tuz>duz, tavşan>davşan, tatlı>dadlı, taş>daş, tapu>dapı, tepe>depe*

Kilis: Tonlulaşmanın az sayıda örneği bulunur. *taş>daş, taşı->daşı-, tabanca>dabanca, tarak>darah, tilki>dilki (KKA:96); tuz>duz, doktor>tohtur, diken>tiken*

Batman, Mardin, şırnak ve Siirt'te kelimeler çoğunlukla ÖTT'deki şekilde görölür, farklılık söz konusu değildir. İstisna örnekler bulunabilir ancak karakteristik olarak görölmez: *domates>tomates/tamates/tamatis*

şanlıurfa'da görölür. *taş>daş, tuz>duz, tarak>darah, tat>dad, tatlı>datlı, tavşan>davşan, tilki>dilki; dök->tök-, dik->tik-, dükkân>tüken, doktor>tohtur (UMA:45-47)*

Harita-F19: Kelime Başında /g/ ~ /k/ Ses Değişmesi

Batman, Mardin, Siirt, şırnak'ta k>g veya g>k yönünden bir gelişme göstermez. Herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Adıyaman: *keçi>geçi, kişi>gişi (AİK:40), kendi>gendi; gibi>kimin/kimi/kimı, gömlek>köynek, gün>kün (AVYA:63)*

Diyarbakır: Tonlulaşma yaygındır. Tonsuzlaşma örnekleri de görölmüştür. *kendi>gendi/gendü (Çüngüş), kız>gız, kalktık>gahtuh, kaynana>gaynana(Çüngüş) kişi>gişi (Başkan, 2017, s. 538), keçi>geçi (Bismil, Çermik, Çüngüş), gibi>kibi (Diyarbakır) /kimin/kimin/kimı/gimı (Bismil), gömlek>könlek (Diyarbakır) / köynek (Çüngüş)*

Gaziantep: k>g karakteristiktir. *keçi>geçi, kişi>gişi, kardeş>gardaş, gibi>gibi/gimi, kendi>gendi, koca>goca, kara>gara, kız>gız, komşu>gonşu/gonşu*

Kilis: Tonlulaşma yaygındır. *kişi>gişi, kuyruk>guyruk, kendileri>genneri, kendi>gendi*

şanlıurfa: Urfa ve Birecik'te sıkça, Siverek'te nadiren tonlulaşma eğilimindedir.

kişi>gişi, keçi>geçi, kendi>gendi/genni, kemikli>gemikli; gibi>kimin/kimin/gimin

Harita-F20: Kelime Başında /k/ > /g/ Tonlulaşma Yoğunluğu

Harita-F20'deki veriler bu madde için de geçerlidir.

Harita-F21: Kelime Başında /s/ ~ /z/ Ses Değişmesi

Tüm illerde benzer birkaç örnek tespit edilmiştir. sebze>zebze/zebza, sokak>zokak/zokağ/zokah, sopa>zoppa

Harita-F22: Kelime Başında /b/ ~ /m/ Ses Değişmesi

Adıyaman'ın Eski Gerger yerleşim biriminde, Diyarbakır Bismil'de, Şanlıurfa merkezde birkaç kelimeye görülür.

mahana (bahane), marambar (beraber) (Eski Gerger); men (ben), mincih (boncuk), munda (bunda), benim (benim) (Bismil); mahına (bahane) (Şanlıurfa)

Harita-F23: İç ve Son Seslerde /b/ ~ /m/ Ses Değişmesi

Adıyaman'ın Eski Gerger yerleşiminde, Diyarbakır'ın Bismil, Çermik, Çüngüş ilçelerinde, Gaziantep merkezde, Kilis'te, Şanlıurfa merkezde yalnızca *gibi* kelimesinde /b/ yerine /m/ kullanılır. Başka kelimelerde örneğine rastlanmamıştır.

gibi>gimu/ gimun/kimin/kimun/kimu; gibi>gimi/kimi (bkz. GMA:43, GŞA:39-42;

gibi>gimi/kimi (KMKA:112)

Harita-F24: Kelime Başında /j/ > /c/ Ses Değişmesi

Tüm illerde birkaç kelimeye görülmüştür. *jandarma>candarma/cenderme, jimnastik>jimnastik/cimlastik, jilet>cilet/cillet*

Harita-F25: Çift dudak v [w] Ünsüzünün Kullanım Yoğunluğu

Adıyaman merkez, Gerger ve Kâhta'da, Diyarbakır merkezde, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde, Siirt ve Şırnak'ta karakteristiktir, sıkça görülür. Mardin'de ve Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde kısmen görülür. Diğer illerde yok denecek kadar azdır veya sporadik görülür. <var> /war/, <vali> /wali/, <av> /aw/, <yavaş> /yawaş/, <hayvan>

/heywan/, <davar> /davar/, <kirve> /küwre/, <savaş> /sawaş/ [sɔwɔʃ], <ev> [ɛw], <haber> /havar/ [xawɔr], <kavga> /kavğa/ [qawɣa], <ev> [ɛw], <ve> [wɛ], <veya> [wɛja]

Harita-F26: İç ve Son Seslerde /b/ > /v/ Ses Değişimi

Adıyaman merkez, Kahta ve Gerger merkezde, Diyarbakır'ın bir bölümünde, Şanlıurfa'nın bir bölümünde ve Siverek'te, Siirt ve Şırnak'ta karakteristik olarak görülür. *sabır>savır, sabri>savri, soba>suva, haber>haver, ibrahim>ivrahim, tabanca>davanca, kabul>kavul*

Harita-F27: Çok Heceli Kelime Sonunda Düzleşme ve İncelme (ı, u, ü>i)

Adıyaman'da, Diyarbakır'ın Çermik ve Çüngüş ilçelerinde, Şanlıurfa'da ve Siverek'te çoğunlukla ı, i biçiminde görülür. Zaman zaman [i] şeklinde de görülür. *gözü>gözi, oğlu>oğlı, gelini>gelini, çocuğu>çocuğı, eli>eli, sahibi>sehebi/sayibi, yolu>yoli, devri>devri, sonu>sonu, yüzüğü>yüzigi, çamuru>çamurı, olmuş>olmuş, hepsi>hepsi, köprü>köprü/köpri, seni, evlerini, devesi, konşi, kapı/kapı, sevgisi>sevgisi, gölü>göli/göli, kuru, tuzlu>duzlu, sahibi/sahibi, karşı>karşı, bunu>buni*

Batman'da, Diyarbakır merkezde, Siirt'te, Mardin'de belirgin bir şekilde i'leşme vardır.

ölü>öli, saygı>saygi, oğlanı>oğlani, topu>topi, karşı>karşı, başı>başı, okulu>okuli, paraydı>paraydi, geldi>geldi, vurdu>vurdi, olmazdı>olmazdi, gücü>güci, arkası>arhasi, yardımcı>yardimci, kendi>kendi, yoktu>yohti, aldığı>aldığı, petrolü>petroli, salonu>saloni, yapıldı>yapıldı, alınmıştı>alınmışti, bazıları>bazilari/bazılari, hatırası>hatirasi, komşu>komşı, akrabası>akrabasi, Osmanlı>osmanli, yağdı>yağdi, aynı>ayni, olmuş>olmuş, kuru>kuri, razı>razi, kapı>kapı, yarısı>yarısı, kardeşimi>kardeşimi, kaçtı>kaçti, parası>parasi, karısı>karısı, atı>ati, oğlu>oğlı, çocuğu>çocuğı, mazotçu>mazotçi, zorluğu>zorluğu, taşıdı>taşıdı, doğumlu>doğumli, köyü>köyisi, bağlı>bağli, kapı>kapı,

yetmişaltı>yetmişalti, onu>oni, başkasını>başkasini, aynı>ayni, burayı>burayi, altı>alti, kari>qari, zordu>zordi, kızı>kızı, arkadaşı>arkadaşı, üstü>üsti

Şırnak'ta çoğunlukla ÖTT'deki gibidir. Doğu ağızlarından etkilenmesi sebebiyle nadiren düzleşme eğilimindedir.

Harita-F28: Çok Heceli Kelime Sonunda Düzleşme Eğilimi Yoğunluğu

Harita F-27'deki veriler bu madde için de geçerlidir.

Harita-F29: Kelime Başında /y/ Düşmesi

Tüm illerde seyrek görülür. Batman, Mardin, Siirt, Şırnak, Gaziantep, Kilis'te daha nadirdir. *yusuf>üsuf, yürek>ürek, yılan>ilan, yumurta>imurta, yumuşak>imişah, yüksek>üskek* (AYAD:59-109), *yiğit>igit, yüzme>üzme, yorgan>orğan, yelek>ileg, yüzük>üzig/üzüg, yüce>üce, Yusuf>üsuf/üsüp* (KKA:81), *yirmi>igirmi* (UA:50)

Harita-F30: İç Seslerde /g/ Korunması/Sızıcılığı

Kilis, Batman, Diyarbakır merkezde, Şırnak ve Siirt'te sızıcılıştır. Adıyaman merkezde, Gölbaşı ve Kahta ilçelerinde, Gaziantep'te çoğunlukla sızıcılıştır. Mardin'de çoğunlukla korunur. Adıyaman'ın eski Gerger yerleşiminde, Diyarbakır'ın Bismil, Çermik ve Çüngüş ilçelerinde, Şanlıurfa'da korunur.

Adıyaman: *yimegini, degirmen* (AKGS:80); *eşegi, dipçigi* (GAA:85); *köpegi, mıhtarlığı, bebegi, gügerçin, legen* (AKGS:204), *yegen* (AYAD:110); Batman: *<yeğen> /yiyen/ [jijen], <eğlen> /eylen/ [ejlen], <eğer> /eyer/ [ejer], <değil> /deyil/ [dejil];* Diyarbakır: *yeğen>yegen, beğen->begen-, göğ>göge, dedeliğ>dedelige, öğren->ögren-, yine>gine, düğün>düğün, yüzüğü>üzügi, üvey>ögey, yiğit>igit;* Gaziantep: *büyüğü, yemeği, igne, meslegi, tüfeyi, deyil, bebegi/bebeyi;* Kilis: *ciğer>ciyer, düğün>düyün, eğlence>eylence, beğen->beyen-, değnek>deyneg* (KMKA:47); Mardin: *yine>gine/gene, yeğen>yegen/yigen, ağaç, ayagi, eşegi;* Siirt: *düğün>düyün, yemeğe>yemeye, değil>deyil, değer>deyer, ekmeği>ekmeyi;*

Şanlıurfa: *yiğit>igit, beğen->begen-, öğren->örgen-, bebeği>bebegi, eşeğe>eşşege, düğün>düğün; değil>değil, ekmeğe>ekmege* (Kürkçüoğlu, 1991); *yüreğin>yüregin, mesleğin>mesleğin; Şırnak: düğün>düyün, beğen->beyen-, pikniğe>pikniye, misafirlige>misafirliye, eğer>eyer*

Harita-F31: İçinde /r/ Bulunan Bazı Kelimelerde Göçüşme (Metatez)

Şırnak, Siirt, Mardin ve Batman'da çok nadir görülür. *doğru>dorğu, avrat>arvat, lanet>nalet/nahlet, bulgur>burğul* (Tamtamış, 2021, s. 395), *memleket>melmeket, kirve>kivre*

Adıyaman'ın Eski Gerger yerleşiminde, Diyarbakır'ın ilçelerinde, Gaziantep'te, Karkamış ağzında (Soyyığit, 2012, s. 39), Kilis'te ve Şanlıurfa'da görülür.

cereyan >ceyran, doğru>dorğu, kirve>kivre, sonra>sorna; yaprak>yarpağ, öğren->örgen- (KA:39); köprü>körpü, toprak>torpağ (OYA:20); avrat>arvad (GMA:54); meryem>meyrem (GBA:47); derviş>devriş, kirve>kivre, kibrit>kirbit, bulgur>burğul

Harita-F32: İçinde /r/ Bulunmayan Bazı Kelimelerde Göçüşme (Metatez)

Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa'da örneklerine rastlanmıştır. Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak'ta az sayıda örnek tespit edilmiştir.

ekşi>eşgi/eşki, memleket>melmeket, kible>gilbe, yüksek>üskek, helva>havla, çıplak>cılpah

Harita-F33: İlk Hecede Yuvarlak Ünlü Düzleşmesi

Adıyaman'ın eski Gerger yerleşiminde, Diyarbakır'ın Bismil, Çermik, Çüngüş ilçelerinde, Gaziantep'te, Kilis'te, Şanlıurfa'da sıkça görülür.

böyle>bele, öyle>ele, molla>milla, murat>murad, duvar>divar, Pütürge>Petirge, yüz metre>yiz metre, börek>berek, domates>tamates/damates, şöyle>şeyle, yürü->yeri- (GMA:35); motor>mator (GŞA:28); yumurta>yımırta, motor>mitor,

(OYA:10-65); *duvar*>*dıvar* (KA:25); *rüşvet*>*rişvet* (GA:8), *şubat*>*şıbat* (GBA:30); *şoför*>*şifer*, *börek*>*berek*, *öyle/böyle*>*ele,bele* (KMKA:38); *cüzdan*>*cızdan*, *sofra*>*sıfra/sırfa* (KABGD:73), *muhtar*>*mıhtar* (KKA:87), *burada*>*birda*, *muhafaza*>*mıhafaza*, *müftü*>*mıftı*, *mühendis*>*mıhendis*

Mardin, Siirt, Şırnak ve Batman’da daha az rastlanır.

molla>*mele*, *böyle*>*bele*, *müsait*>*mısayit*, *mustafa*>*mıstafa*, *murat*>*mıraz*

Harita-F34: Dudak Ünsüzleri Yanındaki Dar-Yuvarlak Kök Ünlüsünün Düzleşmesi

Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa’da sıklıkla görülür. Diğer illerde nadir görülür.

bulamaç>*bılambaş/bılambaç*, *yağmur*>*yağmır*, *yumurta*>*imırta*, *namus*>*namıs*, *hamur*>*hamır*, *mübarek*>*mıbarek/bımbarek*, *çamur*>*çamır*, *mustafa*>*mıstafa*, *muhtar*>*mıhtar*, *davul*>*davıl*; *kabul*>*kabil/kavıl*, *öbür*>*öbır*; *pamuk*>*pambığ*, *tavuk*>*tavıh* (AAD-2: 40-44), *yumuşak*>*yımşah*, *büyük*>*biyik/beyik*, *müsaade*>*mısade*, *komutan*>*komıtan*, *fukara*>*fıkara*; *karpuz*>*karpız* (Sökmen, 2017, s. 481), *çamur*>*çamır*, (KMKA:39); *bavul*>*bavıl*, *namus*>*namıs* (GA:1-8); *pamuk*>*pamığ* (GBA:22-30); *murat*>*mırad* (KA:25); *bundan*>*bından* (OYA:8-65), *namus*>*namıs* (GMA:35-59); *biryan*, *birda*, *mırad*, *mıhemed* (Siirt)

Harita-F35: Dudak Ünsüzleri Yanındaki Dar-Düz Kök Ünlüsünün Yuvarlaklaşması

Adıyaman’ın eski Gerger yerleşiminde, Diyarbakır’ın Çermik ve Çüngüş ilçelerinde, Gaziantep ve Kilis’te birkaç kelimeye görülmüştür.

mağara>*muğara*, *vilayet*>*üliyat*, *pişir*->*büşür*-, *yevmiye*>*yümye*, *biber*>*büber* (GMA:34-35), *pınar*>*pınar* (KMKA:37-38); *fıstan*>*füstan* (bkz. Erol, 2015, s.432)

Harita-F36: Yuvarlak Ünlülü Kelime Tabanında Ek Ünlüsünün Düz Şekli

Gaziantep ve Kilis dışında hemen hemen tüm yerleşim birimlerinde görülür.

köylü>köylü, oturdu>otırdı, oğlu>oğlu, bolluk>bolluk, gözlük>gözlük, görmüş>görmüş, gülüm>gülüm, gözü>gözü, sözü>sözü, örtüsünü>örtüsünü, yolluk>yolluk, huysuz>huysuz; okulu>okulu, düğünü>düğünü, ölüsü>ölüsü, kültürünü>kültürünü; sektörü>sektörü, yoktu>yohti, ömrü>ömri; türkü>türki, kuzu>kuzi(BİSA:21), yurdu>yurdu, yolcu>yolcu (OYA:13-83); gözsüz>gözsüz, uyurlar>uyurlar, suçum>suçum (BAYL:19-30); okulu>okulu, öküzünün>öküzünün

Harita-F37: Düz Ünlülü Kelime Tabanında Ek Ünlüsünün Dar-Yuvarlak Şekli

Adıyaman'ın eski Gerger yerleşiminde, Diyarbakır'ın Çermik ve Çüngüş ilçelerinde görülür. Kısmen de Bismil'de görüldüğü incelenen kaynaklardan anlaşılmıştır.

geldik>gelduk, yaptık>yaptuk; pişir- > pişür-, baktık>bahtuk, kıtlık>kizluk, gitmişiz>gitmişuh; kalktık>kahtuk, geliyorduk>geliduk, yazmışız>yazmışuh, taşındık>taşınduk, ayaklık>ayakluk, fakirlik>fakirluk, kandırdık>gandurduk; muhtarun, adamu, verür (BİSA:43, 85, 126); bastuk (BİSA:86)

Harita-F38: Söz İçinde veya Sonunda ş>s Ses Değişmesi

Çüngüş'te nadir olarak birkaç kelimede görülür. *tıraş>tıras, poşet>poset, nişan>nisan*

Harita-F39: İlk Hecede /h/ veya /m/ Ünsüzü Yanındaki Dar-Yuvarlak Ünlünün Genişlemesi

Mardin, Siirt, Şırnak ve Batman'da az sayıda örnekte; Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Diyarbakır Bismil'de, Şanlıurfa'da, Çermik, Çüngüş, Eski Gerger'de çok sayıda örnekte görülür.

hürmet>hörmüt, hüseyin>hösin, muhtaç>mohtaç (GAA:27-41), mühlet>möhlet, hüküm>hökm; hükümet>hökmat/hökmet, mühür>möhür (AKGS:53-81); mühim>möhüm/möhim; muteber>möteber, hücum>höcum (GA:7-8); hüseyin>

hösün, hükümdar>hökümdar (GBA:33); *mühür>möhr* (bkz. GMA:37-41, KMKA:29-41, KKA:87, GŞA:27)

Harita-F40: Düz-Geniş Orta Hece Ünlüsünün Daralması

Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis ve Şanlıurfa’da sıkça görülür. Diğer illerde nadir görülür.

memleket>melmet, olmayan>olmiyan, oynayan>oyniyan, urfaya>urfiya, karışmasın>karışmiya, yaşayacak>yaşiyacah, edecek>ediceh; gelmeye>gelmiye, kaynayan>kayniyan; ağlaya>ağliya, tepeye>depiye, arabaya>arabiya (KMKA:53); *arkadaş>arhıdaş/arkıdaş, oynaya>oyniye; buriya, şuriya, oriya* (bkz. GBA:33-49, KA:24, OYA:5-21, GMA:36); *kahraman>gahrıman, araya>arıya, akraba>akrıba, memleket>memliket, jandarma>cendirme, anahtar>anıhtar, çarşamba>çerşime*

Harita-F41: Kelime Kökünde İlk Hece Dışında Geniş-Yuvarlak Ünlü Daralması

İlk hece dışında geniş-yuvarlak ünlünün daralması hemen hemen tüm illerde belirli bazı kelimelerde görülür.

limon>leymun/limun, doktor>dohtur/tohtur, motor>motur (KMKA:40); *kolon>kolun, salon>salun*

Harita-F42: Kelime Kökünde Dar-Yuvarlak ve Geniş-Yuvarlak Ünlülerin Karıştırılması

Adıyaman merkezin bir kısmında, Gerger merkezde, Kahta’da, Batman merkezde, Diyarbakır merkezde, kısmen Mardin’de, kısmen Kilis’te, Şırnak’ta, Siirt’in bazı yerleşim birimlerinde, kısmen Urfa Siverek civarında görülür.

yol>yul, uzan>ozan-, ona>una; doktor>duktur/duhtur, sofraya>sufra, göl>gül, boyun>buyun, top>tup, okul>okol/ukul, üzüm>özüm, kol>kul, kol>kul, göz>güz, güz>göz, borç>burç, burç>borç, köfte>küfte, söz>süz; öküz>üküz (Yıldırım M. ,

1981, s. 37), *olur>ulur, uzatmak>ozatmak, koştı>kuştı; otel>utel, orda>urda, çok>çok, yukarı>yokarı* (KKA:87)

Harita-F43: Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu

Adıyaman genelinde ünlü uyumu hâkimdir. Eski Gerger’de incelme ve gerileyici benzeşme yönünden uyum daha gelişmiştir. İlerleyici ve gerileyici benzeşme yönünden diğer yerleşim birimleri hemen hemen aynı düzeyde gelişmiştir.

mezar>mezer/mezel, ezan>ezen, biraz>birez, eşya>eşye, ziyaret>ziyret, rekat>riket, taze>teze, zafer>zefer, nüfus>nüfus, istirahat>istirehet, seyahat>siyehet, keramet>keremet, beraber>bereber/barabar, cenaze>ceneze/cınaza, cahil>cahal, talebe>telebe, rahmet>rehmet/rahmat, rahmetlik>rahmatlı; vakit>vakıt (AVYA:48); zalim>zalım (AKGS:41); hizmet (GAA:27); zafer>zefer, tahmin>tehmin (AİK:26); lira>lire/lıra, âdet>edet/adat, sahibi>sahibi, kardeş>kardaş/gardaş, tane>tene/dene (AKGS:41), tezgah>dezgeh, adres>edres, hayvan>heyvan, baraj>beraj, şalvar>şelvar

Mardin, Siirt, Şırnak ve Batman’da uyum pek gelişmemiştir. Aksine ÖTT’de uyuma giren birçok kelime bölge ağızlarında uyuma aykırı biçimde görülür.

<kader> /keder/ [qɛdɛr], <hayvan> /heyvan/ [hɛjwan], <meyve> /meyva/ [mɛjwa], <hakikat> /hakket/ [haqqɛt], <sabah> /sebbah/ [sebbah]

Diyarbakır’da gerileyici benzeşme yönüyle uyum daha sık görülür. Çermik, Çüngüş civarında incelme yönünden daha gelişmiştir. Bismil’de kalınlaşma yönünden uyum daha fazla görülür.

mezar>mezer, asker>esker, taze>teze, haber>heber, vakit>vakıt, aynı>eyni, eşya>eşye, tane>tene, adet>edet, esas>eses; nişan>nışan, misafir>mısaafir, sigara>cığara, zalim>zalım

Gaziantep merkezde ileriye doğru uyum daha gelişmiştir. Kalınlaşma yönünden uyuma girme eğilimi daha fazladır.

dünya>dünye, tekrar>tekrer; ezan>ezen, mezar>mezer, tane>tene (GMA:32-59); ceza>ceze, cevap>ceveb (OYA:10-11); lira>lire, memnun, memnün (GA:4-5)

cahil>cahal, cami>camı (GA:1); kardeş>kardaş/gardaş, bahçe>bahça (GBA:27); taksi>tahsi, fakir>fahır/fakır; hain>hayın (OYA:23); hani>hanı (GMA:33)

Kilis'te kalınlaşma ve incelme yönüyle uyuma girme düzeyi hemen hemen aynı gibidir. İlerleyici benzeşme yönüyle uyum daha fazla görülür.

karanfil>garnafil, kardeş>gardaş, kale>kala, kıymet>gıymat, asker>esger, taze>teze, silah>sılah/sileh, burdayken>burdahan, bahçe>bahça, sana/bana>sene/bene

Şanlıurfa'da hem ilerleyici hem gerileyici benzeşme yoluyla uyuma girme hemen hemen aynı gibidir. Kalınlaşma ve incelme yönüyle uyum da benzerdir. Yalnızca Siverek civarında incelme yönüyle uyuma girme daha baskındır.

Harita-F44: Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumunun Gelişim Yönü

Harita-F43'te açıklanmıştır.

Harita-F45: Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumunun Yönü

Harita-F43'te açıklanmıştır.

Harita-F46: İlk Hecesinde /ö/ veya /ü/ Bulunan Kelimelerde Kalınlaşma

Mardin ve Siirt'te sıkça görülür. Hasankeyf ve Batman'da, Adıyaman'ın bir kısmında, Gerger ve Kahta'da, Şanlıurfa'da nadir görülür. Gaziantep Oğuzeli'nde sporadik rastlanmıştır. Diğer illerde rastlanmamıştır. Kalınlaşma görülen yerleşim birimlerinde daha çok o-ö [ø] arası ve u-ü [u] arası yarı kalın şekilde görülür.

yük>yuk, ödeyemiyoruz>odiyemiyoruz; comart, gun (GŞA:17-25); duşman (GA:8); üzüm>özüm (MİDKA:37), yüz>yuz, üç>uç, böyle>böyle, öyle>oyale, gözleri>gozleri, Türkiye>türkiye, Türkçe>turçe, tüp>tup/tıp, güven>güwen, müslüman>musluman; göl>gol/golle (Nalbant, 2009, s. 1617), döşek>döşek, köpek>kopek, üzüm>ozum/özüm, köprü>kopri, kömür>komür, göçer>koçer, gün>gün, öyle>oyale, müzesi>muzesi, düşman>düşman; kömür>komur/komır (SMA:19); nüfus>nufus, müslüman>musluman, kör>kor (BAYL:10-22); külfet>külfet (UMA:20); koşe, koşk (AKGS:49), tunel

Harita-F47: İlgi Ekinde Kalınlık-İncelik Uyumuna Aykırılık

Gaziantep ve Kilis dışında hemen hemen tüm illerde görülür. Adıyaman'ın Eski Gerger yerleşim biriminde, Şanlıurfa'da, Diyarbakır'ın Çermik ve Çüngüş ilçelerinde nadir görülür. Adıyaman ve Şanlıurfa'da bu eklerin kalınlaşma eğilimi sebebiyle ince ünlülü kelimelerde, Diğer illerde kelime sonunda ı, u, ü >i değişimi sebebiyle bu aykırılığa rastlanmaktadır.

gözi, seni, oğlı, gelini, gözünü, güzeli, hökmü, benim, evimizin, memleketin, taşı, okulu, karısı, duvarı, kardaşı, götüm (AAD-2:41), kulluh, görür, dutmuş, gitmiş (AİK:27), güldü, gözi, elim, evim; sıvası>sıvası, altı>altı, onu>oni; benim>benim, evimiz>evimiz, karının>garının, arabaları>arebeleri; senin>senin, evin>evin, evinin>evinin, hepimizin>heppimizin, zorluğu>zorlığı, karısı>karısı, havası>havası

Harita-F48: İyelik Ekinde Kalınlık-İncelik Uyumuna Aykırılık

Harita-F47'te açıklanmıştır.

Harita-F49: Teklik 1. ve 2. Şahıs Zamiri Yönelme Hâli Çekiminde Uyuma Aykırılık

Diyarbakır, Batman, Mardin, Siirt, Şırnak'ta uyuma aykırılık görülür. Mardin'de nadirdir, Diyarbakır'ın sadece il merkezinde görülür. <bana> /bena/, <sana> /sena/

Harita-F50: -mAk İsim-Fiil Ekinin Ünlü Uyumuna Aykırı Kullanımı

Gaziantep, Kilis ve Adıysman'ın bir kısmında görülme, diğer illerde görülür. *yemek>yemağ, içmek>içmağ, gelmek>gelmağ, vermek>vermağ, ilerlemek>ilerlemağ*

Harita-F51: Görülen Geçmiş Zaman Ekinde Yuvarlaklaşma Eğilimi

Adıyaman'ın eski Gerger yerleşim biriminde, Diyarbakır'ın Bismil, Çermik ve Çüngüş ilçelerinde görülür. EAT'ta 3. şahıslar dışında kullanılan yuvarlak ünlülü ek, bu yerleşim birimlerinde çokluk 1. şahısta ve teklik 3. şahısta tespit edilmiştir.

geliyordu>gelidu, anlatıyorduk>annadiduh, geçindik>geçinduh, evlendik>evlendük, gördük>gördüh, aldık>aldüh, oluyordu>olidu, konuşuyordu>gonuşidu

Harita-F52: ki Bağlama Edatının Uyuma Girmesi

Bismil, Birecik, Gaziantep, Oğuzeli, Kilis'te nadir görülür.

yoktu ki>yohu ku, yok ki>yoh ku (BİSTA,71); bahtı hı, vardı hı, ohudu hu

Harita-F53: +ken, +ki, +leyin Eklerinin Uyuma Girmesi

Gaziantep ve Oğuzeli'nde uyuma girer. Karkamış'ta, Kilis'te, Bismil'de, Adıyaman'da, Birecik'te nadir uyuma girer.

baştaki, onunki, adanadaki (GAA:89); bahtımına, altındahı, başlarhan (GBA:27-52); yandahı, ordahı, ucundahı (GMA:58); garşıdaki (GŞA:54); adındahı (OYA:58); yohardahı (KA:20); bakarken>baharhan (KMKA:45-46); körükçüdeki>koruhçudaki, Fatmanınki>fatmakı (BİSTA,169,254); buradahı, yaşındaki, karşıındahı (BAYL:24)

Harita-F54: Ünsüz İkizleşmesi

Tüm illerde hem patlayıcı ünsüzlerde hem de diğer ünsüzlerde ikizleşme görülür. Bu duruma rakamlarda ve diğer kelimelerde rastlanır. Gaziantep ve Kilis'te diğer illere

oranla az rastlanır; Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt'te diğer illere oranla daha çok rastlanır.

sakal>sakkal, dokuz>dokkuz, dakika>dakka, sekiz>sekkiz, otuz>ottuz, ama>amma, aşı>aşşığı, beşik>beşşig, döşek>döşşeg, aferin>efferım, kazık>kazığı, sabah>sabbah, yazık>yazzıh; eşşek (GAA:72); hemen>hemmen, sopa>zoppa, rica>recca, domuz>dommuz, sabah>sabbah, sakız>sakkız, telef>tellef, küçük>küçük, fakat>fekket, eşek>eşşeg, yedi>yeddi, temiz>temmiz, çakal>çakkal; pisik>pissig, kuzu>guzzu, kaşık>gaşşığ, beşik>beşşig (Güven & Yalnız, 2022, s. 861); çakır>çakkır, çukur>çukkur (KMKA:54-55); davar>davvar, döşek>döşşek, fakir>fakkir, otur>ottur, getir>gettir, süpür>süppür, ilerde>illerde, külah>küllah, yedi>yeddi (UMA:22-64); yemin>yemın, neşe>neşşe

Harita-F55: Boğazsıl (Epiglottal Pharyngeal/Arapçadaki ع) Ünsüzlerin [ʕ] Kullanım Yoğunluğu

Adıyaman'da, Diyarbakır'da az görülür, Gaziantep ve Kilis'te görülür, Siirt, Şanlıurfa, Batman, Mardin'de sıkça görülür. Şırnak'da çok nadir görülür.

<Ali> [ʕali], <Ömer> [ʕömer], <Sait> [saʕit], <alamet> [ʕælæmet], <alim> [ʕalim], <Azeri> [ʕæzeri], <acemi> /ecemi/ [ʕedʒemi], <en> [ʕen], <aslen> [ʕaslen], <Kur'an> [qurʕan], <araba> [ʕaraba], <aşırı> /aşiri/ [ʕaʕiri], <elektrik> /aletirik/ [ʕaleturic], <maaş> [maʕaʕ], <dua> [duʕa], <nane> [naʕne], <alim> [ʕalim], <ali> [ʕali], <haram> [ħaram], <hoş> [xoʕ], <kul> [quʕ], <af> [ʕaf], <acayip> [ʕadʒajip], <anten> [ʕanten], <tuhaf> /tuaf/ [tuʕaf] (Erol, 2015, s. 429); <sanat> [sanʕat], <ömür> [ʕömyr], <tatil> [taʕtil], <mucize> [muʕdʒize], <mana> [maʕna], <memur> [meʕmur], <en> [ʕen], <davet> [daʕwet] (MİDKA:37), <eski> [ʕæsci]; <ayıp> /ayip/ [ʕajip], <ali> [ʕali], <ömer> [ʕömer], <ev> [ʕew], <evlen>

[ʃewlən]; <araba> [ʃaraba], <ecir> [ʃedʒir], <müsaade> [musʃade], <ali> [ʃali],
<dua> [duʃa]

Harita-F56: Boğazsıl h [h] Ünsüzünün Kullanım Yoğunluğu

Adıyaman, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da Mardin, Batman, Siirt'e göre daha az görülür. Şırnak'ta çok seyrek görülür.

<hafta> [ħafta], <hâlâ> [ħaɫa], <selahaddin> [seɫahaddin], <sahip> /sahib/ [saħib],
<hakiki> [ħaɫiqi], <vallahi> /vallah/ [wɒɫah]; <helva> [ħæɫwa], <ahit> [aħit],
<havlu> /havli/ [ħawli], <hikâye> [ħicajɛ] veya /hikeya/ [ħiceja], <hazır> /hazir/
[ħazir], <şahıs> /şahis/ [ʃaħis], <mahvetti> [mæħvetti], <hamal> [ħammal]; <sıhhat>
/sihhet/ [siħhet], <hazret> /hezret/ [ħezret], <kible> /kible/ [qible], <kıyamet>
/kiyamet/ [qijamet], <kına> /kina/ [qina]

Harita-F57: Ünlü-Ünsüz Uyumsuzluğu

Adıyaman'ın eski Gerger yerleşiminde, Gaziantep'te, Kilis'te, Mardin'de, Diyarbakır'da, Siirt'te, Batman'da, Şanlıurfa'da görülür.

<kayısı> /keysi/ [qɛjsi], <kalp> /kelb/ [qɛlb]; <kalp> /kelb/ [qɛlb], <dakika> /dekke/
[deqqɛ], <kıyma> /giyma/ [qi:ma]; <şarkı> /şarki/ [ʃarqi], <hayvan> /heyvan/
[ħejwan], <hafta> /hefta/ [ħefta], <kız> /kiz/ [qiz], <kızdıları> /kizdiler/ [qizdiler]

Harita-F58: Ek Fiilin Uyuma Girmesi

Adıyaman'ın eski Gerger yerleşiminde, Diyarbakır'ın ilçelerinde, Gaziantep'te nadiren birleşik durumdaki *-i(mek)* ek fiilin uyuma girdiği görülür. Diğer yerleşim birimlerinde varlığı tespit edilememiştir.

zayıfımış, toprağıdı, varıdı, yoğumuş (GAA:23-28); *varıdı, çoğudu, yoğudu* (bkz. GMA:44, GBA:101)

5.2.Morfolojik Haritalar

Harita-M1: Görülen Geçmiş Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri

Adıyaman'ın eski Gerger yerleşiminde düz ünlülü kelime tabanında çokluk 1. Şahısta yuvarlak ünlülü şekli yaygındır. Diğer yerleşim birimlerinde çoğunlukla düz ünlülü şekildedir. Şırnak'ta düz ünlülü şekli daha yaygındır. Diyarbakır Bismil'de *düştük>düşth, aldım, çocuktuk>çocuhtth, oturdu>oturdu;* Çermik ve Çüngüş'te *yapıyorduk>yapiduh, kalktık>kahtuh, sardık>sarduh, tutuyordu>tutidi, biçerdik>biçerduğ, yerdik>yerduh, dağıldık>dağılduh, başladı>başladığ, gittim>gittim, vurdum, olmadı, vardı>vardı;* Adıyaman'da *gittik>gittih, okuduk>ohuduh, sevdim>sevdım, güldüler>güldiler; geldik>gelduh, gittik>gittuh, kalktık> kahtuh, baktık>bahtuh, evlendik>evlendük, geçindik>geçinduh; diğer yerleşim birimlerinde geldi, ohudı, gitti, öldi/öldı, yohtı, evsizdih, sahipsizdih, çektim, yetiştih, büyüdh, gördük/gördih, görmedih;* Batman'da, Mardin'de, Siirt'te çoğunlukla ince ünlülü şekli kullanılır. *koydu>koydi, asıyordu>asiyordi, öldürdü>öldirdi, sattı>satti, koymadı>koymedi/koymadi, bıraktı>bırakti, yaptı>yapti*

Harita-M2: Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri

Adıyaman, Şanlıurfa, Şırnak ve Batman'da çoğunlukla düz şekli yaygındır. Diyarbakır merkez ve Çermik'te düzleşme eğilimi fazladır. Çüngüş ve Bismil'de ÖTT'deki gibidir. Bismil'de ayrıca *-Ip, -Up* şekli de kullanılır. Siirt ve Mardin'de düz-ince şekli daha yaygındır.

oturmuş, ölmüş, durmuş, bozmuş, gitmiş, gebermiş (Diyarbakır); hepı dede oluplar, olabilmışse>olabilipse (Bismil); yazmışuh, vermişuh (Çermik), yolmuş, çıhmış (Çüngüş); kesilmiş>kesilmiş, dökülmüş>tökülmüş (AİK:74); inememiş>inememiş, okumuş>ohumuş, gelmiş>gelmiş, sevmiş>sevmiş, yaşamışız>yaşamışih, gülmüşler>gülmüşler, evlenmiş>evlenmiş

Gaziantep ve Kilis'te ÖTT'deki gibi dört şekillidir. Ayrıca nadir olarak *-Ik, -Uk* şekli de görülmüştür. Kilis'te bir YL tezinde teklik ve çokluk 3. şahıslarda *-Ig, -Ug, -IglAr, -UglAr* biçimlerinin de görüldüğü (Gül R. , 1993, s. 48) ifade edilmiştir: *düşmüş> düşüg, gitmişler>gidigler*

binmiş, gomuş, evlenmiş, yapmış; yapılık, görükler, hiç kimse galmıyık, iki ortak ayrılıklar (Günşen:1099)

Harita-M3: Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekinin 1. Şahıslarda Kullanım Sıklığı

Batman'da, Siirt'te, Şırnak'ta, Şanlıurfa'da, Mardin'de, Adıyaman merkezde, Gerger ve Kâhta'da sıkça kullanılır. Bismil ve Diyarbakır merkezde görülür. Bismil'de *-ıP, -Up* biçimleriyle de görülür. *gidibem, ohuyubam, gelmişim, ohumuşum, ölmüşim, böyümüşüm, doğmuşım, gelmişim, yapmışım, büyümişim, ohumuşum, gelmişiz, evlenmişim, söylemişim, hoş gelmişem, yıhamışam, sevmişem, ahşama kadar çalışmışam, yorulmuşam, gelmişem, yemin vermişim, beni kandırmış, gelmişim, yemeğimi yemişim, bu okulda okumuşum, burdan oraya kadar yayan gitmişim*

Gaziantep ve Kilis'te nadir rastlanır. *gelmişik, almışım, ohumuşum, gitmişim*

Harita-M4: Şimdiki Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri

Birecik, Kilis ve Adıyaman'da *-or, -yor, -i(y)* biçimleri, Gaziantep'te *-yor* ve *-i(y)* biçimleri, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Siirt'te *-i(y)* biçimi, Mardin, Batman ve Şırnak'ta yaygın olarak *-yor* biçimi görülür.

geliyoruz>geloh/gelok, gidiyoruz>gidoh, yapıyor>yapor, yapmıyor>yapmor, geliyorum>geliyom/gelom, seriyoruz>seriyoh; gidiyoh (AKGS:43); geçiriyorsun>geçiron; göremiyorum>göremom (AVYA:51); geliyor>gelor; gidiyor>gidor (AAD-2:25); ürüyor>üror, dinliyor>dinnor; istiyorsan>istorsan (Alkayış M. , 2019, s. 42); bakıyor>bahiyor, okuyoruz>ohuyoz; geliyorum>geliym, bakıyor>bahi/bahiy, okuyoruz>ohiyih; geliyor>geliyi (GAA:38); tutuyoruz>tutuyoz,

dolduruyorlar>doldurolar, yapıyorlar>yapolar, gidiyorduk>gidordıh, damlıyor>damlor; düşünüyor>düşünor (AKGS:223-227); biçiyorlar>biçiler, çıkarıyorsunuz>çıharısız, alıyor>aliy, uyduruyoruz>uyduriyh, veriyorlar>veriyler, ediyorum>edim, geliyorsunuz>gelisiz; biliyom, biliyn/bili'n; gedi, ağleysin, yiyik (GMA:100-101); gidik (OYA:49); yaşıyk/yaşıik, ediyo, yapıyolar (GBA:88-90); anlıyorsun>añloñ, geliyor>gelor, geliyoruz>gelok/geloruk, bilmiyorsunuz>bilmorsuñuz, atıyor>ator, seviyorum>sevorum, atıyor>atıy, seviyorum>sevi:m/seviyim; çaliy (KMKA:46); geli/geliy, olmiyi/olmiy, yapıyor, bahıyorler, yetiyor; bahiyam, uğraşisan, vuriyh, seviyh, alısız, bilısız (UMA:99-100); hoşlanıyem, gidiysiz, korhiy; diyem, hissediyem, yapıysız, diyh/deyih (SMA:61), aliyler, aliysiz, açili, sevi, kaynatıdıh, yapıdıh, bişiridıh, gelor, bahordum

Harita-M5: Gelecek Zaman Ekinin Kullanım Biçimleri

Adıyaman merkez, Gerger ve Kahta'da *-AcA*, *-ecek/-acah* biçimleri görülür. Gölbaşı'nda ayrıca *-icoh* ile Kahramanmaraş ağzının etkisiyle *-icik*, *-Acik* biçimleri görülür. Eski Gerger'de *-icah* daha yaygın kullanılır.

geleceğim>gelecem, okuyacak/ohiyacah; geleceğim>gelicam, okuyacak>ohicah, uçacaktı>uçacohtı; vuracaktım>vuracohtım (GAA:31); geleceğim>gelecem; ne edeceğim> nedecim (GAA:100)

Batman'da *-AcA*, *-ecek/-acah* biçimi yaygındır.

ohuyacağım, yapacağım, gideceksin, yaşıyacaz/yaşıyacağız

Diyarbakır'da kalınlık-incelik uyumunu bozacak biçimde kullanılır.

koyacaz, yaşıyacahsen, edicehsen, söyliyecağam, gelicağam, yiyecah, öldürecek/öldürecah (Diyarbakır); biçecağık, çihacah, çalışacağam, konuşcahsız (Bismil); galacam, gahmiyacah, verecahsın, çihacah, deyecağuk, alecağuk (Çermik, Çüngüş)

Gaziantep ve Kilis merkezde ÖTT biçimleri yanında -IcI, -UcU biçimleri de görülür.

gülecem, gelicin, yapıcıñ (GMA:25); gelicim (GA-1:160); edecen, diyecem, atacan (GBA:96); vuracan, yahacah, kaçaceyik (KA:62-70); alıcın, yapıcım, gedicin, ediciñ, bişici, çıhıcık, görüşücük (GMA:95-113), görücün, öldürücüm; kaydettiricim, bakacam/bahacam/bahıcım, deycisin; görücü (KMKA:49), ısıncık, biliciler

Mardin’de gelecek zaman eki kalın ünlülü kelime tabanında sızıcılaştırmadan artıdamaksıl k [q] ile kullanılır.

<okuyacak> [oquyad̪ʒaq], <bakacak> [baqad̪ʒaq], <gidecek> [gided̪ʒæq]

Siirt’te ÖTT biçimi yanında *-icek* de kullanılır.

bırakacak>birahicek, gelecek, gideceksin>gideceksın

Şanlıurfa’da kalınlık-incelik uyumunu bozacak şekildedir.

ötecah, nidecah, diyecah (UMA:102-103); gidecam/gideca’am, ölecah, alacah, vuracahlar (BAYL:96-97); düzeltecahsen, görmiyecağam (SMA:18); yiyecahsan, yiyecağık, yiyecahsız, gidecahsız, gidecağam/gidecağım/gideca:m

Şırnak’ta ÖTT biçiminin yanında kalınlık-incelik uyumunu bozacak şekilde *-Acek* de kullanılır.

seveceyim, öpaceğim, alaceyim/alacam, kazanacam, gidecem, veraceksın, gidaceksınız

Harita-M6: Geniş Zaman Ekinin Teklik 1. Şahıs Olumsuz Çekimi

Teklik ve çokluk 1. Şahısta, tüm illerde ÖTT benzeridir. Teklik 1. şahısta Şanlıurfa ve Bismil’de nadiren *-mAn+Am* biçimi, Bismil, Çermik, Çüngüş, Siverek’te nadiren *-mAz+Am* biçimi kullanılır. Çokluk 1. şahısta Bismil’de *-mAz+Ik*, *-mAn+Ik* biçimleri, Gaziantep ve Kilis’te *-mAz+Ik* biçimi de nadiren görülür. Eski Gerger, Çermik, Çüngüş ve Siverek’te *-mAz+Ik* biçimi de görülür.

edemeyiz>edemezih (AİK:74); *gelmeyiz>gelmezih*, *okumayız>ohumazih/ohumeyiz*, *yapmayız>yapmazih/yapmeyiz*; *gelmenem*, *ohumanam*, *almanih/almarih*, *vermeniz/vermersiz*, *olmarsa* (Bismil); *geymezik*, *yapmazih/yapmaruh/yapmarih* (Çermik, Çüngüş); *yıhamazih* (KA:28); *ağlamazık* (OYA:29); *unutmazık*, *bakmazık* (GMA:103-105); *gelmezik*, *bilmezik* (Kilis); *gelmenem*, *birahmanam*, *birahmanih*, *satmanam*, *satmanih*, *adam olmanih* (UMA:95-99)

Harita-M7: Geniş Zaman Ekinin Çokluk 1. Şahıs Olumsuz Çekimi

Harita-M6’da açıklanmıştır.

Harita-M8: -AçA Sınırlama Ekinin Kullanım Yoğunluğu

Adıyaman’da, Gaziantep’te ve Kilis’te varlığı tespit edilmiştir. Kilis’te kullanımı nadir, Adıyaman’da çok nadirdir.

başaçe (*başa kadar*), *sabahaçe* (*sabaha kadar*) (AVYA:103), *öğleneçe* (*öğlene kadar*); *sabahaça*, *geleneçe* (GBA:71-77); *gideneçe*; *bazaraça* (KA:52); *burayaça*, *övlenecek/övleneçe* (OYA:44); *gedeneçe* (GMA:81); *azınaça*, *içineçe* (GŞA:65); *oraça*, *şuraça*, *buraça* (Sarıtiken, 2019, s. 529); *oraça* (Gül R. , 1993)

Harita-M9: -AndA Zarf-Fiil Ekinin Kullanım Yoğunluğu

Gaziantep, Şanlıurfa merkez, Diyarbakır Çermik, Çüngüş, Bismil ve Adıyaman eski Gerger yerleşim birimlerinde tespit edilmiştir.

çıhanda, *tökende*, *içende*, *varanda*; *gelende* (GBA:106-108), *okuyanda*, *gidende*; *aşanda*, *geçende* (KHŞH:177-178)

Harita-M10: Teklik 1. ve 2. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli Çekimi

Adıyaman, Gaziantep ve Kilis’te artdamaksıl n ile kullanım şekli görülür. Şanlıurfa merkez, Diyarbakır’ın Çermik, Çüngüş ilçeleri ile Adıyaman’ın eski Gerger yerleşiminde ince ünlülü şekilleri de görülür. Diğer yerleşim birimlerinde çoğunlukla

ÖTT'deki gibidir. Mardin, Siirt, Şırnak'ta ve Diyarbakır merkezde *ben/sen* biçimi de görülür. Ayrıca kısmen Batman'da da *ben/sen* biçimine rastlanır.

Harita-M11: Çokluk 1. ve 2. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli Çekimi

Çoğunlukla ÖTT'deki gibidir. Şanlıurfa merkezde ve Bismil'de *biye/siye* biçimleri görülür. Ayrıca Bismil'de *miye/siye* biçiminde de görülür.

Harita-M12: Belirtme Hâli Ekinin Kullanım Biçimleri

Gaziantep, Kilis ve Birecik'te ÖTT'deki gibidir. Adıyaman, Şanlıurfa ve Şırnak'ta çoğunlukla düzdür. Diğer yerleşim birimlerinde çoğunlukla düz-ince ünlülüdür.

bunu>bunu, gözü>gözü, mektubu>mektubu; yolu>yolu, gücünü>gücünü (AKGS:57); *gülü, okulu, gelini>gelini, yüzüğü>yüzüğü, yemeği>yimegi/yemegi; evi, gelini, düğünü; bekmezi, anasını, evi, südüğünü, banyonu, karısını, topi, okulu, gözü, kızı/kızı, adami/adamı*

Harita-M13: ki Bağlama Edatının Kullanım Biçimleri

Gaziantep, Kilis'te kalın ünlülü biçimleri tespit edilmiştir.

ohu hu [oqu qu] veya [oqu xu]; *geliy ki, bahty hı, bahtı hı, getti ki*

Harita-M14: +ken, +ki, +leyin Eklerinin Kullanım Biçimleri

Gaziantep'te ve Kilis'te sıkça, Adıyaman'ın bir kısmında, Gölbaşı'nda ve Birecik'te nadiren kalın ünlülü biçimleri de kullanılır.

kızınkı, adanadaki (GAA:89), *akşamleyin>ahşamlayın, okurken>ohurkan; zamanlı* (KMKA:71); *yandahı, aharhan* [axarxan]; *yandahı, ucundahı, ordahı* (GMA:58); *yanındahı; geliyken, soruyhan* (GA:31); *başlarhan, çıkarhan; alıyhan* (GMA:33); *ordahı, buradahı, yaşındahı, karşıındahı* (BAYL:24)

Harita-M15: İlgi Ekinin Kullanım Biçimleri

Adıyaman’da genel olarak düz ve kalın $+(n)ın$ biçimi görülür, nadir olarak merkezde ve Gölbaşı ilçesinde *artdamaksıl n* [ŋ] ile $+(n)ıŋ$ biçiminde kullanılır. Şanlıurfa’da çoğunlukla düzdür. Teklik şahıslarda $+Im$ biçimi, diğerlerinde $+(n)In$ ve $+(y)In$ biçimi görülür. Mardin’de, Şırnak’ta, Batman’da düz biçimleri daha yaygındır. Diyarbakır, Çermik ve Çüngüş’te kalınlaşma ve düzleşme eğilimindedir. Bismil’de $+(n)In$ biçiminin yanında $+(y)In$ biçimi de görülmektedir. Gaziantep ve Kilis’te bazen *artdamaksıl n* [ŋ] ile görülür.

seniŋ, okuluŋ, eviŋ (Kilis); gişinin (kişinin), kimliğinin (Adıyaman); benim, bizim, emmimin, günin, onun, buranın, şuranın; seniy (senin), aneyin (annenin), amceyin (amcanın), deveyin (Şanlıurfa); okulın, sevginin (Mardin); doğrunın, isotın, köpeyin/köpeyin, başıyın, eviyn (Bismil)

Harita-M16: Teklik 2. Şahıs İyelik Ekinin Kullanım Biçimleri

Adıyaman merkezde ve Gölbaşı’nda, Gaziantep’te, Kilis’te nadiren *artdamaksıl n* [ŋ] ile görülür ve $+Xŋ$ biçimindedir. Şanlıurfa’da iyelik ekindeki ünsüz bazen /n/ bazen /y/ biçimindedir. Gaziantep’te iyelik ekinden sonra ilgi eki geldiğinde, iyelik ekindeki /n/ ünsüzü bazen /y/ ünsüzüne dönüşür. Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak’ta düzleşme ve kalınlaşma eğilimindedir.

gözün>gözın, dizin>dızın, evin>evin (AKGS:43), okulun>okulın, yolun>yolın, hünerin>hünerın, anan>anaŋ; baban>babaŋ, kızın>kızıŋ (AVYA:106); canın>canıŋ, mektubun>mektubın, hayatın, eşeğin>eşşegin, sesin>sesın; evinin>eviyn önü, ananın>anayın, başının>başıyın, babanın>babeyin; başıŋ, eliŋ (Kilis); anay (anan), babay (baban), kocay (kocan), eviy (evin), behtiye (bahtına) (UMA:82), saçın, bıyığın, kolın (Şanlıurfa)

Harita-M17: Çokluk 2. Şahıs İyelik Ekinin Kullanım Biçimleri

Adıyaman merkez, Gölbaşı, Kilis ve Gaziantep'te nadiren *artdamaksıl n* [ŋ] ile kullanılır ve *+(i)nXz* biçimindedir. Gaziantep merkezde, Karkamış'ta ve Adıyaman'ın eski Gerger yerleşiminde bazen /n/ ünsüzü düşer ve *+Xz* biçiminde görülür. Kilis ve Gaziantep dışında düzleşme ve kalınlaşma eğilimindedir. Bismil'de daha çok *+iz*, *+(i)yiz* biçiminde görülür. Şanlıurfa'da bazen *+(i)yiz* bazen *+(i)niz* biçiminde görülür.

paranız>para'ız, üstünüz>üstü'üz, kendiniz>gendınız (Eski Gerger); görüyorsunuz, eliniz, kardeşiniz/gardaşınız, sözünüz, mutluluğunuz (Diyarbakır, Çermik, Çüngüş); göziyiz (gözünüz), eliyiz (eliniz), başiyiz (başınız), gardaşıyız (kardeşiniz) (Bismil); köyüüz, yüzüüüz, oğlunuz (KA:45-75); sözünüz (OYA:33); baciınız, kapiiz, gızız (GMA:73); derdiğiniz, babanız (Kilis); kolunuz, eviniz, eviyiz (eviniz), babayız (babanız), dediğiniz (dediğiniz), ohudigiz, yimegiz, muradiyiz (UMA:78); göziniz, kalbiniz, sevginiz (BAYL:112), derdiniz (Şanlıurfa); elbiseniz/elbiseyiz, başınız/başız/başıyız, komşunuz/komşıyız, eviniz/eviyiz, eşeğiniz/eşşeginiz/eşşegiz/eşşegiyiz (Bismil)

Harita-M18: Teklik 3. Şahıs İyelik Ekinin Kullanım Biçimleri

Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt illerinde çoğunlukla *+i* şeklindedir. Adıyaman, Şırnak ve Şanlıurfa'da çoğunlukla *+ı*, *+i* şeklindedir. Kilis ve Gaziantep'te ÖTT'deki gibi dört şekillidir.

Harita-M19: Teklik 3. Şahıs İyelik Çekiminde Ek Yığılması

Tüm güneydoğu illerinde görülür, çoğunlukla Adıyaman merkezde, Kâhta'da, Batman'da, Siirt'te, Şırnak'ta, Şanlıurfa'da Diyarbakır'da görülür. Mardin, Gaziantep ve Kilis'te görülme oranı daha azdır.

çoğusu, birisi, evisi, tipisi, oğlisi, heppisi, gözücü/gözisi, ineğisi, çocuğumun rızkısı, boynısı, rabbisi, hakkısı; aşkısı

Harita-M20: Zamir Kökenli Teklik 1. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri

Diyarbakır'da ve Bismil'de, Şanlıurfa merkezde, kısmen Siverek'te ÖTT'deki dışında +Am biçimi de görülür. Diğer yerleşim birimlerinde ÖTT'deki gibidir.

yorgunam, darğınam, hayranınam, gitmişem, geleceğam, birahiyam, alıram; beğenmişem, bilmiyem (UMA:94); *fekirem, yorğunam, dertliyam; gelirem, kıziyam, hatırlıyam, yanaram* (SMA:13-64); *soriyam, diyem*

Harita-M21: Zamir Kökenli Çokluk 1. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri

Kilis'te, Gaziantep'te, Diyarbakır'da, Adıyaman merkezin bir kısmında, eski Gerger ve Gölbaşı'nda bazen +(X)z, bazen +(X)k / +(X)h biçimindedir. Şanlıurfa'da çoğunlukla +(X)k / +(X)h biçimi kullanılır. Diğer yerleşim birimlerinde çoğunlukla ÖTT'deki gibidir.

geliyoruz>geliyoh/geluruh/geliyoz, gidiyoruz>gidiyoh/gidoruh; mutluyuz>mutlıyih (AKGS:43); *sereriz>sererik, gideriz>gederik/gideriz; açarız>açarih* (AVYA:121-122); *bakarız>baharız, gelmişiz>gelmişiz/gelmişih, değiliz>deyilih, beraberiz>beraberih; pirenleniyoruz>bireleniyoh* (GAA:84); *zenginih, evdeyih, yaşıyih, gelirih/gelirik, koymuşuh/komuşuh, işitmişih, yaparih; sıvamışık, ağlarık, gidik* (OYA:47-51); *dökerik, görüşürük, yiyik, ararih, atarih, otururug; giderik, bulamazık* (GŞA:84); *gidicik, derik, gidok, yaşoruh* (Kilis); *oynarih, biliyih, düşmüşih, buraliyih, doğmuşih, giderih/giderik, baharih/baharık (bakarız), fekirik^h (fakiriz), diyih, veriyih, geliyih* (Şanlıurfa)

Harita-M22: Zamir Kökenli Teklik 2. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri

Adıyaman'da çoğunlukla +sXn biçiminde, bazen de +n biçimindedir. Adıyaman merkezin bir kısmında, Gölbaşı'nda, Gaziantep'te, Kilis'te *artdamaksıl n* [n] ile de kullanılır. +sXn

Şanlıurfa merkez ve Siverek'te, Diyarbakır ve Bismil'de +sXn biçiminin yanında +sAn biçimi de kullanılır ve bu daha yaygındır.

diyorsun>diyon, gelemiyorsun>gelemon, görüyorsun>göron; geçiriyorsun>geçiron
(AVYA:117); cömertsin>commartsın, reisisin>reyisisın, satıyorsun>satıyon;
gelmişsin, yapacahsın, bilürsün/bilirsın (Çermik, Çüngüş); nasılsan, eyisen/eyisin,
buralısan/buralısın, aliysan, bırahacahsan/ bırahacahsın, götürüpsen/götürmüşsen
(Diyarbakır, Bismil); dutisiñ, bulmuşsuñ, edeceñ, içersiñiz, yapisiñiz, biliyiñ
(Gaziantep); korharsın, gelisin, gitmişsiñ, diyicin/diyecen/diyeceksin, açañ, biçen
(Kilis); yiyecahsan, uğraşisan, şaşırmışsan (UMA:94); gidisen, nasılsan, gelisin,
gidisin, eyisin, eyisen, almışsın, gidisin; tahisan, tahmışsın, duymamışsan, vuracahsan
(SMA:59) (Şanlıurfa)

Harita-M23: Zamir Kökenli Çokluk 2. Şahıs Ekinin Kullanım Biçimleri

Adıyaman'ın bir kısmında, Gölbaşı ve eski Gerger'de bazen +sXnXz, bazen +sXz
biçiminde görülür. Adıyaman merkezde, Gölbaşı'nda, Gaziantep'te, Kilis'te
artdamaksıl n [ŋ] ile de kullanımı görülür. Adıyaman, Kâhta ve Gerger'de şimdiki
zaman eki ile kullanıldığında bazen +nXz şeklinde görülür. Şanlıurfa merkez ve
Siverek'te, Diyarbakır merkez ve Bismil'de daha çok +sXz biçimi görülür.
Gaziantep'te bazen /n/ ünsüzü düşer ve +sXz biçiminde görülür.

yapacaksınız>yapacahsız, öldürürsünüz>öldırırsız, biliyorsunuz>biliyoñuz;
oturuyorsunuz>oturuyonuz (GAA:96); gelmişsiz, yiyecahsız, yemiysiz, gelişiz; içersiiz
[it̪̥ersi:z], yapısız, gidiysiiz [jidijsi:z]; deyesēz, yiyesēz, yapīsīz, dīsīz, gidicegsīz
(Günşen, 2009, s.1097-1098); nediysēz, goyuysöz, yapısīz (Sarıtiken, 2009, s.1022);
diyeceksiniz/diyiciniz, ohiysiniz, istorsunuz, durusiz, bilmorsunuz, verici:niz
(KMKA:43-47) (Kilis); alacahsınız, gelmişsiniz, ohumışsınız; evlimişsiz, yanarsız,
kesersi:z, yapısız (UMA:98-99); kaharsız, diyersiz (SMA:65); dersiz, yersı'ız, bahisiz
(Şanlıurfa)

Harita-M24: Teklik 1. Şahısta İstek Kipi Ekinin Kullanımı

Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa merkez, Diyarbakır merkez, Bismil, Çermik, Çüngüş, Adıyaman merkez ve Gölbaşı'nda emir ve istek cümleleri bazen ayrışır. Bu ayrışma durumu Bismil'de daha fazladır. Gaziantep'te istek kipi eki -A bazen daralır ve emir kipi ile karışır; aynı şekilde emir kipindeki -A- ünlüsü de daralır ve -*Xym* / -*XyXm* / -*Xm* biçimlerinde görülür. Diğer yerleşim birimlerinde emir kipi eki çoğunlukla ya ÖTT'deki gibidir ya da -*Xm* şeklindedir.

gelim, gidim; bulayım>buluym, oturayım>oturuym, alayım>alıym, içeyim>içiyim, kahim, gidim, çekilim (UMA:103); *verim, söyylim/söyliyim; koyım; kaham* (UMA:105); *görem/görüm, bilem/bilim* (KDŞH:160); *bilem, deyem, baham* (ÇÇYA:111); *söylüm, alam, ekem* (GBA:21-98); *inem, baham, bahım, verim, edem* (BİSA:68); *bilem, alım, kalam* (GAA:102)

Harita-M25: Çokluk 1. Şahısta İstek Kipi Ekinin Kullanımı

Çokluk 1. şahısta emir ve istek ayırımı tüm illerde görülür. Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Diyarbakır'da bu ayırım daha belirgindir. Diğer illerde emir ve istek çoğunlukla ayırt edilemez.

diyelim, bahalım (UMA:105); *gidah* (SMA:14-15); *açah, bağliyah* (BAYL:100-101); *gidek/gidah, gelek; atah, yiyek, yapah* (AKGS:45-107); *vurah, bahah, ohutah, diyelim, bahalım* (GAA:102); *evlendirah, açah, içah* (DİYA:49); *gedek, bahak* (GBA:98); *demiyek, goyak* (GMA:117-118); *edek, döyek* (KMKA:C); *bilek, suliyah*

Harita-M26: Soru Ekinin Kullanım Biçimi

Adıyaman, Şanlıurfa, Şırnak, Diyarbakır'da düzleşme eğilimindedir, *mI* biçimi daha çok görülür. Ancak Güneydoğu illerinde soru ekinin kullanımına sıkça rastlanmaz. *geliyor musun>geliyon mı, olur mu>olır mı* (AKGS:55), *değil mi>deyil mı, vurdu mu>vurdu mı, gördün mü>gördün mü; geliyon mu, ohi mısın, buni mı/bunu mı, ecelin mı geldi; geldi mi, ohudı mı, yazdı mı, delirdin mi, sevdin mi, gördün mü, çocuk mı, büyük mi*

Harita-M27: Gereklilik Kipinin Kullanım Durumu

Gaziantep ve Kilis dışında Güneydoğu illerinde gereklilik kipi eki olan *-mAll* yerine, çeşitli sıklıkta *-mAn lazım/-mAn gerek* biçimi görülür. Şanlıurfa ve Diyarbakır'da *gerek+fil+istek kipi eki* biçiminde de görülür. Gaziantep'te çoğunlukla ÖTT'deki gibi kullanım görülür.

yemeliyiz>yimeliyik, bulmalıyız>bulmalıyık (Sarıtiken, 2009, s.1028)

gelmen lazım, ohuman lazım, gitmem lazım, yapman gerek; gerek bilesın, ohumamız gerek, gerek gidesın, sevmen gerek; almak lazım, guruması lazım (Erol, 2015, s. 19); *gelmesi lazım, yapılması gerek, gitmen gerek, ohuman lazım, gelmelisın; ohumalıyık, görmeliyem* (UMA:105); *gerek gidesın, gerek oda gelsın; olması lazım, gelmesi lazım, gitmek lazım, onun ohuması gerek*

Harita-M28: Şart Kipinde Ek Yığılması

Diyarbakır Bismil'de ve Şanlıurfa merkezde sıklıkla karşılaşılır.

gidersemse, öliürsemse, gardaşsahsa, baciysahsa; sorarsemse, birahırsansa, evlenisense, mutlu olmağ istiysense; seni orada görürümse, baharımsa, severimse

Harita-M29: Birleşik Kipli Çekimlerde Şart Kipi Ekinin Kullanım Yeri

Diyarbakır Bismil'de ve Şanlıurfa merkezde bu ek birleşik kipli çekimlerde sona gelir.

seni orada görürümse, baharımsa, severimse

Harita-M30: Birleşik Kipli Çekimlerde Çokluk 3. Şahıs Ekinin Kullanım Yeri

Mardin ve Siirt'te çoğunlukla; Batman, Adıyaman, Diyarbakır'da kısmen birleşik kipli çekimlerde çokluk 3. şahıs eki en sona gelir.

yyiyemiyordular, okumuştular; geliyordular, bahıyordular

Harita-M31: Bildirme Kipi Ekinin (Kopula) Kullanım Yoğunluğu

Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak'ta sıklıkla, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adıyaman'da nadiren teklik 3. şahısta bildirme kipi kullanılır. Bu ek, sıklıkla kullanılan illerde ÖTT'deki gibi ihtimal bildirmez, sadece kesinlik bildirir.

baban muhtardır, hepsi yalandır, işiniz yohtur, burası hoştur; dedem gelmiştir, Ahmet okumuştur, o yazmıştır, oğlum okulu bitirmiştir, gözlerin çok hoştur, sevdiğim mardindedir, bu elbise yeşildir, evde yemek vardır, arkadaş doğru söylemiştir, sakıncalıdır; yaşıım elliyyededir, vefat etmiştir, siirte bağlıdır, kayalıkların dibidir, insan yapımıdır, burası ilahi mağaradır, çoğ güzeldir, hoştur; kardeşim rahatsızdır, telefonum evdedir, iki tene vardır

Harita-M32: Bulunma Hâli Ekinin Ayrılma Hâli İşlevinde Kullanılması

Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak'ta çoğunlukla görülür. Gaziantep ve Kilis'te daha nadir görülür. Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak'ta bulunma ve ayrılma hâli ekleri çoğunlukla karıştırıldığı için birbirinin yerine kullanılır. Adıyaman, Şanlıurfa ve Diyarbakır'da kısmen aynı sebep geçerlidir.

başında (başından) çıharttı, eskide (eskiden) burası daha iyiymiş, okulda (okuldan) çıktım, kulağınna dirneğine kadar (kulağından tırnağına kadar); evde çıktım, benden durmuyor, sende sıkılmışım, eskide ucuzduyolda geçti, suriye'de geldiler, eskide daha iyidi; onda sona, elinde çıkan (KMKA:72); nerden (nerede) yetiyor, burada (buradan) git, bu seçimden (seçimde) akıllı olun; ellibeşten (ellibeşte) yapmıştı, sende (senden) iyisi yoh; orda kahıp gelecek (SMA:52); bu köyden (köyde) oturuyorum, senden (sende) var, köyde (köyden) gittim

Harita-M33: Çokluk Ekinin Kullanım Biçimleri

Çokluk eki tüm illerde ÖTT'deki gibi +lAr biçiminde görülür. Bazen /n/ ünsüzü ile biten kelimelerde Gaziantep Barakları ağzında, Diyarbakır merkezde, Çermik, Çüngüş ve Bismil ilçelerinde, Gaziantep merkez ve Oğuzeli'nde, kısmen Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde ve Adıyaman'ın eski Gerger yerleşiminde benzeşme yoluyla +nAr biçiminde

görülür. Karakeçili aşiretinin ağzında bu ek *+nAr* şekline dönüşür (İlhan, 2017, s. 158). Karakeçili aşiretinin bir kısmının Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde yaşadığı bilinmektedir.

bunnar/bunar, onnar/onar, zenginner, çobannar, gelinner, günner

Harita-M34: Vasıta Hâli Ekinin Kullanım Biçimleri

Adıyaman merkezin bir bölümünde, Kâhta ve Gerger ilçe merkezlerinde, Batman'da, Mardin'de, Siirt'te, Şırnak'ta çoğunlukla *+lA/+lAn* biçimi görülür. Kilis, Gaziantep, Adıyaman merkezin bir kısmı, Gölbaşı ilçesi, eski Gerger yerleşimi, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da bu biçimlerin yanında *+nA/+nAn* biçimi de görülür. Gaziantep, Kilis ve Şanlıurfa'da *+dA/+dAn* biçimleri de görülür. Siverek'te ince ünlülü biçimi (*+ne/+nen*) daha yaygın görülür. Ayrıca Adıyaman ve Diyarbakır'ın bir kısmında nadiren *+dAn* biçimi de görülür.

horoznan (horozla) (AYAD:81), gişiyen (kişiyle), öbırınen (AKGS:94), sennen (seninle), suynan (AVYA:47), paranan (parayla), kaşıhnan (kaşıkla), atlarne (atlarla), otobusnan (otobüsle); arabaylan, makarnaylan (Batman); hayvannan, senne/sennen, senlen, otobüslen, atnan, anannan, elinnen, padişaylan/padişannan, vezirnen (Diyarbakır); bennen, develerne/develernen, onnan, anasıynan, sabunna/sabunna (Gaziantep); bekçiden (KMKA:73), sennen, onnan, otobüslen, gardeşinnen, katırlan, dayahlan, gomşularnan, adamlar (Kilis); ekmeyini sırtıylan çıkartıyor, trenlen gittik, çayciyla gittim (Mardin); parasınan, tahsinen (UMA:19); dayımlan, kalemnen (Saatçi, 1999, s. 99); daşnan, suynan, duznan, onnan, kayneyle (BAYL:85-86); selden, dedemden; gözümnen, dilimnen (SMA:36); yalanıydan geberesen (yalanıyla geberesin)

Harita-M35: öyle/böyle Kelimelerinin Kullanım Biçimleri

Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa'da çoğunlukla <öyle> /eyle/ [ejle], <böyle> /beyle/ [bejle]; <öyle> /ele/ [ele], <böyle> /bele/ [bele] şeklindedir.

Batman’da bazen *ele/eyle, bele/beyle* bazen de *oyle/boyle* şeklindedir.

Mardin ve Siirt’te çoğunlukla *öyle/böyle* ve *oyle/boyle* biçimlerinde görülür. Şırnak’ta ÖTT’deki gibidir.

Harita-M36: *şimdi* Kelimesinin Kullanım Biçimleri

Gaziantep ve Kilis dışındaki tüm illerde *şimdi* biçimi yanında *şindi/şindik* biçimi de görülür. Kilis ve Gaziantep’te bu biçimlerin yanında *şinni/şinnik* biçimi de görülür.

Harita-M37: *kendi* Zamirinin Kullanım Biçimleri

Batman, Mardin, Siirt, Şırnak, Adıyaman’ın bir bölümünde, Gerger ve Kahta’da çoğunlukla *kendi* biçimi kullanılırken, eski Gerger ve Gölbaşı’nda *gendi* biçimi kullanılır. Eski Gerger’de yuvarlak ünlülü biçimi (*gendü*) de görülür. Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep ve Kilis’te *gendi/genni* biçimi daha yaygındır. Bismil’de *kendi* yerine *özi* de kullanılır.

Harita-M38: *gibi* Edatının Kullanım Biçimleri

Adıyaman’ın bir kısmında ve eski Gerger yerleşiminde, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa ve Diyarbakır’da *gibi* edatının *kimı/kimın, gimı/gimın* biçimleri de görülür. Diğer illerde çoğunlukla *gibi/gibı/kibi/kibı/gibın/kibın* biçimleri görülür. (bkz. AİK:36, AYAD:58), AKGS:118, AAD-2:76, GA:19, GBA:38, GMA:45-84, GŞA:42; ayrıca: (Güven & Yalnız, 2022, s. 858)

Harita-M39: *mo ko, ma, zi, ke/key* Enklitik Edatlarının Kullanımı

Adıyaman’ın Gerger ilçe merkezinde, Batman’da, Diyarbakır’ın Çermik ilçesinde, Mardin’de, Şanlıurfa’da ve Siverek’te *ma* edatı görülür. Mardin yöresinde *zi* ve *mo ko* enklitik edatları da görülür.

ma ne gerek var (ne gerek var ki), ma sen kimsin (sen de kimsin), ma sen körsün (kör müsün be), ma ne yapayım (ne yapabilirim ki); burada oturmuşum ma ne olmuş (Tamtamış, 2021, s. 396) (ne olmuş yani, burada oturmamın bir sakıncası mı var), ma

*burası yeridir? (burası yeri mi ki), ma ben görmüyorum (ben görmüyor muyum ki);
ma burası eczanedir (burası eczane mi ki), ma burası senindir (burası senin mi ki)
o zi gelsin (o da gelsin), yemek yemişim zi (yemek yedim işte), gel zi (ne olur gel),
geldim zi (işte geldim, buradayım), burda zi geldim (işte/nihayet buraya geldim)
mo ko sen gittin (sen gitmedin mi, gittiğini sanıyordum), o sen gitmedin (sen gitmedin
mi hala, gittiğini sanıyordum), mo ko seni gördüm çarşıda (sanki seni çarşıda gördüm)
ne bir gelirim var o hastayim*

ke/key cümle başı edatları Adıyaman merkez, Kâhta, Gerger, Diyarbakır merkez ve Şırnak'ta görülür.

*key o da gelsin (o da gelsin bari), ke biz de yaparız (bu kolay iş, bunu biz de yaparız),
ke ustasından fırça yemiş (sanki/belki ustasından fırça yemiş)*

Harita-M40: u Bağlama Edatının Kullanımı

Mardin ve Siirt'te sıkça görülür. Mardin genelinde kullanım oranı daha fazladır. Batman'da da zaman zaman rastlanır. Diğer illerde yok denecek kadar az görülür.

*kahr u perişan etsin, geldim u yallah, geldi u hemen gitti; sen u şansın (sen ve şansın),
bir u iki u artık yetti (bir oldu, iki oldu, ama artık yeter), geldin u gidiyorsun (geldin
ve gidiyordun), a u, be u, ce u, de (a, b, c ve de), bir tık u iki tık u beş tık (bir tık, iki tık
...ve beş tık)*

Harita-M41: Arapça/Farsça Kelime Yoğunluğu

Mardin ve Siirt'te Arapça kelimeler, Diyarbakır ve Şırnak'ta Kürtçe kelimeler cümle içinde sıkça kullanılır. Diğer illerde nadir görülür veya görülmez.

*müteaccip, qızbara, qultu niye, ehven, daimen, velet, biaql, maruf, heylo, vele,
kurbanike, acuze, mihelmi, bey-şeref, bey-na:mus, talaq, ısrut, qomşıyyat, aqrubet,*

bint, maişet, meyyit, satar et-, beyt, be'ar, bes, birin, bint, buk, dest, deyndar, gundi, harabat, şarabat, küncü, çepik, pisik

5.3.Sentaktik Haritalar

Harita-S1: Vurgu ile Soru Cümlesi Oluşturma Yoğunluğu

Gaziantep ve Kilis dışında incelenen tüm illerde kullanım sıklığı hemen hemen aynıdır. Gaziantep ve Kilis'te daha nadir görülür. Bu sıklık Adıyaman, Diyarbakır ve Şanlıurfa'nın bazı yerleşim birimlerinde azalır.

sen ohuyorsun (okuyor musun), bu elmadır (elma mı), Ali'nin oğlusun (oğlu musun), bize geleceksin (gelecek misin), baban evde (evde mi), işiniz yoktur (işiniz yok mu?), iyisin (iyi misin?), geldiler (geldiler mi), ma bu Allah'ın kitabı degil (değil mi?), sen biliysin? (biliyor musun), gelmiyorsun (gelmiyor musun), beni seviyorsun (beni seviyor musun), bu senindir (bu senin mi)

bu senin kardeşindir (kardeşin mi?), sen bekârsın (bekâr mısın?), bu senin evindir (evin mi?), sen evlisin (evli misin?), baban evdedir (evde mi?), kalemin var(var mı?), askerlik yaptın (mı), ali geldi (mi), hocanın evi burasıdır (burası mı), paran var (mı)

Harita-S2: ki'li Cümlelerin Kullanım Sıklığı

Adıyaman'ın bir kısmında, Kâhta ve Gerger merkezde, Diyarbakır merkezde ve kısmen Çermik'te, kısmen Batman'da, Şırnak'ta, kısmen Siirt'te görülür. Diğer yerleşim birimlerinde görülmemiştir.

ben ediyorum (ki) gidim (gitmek üzereyim), ben edim (ki) gidam, ben edim (ki) dışarı çıham (dışarı çıkmak üzereyim)

Harita-S3: Tamlama Unsurlarının Yer Değiştirmesi

Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak'ta nadir görülür. Diğer illerde ÖTT'deki yaygın kullanımlar (Hazret-i Ali, Cenâb-ı Hak) dışında pek rastlanmaz.

şeytan-ı nale, nuh-ı nebi, yerin kahr-ı zemini (AHKDB:637), pir-i fani, ilm-i ledün, din-i Muhammed, evlad-ı resul, halke seirt (Siirt halkı), kubbe-i bellur, şehir-i urfa, fistan-e şırnake, dil-e mın

Harita-S4: kendi Kelimesi Kullanılarak Kurulan Farklı Cümle Tipi

Adıyaman ve Batman, Diyarbakır, Siirt ve Şırnak'ta, ayrıca Şanlıurfa'nın bir bölümünde tespit edilmiştir.

kendime geziyorum, kendime oturuyorum, kendime oyun oynuyorum, kendime yürüyorum, kendime kitap okuyorum

6. SONUÇ

6.1. Haritaların Analizi

Çeşitli fonetik, morfolojik ve leksik verilerin ölçüt olarak alındığı bu atlasta 103 kriter üzerinden ağız haritaları oluşturulmuştur. Bu kriterlerden *F1, F2, F12, F13, F21, F24, F29, F41* numaralı haritaların tümünde, verilerin tüm illerde benzerlik gösterdiğini, GAB ağızları ana sınırlarını veya alt sınırlarını göstermeye yaramadığını söylemek mümkündür. Bir ağız bölgesinde anlam ifade etmeyen bir kriterin başka bir ağız bölgesinde belirleyici olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Balkan Türkleri (Doğu ve Batı Rumeli) ağızlarında *artdamaksıl n ünsüzünün varlığı* bir kriter olarak kullanıldığında ağız tasnifine katkı sağlamayacaktır. Fakat Güneydoğu illeri ağızlarında bu kriter önem arz etmektedir. GAB ağızlarının tasnifi için anlam ifade etmeyen bazı kriterlerin bu çalışmada kullanılması da ileride hazırlanması muhtemel Türkiye ağızları atlası için belirleyici olabilecektir. Bu nedenle bu çalışmadaki tüm kriterlerin müstakbel atlasta yararlı olabileceği düşünüldüğünden kullanılmasına karar verilmiştir.

Açık e ünlüsünün kullanımına (F3, F4) bakıldığında Gaziantep'te dikkat çekici bir yoğunluk görülmektedir. Açık e ünlüsünün kullanım yoğunluğu Gaziantep ağızını diğer ağızlardan ayıran belki de en belirgin fonetik farklılıktır.

Artdamaksıl n [ŋ] ünsüzü Gaziantep, Kilis, kısmen Adıyaman, kısmen Şanlıurfa'da görülmektedir (bkz. Harita F7, F8, F9). Bismil ve Şanlıurfa merkezde bu ünsüzün yerine /y/ veya /g/ ünsüzü görülmektedir. Belirli birkaç kelimedede Kilis ve Gaziantep'te sporadik görülmektedir.

/g/ ve /k/ ünsüzlerinin söz başında ve söz içindeki durumuna bakıldığında (bkz. Harita F6, F10, F11, F19, F30) Gaziantep, Şanlıurfa ve kısmen Adıyaman'da /k/ ünsüzünün çoğunlukla [c] biçiminde, Çermik, Çüngüş ve Gerger'in bir kısmında [g] biçiminde diğer yerleşim birimlerinde [q] biçiminde görülmektedir. Mardin, Siirt, kısmen

Batman, kısmen Diyarbakır'da iç ve son seslerde /k/ ünsüzü [q] şeklinde sesletilir ve çoğunlukla sızıcılaşmaz. Diğer yerleşim birimlerinde bu ünsüz sızıcılaşarak [x] şeklinde sesletilmektedir. İç ve son seslerde /g/ ünsüzü Bismil, Çermik, Çüngüş, eski Gerger, Şanlıurfa'da yoğun bir şekilde korunmaktadır.

Kelime başında k>g ve t>d tonlulaşması Gaziantep, Kilis, Bismil, eski Gerger, Çermik ve Çüngüş'te yoğun bir şekilde görülür. Adıyaman, Şanlıurfa ve Siverek'te nadir görülür. Diğer yerleşim birimlerinde neredeyse görülmez. Aslî b ünsüzü Gaziantep, Kilis, Bismil, eski Gerger, Çermik, Çüngüş, Şanlıurfa, Adıyaman'da yoğun bir kullanıma sahiptir. Ayrıca Kahta, Gerger ve Diyarbakır merkezde de kısmen aslî b ünsüzünün kullanımına rastlanır. Eski Türkçede /t/ ünsüzü başlayan bazı kelimelerin aslî kullanım şekillerine Gaziantep, Kilis, Bismil, Çermik, Çüngüş, eski Gerger'de rastlanır (bkz. Harita F14, F15, F18, F20).

Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Adıyaman ve Diyarbakır'da bazen ünlü ile biten veya tonlu ünsüz ile biten bazı kelimelere getirilen +çX ekinde tonlulaşma görülmez (bkz Harita F17).

Söz içinde veya sonunda ş>s ses değişmesine sadece Çüngüş'te nadir rastlanır. Başka bir yerleşim biriminde rastlanmayan bu durum ilgi çekici bir veridir (bkz. Harita F38).

Kelime sonunda ı, u, ü, ünlüleri Siirt, Batman, Mardin, Diyarbakır'da i ünlüsüne dönüşmektedir (bkz. Harita F27, F28, F36). Adıyaman ve Şanlıurfa'da yuvarlak ünlülerin düzleşmesi (u, ü > ı, i) şeklinde görülür. Şırnak, Kilis ve Gaziantep'te düzleşme veya incelme pek görülmemektedir.

Ek ünlülerindeki [q], [x] ünsüzlerinin kalınlaştırıcı etkisi (gelecah, gelsah, gelecahsız, gıdah), yuvarlak ünlülü kelime tabanına gelen düz ünlülü ekler sebebiyle düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulması (burni, özi, oni), ünlü-ünsüz uyumsuzluğu (kelb, ferk, veht), söz içinde g korunması (yegen, göge, tüfegi), ön seste y düşmesi, metatez (göçüşme), geniş ünlülü şahıs

ekleri (-Am, -sAn), -AndA zarf-fiil eki, vurgu ile soru cümlesi kullanımı Doğu grubu ağızları ile Urmiye ağızlarının ortak özelliğidir (Doğan, 2010, s. 109).

Alıntı kelimelerde uzun ünlü tüm yerleşim birimlerinde hemen hemen hiç korunmaz (bkz. F13). Mardin ve kısmen Siirt'te Arapçanın yoğun kullanıldığı bazı yerleşim birimlerinde Arapça kelimelerin aslına uygun söylenişi nedeniyle görülür. Boğazsıl [ʃ] ünsüzü ile boğazsıl h [h] ünsüzünün kullanımına Siirt, Mardin ve Batman'da yoğun olarak rastlanır. Gaziantep ve Kilis'te de ismi zikredilmeyen diğer illerden daha yoğun kullanım görülür (bkz. Harita F55, F56). İlk hecesinde /ö/ veya /ü/ bulunan kelimelerde kalınlaşmaya yine Mardin ve Siirt'te, kısmen de Batman'da yoğun şekilde rastlanır (bkz. Harita F46). Mardin, Siirt ve Batman'da Arapça; Şırnak'ta İranî dillere ait kelime yoğunluğuna rastlanır (bkz. Harita M41). Mardin, Siirt, Batman'da *u* bağlacının kullanımına rastlanır (bkz. Harita M40). Adıyaman, Kahta, Gerger, Diyarbakır, Şırnak'ta *ke/key* enklitik edatının kullanımına rastlanır. Mardin, Batman, Şanlıurfa'da *ma* enklitik edatının kullanımına rastlanır (bkz. Harita M39).

Şırnak ve Kahta tamamen, Diyarbakır, Çermik, Gerger, Siverek yerleşim birimleri çift dudak v [w] ünsüzünün kullanımı, a-o arası ünlünün kullanımı, kelime kökünde dar-yuvarlak ve geniş-yuvarlak ünlülerin karıştırılması yönüyle benzerlik göstermektedir (bkz. Harita F5, F25, F42).

Bismil, Şanlıurfa merkez ve eski Gerger'de hem kelime başında hem de iç ve son seslerde; Çermik, Çüngüş, Gaziantep ve Kilis'te sadece iç ve son seslerde b>m değişimi görülür (bkz. Harita F22, F23). b>m değişimi Doğu ağızları arasında dikkat çekici/ayırt edici bir özelliktir. Zamirlerin yönelme biçimi olan *miye/siye* Azerbaycan sahasından Bakü ve Beylegan; Irak Türkmen sahasından Musul ile benzerlik göstermektedir (Sökmen, 2017, s. 231).

İlk hecede yuvarlak ünlü düzleşmesi, dudak ünsüzleri yanındaki dar-yuvarlak ünlü düzleşmesi, göçüşme (metatez), alıntı kelimelerde kalınlık-incelik uyumu haritalarındaki veriler bakımından; Batman, Mardin, Siirt, Şırnak illeri diğer illerden

ayrılmaktadır (bkz. Harita F31, F32, F33, F34, F39, F40, F43, F44, F45). Bu dört il birçok veride ÖTT ile benzerlik gösterir. F39 ve F40'taki verilerde Adıyaman'ın Kahta ve Gerger ilçeleri de bu dört il ile benzerlik göstermektedir.

Gaziantep ve Kilis'ten doğuya doğru gidildikçe kalınlık-incelik uyumunun yönü ilerleyici benzeşmeden gerileyici benzeşmeye, kalınlaşma yönünden incelleme yönüne doğru gelişir (bkz. Harita F44, F45). Adıyaman ve Şanlıurfa bu özellikler bakımından geçiş bölgesi sayılabilir. İlgi ve iyelik eklerinde uyuma aykırılık yönünden Batman, Mardin, Siirt, Şırnak ve Diyarbakır benzerlik göstermektedir. Adıyaman ve Şanlıurfa geçiş bölgesi görünümündedir. Gaziantep ve Kilis'te aykırılık pek görülmez (bkz. Harita F47-F48).

Mastar ekinde (-mAk), teklik 1. ve 2. şahıs zamiri yönelme çekiminde uyuma aykırılık doğudan batıya gittikçe azalmaktadır (bkz. Harita F49, F50). Adıyaman ve Şanlıurfa geçiş bölgesidir.

Çermik, Çüngüş, Bismil, eski Gerger'de düz ünlülü kelime tabanında ekin yuvarlak şekli, görülen geçmiş zaman ekinde yuvarlaklaşma eğilimi görülmektedir (bkz. Harita F37, F51).

ki bağlama edatı ile *+ken*, *+ki*, *+leyin* eklerinin kalın ünlülü biçimde görülmesi bakımından Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Gölbaşı, Bismil, Birecik benzerlik göstermektedir (bkz. Harita F52, F53, M13, M14). Ek fiil Gaziantep, Kilis, Bismil, eski Gerger, Çermik ve Çüngüş'te teklik 3. şahısta nadiren uyuma girer (bkz. Harita F58).

Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu Mardin, Siirt, Batman'da daha yoğun görülmektedir (bkz. Harita F57). Ünsüz ikizleşmesi Gaziantep ve Kilis'te nadir görülür, doğuya doğru gidildikçe artar (bkz. Harita F54).

Öğrenilen ve görülen geçmiş zaman ekleri Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt'te çoğunlukla düz ve ince, Şanlıurfa, Adıyaman'da çoğunlukla düzdür. Bismil, Gölbaşı,

Gaziantep ve Kilis'te ÖTT'deki gibi dört şekillidir. Diğer yerleşim birimlerinden farklı olarak Bismil'de *-Xp*, Kilis ve Gaziantep'te *-Xk* öğrenilen geçmiş zaman ekleri de görülmektedir. Öğrenilen geçmiş zaman ekinin 1. şahıslarda kullanım sıklığı batıdan doğuya gidildikçe artar. Şimdiki zaman eki tüm illerde *-yo/-yor* biçiminde görülür. Bunun yanında Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Siirt, Gölbaşı ve Eski Gerger yerleşimlerinde *-i(y)*, *-y(i)* biçiminde de görülür. Adıyaman, Kahta, Birecik, Kilis yerleşimlerinde *-or* biçimine rastlanır. Gelecek zaman eki Gölbaşı'nda diğer tüm yerleşim birimlerinden farklı olarak *-icoh*, Gaziantep ve Kilis'te *-IcI*, *-UcU*, Şırnak'ta *-acek* biçiminde görülür. Şanlıurfa, Siverek, Diyarbakır, Eski Gerger, Çermik, Çüngüş, Bismil'de *-icah*, *-ecah* biçiminde görülür. Geniş zaman ekinin teklik ve çokluk 1. şahıs olumsuz çekimi Bismil ve Şanlıurfa'da *-mAn +şahıs eki*, Bismil'de *-mAr +şahıs eki*, Çermik, Çüngüş, Siverek, Bismil'de *-mAz+şahıs eki* biçimlerinde görülür. Gaziantep ve Kilis'te nadiren çokluk 1. şahıs olumsuz çekiminde *-mAz+şahıs eki* biçiminde görülür (bkz. Harita M1, M2, M3, M4, M5, M6, M7).

+AçA eki Gaziantep, Kilis ve nadiren Adıyaman'da görülür. *-AndA* eki Gaziantep, Şanlıurfa, Bismil, Çermik, Çüngüş'te görülür (bkz. Harita M9, M10).

İlgi ekinde, teklik ve çokluk 2. şahıs iyelik ekinde ardamaksıl n [n] Gaziantep, Kilis, Gölbaşı, Adıyaman'da görülür. Bu ünsüzün yerini Şanlıurfa ve Bismil'de /y/ ünsüzü alır. Belirtme hâli eki ile teklik 3. şahıs iyelik eki Adıyaman, Şırnak ve Şanlıurfa'da çoğunlukla düz; Diyarbakır, Batman, Mardin ve Siirt'te düz ve incedir. Teklik 3. şahıs iyelik çekiminde ek yığılmasına Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Şanlıurfa, Siirt ve Şırnak'ta çoğunlukla rastlanır (bkz. Harita M12, M15, M16, M17, M18, M19).

Teklik 1. şahıs zamirinin yönelme çekiminde ardamaksıl n ünsüzü Gaziantep, Kilis ve Adıyaman'da görülür. Mardin, Siirt, Şırnak ve Diyarbakır'da uyuma aykırılık görülür. Çokluk 1. şahıs zamirinin yönelme çekimi Şanlıurfa biye, biçiminde, Bismil'de miye, biye biçimindedir (bkz. Harita M10, M11).

Zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs eki Urfa ve Bismil’de çoğunlukla, Diyarbakır ve Siverek’te geniş ünlülü biçimdedir. Zamir kökenli teklik ve çokluk 2. şahıs eki Kilis, Gaziantep, kısmen Adıyaman’da *artdamaksıl n* ünsüzü ile de görülür; ayrıca Gaziantep, Şanlıurfa, Gaziantep, Diyarbakır ve Adıyaman’da *+sXz* biçiminde de görülür. Zamir kökenli çokluk 1. şahıs eki Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adıyaman’da benzerdir (bkz. Harita M20, M 21, M22, M23).

İstek kipi eki teklik 1. şahısta Bismil’de yoğun bir şekilde, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Adıyaman ve Diyarbakır’da kısmen kullanılır. Çokluk 1. şahısta ise tüm bu sayılan yerleşim birimlerinde yoğun bir şekilde kullanılır. Kahta, Gerger, kısmen Diyarbakır, Mardin, Siirt, Batman, Şırnak’ta istek kipi eki pek kullanılmaz. Bunun yerine emir kipi ile hem istek hem emir ifade edilebilir (bkz. Harita M24, M25). Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Diyarbakır, Şanlıurfa vasıta hâli eki ve çokluk ekinin kullanım biçimi yönünden diğer yerleşim birimlerinden ayrılır. Kahta, Gerger, kısmen Diyarbakır, Mardin, Siirt, Batman, Şırnak vasıta hâli eki ve çokluk ekinin kullanım biçimi yönünden benzerdir (bkz. Harita M33, M34).

Diyarbakır, Bismil, Şanlıurfa’da gereklilik ifadesi diğer yerleşim birimlerinden farklıdır. Gaziantep ve Kilis’te ÖTT’deki gibidir (bkz. Harita M27). Şanlıurfa ve Bismil’de şart kipinde ek yığılmasına rastlanır ve şart kipinin kullanım yeri diğer yerleşim birimlerinden farklıdır (bkz. Harita M28, M29).

Bildirme kipinin kullanım yoğunluğu ile bulunma hâli ekinin ayrılma işlevinde kullanılması yoğunluğu doğudan batıya gidildikçe azalır. Eski Gerger, Bismil, Çermik, Çüngüş’te bu durum değişir (bkz. Harita M31, M32).

Adıyaman (Kahta ve Gerger hariç), Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır’da *öyle/böyle* kelimeleri, *kendi* zamiri, *gibi* edatı kullanımı benzerdir. Bismil’de *kendi* yerine *özi* kullanımı yönüyle benzersizdir. Mardin, Siirt ve Batman’da *öyle/böyle*

biçimi yanında *oyle/boyle* biçimi de görülür. Gaziantep ve Kilis *şimdi* kelimesinin kullanım biçimi yönüyle diğer illerden farklıdır (bkz. Harita M35, M 36, M37, M38).

Mardin, Siirt ve Batman'ın bir kısmında Arapça/Farsça kelime yoğunluğunun fazla olduğu görülmektedir. *u* bağlama edatı da aynı illerde görülmektedir (bkz. Harita M40, M 41).

Fiilimsiler ile tek bir cümle hâlinde ifade edilebilecekken *ki* bağlacı kullanılarak birden fazla cümle şeklinde ifade edilen ve modern Türkçenin yapısına pek de uymayan cümle tipleri çoğunlukla Şırnak'ta, kısmen Adıyaman, Batman, Diyarbakır ve Siirt'te görülmektedir. Türkçe cümle yapısı içinde anlamsız duran fakat yoğun bir kullanıma sahip *kendi* kelimesini barındıran cümleler de yine çoğunlukla Şırnak'ta kısmen de Adıyaman, Batman, Diyarbakır ve Siirt'te görülmektedir (bkz. Harita S2 ve S4). Vurgu ile soru cümlesi oluşturma biçimi tüm yerleşim birimlerinde görülmekle beraber, Şırnak, Mardin, Batman, Diyarbakır, Adıyaman ve Şanlıurfa'nın bir bölümünde daha yoğun bir kullanıma sahiptir (bkz. Harita S1). Tamlama unsurlarının yer değiştirmesi Gaziantep, Kilis, Gölbaşı (Adıyaman), Birecik (Şanlıurfa) dışında görülmektedir. Bu kullanım biçimi tüm yerleşim birimlerinde nadir görülür (bkz. Harita S1). Gaziantep, Kilis, Gölbaşı ve Birecik'te, sentaktik haritaların tümündeki veriler benzerlik göstermektedir.

6.2. Ağız Katmanları

Türkiye Türkçesi ağızlarından söz ederken ağız katmanlarının varlığını göz ardı etmemek gerekir. Bu katmanlardan biri komşu dillerden (Arapça, Farsça, Rumca vs.) gelen dil etkileri, diğeri boy ve oymakların birbirine karışması sonucu Kıpçak ve Karluk lehçelerinin etkisidir (Akar, 2011, s. 27). Ali Akar bu katmanların sebebini *sözcük alışverişi, savaş, göç gibi nedenlerle sürekli yer değiştirme, devletin iskân politikası* şeklinde açıklar. Zeynep Korkmaz da Türkiye ağızlarındaki Oğuzca dışı dil unsurlarını açıklarken Kıpçak lehçesini bir tabaka olarak göstermiştir (1971, s. 20-21).

Ali Akar, Türkiye ağızlarındaki Oğuzca dışı dil unsurlarının açıkladığı makalesinde Güneydoğu illerini işaret ederek, buralarda Kıpçak ve Karluk dil izlerine rastlanmadığını, yalnızca ilk hecede geniş-yuvarlak ünlünün daralmasının Mardin ve Urfa'da Kıpçakça etkisiyle olabileceğini (Akar, 2011, s. 35) ifade eder. Ayrıca aynı makalede Kazakçadaki ş>s değişmesinin (kuş>kus, beş>bes) Tunceli'de görüldüğünü ifade etmiştir. Bu ses değişiminin Çüngüş'te de görüldüğünü ağız kriterleri başlığı altında belirtmiştik. Doğu ağızlarının Azerbaycan Türkçesi etkisinde olduğunu ve bu etkinin Erzurum, Erzincan, Kars, Ağrı, Iğdır, Bitlis ve Van illerinde belirgin bir şekilde görüldüğünü ifade eden Gökçür, bu fonetik etkiyi *kapalı e ünlüsü, ÖTT'de uyum dışı kalmış sözcüklerin uyuma girmesi, ı>i değişimi, i>kapalı e değişimi, ek ünsüzlerinin tonlu olması, k- > ğ değişimi, iç seslerde g/k sızıcılaşması, aslî b ünsüzü kullanımı, söz başında t>d tonlulaşması, söz başında kibi, kölge, gönül, tokun-, tök-, tiken gibi bazı kelimelerin eski şekilleriyle kullanılması, k>h sızıcılaşması, söz başında b>m değişimi, söz başında y düşmesi, ünsüz ikizleşmesi, göçüşme* gibi özelliklerin görülmesi olarak belirtir (Gökçür, 2012, s. 1803-1811). Aynı makalede morfolojik etki olarak *ek ünsüzlerinin tonlu olması, teklik 1. ve 2. şahıs eklerinin geniş ünlülü olması, çokluk 1. Şahıs ekinin -Ik biçiminde görülmesi, öğrenilen geçmiş zaman eki olarak -Ip biçiminin görülmesi, geniş zaman ekinin düz geniş ünlülü olması (olabilir, olar, geler), geniş zamanın olumsuz biçiminin -mAr olarak görülmesi, teklik ve çokluk 1. şahısta istek ekinin işlekliliği, gereklilik kipi eki yerine gerek kelimesi kullanımı, şart kipinde ek yığılması, zamirlerin mene, sene, öz biçimlerinin görülmesi, -AndA zarf-fiil ekinin kullanımı* (Gökçür, 2012, s. 1812-1821) ifade edilmiştir. Morfolojik etki olarak *vurgu ile soru cümlesi kullanma* belirtilmiştir.

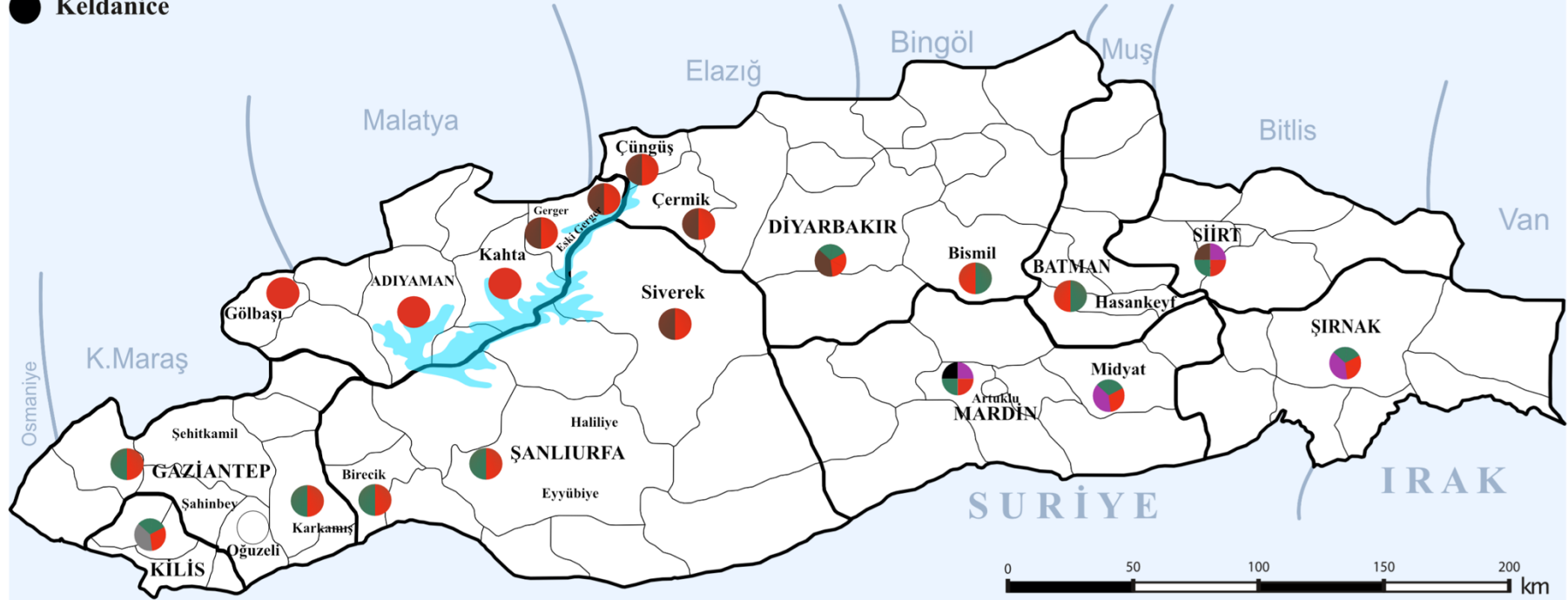
6.2.1. Dil Katmanı

İncelediğimiz yerleşim birimlerinde Türkçe dışında konuşulan diller aşağıdaki harita üzerinde gösterilmiştir (bkz. Harita C1). Haritadaki veriler herhangi bir oran belirtmemektedir, yalnızca bugün varlığı tespit edilen dilleri göstermektedir. Haritadaki verilere göre Adıyaman dışındaki tüm illerde Arapça; Oğuzeli dışındaki tüm yerleşim birimlerinde Kürtçe; Gerger, Çermik, Çüngüş, Siverek ve kısmen Siirt'te (Baykan-Ziyaret mevki) Zazaca; Mardin, Midyat, Siirt ve Şırnak'ta Süryanice; Mardin'de Keldanice; Kilis'te Ermenice konuşanların varlığı tespit edilmiştir.

HARİTA : C1

GAB İllerinde Türkçe Dışında Konuşulan Diller

- Kürtçe
- Zazaca
- Arapça
- Süryanice
- Ermenice
- Keldanice

6.2.2. Boy/Soy/Aşiret/Oymak Katmanı

Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)* adlı eserinde çalışma alanımız olan yerleşim birimlerindeki Türk/Türkmen grupları listelemiştir. Eserde, Kaşgarlı'ya göre 22, Reşidüddin'e göre 24 Oğuz boyu olduğunu (2009, s. XXV-XL) belirterek boy isimlerini simgeleri ile göstermiştir. Bu eserden yararlanarak GAB illerini kapsayan 22 grup aşağıdaki tabloya aktarılmıştır. Tablodaki ilk 10 isim Oğuzların Bozok kolu, diğer 12 isim Üçok koludur. Siirt ve Şırnak'ta hiçbir boyun varlığından bahsedilmediği için aşağıdaki listede bu il isimlerine yer verilmemiştir.

Tablo 13: Oğuz Boylarının Yaşadığı Yerleşim Birimleri

	Adıyaman	Batman	Diyarbakır	Gaziantep	Kilis	Mardin	Şanlıurfa
Kayı	+		+	+		+	+
Bayat	+	+	+			+	+
Döğer	+		+	+		+	+
Yazır	+		+		+	+	+
Dodurga	+		+				+
Yaparlı						+	
Avşar	+		+		+		+
Kızık	+						+
Beğdili	+		+	+	+	+	+
Karkın			+	+			+
Peçenek	+				+		
Çepni	+		+	+			+
Bayındır	+		+	+	+	+	+
Çavundur			+				
Salur	+			+		+	+
Eymür	+		+	+	+	+	+
Alayundlu				+			+
Yüreğir	+				+		
İğdir	+			+			+
Yıva	+			+	+	+	+
Kınık	+		+	+	+		+
Varsak			+		+		+

Halaçoğlu'nun yukarıda adı geçen eserinde boy isimlerinin yazılmadığı Türk/Türkmen grupları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 14: Diğer Türk/Türkmen Grupların Yaşadığı Yerleşim Birimleri

	Adıyaman	Batman	Diyarbakır	Gaziantep	Kilis	Mardin	Şanlıurfa
Barak				+			+
Çunkar						+	
Ekrad	+	+	+	+	+	+	+

Tablolar incelendiğinde birçok Oğuz boyunun en az 1400'lü yıllardan itibaren GAB illerine yerleştiği anlaşılmaktadır. Bu tabloya, sonradan bu illere gelen ve boyları tespit

edilemeyen Türk/Türkmen gruplar, aşiretler, oymaklar eklenebilir. Bu boylara ait çeşitli grupların yüzlerce yıl bir arada yaşadığı, aynı boydan olanları farklı aşiretlerle birlikte hareket ederek büyük gruplar içinde eridiği, yerleştikleri topraklarda diğer ağızlardan/dillerden etkilendiği bilinmektedir.

Başta Tuncer Gülensoy ve Yusuf Halaçoğlu'nun eserleri olmak üzere incelediğimiz kaynaklarda Oğuz boylarının Anadolu'nun hemen hemen her yerine düzensiz bir şekilde yerleştiği görülmektedir. Çoğunlukla boy olarak değil, aşiret/oymak olarak geldikleri, aynı aşiret içinde birden fazla Oğuz boyunun olduğu bilinmektedir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse; Bozulus Türkmenlerinin Mardin civarına yerleştikleri bilinmektedir. Bozulus Türkmenleri en az 27 aşiret/oymaktan ve 7 oğuz boyunun (Avşar, Bayındır, Bayat, Beğdili, Çavundur, Döğer, Dodurga) birleşiminden meydana gelen büyük bir gruptur. Zeynep Şimşek Umacı, Mardin Diyarbakır arasına yerleşen Bozulus Türkmenlerinin içinde küçük bir grup Çepni topluluğu da bulunduğunu (Çepni Ağzı, 2011, s. 7) söyler. Çepniler de eklendiğinde bu Türkmenler arasında en az 8 Oğuz boyu bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla ağız katmanı belirlenirken bazı yerleşim birimlerindeki karma gruplarda *boy* yerine *aşiret/oymak* dikkate alınırsa daha doğru bir sonuca ulaşılabilir.

16. yüzyılda Kahta-Gerger sancağında 8 boy, Mardin sancağında 2 boy, Siverek sancağında 1 boy (Şahbaz, 2017, s. 55) ve bu boyların çeşitli kolları bulunmaktadır. Adıyaman'da 18, Batman'da 1, Diyarbakır'da 14, Gaziantep'te 12, Kilis'te 10, Mardin'de 10, Şanlıurfa'da 18 Oğuz boyunun bulunduğu, çeşitli kaynakların incelenmesinden anlaşılmıştır. Gaziantep üzerinden bunları değerlendirmek gerekirse, Gaziantep'te *Baraklar* ve *Türkmenler* adıyla iki ana grup bulunmaktadır. Türkmenler kendi içinde alt gruplara (Çepniler, İlbeyliler vd.) ayrılabilir. Nitekim ağız araştırmalarında da Gaziantep ağızlarının iki ana grup üzerinden (Antep ağzı, Türkmen Urugu ağzı) tasnif edildiği görülecektir. Burada sözü edilen iki ana grup Kilis ilini de kapsamaktadır.

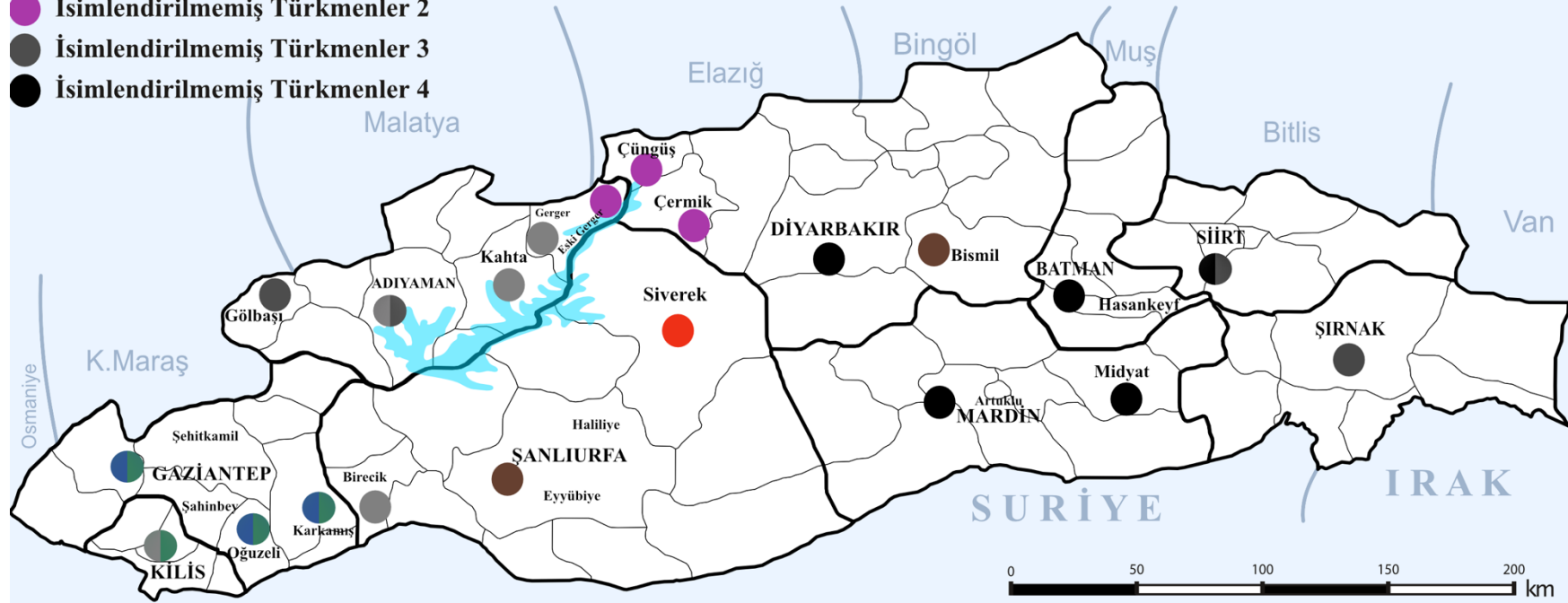
Tüm bu bilgiler ışığında genel boy/soy/aşiret/oymak katmanları şöyle özetlenebilir:

Adıyaman'da Gölbaşı ilçesiyle Adıyaman'ın bir kısmı, Adıyaman merkez Türkmenleri, Eski Gerger yerleşimi Türkmenleri olmak üzere üç farklı grup; Diyarbakır'da Bismil Horasan (Şam üzerinden gelen) Türkmenleri, Çermik ve Çüngüş Türkmenleri olmak üzere iki ana grup; Gaziantep'te *Baraklar* ve *Türkmenler* adıyla iki ana grup; Kilis'te *Barak Türkmenili* ve *İlbeyli* (Elbeyli) adıyla iki ana grup; Şanlıurfa'da Birecik Türkmenleri, Şanlıurfa merkez Horasan Türkmenleri, Siverek Karakeçili Türkmenleri olmak üzere 3 grup; Mardin'de bir, Siirt'te iki ve Şırnak'ta 1 isimlendirilmemiş Türk/Türkmen ana grubu bulunmaktadır. Batman ilinin çevre illerden ve ilçelerden çok sayıda göç alarak gelişmesi ve Batman'ın yerlisinin yok denecek kadar az olması sebepleriyle Türk/Türkmen gruplarının sayısı ile ilgili bir tespitte bulunulamamıştır.

HARİTA : C2

Boy/Soy/Aşiret/Oymak Katmanı

- Barak Türkmenleri
- Türkmenler (Elbeyli, Yörük vd.)
- Horasan Türkmenleri
- Karakeçili Türkmenleri
- İsimlendirilmemiş Türkmenler 1
- İsimlendirilmemiş Türkmenler 2
- İsimlendirilmemiş Türkmenler 3
- İsimlendirilmemiş Türkmenler 4

6.3. Tasnif Denemesi

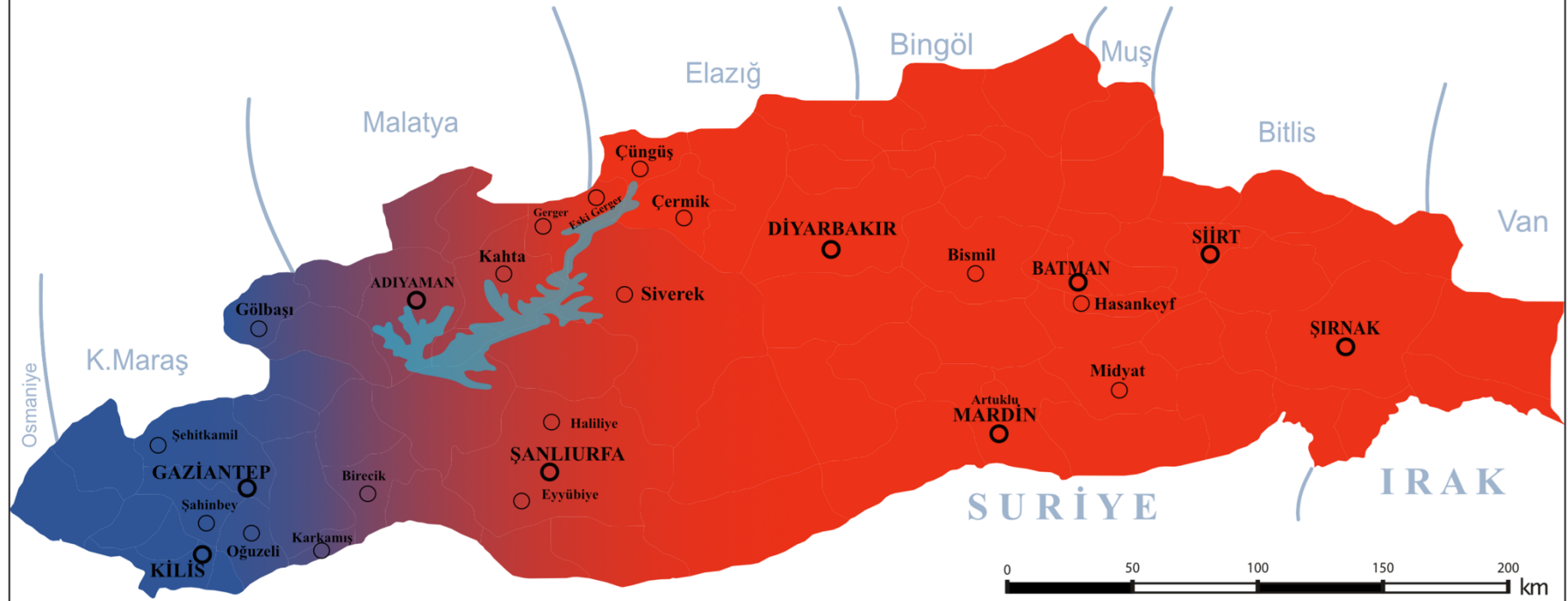
6.3.1. Ana Ağız Grupları

Söz başında /k/ foneminin biçimleri, söz içinde ve sonunda /k/ ve /g/ ünsüzlerinin durumu, artdamaksıl n ünsüzünün varlığı, çok heceli kelime sonlarında düzleşme ve incelme eğilimi, kelime köklerinde ve/veya eklerde kalınlık incelik uyumunun sağlanması, ÖTT 'de sadece ince ünlülü olan bazı eklerin ve *ki* bağlama edatının kalın ünlülü şekli, ünsüz ikizleşmesi, ünlü-ünsüz uyumsuzluğu, zaman ekleri, zaman eklerinin kullanım biçimleri, gereklilik bildiren cümleler, bildirme kipinin kullanım durumu, vurgu ile soru cümlesi oluşturma yoğunluğu kriterlerine göre GAB ağızları iki ana gruba ayrılmıştır. Adıyaman merkez, Birecik, Gaziantep, Gölbaşı ve Kilis birinci grupta; Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şanlıurfa merkez ve doğusu, Şırnak ikinci grupta yer almaktadır. Adıyaman merkez iki grup arasında geçiş bölgesi durumundadır. Bazı fonetik ve morfolojik verilerde iki ağız bölgesi arasındaki sınır Gölbaşı ilçesi, bazı verilerde Adıyaman merkezden Kâhta'ya hatta Gerger ilçesine kadar ilerlemektedir. Şanlıurfa'nın Birecik ilçesi Adıyaman'a oranla daha belirgin bir şekilde ilk grupta yer almaktadır. İki ana ağız grubu verileri aşağıdaki tabloda açıklanmış ve ağız sınırları *Harita C3*'te gösterilmiştir. Birinci grup için mavi, ikinci grup için kırmızı renk tercih edilmiştir.

HARİTA : C3

GAB Ana Ağz Grupları

- 1. Ana Grup
- 2. Ana Grup
- Geçiş Bölgesi

Tablo 15: Ana Ağız Grupları

Ağız Özellikleri	Birinci Ana Grup	İkinci Ana Grup
	Gaziantep, Kilis, Birecik, Gölbaşı, kısmen Adıyaman	Batman, Diyarbakır, Eski Gerger, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak
Artdamaksıl n [ŋ] varlığı	Görülür.	Görülmez.
Ünsüz ikizleşmesi	Nadir görülür.	Başta rakamlarda ve patlayıcı ünsüzlerde olmak üzere sıkça görülür.
Yuvarlak ünlülü kelime tabanında ek ünlüsünün düz şekli	Görülmez.	Görülür.
Kalınlık-incelik uyumunda benzeşmenin yönü	İlerleyici benzeşme yaygındır.	Gerileyici benzeşme yaygındır.
İlgi ve iyelik ekinde kalınlık-incelik uyumuna aykırılık	Çoğunlukla görülmez.	Çoğunlukla görülür.
+ken, +ki, +leyin eklerinin uyuma girmesi	Uyuma girer.	Uyuma girmez (Bismil hariç).
Ünsüz ikizleşmesi	Nadir görülür.	Sık görülür.
Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu	Nadir görülür.	Sık görülür.
Geçmiş zaman ekleri	Çoğunlukla dört şekillidir.	Çoğunlukla düz şekillidir.
Gelecek zaman eki	Kalınlık-incelik uyumuna aykırı değildir.	Kalınlık-incelik uyumuna aykırıdır.
Gerekliklik ifadesi	Ek biçimindedir.	<i>lazım/gerek</i> biçimindedir.
Teklik 3. şahısta bildirme kipinin kullanımı	Çoğunlukla kullanılmaz.	Çoğunlukla kullanılır.
Vurgu ile soru cümlesi oluşturma yoğunluğu	Çoğunlukla soru eki kullanılır.	Çoğunlukla vurgu kullanılır.

6.3.2. Alt Ağız Grupları

6.3.2.1. Birinci Ağız Bölgesi Alt Grupları

Gaziantep ve kısmen Kilis'te kullanılan *-mAzIyA*, *+AcA/+AçA*, *-dlktA* ekleri, Gaziantep'e mahsus kadınlar için kullanılan *kele*, erkekler için kullanılan *yorum/yörüm* seslenme ifadeleri bu ağızların sınırlarını belirlemeye yardımcı olmaktadır. Yine Gaziantep'te doğu ağızlarında görülen tonsuz küçük dil k [q] ünsüzü yerine çoğunlukla tonlu küçük dil g [g] görülmektedir. Güneye ve doğuya (Kilis ve Birecik) gidildiğinde bu ünsüz [q] olarak karşımıza çıkmaktadır.

Artdamaksıl n ünsüzünün kullanımı Gaziantep ve Kilis'te, Adıyaman'a oranla daha sık görülmektedir. Adıyaman merkezde ve Gölbaşı'nda nadir görülmektedir. Kâhta'da çok daha nadir bir kullanım görülmektedir. Bu da artdamaksıl n ünsüzünün doğuya gidildikçe kaybolduğunu göstermektedir.

Birinci ana ağız grubu iki alt gruba ayrılabilir. Gaziantep merkez ve Kilis'in Gaziantep'e yakın köyleri birinci alt grup; Kilis, Adıyaman merkez, Gölbaşı, Birecik ikinci alt grupta değerlendirilmektedir. Bu alt grupların benzer ağız özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 16: Birinci Ağız Bölgesi Alt Ağız Grupları

Ağız Özellikleri	Birinci Alt Grup	İkinci Alt Grup
	Gaziantep ve Kilis'in Gaziantep'e yakın köyleri	Kilis, Birecik, Gölbaşı, kısmen Adıyaman
t>d, k>g tonlulaşması	Yoğun bir şekilde görülür.	Daha az görülür.
Ön seste /k/ fonemi	Çoğunlukla [g] şeklinde görülür.	Çoğunlukla [q] şeklinde görülür.
Açık e [æ] ünlüsünün durumu	Yoğun bir şekilde görülür. Karakteristiktir.	Nadir görülür, karakteristik değildir.
Yuvarlak ünlülü kelime tabanında ek ünlülerinin düzleşme eğilimi	Görülmez.	Birecik ve Gölbaşı'nın doğusuna doğru düzleşme eğilimi artar.
İlgi ve iyelik eklerinde kalınlık-incelik uyumuna aykırılık	Görülmez.	Birecik ve Gölbaşı'ndan itibaren görülür.
Şimdiki zaman eki	-i(y), -(y)i ve -yo/-yor biçimi görülür.	-i(y), -(y)i ve -o/-or biçimi görülür. (Gölbaşı hariç)
+ken, +ki, +leyin eklerinin uyuma girmesi	Nadir görülür.	Kalın ünlülü biçimleri kaybolmak üzeredir.
Çokluk eki	+nAr biçimi de görülür.	+nAr biçimi nadir görülür.
Şimdi kelimesinin kullanım biçimleri	şinni biçimi de görülür.	Kilis dışında şinni biçimi görülmez veya sporadik görülür.
Ek fiilin uyuma girmesi	Görülür.	Nadir görülür.

İkinci alt grup şeklinde gösterdiğimiz Kilis, Birecik, Gölbaşı, kısmen Adıyaman kendi içinde üç alt gruba daha ayrılır. Bu üç grup arasındaki temel farklılıklar şöyledir:

Birecik ve Adıyaman'ı diğerlerinden ayıran özellikler:

Yuvarlak ünlülü kelime tabanında ek ünlüleri çoğunlukla düzleşme eğilimindedir. Gereklilik bildiren cümleler, gereklilik kipi eki ile veya -mAn gerek/lazım ifadesiyle kullanılır.

Gölbaşı'nı diğerlerinden ayıran özellikler:

Şimdiki zaman ekinin *-or* biçimi görülmez. Gelecek zaman eki *-icoh* biçiminde de görülür.

Kilis'i diğerlerinden ayıran özellikler:

Öğrenilen geçmiş zaman ekinin *-Ik/-Uk* biçimi de görülür. Geniş zamanın olumsuz çekimi çokluk 1. şahısta bazen *-mAz+Ik* biçimindedir. Gelecek zaman eki *-IcI/-UcU* biçiminde de görülür. *şimdi* kelimesi *şinni* biçiminde de görülür.

Birinci ana grup ve bu gruba bağlı alt ağız grupları tablo şeklinde aşağıda verilmiştir.

Şekil 4: Birinci Ağız Bölgesi Alt Ağız Grupları Şeması

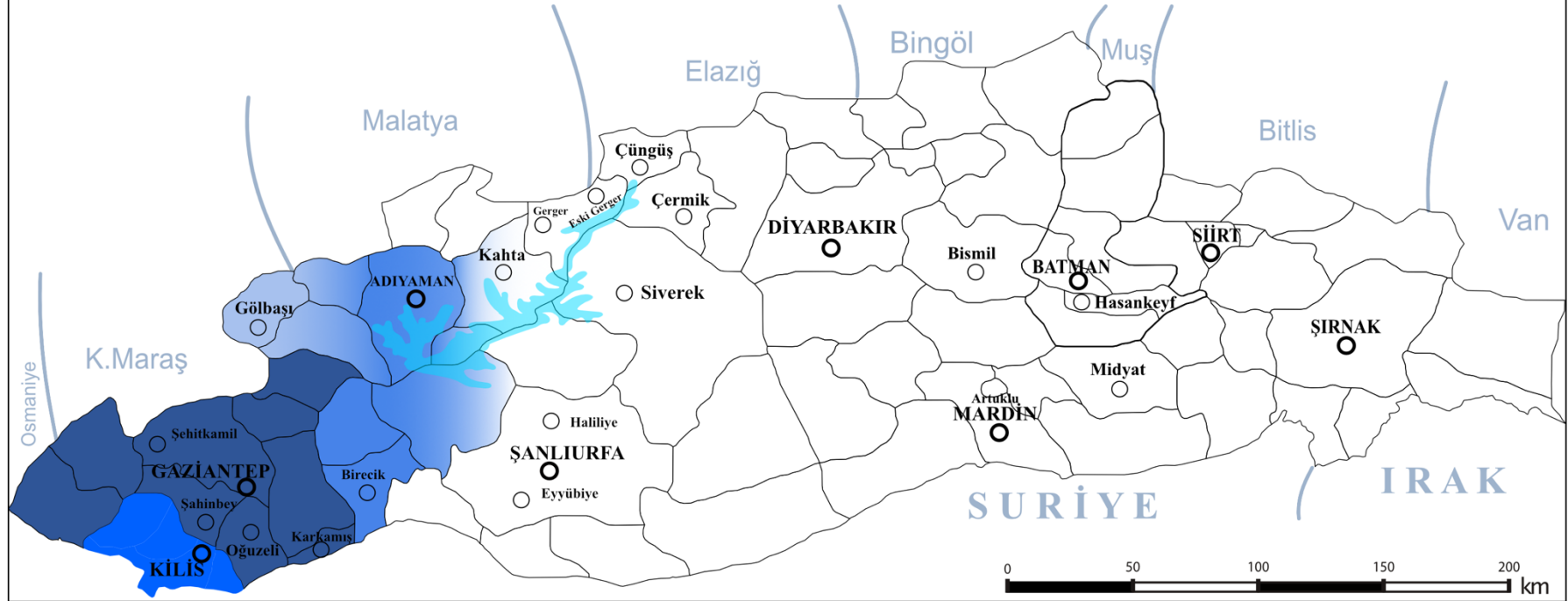

Birinci ağız bölgesi alt ağız grupları aşağıdaki haritada (Harita: C4) mavi rengin tonları ile gösterilmiştir.

HARİTA : C4

GAB Birinci Ağız Bölgesi Alt Ağız Grupları

- 1. Alt Grup
- 2. Alt Grup -1
- 2. Alt Grup -2
- 2. Alt Grup -3

6.3.2.2. İkinci Ağız Bölgesi Alt Grupları

İkinci ağız bölgesinde Batman, Diyarbakır, Mardin ve Siirt birinci grup; Çermik, Çüngüş, Gerger, Bismil, Şanlıurfa ikinci grup; Şırnak üçüncü grup şeklinde tasnif edilebilir. Bu grupları ayıran temel farklar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Birinci alt grupta bulunan Şırnak'ta ağız verileri çoğunlukla ÖTT ile benzerdir. İç ve son seslerde /k/ ve /g/ ünsüzlerinin sızıcılaşması, çok heceli kelime sonlarındaki ünlünün bazen düzleşmesi bazen dört şekilli görülmeye devam etmesi bu grubu diğerlerinden ayırmaktadır. Ayrıca Adıyaman'ın Gerger ve Kahta ilçe merkezlerinde, kısmen Batman'da, kısmen Diyarbakır merkezde Şırnak'taki gibi ÖTT'ye yakın bir konuşma biçimi görülmektedir.

İkinci alt grupta Doğu grubu ağızları özelliği olan çok heceli kelime sonunda ı, u, ü>i değişimi hem kelime tabanında hem de ünlü ile biten eklerde belirgin olarak görülmektedir. Ayrıca Mardin ve kısmen Siirt'in Arapçanın etkisinde kalması bu illeri Diyarbakır'dan ayırmaktadır. Batman ise bazı verilerde Mardin ve Siirt'le; bazılarında Diyarbakır'la benzerlik göstermektedir. Bu grup kendi içinde üç alt gruba daha ayrılmaktadır. Mardin, Midyat, Hasankeyf (1), Batman, Siirt (2), Diyarbakır (3).

Üçüncü alt grup Çermik, Çüngüş, eski Gerger (1); Bismil ve Şanlıurfa (2) olmak üzere iki alt gruba ayrılır.

Tablo 17: İkinci Ağız Bölgesi Alt Ağız Grupları

Ağız Özellikleri	Birinci Alt Grup	İkinci Alt Grup	Üçüncü Alt Grup
	Şırnak	Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt	Çermik, Çüngüş, Eski Gerger, Bismil, Şanlıurfa
a-o arası [ɒ] ünlünün durumu	Sıkça görülür.	Nadir görülür.	Görülmez.
o-u ünlülerinin karıştırılması	Sıkça görülür.	Nadir görülür.	Görülmez.
Asli b ünsüzünün durumu	Korunmaz.	Çoğunlukla korunmaz.	Çoğunlukla korunur.
İç ve son seslerde b>m ses değişmesi	Görülmez.	Görülmez.	Görülür.
Belirli bazı kelimelerde k>g, p>b, t>d tonlulaşması	Görülmez.	Nadir görülür.	Sık görülür.
Çok heceli kelime sonundaki ı, u, ü>i değişimi	Görülmez.	Görülür.	Düz şekilleri görülür. (u, ü>ı, i)
İç ve son seslerde /g/ korunması	Korunmaz.	Korunmaz.	Korunur.
İç ve son seslerde /k/ korunması	Sızıcılaşır.	Çoğunlukla korunur.	Sızıcılaşır.
Kelime içinde göçüşme (metatez)	Nadir görülür.	Nadir görülür.	Sık görülür.
ki’li cümle yoğunluğu	Yoğun	Nadir	Nadir
Geniş zamanın teklik 1. şahıs olumsuz çekimi	-mA+m	-mA+m	-mAz+Am
Geniş zamanın çokluk 1. şahıs olumsuz çekimi	-mAyIz	-mAyIz	-mAzIk
-AndA zarf-fiil ekinin kullanım durumu	Kullanılmaz.	Kullanılmaz.	Kullanılır.
Öğrenilen geçmiş zaman ekinin birinci şahıslarda kullanım durumu	Çoğunlukla kullanılır.	Çoğunlukla kullanılır.	Nadir kullanılır.
Vurgu ile soru cümlesi oluşturma	Yoğun kullanılır.	Yoğun kullanılır.	Nadirdir.

Tablo 18: İkinci Ağız Bölgesi İkinci Alt Grup Ağız Farklılıkları

İkinci Ağız Bölgesi Birinci Alt Grup Ağız Farklılıkları	İkinci Ağız Bölgesi Birinci Alt Grubun Birinci Alt Grubu	İkinci Ağız Bölgesi Birinci Alt Grubun İkinci Alt Grubu	İkinci Ağız Bölgesi Birinci Alt Grubun Üçüncü Alt Grubu
	Mardin	Diyarbakır	Batman, Siirt
İlk hecesinde /ö/ veya /ü/ bulunan kelimelerde kalınlaşma	Görülür.	Görülmez.	Kısmen görülür.
Kelime içinde /o/ ve /u/ ünlülerinin karıştırılması	Çok nadir görülür.	Görülür.	Nadir görülür.
İç ve son seslerde /k/ korunması	Korunur.	Bazen sızıcılaşır.	Çoğunlukla korunur.
Kelime içinde göçüşme (metatez)	Nadir görülür.	Diğerlerinden daha çok görülür.	Nadir görülür.
Alıntı kelimelerde uzun ünlünün durumu	Bazen korunur.	Korunmaz.	Nadiren korunur.
Aslî b ünsüzünün durumu	Korunmaz.	Bazen korunur.	Korunmaz.
Boğazsıl h [h] ünsüzünün kullanım yoğunluğu	Çok yoğun görülür.	Nadir görülür.	Batman'ın Mardin'e yakın kısımlarında ve Siirt'te yoğun görülür.
İlk hecede /h/ veya /m/ ünsüzü yanındaki dar-yuvarlak ünlünün genişlemesi	Nadir görülür.	Sık görülür.	Nadir görülür.
Gelecek zaman ekinde ünlü uyumuna aykırılık	Çoğunlukla görülmez.	Görülür.	Çoğunlukla görülmez.
Şimdiki zaman ekinin kullanım biçimleri	ÖTT ile aynıdır.	-i(y), -(y)i biçimindedir.	Siirt'te -i(y), -(y)i biçimindedir. Batman'da ÖTT ile aynıdır.
öyle/böyle kelimelerinin kullanım biçimi	oyle/boyle	ele/bele, eyle/beyle	Hasankeyf ve Siirt'te kısmen ele/bele kısmen de oyle/boyle görülür.
gibi kelimesinin kullanım biçimi	ÖTT ile aynıdır.	gimi/kimi biçimi de görülür.	ÖTT ile aynıdır.

ÖTT’de olmayan enklitik edatların kullanımı	<i>mo ko, ma, zi</i>	<i>ma, ke/key</i>	<i>ma</i>
<i>u</i> bağlama edatının kullanım durumu	Sıkça görülür.	Görülmez.	Görülür.
Cümle içinde Arapça/Farsça kelime yoğunluğu	Yoğun şekilde görülür.	Görülmez.	Hasankeyf ve Siirt’te görülür.

Tablo 19: İkinci Ağız Bölgesi Üçüncü Alt Grup Ağız Farklılıkları

İkinci Ağız Bölgesi İkinci Alt Grup Ağız Farklılıkları	İkinci Ağız Bölgesi İkinci Alt Grubun Birinci Alt Grubu	İkinci Ağız Bölgesi İkinci Alt Grubun İkinci Alt Grubu
	Çermik, Çüngüş, Eski Gerger	Bismil, Şanlıurfa
Söz başında b>m ses değişmesi	Çermik ve Çüngüş'te görülmez. Eski Gerger'de nadir görülür.	Görülür.
/k/ ünsüzünün kelime başındaki durumu	[g] biçimindedir.	[q] veya [g] biçimindedir.
Artdamaksıl n [ŋ] ünsüzünün durumu	[n] biçimindedir.	Bazı kelimelerde /g/ veya /y/ biçimindedir.
Dudak ünsüzleri yanındaki dar-yuvarlak kök ünlüsünün düzleşmesi	Görülür.	Nadir görülür.
Dudak ünsüzleri yanındaki dar-düz kök ünlüsünün yuvarlaklaşması	Görülür.	Görülmez.
Düz ünlülü kelime tabanında ek ünlüsünün yuvarlak şekli	Görülür.	Bismil'de kısmen görülür, Şanlıurfa'da görülmez.
Görülen geçmiş zaman ekinde yuvarlaklaşma	Görülür.	Bismil'de kısmen görülür, Şanlıurfa'da görülmez.
İlgi ekinin kullanım biçimi	+(n)Xn	+(y)Xn
ki bağlama edatı ile +ken, +ki, +leyin eklerinin uyuma girmesi	Girmez.	Bismil'de girer.
Çokluk 1. ve 2. şahıs zamirinin yönelme hâli çekimi	ÖTT ile aynıdır.	biye/siye biçimindedir.
Şart kipinde ek yığılması	Görülmez.	Görülür.
Zamir kökenli teklik 1. şahıs eki	+Am	+(X)m
Zamir kökenli çokluk 2. şahıs eki	+sXnXz	+sXz

Şırnak yerleşiminde ilgi eki, iyelik eki, görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ekleri çoğunlukla düzdür. Zaman zaman ÖTT'deki gibi dört şekilli görülür. /o/ ve /u/ ünlüleri

Diyarbakır ve Adıyaman’a oranla daha belirgin bir şekilde karıştırılır. Bu karışıklık yazı dilinde de kendini gösterir. /k/ ünsüzü iç ve son seslerde sızıcılaşarak [x] şekline bürünür, söz başında korunarak [q] şeklinde görülür. /g/ ünsüzü iç ve son seslerde korunmaz. *ki*’li cümlelerin kullanım yoğunluğu, *kendi* kelimesi barındıran cümleler bu yerleşim birimlerinde oldukça yoğundur. Teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme çekimi *bena/sena* biçiminde görülür. İç ve son seslerde b>v ses değişimi görülür.

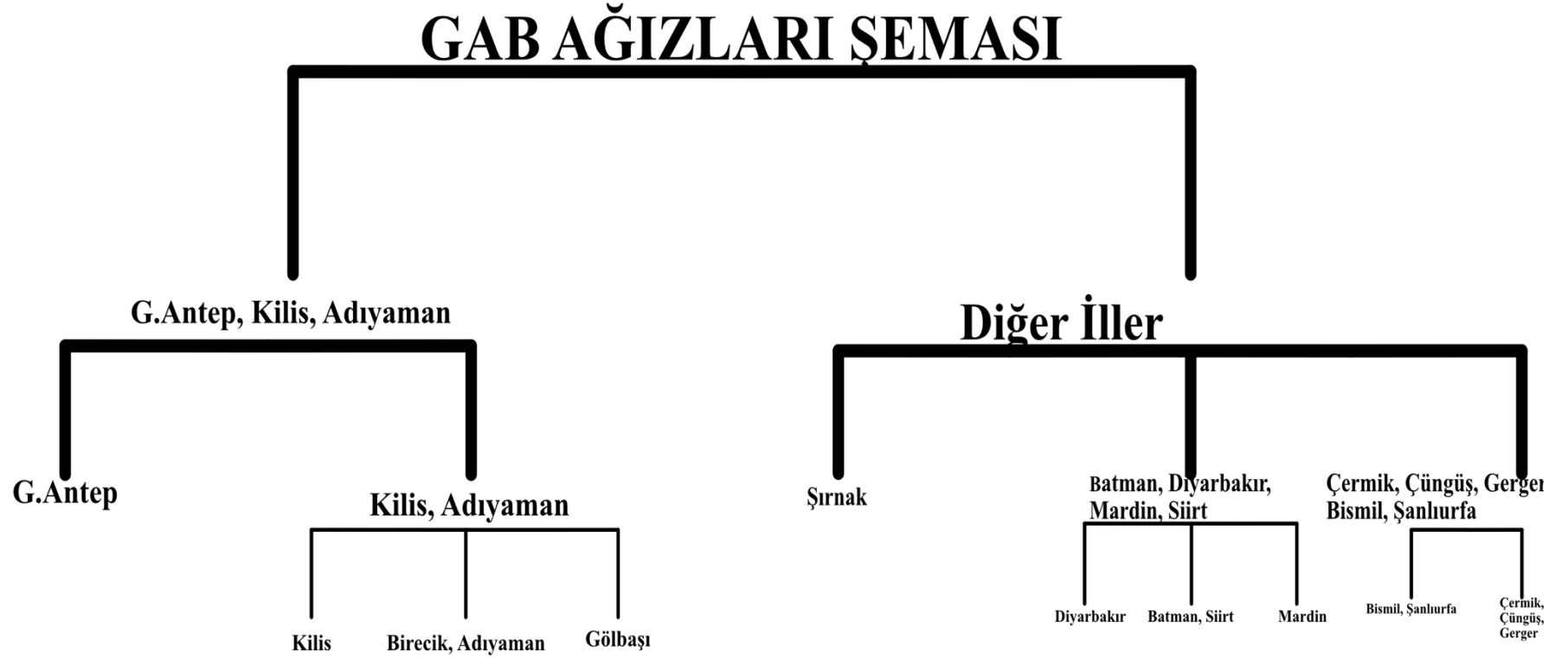
İkinci ağız bölgesi alt ağız grupları şeması aşağıda verilmiştir.

Şekil 5: İkinci Ağız Bölgesi Alt Ağız Grupları Şeması

Tüm ağız grupları şeması (Şekil 6) ve incelenen ağız bölgeleri haritası (Harita: C5) aşağıda verilmiştir.

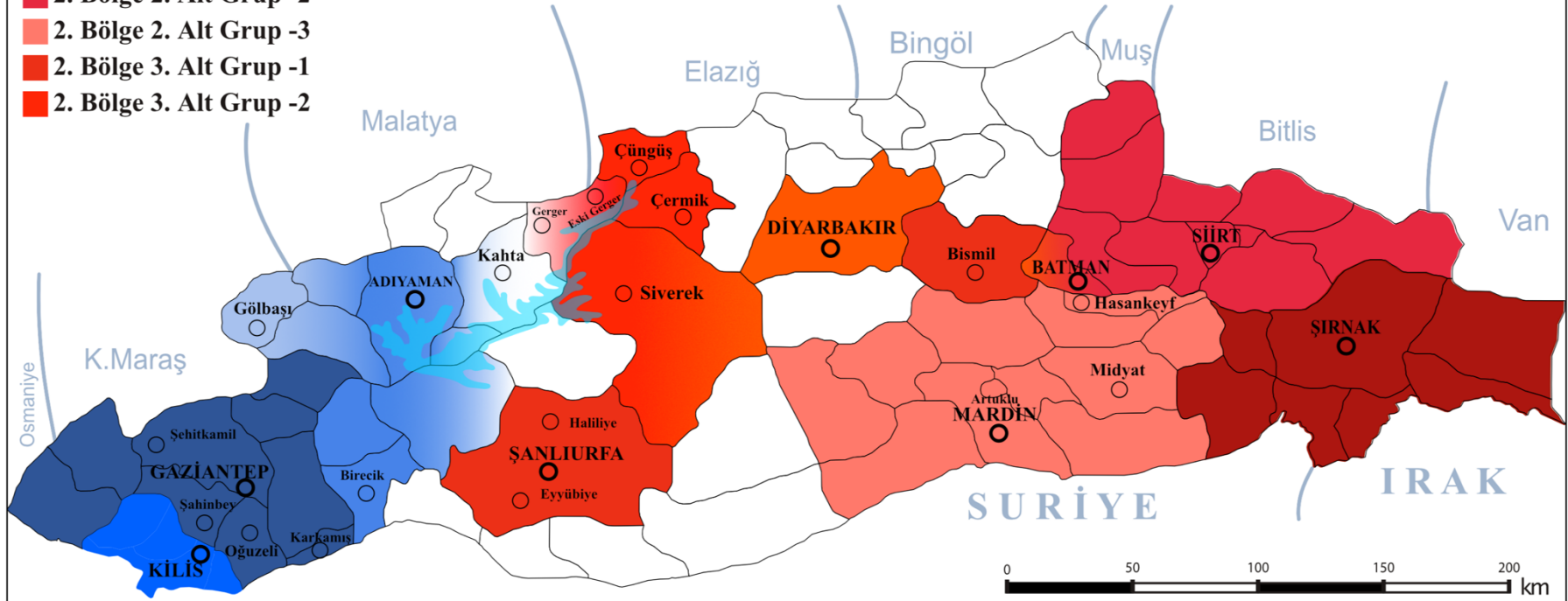
Şekil 6: GAB Ağızları Şeması

HARİTA : C5

GAB İncelenen Ağız Bölgeleri

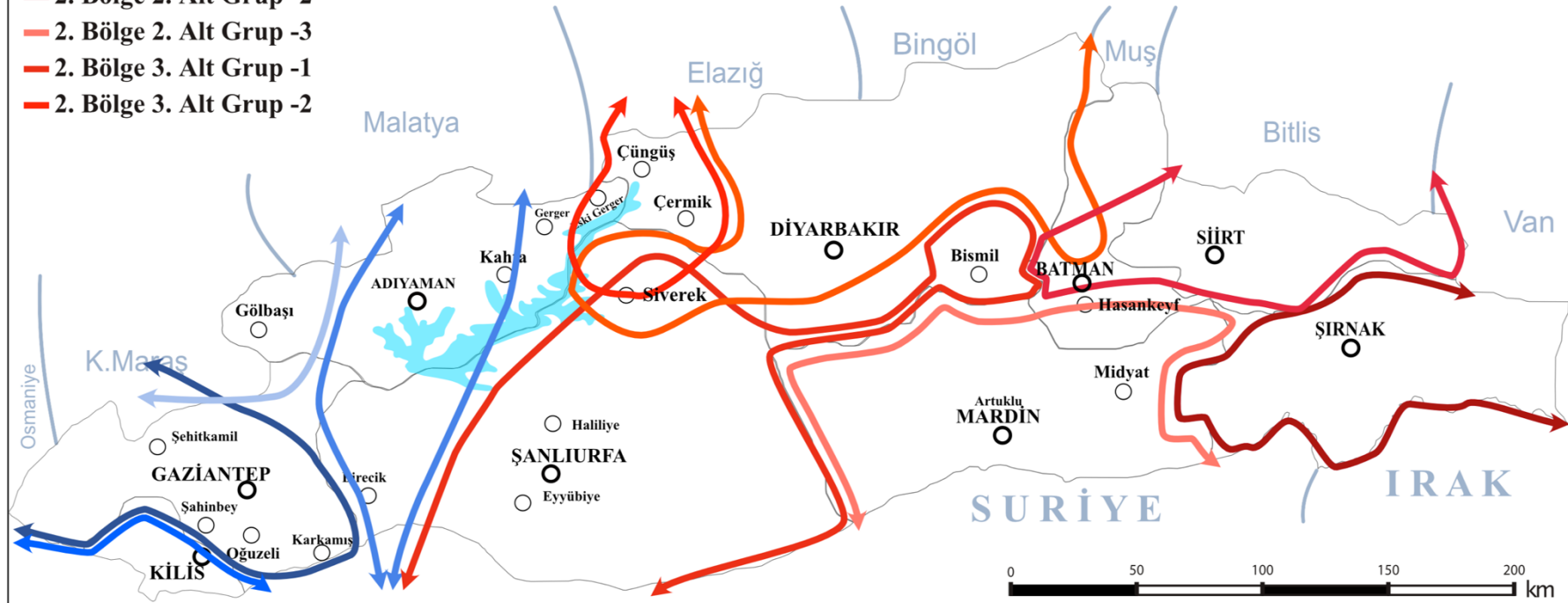
- 1. Bölge 1. Alt Grup
- 1. Bölge 2. Alt Grup -1
- 1. Bölge 2. Alt Grup -2
- 1. Bölge 2. Alt Grup -3
- 2. Bölge 1. Alt Grup
- 2. Bölge 2. Alt Grup -1
- 2. Bölge 2. Alt Grup -2
- 2. Bölge 2. Alt Grup -3
- 2. Bölge 3. Alt Grup -1
- 2. Bölge 3. Alt Grup -2

HARİTA : C6

GAB Ağız Sınırları

- 1. Bölge 1. Alt Grup
- 1. Bölge 2. Alt Grup -1
- 1. Bölge 2. Alt Grup -2
- 1. Bölge 2. Alt Grup -3
- 2. Bölge 1. Alt Grup
- 2. Bölge 2. Alt Grup -1
- 2. Bölge 2. Alt Grup -2
- 2. Bölge 2. Alt Grup -3
- 2. Bölge 3. Alt Grup -1
- 2. Bölge 3. Alt Grup -2

6.4.Adlandırma Önerileri

Tarihî Türk dillerini/lehçelerini fonetik/morfolojik verilerle tahlil ve tasnif eden G. Németh *s grubu, y grubu*; Samoyloviç *r grubu, d grubu, tav grubu, taglık grubu, tağlı grubu, ol- grubu* şeklinde adlandırmıştır (Arat, 2010, s. 96-101). Bir başka kaynakta (bkz. Tekin, 1989, s.148) Samoyloviç'in *r, d, t, z* alt grupları şeklinde tasnif ettiği belirtilmiştir. Ramstedt; *kuzey, doğu, batı, güney, Çuvaş, Yakut* gibi ana gruplar halinde göstermiş ve kuzey gruplarını *d, z, y* alt grupları şeklinde (Tekin, 1989, s. 144-146) ifade etmiştir. Poppe, Çuvaşça dışındaki Türk dillerini Yakutça (atah, tıg), Tuvaca (adak/azak, tag), Kıpçak (ayak, taw), Çağatay (ayak, tag), Türkmen (ayak, dag) (Tekin, 1989, s. 159) şeklinde tasnif etmiştir. Batı Rumeli ve Doğu Rumeli ağızları şeklinde tasnif edilen Rumeli Türk ağızları, /ga/ ağızları ve /ka/ ağızları şeklinde iki gruba ayrılmıştır (Dryga, 2009, s. 195-196).

Görüldüğü üzere tarihî Türk lehçeleri tasnif edilirken çoğunlukla boy, soy, millet, yer adı, bölge adı, yön adı ile adlandırmalar yapılmıştır. Alt gruplar belirlenirken çeşitli fonetik ve/veya morfolojik adlandırmalar yapılmıştır. Bu teknik Türkiye ağızları için de kullanılabilir. Nitekim Leyla Karahan da *doğu, batı, kuzeydoğu* yön isimlerini kullanarak Türkiye ağızlarını üç ana gruba ayırmıştır. Alt ağız grupları için bu tip bir adlandırma yapmamış, sıra numarası vererek Batı grubu 1. alt ağız grubu, 2. alt ağız grubu... şeklinde tasnif yoluna gitmiştir. İkinci ve sonraki derece alt ağız grupları için de adlandırma aynı şekilde rakamlarla devam etmiştir.

GAB Ağızları yukarıda açıklandığı üzere iki ana ağız bölgesine ayrılmaktadır. Ana ağız grubu adlandırma önerileri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 20: Ana Ağız Grupları Adlandırma Önerisi

Adlandırma Önerileri	Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Birecik	Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak
	[ŋ] grubu	[n] grubu
	Batı grubu	Doğu grubu
	g grubu	y grubu

Birinci ağız bölgesi alt ağız grupları için adlandırma önerileri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 21: Birinci Ana Ağız Bölgesi Alt Ağızları Adlandırma Önerisi

Adlandırma Önerileri	Gaziantep	Kilis, Adıyaman		
	Gaziantep Ağızı	Kilis-Adıyaman Ağızı		
	[g] Ağızı	[q] Ağızı		
	Açık e [æ] ağızı	[ɛ] ağızı		
	-i Ağızı	-or Ağızı		
		Kilis	Birecik- Adıyaman	Gölbaşı
		Kilis Ağızı	Adıyaman Ağızı	Gölbaşı Ağızı
		-IcI Ağızı	-AcAk Ağızı	-icoh Ağızı

İkinci ağız bölgesi alt ağız grupları için adlandırma önerileri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 22: İkinci Ana Ağız Bölgesi Alt Ağızları Adlandırma Önerisi

Adlandırma Önerileri	Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt	Çermik, Çüngüş, Eski Gerger, Bismil, Şanlıurfa	Şırnak
	Doğu-1 Ağızı	Doğu-2 Ağızı	Doğu-3 Ağızı
	-i Ağızı	-1 Ağızı	-u Ağızı
	-miş Ağızı	-mİş Ağızı	-muş Ağızı
	-di Ağızı	-dİ Ağızı	-du Ağızı
	<i>oldi</i> Ağızı	<i>oldİ</i> Ağızı	<i>oldu</i> Ağızı

İkinci ağız bölgesi birinci alt ağız grubu için adlandırma önerileri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 23: İkinci Ana Ağız Bölgesi Birinci Alt Ağız Grubu Adlandırma Önerisi

Adlandırma Önerileri	Mardin	Diyarbakır	Batman, Siirt
	Mardin Ağızı	Diyarbakır Ağızı	Siirt Ağızı
	<i>oyle</i> ağızı	<i>eyle/ele</i> Ağızı	<i>öyle/ele</i> Ağızı
	<i>-yor</i> Ağızı	<i>-i</i> Ağızı	<i>-i/-yor</i> Ağızı

İkinci ağız bölgesi birinci alt ağız grubu için adlandırma önerileri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 24: İkinci Ana Ağız Bölgesi İkinci Alt Ağız Grubu Adlandırma Önerisi

Adlandırma Önerileri	Çermik, Çüngüş, Eski Gerger	Bismil, Şanlıurfa
	<i>b</i> Ağızı	<i>m</i> Ağızı
	<i>n</i> Ağızı	<i>g</i> Ağızı
	<i>-dU</i> Ağızı	<i>-dI</i> Ağızı
	<i>bize/size</i> Ağızı	<i>biye/siye</i> Ağızı
	<i>+se</i> Ağızı	<i>+semse</i> Ağızı
	<i>geliyim</i> Ağızı	<i>geliyem</i> Ağızı
	<i>+sInIz</i> Ağızı	<i>+sIz</i> Ağızı

Tablo 25: Tüm Ağız Grupları Adlandırma Önerisi

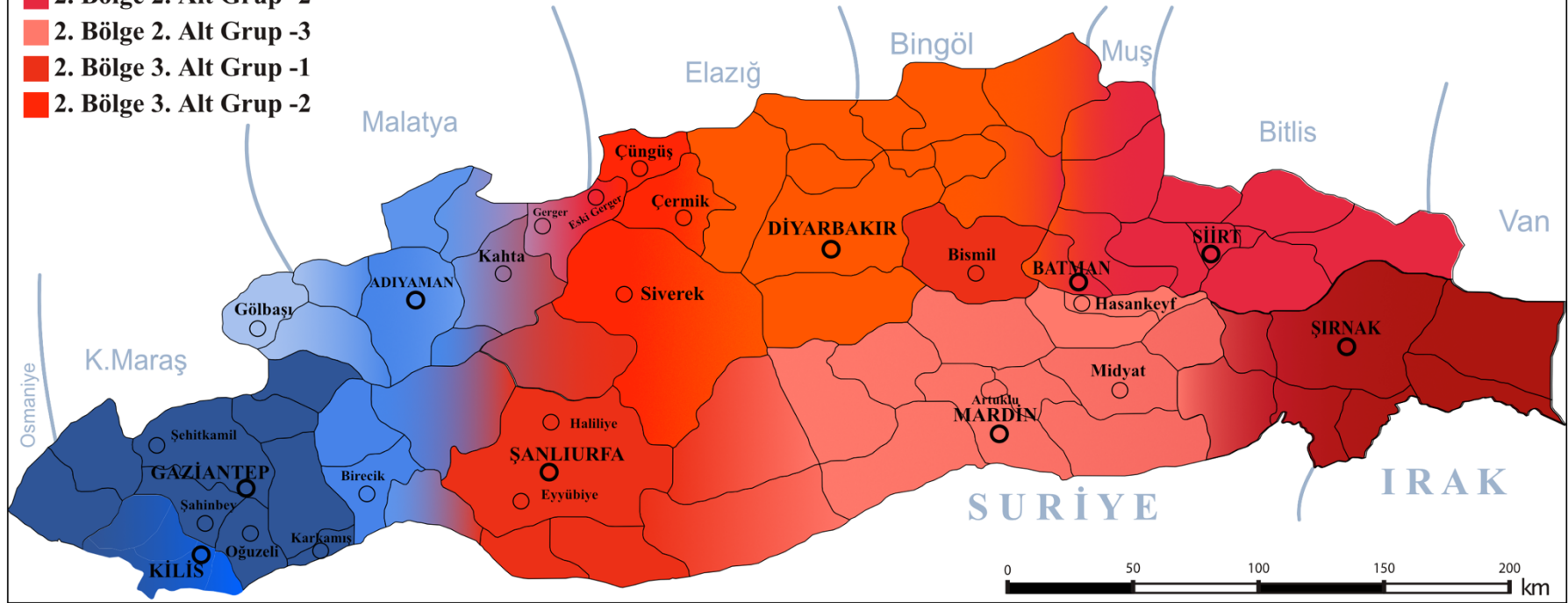
Adlandırma Önerileri	BATI GRUBU				DOĞU GRUBU					
	[ŋ] grubu				[n] grubu					
	Gaziantep	Kilis	Birecik, Adıyaman	Gölbaşı	Mardin	Diyarbakır	Batman- Siirt	Şırnak	Çermik, Çüngüş, Eski Gerger	Şanlıurfa, Bismil
	Batı-1 Ağızı	Batı-2 Ağızı			Doğu-1 Ağızı			Doğu-3 Ağızı	Doğu-2 Ağızı	
	Antep Ağızı	Türkmen Ağızı			Doğu-1 Ağızı			Şırnak Ağızı	Doğu-2 Ağızı	
	-yor Ağızı	-or Ağızı			-i(y) Ağızı			Şırnak Ağızı	ı-i Ağızı	
	Antep Ağızı	Kilis-Adıyaman Ağızı			Mardin Ağızı	Diyarbakır- Siirt Ağızı		Şırnak Ağızı	Yukarı Fırat Ağızı	Urfa- Bismil Ağızı
	Antep Ağızı	Kilis-Adıyaman Ağızı			Mardin Ağızı	Diyarbakır Ağızı	Siirt Ağızı	Şırnak Ağızı	Yukarı Fırat Ağızı	Urfa- Bismil Ağızı

İncelenmemiş yerleşim birimlerinin ağız özellikleri ile değerlendirildiğinde GAB ağız haritası, ağız sınırları ve adlandırma önerileri aşağıdaki şekilde gösterilebilir (bkz. Harita: C7, C8).

HARİTA : C7

GAB Tüm Ağz Bölgeleri

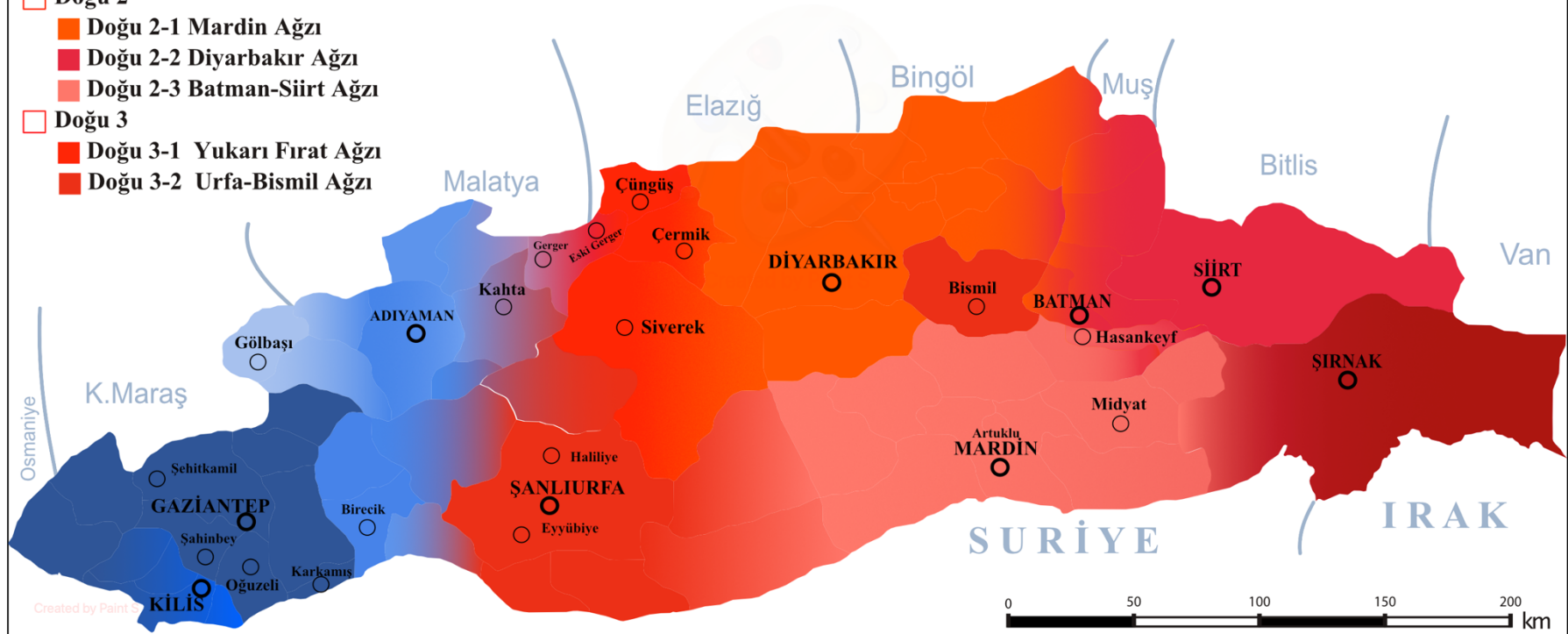
- 1. Bölge 1. Alt Grup
- 1. Bölge 2. Alt Grup -1
- 1. Bölge 2. Alt Grup -2
- 1. Bölge 2. Alt Grup -3
- 2. Bölge 1. Alt Grup
- 2. Bölge 2. Alt Grup -1
- 2. Bölge 2. Alt Grup -2
- 2. Bölge 2. Alt Grup -3
- 2. Bölge 3. Alt Grup -1
- 2. Bölge 3. Alt Grup -2

HARİTA : C8

GAB Tüm Ağz İsimleri

- Batı 1 Antep Ağzı
- Batı 2 Kilis-Adıyaman Ağzı
 - Batı 2-1 Kilis Ağzı
 - Batı 2-2 Birecik-Adıyaman Ağzı
 - Batı 2-3 Gölbaşı Ağzı
- Doğu 1 (Şırnak Ağzı)
- Doğu 2
 - Doğu 2-1 Mardin Ağzı
 - Doğu 2-2 Diyarbakır Ağzı
 - Doğu 2-3 Batman-Siirt Ağzı
- Doğu 3
 - Doğu 3-1 Yukarı Fırat Ağzı
 - Doğu 3-2 Urfa-Bismil Ağzı

KAYNAKÇA

- Adıyaman Belediyesi.* (2020, 01 18). Adıyaman.Bel.Tr: <http://www.adiyaman.bel.tr/icerik/120/27/adiyaman-tarihi.aspx> adresinden alındı
- Adıyaman İl Kültür Turizm Müdürlüğü.* (2020, 02 02). <https://adiyaman.ktb.gov.tr>: <https://adiyaman.ktb.gov.tr/TR-61345/tarihce.html> adresinden alındı
- Adıyaman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.* (2019, 11 18). Turizm Bakanlığı: <https://adiyaman.ktb.gov.tr/TR-61340/kahta.html> adresinden alındı
- Adıyaman Valiliği.* (2020, 02 18). Adıyaman Valiliği - Nüfus Bilgileri: <http://www.adiyaman.gov.tr/nufus-bilgileri> adresinden alındı
- Akar, A. (2011). Türkiye Türkçesi Ağzlarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları. 38. *ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007) Bildirileri* (s. 23-38). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Aksoy, Ö. A. (1945). *Gaziantep Ağzı I.* İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Alaeddinoğlu, F. (2011). Batman Şehri, Fonksiyonel Özellikleri ve Başlıca Sorunları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19-42.
- Alkayış, M. (2009). Kâhta Ağzında Yuvarlak Ünlülerin Kullanımı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(3), 18-21.
- Alkayış, M. (2019). *Adıyaman Ağzında Atasözleri ve Deyimler: 2.* İstanbul: Hiper yayın.
- Alkayış, M. F. (2011). Adıyaman Ağzında Kullanılan İki Enklitik Edatı: ke, o. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(6), 1-10.
- Altunışık, İ. (2009). Coğrafi Bakımdan Batman İli Yer Adları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunbıçak, İ. (2015). Birecik Ağzı. Isparta: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Anadolu Ajansı*. (2020, 04 05). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/nissibi-koprusu-turizm-ve-ekonomiye-katki-sagliyor/1198505> adresinden alındı
- Arat, R. R. (2010). Türk Şivelerinin Tasnifi. *Journal of Turkology*, 59-138.
- Arslan, R. (2009, 03). 19.Yüzyılda Hısnımansur, Behisni, Gerger ve Kahta'nın Sosyal ve İktisadî Durumu. Sivas: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Artuklu Kaymakamlığı*. (2020, 04 07). <http://www.artuklu.gov.tr/ilcemiz> adresinden alındı
- Ataş, Ş. (2017). Mardin'de Çok Dillilik ve Ana Dili Arapça Olan Çok Dillilerde Kod Değişiririmleri. Mersin: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ay, Ö. (2009). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Görülen Eskicil (Arkaik) Unsurlar Üzerine. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)* (s. 75-99). Ankara: TDK Yayınları.
- Aydemir, H. (1997). Türkçede İlk Seslemdeki Yuvarlak Ünlülerin Nitelikleri Üzerine. *Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe, Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference*, 19-30.
- Ayyılmaz, S., & Ayyılmaz, C. (2018). Ağız Bilimi Çalışmalarının Türkçe Öğretimi Açısından Önemi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*(45), 7-38.
- Bölge Gündem*. (2020, 02 06). <https://www.bolgegundem.com/adiyaman-golbasi-ilcesinin-nufusu-yuzolcumu-kisa-tarihcesi-ve-koyleri-394079h.htm> adresinden alındı
- Börtlü, G. (2020). The Vowel Triangle of Turkish and Phonological Processes of Laxing and Fronting in Turkish. Ankara, Hacettepe Üniversitesi: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Başkan, A. (2012). Bismil Ağzı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Başkan, A. (2017). Bismil (Diyarbakır) Ağzında Arkaik Sözler. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 4(4), 537-540.

- Bakırcı, M. (1997). Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirlere Yeni Bir Örnek: Samsat. *Türk Coğrafya Dergisi*(32), 365-391.
- Balcı, M. (2010). Kosova ve Makedonya Türk Ağızlarında Devrik Cümle Meselesi. *Avrasya Etüdleri*, 38(2), 43-60.
- Baltacı, M. (2011, 04). *Çüngüş İlçesi Durum Raporu*. Karacadağ Kalkınma Ajansı: https://www.karacadag.gov.tr/Dokuman/Dosya/www.karacadag.org.tr_246_CP6S54UN_cungus_ilce_durum_raporu.pdf adresinden alındı
- Banguoğlu, T. (1977). Anadolu ve Rumeli Ağızları. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1, 132-134.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baran, B. (2020). Diyarbakır İli Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri ve Kullanılışları. *MECMUA - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 16-32.
- Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü*. (2020, 02 10). <https://batman.ktb.gov.tr/TR-56577/tarihce.html> adresinden alındı
- Bayazıt, M. (2015). Hasankeyf: Tarihi Yansıtan Kültürel Bir Miras (Arkeometrik Yaklaşım). *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*.
- Bingül, Ş. (2018). Osmanlı Devleti Döneminde Diyarbakır Belediyesi. *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır* (s. 381-402). içinde İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Birecik Kaymakamlığı*. (2020, 03 07). <http://www.birecik.gov.tr/kelaynak-kuslari3> adresinden alındı
- Bismil Kaymakamlığı*. (2020, 02 21). <http://www.bismil.gov.tr/bismil-tarihcesi> adresinden alındı
- Bismil Kaymakamlığı*. (2020, 02 21). <http://www.bismil.gov.tr/bismil-tarihcesi> adresinden alındı
- Bismil Kaymakamlığı*. (2020, 02 21). <http://www.bismil.gov.tr/cografi-yapi> adresinden alındı

- Boz, E. (2008). Ağız Atlasları. *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(3), 152-166.
- Boz, E., & Aktaş, S. (2017). *Eskişehir İli Dil Atlası*. Eskişehir: Gazi Kitabevi.
- Brendemoen, B. (2000). Trabzon Ağızlarındaki Ünlü Uyumu ve Yöntemsel Açından Düşündürdükleri. *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri* (s. 35-46). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Brendemoen, B. (2008). Anadolu Ağızlarındaki Söz Dizimi Üzerine Bir Not. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(3), 166-175.
- Bulduk, T. B. (2011). Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağızı. Adıyaman: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bulduk, T. B. (2018). Kelime Başında Y Foneminin Düşmesi Kâbus-Nâme ve Türkiye Türkçesi Ağızları Örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 944-991.
- Bulduk, T. B. (2018). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Farklı Bir Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki ve Çekimi. *Turkish Studies*, 225-244.
- Bulgar Dili Enstitüsü*. (2020, 01 08). ibl.bas.bg: <https://ibl.bas.bg/struktura/balgarska-dialektologiya-i-lingvistitchna-geografiya/publikatsii/> adresinden alındı
- Bulut, S. (2013). Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1(8), 1129-1149.
- Buran, A. (1994). -Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 11-18.
- Buran, A. (2006). Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler. *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*.

- Buran, A. (2007). Türkiye Türkçesi Ağzlarında s / ş Meselesi. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 121-127.
- Buran, A. (2009). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Dil Atlası*. İstanbul: Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık.
- Buran, A. (2010). Türkiye Türkçesi Ağız Atlasının Önündeki Sorunlar. *Diyalektolog - Ağız Araştırmaları Dergisi*, 15-20.
- Buran, A. (2011). Türkiye Türkçesi Ağzlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 41-54.
- Caferoğlu, A. (1955). Anadolu Ağzlarındaki Metathese Gelişmesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1-7.
- Coğrafya Dünyası*. (2020, 03 06). <http://www.cografya.gen.tr/tr/sanliurfa/anlami.html> adresinden alındı
- Çetin, İ. (2007). Çok Kültürlülük ve Kimlik Bağlamında Midyat İlçesi Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1-13.
- Çorbacı, H. (2015). Gaziantep'in Arkeolojik Değerleri. A. Üniversitesi içinde, *Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü* (s. 126-136). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.
- Demez, A. (2013). Gölbaşı (Adıyaman) Ağzı. Erzincan: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Demir, N. (2002). Ağız Terimi Üzerine. *Türkbilgi*(4), 105-116.
- Demir, N. (2002). Kıbrıs Ağzları Üzerine Notlar. N. Demir, & F. Turan içinde, *Lars Johanson Armağanı* (s. 100-110). Ankara.
- Demir, N. (2008). Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir? *Türkiye Türkçesi Ağzları Çalıştay Bildirileri*, 183-192.
- Demir, N. (2012). Türkçe Ağız Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları. *Diyalektoloji*(4), 1-8.

- Demir, N. (2013). *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Demiray, E. (2008). Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon İşaretlerinin Farklı Kullanılması Sorunu. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3), 199-211.
- Demirci, K. (2022). *Toplumsal Dilbilim Diyalektoloji ve Ağızbilim Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Develi, H. (2002). Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar. *Türkbilig*(4), 117-124.
- Develi, H. (2008). Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(3), 212-230.
- Diski. (2020, 03 21). Diyarbakır Su ve Kanalizasyon İdaresi: <https://www.diski.gov.tr/icerik/detay.aspx?Id=1251> adresinden alındı
- Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2020, 02 21). <https://diyarbakir.ktb.gov.tr/TR-161012/bismil.html> adresinden alındı
- Diyarbakır Valiliği - Çermik. (2020, 02 21). <http://diyarbakir.gov.tr/cermik> adresinden alındı
- Diyarbakır Valiliği-Çüngüş. (2020, 02 21). <http://diyarbakir.gov.tr/cungus> adresinden alındı
- Doğa Derneği. (2020, 03 17). <https://www.dogadernegi.org/wp-content/uploads/2015/09/Hasankeyf-Kitapcik.pdf> adresinden alındı
- Doğan, T. (2010). Urmiye Ağızları ile Doğu Grubu Ağızlarında Ortak Fonetik ve Morfolojik Özellikler Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, 107-122.
- Dryga, I. (2009). Türkçenin Rumeli Ağızlarının Lengüistik Statüsü ve Sınıflandırılmasına Dair. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)* (s. 193-202). Ankara: TDK Yayınları.

- Dulkar, G. K. (2020, 02 27). *Gaziantep'in Tarihi ve Kültürel Yapısı İçinde Giysi Özellikleri*. <https://www.mynet.com/gaziantep/hakkinda> adresinden alındı
- Durmuş, O. (2011). Çuvaş Türkçesinin Ağız Atlası Üzerine. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*(21), 113-148.
- Eker, S. (2007). Türkçenin Sesbirimleri ve Belirgin Altsesbirimleri. *İlmî Araştırmalar*(24), 23-42.
- Ekinci, A., & Paydaş, K. (2011). Tarihte Urfa. Y. Z. Keskin içinde, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat* (s. 23-42). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Elbeyli-Vikipedi*. (2020, 03 02). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Elbeyli> adresinden alındı
- Ercilasun, A. B. (1999). Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (s. 43-48). Ankara: TDK Yayınları.
- Erdem, M. D. (2006). Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar. *İlmî Araştırmalar*(22), 83-110.
- Erdem, M. D. (2008). Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 502-562.
- Ergin, M. (2005). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- Erol, H. A. (2009). Suriye Colan (Golan) Türkmenleri Ağzı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 40-63.
- Erol, H. A. (2010). Kilis Ağzında Dönüşlülük Zamiri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 345-356.
- Erol, H. A. (2015). Kilis İli Ağızları Ses Bilgisi Özellikleri Üzerine. *Turkish Studies*, 10(8), 421-484.

- Erol, H. A. (2015). Kilis İli Ağızları Şekil Bilgisi (İsim ve Fiil Çekimi) Özellikleri ve Ağız Bölgeleri Üzerine. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 1-30.
- Erol, H. A. (2015). Kilis İli Ağızlarında Şimdiki Zaman. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 5(2), 51-59.
- Erol, H. A. (2015). Kilis İlinde Ağız Tabakalaşması. *Turkish Studies*, 139-152.
- Erol, H. A. (2017). “-mAzIyA” Zarf-Fiili Üzerine. *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı* (s. 215-219). içinde İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Erten, M. (1994). *Diyarbakır Ağzı*. Ankara: TDK.
- Etli, Ö. B. (2020, 04 28). *Göbeklitepe şamanları ve Sütunlara İşlenmiş Erk Hayvanları*. Academia:
https://www.academia.edu/13120664/G%C3%96BEKL%C4%B0TEPE_%C5%9EAMANLARI_VE_S%C3%9CTUNLARA_%C4%B0%C5%9ELENM%C4%B0%C5%9E_ERK_HAYVANLARI adresinden alındı
- Gökçür, E. (2012). Azerbaycan Türkçesi ile Doğu Anadolu Ağızlarındaki Ortaklıklar Üzerine. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 1801-1824.
- Gökçe, H. (2020). 1999-2019 Yılları Arası Ağız Araştırmalarında Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Ünlüler. *Karadeniz Araştırmaları. Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 501-523.
- Gökdağ, B. A. (2009). Azerbaycan ve İran Türk Ağızlarında Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Formasının Değişik Bir Şekli. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)* (s. 223-226). Ankara: TDK Yayınları.
- Gölbaşı Belediyesi. (2020, 02 03). <http://www.golbasi.bel.tr/sehir/golbasi-tarihce/72/> adresinden alındı

- Gölbaşı Kaymakamlığı*. (2020, 02 06). <http://www.golbasi.gov.tr/tarihce> adresinden alındı
- Gül, B. (2013). Moğolistan Dil Atlası Üzerine. *Yalım Kaya Bitigi-Osman Fikri Sertkaya Armağanı*.
- Gül, R. (1993). Kilis Merkez ve Köyleri Ağızları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Gül, R. (1999). Gaziantep Barakları Ağzı. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Gülensoy, T. (1999). Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (s. 16-21). Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T., & Alkaya, E. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası* (3 b.). Ankara: Akçağ.
- Gülsevin, G. (2005). Ağız Araştırmalarımızda Yaygınlaşmış Yanlışlıklar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 207-213.
- Gülsevin, G. (2010). Anadolu Ağızlarında Etnik (Boysal) Özellikler ve Çepni Ağızları Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 141-142.
- Gülsevin, G. (2013). Ses Bilgisinde Çevre Şartı Kavramı ve Ağız İncelemelerindeki Önemi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 49-62.
- Gülsevin, G. (2015). Azerbaycan Dilinin Naxçıvan Dialektoloji Atlası Hakkında. *Türk Dünyası Dergisi*(40), 209-213.
- Günşen, A. (2006). Anadolu Ağızlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı /-ici ; -ucu /-ücü. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 54-84.
- Günşen, A. (2009). Gaziantep Ağzının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler. *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/3, 1081-1123.

- Günşen, A. (2012). Balkan Türk Ağzlarının Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 111-129.
- Günay, E. G. (2008). Adıyaman-Merkez Kâhta Gerger Samsat Yöresi Ağzı. Elazığ: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güneş, İ. (2020). Urfa Merkez Ağzı ile Azerbaycan Türkçesi Arasındaki Ortak Özellikler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*(19), 242-264.
- Güven, Ö., & Yalnız, A. (2022). Oğuzeli Ağzında Kullanılan Deyimler Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(2), 854-889.
- Güven, M. (2015). Dini Turizm Açısından Adıyaman'ın Önemi. A. Üniversitesi içinde, *Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü* (s. 57-71). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.
- Güven, M. (2015). Gaziantep İlinin Dinî Turizm Açısından Önemi. A. Üniversitesi içinde, *Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü* (s. 163-176). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.
- Gaziantep Belediyesi*. (2020, 02 27). [https://gantep.bel.tr/sayfa/gaziantep-tarihi-adresinden alındı](https://gantep.bel.tr/sayfa/gaziantep-tarihi-adresinden%20alindi)
- Gaziantep Üniversitesi*. (2020, 02 27). https://www.gantep.edu.tr/static2/?static_ID=20256197 adresinden alındı
- Gaziantep Valiliği*. (2020, 02 27). [http://www.gaziantep.gov.tr/gaziantep-tarihi adresinden alındı](http://www.gaziantep.gov.tr/gaziantep-tarihi-adresinden%20alindi)
- Gemalmaz, E. (1999). Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (s. 4-13). Ankara: TDK Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1999). Türkiyeli Türkçesinde Ses. Olayları. *AÜ TAE Dergisi*(13), 2-30.
- Gerger Kaymakamlığı*. (2020, 02 02). [http://www.gerger.gov.tr/gerger-tarihi adresinden alındı](http://www.gerger.gov.tr/gerger-tarihi-adresinden%20alindi)

- Haber Şanlıurfa*. (2020, 03 06). <https://www.haber-sanliurfa.com/yazarlar/misafir-yazar/dem-ile-havva-efsanesi-sanliurfa/30290/> adresinden alındı
- Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Halaçoğlu, Y. (2010). *Türkiye'nin Derin Kökleri, Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*. İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- Harran Üniversitesi*. (2020, 03 06). <http://web.harran.edu.tr/tarih/tr/makaleler/sanliurfa-tarihi/> adresinden alındı
- Hasankeyf Kaymakamlığı*. (2020, 03 19). <http://www.hasankeyf.gov.tr/hasankeyf-tarihi> adresinden alındı
- Haspolat, E. (2005). Hasankeyf: Tarihi, Tarihi Eserleri, Yasal Konumu ve Geleceği. *Türkiye Mühendislik Haberleri*(439-440), 19-23.
- Haspolat, Y. K. (2013). Dirarbakır İlçelerinin Tarihî ve Doğal Güzellikleri. D. Üniversitesi içinde, *Her Yönüyle Diyarbakır İlçeleri* (s. 222-468). İstanbul: Uzman Matbaacılık.
- Hayasi, T. (2000). Bolu İli Ağzında Belli Bir Dağılım Eğilimi Göstermeyen Sözcükler ve Yorumlamada Sorunlar. *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri* (s. 47-63). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Işık, G., & Güneş, M. (2014). Çok Kültürlülüğün Mirasını Geleceğe Taşımak: Mardin Örneği. *TÜCAUM 8.Coğrafya Sempozyumu*, 449-461.
- İlhan, N. (2017). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Çokluk Ekleri. *International Journal of Social Science*, 155-168.
- İlyas, A. (2017). 1927 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Urfa Nüfusunun Genel Yapısı ve Özelliği. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 143-156.
- İmer, K. (2000). Türkçenin Ağızlarının Sınıflandırılmasında Temel Alınan Ölçütler. *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri* (s. 5-16). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi .

- Index Anatolicus*. (2020, 04 04). Nişanyan Map: <https://nisanyanmap.com/?y=&t=birecik&lv=1> adresinden alındı
- Index Anatolicus*. (2020, 04 06). <https://nisanyanmap.com/?y=&t=siverek&lv=1> adresinden alındı
- IPA. (2022, 05 10). *IPA*. International Phonetic Alphabet: https://www.internationalphoneticassociation.org/IPAcharts/IPA_chart_orig/pdfs/IPA_unitipa_2020_full.pdf adresinden alındı
- İslam Ansiklopedisi*. (2020, 03 07). <https://islamansiklopedisi.org.tr/birecik> adresinden alındı
- Kök, A. (1995). Oğuzeli ve Yöresi Ağızları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kök, A. (2016). Modern Oğuz Türkçesi Dialektlerinde Göçüşme. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 5(15), 406-430.
- Kültür Portalı*. (2020, 02 27). <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/genelbilgiler> adresinden alındı
- Kürkçüoğlu, K. E. (1991). *Urfâ Ağzı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kılıç, M. (2001). Kahramanmaraş Merkez Ağzı. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kılıç, M. (2003). Türkiye Türkçesindeki Ünlülerin Sesbilgisel Özellikleri. *Proceedings of the Tenth International Conference in Turkish Linguistics*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, M. (2012). Türkçedeki Ötümsüz Sürtünmeli Ünsüzlerin Akustik Özellikleri. *16. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı*. Ankara.
- Kılıç, M. (2017). Türkiye Türkçesindeki Sesbirimlerin Dışsal ve İçsel Alt Sesbirimleri: Katmanlı Çevriyazı Modeli. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(7), 195-214.

- Kılıç, M. A. (2008). Türkiye Türkçesindeki ‘Yumuşak G’ Ünsüzünün Fonetik Analizi. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (s. 2809-2826). Ankara: TDK.
- Kılıç, M. A. (2018). Türkçedeki Burun Ünsüzlerinin Akustik Özellikleri. *Turkish Studies*, 13(12), 259-271.
- Kılıç, M. A., & Kılıç, M. (2012). Türkçeye Yabancı Dillerden Geçen Kelimelerde Algısal Ünlü Türemesi. *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (s. 1323-1332). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kahta Kaymakamlığı. (2020, 03 15). <http://www.kahta.gov.tr/kahta-adinin-kaynagi> adresinden alındı
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Ses Bilgisi*. Kesit Yayınları.
- Karaca, V. İ. (2012). Türkiye Türkçesindeki Alıntı Sözcüklerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 2059-2090.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karahan, L. (1999). Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (s. 24-28). Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, L. (1999). Türkiye Türkçesi Ağızlarında ñ>y Değişmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* (Dr. Himmet Biray Özel Sayısı), 99-105.
- Karahan, L. (2003). Türkiye Türkçesi Ağızlarında ş>s Değişmesi ve Çalış Beldesi (- Haymana) Ağzı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 41-61.
- Karahan, L. (2011). *Türk Dili Üzerine İncelemeler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, L. (2015). Azerbaycan Dilinin Naxçıvan Dialektoloji Atlası. *Dil Araştırmaları Dergisi* (17), 271-276.
- Karahan, L., Boz, E., Aktaş, S., Çalışkan, N., & Yayla, Ö. (2018). *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Karakaş, R. (2014). Kültürel Bir Mekân Olarak Çermik Hamamı. *Folklor Edebiyat*, 20(77), 9-20.

- Karasoy, Y. (2016). -gAndA / -AndA Bir Zarf-Fiil Eki Midir? *Dil Araştırmaları*, 7-16.
- Karasu, A. (2017). 1875 Yılında Belgrat'ta Basılan Pulevski'nin Sözlüğü ve Sözlükteki Batı Rumeli Ağzı Özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 10(54), 105-113.
- Karkamış Kaymakamlığı. (2020, 02 27). <http://www.karkamis.gov.tr/tarih> adresinden alındı
- Keskin, M. (2015). Zaza Dili. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 93-114.
- Kilis Belediyesi. (2020, 03 02). <http://www.kilis.bel.tr/index.php/2019/04/13/kilis-tarihi/> adresinden alındı
- Kilis KTB. (2020, 03 02). Kilis Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü: <https://kilis.ktb.gov.tr/TR-61652/genel-bilgiler.html> adresinden alındı
- Kilis Tarihsel Değerler. (2020, 03 02). Kilis.Ktb.Gov.Tr: <https://kilis.ktb.gov.tr/TR-61688/tarihsel-ve-etkinsel-kulturel-degerler.html> adresinden alındı
- Killi, G. (2002). Hakas Türkçesinin ağızları. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kocakerim, H. Ş. (2014). Gaziantep Şahinbey Ağzı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Kopar, M. (2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Tarihi ve Kültürel Değerleri. A. Üniversitesi içinde, *Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü* (s. 15-22). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.
- Kopar, M. (2015). Geçmişten Günümüze Hoşgörü Şehri Mardin. *Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü* (s. 218-227). içinde Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.
- Kopar, M. (2015). Tarihin Derinliklerinden Günümüze Şanlıurfa. *Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü* (s. 304-310). içinde Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.

- Korkmaz, Z. (1971). Anadolu Ağzlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu. *TDAY Belleten*, 21-32.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1994). *Güney-Batı Anadolu Ağzları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). Anadolu'da Oğuz Türkçesi Temelinde İlk Yazı Dilinin Kuruluşu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 61-69.
- Korkmaz, Z. (2010). Balkan Türkçesi Ağzları ile Türkiye Türkçesi Ağzları Arasında Sosyo-Lengüistik Açıdan Kısa Bir Karşılaştırma. *Türk Dili Belleten*(2), 103-118.
- Korkmaz, Z. (2011). Ağız Araştırmalarındaki Çeviri Yazı Ayrılıklarının Bir Sisteme Bağlanması Gereği Üzerine. *TDAYB*, 1, 45-50.
- Koyuncuoğlu, Y. (1969). Kilis Ağızı Üzerine Bir Gramer Denemesi. *Yayımlanmamış Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Kur'an-ı Kerim*. (2020, 03 07). Diyanet İşleri Başkanlığı: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/H%C3%BBd-suresi/1517/44-ayet-tefsiri> adresinden alındı
- Kur'an-ı Kerim*. (2020, 03 06). Diyanet: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Enbiy%C3%A2-suresi/2549/66-70-ayet-tefsiri> adresinden alındı
- Kurt, A. O. (2017). Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal*, 21(2), 1107-1138.
- KVMGM*. (2020, 03 06). <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44420/gobeklitepe-arkeolojik-alani-sanliurfa.html> adresinden alındı
- Mıynat, A. (2008). Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Mardin Kültür.* (2020, 04 07). <http://www.mardinkultur.gov.tr/yazdir?2B8BCA09029C1E139ACC76E105C2F305> adresinden alındı
- Mardin Valiliği.* (2020, 04 07). <http://www.mardin.gov.tr/mardin-evleri> adresinden alındı
- Mardinliyim.Com.* (2020, 04 07). <http://www.mardinliyim.com/tarihte-aldigi-isimler.html> adresinden alındı
- Mardin-Vikipedi.* (2020, 04 07). <https://en.wikipedia.org/wiki/Mardin> adresinden alındı
- Midyat-Vikipedi.* (2020, 04 07). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Midyat> adresinden alındı
- Mollova, M. (1996). Balkanlardaki Türk Ağızlarının Tasnifi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*(44), 167-176.
- Musabeyli Kaymakamlığı.* (2020, 03 02). <http://musabeyli.gov.tr/tarihce> adresinden alındı
- Mynet.* (2020, 02 27). <https://www.mynet.com/gaziantep/hakkinda> adresinden alındı
- Nabikoğlu, A., & Dalkılıç, N. (2013). Diyarbakır Surlarının Günümüzdeki Durumuna Bir Bakış. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*(15), 23-35.
- Nakiboğlu, S. H. (2001). *Adıyaman ve Yöresi Ağızları*. Niğde: Niğde Üniversitesi Yayınları.
- Nakiboğlu, S. H. (2015). Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek Ağızlarında Kullanılan Bir Enklitik Edatı “MA”. *Akademik Bakış Dergisi*, 272-286.
- Nalbant, M. V. (2009). Çok Dillilik ve Taşıyıcı Dil Kavramları Bağlamında Siirt Merkez Ağzı ve Bazı Türkçe Sözcüklerin Durumu. *Turkish Studies*, 4(3), 1606-1621.
- Nemeth, G. (2014). *Vidin Türkleri Ağız Araştırmaları*. (A. Güzel, Dü.) Ankara: TDK Yayınları.

- Nişanyan Map.* (2020, 03 17).
<https://nisanyanmap.com/?y=&t=Ad%C4%B1yaman&u=1&ua=0> adresinden alındı
- Nişanyan, S. (2020, 02 27). *Nişanyan MAP - Karkamış*.
<https://www.nisanyanmap.com/?y=&t=karkam%C4%B1%C5%9F&lv=1> adresinden alındı
- On5yirmi5.com.* (2020, 03 03). <https://on5yirmi5.com/dosya/turkiyenin-illeri/79-kilis-hakkinda-genel-bilgi/> adresinden alındı
- Oğuzeli Belediyesi.* (2020, 02 27). <http://www.oguzeli.bel.tr/Oguzeli.aspx?id=3> adresinden alındı
- Oğuzeli Kaymakamlığı.* (2020, 02 27). <http://www.oguzeli.gov.tr/tarihi> adresinden alındı
- Oğuzeli-Vikipedi.* (2020, 02 28). <https://tr.wikipedia.org/wiki/O%C4%9Fuzeli> adresinden alındı
- Ölmez, M. (1993). Azerbaycan dilinin dialektoloji atlası. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 307-309.
- Özçelik, S. (1997). *Urfa Merkez Ağzı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özçelik, S., & Boz, E. (2001). *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özçelik, S., & Boz, E. (2009). *Siverek Merkez Ağzı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özalp, H. (2016). İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler? *Bilimname*, 59-74.
- Özden, M. (2016). Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler Bakımından Batı Trakya-Gümölcine Ağzı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 187-214.
- Özden, M. (2019). Türkiye Türkçesi Ana Ağız Gruplarını Belirleyen Özellikler Bakımından Batı Trakya Türk Ağızları. *Folklor/Edebiyat*, 25(97), 183-205.

- Özek, F. (2014). Kemaliye ve Yöresi Ağızlarında Birincil Uzun Ünlüler. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 6(2), 117-130.
- Özgen, N., & Karadoğan, S. (2009). Siirt Şehrini Kuruluş ve Gelişimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 61-81.
- Özyüksel, S. (2018). Mardin Kızıltepe İlçesi Yer Adları Üzerine Bir Dil İncelemesi. Niğde: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Pekacar, Ç., & Dilek, F. (2008). Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye'de Ağız Araştırmaları. *TTAAÇ* (s. 575-590). Şanlıurfa: TDK.
- Reimann, H. (2020, 3 24). *Alman Dili Atlası*. Marburg: <https://www.uni-marburg.de/sammlungen/sammlungen/dsa> adresinden alındı
- Rençber, F. (2012). Adıyaman'da Alevilik. İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Rençber, F. (2014). Adıyaman Alevilerinin Coğrafi Dağılımları ve Demografik Yapısı. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 7-18.
- Resmi Gazete*. (2020, 04 07). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm> adresinden alındı
- Sökmen, İ. (2011). Bismil Türkmen Ağzı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Sökmen, İ. (2017). Derleme Sözlüğü ve Bismil Türkmen Ağzı Söz Varlığına Katkılar. *Turkish Studies*, 12(5), 461-484.
- Sökmen, İ. (2017). Dilsel Veriler Işığında Bismil Türkmen Topluluğu ve Ağzını Oluşturan Tarihsel Katmanlar. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*(44), 215-235.
- Sönmez, M. E. (2012). Karkamış'ta Yerleşmenin Tarihsel Gelişiminde Etkili Coğrafi Faktörler ve Antik Karkamış Şehri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(4), 1082-1120.

- Saatçi, Ö. (1999). Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa, ve Harput Ağızlarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesi . *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarı, İ. (2016). Türkiye Türkçesinin Ağız Atlası Nasıl Tasarlanmalıdır? *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(10), 513-528.
- Sarıtiken, H. (2017). Gaziantep Merkez (Şahinbey-Şehitkâmil) Ağızı. Kayseri: Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Sarıtiken, H. (2019). Gaziantep Merkez Ağızında Fiil Çekimleri -Tasarlama Kipleri. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(20), 1019-1030.
- Sarıtiken, H. (2019). Gaziantep Merkez Ağızında Zarflar. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(30), 526-534.
- Sağır, M. (1995). Anadolu Ağızlarında Ünlüler. *TDAY Belleten*, 377-409.
- Sağır, M. (1995). Anadolu Ağızlarında Ünsüzler. *TDAY Belleten*, 391-409.
- Sağır, M. (1999). Ağız Çalışmalarında Çevriyazı. *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (s. 126-138). Ankara: TDK Yayınları.
- Sağır, M. (2002). Ses Olayları Bakımından Anadolu Ağızları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(20), 2-7.
- Sağır, M. (2008). Türkiye Türkçesi Ağızlarının Ünlü Varlığı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(3), 563-578.
- Siirt Valiliği*. (2020, 03 06). <http://www.siirt.gov.tr/ilcelerimiz> adresinden alındı
- Siverek Belediyesi*. (2020, 03 18). <https://www.siverek.bel.tr/kente-bakis/siverek/tarihce> adresinden alındı
- Siverek Belediyesi*. (2020, 04 06). <https://www.siverek.bel.tr/kente-bakis/siverek-2/egitim-ve-kultur> adresinden alındı

- Siverek Kaymakamlığı*. (2020, 03 19). <http://www.siverek.gov.tr/siverek-tarihcesi> adresinden alındı
- Siverek-Vikipedi*. (2020, 03 17). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Siverek> adresinden alındı
- Soyyigit, E. (2012). Karkamış Ağzı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Stamova, M. (2001). Gagauz Türkçesi ve ağızlarının karşılaştırmalı ses bilgisi. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sunkar, M., & Tonbul, S. (2010). Batman Şehrini Kuruluş ve Gelişmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 18-38.
- Şırnak Valiliği*. (2020, 03 07). <http://www.sirnak.gov.tr/tarihce> adresinden alındı
- Şahbaz, M. (2017). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boylarının Yerleştikleri Yerlerin Sancaklara Dağılımı. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(26), 45-59.
- Şanlıurfa KTB*. (2020, 03 06). <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-89637/sanliurfa.html> adresinden alındı
- Şanlıurfa Valiliği*. (2020, 03 06). <http://www.sanliurfa.gov.tr/genel-bilgiler> adresinden alındı
- Şanlıurfa Valiliği*. (2020, 03 06). <http://www.sanliurfa.gov.tr/tarihce> adresinden alındı
- Şanlıurfa-Vikipedi*. (2020, 03 06). <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eanl%C4%B1urfa> adresinden alındı
- Şenlik, A. Ş. (2013). Osmanlı Türkçesindeki Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 45, 251-268.
- Şenlik, A. Ş. (2014). Osmanlı Türkçesinin Öncü Bağlaçları Hakkında. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*(4), 157-179.
- Şimşek, M. (2013). Süryanilerin Diyarbakır'daki Tarihi Mekanları. *Tarih-Kültür-İnanç Kenti Diyarbakır* (s. 47-58). içinde Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.

- Türk, V. (2020). Çağatay Türkçesinde Farsça Alıntı (Kopyalama) Cümle Tipleri ve Bazı Anahtar Sözcükler. *Dil Araştırmaları*, 14(7), 7-20.
- Tamtamış, H. K. (2021). Yerli Ağızlar Arasındaki İlişki: Mardin Örneği. V. *Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri* (s. 383-407). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taylan, E. E., & Özsoy, A. (2000). Türkçenin Ağızları Çalışmalarında Yöntem Sorunları. *Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri* (s. 27-33). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Taylan, E. E., & Özsoy, A. (2000). *Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- TDK. (2020, 10 10). *TDK Sözlük*. Türk Dil Kurumu: <http://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/uzun-unlu/> adresinden alındı
- TDK. (2021, 04 10). *TDK Sözlük*. Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- TDK Sözlük*. (2019, 11 22). <http://www.tdk.gov.tr>: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tekin, T. (1989). Türk Dil ve Dialectlerinin Yeni Bir Tasnifi. *Erdem Dergisi*, 141-168.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Topdemir, R. (1997). Adıyaman Yöresinin Atasözleri ve Deyimleri. Şanlıurfa: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Turan, Z. (1999). Cümlelerin Yapısı ile İlişkilendirilen “Basit” ve “Birleşik” Kavramları Üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 299-311.
- Uçar, E., & Yener, M. (2012). Eski Türkçede İlk Hecedeki Yuvarlak Ünlüler Meselesi ve Dîvânü Lugâti't-Türk. *Journal of Worlds of Turks*, 4(2), 203-212.

- Uluçam, A. (2016). Hasankeyf'teki Kültürel Mirasın Bugünkü Durumu. *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 14-36.
- Umaç, Z. Ş. (2010). Gaziantep Çepni Ağzının Türkiye Türkçesi Ana Ağız Gruplarını Belirleyen Özellikler Bakımından Değerlendirilmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 185-206.
- Umaç, Z. Ş. (2011). Çepni Ağzı. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Wikipedia. (2020, 01 10). <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%A2hta> adresinden alındı
- Wikipedia. (2020, 02 13). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Samsat> adresinden alındı
- Wikipedia. (2020, 03 20). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ad%C4%B1yaman> adresinden alındı
- Wikipedia. (2020, 03 19). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hasankeyf> adresinden alındı
- Wikipedia. (2020, 03 21). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Diyarbak%C4%B1r> adresinden alındı
- Wikipedia-Çüngüş. (2020, 02 21). <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87%C3%BCng%C3%BC%C5%9F> adresinden alındı
- Wrede, F., Mitzka, W., & Martin, B. (2020, 3 20). *Almanca Dil Atlası*. Alman Dil Atlası Araştırma Merkezi: <https://regionalsprache.de/dsa.aspx> adresinden alındı
- Yıkılmış, S. (2015). Ağız Atlasları Hazırlama Yöntemleri ve Eskişehir İli Türkmen Ağızları. Eskişehir: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Yıldırım, F. (2017). Türkiye Türkçesi Ağız Atlası İçin Yeni Bir Ön Çalışma: Gibi Edatı ve Yan Biçimleri. *International Journal of Language Academy*, 93-114.
- Yıldırım, M. (1981). Mardin İli Midyat İlçesi Doğançay Köyü Ağız Özellikleri. *Lisans Bitirme Tezi*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi.
- Yıldız, Ç. (2015). Gaziantep'te Kültürel Hayat. A. Üniversitesi içinde, *Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü* (s. 193-198). Adıyaman Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2008). Kültürel Zenginlik Bakımından Mardin. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(29), s. 85-101.
- Yavuz, S. (2009). Şanlıurfa Karakeçililerinde Dil Değiştirme Süreci. *Turkish Studies*, 2358-2368.
- Yazıksız, N. A. (1902). Dialecte Turc De Kilis. *Keleti Szemle*, 3, 261-273.
- Yeşilkaya, M. (2007). Gerger Merkez ve Köyleri Ağızları. Van: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Yezi.
- Yeşilkaya, M. (2021). Adıyaman Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Ekleri ve Etnik Köken İlişkisi. *V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı* (s. 701-712). Ankara: TDK Yayınları.
- Yeşilkaya, M., & Karasu, A. (2022). Bulgar Ağız Atlası Işığında Türkiye Ağız Atlasının Hazırlanmasına Yönelik Bazı Öneriler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(50), 195-206.
- Yeni Şafak*. (2020, 03 02). <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yasarsungu/gocmen-nufusun-yerli-nufusu-gectigi-tek-il-kilis-2045113> adresinden alındı
- Zengin, B. (1994). *Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Zenginlikleri*. İstanbul: Kariyer Matbaa.
- Ziyayeva, Z. (2011). Azerbaycan Diyalektolojisinin Tarihi Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*(30), 93-106.

EKLER

EK-1: METİNLER

Bu çalışma, bolca metin örneklerinin bulunduğu küçük bir yerleşim birimine ait ağız araştırması değil, bir coğrafi bölgeye ait ağız gruplarının belirli kriterler üzerinden tespit edilerek haritalar üzerinde gösterildiği bir ağız atlası çalışmasıdır. Başta, derleme metinleri bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştı. Ancak kısa da olsa bir metin örneğinin bulunmasının, bu metnin karekod yardımı ile akıllı cep telefonlarına okutularak yerel konuşma biçiminin dinlenmesinin daha faydalı olacağı düşünülerek bu bölüm eklenmiştir. Bu bölüme, derlenen metinlerden ses ve şekil bilgisi özellikleri bakımından yerleşim biriminin ağız özelliklerini en iyi yansıtanlar eklenmiştir. Metinde anlam bütünlüğünden çok ağız özellikleri dikkate alındığından bazı cümleler, ifadeler atlanarak yazılmıştır. *Metin örnekleri* bölümüne alınmayan kısımlar *üç nokta* (...) ile gösterilmiştir. Seslendirmelerdeki ifadelerin daha iyi anlaşılması, anlam bütünlüğünün korunması için metnin seslendirmesinde kesinti yapılmamıştır.

Her metnin seslendirmesine, metnin altına eklenen karekod yardımı ile ulaşılabilir. Seslendirmelere erişim için yerleşim birimi kodu dikkate alınmalıdır.

IPA işaretleri ile yazılan bu metinlerde vurgu genel anlamda dikkate alınmamıştır. Yalnızca ağız özelliğini gösteren bir unsur olarak *cümle sonunda soru eki yerine vurgu ile soru cümlesi kurma* yönüyle dikkate alınmış ve metin üzerinde gösterilmiştir.

Adı Soyadı : Mehmet Taşan
Mesleği : Kalaycı
Yaş : 77
Yerleşim Birimi Adı : Adıyaman 1
Yerleşim Birimi Kodu : 0200
Metnin Konusu : Hayat Hikâyesi, Gelenek Görenekler

Metin

... ta:q secsenatija qadaı... bu secsenatıuda baqur işi ætındze ... jetışen jox, japan jox... şimdi yş tycen qatmuş. qataj icijæz tırajcen beşjæz tıra otmuş, bahatandı. mesela dşamdan hitş jemæş biştiyınuu jærdøn mø, dujdun mu, jox... maatjanun itşesijdu... hişbi cyłtyrymyz maatjaja şajit dejił. ben qurx juuł ara werdum... ærf şadatlarumıuz qajbołmadı... ben evtendum, nişantumuu jærmædum... ben meraq etmom... bi řyn qajnum ascerden şetor, dzyzdanıuu betæ tşuxaror... dedui ben şedze baxam... dije paşı, abi, biz birbirimize paşı derıuz... şimdi ejle bişi jox, oylan cendui gæror, bi jandan bejle iji... řaip sajorlardui... aslunda mesał sen quızıuu veri'n ja, buna sorili:di... ama araştıredzeısun, soradzeısun, bunı nısuıtıı... dşeneze sahuubui tşox japmor... onjedui tene şetşı... dedui ben de řetał edom...

Adı Soyadı : Mehmet Demir

Mesleği : Kalaycı

Yaş : 76

Yerleşim Birimi Adı : Adıyaman 2

Yerleşim Birimi Kodu : 0201

Metnin Konusu : Çeşitli Anılar

Metin

...hæftaja t̄şarşama, p̄erşeme, d̄zuma j̄el januma... hæd̄zi, parasunu da sæjle jenne... ben jetmıſun  zerinde bı adamum... adijamanda jetmıſ, secsen dezj h wardu... ben orda d̄z en wardum...  nywersteler bozdu adijaman dilini... baqur t̄şajdanlux... sahip t̄şuxmassa hangi mesle  olursa olsun... d wletin ascerunu    retmenunu bejenmijen adamu ne japad̄zan... ben bunlar jimu de ilim... eve j lor dijor xod̄za beni d wd ... bi zaman adijaman waricen, malatja joxtu. bizum burdaci cyrt  emiz do uja ujmor, bizu do ulu japmıſlar... huşnu mansur jedi qardaſlar... bu jedi qardaſ jıtmıſ, qardaſu cysmyſ burdan jıtmıſ cilise... cilisen adijaman qardaſ melmecet... malatjanun d erd  trafu...  şiden  z m baylaru wardu, qajsi baxt  alaru wardu...  alamyjum pulastı ın qardaſu... ici tene analux j erd m...

Adı Soyadı : Şaban Yaşar – Mustafa Dağlı
Mesleği : Çiftçi
Yaş : 67 -67
Yerleşim Birimi Adı : Adıyaman Gölbaşı
Yerleşim Birimi Kodu : 0230
Metnin Konusu : Köy Hayatı, Gelenekler

Metin

...jætʃ tʃox oli:... buyda, arpa... gajnaṭma da oli:, beṣmez japi:, japan japi... eʃuue dostuna weri:n, bi fijaṭta weri:n... maṭ besli:ler, besidʒilic waɪ... duʃaru da weri:leɪ, oṭan weri:, oṭmijan da bi ʃej dijemem... bunar ʃendu ʃendune weri:leɪ... ben guzumui bu adama wermem, ben buṭdum deji:... o bizum zamanṭarumuuzda... ana baba ʒidip isti:di, ʃimdi ʒidip sogaxṭa buṭup buṭuʃi:leɪ... ana babajui bilmij... interneṭlen... ʃajnen... ben buṭdum bile deɪ, ben ʃajartadum deɪ, sa: ʃerec Gaṭmadu deɪ idʒabuunda... Gaṭʃuup ʒiderum deɪ. eɬiden dyjynler oṭurdu. ciwrelic war, diggaṭ eɬi:... ʒeli ba:, ʃajnuu celimeji diji, sen doyuṭusun... insanṭug Gaṭmamuwʃ... ʒendi umuruna ʒelmez... ajayumui ystyne atup oturmamuwʃum, gonuʃamazduṭ... oyṭum, guzum... ʃimdi ne usuṭṭaɪ, ne usuṭṭaɪ, tʃog dejiʃti, tʃox dejiʃti... zaman æjle dejiʃti ci... bytyn cøjleɪ bu cøje baylijmuʃ.

Adı Soyadı : Abdullah Arslan
Mesleği : Serbest
Yaş : 60
Yerleşim Birimi Adı : Batman Merkez
Yerleşim Birimi Kodu : 7200
Metnin Konusu : Hayat Hikayesi ve Gelenekler

Metin

esciden toqonçatarda t̄ſatıſmuſuuz, japmaduuquumuz iſ qatmadı, tid̄zaretle iljilijiz, bejle... her tyrly iſi japmuſuuz. biz ſaslen burda doumuſuuz, t̄ſod̄zuxluğumuzdan beri t̄ſatıſmuſuuz... jirmi juſt it̄ſerisinde cenlerunu jeliſturdy. bizim amd̄za t̄ſod̄zuxtaru gazet̄d̄zidi... ewet ele... esciden bura bi dere jibijdi. ele esci ismi ituhtu... ani, xatıramuz bi ſej jox... j̄el quruduğy zaman tuz otuſur... cendi cenlerine satijortar... abileri bizim cirad̄zijdi... izne jeldum, j̄erd̄m... mesel̄e ſimdi doert̄jyz beſjyylere dyſmyſ.... bizde bu jox... sewdijin bi arqadaſu set̄ſersun... aqrabatux biraz jaquntaſijor... esciden bu d̄zanlu tawuxlar wardi... tellef oldu... qarpuz ſejine jirdic... dedic qarpuztar hale j̄elmiſse qatlijad̄zaz... dedic qarpuztari nasuſ japad̄zaz, paramuzı nasuſ t̄ſuxarad̄zaz... qarpuztarimizi jycleedic, joſda arat̄j jymlemedi...

Adı Soyadı : Hikmet Ayhan
Mesleği : Serbest
Yaş : 61
Yerleşim Birimi Adı : Batman- Hasankeyf
Yerleşim Birimi Kodu : 7210
Metnin Konusu : Hayat Hikayesi ve Hasankeyf Hakkında

Metin

İsas nêrelisun. ...benum qardeşumsun. sen bu araştırmacı... buranın cılıtrını oraja anlatmax... mayara doymulijim, mayaradan doyma... bilijorsun mayara... on üŧ sene mayarada jıŧadum, seccis sene ŧŧobanlıuy jıptum. jermi sene sıjaset jıptum. baq ŧen haqiqi sıjaset, aŧaha we peygambere we qur'ana iman jıŧırmectir... cetŧi, qojun, tawux... qazma, cyrec... zebze, mejwa... domates, biber, ızum, indzir... beŧmez japiyorlar... ewleri dyccantari hepsi juuqułmaq yzerejdi... ŧŧœcmıŧti... buuzum bu wıusı baradzi gap prodzesine dahildi... bu tœœer ołajlarun jyzınden bu baraz asqıja ałunmıŧti. aŧah razi olsun... aŧah oni war eŧsin. ...ołmasajdi, buuz hepumıuz tyrcijeŧi tœœ etmœ zorundajduq.

Adı Soyadı : Hamdullah Çelik
Mesleği : Çiftçi
Yaş : 35
Yerleşim Birimi Adı : Diyarbakır Bismil Köseli Köyü
Yerleşim Birimi Kodu : 2110
Metnin Konusu : Köy Hayatı

Metin

sana jarduṁďžu oṭurux jani... ceymyzyn tarixi bismil qeḁeı waı... waḥḥah o qeḁerunıu tam oṭarax bilmijux, buuz jaṣumıuz mysaṣit oḥmadıyıu... ewlılic heı tyrlı oli:, ajruṁďžuṭıux cimse japmij... ıaṭawiden aṭdıyımuz quızlar da waı... jaxun aqrabası... isti:leı, eıcecle quız janjana ḡeli:, anṭaṣıularsa... millet aqun aqun ḡeli:... aqtepe dedıyımuz... ḥafte guṭani... ṣex ıavduıraḥman war. insanṭar onṭarır baja bi benimsi:... dedum ḡel qaḥveje... bazen qapalıjduıx... biz 3andarmadan qowaṭamaď3a ojnadıx... biz icimiz de ṭṣıṭṣıjıux zaten... doert aj biz ṭṣaṭıṣıruıx, doquz aj da jatarıx... neje arijax, rəportaj japijıux... ḥejeet anṭatabılırsun? ḥeḁ3ije səjlıjex jatıunlaı... aṭıu jedi tenesı wəfat ettuıleı... qatṣ ḡeesteri: bili:sen, eḥıu ḡeesteri: ha... menuum ... waḥḥa, iltifat oṭarax aṭıulıjam a:bi...

Adı Soyadı : Abbas Öztürk
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 45
Yerleşim Birimi Adı : Diyarbakır Bismil Seyithasan Köyü
Yerleşim Birimi Kodu : 2111
Metnin Konusu : Köyün Tarihi, Menkıbeler

Metin

bizim cəjymyz uraq ħorasandan ħelmedi. ici qardeş ħelijortar, tabi cendze şeje ħidi:le, nedze, cerbe, qaraqotşan cəjyne ħerleş:le. ici qardeş ħeli:le, icamet edi:le. sejişesen qælender soħundandı. imam zejnelabidine baylıdu. tccrar ħeli:le... arxa taraf... bizde ħerjy joxtur, bizde şözör wardı... eğer bir hata janlış ħapmısa elijen deşil, dilijen deşil, belijen ħapmamısa şözöryny edij tccra dşemlere atıunırdı... belin şaffı joxtur... bişij demijıx... qurşseciz perşembeden başşederix biz... senelix ħerjy ajruıtur. şözör edenler qurşseciz perşembeje najil olur. bunları zamanunda ħeli:le, ħerleş:le... en sonunda ayajin maıunı atıduıtar... wahabidırler... burda qali:le, biz beraberix... aqrabaııx war ama... ħewşııııız daşlıduı, atıduııı qıız anasından ħaşıduı... ħabanı derduı... duşarı atijıx, ici tane uşayım mesleş ħapı:ler... anlı:lar, bilı:le... dedım şen sonunda noııııız, dedi ben cemaı otıram, dedi şen sonunda noııııız, dedi sizin maqamları ħelip

ʃetʃti... onun itʃin attiyi:z aduma, qonustuyi:z celime: diqqat edin, faqirın fuqaranun
 sahibi otun, qapi:za ʃelene bæbyrlenmejin, ayaʃtar juxaruu doyrı insanlar aʃayuu
 doyrı byjyr... insanlar aʃayuu ne qadar ʃidirsense o qadar byjyrse, en son hiʃtuy
 maqamunda da her ʃej sendedur... bi jerde oturdyı zaman haq ilmini ærʃenisen
 ha... atomu partʃalijan ciʃilerin hesabuu... en yst mertebe... ʃajna misali... fenafillah
 qolaj deʃil... xaʃtaḍzıw mansur, enel haq; haq bende teḍzelli quʃmuʃtur... haq benim
 dedi, haq menem dedi... insanlar oxumi: ci... dijer tarafuu latindʒedir... tasawufu
 bilmijen insan ... boʃ oxur... tasawuf onun syzʃedʒidir ha... ne qadar oxursan oxu, bir
 noqta daxi, yzerine qojamaduxtan sonra o boʃa... mewʃana ʃeli:, diji ne japisen.
 tʃuxari cenara qoji, ele toz toprax itʃerisunde... silceli: baxi: tozdur... men di:, tamam
 diji sen ʃit... sen quranu anliʃjamaduun ci junus emreji anliʃjasun... ʃen sonunda diji
 ben ne japim... ḍʒanuum ḍʒiʃerim, deʃil, æjle deʃil... onʃaruu jaʃunda bi jiʃenuum
 war... onʃaruu aʃ bize ver... ʃidin ʃen ʃyzeʃtu cendi:ze aʃun... imrenmæxtir... japtuyuu
 ʃej deʃil de japmaduyuu ʃej xoʃuna ʃidi:

Adı Soyadı : Hasan Baykut
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 60
Yerleşim Birimi Adı : Diyarbakır Bismil Türkmenhacı Köyü
Yerleşim Birimi Kodu : 2112
Metnin Konusu : Gelenekler

Metin

jedi jyz juŧttux bi tarihimiz war. jawuzun xuŧmundan tŧoxu asimile oŧmuŧ... bizim cœjden jyz elli jiŧi jœtŧmyŧ... bizim ana dilimiz tyrcmendŧŧe. siŧe ne, biŧe ne œjle ŧiwemiz... ŧimdi o qadar qaŧmadu... ben cœjyn dedesijim, ŧideriz qonuŧuruz... xaber werirler, dede ŧelip istijebilirsiniz... en œndŧŧe resmi nicaŧ japuŧtu, sonra dini nicaŧ, sonra dyjyn japuŧtu... eŧiden ana baba jœryr dy, eŧiden œlejdi, ŧimdi œjle deŧil. dŧeneze oŧaju war, ben juwarum, dŧvneze juwaruz, œfinleriz... ŧezeni muŧammed oxuruz, ŧetattux aturuz... arpa buŧdaj muŧtur œijoruz, suŧu taruma jœtŧic, sondaŧ tŧuxarttu, ŧebece suju war... eŧiden ŧelirlerdi ŧalewi dedelerine ona bir isim verirlerdi. ŧimdi herces cendisuu buraxijor... istijen de ŧelijor... cœjyn ismi deŧiŧmedu. eŧci adu ziŧa... dŧumhuriŧet quruŧduktan sonra ismi deŧiŧmedu.

тӑнчы bizim cylyrde hyncar Һадзу бечӑшuw weli jetmif yтӑ millete bi nazarta
baxwjurow. renji, dili, urqu, dini ne otursa otun insan efitir. mesea bizim bi
dejifimiz war.

joт itӑinde joт ararsan joт muҺammed Ғalinindir,

jetmif ici dil itӑinde dil muҺammed Ғalinindir.

sofi isen atup satma, Һetaт maтa Һaram qatma,

joтun ejrisine jitme, joт muҺammed Ғalinindir.

junos emre diyor jaratutunuw sewerum jaratandan aetyry... insan insandur, dini
mezhebi, renji... ermeni, syrjani, dede, imam hepimiz cime Һisap qovadӑaz, o jyдӑe
jaradana. indӑil, tewrat dedijin atӑahun ceтamuw deji mi...

Adı Soyadı : Hüseyn Odabaşı
Mesleği : Çiftçi
Yaş : 74
Yerleşim Birimi Adı : Diyarbakır Çermik Alos (Başarı) Köyü
Yerleşim Birimi Kodu : 2120
Metnin Konusu : Köyün tarihi, gelenekler

Metin

ne kərdox, ne tərkox, ne təzox, bizim dil ajrî bi dil, arqadaşum, hele dı bi tşæj demlijæx... bizim şamdžazadədir... bu cæj bauqdattān jelmışler... sahiplenmedi... eşcide džejrān joxti, su joxti, oraynan bitşmæy, japmax, samandi, džottı, o şecilde deşil... jærmedux.... a dedim jidæm koşa otam, jeldim. pambuuy war, pambuuy cimse japmujor artux... şascertux jirmi juwt... ciwre quzuuna... eşciden tşox deşerli bişejdi, ciwre quzuuna nicæh dyşmez... şamdža bahan jou... şindi eşciden hani, retşbertux zor iştı, şindi daha qotaj, artux şimdi... orayna ellî dænym jæl bitş bi de eşæzne... melmecetimiz xoş... insan qujmeti war, insan deşeri war... şuzuri jendi melmecetimde bildim... şene bi şertim wardi... ben qurxjedi doyumtujum... şysejin odabaşı... tam şaqijta japmamışti... sen jærmedin tabi...

Adı Soyadı : Sezai Kaya – Enver Kaya
Mesleği : Çiftçi
Yaş : 69 - 61
Yerleşim Birimi Adı : Diyarbakır Çermik Karamusa Köyü
Yerleşim Birimi Kodu : 2122
Metnin Konusu : Köyün tarihi, hayat hikâyesi

Metin

...dedelerimiz de tørtşedir, osmanli dilidir. burada ne kimse körtşe bilir, ne zaza bilir. jenfler bi tene bilmez. jenfler jimdi oçula jidi. köjyn arxasi tşuqudu. o daşa ne dijile. qaxtux, qurbeş jox, bi terefe bi faşriqe şu bu bişi jox, tşiftşituy, tarlamuz hep öküz işjdi. jykymyzi de hep eşeşle taşidux. ben sa:n dijim, işenume dijim... bu sefeş tşalışmaya adanaja jittux. ondan sonra jeldux, bi de başladuy həcwandşiliya. şalazıya jittuy, jezduy... qawya jyrylti. jox, hitş ele bişi otmadu. Bu da wardi, bøjyji de wardi... dyjyne atla eşeşle jittum. nerede at eşeş jetiræx, dyjyne jidæx. biz alti erkek qardaşuz. biz en aquştusi burdajiz. jimdi ele bişi jox... bi bajramtarde o eski jelenegleş waş. bizim köj onsekiz xanedir... jynlerimiz serin jetşij... zarar vermesin. ne quz atmuşux, ne quz vermuşux. buşdur sene, dyjyn jerine toj, apar; juuxanmaja, tşimmek diyoruz.

Adı Soyadı : Kazım Avcı
Mesleği : Çiftçi
Yaş : 87
Yerleşim Birimi Adı : Diyarbakır Çüngüş Keleşevleri Köyü
Yerleşim Birimi Kodu : 2130
Metnin Konusu : Hayat hikâyesi, Anılar

Metin

bin doguz jyz otuz dœrt douqumlujum, izmire jittim, istanbuğa jittim. keşumız orasuıdu. dauwırdux, ben de jeldim buraja taxırdum. bişi sahbi otamadux jani. eşecelen, atlan, œkyzlen idareimizi japtux... arpa ectim, buğda ectim, noxut ectim. bahalı otıusa da durum iji... bizim jynymyzde ouğtan guzıu jœrmezdi. birbirilen gorıfmezlerdi. jimdi guzlen gonıfujortar... tarlajıu suğıjdux... jimdi de moturğa syıjıjux, beşile syıjıjux... awa tşox jittim, cœclic dawşan, guş vurırdum... burdan gahtıx, jittim dauğa... jittim gaı waı itşinde, gaıu elimle attum duşaruğa. garanıx. bele jamatştuı. daş juwarlı:ler. o daştar dereje jedi:, bi daş jene jelij... jindim o dereje. baxtum bi adam jati:, tyfenji de orda... dedi ajauqum guuruıdu, ben daha jyryjemi:m dedi. dedi yoğa jendıu, joxsa ben burda gağadşam. nasuğ surtumda jœtyrem. dedi beni burda gojma.

Adı Soyadı : Nevriye Alpay – Refika Demirpençe
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 90 - 56
Yerleşim Birimi Adı : Diyarbakır Çüngüş Merkez
Yerleşim Birimi Kodu : 2131
Metnin Konusu : Hayat hikâyesi, dua-beddua, mâniler, anılar

Metin

boğux t̃foxtu, zenjinlix da vırdı, faqurlıx da vırdı. oqlan guz birbirini
 jərmezdi. babajnan nişanlardı bitti. ejle joxtı, ıxıxtan jəri:dux. cəti adamı aḡaha
 teslim edeı. aḡah belanı vere, aḡahun derdine jəlesin... gənan t̃jimesin. oqlantarı
 başına toplıj... goıxuturlardı... bilmi:m ci unuttum... ne anladajum a... bi jettin mi
 əlyn t̃juxad̃ax... hədic dəcyjox. aqrabatları indi bejenmi:leı... istambuḡa, izmire,
 t̃jod̃uqum orda t̃jaḡıj... ne dijem... nenni nenni, bəjysyn, bəjysyn... nərden jelmiş.
 t̃arḡatarda buıda eceıdux, biḡeıdux, t̃juxarıdux, jerdıx, idaralar eıciden elejdi...

kurk daḡa fişne dəşyı

dibinde ga:wə büşyı

beni se: vermezler

aḡıwın başa dəşyı

...ojunlar ojnattardur, findzantardur dizelleidi, onu galduruttar... guzlar jetjer ci bejeneler... yesjere... a indi waxtun jox... nisanadux, nicanunur ceselerdi... mehrem otmaz... bi tene janumda. onun godzasi aeldy... barabar... bele otmadu... jycsec jycsec ejvantara ev kurmasuntar... gajnanamta oturujux, jeldi bi metip. ben bili:dim ja. dedi ci oxumayun var mu? dedim joj. ben sein oxujam. ben de dedim jog, o is gabut otmaz, sen metibimizi ver. ici butux sene ascertuuy etti. gajnanam caeti:di. gajnanam iste sej ederd. jemauy itjmauy bi jerde... hepsi eledi jani. biz bi jyn gaxtux jerymdzemlen sy bereji japtuuy. ahan gajnanam jeldi. aman nedax, dedim nedax. ben sanduqa gojam. sen de ne edisen et jermijem... beni tuti:di. ja iste ele.

handa

tjapa tjapa jit.

gajnum evleni:di, evimiz dardur... onun da ajayuna jara tjukmuş, ilandzux derdi... jyzlax... bozdurdux jedux... bedawa... gajnbabama verdim... esjiden jyz jyz jerysmax jox... kaburuqa doğdurudux... paklawasardux, oklavi doğdurudux, jerlerdi.

Adı Soyadı : Mustafa Kaya – Fevzi Güloğlu
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 72 - 47
Yerleşim Birimi Adı : Diyarbakır Çüngüş Oyuklu Köyü
Yerleşim Birimi Kodu : 2132
Metnin Konusu : Gelenekler

Metin

ejle bifi jox, t̃ift̃ilix japtux, daytarda j̃ezdux... eſſeji wardu... peſtili menſurdur a...
 elazuğa baylıjdi eſciden... jer jox... ben dijemim jox bunu beſenmi'm, ejle bifi joxti.
 ſimdi j̃eri'ler, tani'tar... xod̃za becar adam... sana at̃ux t̃aj mu japam. ben qariji
 bejendim, qari beni bejendi... edemi' ci... fa'tan bord̃z edij. dewamtu qar jayardı...
 bir aj jidi:di, belli o'tmi:di jani...

batida wardi... ſatwaru herces de j̃jer. ama panto't j̃jdiji zaman suxuwor... ſijah
 t̃arſaf j̃erlerdi, qaduun ercec belli dejildi. o qaxtu, qajbo'tu... pamux da japi'tar,
 t̃urux... qaduuntar t̃eviri:di... su dejirmenleri wardu eſciden... d̃z'a'munun
 ma'taru wardu, d̃z'a'muja baxardı.

Adı Soyadı : Hacı Sait Uzunasan
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 87
Yerleşim Birimi Adı : Gaziantep Karkamış Erenyolu Köyü
Yerleşim Birimi Kodu : 2720
Metnin Konusu : Köy hayatı

Metin

merdivana syllym... bin altı jyz otuzda ħalep jaxunuunda bi jerde dærdyndzy murat ordujymajunu dinlenmeje tşecer. barag ozantaru dærdyndzy murada ævjy jaydurarak tşog tezahyrat japarlar. dærdyndzy muradun tşog xoşuna jider. barabarunda jætyrmyş oğduyu şex efendi seni vali tæjin edijim... şix aβduraħman ezirdza'ni magamun mybarej... xaturuma jeler... barag cylvtry gaħmadu... furatun batusu, oyuzelinin doysu bu ovaja barag ovasu derler... ħusmæn... gargamuş bæljesi... esciden tşyt de syrylyr, ħæjwanta... arpa buyda... bi tæc ayatj joxtu buratarda... haħun jætşimi tşiftşilicle, ħæjwandzuxta... gargamuşa jiderlerdi jajan jiderlerdi. ilcoguħa jiden tşodzuxlar... benim bøjy abim, jaja gargamuşa jider, jedze jelerler... arazumuuz var, varjetimiz var... nizipte taxsu durayum vardı... tşadur ħurduħar... ħahwe daxumħaru, dibej otur, ħahweji dæveriz... tşaj pacitleri...

Adı Soyadı : Mustafa Ateş
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 67
Yerleşim Birimi Adı : Gaziantep Karkamış Erenyolu Köyü 2
Yerleşim Birimi Kodu : 2721
Metnin Konusu : Barak Ovası

Metin

bunlar hijeti ıslamije Gurudžularu... habes efendinin resmi war bende... nızıp
Gahramanlarından... diyor şel seni buraja Gajmagam tajan edek, joxsam evini
jaxarum. senin Gajmagamuñ olmaxtansa evimin janmasuna razı olurum... şaxsen
şendi... Şantep ħarbine Gatuñmuş. barax...

Adı Soyadı : Mahmut Fırat
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 63
Yerleşim Birimi Adı : Gaziantep Karkamış Merkez
Yerleşim Birimi Kodu : 2722
Metnin Konusu : Hayat hikâyesi

Metin

esci nyfusu bordan t̂foxtu bile. t̂far̂sıja t̂fıxtun mu hep demir joğzı. burda oturi'ler. qat̂fıxt̂fıxtıx oturdu. oxumax nej... her sej qat̂mi, ot̂mi: jani... internete tanuſı: ewleni:... uzaxlaſturmalar... adam qarusuwa ces qonufma diji... adam altı aj uzax qali:, d̂zanuwa taq edij, qarusunı da vuriy... senun ajle byjyyn qat̂mi:... adam qarusuwa ces qonufma dedijı zaman ſıcat̂fıu olduı zaman polis jelij, bir sefer ujarı, icind̂zi sefer ja jidi qarqamıſta d̂zerablusta qali:, ja jidip nuuzıpta qat̂ad̂zax, ja urfada qat̂ad̂zax. adam altı aj uzax qali:, d̂zanuwa taq edi:, qafasuna da suqi:, t̂foğzıyunu da vuri:, awradı da vuri:, d̂zinajet t̂foyalij. doırusu bu de:l mi... nereje jidi:n sen ja... harfleri byjy jœsteri:

Adı Soyadı : Ahmet Bozkurt
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 67
Yerleşim Birimi Adı : Gaziantep Karkamış Merkez 2
Yerleşim Birimi Kodu : 2723
Metnin Konusu : Çeşitli olaylar

Metin

adamun evine xurxurz jelijor, xurxurzu ficejete jidijor, dijor ci Gomser bej xurxurz jelmiş, syllymy syjiye dajamuş, hajattan itjeri atlamuş, ætyjy beriji toplamuş, gatşmuş. syllym, ayatştan japuŭtan merduvan. syjiş damŭtarun bitimi var ja, bitimini fej japarŭtar, jaymur direç vurmasun dije daş derler, duvarun bitimi dijelim, hajat ŭa avlu. Gomser de ne syllymy bilijor, ne syjiyi bilijor, ne hajatŭ bilijor, ne ætiji bilijor, ne beriji bilijor. ja amdŭza sen ne dijisin dijor... hem tşatar, hem sæjler, jendur de tşox jaŭtu. barax tyrcmenleri aslen orta asjadan jelme. ændŭze horasana jerleşijolar. bi tyrc beji devlet Gurujor. barax secsen bin tşadur oŭtarax jelijor. onŭtar direç jozgata jerleşijolar...

Adı Soyadı : Ahmet Akif Özkaya

Mesleği : Esnaf

Yaş : 71

Yerleşim Birimi Adı : Gaziantep Merkez 1

Yerleşim Birimi Kodu : 2700

Metnin Konusu : Eski Antep

Metin

baguıdzuı tıarısusı... waıta biz aıtıuı senedır burdajız. burası cyrcıy xanı.
daha cendzedın atesı xanıdı. buratara dewelerlen jyc jelirdi. tıuvattana fuıtuık
jelirdi. jımdı hıtı bi ji: kıtımadı, manıfaturadıu wardı, aıaba jırıp
tıuıkımadıuıundan cimse kıtımadı. baguıdıu var, jemenedzi vardı. aıtıar
tıarısusı vardı, baguıdıuıar, gıtajdıuıar vardı. jımdı hemen hemen hepsi
celıy. gıtajdıu jı arada var bi tene. bi de jırda pasadıuın itıinde var. fıjatıarın
jycelımesinden baguıdıuıuıg celdı. teflon tawatar tıuıkıu. bagıa dıenedzem ama
fıjatıar ytıe dıerde gıtadı. baguı atıması gıtaj, bi gıtaja jetirdi mı, bi gızanıu
bedeli gıadai gıtaj parası istenir... bu sejdın galenıuı orda semt semt dıtıafıjor...
jımdı jeni hata jıeneldiler... bi elıadızi pazarı gıtadı. dedeiı gıtıma. jırdıuııundan
da jeliı, ejseri istanıbıdan jelijor. istanıbıta itıat jeliı. jımdı jırımı tene mıstıere
gıtımadı.

Adı Soyadı : Mehmet Zekeriya Mihçioğlu
Mesleği : Esnaf
Yaş : 72
Yerleşim Birimi Adı : Gaziantep Merkez 2
Yerleşim Birimi Kodu : 2710
Metnin Konusu : Eski Hayat, Anılar

Metin

elli doymutujum, jetmişici jafundajum... ellibef sene ben tşatustum... esci resimler
 vardu, demirtşi bazaru dije jazardu. bagurdzu tar tşarjusu... şimdi ben sene
 jetmişte ustambula jittim. benum ræhmætluu bædžænæyuum da vardu,
 nicæhumæ tşayurmija, jelmessen jetmem dedi... demirdžijim dedim. bura şæntebin
 mercezijdi. benim şæmmimin oğlu ustasu vardu... atlah onu da rahmet ejlesin.
 toyantada oturur, gapatutşarşu toyantasu... tyccæn nerde dedim. dedi şæntebi
 bilmim ben cilislijim... tyccæn janda demirdžijim dedim. gapatutşarşu desene şuna.
 jaxun... cæjlyler varsa jêlir, meselæ jedžæ sæhæt onicide binmiş, ejmeş torbasunu
 hæjwanun ystyne gomuş, hæjwanla jêlir, biner jiderdi. cæjly jeli, onda bini, cæjyne
 jære... cæjde hæjvan galmadu... dærd oğlum var guzum jog. onlaru bile æşerden
 dærd sene sonra everdim.

Röportajın tamamında kayda değer bazı ifadeler şunlardır: jafidi, biz bilmeziŋ, gardaŋtuux, yurd, benim cimui, gonuŋuđzun, durami, sæbæhlejin, jæryŋyryŋ, iŋŋiŋisini buŋuđzun, ben seni bilim, bejmez gabŋaru, melmecet, zireŋet, jifijnen, sen burdan tŋuxidŋin, eve varidŋin, bæglæwæ, dŋumŋat, tyccæn, diŋijen gaŋmaz, dapui, melzemedŋi, arxa, bæjvŋy, guuz, bazar, jærmædiuŋini ne bilidŋin, sen beni bilisin, ilc oxuŋ, tŋuxardum, eve jidene gædær, ejle guŋayumui duttu, sæŋamŋaŋuđzun, dŋumaŋatun, jirmi jifijnen, ataŋŋa barut, gajunbabam, ne jæzi, godŋasui, tene, gæhwæ, jox, ben bu guzun bæjvŋsem, namusutŋyn jeli, gonuŋu: edi, arxam nej, ænym nej, amma, o zamandaci, gumaŋ, gasa, jærmædiŋi, ejle japtui, jendi jendime, tŋuxarmam, hep cibi jutmuŋ, ræhmæt, gardaŋum, garitŋ, benim cimi dedelerinin mesleuŋini, otuz tuija, gabuuyunui mabuuyunui tŋug. benden se: bi ŋæmmi, tenece, jemæŋ japi, dŋijer, arvat, barmauyun.

Adı Soyadı : Dede Kılınç
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 83
Yerleşim Birimi Adı : Gaziantep Oğuzeli Dokuzyol Köyü
Yerleşim Birimi Kodu : 2730
Metnin Konusu : Ezo Gelin hakkında

Metin

øzo jelin bu cæjden... onun gardaşu bunun gardaşu evlenme japmuş. bizde deuşic derler, biz badzu deriz. hanifeje verij, zejnel de guz gardæşijle. bir butşux sene syryjo bu evlilişleri, nasul olmaz bir şeşlen araşaruuna sowuxlux jirijor. ondan sonra surijeje jelin jidij. zenjin insanlar øzo jelin haquunda øzo jeline ... jelmey istemişler. øzo jelin de vermemişler. zaman jetşitijten sonra øzo jelin, jelin jelmış. dogsanjedi senesine gadar orda gali:, dogsanjedi senesinde oyuzeli gajmagamui vardui. anlaşma japtıtar. jeli:ler, mezer orda, alıp oraja jetiri:ler. esciden bili:di. øzo jelin otuz altı senesinde jelin jetmiş heratda. otuz altıwda surijeje jelin jetmiş. sonra øzo jelin dillere dyşmeje başlamuş. orada da vatan xasretijle sonunda verem hastaşuyuna tutulmuş. jaştıvıuxtan de:l. severeş evlenmiş de sonu jelmemiş.

Adı Soyadı : Hüseyin Yılmaz
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 79
Yerleşim Birimi Adı : Gaziantep Oğuzeli
Yerleşim Birimi Kodu : 2731
Metnin Konusu : Çeşitli olaylar

Metin

bizim dedemiz buraja sonradan jelmiş... jox, dedemiz surijeli. buraja jelmişler jyzjirmi sene ewel. buraja muustafa juulmaz baxan oldu, buralu janu. bizum şæmimiz oğlu. muşæmmer jyler de veli'di burda, şæntepte. jittiler, mezelini şærabaja doğdurdu, bili:lerdi, şejun fîlimi vardu, bili:lerdi... ele mi. on ici sene hæpis jattum. tayabum hyseyla, bilmezler. jaw ište nidax. qardaşumta oğtunu vurduŕ. qan daşwasi:di... qałmadu, elli secizenden sonra sona erdi... secizende biz wurdux. on ici sene jattum daha az mu jaw... o adam huçijasunu jelişini jidişini... japwıŕatıu qatş jyn ołdu. tarixini bilmi:m.

Adı Soyadı : Adil Özuslu
Mesleği : Esnaf
Yaş : 73
Yerleşim Birimi Adı : Kilis Merkez 1
Yerleşim Birimi Kodu : 7900
Metnin Konusu : Çeşitli anılar, olaylar

Metin

esciden adam wardu, şimdi jox. bu gærdyjyn adamtarun hepsi hejcel. muqajese edersen hepsi hejcel. fajiş wardu, qomşuñuq xaturu wardu. nerde war, şimdi istanbulda da joq, fantepte de joq, tyrcijede joq. ne bozdu biñon mu, ben tşoq duşa edorum aña: ne dije duşa edorum, su dşep telefonunu war ja onu cim idşat etti:se, añañ januuna rañmet buldu. tectoñoji tşox jyzel... ama biz eji japmoruz. bu hemi para qazanduror adama, hem de juwa juqor. ejle de:l mi. senin elinde, se:je jidersen fantebe jider, se:je jidersen istañije jider... orda tşox tañaba jetiştirdi. bizim tşodşuxlara mañsus sæjlemorum, rañmetli babam derdi ci oğlum derdi, şimdici jetişen nesil jæzy ište deñil. nejde babej. ejer tşodşuğun ajlesi zenjinse mesleñ æğrenip nedidşim. tşatuşmor, æğrenmor. ne japor dedi. dæwletin hæcymetin qazenesine jæzyny dikor...

Adı Soyadı : Mehmet Duran Çürük

Mesleği : Esnaf

Yaş : 85

Yerleşim Birimi Adı : Kilis Merkez 2

Yerleşim Birimi Kodu : 7901

Metnin Konusu : Çeşitli anılar

Metin

d̄ziyara quḥtanmazsan it̄jci it̄jmezsen... d̄ziyara insanu bitirir, maḥfeder. at̄ş qoḥduw, qoxtuwx. ismet inœny jynynde... maḥalleli toḥtanuwrduwx, ḡascerijenin zibilliḡine jiderdic, t̄jœplyjyny. jaḥnuuz biz deḡil ha, herœes bæjle. ajaqabuu ne bilir mijdic ci, qundura cim jœrmyş... t̄jod̄zuḡa ecmœc verin aḡ derdi. bizi xarmana jœtyrды. buydaj arpa dœuœerler... bize ici lœuin mœd̄zirmœc verdi, jaruusuu toprax, jaruusuu toprax ha. ecmœji cim jœrmyş ci... sad̄zuun ystyne qodu bişirdi... jitti t̄jœm bit̄ti, ḥejwantaruun jediḡi t̄jœmden... eşşœuœemiz vardu... ḡascer seni jaxaladu mu, jœl baxḥlum der, erojin jaxaḥamuş jibi d̄zeza jœlir. devlet qarne veri:di bize... her ajle qopun œeserler, bæleş deḡil, paran oḥursa. bir but̄şux lirajuu veremen, jœliller evinden dœşşœejin jœtyryrler... şeḡe şeḡe şeḡleri var... bæjyc telefon... paşatuuw jaşorux...

Adı Soyadı : Kadir Zaptıyeoğlu
Mesleği : Esnaf
Yaş : 50
Yerleşim Birimi Adı : Kilis Merkez 3
Yerleşim Birimi Kodu : 7902
Metnin Konusu : Çeşitli anılar

Metin

səbəh oqula jəderdic, əuyləje qədər... xəturolon mu. orto:quł oxuduq, başqa jox. ben səjlijeməm də. juxarda fjhədəlar var, oraja əlym pazaru derlər. zamanla odun pazaru olaraq qalmısf. jerləri də var. doqsan jedi senesinde il oldu... qasutluyuu meşhur, hasutluyuu meşhur. bejmezimiz tfox meşhur. esciden tfox mahsele vardu burda, imalatxane. esci usuł zejtin suuxma. esciden jertfec yzymden bejmez satarlardu... cilisin topraxlaru... qasaba sormija lyzum jox. adana cebabuu jidic... qijma... ordan qalxtux, tatlu dżija jittic, bunun ismi nej dedilər. dżenneť tşamuruu. tşamuruu belejse dżenneťi nasuť... hem cilisin tawasunu je, hemi dżenneť tşamuruunu je... tfoq var da meseła on icije qadar soqaqta ojnardux. jimdi qorqarsun...

Adı Soyadı : Mehmet Hasanoğlu
Mesleği : Şoför
Yaş : 50
Yerleşim Birimi Adı : Kilis Merkez 4
Yerleşim Birimi Kodu : 7903
Metnin Konusu : Çeşitli anılar, olaylar

Metin

jəlorum... jəlorux, jidorux, seni evdə bulamox... qonuşorlar, qonuşmaması lazım.
adamlar istədicləri cimin at qoşturor. ici sene əndzə ben jettum nyfus məmuruna
cimliuqimlə, bənu dedim surijə vatandaşı et. dedim senin həcymətin bunlara daha
iji baqor. adam bana nə dedi biŋ mu. sen ejlə bi imcan olsa başta ben beni surijəje
qajdettiridzim dedi... nərdəsin axşam... qaburyanun olduğu yer... jalan mi..
melməcəti... taxsi... jenne jəz... bəjyc...

Adı Soyadı : Tayip Günay

Mesleği : Köy Sakini

Yaş : 60

Yerleşim Birimi Adı : Mardin

Yerleşim Birimi Kodu : 4700

Metnin Konusu : Çeşitli anılar

Metin

aŭmanjaja jitmemeŝ... ŝaŝcide buratŝar iji oŭmamuŝti. onda sonra da buratarda baytuxtui. ĥæjwandʒituxtŝa jætŝinijoruz. jætŝi, qojin, şimdi ben jætŝi qojun beslijorum. aqrabasi køjde ineŝ besli' ama ben beslemi'm, ineŝ az. doqsan beşten aŭmanjaja jittim. ici bin icide jeri døndum. døndyc, køjymyz ĥarabajdi, bişi joxtu, dʒejran joxti, joŭ joxti... hab aŭmanjada... tæc ĥæjwandʒituxtŝa, iŝdʒituxtŝa... aŭmanjanin ŝarsati tŝuxtŝi, jitti. jine de iji jani. ordan iji jvŝijortŝar. ben burdajim, jidijorum, jelijorum... ben jilda bi ici ytŝ aj qvlijorum, jelijorum... aŭmandʒamuz da ijidir. ŝaraptŝa da bilijorum ama fazla deşil. tam oŭtarax tarixi ĥacijasŝ bilmijorum. şimdi bilijorsun bu bizim cøjymyz jezidiler køjy... jani ezdaji cørdʒe, kurmandʒi... biz aŭtaha tapijoruz...

Adı Soyadı : Abdulmecit Akgül
Mesleği : Şair
Yaş : 60
Yerleşim Birimi Adı : Mardin Midyat
Yerleşim Birimi Kodu : 4710
Metnin Konusu : Şiir

Metin

meďit, sen benim inandığım sejlerin qanıtısın hajatımda

sew̌inin jydželijin ťıxarsızhıyn jerťecťilijin qanıtısın

we œǔretmenin insanı insan japan en jyzel ťjaba olduynun qanıtısın.

senin ne qadar œzel biri olduynunu hep biljordum.

jiirlerini oquduqťa ne qadar doyřu dyšynmyšym diorum.

we seni ne qadar ťjoq sevdijimi anľijorum...

iť̌indeci sœzlyc sayanayını haňji jœcjzynde saqľijabilďin...

Adı Soyadı : Tarfe Deniz
Mesleği : Ev Hanımı
Yaş : 55
Yerleşim Birimi Adı : Mardin Midyat
Yerleşim Birimi Kodu : 4711
Metnin Konusu : Hayat hikâyesi

Metin

ben bejrûde bûjûdum. sora bejrûttâ ħarb oġdu, sora biz tûrcijeje jeldim. buraja ewlendim. ben ġaraßum, qodz̄am cûrtur... otuz beş sene burdajum. on aġtu on jedi jaşumda jeldim. barabar hepsi, ġajle barabar jeldum... koje jeldum, ici aj qaġmadun ben ewlendum, başqa koje jittum... sora qastaġune jittum, qedrija, tûrtġe adu nedur. ġenkeş dejildur... sora ædæna jittum, on ici sene qaġdum. secis sene qaġdum u tġodz̄uyġarum oġdu, bir tene eġdæ, bir oyġan bir quuz qaġdu, sora ġaşarije jitti, ġaşarija japtu. on bir on ici sene qaġdum oraja, o zaman. cenen ewren inqutap japtu, tûp joxtur, gaz joxtur. ġecer joxtur. tġodz̄uxġara beşle adz̄ qalijortar... burda zi aġmeş jænîs hiġaġ doydu. burdajim, midjata oturuorum. burda zi jeldum saddam bomba atadz̄axtu. sora bodrum ħazirġajun, insan hepsi eġujor. beşle jetġtu.

Adı Soyadı : Mahmut Yıldız
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 72
Yerleşim Birimi Adı : Siirt Merkez Akdoğmuş Köyü
Yerleşim Birimi Kodu : 5600
Metnin Konusu : Köy hayatı

Metin

ærnejin boraji maɣvra qabuɫ edelim. bu da qajaɫuɫarun dibidir, tʃoβan cendine bi
jer japijor jycsec, o jycseclicte oturuɟor, ʃæjwanunw sejrɛdijor. axʃamɫaru ʃetirip
jatuɾijor oraɟa, sæbæʃlejin dayda jajijor. jaʃaduɫarunw hiɫʃ iʃiɫmedum.
ʃasancejfte insantar jaʃamuʃ, tʃox ʃej eɫmiʃ. ordaci mayara burdaci mayaratartar
aradaci færq, biri ilahi mayaradur, ʃasancejfteci elle atʃuɫtan insan japumudur.
bi ærneɟ versem bu aqdoymuʃta, a bæjle bu tʃanay dedijimuz mewci, orada bi
mayara war, qar jayana qadar bizim tʃoβantorumuz orada qalijordu. æzellicleri de
farqɫudur, doɟat...

Adı Soyadı : Erkan Alkın – Nezir Erten
Mesleği : Çalışan
Yaş : 40 - 61
Yerleşim Birimi Adı : Siirt Merkez
Yerleşim Birimi Kodu : 5601
Metnin Konusu : Çeşitli anılar

Metin

beledije tarafundan uşyutanişor... ramazanun başunda şarəfə şynynde ateş jaxwilişor... şajni şajni... şaraplarda baştuş otaji jox... şasta nişana qadar erceş quşz birbirini şermezdi. dyşyn şedşesine qadar şelinle damaş birbirini şermezdi. uzaxtan şesterwirlərdi erceş. hicajeler var, hatta bizim bi şane abinin başuna şelmiş, cel otduşu itşin belci beşenmezler diş basqasuni şestermişler. şerdəş şedşesi quşz başşjor ci bana şesterilen ciş deşil. jaş qurq... şurmuş beş başuna qədər fuşboş oynadum, saqatlandıxşan sonra buşraquş buşaja şetştuş... taşumla beraber şidip şeldim. şu anda jox artuq... icindşiz dewresune şşuqar şşuşmaz ici şane goş atştuş. berəberə bittu.

Adı Soyadı : Mehmet Şirin Gülmez
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 73
Yerleşim Birimi Adı : Siirt Baykan Veysel Karani Beldesi
Yerleşim Birimi Kodu : 5610
Metnin Konusu : Veysel Karani ve türbesi hakkında

Metin

burda altı tane xanə var. esci tyrbesi yetmişden bozulmuş, yetmiş altı qədər... burası həzreti weysel qarani... dženabi allah jardum edijor, bi iş jəpmijoruz, bə bə jijoruz. weysel qaran fəərəbistanun bi cəjəndedir. buraja jəlmuş, səzden hərba jidəzəcti, burdan wəfət etti, burda qatdu. şex osman da tēpədə o da oni taqış edijordu, sawaşa jidəzəcti, oraja jəlijor şejtan diyor nərəjə jidəzəcsun, diyor bu qadar jo də daha var, həlbuci yəşjyz metre andəzax war, o da orda qatijor. əjle jəlirsən... fəşirə war burda... tşuxurdəza... jürmu beş sənədu buraja jəldux... para mara da qojor tyrbənuun oraja... həjwəndəzəwuy ołujor... byrjanumuz var, ecmejimizi ordan tşuxarujoruz... qurxseciz...

Adı Soyadı : Medeni Zorlu
Mesleği : Köy Sakini
Yaş : 67
Yerleşim Birimi Adı : Siirt Baykan Veysel Karani Beldesi
Yerleşim Birimi Kodu : 5611
Metnin Konusu : Çeşitli anılar

Metin

bin doquz jyz elli ałtu doyumlijim. ana jařum atmuř jedidır ha... xaturıamijorum, elli beřte japmiřti, burasi bořtu. mezerıuytu burasi... belde ođuyı zaman... kojisi... qarwa... ici tene... doqsan dertten qurmuř... kojdu burasi, siirte baylıdur. bajqana baylıdur, burasi belde... řel gor ci baqan jox. wefat etmiřtur... yř tene řařireř var, o dij bene, o dij bene... bunlar dij yř tene tabuř buraja buraxidřez, herces tabuřumi ařsun... sene doqsan ałtu, ben duřarda řezim, bene ifira ařtu... bi xodřa warmuř, bene dij medeni... buraxmi... on ředře jařwardum, ředi řyn aexřam yzerinde řejden, bi zijereřřin var, sen cimsin... di: bořver... di: jarun seni buraxidřec, weřsel qarani beni buraxidřec, sen sebeb ořmuřsun. mařceme beni buraxtu... nurřinde war, tiřoda war... hizanda řıuxmuř. řarijeden řelijor o tepede inijor, jajan řelijor...

Adı Soyadı : Ahmet Çiftçi
Mesleği : Çalışan
Yaş : 43
Yerleşim Birimi Adı : Şanlıurfa Birecik
Yerleşim Birimi Kodu : 6310
Metnin Konusu : Birecik hakkında

Metin

Şeyler, cəp̄ry fətan japuɫurcen, cəp̄riji japan mytaḥiti cəldyrmyşler. cəldyrmələrin nēdeni burda qajuxɫıɫux japuɫijordu. qarşudan qarşuja insanɫar ʃetşurerec ʃetşim sayɫujortardur. onu japan insanu cəldyrmyşler. xetjē vardu, qatun ip, xatāt. buranun esas mesleji odur, baɫuqɫıɫux, tēcnē, qarşudan qarşuja ʃetşmē... ʃetşim qajnaxɫaru onɫardur. cəp̄ry japuɫduxtan sonra ʃanteplē bay quruɫundʒa... urfa mercezu bilmem, baɫuqɫu ʃel belirlī noqtaɫar xaridʒini bilmem, ama ʃantebuun her jerunıu bilirim. jerec aɫtun taqu mobilja ihtijaɫʒu... bize jaquun oluşu... daha tşox qonuşuɫan dil, ʃijim tarzı ʃantep cıɫtyry... qalenuun oɫduyu jerler war. cəlajnaq quşu var. quşun nil nehrinin oɫduyu jere utşujor. jetişcin oɫanɫar buuraquɫijor.

Adı Soyadı : Lütfü Koç – Abdullah Özdemir
Mesleği : Emekli – Serbest Meslek
Yaş : 77 - 58
Yerleşim Birimi Adı : Şanlıurfa Birecik
Yerleşim Birimi Kodu : 6311
Metnin Konusu : Birecik hakkında

Metin

eşide burada araba joxtu, dewe wardu. bauṭṣedṣuṭux japtum, mejwadṣuṭux japtum. buryuṭ qajnaṭi:dum. onu ṭṣaṭuṣi:dux, onu japi:dux. biṣiri:duuṣ, qajnadi:duuṣ. dæwi:duuṣ, ṭṣecili:di... eşere ṣidene qadar... evlendum, ṣescere ṣittum... ṭṣodṣuṣ modṣuṣ jox... ilcin manisada japtum. mæctup ṣænderidim... Seciz doquz ṣyn, on ṣyn... damatis, biber jetuṣṭuridux. jetmuṣ yṭṣe quuz mesleje ṣirdum, xedeme oṭarax. juurmu bir sene burda ṭṣaṭuṣtum, ṣimdi oturijix... ici ouṭum dært quuzum var... ṭṣodṣuxcen bele... qarṣu jaxadaci... cæpri... diji tapuṣuṣ aṭ aṭ... meṭṣan qapuuṣ... bele esci... bæjyc qaṭum taṣṭaruṣ var... bæjyṣ bi tidṣaret mercezi... buryuṭ... biṣirilir, ḥazuṣṭanur... saṣyṣ seṣṣi... ṣindi ejle biṣi jox. qonṣu ṣywen wardu... naquṣ, motif... quṣuṣṭar... qalejdṣuṭux...

Adı Soyadı : Zafer Keleş – Mehmet Sabri Gözen
Mesleği : Serbest Meslek
Yaş : 58 - 57
Yerleşim Birimi Adı : Şanlıurfa Merkez
Yerleşim Birimi Kodu : 6300
Metnin Konusu : Çeşitli olaylar

Metin

ben deñil tym urfa şicajættşî, ben tæj deñil ha. yş jèrde var, şantepte de var... tşox, iş jox, esnaf bitmiş... tşodşuxcen tşuqarduuq soqaya, haş hareceşlerummuze, şimdi bi tane adam şeremi:sen... burdaci vatandaşlar memnun deşiller, surijelilerden memnun deşil... demec isteduşuym şenderedşæx... sawaş jox... bi şendşimizi ældyrduşler... her tæraef fuşuş juvasi oşmuş... şantuurfa ne oşarax tanuuni. pèjşæmberler şehri ... şimdi ne oşarax tani? ...heş çèřhane oşmuş... saşşu wardu, soqaya tşuxi, tşodşuyun elinde sişara... jemec şijemezdic... haşa æjle... suura şedşeleri... myzic verij, tşuwcæfte joyruli... qonuq evi. mişafir ayurli. saz tşali. eşiden cendi evinde şapardu, suuræjşæn, meşetæ dişelim burdaci arqadaş... bæşyn suura bende, şiderum, işşerum, ejlenurum, dayuştur... biz şajuuq deşituşh oraja... uşaşamijem... tawaf edişler... şaraja doji... axuun edişler...

Adı Soyadı : İbrahim Halil Yavuz

Mesleği : Esnaf

Yaş : 44

Yerleşim Birimi Adı : Şanlıurfa Merkez

Yerleşim Birimi Kodu : 6301

Metnin Konusu : Çeşitli anılar

Metin

doyma byjyme buralijim. jidi jafundajcen iſ hejætuna baſladum, ajaqabui bojadum, su saṭtuum, simit, paſuza saṭtuum. ḍziḍzi biḍzi, bizuum urfa ſivesunde bu paſuuzadur. ſemmuumun janunda, ſemmuum dijem anlisæn deſil, berbertuſya baſladum. o zaman bu zamandur bu iſin iṭſindejem. jox... ufaq bi tepsî ænymyze jendururdux. birez de boſ bi qowaja... qap qaḍzax... bele bi jaxardux... escimo deduyuumuz escimo satardux... hæp... ſaleminjum dewam edi... ajaqqabui bojamaya... ben de jørmyſem... qarwſturi:ler, jymyſ ren̄i ṭſuxi... ſænnæbi ren̄i... quwx ren̄i... bi terefui... ceſce ſindi oſadu, onunſa qaṭadux... bu ṭſoḍzuyun haſui nedur, utanmisi:z, bunu jænderisi:z... jærmemwſem, qapturmwſam... jætyreḍzæyam... hæbbæ... ſæjni bele... qaṭſ jafunda jærynijem... evlilixta, benumci bibim quzuujdu... beſicertmesui meſurdur... erceclen... maqasumui saſharumsa...

Adı Soyadı : Hasan Yıldız

Mesleği : Esnaf

Yaş : 51

Yerleşim Birimi Adı : Şırnak

Yerleşim Birimi Kodu : 7300

Metnin Konusu : Gelenekler

Metin

ændʒelicle annemiz babamuz antaşijor, sen cimi istijorsun, aqıtunda jænlande biri war mu, ona jære harecet edelim, ejer joxsa, zaten onlar belirlijor... parqa jiderler, quızlar, qadıuntar, ercecler, hepsu bøjle picnije jiderler, ja da bi dyjyne jiderler, orda jærydʒy usulæ otur bu. sana danuşurtar, resmini jettururler. ejer sen bejenirsen, bu sefer quız evune haber verurler. siz mäsajitseniz size jeledʒez misafirlije. ejer istemijorsa zaten jëlme der... quıtana da sorartar, sen istijo musun. dijortar jidun bi odaja iciniz qonusun. ejer antaşurtarsa he derlerse zaten tşuuxtuxtun sonra quız tarafu jene de ses etmez, annesine jizli bildirir. ercec tarafu babasuna sæjler, der istijorum istemijorum. ejer otumtujsa belirli bi jyn setşerler sæz cesmec itşin. şarttaru daha sonra qonusurtar, jæryşmeje jëlirler, siz ne istijorsunuz derler...

EK-2: ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Mehmet YEŞİLKAYA

Elektronik Posta: -

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	AÜ, Erzincan Eğitim Fakültesi	2004
Yüksek Lisans	YYÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü	2007
Doktora	İMÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	2023

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2004-2023	MEB	Öğretmen

YABANCI DİLLER

İngilizce C1, Farsça A2

YAYINLAR

1- Bildirileri

Fındıkoğlu, Fuat; **YEŞİLKAYA, Mehmet**; İlhan, Dilek. "Language and Individual: The Burden of Language of the Individual and Vice Versa With Specific Reference to the Turkish Language", 3rd International Congress on Education Sciences and Learning Technology. 2017, s.22

YEŞİLKAYA, Mehmet. "Adıyaman Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri ve Etnik Köken İlişkisi". 5. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı, Adana – Türk Dil Kurumu, 7-8 Kasım 2019.

2- Makaleleri

YEŞİLKAYA, Mehmet. "Adıyaman-Gerger Ağızlarında Kadın Söylemi Üzerine Bir Analiz". Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi. 2020, 13(30), s.902-916. (DOI: 10.12981/mahder.722368)

YEŞİLKAYA, Mehmet. "Ahmet Şefik ŞENLİK'in Tiryâkî Hasan Paşa Gazavâtname'si ve Bazı Filolojik Notlar Adlı Eseri Üzerine". ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD) 8/2 (Temmuz 2018): 443-444.

YEŞİLKAYA, M., Karasu, A. "Bulgar Ağız Atlası Işığında Türkiye Ağız Atlasının Hazırlanmasına Yönelik Bazı Öneriler". Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2022): 195-206
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/69418/1024890>

YEŞİLKAYA, M. "İlk Satır Arası Kur'an Tercümleri Üzerine Yapılan İncelemeler Hakkında Bir Değerlendirme". Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni 1 (2021): 18-27